

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

SU SORUNU, TÜRKİYE ve ORTADOĞU

SU SORUNU, TÜRKİYE ve ORTADOĞU

ARAŞTIRMA
DİZİSİ
BAĞLAM

SU SORUNU, TÜRKİYE ve ORTADOĞU

Yayına Hazırlayan: Sabahattin ŞEN

SAĞLAM

Bağlam Yayınları / 65
İnceleme-Araştırma / 29

Birinci Basım: Kasım 1993

ISBN: 975-7696-48-X

Dizgi: Studio MAC

Baskı: Bayrak Matbaası

BAĞLAM YAYINCILIK
Ankara Caddesi, 13/1
34410 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 513 59 68

Rifat UÇAROL	Tarihte; Dicle-Fırat Nehirleri Basra Körfezi ve Çevresindeki Önemli Gelişmeler	361
Cengiz OKMAN	Su Sorunu ve Ortadoğu'da Stratejik Durum	401
Rauf VERSAN	Güneydoğu Anadolu Projesi ve Hukuk Açısından Türk-Arap İlişkileri	435
Cengiz ÇANDAR	Türkiye İçin Bir "Supolitik" Olabilir mi?	447
Aydın G. ALACAKAPTAN	Sınır Aşan Akarsularımız Dicle ve Fırat'ın, Arap Komşularımızla Büyük Sürtüşmelere Neden Olmaları Beklentileri Abartılıdır	455
Gün KUT	Ortadoğu Su Sorunu: Çözüm Önerileri	473
EK-I:Mahmut MAAN	Nil ve Fırat	487
EK-II: Davut DURSUN	Türkiye'de İslam Dünyası, Ortadoğu ve Uluslararası İlişkiler Üzerine Yayınlar Bibliyografyası	501
EK-III: Yavuz G. YILDIZ	Ortadoğu Ülkelerine İlişkin Çeşitli Göstergeler	532
EK-IV:	Ortadoğu Haritası	534

İÇİNDEKİLER

	ÖNSÖZ	5
İlter TURAN	SUNUŞ	9
Erol MANİSALI	Ortadoğu'da Yeni Dengelerin, Doğu Akdeniz'den İç Asya'ya Uzanan Eksenine Oturması ve Türkiye	17
Ersin ONULDURAN	Bölgesel Bir Güç Olarak Türkiye	31
Tolga YARMAN	Türkiye ve Ortadoğu, Düne ve Bugüne Kısa Bir Bakış	41
İhsan GÜRKAN	1989-1990 Demokrasi Devrimi ve Soğuk Savaş Dönemi Sonrasında Ortadoğu ve Türkiye	47
Ersin KALAYCIOĞLU	Yeni Demokratikleşme Dalgası ve Ortadoğu	63
Cemil OKTAY	Soğuk Savaş Sonrasında Ortadoğu'yu Okumak	95
Süleyman Seyfi ÖĞÜN	Dünden Bugüne Ortadoğu'da Milliyetçilik Hareketleri	101
Şükrü S. GÜREL		
Özlem G. ERGÜN	İkinci Petrol Krizi Sonrasında Ortadoğu Petrolleri ve OPEC	123
İzzettin ÖNDER	Ortadoğu Ülkeleri ve Türkiye	135
Yavuz G. YILDIZ	Ortadoğu'da Silahlanma ve Militarizm	145
Gülden AYMAN	Ortadoğu'da Silahların Denetimi	227
Aydın G. ALACA KAPTAN	Türkiye'ye Ortadoğu'nun Jandarmalığı Görevi Verileceği Dedikoduları Gerçekçi Görünmüyor	241
Sabahattin ŞEN	Ortadoğu'da Terör	251
Arsev BEKTAŞ	Ortadoğu'da Barışın Ayak Sesleri ve Filistin Sorununa Tarihsel Bir Bakış	269
Tayyar ARI	Basra Körfezi ve Amerikan Politikası	311
İbrahim S. CANBOLAT	"Yeni Dünya Düzeni"nde Ortadoğu ve Türkiye Gerçeği	345

ÖNSÖZ

Dünyanın neredeyse pandoratik türdeki bütün gelişmelerine yıllardır kaynaklık yapan Ortadoğu, Körfez Krizi'nden sonra çok yoğun bir yeni siyasi basıncın altında bulunuyor. Bu siyasi basıncın sonucu, yeni bir "düzen"e doğru evrilen Ortadoğu'nun geleceğini kestirmek için Ortadoğu'yu, güç dengesi, petrol, demokrasi, silahlanma, azgelişmişlik, milliyetçilik, terör ve su sorunu bağlamında çözümlemeye tabi tutmak gerekmektedir.

İşte bu kitap, belirtilen konuların dahilinde, aktüelin içinde iz sürerek, herbiri konusunda uzman kişilerin makalelerinden oluşturularak, Ortadoğu'nun geleceğine yönelik bir projeksiyon sunmayı amaçlıyor.

Kamuoyunu ve karar odaklarını bilgilendirmek amacıyla çeşitli konularda araştırma yapan "Think Tank" merkezlerinden ülkemizin henüz yoksun olduğu gerçeğini dikkate alarak, diplomat, akademisyen, gazeteci düzeyinde, ülkemizin haklı övünç kaynağı olan bilgi birikimini harekete geçirerek, bu konudaki eksikliğimizi telafi etmek ise bu çalışmanın özel amacını oluşturuyor. Bu noktada, çalışmaya değerli makaleleriyle katkıda bulunan kişilere, çalışmaya sunuş yazısı yazmak zahmetinde bulunan değerli Hocam Prof. Dr. İlter Turan'a ve bu çalışmaya Ortadoğu üzerine yapılmış yayınlar bibliyografyası ile katkıda bulunan sayın Davut Dursun'a şükranlarımı sunmayı bir borç biliyorum. Çalışmanın oluşumu süresince, değerli teşvik ve yardımlarından dolayı dost insanlar, Mehmet Ö. Alkan, Yavuz Yıldız, Gürsel Gürsoy, Meriç Erdoğan, Semiha Akminar ve Bağlam Yayınlarına teşekkür ederim.

İstanbul, Ekim 1993

Sabahattin ŞEN

Türkiye, Cumhuriyetin kuruluşundan sonra Orta Doğu ülkeleriyle dostane ilişkiler geliştirmek istemiştir. Ülkemiz uzun süren bir savaşlar döneminden çıkmıştı. Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan ülkelere farklı olarak, tatmin edici sınırlara kavuşmuştu. Milletler camiasında bağımsız bir aktör olarak yerini almıştı. Şimdi, ülkede savaşın yaptığı tahribatı gidermek, bir çağdaşlaşma ve kalkınma hamlesi başlatmak istiyordu. İç sorunlarla ilgilenmenin anahtarı, dış dünya ile, özellikle komşu ülkelerle iyi ilişkiler kurmaktı.

İmparatorluktan yeni kopmuş olan Arap Orta Doğusu Fransa ve İngiltere arasında paylaşılmış bulunuyordu. Milletler Cemiyeti'nin sorumluluklarını bu sömürgeci ülkelere tevdi ettiği manda yönetimleri kurulmuştu. Bölgenin çeşitli sosyal ve iktisadi gerçekleriyle uyum göstermeyen yapay ülkeler yaratılmıştı. Yeni şekillenen ülkeler bir yandan yeni kimliklerine alışmaya, diğer yandan sömürge boyunduruğundan kurtulmak için bir mücadele yürütmeye çalışıyorlardı. Yeni kurulan Suriye, Irak, Ürdün ile bir süredir zaten ayrı bir siyasal kimlik oluşturmuş bulunan Mısır'ın siyasal seçkinleri Türkleri tanıyorlar, Türkiye'nin kazandığı askeri-siyasal başarının özlemini çekiyorlardı. Türkiye'ye yaklaşımları olumsuz değildi. Ancak, manda (Suriye, Irak, Ürdün) ve himaye (Mısır) yönetimlerinin belirli sınırlar içinde kalmaya mahkûm ettiği ilişkilerin gelişme potansiyeli de sınırlıydı.

İkinci Dünya Savaşı'nda Orta Doğu büyük mücadelelere sahne oldu. İngiltere'yi zayıflatmak isteyen Almanya, Süveyş'i ele geçirerek Hindistan'a giden yolu tutmak istediğinden Kuzey Afrika'da büyük bir harekâta girişti. Suriye ve Lübnan'da Vichy

* İlter TURAN, Koç Üniversitesi, İdari Bilimler ve İkt. Fak. Siyasal Bilimler Profesörü.

hükümetine bağlı kuvvetleri kullanarak bölgeye nüfuz etmeyi denedi, başarılı olamadı. Irak'ta Raşid Ali isyanını desteklediyse de, orada da sonuç elde edemedi.

Kazanan onlar da olsa, savaş Orta Doğu'ya egemen olan devletlerin gücünü tüketmişti. İsteksizce, mandaları altında bulundurdıkları ülkelere bağımsızlık verdiler, bölgeden çekildiler. Bu çekilme, Filistin'de Arap-Yahudi çatışmaları yoğunlaştığı sırada bir kaçışa dahi dönüştü. Fakat , bölgeyle geleneksel olarak ilgilenen büyük devletler geri çekilirken, yerini başkaları alıyordu. Savaş sonucu dünya düzenini belirleyecek olan Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği, Orta Doğu bölgesiyle ilgilenmeye başladılar.

Bu ilginin siyasal ve iktisadi boyutları vardı. Siyaset düzeyinde, iki süper güç dünyanın diğer yörelerinde olduğu gibi, bu bölgede de bir rekabete tutuşmuşlardı. Geleneksel yönetimler genellikle Batı yanlısıydılar. Değişim isteyenler ise, Batı'ya karşı vaziyet alan düşünce ve ülkelere yanaştılar. Böylece, Orta Doğu'da Sovyet nüfuzunun kapısı açılmış oldu.

İktisadi açıdan bakıldığında, bölgede zengin petrol rezervlerinin olduğu dikkati çekiyordu. Nitekim, Birinci Dünya Savaşı sonrasında İngiltere, Musul-Kerkük petrollerini denetimi altına almıştı. Aradan geçen zaman içinde Batı'nın sanayileşmiş ülkeleri giderek daha fazla oranda Orta Doğu petrolü tüketmeğe başladılar. Bölgeden çıkan petrolün düzenli olarak, yeter miktarda ve makul fiyatlarla sanayileşmiş ülkelere ulaşması için bölgenin güvence altında tutulması, Batı'nın sanayileşmiş ülkelerinin başlıca endişeleri oldu.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye gayretlerini savaş dışında kalmak üzerinde toplamıştı. Savaş bitince ortaya çıkan dünya düzeni karşısında, Türkiye'nin endişeleri Arap Orta Doğu'sundan farklıydı. Sovyetler Birliği, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'ye karşı izlediği dostluk politikasını bırakmış, yayılmacı bir politika izlemeye başlamıştı. Bu durumda Türkiye, Amerikan önderliğinde Sovyetler'e karşı oluşan Batı blokuna yakınlaşmaktan başka çare bulamadı. İki savaş arasında izlediği tarafsız politikayı terketmek zorunda kaldı.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Türkiye'nin ve komşusu Arap ülkelerinin yolları ayrılmış gözüküyordu. Batı'nın siyasal boyunduruğundan yeni kurtulan komşularımız, eski yönetenlerinin çok yönlü diğer etkilerinden kurtulmaya çalışırken, Türkiye Batı ülkelerine yaklaştırmaya başlamıştı. Arap ülkelerinde ise Türkiye'yi tanıyan, Türklerle ortak geçmişleri olan kuşaklar gitmiş, yerlerini ülkemizi de eski bir sömürgeci ülke olarak gören kuşaklar almıştı. Ülkeler arasındaki psikolojik mesafe giderek açıldı. Arapların Batı'nın yeni bir egemenlik kurma aracı olarak gördükleri Bağdat Paketi'nin kurulmasında ve gelişmesinde Türkiye'nin aktif bir rol üstlenmesi, zayıflayan ilişkileri iyice bozdu. Türkiye'ye yakınlık duyan son rejim olan Irak Krallığı da 1958'de bir askeri darbeye devriline, Türkiye Arap Orta Doğusu'ndan iyice koptu.

Türkiye'nin Arap Orta Doğusu ile ilişkilerini sınırlı tutmasının çeşitli nedenleri vardı. Bölge büyük devletlerin ilgi alanıydı. Türkiye'nin sınırlı olanakları gözönüne alındığı zaman, bölgeyle ilgilenmesi, bölgedeki gelişmeleri yakından etkilemesi mümkün değildi. Bölgeye fazla ilgi göstermek, Türkiye'yi başka bir tehlikeye de açıyordu. Türkiye'nin dostları, ülkemizin ilgisini vesile ederek, onu bölgedeki mücadelelerin içine çekmek, kendi isteklerine uygun biçimde yönlendirmek isteyebilirlerdi.

Buna ek olarak, bölgedeki ülkelerin hemen herbirinin diğerleriyle ciddi anlaşmazlıkları vardı. Geleneksel rejimlerle ihtilalci rejimler birbirlerini çökertmeğe uğraşıyorlardı, fakat kendi aralarında da uyum yoktu. Haşimi ve Suud aileleri ezeli rekabetlerini devam ettiriyorlar, ihtilalci rejimler ise bölgenin liderliğini kapmak için birbirleriyle yarış ediyorlar, kendilerine yandaşlar bulup, komşu ülkelerde darbeler düzenlemeye çalışıyorlardı. Bütün ülkeleri birleştiren tek husus İsrail karşıtı olmalarıydı. Türkiye Batı Bloku içinde yer aldığından, İsrail'i tanıyor ve onunla diplomatik ilişkilerini sürdürüyordu. Ancak, Türkiye'nin Batı Bloku'na bağlı kalmakla sınırlı olan dış politikası, Türkiye'yi uluslararası alanda yavaş yavaş bir yalnızlığa itti. Özellikle Kıbrıs konusundaki hassasiyetine karşı müt-

tefikleri yeterince duyarlı davranmıyorlar, onu desteksiz bırakıyorlardı. Hatta Kıbrıs'ta Türk soyundan insanları korumak için yapılacak bir müdahaleye Amerika engel olacağını, kendi başkanının ağzından kaba bir lisanla duyurmuştu.

Bütün bunlara karşılık, Batı dünyası dışında kalan ülkeler Türkiye'yi Batı'nın bir uydusu gibi görüyorlar, ona yakınlık duymuyorlardı. Batı'ya fazla bağlanmanın Türkiye'yi ittiği yalnızlığın kırılması gerekiyordu. Arap Orta Doğusu ile yakınlaşmak, bir başlangıç teşkil edebilirdi. 1960'lı yılların ortasından itibaren Türkiye bölge ülkeleriyle bir yakınlaşma arayışı içine girdi. İlişkiler önce yavaş gelişti. 1970'li yıllarda hızlanmaya başladı. Bu yıllar Orta Doğu'da yeni bir siyasal saf-
laşmanın yaşandığı yıllardır. Nasır ölmüş, Enver Sedat İsrail'le anlaşma yoluna gitmiştir. Petrol ambargosundan sonra Suudi Arabistan bölgede geçmişe kıyasla daha fazla söz sahibi olan bir aktör konumuna kavuşmuştur. Türkiye, Arap Orta Doğusu'nun Batı Bloku'na daha yakın politikalar izleyen ülkeleriyle ilişkiler geliştirmekte önemli zorluklarla karşılaşmamıştır.

1970'li yıllar Türkiye ekonomisinin de mütevazı ölçülerle olsa da, dışa açıldığı bir dönemdir. Türk inşaat firmaları bölge ülkelerinde ihalelere girerek kazanmakta ve başarılı sonuçlar elde etmektedirler. Bazı Türk sanayi ürünleri de komşu ülke piyasalarında boy göstermeğe başlamıştır. 1980'de Türk ekonomisinin dışa açılmasını teşvik edici siyasetler izlenmesiyle birlikte, Türkiye'nin Orta Doğu ekonomileriyle etkileşimi artmıştır. İran-İrak Savaşı'nın patlaması ise, Türkiye'nin Irak ve İran'ın savaş malzemeleri dışında her türlü ithal ihtiyacını karşılayan bir ülke konumuna girmesiyle sonuçlanmıştır. Savaş sürdüğü sürece, dış ticaret istatistiklerinde Türkiye'nin çoğu geleneksel dış ticaret ortağının yerini bu iki ülke almıştır.

Irak'ın Kuveyt'i işgali dönemine kadar, Türkiye Orta Doğu'nun siyasal sorunlarının dışında kalmaya çalışan, bölgenin muhafazakâr ve Batı'ya yakın ülkeleriyle daha yakın ilişkiler götüren bir görünüm sergilemiştir. Araplar arası sorunlar Türkiye'nin ilgi alanı dışında kalmaktadır. İktisadi ilişkiler ise güçlenmektedir. İsrail'le ilişkiler ise azalmıştır.

Buraya kadar yaptığımız gözlemler, Türkiye'nin Arap Orta Doğusu ile ilişkilerini bir yandan Türkiye'nin büyük dünya devletleriyle olan ilişkilerinin, diğer yandan Türk ekonomisinin gereksinmelerinin belirlediğini dile getiriyor. Şu ana kadar su sözcüğünü kullanmış değiliz. Türkiye'nin bölgeyle olan ilişkilerinin tarihi seyri incelendiği zaman, su paylaşımının önemli bir konu oluşturmadığı görülecektir. Su paylaşımı son yıllarda gündeme girmiş bir konudur. Konuyu gündeme getiren Türkiye değildir. Bölge ülkelerinin konuyla ilgilenmesini de bölge dışındaki ülkelerin gündeme soktuğu izlenimini edinmek çok zor olmamaktadır.

Türkiye'den doğan Fırat ve Dicle nehirleri Suriye ve Irak'ı geçerek Basra Körfezi'ne ulaşır. Lübnan'dan doğan Asi ise, Suriye'yi aşarak Türkiye'ye girer ve Hatay ilinde Akdeniz'e kavuşur. Suriye ve Irak'ta uzun sürelerdir sulu tarım yapılmaktadır. Türkiye ise yakın zamana kadar Fırat ve Dicle sularını elektrik enerjisi üretmek için kullanmıştır. Şu anda ise başta Harran Ovası olmak üzere yeni bölgeleri sulu tarıma açma çabası göstermektedir.

Türkiye'nin Fırat ve Dicle sularından yararlanma çabalarını gerek Irak, gerek Suriye daima tereddütle karşılamıştır. Herhangi bir inceleme ve hesap yapmadan, kendilerine zarar geleceğinden endişe etmişlerdir. Nitekim, Türkiye'nin Fırat üzerindeki ilk büyük barajı olan Keban Barajı'nın yapımı sırasında, iki komşumuz da projenin finansmanına katkıda bulunacak olan uluslararası kuruluşlar nezdinde girişimde bulunarak, kendilerinin rızası olması gerektiğini bildirmişlerdir. Başarılı olmamışlardır. İlginçtir ki, Keban özünde sulama amaçlı olmayan bir barajdır. Baraj gölünde biriken sular, enerji üretilmesi için tekrar nehre verilmektedir. Baraj gölünün dolması için suyun tutulması olasılığı bile komşularımızı tedirgin etmeğe yetmiştir.

Karşılıklı güvenin güçlü olmadığı bu ortamda, Türkiye'nin sulamanın da ağırlık taşıyacağı Atatürk Barajı'nın inşasına yönelmesi, komşularımızda telaş uyandırmıştır. Kendilerine yeterince su verilmeyeceği yönündeki endişeleri, Türkiye'nin bir miktar suyu da sulama için kullanacağı an-

laşılınca, paniğe dönüşmüştür. Çok yönlü bir mücadelenin temelleri böylece atılmıştır. Suriye ve Irak, GAP Projesinin uluslararası kuruluşlar tarafından finanse edilmesini büyük ölçüde engelleyebilmişlerdir. Ancak, Türkiye'nin maddi gücü ve teknolojik birikiminin, böyle bir barajı yapacak düzeyde olduğunu kestirememişlerdir.

Türkiye'nin projelerini engelleyemeyince, baraj tamamlandıktan sonra Fırat'ın sularını kesmemesi için bir karşı güç oluşturmaya çalışmışlardır. Suriye'nin PKK'ya verdiği destek, bu kozu Türkiye'ye karşı kullanmak istemesinden ileri gelmektedir. Suriye'ye kıyasla Irak biraz daha rahattır çünkü su gereksinmesinin önemli bir kısmını Dicle'den de karşılayabilmektedir. Fırat'ın suyunu da önce Suriye alacağı için, Irak Türkiye ile mücadele konusunu daha çok ona bırakmaktadır.

Aslında Fırat ve Dicle'den her üç ülkenin makul kullanımına yetecek kadar su akmaktadır. Sorun su yetmezliğinden çok, siyasal ilişkilerde karşılıklı güvenin kurulamamış olmasıdır. Güvensizlik kısmen coğrafyadan, kısmen iktisadi nedenlerden, kısmen Suriye ve Irak rejimlerinin niteliğinden kaynaklanmaktadır. Türkiye nüfusu ve alanı büyük bir ülkedir. İktisadi bakımdan iki komşusuna göre daha gelişmiştir ve güçlüdür. Böyle bir komşuya karşı peşinen bir çekingenlik duymak için bir neden bulunmayabilir. Ancak, bu ülkelerin uzun süreler bir Türk İmparatorluğu'nun parçaları olmuş olması, her ikisinde de Türkiye'ye karşı şüphe ve korku uyandırmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin Orta Doğu'ya uzak, Batı Bloku'na yakın tutumu, ülkemize ilişkin endişeleri daha da güçlendirmektedir.

Suriye ve Irak'ın diktatörlükle yönetilmesinin de karşılıklı ilişkilerdeki güvensizlik duygusunun süregelmesine katkısı vardır. Otoriter rejimler içteki sıkılıklarını bir ölçüde de dış dünya ile gerilimli ilişkilerle güçlendirmeğe çalışırlar. Bu yaklaşım bir yandan liderlerin kendisinde bile dış dünyaya güvenmeme gibi bir duygu yaratırken, diğer yandan da müzakereler yoluyla yapılacak barışçıl çözümlere varılmasını, bunlar kamuoyunda tartışmaya yol açar endişesiyle, zorlaştırmaktadır.

Türkiye, Suriye ve Irak arasında, güvensizlikle nitelenebilecek ilişkilere rağmen, ciddi bir su sorunu bulunmayabilirdi. Son yıllarda, uluslararası kamuoyunda sürekli olarak Orta Doğu'da bir su kavgası olduğu, bölgede bundan sonraki savaşın petrol yüzünden değil, su yüzünden çıkacağı teması işlenmektedir. Ülkenin siyasal liderleri ve kamuoyları, bu tartışmanın etkisi altına girmekte, suyu paylaşılacak istenmeyen, üzerinde pazarlık yapılması mümkün olmayan bir kaynak olarak değerlendirmeye başlamaktadırlar.

Su kullanımı ve paylaşımıyla ilgili ihtilaflar dünyanın her yerinde mevcuttur. Kimse bunların bir savaşın tohumları olduğunu ileri sürmemektedir. Öyle ise, neden Orta Doğu'da konunun bir bunalım havası içinde ele alınmasında ısrar edilmektedir? Bölgede suyun yetmediği bir yöre vardır: Güney Lübnan-Ürdün-İsrail'den oluşan bir üçgen. O zaman istenmese de akla şu soru gelmektedir: Acaba bölgede su sorunu konusunu bunalım boyutuna tırmandırarak, yörenin sorunu bölgesel bir çerçevede mi çözülmek istenmektedir? Barış Suyu projesinin şekillenmesine Amerika'nın çok yakın ilgi göstermesi ve katkıda bulunması, bölge düzeyinde çözümler aracılığıyla, bölgedeki en sağlam müttefikinin su derdini de halletmeyi mi amaçlamaktadır sorusunu tahrik etmektedir.

Bu veya buna benzer çok sayıda soru sorulabilir. Sorulması da gerekir. Bölgede herhangi bir nedenle savaş çıkması kimsenin yararına değildir. İktisadi ilişkilerin ve işbirliğinin gelişmesi ise herkesin yararına olacaktır.

Türkiye, daha önce de belirtildiği gibi, Orta Doğu ülkeleriyle ilişkilerini son yıllarda geliştirmeğe başlamıştır. Biraz da bunun doğal sonucu olarak, siyasal bilim literatürümüzde bölge ülkeleri, bölge sorunları, ve bölgeyle ilgili diğer çok sayıda konuda yeterli bir birikim bulunmamaktadır. Fakat memnuniyetle belirtmek gerekir ki, bu boşluğun doldurulması için çaba gösterilmektedir. Ülkemizin seçkin uluslararası ilişkiler, dış politika ve karşılaştırmalı siyaset uzmanlarının hazırladıkları elinizdeki çalışma, değindiğimiz bilgi boşluğunun giderilmesinde önemli bir adımdır.

ORTA-DOĞU'DA YENİ DENGELERİN, DOĞU AKDENİZ'DEN İÇ ASYA'YA UZANAN EKSENE OTURMASI VE TÜRKİYE

Erol MANİSALI

Doğu Bloku'nun ortadan kalkmasının, Orta Doğu ve çevresinde yaratmış olduğu politik, askeri ve ekonomik etkiler Orta Doğu'da yeni dengelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Şöyle ki;

1) Sovyetler Birliği'nin ortadan kalkması, bölgede, Doğu-Batı blokları arasındaki dengeyi tamamen değiştirmiştir. Bölgede, ABD başta olmak üzere, Batı'nın etkisi artmıştır.

2) Körfez krizi sonrasında yalnızca başta ABD ve onun yanında İngiltere ve Fransa'nın etkili olduğu, yeni bir yapılanmaya doğru gidilmektedir.

3) Bu yapılanma içinde, özellikle Türkiye, İran ve Suriye'nin konumu değişmiştir. Arkasından Sovyetler Birliği desteği kalkan Suriye, bölgede Batı politikalarına yakınlaşmak zorunda kalmıştır.

İran kendi askeri gücünü hızla büyültmeye ve Kafkasya ve iç Asya'da etki alanları yaratarak, körfezdeki ABD ve Batı üstünlüğünü dengeleme çabaları içine girmiştir. Doğu Bloku'nun ortadan kalkması ile, Batı tarafından farklı algılanmaya başlayan Türkiye, Orta Doğu, Karadeniz, İç Asya üçgeninde kendi güç alanını yaratmak ve bu güç alanında Batı ile işbirliği yaparak, bölgedeki yeni dengeler karşısındaki muhtemel olumsuz gelişmeleri dengeleme gayretlerine başlamıştır.

Batı İçin, Körfez-İç Asya Ekseni Önem Taşıyacak

Orta Doğu'da ve çevresinde ortaya çıkmakta olan yeni politik ve askeri dengelerin arkasında yatan esas unsurlar, pet-

* Prof. Dr. Erol MANİSALI, İ.Ü. İktisat Fakültesi Öğretim Üyesi.

rol, doğal gaz ve yeni bölge pazarlarıdır. Doğu Bloku mevcut iken, yalnız Körfez ve Orta Doğu ağırlıklı olarak meseleyi algılayan ABD ve yakın ortakları batılı bazı ülkeler, artık Kafkasya, İç Asya ve hatta Çin'i içine alan bir yaklaşımla, doğal kaynaklar ve pazar (piyasa) meselesini algılamaya başlamışlardır.

Dünya petrol rezervinin (1/2)si dolayında bir bölümünü oluşturan Körfez, hâlâ bir numaralı stratejik önemini korumaktadır. Ancak, Kafkasya ve İç Asya petrol ve doğal gaz kaynaklarının Batıya açılma imkanlarının ortaya çıkmasından sonra, Körfez'in nisbi ağırlığı azalmıştır. Fiili tedarik durumu olarak, yine de Körfez, bir numaralı konumunu koruyor, ne var ki, halen Hazar çevresi ve İç Asya ülkeleri ile ABD ve Avrupa ülkelerinin yapmakta oldukları yeni anlaşmalar, önümüzdeki 10 yıl içinde, Körfez'in nisbi öneminin, bazı Batı Avrupa ülkeleri ve ABD açısından azalacağı gerçeğini ortaya koyuyor.

Artık, eski Orta Doğu tanımı değişmeye başlamış bulunuyor. Basra Körfezi'nden İç Asya'ya kadar uzanan eksen, bu geniş bölgenin, ABD, İngiltere, Fransa, Almanya ve Japonya'nın doğrudan ilgi alanları içine girmesine yol açmıştır.

Eski Sovyetler Birliği'nin bulunduğu bölgedeki yeni devletlerin hızla, petrol ve doğal gaz konularında, büyük petrol şirketleri ile bağlantılar yapmaya başlamaları ve imtiyaz hakları vermeleri, Batının Orta Doğu'ya yaklaşımını da kaçınılmaz olarak değiştirecektir.

Diğer taraftan, çok önemli bir husus da, Basra Körfezi'nden İç Asya'ya kadar uzanan yayın, "artık bir bütün olarak, petrol ve doğal gaz bölgesi" şeklinde algılanacağını (Batı için) göz önüne alınmasıdır. Stratejik ham madde özelliğini daha uzun yıllar (2035- 2040 yıllarına kadar) koruyacağı tahmin edilen bu geniş bölge, Batı ülkeleri için hayati öneme sahip olacaktır. Bölge ile ilgili politikalarında petrol ve doğal gazın "denetimi" ön plana çıkacaktır. "Büyük Batı devletleri için, Körfez-İç Asya eksenindeki petrol bölgelerinin, onların politikalarına göre kullanılması için denetim altında tutulmaları" esas hedef olacaktır.

Artık, kaynak ihtiyacı bakımından, Körfez-İç Asya eksenini, tek bir petrol bölgesi olarak değerlendirileceği için, bu geniş bölgenin içindeki, "karşılıklı etkileşimler, politik, askeri ve ekonomik politikalarda, bir bütünün parçası" olarak değerlendirilecektir. Eskiden, yalnızca Orta Doğu, kendi bütünlüğü içinde, bu unsurları içeriyordu. ABD'nin, İngiltere'nin, Fransa'nın, Orta Doğu politikaları vardı. Bu politika içinde Türkiye'nin, İran'ın, Irak'ın, Mısır'ın, S. Arabistan'ın, İsrail'in, kendilerine göre yerleri bulunuyor, bu ülkelere yönelik olarak, Orta Doğu politikalarını tamamlayacak şekilde, alt politikalar uygulanıyordu. Orta Doğu ülkelerinin, aralarındaki ilişkilere yönelik olarak da, "yine global Orta Doğu politikalarının bir parçası olan uygulamalar vardı. Örneğin, Arap-İsrail konusu, Filistin konusu, Su konusu, Kürt konusu, İran-Irak ihtilafındaki tutum gibi.

Yukarıda açıkladığımız gibi Hazar çevresi ve İç Asya'da yeni petrol bölgelerine yönelme politikası ile "Orta Doğu, eski spesifik tanımını değiştirmeye başlamıştır. Bu nedenle, örneğin Kazakistan'a ilişkin politika ile, S. Arabistan'a yönelik politikayı, adeta bir bütünün parçaları gibi değerlendiren, yeni bir durum ve dengeler düzeni ve politikası (Batı için) ortaya çıkma yoluna girmiştir. Bu kapsam içinde, Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan gibi petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip ülkelere yönelik politikalar ile, Körfez ve Orta Doğu politikaları, bir arada değerlendirilmeye başlamıştır. Bu kapsamda, Türkiye'nin bazı Türk cumhuriyetleri ile imzaladığı petrol ve doğal gazın İskenderun Körfezi'ne akıtılmasına yönelik "temenni protokolu" Batı için hem Orta Doğu politikalarını, hem İç Asya ve Kafkasya politikalarını ilgilendiren bir husustur.

Kısacası, Orta Doğu, bu kapsamda, yavaş yavaş Kafkasya ve İç Asya politikalarına entegre edilmeye başlamıştır. En azından petrol ve doğal gaz konularında, Körfez ülkeleri, Kafkasya ve İç Asya ülkeleri Batı için ortak ve global politikaların alt-unsurları olarak algılanacak ve entegre politikalar izlenecektir.

ABD, Avrupa ve Japonya daha uzun yıllar, Körfez-İç

Asya eksenindeki petrol ve doğal gaz ihtiyacı duyacaklardır. Bu bölgedeki petrol ve doğal gazın çıkarılması, taşınması ve istenen fiyatlarla dünya pazarına arz edilmesi konusu, en önemli "jeoekonomik" önceliklerini teşkil edecektir. Buna paralel olarak, bu bölgenin "jeopolitik ve jeostratejik" algılanışı da, Batı için, en öncelikli ve önemli bir konu olarak, politikalarında ön sırada yer alacaktır.

Pazar Olarak Orta Doğu ve İç Asya

Batı için bölge, yalnızca petrol ve doğal gaz bulunduğu için değil, "pazar" ve nüfuz alanı olarak da önem taşımaktadır. Orta Doğu'da petrol ihraç eden ülkeler, uzun yıllardan beri, Batı ve Doğu bloklarının önemli pazarları idi. Doğu Bloku, özellikle silah satışına önem veriyordu. Batı için ise, silah ve normal sivil mal ihracatı birlikte ele alınmıştır. Doğu Bloku'nun çökmesi ile, Orta Doğu ve Asya, Batı için her türlü mal ihracatında önem taşıyabilecek bir bölge olarak değerlendirilmeye başlandı.

Artık Orta Doğu, bir pazar olarak, sınırları İran'da biten bir dar coğrafi alanda değerlendirilmemekte, bu sınırlar İran'dan ileriye geçerek tüm Asya'ya kavuşmaktadır. Bugün için eski Sovyetler Birliği'nin bulunduğu Doğu Avrupa ve Asya ödeme güçlükleri ve yeniden yapılanma sorunları dolayısıyla, normal bir pazar görünümünde değildir. Ancak ileride, fiilen çok büyük bir tüketim pazarı durumuna geleceklerdir. ABD, Avrupa ve Japonya şimdiden kredi açarak bu pazarları tutmaya çalışmaktadırlar. Bu çabalarında ABD, Avrupa ve Japonya arasında çok yoğun bir rekabet gözlenmektedir. Hatta, Avrupa Topluluğu ülkeleri arasında da, yoğun rekabetin sürdüğü görülüyor. Almanya, Fransa, İngiltere ve İtalya'nın Avrupa'nın yükleri olarak bu pazarda büyük pay kapma gayretleri var.

Özellikle, birleşerek büyüyen Almanya, Doğu Avrupa ve Asya'yı kendi doğal ekonomik genişleme bölgesi olarak görmektedir.

Türkiye de 1986'dan itibaren Rusya ile ilişkilerini, Rusya doğal gazına bağlı olarak geliştirmeye başladı. 1989-1993 dö-

neminde Doğu Avrupa ve Yeni Türk cumhuriyetlerine 3 milyar dolar dolayında kredi açıldı. Bugün Türkiye de bu pazarda, pay alma çabaları içinde bulunuyor. 1990-1993 döneminde yeni Türk cumhuriyetlerine yönelik ekonomik, politik, askeri ve kültürel faaliyetlerde hızlanma görüldü.

Doğu Akdeniz-İç Asya Ekseninde Değişen Koşullar ve Türkiye'nin Yeni Rolü

Doğu Bloku'nun ortadan kalkmasının Orta Doğu üzerinde yarattığı değişimler ve bölgenin Doğu Akdeniz-İç Asya eksenini olarak, yeni bir bütünlük kazanmaya başlaması (petrol, doğal gaz, pazar ve yeni nüfuz alanları olarak) Türkiye'yi de etkilemeye başlamıştır. Ayrıca, Türkiye'nin Kafkasya ve Asya'daki Yeni Türk cumhuriyetleri (Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan) ile özel politik, ekonomik ve kültürel ilişkiler içine girmeye başlaması, yalnız Türkiye bakımından değil;

- Doğu Akdeniz-İç Asya eksenindeki iç dengeler bakımından

-ABD, AT, Japonya ve Rusya'nın Türkiye ve bölgeye karşı izledikleri politikaları da etkilemeye ve değiştirmeye başlamıştır.

1) Türkiye Bakımından Ortaya Çıkan Yeni Değerlendirmeler

Türkiye bakımından ortaya çıkan yeni değerlendirmeleri şu başlıklar altında toplamak mümkündür;

a) Yeni Türk cumhuriyetleri ile yakın ilişkilerin Türkiye'ye sağlayacağı avantajlar.

Yeni 5 Kafkasya ve Asya Türk cumhuriyeti ile ekonomik, politik, askeri ve kültürel alanlarda gerçekleştirilecek yakın ilişkiler, Türkiye ve yeni cumhuriyetlere karşılıklı olarak avantajlar sağlamaktadır. Avrupa Topluluğu'na alınmayan ve ilerde de tam üye yapılmayacağı artık kesinleşen Türkiye, Yeni Türk cumhuriyetleri ile kademe kademe ilişkilerini ekonomik, politik, askeri ve kültürel alanlarda geliştirirse dünyada şekillenmeye başlayan üç blok (ABD, AT, Japonya) karşısında,

yalnızlığa itilmemiş kendi ekonomik, politik ve askeri pazarlık gücünü arttırmış olur. Bu husus, Türkiye için olduğu kadar, yeni Türk cumhuriyetleri için de geçerlidir.

Aralarındaki işbirliğinin artarak, uluslararası sorunlarda (BM, AĞİK, Dünya Bankası, KEİB v.s.) ortak hareket edilmesi, Türkiye ve diğer Türk cumhuriyetlerinin ortak çıkarlarıdır. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni de, Türk devletleri işbirliği kapsamı içinde düşünmek büyük önem taşıyor. Doğu Akdeniz'den İç Asya'ya kadar uzanan eksen, KKTC'nin bu işbirliği kapsamı içinde değerlendirilmesi, Türkiye'nin bölgesel çıkarları bakımından hayati önem taşıyor. KKTC, Doğu Akdeniz'de, ekonomik, politik ve askeri çıkarların korunması için gereklidir. Türkiye, Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'daki ağırlığını ancak KKTC ile yakın işbirliği içinde sürdürebilir. Ayrıca, Türk cumhuriyetlerinin petrol ve doğal gazlarının Türkiye üzerinden İskenderun Körfezi'ne getirilmeleri söz konusu ise, KKTC'nin vazgeçilmezliği ve bağımsız bir Türk devleti olarak Türkiye ve diğer Türk cumhuriyetleri ile yakın işbirliği içinde bulunmasının önemi daha iyi anlaşılır.

Türkiye ve diğer Türk cumhuriyetleri, uzun vadede ekonomik, politik ve askeri "bütünleşmeye" giderek, bölgesel etkinliklerinin azalmasını önleyebilir, hatta büyütebilirler. Aynı ayrı kaldıkları takdirde, diğer büyük güçler karşısında hatta bazı bölge ülkeleri karşısında, sürekli gerileme tehdidi altında kalacaklardır (Örneğin, Türk cumhuriyetleri arasında böyle bir bütünleşme olsa, Ermenistan Azerbaycan topraklarını işgal etmeğe cesaret edemezdi.)

Bölgede Ermeni tehdidi, İran tehdidi, Kürt tehdidi ve bazı bölge dışı faktörler, Türk cumhuriyetleri arasında, ileri düzeyde işbirliğinin zorunlu olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Rusya Federasyonu'nun bazı potansiyel tehditleri karşısında da, caydırıcılık unsuru yaratılmış olur.

b) İran Faktörü;

Kafkasya ve İç Asya'daki gelişmeler Türkiye-İran ilişkilerini de etkilemiş bulunuyor. Yeni gelişmeler karşısında İran

faktörü, Türkiye'yi şu yönleri ile etkilemektedir;

b1- İran, Kafkasya ve Asya'da, Türkiye'yi kendisine rakip olarak görmektedir. Kökten dinci rejimini yeni Türk cumhuriyetlerine ihraç edebilmek için, Türkiye'nin bu ülkelerle yakınlaşmasını istememektedir.

b2- Azerbaycan'ın bağımsız bir devlet olması, İran'da yaşayan 20 milyon Azeri Türkü bakımından, İran'da riski artırmıştır. Türkiye-Azerbaycan yakınlaşması, İran tarafından istenmemektedir.

b3- Kuzey Doğu İran'da 2.5 milyon Türkmen yaşamaktadır. Bu konu İran'ı rahatsız etmektedir.

b4- İran, Ermenistan ve Rusya ile, Türkiye'ye karşı bölgede cephe oluşturmak istemektedir. Ermenistan'ın Azerbaycan'ı işgali, Rusya ve İran tarafından desteklenmiştir. Böylelikle, bölgede, Türkiye ve Türk karşıtı Ermeni devleti güçlü tutulmakta, hem Türkiye zayıflatılmak istenmekte (baskı unsuru olarak), hem de Türkiye ile İç Asya cumhuriyetleri arasındaki kara bağlantısının kesilmesi hedefi güdülmektedir.

b5- Kendi Kürt sorunu da olmasına rağmen, İran, terörist gruplara göz yumarak, Türkiye üzerinde tehdit oluşturmak istemektedir.

Orta Doğu, iç Asya ekseninde İran faktörü, Türkiye bakımından olumsuz bir unsur olarak ortadadır. Ancak, İran'ın kendi riskleri Türkiye'den çok daha fazladır.

c) Ermenistan Faktörü

Özellikle ABD, Rusya ve Fransa tarafından, açık olarak destek gören (siyasi, ekonomik ve askeri) Ermeni Devleti, bölgede Türkiye'nin nisbi ağırlığının büyümesine karşı büyük faaliyet içindedir.

Şöyle ki;

c1- PKK ile Türkiye'ye karşı işbirliği yapmaktadır.

c2- Kıbrıs Rumları ve Yunanistan ile Türkiye'ye karşı tam bir işbirliği içindedir.

c3- Türkiye ile Suriye'nin arasını açmak ve su sorununu

gündemde tutmak çabası içindedir.

c4- ABD ve Fransa'daki Ermeni lobileri kanalı ile Paris ve Washington üzerinde etkili olarak onların Orta Doğu ve Kafkasya politikalarında Türkiye'yi zayıf durumda tutma faaliyetleri içindedir.

d) Kürt Sorunu;

Kürt sorunu, Türkiye'yi zayıf tutmak için, bazı bölge ülkeleri ile bazı büyük devletlerin, sistemli olarak kullandıkları bir unsurdur. Ayrıca, Kuzey Irak'ta ABD, İngiltere ve Fransa tarafından yapay olarak yaratılan Otonom Kürt Bölgesi, Türkiye için olduğu kadar, İran, Bağdat Rejimi ve Suriye için de bir koz olarak kullanılmaktadır. ABD ve bazı Batı Avrupa ülkelerinin koruyuculuğu ve şemsiyesi altındaki K. Irak Otonom Kürt yönetiminin bu ülkelere sağladığı yararlar şunlardır:

d1- Saddam rejimini zayıf tutarak, Bağdat'ın petrol bölgesi üzerindeki etkisini ortadan kaldırmak.

d2- İsrail-Arap sürtüşmesinde, Araplara karşı bir Kürt varlığının etkisini ortaya koyarak İsrail'i rahatlatmak.

d3- Türkiye, İran, Suriye ve Bağdat rejimi üzerinde bir baskı aracı olarak elde tutmak.

d4- Türkiye'nin bölge içi ağırlığının artmasını frenlemek, böylelikle, Ermeni Devletine de yardımcı olmak.

d5- Ege ve Kıbrıs konularında, Yunanistan'ın Türkiye karşısında daha rahat hareket etmesini sağlamak.

d6- Türkiye'nin Yeni Türk cumhuriyetleri ile ilişkilerinin gelişmesini denetim altına almak.

Kürt sorunu karşısında Türkiye, Irak (Bağdat) ve Suriye'nin ortak çıkarları bulunmasına rağmen, bu üç ülke, kendi aralarındaki diğer sorunlar yüzünden Kürt faktörünü, Türkiye'ye karşı bir koz olarak kullanagelmışlerdir.

Doğu Akdeniz-İç Asya ekseninde, ortaya çıkan yeni gelişmeler, Türkiye bakımından, hem olumlu, hem de olumsuz yönleri içermektedir. Yeni Türk cumhuriyetleri ile ilişkilerin geliştirilmesi konusu Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nden Kı-

gızistan'a kadar geniş bir bölgede politik, ekonomik, askeri ve kültürel etkinlikler zinciri oluşturabilecek bir potansiyele sahiptir.

Buna karşılık Ermeni, Kürt ve İran faktörlerinin olumsuz durumu, hadisenin diğer yönünü oluşturmaktadır.

Türkiye, Doğu Akdeniz (Kıbrıs) den İç Asya'ya uzanan ekseninde, uzun vadeli politika olarak, Türk cumhuriyetleri arasında politik, ekonomik, askeri ve kültürel işbirliği, yakınlaşma ve bütünleşme politikaları içinde olmalıdır.

Böyle bir oluşum, Türkiye'nin ABD ve AT nezdindeki ağırlık ve öneminin de büyümesine yol açacaktır.

Ayrıca, Türkiye Güneydeki Arap ülkeleri ile bölgesel ekonomik işbirliği projelerine ağırlık vererek "bölge ülkeleri arasındaki yakınlaşmayı" uzun vadeli bir hedef olarak belirlemelidir. GAP projesinin uygulamaya geçmesi ile, Suriye, Lübnan ve Ürdün büyük ekonomik ve ticari istifadeler elde edebilecekler. GAP'ta, bölge ülkeleri arası menfaati geliştirecek proje ve yatırımlara ağırlık verilerek, Lübnan, Ürdün gibi ülkelerin elde edebilecekleri ekonomik yararlar somut bir şekilde ortaya çıkarılabilmelidir.

Bölge dışı büyük güçler, genelde, bölge ülkeleri arasındaki işbirliğinden hoşlanmazlar. Bölge ülkelerinin her birinin ayrı ayrı kendileri ile özel ilişkiler içine girmelerini tercih ederler. Bu tutum, kendi çıkarları bakımından doğrudur. Ancak bölge ülkeleri, konuyu, kendi ulusal çıkarları ve bölgesel çıkarlar bakımından görmek ve değerlendirmek zorundadırlar.

Türkiye ayrıca, ABD, AT ve Japonya arasındaki rekabetten de yararlanarak, onların bölgeye yönelik farklı yaklaşımlarını iyi değerlendirmelidir. Özellikle ekonomik yönden, bölgeye yönelik olarak, yoğun bir rekabet içinde bulundukları için Türkiye'yi kendi yanlarına çekme çabası içindedirler Türkiye, kendi ulusal politikası ile bu farklılıklar arasında, uyum sağlayabileceği noktalar bulabilir.

Bu konuda gözönünde tutulacak hususlar şunlardır;

- Söz konusu ülkenin Ermeni, Rum veya Kürt po-

litikalarının Türkiye'nin çıkarlarına ters düşmemesi.

- Söz konusu ülkenin yönetimlerinin, uzun vadede, bu unsurlara angaje olmayacak yönetimler olması.

- Söz konusu ülkenin bölgeye yönelik politikası ile Türkiye'nin ulusal çıkarları arasında, keskin zıtlıklar bulunmaması.

Orta Doğu'daki yeni dengeler, bölgenin coğrafi sınırlarını genişletmiş, İç Asya'ya kadar uzatmıştır. Örneğin, bugün, Azeri-Ermeni çatışması hem Kürt meselesi ile ilgilidir, hem de İran faktörü ile ilgilidir. ABD ve Fransa'nın Körfez politikaları ile Ermenistan politikaları da birbiri ile içiçe geçmiştir. Orta Doğu'da yaratılmak istenen su sorunu ile, İç Asya petrol ve doğal gazının İskenderun körfezi'ne getirilmesi arasında da ilişki bulunmaktadır. Bunlara daha pek çok örnek eklenebilir. Bu bakımdan artık Orta Doğu sözcüğünden çok, Doğu Akdeniz'den İç Asya'ya kadar uzanan eksen bir bütün olarak ele alıp değerlendirmek gerekir.

Eski Sovyetler Birliği'nin sınırlarının ortadan kalkması ve bölgede etkinliklerinin değişmesi bu sonucu doğurmuştur.

Batının Orta Doğu Kafkasya Eksenine Yaklaşımında Değişmeler ve Türkiye

Batı Avrupa ve ABD'nin Orta Doğu-Kafkasya eksenine yaklaşımı Kafkasya'daki bağımsız devletler oluşumuna bağlı olarak değişmektedir. ABD ve Bazı Batı Avrupa ülkeleri, eski dönemde, bölgedeki doğal siyasi ve kültürel müttefikleri olarak Yunanistan ve İsrail'i esas alırlardı. Bunda, özellikle ABD'deki lobilerin de etkisi vardır. Bugün bu iki ülkeye, bağımsızlığına kavuşan Ermeni Devleti de eklenmiştir. Yunanistan-İsrail-Ermenistan, ABD ve AT'nin bölgede, kendinden gördüğü veya kendisine çok yakın gördüğü siyasi ve kültürel müttefikleri durumuna gelmiştir. Türk-Yunan ihtilaflarında ve Kıbrıs sorusunda, ABD ve AT sürekli Yunanistan'ın ve Kıbrıs Rum yönetiminin tarafında yer almıştır. Azerbaycan-Ermenistan ihtilaflarında ve savaşında yine Ermenilerin tarafı tutulmuş ve tutulmaktadır.

İsrail ile Türkiye arasında sorun bulunmamaktadır. Her ikisinin de bazı Arap ülkeleri ile sorunları bulunduğundan aralarında adeta "saklı müttefik" durumu olduğu da söylenebilir. Ancak yine de, ABD ve AT'nin bölgedeki doğal müttefikleri, Yunanistan, Ermenistan ve İsrail'dir ve bu bölgeye yönelik uzun vadeli politikalarında, bu üç ülke temel taşlarını oluşturacaktır. Kuzey Irak'ta oluşturulan otonom Kürt bölgesi de bir anlamda, ABD ve B. Avrupa'nın bölgede, kendisine bağımlı bir unsuru ise de, bunların durumu diğer üç ülkeden çok farklıdır. Üç ülke, Batı'nın bu bölgeye, doğal kültürel uzantısı olarak değerlendirilirken, Kuzey Irak yönetimi yalnızca gerektiğinde kullanılacak bir araçtır.

ABD ve AT'nin bölge politikaları büyük ölçüde bu üç ülkenin ulusal politikaları ile birlikte yürümleri özellikle Yunanistan ve Ermenistan konusunda, tamamen Türkiye aleyhine işleyecek bir mekanizmanın ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Yunanistan ve Ermenistan bölgede, zayıf ve büyük iç sorunları olan bir Türkiye'yi tercih etmektedirler. Yunanistan, Ege ve Kıbrıs konularında, Balkanlardaki Yunan etkinliği konusunda, Türkiye'yi en büyük engel olarak görmektedir. Doğu Bloku varken durum farklıydı. Sovyetler Birliği tehdidine karşı güçlü Türkiye, Yunanistan için zararlı değildi, hatta gerekliydi. Ancak bugün durum değişmiştir. Sovyetler Birliği tehdidi Yunanistan için tamamen ortadan kalkınca, Akdeniz'de (Kıbrıs), Ege'de ve Balkanlarda Türkiye aleyhine genişlemeyi tekrar başlatmak, Yunanistan için temel hedeflerden birisi durumuna gelmiştir. Bu nedenle Yunanistan özellikle 1988 sonrasında Türkiye'ye karşı bütün unsurlarla, hatta terör örgütleri ile yoğun bir işbirliği içine girmiştir. Kıbrıs Rum yönetimi de kuşkusuz Yunanistan ile birlikte hareket etmektedir. Yunanistan ve Kıbrıs Rum yönetimi, 1988-1993 döneminde PKK ve Asala ile yoğun işbirliğine girmişlerdir. Bölgede, Türkiye ile arası açık olan ülkeleri, Türkiye'ye karşı teşvik ederek onlara destek vermişlerdir. Kıbrıs Rum kesiminde Asala ve PKK kamplarına yer vermişlerdir. Bugün de Balkanlarda Sırlara karşı ambargoyu, Kıbrıs Rum Kesimi ve Yunanistan aracılığı ile delmektedirler.

1992-1993 döneminde, Rum kesiminde ve Yunanistan'da çok sayıda Sırp şirketi kurduymuşlardır.

Ermeni Devleti de Türkiye'ye karşı düşmanca bir politika izlemeğe devam etmektedir. Toprak taleplerinden, Azerbaycan'ı istilaya kadar, değişik hususlarda bu politikayı görmek mümkündür.

Bölgede Batı tarafından açık olarak desteklenen Ermenistan ve Yunanistan, Batı'nın bölgeye yaklaşımı bakımından, Türkiye aleyhine bir durumun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ayrıca, Türkiye-ABD, Türkiye-Avrupa ilişkileri, batılı ülkelerin, bu tek yanlı yaklaşımları sonucu zarar görmektedir.

Sonuç

1) Orta Doğu'daki gelişmeler artık, bölge sınırları dışındaki gelişmelerle, "karşılıklı etkileşim" içindedir. Bu sınır, Doğu Akdeniz'den İç Asya Türk cumhuriyetlerine kadar uzanmaktadır.

2) Bu bölge içinde, petrol ve doğal gaz üretimi, rezervleri ve taşıma yolları, bir bütün olarak algılanmaya başlamıştır.

3) Türkiye'nin Yeni Türk cumhuriyetleri ile yakınlaşması, Orta Doğu, Kafkasya ve İç Asya dengelerini etkilemektedir. Bu açıdan bölgenin sınırı, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nden (Doğu Akdeniz'den) başlayarak, Kırgızistan ve Kazakistan'a kadar uzanmaktadır.

4) Türkiye ve yeni Türk cumhuriyetleri konusu;

a) İran,

b) Ermeni- Azeri çatışması,

c) Kürt-sorunu bakımından yeni boyutlar getirmiştir.

5) ABD, İngiltere, Fransa ve Rusya Federasyonu'nun bu konulara ilişkin politikaları ile Türkiye'nin ulusal çıkarları arasında önemli zıtlasmalar ortaya çıkmaya başlamıştır.

6) Türkiye, yeni Türk cumhuriyetleri ile ekonomik, politik, askeri ve kültürel ilişkilerini geliştirmek zorundadır.

Kuzey Amerika (NAFTA), AT, Rusya ve Japonya'nın bölgeye ilişkin tutumları bunu zorunlu kılmaktadır.

7) Yakında hayata geçecek GAP'ı Türkiye bölge ülkeleri arasında ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirecek bir yönde kullanmalı ve bunu ispat etmelidir.

8) Türkiye, ABD, Avrupa ülkeleri ve Japonya arasındaki ekonomik rekabetten yararlanarak, bölgede ulusal çıkarlarını koruyabilir.

9) Türkiye, yeni Türk cumhuriyetleri ile ekonomik, politik ve askeri yakınlaşmasını geliştirebildiği ölçüde, bölgedeki önemini arttırabilir. Bu yolla AT, ABD ve Japonya nezdinde ekonomik ve politik olarak pazarlık gücü azalmaz, artar. AT ile ilişkileri daha sağlıklı yönde gelişir.

BÖLGESEL BİR GÜÇ OLARAK TÜRKİYE

Ersin ONULDURAN

1993 yılının son günlerinde Türkiye'nin bölgedeki ve dünyadaki yeri sık sık gündeme gelmektedir. Bu günün Türkiye'si bölgedeki diğer ülkelerin hepsinden daha fazla ve çeşitli ilişkilere sahip olmak özelliğini taşımaktadır. Türkiye, bir açıdan bakıldığında, Osmanlı devleti zamanından beri Avrupa'nın belli başlı ülkelerinden biridir. Diğer açılardan incelendiğinde aynı ülkeye bir Balkan ülkesi, bir Akdeniz ülkesi veya bir Orta doğu ülkesi demek de aynı derecede kolaydır. İşte bu seçenek çeşitliliğinin getirdiği bazı sorumluluk ve zorlukları bu yazımızın konularından biri olarak seçtik.

İrdelemek istediğimiz bir başka konu, son günlerde Türkiye'nin dış politika gündemini oluşturan maddelerin neler olduğudur.

Türkiye'nin hem bölgesindeki ülkelerle ve hem de Dünyanın büyük devletleri ile olan ilişkilerinin tarihi çok eskilere uzanır. Bu ilişkiler her zaman pürüzsüz olmamış, bazen savaşlara, bazen de savaşa varmayan gerginliklere konu olmuştur. Buna rağmen özellikle cumhuriyet döneminin dış politika stratejisini bir tek cümle ile ifade etmek gerekirse, Atatürk'ün "yurtta sulh, cihanda sulh" vecizesi 1923'den beri takip edilen politikayı pek güzel özetliyecektir.

Eğer Türkiye'nin uluslararası arenada rüştünü ispat ettiği dönemin hangi yılda başladığını söylemek gerekirse, bu tarihi, Türkiye'nin NATO'ya girdiği yıl olan 1952 yılı ile başlatmak pek yanlış olmayacaktır. Aslında, tabii ki 1923'den beri Türkiye başka birçok uluslararası andlaşmaya veya askeri pakta üye olmuştu, (mesela 1930'ların Balkan ve Sadabad paktları, 1928 tarihli Briand-Kellog Paktı gibi) ancak, NATO andlaşması son

* Prof. Dr. Ersin ONULDURAN, Ank. Ün. S.B.F. Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

kırk küsur yıldır Türk dış politikasına damgasını vuran en kapsamlı ve kalıcı andlaşma olmuştur. Türkiye'nin NATO'ya girişi sayesinde bu ülke Batı dünyasının savunma politikalarının oluşturulmasında söz sahibi olabilmiş, NATO forumlarını uluslararası sorunlarının serbestçe görüşülebildiği bir ortam olarak kullanabilmiştir. Soğuk savaşın sona ermesinden sonra kısa bir süre ülke içinde ve dışında "acaba artık Türkiye'nin önemi azalıyor mu?" diye bazı tereddütler belirdi ise de, buna mahal olmadığı pek kısa bir zamanda ortaya çıkmıştır. Saddam Hüseyin yönetiminin 1990 yılında Kuveyt'i işgal etmesiyle patlak veren buhran ve bunun güvenlik planlamacılarının zihinlerinde yarattığı imajlar, Türkiye'yi bir "kanat" ülkesi değil, bir "merkez" ülkesi haline getirmiştir. Türk kamuoyuna ve siyaset planlamacılarına da yansıyan bu düşünce acaba gerçek hayata da olduğu gibi aktarılabilecek mi? Yani, eğer Batı güvenlik sisteminin yeniden yapılandırılması aşamasına varılırsa Türkiye'ye gerektiği kadar söz düşecek mi? Bu konuda haklı şüpheler mevcuttur. Türkiye Avrupa Topluluğu'na tam üyelik için başvurusunu 1987 yılında yaptı. O zamandan bu güne geçen altı yılda masallardaki tabir ile bir arpa boyu dahi yol katedilmedi. 1992 yılında Türkiye Batı Avrupa Birliği'ne üyelik için başvuruda bulundu, kendisine uygun görülen rol yardımcı üyelik oldu. Sözün özü, edilgen bir davranış içinde kendisine davet yapılmasını beklemek Türkiye'yi baş rol oyuncularına arasına asla sokamaz.

Yazımızın başında Türkiye'nin çok boyutlu bir hüviyete sahip olduğunu söylemiştik. Bunun özelliklerini dış politika yapıpılarımızı 1993 yılının sonlarında bekleyen sorunları kısaca tahlil ederek açıklayalım:

Batı dünyası ile ilişkiler

Burada iki değişik ilişki grubundan söz edilebilir. Bunlardan birincisi Batı Avrupa ülkeleri ile olan ilişkilerimizdir. Burada güvenlik politikası açısından fazla bir sorun görülüyor. Türkiye NATO'da hatırı sayılan bir üyedir. Gerek askeri gücü ve gerekse çevremizde var olan çeşitli tehdit odakları

Türkiye'nin önemini inkar edilmez duruma getirmiştir. BAB'daki yardımcı üye statüsü bile O'na, görüşmelere katılma ve Avrupa çapında savunma politikasının planlanmasında girdilerde bulunma imkanını vermektedir. Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleri arasında en çok Avrupalı ülke olması, laik ve demokratik bir ülke olması, Batı Avrupa ülkeleri indinde kendisine hatırı sayılır avantaj sağlamaktadır.

Batı Avrupa ile olan ilişkilerimizin ekonomik boyutuna gelince durum değişiyor. Dış ticaretimizde Batı Avrupa bir numaralı yerdedir. Fakat Türkiye'nin Batı'nın siyasal ve ekonomik birliği demek olan Avrupa Topluluğu'na girmesine gelince işler değişiyor. Bir kere, bu üyeliğin beraberinde getireceği iş gücünün serbest dolaşımı prensibi, genç ve iş arayan kalabalık bir nüfusa sahip olan Türkiye'yi AT üyelerinin gözünde "hazmedilmesi" zor bir ülke haline getiriyor. İkincisi, Türkiye, sosyal yapısı, halkının dini inançları, ve en önemlisi, hukuk düzenindeki bir takım uygulamaları ile Avrupa ülkelerinden önemli farklılıkları gösteriyor. Geçtiğimiz yıl kabul edilen CMUK (Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu) değişiklikleri, her geçen gün gelişen polis-vatandaş ilişkileri, bu itirazların ortadan kalkması yolunda atılan çok olumlu adımlardır. Ancak, Türkiye ekonomik kalkınmasında önemli merhaleler katetmedikçe AT'ye tam üyeliğinin gerçekleşmesi imkansız değil ama zor görülüyor.

Türkiye'nin Batı dünyasının en önemli üyesi Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkilerine gelince:

Türk-Amerikan ilişkileri esas itibariyle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde önem kazanmıştır. Bu ilişkilerin temeli 1947'de ilan edilen Truman Doktrini ile, Komünizmin yayılmacılığına karşı stratejik işbirliği olgusu idi. 1947'yi takip eden yıllarda, soğuk savaş devam ettiği sürece Türk-Amerikan ilişkilerinin dokusu da aynı kalmıştır. Amerika için Türkiye bir NATO üyesi olarak önemli idi ve Amerikan çıkarları Orta Doğu bölgesinde güvenli bir müttefikin varlığını zorunlu kılıyordu. Zaman geçtikçe, Amerika'nın kendi içindeki azınlıkların seslerine kulak vererek, Rum azınlığı memnun etmek

için bir askeri ambargo (1974) koyabildiği, Ermeni seçmenlerini memnun etmek için en üst düzey politikacılarının Türk tezine aykırı düşecek demeçler verebildiği görüldü. Son yıllara gelindiğinde endüstrisi gelişen Türkiye, Amerika'dan "daha fazla yardım değil, daha fazla ticaret" (not more aid, more trade), ister oldu. Nihayet, 1990 ve 1991 yıllarındaki Körfez Bunalımı Türkiye'nin Amerika için NATO ve Soğuk Savaş bağlamları dışında da önemi olduğunu gösterdi. Örneğin Türkiye'nin Saddam Hüseyin karşıtı koalisyonunda yer alması sayesinde Körfez Krizi esnasında 100.000 Irak askeri ve önemli sayıda savaş uçağı esas savaş alanından uzak tutulmuş oldu.

Amerikan Cumhurbaşkanı George Bush ile özel ilişkisi olan Amerika'nın sarsılmaz dostu Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ölümü, Türk Amerikan ilişkilerine temelde bir zayıflama getirecek gibi görülmüyor. Ancak Bill Clinton'un yönetiminin bazı stil değişiklikleri teşhir edeceği muhakkaktır. Zaten, Turgut Özal'ın vefatından az zaman önce yaptığı Amerika gezisinde Başkan Clinton'un kendisi ile zoraki görüşmesi (bazı haberlere göre bu görüşme sadece onbeş dakika sürmüştür) ve daha sonra Özal'ın cenaze törenine yalnızca dışişleri bakan yardımcısı Clifton Wharton ile eski dışişleri bakanı James Baker'in başkanlık ettiği bir heyetin gelmesi Türkiye'de yeni yönetimin bu ülkeye Bush yönetimi kadar sıcak bakmadığı biçiminde algılanmıştır.

Yeni Türk Başbakanı Tansu Çiller'in 1993 yılı Ekim ayı ortasında Amerika'ya yaptığı resmi gezide Türk tarafının iç ve dış güvenlik sorunlarını Amerikan yönetimine en yetkili ağızlardan anlatmak olasılığını bulduğu anlaşılmaktadır. Yine de, 1990 yılından beri Irak'a uygulanan ekonomik ambargo nedeniyle 14,6 milyar Dolar zarara uğramış olan Türkiye'nin bu zararının bir nebze hafifletilmesi için girişimde bulunurken, mesela 28 Ekim 1993 Tarihli New York Times gazetesinde bu gazetenin etkili yazarlarından William Saphire imzası ile "Satılık Müttefik" başlıklı bir yazının çıkmış olması Türk kamuoyunu incitmiştir. 1993 yılında Amerikan Dış Yardım Kanununda Türkiye'ye yapılan askeri yardımlar bağış değil kredi olarak ve-

rılmıştır. Ayrıca, Temsilciler Meclisi'nde 1994 yılında bu krediler için özel (ve düşük) faiz oranları yerine ticari faiz oranlarının ikame edilmesi teklif edilmektedir. Bu da zaten ekonomik zorluklar içinde olan Türkiye'ye ek mali külfetler getirecektir.* Clinton yönetiminin Türkiye'ye bakış açısının değişik olduğunun bir diğer göstergesi, bu yönetimin askeri yardım yapılırken Yunanistan ile Türkiye arasında 7:10 oranını muhafaza eden bir teklifle Kongre önüne gelmesidir. Eski dönemde, Kongrenin koyduğu bu orana, yürütme organı daima muhalif kalmıştı. Ayrıca, yeni yönetimin insan haklarına verdiği önem, bu alanda daha katedecek mesafesi bulunan Türkiye için bir kısım zorluklara daha neden olacak gibi görülmektedir.

Bosna-Hersek'te devam eden katliam karşısında Türkiye elindeki bütün siyasi olanakları seferber ederek çatışmayı durduracak çareler ararken, Amerikan yönetiminin fiili tedbirler almakta isteksiz davranması, oysa Somali'de enerjik bir tutum sergileyerek bu ülkeye 5000'i aşan sayıda askerini göndermesi, Türk kamuoyunda izahı güç bir çelişki olarak nitelendirilmektedir.

Bütün bu iniş ve çıkışlara rağmen Türk-Amerikan ilişkilerinin temelde sağlam olduğu ve iki ülke arasında arasındaki bütün müzakerelerin iki dost ve müttefik ülke arasında olması gereken çerçeve içinde cereyan ettiğine işaret etmek gerekir. Türkiye dış politikasında daima Amerika ile ilişkilerini Avrupa'ya karşı bir denge unsuru olarak görmek eğilimindedir. Amerika da Türkiye'nin karşılaştığı iç (PKK faaliyetleri gibi) ve dış tehditlere karşı daima desteğini hissettirmiştir. Türk kamuoyunun Amerika'dan beklediği çeşitli konularda daha duyarlı bir yaklaşım içinde olmasıdır.

Balkan Ülkeleri ile İlişkiler

Türkiye'nin Balkan ülkeleri ile tarihi ve stratejik ilişkileri çok eski zamanlara uzanır. Bugünkü Balkan ülkelerinin hemen hepsi yaklaşık 400 yıl Türk hakimiyeti altında yaşamıştır. Bu nedenle bunların pek çoğunda Müslüman ve Türk azınlıkları ya-

* Bu konuda bkz. Carol Migdalovitz, *Turkey: Ally In a Troubled Region*. CRS Report For Congress. September 14, s. 28.

şamaktadır. Yunanistan ve Bulgaristan'da hatırı sayılır bir Türk azınlığı mevcuttur. Bulgaristan'daki Komünist rejim 1989 yılında zecri bir Bulgarlaştırma politikası uygulamaya başlayarak bunu kabul etmek istemeyen 300.000 aşkın Türk'ü Türkiye'ye göndermiştir. Oradaki rejim değişikliğinden sonra bunların 150.000 kadarı ülkelerine geri dönmüştür.

Şimdi Bulgaristan Türkleri, "Hak ve Özgürlükler Hareketi" adlı bir siyasi parti çerçevesinde organize olarak Bulgar siyasal hayatında anahtar parti rolünü üstlenmiştir. Bu faaliyetlerden ve Türklerin giderek güçlenmesinden rahatsız olan bir kısım Bulgarların yeniden anti-Türk bir havaya girdikleri bizim için endişe kaynağı olmaktadır.

Yunanistan'da ise çoğunluğu Batı Trakya'da toplanmış olan Türklere karşı sinsi bir sindirme ve asimilasyon politikası izlendiği görülmektedir. Örneğin, Yunan seçim kanununda yapılan son değişikliklerle Türk seçmenlerin ulusal oy barajını aşarak kendi temsilcilerini Yunan milli meclisine sokmaları hemen hemen imkansız hale gelmiştir. Aslında Yunanlılar, Batı Trakya'da Türklerin etnik özelliğini tanımamakta, onlara sadece Müslüman azınlık gözüyle bakmaktadırlar. Türkiye Batı Trakya'da olup bitenleri hassasiyetle takip etmekle birlikte bu konuyu zaman zaman Avrupa İnsan Hakları örgütlerinin dikkatine sunmak dışında, şimdilik olağan dışı bir siyasal girişimde bulunmamaktadır.

Bosna-Hersek dramına gelince: Eski Yugoslavya'nın parçalanmasından hemen sonra Bosna'daki Müslümanlara karşı Sırpların başlattığı sindirme ve soykırım hareketine Türkiye birinci günden itibaren itiraz etmiş, bu hareketi bıkıp usanmadan Birleşmiş Milletler, İslam Ülkeleri Örgütü, NATO gibi üyesi olduğu kuruluşların gündeminde tutmaya çalışmıştır. Bosna'da olanlar Türkiye'yi neden ilgilendiriyor? Bir kere, bu ülkede yaşayan Müslümanların akrabaları son yüzyılda değişik zamanlarda Türkiye'ye göç ederek bu ülkede önemsenecek bir grup oluşturmuştur. İkincisi, bölgenin güçlü ve laik Müslüman ülkesi olarak Balkan ülkelerindeki bütün Müslümanların dara düştüklerinde Türkiye'den yardım beklentileri vardır. Türkiye

bu tarihi sorumluluğunu uluslararası hukukun kuralları içinde kalarak yerine getirmeye çalışmaktadır. Zaten Bosna-Hersek bölgesinin coğrafi uzaklığı ve bunun yarattığı lojistik zorluklar Türkiye'nin tek taraflı bir harekete girişmesini de imkansız kılmaktadır. Türkiye Bosna-Hersek semalarında devriye gezen NATO filosuna uçak vermiş, burada teşkil edilecek bir barış gücüne asker vermek teklifinde bulunmuştur. Bosna-Hersek'teki durum Türk dış politikasının ana gündem maddelerinden birini oluşturmaya devam etmektedir.

Kafkasya'da Endişeler

Kafkasya denilince Türklerin aklına hemen Gürcistan ve Azerbaycan gelir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan ülkeler içinde bu ikisi son yıllarda bitip tükenmeyen çatışmalara sahne olmuştur. Gürcistan'da hem bir iktidar mücadelesinden ve hem de bağımsızlık isteyen Abhazyalıların açtığı mücadeleden ötürü karışıklık vardır. Azerbaycan'da ise durum tamamen farklıdır. Burada bir dış gücün, yani Ermenistan'nın, bu ülkenin toprak bütünlüğüne yaptığı açık tecavüz söz konusudur. Türkiye için kültürel bakımdan kendisine en yakın ülke Azerbaycan'dır. Bu ülkenin yaklaşık %20'sinin Ermeni işgali altında bulunması ve Ermenilerin silahlı tecavüzlerine devam etmesi kabul edilemez bir durumdur. Azerbaycan ile İran da yakından ilgilidir. Zira İran nüfusunun bazı tahminlere göre : 35'i Azeri kökenden gelmektedir. Ancak, İran'daki dinci rejim Azerbaycan halkının çoğunluğu için izlenecek bir model oluşturmamaktadır. Bu durumda Azerbaycan her bakımdan yardımı Türkiye'den beklemektedir. Türkiye'nin ise gözetmesi gereken bazı dengeler vardır. Mesela Kafkasya'da Rusları fazla tedirgin edecek faaliyetlerden ve tek taraflı hareketlerden kaçınmak zorundadır. Diğer taraftan NATO bütünlüğü içinde ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) sınırları içinde hareket etmeye özen göstermektedir. Bu nedenle bazen Ermeni saldırılarına hedef olan Azerbaycan'a kendi kamuoyunun heyecanlı beklentilerine cevap verecek enerji ile yardım edememektedir.

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile İlişkiler

Orta Asya'daki dört Türk Cumhuriyeti yani Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan Türk asıllı nüfusun çoğunlukta olduğu ya da Kazakistan'daki gibi en büyük nüfus grubunun oluşturduğu devletlerdir. Bu yüzden yetmiş yıldır bağımsız, laik ve demokratik bir ülke olarak varlığını sürdüren, serbest pazar ekonomisinin hakim olduğu Türkiye Cumhuriyeti, bu genç ülkeler için doğal bir model olarak görülmektedir. Tabiatıyla Türkiye'nin buralarda yapabileceği şeyler O'nun ekonomik gücüyle sınırlıdır. Türkiye bu ülkelere karşı, onlar bağımsızlığını kazandığından beri rasyonel bir politika izlemektedir. Bir yandan bu ülkelere elinden gelen yardımı yapmakta, diğer taraftan onların Rusya'nın yerine geçecek bir "Büyük Ağabey" istemediklerinin bilinciyle hareket etmektedir. Türk Cumhuriyetleri ile ekonomik ilişkileri koordine edecek Dışişleri Bakanlığına bağlı Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) kurulmuş ve yararlı faaliyetlere başlamıştır. Türk Cumhuriyetlerinden gelen öğrencilere toplam 10.000 burs sağlanmış, Türk iş adamlarının bu ülkelere yapacakları yatırımlar teşvik edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti ile Eski Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını kazanmış beş Türk Cumhuriyeti arasında ilişkiler giderek artacak ve bu ilişkiler Türk dış politikasının ana unsurlarından birini oluşturmaya devam edecektir.

Türk Dış Politikasının Yakın geleceği

Şu anda Türkiye, Güneydoğu bölgesinde ciddi boyutlara varan bir tacizle karşı karşıyadır. PKK kısa adıyla yasadışı Kürdistan İşçi Partisi yandaşları ayrılıkçı terörist bir kimlik içinde hergün onlarca masum vatandaşı katletmekte, devletin mal ve tesislerine zarar vermektedir. Bu hareketin kısmen dış destekli olduğuna şüphe yoktur. Şu halde Türk dış politikası bu dış desteği ortadan kaldıracak tedbirlere yönelik bir girişim içinde olmak zorundadır. Mesela, eğer İran, Suriye ve Ermenistan zaman zaman iddia edildiği gibi terör örgütüne yardım ediyorlarsa, onlara karşı misillemeci ve soğuk bir dış politika iz-

lenmesi kaçınılmazdır. Yok eğer bu ülkelerin kendi iddia ettikleri gibi terör örgütü ile hiç bir bağları yoksa, o vakit bunlarla sıkı bir işbirliği yapılarak sınırlardan sızmaların önlenmesi lazımdır.

Avrupa ülkeleri ve Amerika Birleşik Devletleri ile şu anda var olan dostane ilişkilerin devam etmemesi için bir neden yoktur. Avrupa Topluluğu'na giriş konusunda da kararlı tedbirlerin alınmasına devam edilmeli ve sanki AT'ye çabucak girilmezse kıyamet kopacakmış gibi bir intiba verilmemelidir.

Kıbrıs sorununun çözülmesi için sabırlı ve kararlı, fakat teslimiyetçi olmayan dış politikamıza devam edilmelidir. Kıbrıs Türkleri neredeyse yirmi yıldır Rumlardan ayrı ve serbest olarak yaşamaktadırlar. Bu durumları icab ederse bir yirmi yıl daha böyle sürebilir.

Orta vadede Türkiye'nin içinde bulunduğu bölgede ekonomik refahın artmaması ve barış ve sükunun gelmemesi için hiçbir sebep yoktur. Arap İsrail anlaşmazlığı sürpriz bir gelişmeyle halledilmek üzeredir. Türkiye kendisi için mevzii bir sorun olan iç güvenlik sorununu yakın zamanda çözecek güç ve kararlılıktadır. Lübnan'daki iç savaş sona ermiş, bu ülkede yaraların sarılması süreci başlamıştır. Yakın gelecek hem Türkiye ve hem de içinde bulunduğumuz bölge için iyi şeylere gebe dir. Türkiye'nin komşuları da, umarız güçlü ve gelişmiş bir Türkiye ile iyi geçinmenin kendi çıkarlarına da uygun düşeceğini görece k basirettedirler.

TÜRKİYE VE ORTA DOĞU DÜNE VE BUGÜNE KISA BİR BAKIŞ

Tolga YARMAN

Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye

Son birkaç yıldır, dünyamızda o arada bölgemizde hepimizin yakından izlediğimiz değişiklikler yaşanagidiyor.

Eskiden "iki kutuplu bir dünya" vardı. Batı Bloğu ve Doğu Bloğu'ndan oluşurdu. Bunlar birbirlerinden, "bıçak" gibi ayrılırlardı. Siperlerinde, karşılıklı olarak birbirlerini yüzlerce defa yokedecek kadar çok "nükleer silah" bulundururlardı.

Bir "nükleer savaşın" çıkması, iştenden bile değildi.

Türkiye bu iki bloğun, Batı'da olarak, tam arasındaydı.

Az bilinen birşeyi dikkatinize getireyim. Ülkemizde, Sovyetler Birliği'ni topyekün, birkaç defa yok edebilecek kadar çok "nükleer silah" vardı. Hâlâ daha, önemli miktarda vardır.

Komşumuz Sovyetler Birliği, o arada Bulgaristan'da da, özellikle bizdeki nükleer rampaları hedef alan ve nükleer bir felaket doğacak olsa, ülkemizi tanınmayacak ölçüde silip süpürecek kadar çok, nükleer silah vardı. Hâlâ daha önemli bir miktar vardır.

Türkiye, Soğuk Savaş gerginliğinin tüm zorluklarını, hırpalanmasını, çeşitli açılardan, kişiliğine ve bağımsızlığına kasteden gelişmelerle yaşadı.

Aşırı silahlanmak zorunda bırakıldı.

Silahlanması ve kalkınması "dışa bağımlı" oldu. Şimdi önemli ölçüde hâlâ öyledir.

Nedir ki "aşırı silahlanma" kalkınmaya köstektir.

* Prof. Dr. Tolga YARMAN, Anadolu Bilim ve Teknoloji Stratejileri Araştırma Görevlisi

"Dışa bağımlı silahlanma ve kalkınma" ise "ordunun antidemokratikleşmesi" sonucunu doğurur.

Ne kadar basit denklemler.

Ama "basit" çoğu zaman acılar, zorluklar yaşanarak, ancak tarihten çıkartılabiliyor.

Bizde de böyle oldu. 12 Eylül 1980'de, ordunun üst kademesinin "darbeyi" yaptığı haberini alınca, General Haig Washington'da, beş generalimizi kastederek, meğer:

- Bizim çocuklar başardılar, deyivermiş!

Neden sonra, bu beyan ülkemizde de duyuldu.

O zaman bir kez daha, bağımlı silahlanma ve kalkınmanın ordunun, dolayısıyla da ülkenin, antidemokratik eğilimler geliştirmesinde gerçekten önemli bir etken olduğunu, yaşayarak görmüş olduk.

Orta Doğu ve Emperyalizma

"Soğuk Savaş" bir bakıma bitti, ama ne mazlum ulusların kahrı bitti, ne "emperyalizma" son buldu.

Bir iktisatçı arkadaşla, Orta Doğu ile ilgili bir panelde tartışıyorduk. Ben "emperyalizma"dan söz edince, bu sözü "soyut" bulunduğunu söyledi. Onun üzerine düşüncemi şöyle anlattım.

Petrol fiyatları Batı'nın istemediği kadar çok yükselince, İran-Irak savaşı çıkartıldı. Bu savaş çıkartıldı da, İran'la Irak hiç mi savaşmak istemediler, savaşmamak için direndiler. Hayır, bunu söylemek istemiyorum. "Savaş vasatı" yazık ki, vardı. İran-Irak savaşmaktan geri duramadılar. Ama birileri savaş çıkarsın diye, o vasatı, çok gaddarca kaşdı.

"Savaş da, işte asıl böyle çıkartıldı" demek istiyorum.

Bakın sonra ne oldu.

Savaş çıkınca, İran da Irak da, daha çok silah almak istediler. Ama yegane varlıkları petroldü. Daha çok silah almak için daha çok petrol satmaları gerekti.

Bu iki ülke daha çok petrol satmak isteyince, petrol fiyatları tam da kestirildiği şekliyle düştü, neredeyse yarı yarıya

indi. Bunun üzerine Batılılar, daha az döviz ödeyerek, daha çok petrol aldılar. Sonra petrol için verdikleri dövizleri, bu iki yoksul ülkeye silah satarak, geri aldılar.

Sattıkları silahlarla hiçbir şey yapılmasa, silahlar "göstermelik" ya da "müzelik" olacaktı? Birşey yapılsa, ne olacağı belliydi. Silahlar İran'ın ve Irak'ın tepelerine binilip, cebren yok edilirdi. İşte bu kadar.

Zavallı Irak'la zavallı İran, yıllar yılı savaştılar. Birisi biraz üstün gelecek olsa, ötekine, tabii para daha doğrusu petrol karşılığı, biraz daha çok silah verildi.

Bu kez öteki, edindiği ilave silahlarla biraz üstün gelecek olsa, bu sefer de berikine, tabii para daha doğrusu petrol karşılığı, biraz daha destek çıkıldı, silah verildi.

Ve yüzbinlerce Iraklı genç, ana kuzusu yavru... Ve yüzbinlerce İranlı genç, ana kuzusu yavru... Ve delikanlı askerler... Ve onca emekle yetişmiş subaylar... Kan revan içinde, parmaklar, eller, ayaklar kopmuş, karınlar deşilmiş, gövdeler parça parça olmuş vaziyette, biteviye helak oldular, telef oldular...

Savaş, yalnızca cephede olmadı, kentler ve stratejik tesisler her iki tarafta da, bomba yağmuru altında kaldı; yandı, yıkıldı, kül oldu.

İran'la Irak yuvarlak bin milyar dolar, zarara uğradılar.

Bu ne yapar biliyor musunuz?

Üçyüz kadar Keban Barajı tutarı!..

Daha bitmedi. Irak, olup bitenden hiç ders almamış gibi, biliyorsunuz, tuttu Kuveyt'e girdi.

O zamanlar ihtimal vermemiştim ama, sonradan elimize gelen bilgiler gösterdi ki, Batılılar Irak'ın Kuveyt'e gireceğini, önceden istihbar etmişler!

Irak Kuveyt'e girince; o zamana kadar hiç görülmemiş derecede teknik, taktik ve elektronik bir savaşla; oradan birkaç gün içinde sökülüp fırlatılıverdi. Onca para ödeyerek aldığı silahların, hemen tümünün imha edildiği bir yana; ayrıca yüz milyar dolarlık bir savaş tazminatına mahkum edildi.

Bence Saddam, bütün bunları göremediği için Irak halkına en büyük kötülüğü yapandır.

Ama söylemek istediğim başka.

Iran-Irak Savaşı çıkartılmış... Buna bağlı petrol fiyatları düşürülmüş... Petrol almak için verilen dövizler, silah satarak geri alınmış... Tarafların birbirlerine üstünlük sağlamalarına zaten, ön kurgu gereği, hiç izin verilmemiş. Satılan silahlar bu arada çatışmalarda, beklenen şekilde heba olmuş... savaş onca acıyla ve zararla, o da tarafların ayakta duracak halleri kalmadığı için mecburen bitmiş... Sonradan, Irak, elinde kalan silahlara güvenip Kuveyt'e girince, e ne yapalım, bir güzel dövülmüş... Hemen tüm silahları imha edilmiş...

Kim ne derse desin, işte "emperyalizma" budur.

Mazlum ülkeler göremiyorlar ama; sonunda, hem de nasıl; emperyalizmaya; varlarından yoklarından çıkarıp, kaç yüz milyar dolar tutarında, yolu şapırtılarla gözlenen "kaymaklı bir haraç" sunmuş oluyorlar... Üstelik en değerli varlıklarını, öz evlatlarını, en olmadık kanlı savaşlarda yitirip, en acılı, ağıtlı, gözyaşlarında boğularak...

Bunlar, bölgemizde daha birkaç yıl önce yaşandı.

Ya Bugün?

Soğuk savaş bitti. Doğu Bloğu göçtü, ama ülkemizdeki o dönemin kalıntısı askeri üsler daha dün, Irak'a yeni bir müdahale için kullanıldı.

Türkiye artık Batı Bloğuyla, Doğu Bloğu arasından bıçak gibi geçen hattın, Batı tarafındaki bir uç noktası değil. Şu var ki, "çatışma eksenleri" çok da belli olmayan bir çok kutbun, çıkarlarının, üstünde kesiştiği bir alan.

Türkiye her zaman "su yolları" dolayısıyla, önemli bir jeopolitiğe sahip olmuştur. Şimdilerde ise, Orta Asya'ya yönelik birçok hevese kavuşmanın, yeni tür bir "ipek yolu", dayanağı, aracı oluvermiştir.

Diğer taraftan, Irak'tan, İskenderun'a gelen petrol boru

hattı yanı sıra; Azerbeycan'dan, Bakü'den, Ceyhan'a çekilecek petrol boru hattının, yoludur. Bunun gibi, Türkinenistan'dan, Kazakistan'dan ve İran'dan İskenderun Körfezi'ne akılabilecek, petrol ya da doğal gaz boru hatlarının yoludur.

Hatta Katar'dan Avrupa'ya çekilecek doğal gaz boru hattının yoludur. Hatta hatta 25-30 yıl sonra Türkiye'deki bol "güneş enerjisinden" hareketle elde olunacak "sıvılaştırılmış hidrojeni" Avrupa'ya iletecek kaynaktır ve yoldur.

Bütün bu sebeplerle ülkemiz üzerinde bu arada tabii bölgemizde, çok çeşitli menfaatler kesişmekte ve çatışmaktadır.

Bir defa, klasik olarak "Avrupa büyüklerinin" Almanya, İngiltere ve Fransa'nın menfaatleri buralarda yoğunlaşır.

Son gelişmelerle süper olma özlemindeki Almanya'nın bölgemize ve ülkemize yönelişi, özellikle dikkat çekici olsa gerektir.

Bu ülkenin diğer taraftan Balkanlar'a dönük özlemleri de, tarihindeki eğilimlerinin doğal bir uzantısı sayılabilecektir.

Bölgemizde Batı süperinin, yani ABD'nin etkinliği ortadadır.

Pek üzerinde durulmayan bir noktayı, bu arada önemle belirteyim. Almanya'yla ABD ufak ufak, için için, sanki bir çeşit "süperler arası sürtüşme" sürecindedirler. Almanya'yla ABD arasındaki sürtüşmenin önemli bir zemini bölgemiz, özellikle de Orta Doğu olarak çıkmaktadır karşımıza.

Mesele, nihayet Orta Asya pazarından kimin ne kadar pay alacağı meselesidir. Burada kıran kırana bir mücadelenin olacağı ortadadır.

Arenadaki diğer bir güç odağıysa, hiç kuşkusuz Japonya'dır. Japonya'nın da Orta Asya'ya yönelik hevesleri vardır. Bu hevesleri karşılamamanın yolu, Japonya açısından, Orta Asya'ya Orta Doğu ve Türkiye üzerinden yönelen hevesleri, iyi kollamaya bağlıdır.

Sözünü ettiğim hevesler yazık ki, önünde sonunda, bir yerlerde, sıcak çatışmayı getiriyor, kanı, acıyı, ölümü, gözyaşını getiriyor.

Bir Yerde Sıcak Çatışma Varsa...

Bir yerde sıcak çatışma olduğu zaman, olaya şu ölçütlerle bakmalıyız.

1. Çatışmanın kendi özünde, bir vasatı var mıdır?
2. Çatışma vasatını kaşıyan, varsa, kimdir?

Çatışma vasatı olabilir. Her çatışma vasatı, umulur ki esas olarak görüşmelerle ve demokratik açılımlarla giderilebilir. Bu bir yana, çatışma vasatından kendi menfur emelleri uğruna çıkar sağlamak için savaş kundaklayanlara, tüm mazlumlar ne olur, yaşımsal olarak dikkat etmelidirler.

Günün onaltı saatini akşamki bir kase çorbayı kazanmak için, canını dişine takmış uğraşan boynu bükük insanlar, bir de durduk yerde kendi aralarında hiç savaşır mı?

Onlar zaten çocukları için, yakınları için, hayatla ve doğayla sürekli boğuşmaktan boş kalabiliyorlar mı ki, bir de kendi aralarında hırlaşıp itişsinler, kapışıp vuruşsunlar? Komşu bir şehre dahi gitmemiş, gidememiş milyonların, kendi halindeki yığınların; onun bunun öyle ya da böyle tezgahı, en kanlı, en acılı cephelerde, tanrı aşkına ne işi var?..

*

Orta Doğu işte, genelde böyle bir sorunun günümüzde henüz tam idrak edilemediği bir Dünya parçası olmaktadır.

1989-1990 DEMOKRASİ DEVRİMİ VE SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ SONRASINDA ORTADOĞU VE TÜRKİYE

İhsan GÜRKAN

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen Yarı-Yüzyıl'lık SOĞUK SAVAŞ döneminde, Uluslararası Sistem'e egemen olan ana özelliklerden biri, hatta birincisi, DOĞU-BATI ÇATIŞMASI ve İKİLİ (DÜNYA) GÜÇ DENGESİ olmuştur. Süper-Devlet'ler arasındaki siyasal yumuşama (Detente) döneminde bile, ne ABD, ne SSCB, aralarındaki ilişkilerde, rekabet ve mücadelenin esas olduğu varsayımına karşı kayıtsız kalamamıştır. Ne var ki, 1980'lerde bu temel varsayım yıpranmaya ve etkinliğini yitirmeye başlamıştır. 1985 Mart'ında Sovyetler Birliği'nde iş başına gelen MIKHAIL GORBACHEV, Sovyet tarihinde eşi görülmedik toplumsal, ekonomik ve politik reformlarla, dış politika reformlarını büyük bir cesaretle uygulamaya koymuştur. Özellikle, Sovyetler Birliği'nde LENİN ve STALİN'den beri çok katı ve kesin bir biçimde uygulanan devlet sansürünün ve ideolojik baskının büyük ölçüde sınırlandırılması, ve buna karşılık açıklık ve şeffaflığın getirilmesi (GLASNOST Reformları); bunlara paralel olarak, ekonominin aşırı merkezîyetçilikten kurtarılması ve Sovyet politik sistemine demokrasinin getirilmesi; ve nihayet Sovyet dış politikasına "YENİ DÜŞÜNCE"nin kazandırılması (PERESTROIKA Reformları), sonuçta bütün Dünya'yı etkileyen bir "DEMOKRASİ DEVRİMİ"ni oluşturmuştur¹. Böylece, 1990'ların başlarında, Uluslararası Sistem'i devrimsel düzeyde değiştirebilme potansiyeline sahip bir takım kuvvetler, hep birlikte, Doğu Avrupa, Sovyetler Birliği, Balkanlar ve Ortadoğu'yu etki altına almıştır. Bu kuvvetlerin başında, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'daki Komünist hükümetlerin karşılaştıkları

* E. Korg. İhsan GÜRKAN, İst. Ün. S.B.F. ve İletişim Fakültesi
Öğretim Görevlisi.

politik, ekonomik ve ideolojik bunalımlar; ikinci olarak, ekonominin, uluslararası ilişkilerde en kritik bir faktör durumunu kazanması; ve son olarak, terörizm, uyuşturucu madde trafiği, ve çevrenin bozulması... gibi kimi global problemlerin, kilit uluslararası sorunlar olarak ortaya çıkması olguları bulunuyordu.

Bu kısa incelemede, yukarıda özetlenen politik, ekonomik ve toplumsal kuvvetlerin Ortadoğu coğrafi bölgesindeki kavramsal ve durumsal etkileri gözden geçirilecektir. Ancak, Ortadoğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasından bu yana bir türlü yerli yerine oturamayan, kalıcı ve tutarlı dengeler kurulamayan, aşırı derecede kararsız ve karmaşık bir coğrafyasal bölgede, Komünizm'in çöküşü ve SOĞUK SAVAŞ'ın son bulmasından kaynaklanmayan, fakat, aynı döneme rastlayan daha başka gelişmeleri de diğerleriyle birlikte değerlendirmek büyük bir eksiklik olacaktır. Bu bakımdan, böyle kısa bir incelemenin olanak verdiği kadar, bunların da incelenmesine imkan veren bir yaklaşım uygulanmaya çalışılacaktır.

DEMOKRASİ DEVRİMİ ve onunla birlikte SOĞUK SAVAŞ'ın sona ermesi, her şeyden evvel, Ortadoğu'nun önemini şekillendiren kimi coğrafyasal nedenleri etkilemiştir. Gerçekten, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Rusya'nın, uluslararası sahnenin en büyük aktörlerinden biri, daha doğrusu bir Süper-Devlet olmaktan çıkması, Dünya'nın öteki yörelerinde olduğu gibi, Ortadoğu'da da Dünya çapında önem taşıyan bir takım değişiklikler yaratmıştır. Bunların başında, Ortadoğu'nun coğrafyasal sınırlarında meydana gelen değişme sayılabilir. Anımsanacağı gibi, başlangıçta, Basra Körfezi ve çevresi için kullanılan "Ortadoğu" teriminin, coğrafi kapsamı, zamanla çeşitli yönlerde genişlemiştir. Ancak, şimdiye kadarki genişlemeler, daha çok doğu, batı ve güney sınırlarında olmuştur. Kuzey sınırı değişmemiştir. Bu sınır, eski Sovyetler Birliği'nin güney sınırı idi. 1989-1990 **DEMOKRASİ DEVRİMİ** ile birlikte bu sınırın da değişmeye başladığı ileri sürülmektedir. Ancak, ilkin şunu belirtelim ki, bir çoklarına göre, Fransa İmparatorluğu'nun dağılması, Ortadoğu'nun batı sınırının Atlas

Okyanusu'na kadar uzanmasına yol açmıştır. Çünkü, Fas, Cezayir, Tunus ve Libya'da Avrupa'lı azınlık dışındaki, ve Araplar'la aynı etnik kökenden gelmemelerine karşın, Berberiler, Tüarekler... ve diğer Müslümanların, çoğunlukta olmalarına karşın, Araplar tarafından giderek asimile edildiği görülmektedir. Çünkü, Berberiler ve diğerleri de, Arapça konuşmaktadırlar ve aynı bölgedeki tüm Araplar gibi, Sünni İslam'ın Maliki mezhebine bağlıdırlar.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Orta Asya'da ve Kafkaslar'da kurulan yeni cumhuriyetlerin nüfusunun çoğunluğu, etnik köken, dil, din ve kültür bakımlarından, Slavlar'dan ve Rusya'dan daha çok Ortadoğu'lulara yakındırlar. BERNARD LEWIS'e göre, "Avrupa İmparatorluklarının sonuncusunun dağılmasıyla ve Sovyet güney cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarına kavuşmalarıyla Ortadoğu tarihsel boyutlarına erişmiştir." Bilindiği gibi, anılan cumhuriyetlerden Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan'ın halkı çoğunlukla Müslümandır. Bunlardan beşinde Türkçe, birinde, yani Tacikistan'da ise Farsça konuşulmaktadır. Bu cumhuriyetler, yukarıda işaret ettiğimiz gibi, güneylerindeki Ortadoğulu uluslarla bir çok ortak tarihsel ve kültürel değerleri paylaştıkları gibi; bu bölgenin yerlisi olan insanların ataları, çok eski çağlardan beri Ortadoğu Türk, İran, Arap ve genellikle İslam kültürüne önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bütün bunlardan çıkarılacak sonuç şudur. Bugün, anılan bölgede, Ortadoğu'nun coğrafyasal sınırı kuzeye ve güneye doğru yer değiştirmektedir. Denilebilir ki, şimdilerde, Ortadoğu, Hint Alt Kıtası'nın Hindistan bölümünü dışarıda bırakmak suretiyle, batıda Atlas Okyanusu'ndan doğuda Taklamakan Çölü ve Çin sınırına ve kuzeyde Rusya'ya kadar uzanmaktadır. Orta Asya ve Kafkaslar'daki yeni bağımsız devletlere, daha doğrusu Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)nun anılan üyelerine, ileride Tataristan, Çeçen-İnguş ... gibileri de katılabilecektir. Ayrıca, Ermenistan ve Gürcistan'ın da Ortadoğulular'la bir çok ortak yanları bulunduğu bilinmektedir.

Bu aşamada, çok önemli bir noktanın gözden uzak tu-

tulmaması zorunludur. Orta Asya ve Kafkaslar'daki, halkının çoğunluğu Müslüman olan yeni cumhuriyetler, bağımsızlıklarına kavuşur kavuşmaz, İran, Saudi Arabistan ve Pakistan gibi devletlerin dinsel eylemlerine hedef olmuşlardır. Anılan devletler, büyük paralar dahil türlü yollarla bu cumhuriyetlerin birer teokratik devlete dönüştürülmesi için çaba göstermektedirler. Buna karşılık, Türkiye'nin, bu soydaşlarına ve Taciklere önerileri ise, Laiklik ve Batı yönünde çağdaşlaşma ve özellikle serbest pazar kapitalizmi yönündedir. Kuşkusuz, Türkiye, bu evrimlerin, ulusal beşliklerini yitirmeksizin başarılabilirliğini soydaşlarına ve yeni komşularına anlatmaya çalışmaktadır. Bunlardan, ilk olarak, Azerbaycan'ın Türk yazı dilini kabul ettiği anlaşılmaktadır. Persler'e daha yakın olan Tacikistan'ın bile Türkiye'nin yolunu seçebileceği, gerek Orta Asya cumhuriyetleri'nin ileri gelen kişileri, gerek Batı basını tarafından değerlendirilmektedir.

Eski Sovyetler Birliği, daha dağılmadan, içine düşmüş olduğu büyük ekonomik sorunlar nedeniyle, askeri harcamalarını büyük ölçüde kısmak zorunda kalmış; keza, askeri programlarını ve genellikle dış yardım programlarını yeniden gözden geçirmek zorunluluğunu duymuştur. Sovyetler Birliği'nin yerini alan BDT da ister istemez aynı politikayı kabul etmiştir. Dolayısıyla, Ortadoğu'da, 1950'lerden beri Sovyetlerden büyük ölçüde askeri ve ekonomik yardım alan Suriye, Irak, Libya ve diğerleri şimdi bu yardımlardan yoksun duruma düşmüşlerdir. BDT'nun en büyük üyesi olan Rusya Federasyonu'nun, türlü iç sorunları nedeniyle, uzun bir süre aktif Ortadoğu politikasının dışında kalması zorunluluğu vardır. Bu nedenle uluslararası sahnede tek süper-devlet olarak kalan ABD, Ortadoğu olaylarını aktif bir biçimde etkileyecek tek egemen güç durumuna gelmiştir. Başka bir deyişle, Ortadoğu politikasının üzerinden süper devletlerin bölge üzerindeki çıkarlarından kaynaklanan rekabet ve mücadelenin yarattığı tehdit şimdi kalkmış bulunmaktadır. Ancak, hemen belirtmek gerekir ki, bu durum, sonsuza kadar sürecek değildir. Rusya Federasyonu büyüklüğünde, 150 milyon kadar bir nüfusa sahip ve geniş kay-

nakları olan bir güç, ileride, Ortadoğu'daki uluslararası oyunun büyük bir aktörü olarak yerini alacaktır. Rus Ulusu'nun tarihsel tutkusu bir yana; bu, her şeyden evvel bir coğrafya meselesidir.

Rus yardımlarının kesilmesine karşın, özellikle Irak ve bir dereceye kadar da Suriye, silahlanma programlarını sürdürmüşlerdir. Irak, 1980-1988 Birinci Körfez Savaşı'nda, istediğini elde edememe, büyük ve abartmalı hedeflerle kurduğu milyonluk ordusunu tatmin edememe duygularının zoru altında, güneye ve zayıf Arap Şeyhlikleri'ne yönelmiş, ve yasal neden olarak da yapay sınırları göstermiştir. Böylece Almanya'dan, hatta ABD'den, Kuzey Kore'den ve Çin'den; daha sonraları da BDT üyelerinden ve Doğu Avrupa devletlerinden, petrodollarlarıyla, silah ve teknoloji satın almak suretiyle Basra Körfezi'nin Süper-Devleti ve Arap Dünyası'nın lideri olmak çabasına girişmiştir. Bu serüvenin sonu Kuveyt olayı ya da İkinci Körfez Savaşı olmuştur. Bu savaşın, 1989-1990 döneminde Avrupa'da vuku bulan ve SOĞUK SAVAŞ'a son veren büyük değişikliklerin, gerçek ve evrensel bir siyasal yumuşamanın başlangıcı olarak değerlendirildiği bir sırada patlak vermesi, ilkin olayın bir anakronizm ya da tarihsel yanılğı olarak görülmesine yol açmıştır. Buna karşın, Kuveyt olayı derhal uluslararası bir boyut kazanmış ve Dünyada kabul gören stratejik kavramlara bir takım yenilikler getirmiştir. 2. Irak'ı, saldırıya iten nedenler arasında, Irak-Kuveyt sınırının, İngilizler tarafından yapay bir biçimde, daha doğrusu sadece kendi çıkarlarını amaçlayan tarzda, çizilmesine ilişkin ve Osmanlı İmparatorluğu sınırlarına kadar uzanan Irak savı; Irak'ın Kuveyt'e olan önemli para borcu; Kuveyt'in sınır bölgesindeki RUMEYLE petrol sahasından Irak'ın rızası dışında petrol çekmeye devam etmesi... gibileri bulunmaktadır. 2 Ağustos 1990 tarihinde gerçekleşen Irak saldırısı sonunda, Kuveyt'in saatlere sığan çok kısa sürede işgalini, Irak'ın özgür Kuveyt hükümetinin isteği üzerine Kuveyt'e müdahale edildiğini iddia eden bir Bağdat bildirisi izlemiştir. Bu arada, Irak Hükümeti, 28 Ağustos günü, Kuveyt'i Osmanlı İmparatorluğu zamanındaki KADİME adıyla, ülkenin 19 uncu ili olarak ilan etmiştir.

Olaya, başta BM olmak üzere, bütün Dünya örgütleri ve devletleri şiddetli bir tepki göstermişlerdir. Olayın cereyan ettiği bölgenin konumu ve özellikle petrol, tepkinin bu derece sert olmasının nedenidir. Çünkü, iki yıl sonra, Bosna-Hersek'te , daha feci bir saldırı ve insanlık ayıbı bir olay karşısında böyle bir tepki gösterilmemiştir!

Irak, bu savaşta, ABD liderliğinde kurulan, İngiltere ve Fransa ile birlikte bazı Arap devletlerini de içeren 30 üyeli bir Büyük Koalisyon karşısında, büyük bir askeri yenilgiyi kabullenmek zorunda bırakılmıştır. Bu yenilgide, karşı tarafın asker ve silah sayısından çok, yeni teknolojilerin fakat, özellikle Ruslar'ın işe karışmamalarının rolü görülmüştür.

Burada, Irak'ın silahlanma politikası üzerinde biraz daha durulmasında, özellikle geleceğe bakış açısından yarar vardır. Irak, iyi ilişkiler içinde bulunmadığı İran ve Suriye, hatta Türkiye gibi komşularını birbirine düşürebilecek politik gücü kazanmak; buna karşılık, gerektiği halde her üç komşusuyla savaşabilecek, nihayet büyüme hedeflerini gerçekleştirebilmek için zorunlu olan, büyük bir askeri güce sahip olmayı gerekli görmüştür. Birçok iç ve dış meseleleri olan Batı'nın, Kuveyt'in yardımına, bu biçimde koşacağını SADDAM düşünememiştir. Böylelikle, ilkin Basra Körfezi'nin, ikinci olarak da Arap Dünyası'nın ve Ortadoğu'nun süper-devleti olmak,hatta Babil İmparatorluğu'nu yeniden kurmak fikri, Irak diktatörü SADDAM HÜSEYİN'in zihnine yerleşmiştir. Kuveyt, yukarıda özetlenen genişleme stratejisinin ilk hedefi idi. Eğer, demokrasi Dünyasının sert tepkisiyle karşılaşmasaydı, SADDAM, Doğu Saudi Arabistan'ı da ele geçirmek, ve böylece Dünya petrollerinin büyük bir bölümüne sahip olmak, suretiyle yukandaki amaç ve hedeflerini daha kolay başarmayı sağlayabilecekti. Kaldı ki, SADDAM, yukarıda işaret edildiği gibi, aynı zamanda Büyük Irak ve daha sonra da Arap İmparatorluğu düşü peşindedir. Kuveyt yenilgisi bile SADDAM'ı bu düşünden ayıramamıştır. Çünkü, Kuveyt'te Büyük Koalisyon'un kazandığı askeri zafer bir politik başarıya dönüştürülememiştir. Daha önemlisi, Irak Ordusunu güzel bir manevra ile yenilgiyi kabule zorlayan

Büyük Koalisyon, SADDAM'ı düşüremediği gibi, iradesini de kıramamıştır. Bu nedenle, SADDAM, bugün de gerek BM Örgütü, gerek Büyük Koalisyon'un liderleri olan ABD, İngiltere ve Fransa'ya karşı bir takım oyunlar oynamaktadır. SADDAM, BM kararlarını uygulamayı üstlenen devletlere ve doğrudan BM kararlarına karşı çıkmakta; bir ya da iki bombardımandan, ya da hava darbesinden sonra ateşkes andlaşmasının hükümlerine ve Güvenlik Konseyi'nin kararlarına uyacağını ilan etmekte, bir süre sonra yine bildiğini okumaktadır. Bu alanda, Sırplar'dan ve saldırganlıklarına karşı özgür Dünya'nın kayıtsızlığından ve kararsızlığından ders ve cesaret aldığı kuşkusuzdur. Doğrusunu söylemek gerekirse, SLOBODAN MILOSEVIÇ ve SADDAM HÜSEYİN'in karşılıklı olarak birbirlerinin eylemlerinden ve Dünya'nın sözde kalan tepkilerinden ders aldıkları kesin gibidir. İkinci Körfez Savaşı sonrasında Irak olaylarının tüm ayrıntılarına böyle bir inceleme çerçevesinde girmek mümkün değildir. Ancak BM'in, Irak'ı, 32 ve 36. paralellerle üç bölgeye ayırması iyi bir geleceğe işaret olamaz. Özellikle 36. paralel kuzeyindeki otorite boşluğu PKK'nın bu bölgeye yerleşmesine, başka bir deyişle Suriye-Türkiye sınır bölgesine oranla çok daha engebeli ve girişi kolay bir bölge karşısında örgütlenmesine olanak sağlamıştır. Oysa, Irak'ın toprak bütünlüğünün ve üniter devlet şeklinin korunması ve aynı sınırlar içinde çoğulcu demokrasiye geçiş olanaklarının, önce Irak ulusu ve sonra dış Dünya tarafından sağlanması, gerek Irak, gerek bölge ve gerekse Dünya açısından çok daha uygundur. Kaldı ki, İkinci Körfez Savaşı sonunda, Irak'ın yenilgisinden sonra, gerek Irak'tan yana olmayan bölge devletleri, gerek başta ABD ve eski Sovyetler Birliği olmak üzere, diğer devletler arasında, Ortadoğu'da sınırların değişmezliği konusunda tam bir anlaşmaya varılmıştı. Sonuç bölümünde bu noktayı yeniden ele alacağız.

Önemli bir nokta daha vardır. Ateş kes anlaşması uygulamaları çerçevesinde, Irak hava sahasında* Irak uçaklarına uçuş yasağı bölgeleri kurulmuştur. 32 ve 36. paraleller ve ulusal sınırlar arasında uygulanan bu kısıtlamanın Irak Devleti'nin ege-

enlik haklarına aykırı düştüğü sürekli olarak Irak tarafından ıkayet konusu yapılmaktadır. Kürt'lerin korunmasını amaçlayan kuzeydeki uçuş yasağı bölgesinin BM kararına dayandığı; buna karşılık, Şiiler'in güvenliğini amaçlayan güneydeki uçuş yasağı bölgesinin, açık ve kesin olarak BM kararları içinde yer almadığı, sadece, bu kararların Büyük Koalisyon amaç ve hedefleri ve ateşkes genel hükümleri ışığında yapılan yorumdan çıkarılan bir hüküm olduğu, Amerikan basınında bile söz konusu edilmektedir.

İkinci Körfez Savaşı'nın getirdiği diğer bazı sonuçları da şöylece özetleyebiliriz. Bunlardan biri, Arap Dünyası'nın ve Pan-Arabizm'in zayıflığı ve başarısızlığıdır ³. Beş İsrail-Arap savaşından sonra, 1990-1991 Kuveyt Bunalımı'nda ve İkinci Körfez Savaşı'nda, Mısır ve Suriye başta olmak üzere bir takım Arap devletlerinin Irak'a karşı savaşan tarafta yer alması; sadece, Ürdün, Sudan ve Libya'nın Irak'ı politik alanda yarım yamalak desteklemesi de göstermiştir ki, Araplar'ın, ne Ortadoğu'nun maruz kaldığı iç tehditler; ne de dış tehditler karşısında bir birleşik cephe halinde birleşmesi mümkün olmamaktadır. Kaldı ki, İşlam Konferansı Örgütü de, daha önce Kıbrıs meselesinde olduğu gibi, Bosna-Hersek olayında da kendisinden beklenileni ve sahip olduğu büyük potansiyeli yansıtan bir varlık ve kararlılığı gösterememiştir.

İkinci Körfez Savaşı'nın bir başka sonucu da, Ortadoğulu petrol üreticilerinin, petrolü silah olarak kullanma eğiliminin başarısızlığa uğramasıdır. Bu sonuç, petrol fiyatlarının, beklenilenin tersine, düşmesiyle kanıtlanmıştır ⁴. Yine Irak'ın yenilgisi göstermiştir ki, bir ülkenin, para karşılığında, çok sayıda silah, hatta teknoloji ve "KNOW-HOW" edinmesi, bu ülkeyi, bir ileri teknoloji toplumu; ya da ordusunu, teknolojik bakımdan yüksek düzeyde çağdaş bir askeri varlık haline getiremez ⁵. Zira, bu, her şeyden önce bir alt-yapı meselesidir. Bu nedendir ki, bu kez, gerek Irak, gerek Suriye, ve gerekse, Basra Körfezi'nin süper devleti olmayı amaçlayan İran, konvansiyonel ve nükleer silahlanma programını daha bilimsel bir düzeye çıkarma ve alt-yapısını yeniden kurma zorunluluğunu duy-

muşlardır. Her üç komşu devlet, büyük paralar harcamak suretiyle, özellikle ambargo altındaki Irak, bunları, halkının boğazından ve ilaç giderlerinden keserek, Çin'in, Kuzey Kore'nin ve bazı BDT üyeleriyle eski Sovyet uydularının yardımlarıyla yeni silahlanma ve yeni teknoloji programları uygulamaktadırlar.

Türkiye açısından, İkinci Körfez Savaşı'nın etkileri, 1980-1988 Birinci Körfez Savaşı'nın sonuçları üzerine eklenmiştir. Özellikle, ekonomik sonuçlarda bu durum belirgindir. Türk ekonomisinin İkinci Körfez Savaşı'ndaki zararları 14 milyar düzeyinde değerlendirilmiştir. Türkiye, Kerkük-Yumurtalık Petrol Boruhattı üzerinden, günde 1.6 milyon varil ham petrolün İskenderun Körfezi'ne akıtılmasından sağladığı yılda yaklaşık 300 milyon dolar civarında kazancı ve ham petrol tüketiminin yarısına yakın bölümünü sağladığı bir kaynağı yitirmiştir. Türkiye'de ticaret ve endüstri sektörlerinden ulaşım ve turizm sektörlerine, keza diğer hizmet sektörlerine kadar bir çok sektör önemli kayıplara uğramıştır. Irak ile ilişkiler adamakıllı bozulmuştur. Bütün bunlara, burada anılmayan diğer doğrudan ve dolaylı sonuçları da eklemek gereklidir.

Lübnan, varlığı ile yokluğu ayırt edilemeyen bir devlet olma durumunu korumaktadır. Din ve mezhep, politika ideoloji ve terör faktörlerine göre bölünmüş olan, fakat hukuksal varlığını garip bir biçimde koruyan Lübnan, Ortadoğu'nun çıban başlarından biridir. En azından, kısa ve orta vadede bu ülkede her hangi önemli bir değişme beklenmemektedir. Lübnan'ın yarısından fazlası Suriye'nin işgali; İsrail, İran ve FKÖ'nün nüfuzu altındadır.

Denilebilir ki, İkinci Körfez Savaşı, en çok İran'ın lehine işlemiştir. Irak'ın, Büyük Koalisyon'un baş hedefi olması ve yenilgisi, İran'a rahat bir nefes aldırılmıştır. Irak'ın, yok edilmekten kurtarmak için İran'a kaçırdığı 130 kadar, ileri model MIG ve MIRAGE uçaklarına İran el koymuştur. Şattülarap uyuşmazlığı, de facto olarak, 1975 durumuna dönmüştür. İran, akıllı davranarak, zayıf Irak'a bir darbe indirmekten kaçınmıştır. Ancak güneydeki Şiiler'i ayaklanmaya kışkırtmaktan ve ayak-

lanmayı el altından desteklemekten geri durmamıştır. Buna karşılık, İran, eski düşmanının, kuzeyde toprak bütünlüğünü korumasını savunmuştur. İran, ABD ve öteki yabancı devletlerin savaş sırasında bölgeye sızmalarına tepki göstermek, keza Abu Musa ve Tumbs adalarını kuvvetle elinde tutmak suretiyle, Basra Körfezi'nde üstün durumunu yeniden kazanmayı amaçlamaktadır. Nitekim, nükleer ve konvansiyonel silahlanma çabaları da bu hedefe yöneliktir. İran, Çin, Kuzey Kore, hatta kimi BDT ülkelerinin yardımlarıyla nükleer silah üretme alanında hızlı bir çalışma programını yürütmektedir. Silahlanma programına kimyasal ve biyolojik silahlar da dahildir. Bir yabancı dergiye göre, İran, Rusya'dan, daha öncekilere ek olmak üzere, son aylarda, 50 adet MIG-29 uçağı, 200 adet T-72 tankı almaktadır. Daha önce, Basra Körfezi ve civarında kullanmak üzere 3 adet KİLO sınıfı denizaltı gemisi almıştır. İran, ayrıca, Kuzey Kore'den 170 adet SCUD balistik füzesi ve Çin'den nükleer teknoloji satın almıştır. İran, Çin'den M-11 füzesinin geliştirilmiş ve menzili 600 mil olan bir tipini İran'da üretme lisansını satın almıştır. Pakistan ve Çin'in, İran'ın nükleer programına yardım ettikleri ve böylece İran'ın, 2000 yılından önce bir atom bombası imal edebileceğı alınan son haberler arasındadır.

Ortadoğı Bunalımı'nın merkezi sorunu olan İsrail-Arap Uyuşmazlığı ve Filistin ya da Filistinliler sorunu, BM, ABD ve Rusya'nın katkılarıyla yürütölen yeni bir görüşmeler dizisiyle sürmektedir. Son seçimlerde iktidara gelen YITZAK RABIN Kabinesi'nin görünüşte daha ılımlı ve esnek politikası henüz etkisini göstermemiştir. Bu arada, İsrail'in, 400 aşırı dinci Arap'ı yurt dışına çıkarma girişimi, büyük uluslararası tepkiye karşın sürmekte ve İsrail Hükümeti kararını değiştirmek istememekte direnmektedir. Bu durumun, esasen, pek kuvvetli dayanakları bulunmayan görüşmeleri etkilemesi kaçınılmazdır. Hele, mesele biraz uzayınca, her iki taraf için bir irade, onur ve prestij sorunu halini almıştır. Bütün bunlara karşın, bir kenara atılamayacak olumlu noktalar da yok değildir. Şimdi, İsrail'in varoluş hakkı ve güvenlik gereksinimleri Araplar arasında giderek daha fazla

anlayış bulmaktadır. Mısır ile İsrail arasında bir barış anlaşması yürürlüktedir. İsrail ile Ürdün arasında, bir yazarın dediği gibi, bir "de facto barış" ın varlığı düşünülebilir.

Fas, İsrail'li turistleri kabul etmektedir. İsrail ile Arap ülkeleri arasında, başka kanallar yoluyla dolaylı ticaret sürmektedir. Bugün, İsrail, Arap ülkelerine yılda 1 Milyar Dolar'lık dışsatım yapmaktadır 6.

Kıbrıs sorunu da diğerlerine benzer bir durumdadır. BM örgütünün yeni Genel Sekreteri olan ve Türk düşmanlığının her gün yeni örneklerini vermekten çekinmeyen Mısırlı Kıptı (Copt) diplomatın, Kıbrıs'ta sözde barış planı ve Bosna Hersek katliamına karşı takındığı tavırdan sonra, er son incileri, Türkler'e Bosna-Hersek'i yasaklama girişimidir. BOUTROSGALI'nin çifte standart örneklerine yenilerini ilave etmek suretiyle, açıkça taraf tutan ve Kıbrıs Rumları ile Yunanlılar'a destek veren bir tutum ile kaleme aldığı rapor, ne yazık ki Güvenlik Konseyi tarafından da benimsenmiş; fakat tahmin edileceği gibi KKTC ve Türkiye'de şiddetli bir tepki uyandırmıştır. Bu koşullar altında Mart 1993 ayında New York'ta yapılan toplantıda olumlu ve hayırlı bir gelişme olmamıştır.

Türk-Yunan uyuşmazlığı nisbeten sakin, fakat bu sükunet perdesi gerisinde için için kaynayan durumunu korumaktadır. ANDREAS PAPANDREOU'nun iki dönem süren PASOK iktidarından sonra, uzun süren bir seçimle ve bir sandalyelik çoğunlukla iktidara gelen CONSTANTINE MITSOTAKIS'in sağ iktidarı, başlangıçta gösterdiği yarı ılımlı tavrı değiştirmiştir. İki ülke arasında, Ege'de, Batı Trakya'da ve Kıbrıs'da; keza genel olarak uluslararası alanda uyuşmazlık sorunları artarak sürmektedir. Yunanistan, bir yandan Türkiye'nin, AT, NATO, Avrupa Konseyi ve Batı Avrupa Birliği ilişkilerini baltalarken, ekonomik girişimlerini kundaklamakta; Türkiye aleyhine işletilebilecek bütün problemlerde Türkiye'nin karşısındaki Ermeniler, Kürtler ve diğerlerini bütün gücü ile desteklemekte; son olarak da, Balkanlar'da, Türkiye aleyhinde olduğu kuşkusunu uyandıran, Bulgaristan, Yeni Yugoslavya, Romanya ve Arnavutluk'tan meydana gelen bir cephe oluşturmaya ça-

lışmaktadır. Yunanistan, Makedonya, Kosova ve Bosna-Hersek politikalarında Türkiye'ye karşı bir politika izlemekte, Bosna-Hersek'te kan döken ve onur kırıcı suçlar işleyen Sırp'lar'a, BM ambargosunu delmek suretiyle yardım etmektedir. Son haftalarda Yunanistan'ı ziyaret eden Sırp lideri, (yeni Yugoslavya Cumhurbaşkanı) DOBRICA COSI, Sırp-Yunan dostluğunu vurgularken, Yunanlılarla din kardeşi olduklarını belirterek Bosna'da süren savaşın bir din savaşı olduğunu itiraf etmiş, MITSOTAKIS'in, kendilerine, AT'da destek ve anlayış sağlamak için çalışacağı sözünü verdiğini de belirterek Yunan Ulusu'na teşekkür etmiştir. Sırası gelmişken belirtelim ki, Yunanlılar'ın, Bulgarlar'ın ve Romenler'ın, Tuna zerinden Sırp'lar'a verdikleri desteğe katılan, stelik, Ortadoğu'da ve Balkanlar'da sesini duyurmaya başladığı görülen Rusya Hkmeti, ABD'nin, BM rgtn kullanarak Irak'ta yaptığı gibi, Bosna-Hersek'te de askeri hareket düzenlemeye kalkıştığı taktirde, veto yetkisini kullanacağını belirterek diplomatik şantajı kaçan bir uyarıda bulunmuştur. Kuşkusuz, bütün bunlar, sadece, Rusya Parlamentosu'nda Yugoslavya'nın parçalanmaması için mücadele eden bir kahraman gibi tanıtılan SLOBODAN MILOSEVIi değil; aynı zamanda SADDAM HÜSEYİN'i de cesaretlendirmektedir.

Ortadoğu'nun en büyük, en güçlü ve en nüfuzlu devleti olan Türkiye, aslında, bu jeopolitik durumunu, jeostratejik bir dalizmle tamamlamakta ve pekiştirmektedir. Çünkü, Türkiye, hem Avrupa'da toprağı olan tek Ortadoğu lkesi; Hem de Ortadoğu'da yer alan tek Avrupa lkesidir ⁷. Böylece Türkiye, sadece Ortadoğu'da değil; Balkanlar'da ve Kafkaslar'da da söz sahibi bir denge ögesi olarak uluslararası sistemde yer almaktadır. Türkiye'nin Avrupa Konseyi ve NATO yeliği ve At Ortak-yeliği; fakat bütün bunlardan daha önemli olmak üzere lik bir çizgide sürdürdüğü ağdaşlaşma ve batılılaşma ülküsü, bu niteliklerini daha da güçlendirmektedir. Pazar ekonomisini uygulayan, çoğulcu ve lik bir demokrasi olan Türkiye'nin Ortadoğu ve Dünya politikaları açılarından sahip bulunduğu avantajlara karşılık, Ortadoğulu İşlam devletlerinin bazılarıyla

kritik sorunları da yok değildir. Burada, bölücü akım ve hareketlerin bazı Ortadoğu devletlerince desteklenmesi ve dinsel köktencilik önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca, Suriye ve Irak ile Türkiye arasında var olan sınırları aşan akarsular sorunu da giderek ağırlık kazanmaktadır. Gerçekten, var olan sorunlar, PKK'ya destek verilmesi ve aşırı dinci grupların Türkiye'de eyleme özendirilmesi, Türkiye'ye karşı duyulan rekabet, kuşku ve güvensizlik duyguları yanında, Suriye ve Irak açısından, Fırat ve Dicle'nin suları ile de ilgilidir. Bu vesile ile, burada belirtilmesi doğru olur ki, Ortadoğulu Arap ülkeleri ve İran, Osmanlı döneminden kalan, ve günümüzün koşullarında algılandıkları için dayanaksız sayılmaları da mümkün olan, kimi kötü anılar; fakat onlardan da daha önemli olmak üzere, Batılı emperyalist devletlerin kendi çıkarları için Türkleri Ortadoğulular'ın gözünden düşürme çabaları sonucu Türkler'e karşı genellikle soğuk duygular içindedirler. Ayrıca, özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında, Birinci Dünya Savaşı'nın bıraktığı kötü anılar ve Türkiye'nin Ortadoğu politikasında rol oynayan kimi tereddütler de bunda etkili olmuştur.

Türkiye'nin çıkarları ve var olan koşullar ve uluslararası durum, Türk hükûmetlerinin, komşularına karşı kararlı bir yumuşaklık ve esneklik; keza, "Reciprocity" yani müteakabiliyet kurallarının aranmasını göz önünde tutmasını, gerektirmektedir. "suaviter in modo, fortiter in re" (Usulde nezâket, esasta metânet) kuralı burada da esas tutulmalıdır.

SONUÇ

1. SOĞUK SAVAŞ sonrasında, bölgede cereyan eden en önemli olay, İkinci Körfez Savaşı'dır.

a. Bu savaş, Araplar'ı, yeniden iki kampa ayırmıştır. En nüfuzlu Arap devletlerinin, ABD ve Müttefikleri'nin yanında yer alması, bu iki kampın karakteri ve Arap Dünyası'nın durumu hakkında ip uçları vermektedir.

b. İkinci Körfez Savaşı sonunda, Ortadoğu'da sınırların

değişmezliği konusu bir kez daha ele alınmış ve vurgulanmıştır. Bu görüş birliğinin dayandığı neden, özellikle Türkiye açısından açıktır ve önemlidir. Ancak burada dikkati çeken iki nokta vardır. Batılı demokrasiler, arap devletlerini, kendi rejimlerini, ciddi bir biçimde ve içtenlikle demokratikleştirmeye özendiren bir tutum takınmayı arzu etmemektedirler. Bunun yerine, daha çok, petrol ve diğer ticari ilişkiler ve terörizm ile uyuşturucu maddeler trafiği üzerinde durmaktadırlar 8. İkinci önemli nokta daha da kritiktir. Yabancı devletler, Kuzey Irak'ta, Kürt Demokrat Partisi (KDP) ve Kürt Yurtsever Birliği (KYB)'nin öteki muhalif ve muvafık gruplarla birlikte bir özerk ya da bağımsız Kürt Devleti kurma girişimlerini de nereden ise açıkca desteklemektedirler. Uluslararası Hukuk'a aykırı olan bu tutum, yukarıdaki politikayı da çürütmektedir.

c. Savaş, Türkiye'nin, Ortadoğu'daki, ve bunlarla ilgili olarak Kafkaslar ve Balkanlar bölgelerindeki, etkinliğini ve önemini vurgulamıştır.

d. Bu Savaş göstermiştir ki, Ortadoğu'yu, Dünya'nın 1 No.lu fırtına merkezi haline getiren jeopolitik nedenler çözüme bağlandıktan sonra da, bölgede, barış ve kararlılığı sağlamak için tek çare, BERNARD LEWIS'in de savunduğu gibi, 9 demokrasi ve insan hakları ve hukuk düzeni alanlarında toplanmaktadır. Bu ünlü Ortadoğu ve İslâm tarihi uzmanı, anılan alanda Türkiye'yi, gösterdiği başarılarla, Müslüman Ortadoğu ülkelerine örnek göstermektedir.

2. BM Güvenlik Konseyi'nin bir barış plânı niteliğindeki kararlarına göre, Irak Hükûmeti'nin, azınlık haklarına ve genel olarak insan haklarına riayet etmesi; özellikle, kitle yokedici (Nükleer, Kimyasal ve Biyolojik) silâh edinmekten kaçınması; bölgede güvenlik, kararlılık ve barışın kurulması için BM kararlarına tam olarak uyulması... gibi konularda BM ve ilgili devletlerle işbirliği yapması, yukarıda açıkca belirtilen nedenlerle, Ortadoğu barışı için son derece önemlidir.

3. Bölgede ve İslam Dünyası'nda barış, kararlılık ve kalkınma için, İran'ın da, dinsel köktencilik ve Şiiliği zorla yayma ve özellikle terörden, Kudsal Kitab'ın "Lâ ikrahe fid-dîn", yani,

dinde zorlama olmaz, emri gereği, uzaklaşması, Dünya barışı için de hayati önem taşımaktadır.

4. Ortadoğu sorunları ve problemleri, her şeyden önce, bölgenin özelliklerinden kaynaklanan bir bütündür. Bunlardan sadece bir ya da ikisini kapsayan barış plân ve süreçleri yetersiz kalmaya mahkûmdur. İsrail-Arap Uyuşmazlığı ve Filistin Sorunu'nun çözülmesi halinde bile, etnik sorunlar, din ve mezhep sorunları, ve servetin sağlıklı, dengesiz ve çarpık dağılımı... gibi tarihten ve coğrafyadan gelen iç sorunlar; ve yabancı güçlerin bölgeye ilişkin çıkarları gibi dış sorunlar var oldukça Ortadoğu'da barışı sağlamak, olanaksız değilse bile çok güç olacaktır.

5. Türkiye'nin Kuzey Irak'taki düşmanca hedeflere karşı uyguladığı 1983, 1986, 1987 ve 1991 hava ve kara harekâtı, Uluslararası Hukuk'un "SICAK TAKİP HAREKÂTI- Hot Pursuit Operations" adını verdiği türden eylemlerdir. Bunlar daima Irak Hükûmetinin oluru, ya da iki devlet arasındaki anlaşmalara göre yapılmıştır. Gerçekten, ortada bugün de geçerli olan iki diplomatik düzenleme vardır. (1) 5 Haziran 1926 Türk-İngiliz-Irak Sınır Andlaşması. (2) 15 Ekim 1984 Türkiye-Irak Güvenlik Protokolü. Bunlardan birincisi, Türk-Irak sınırının iki tarafını içeren 75 Km.'lik güvenlik bölgesinde tarafların, diğer ülkeyi hedef alan düşmanca eylemleri önlemelerini gerektirmektedir. İkinci belge, Türkiye ve Irak'a, diğerinin topraklarında 5 Km.ye kadar sıcak takip olanağı tanımaktadır 10.

6. Türk Dış Politikası, sürekli olarak, çevresindeki üç bunalım odağına ilişkin, yerel ve bölgesel çıkarları bütünleştirme ve gelişen durumlara ve koşullara göre ayarlama amacına yönelik olarak yeniden değerlendirilmelidir. Özellikle, bir bunalım bölgesine ilişkin politikaların gerçekçi, tutarlı bir biçimde koordine edilmesi ve bölgesel niteliklerin korunması son derece önemlidir.

7. Türkiye, SOĞUK SAVAŞ döneminin öncelikleri uyarınca, Sovyet-Varşova Paktı tehdidi ve Yunan Meselesi ve Kıbrıs, keza AT ... gibi bölgesel ve global sorunlara ağırlık verdiği dış ve güvenlik politikalarını, SOĞUK SAVAŞ sona erdikten

sonra değiştirmek zorunluğunu duymuştur. Burada, Sovyetler Birliği ve Varşova Paktı'nın dağılması kadar, Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkaslar ve Ötesi'nin olayları etkili olmuştur. Böylece, bugüne kadar Ortadoğu'da izlenen ve genel olarak tarafsızlık ve iç işlere karışmama, keza İsrail ile ilişkileri düşük düzeyde tutma dış politika ilkelerinde, İkinci Körfez Savaşında izlendiği gibi, değişmeler olmuştur. İsrail ile ilişkilerde diplomatik temsil düzeyi Büyükelçi düzeyine çıkarılmıştır.

DİPNOTLAR

1. Daniel S. Papp, **Contemporary International Relations: Frameworks for Understanding**, Macmillan New York, 3rd Ed., 1991, p.2
2. Vahit Halefoğlu, **Introduction: An Overview of the Gulf Crisis**, Studies on Turkish-Arab Relations Annual 1991, Foundation for Studies on Turkish-Arab Relations, İstanbul, 1991, p.9
3. Bernard Lewis, **Rethinking the Middle East**, Foreign Affairs, Fall 1992, Vol. 71, No.4, pp. 99-119.
4. Lewis, A.G.E.
5. LEWIS, A.G.E.
6. Efraim INBAR, **Israel's Strategic Environment**, Strategic Review, Fall 1992, Vol. XX, No.4, pp. 34-40.
7. Trakya'nın Türkiye topraklarının ancak % 3'ü kadar olması, önemini azaltamaz çünkü, Türkiye nüfusunun % 12 kadarını barındırmaktadır. Üstelik endüstri, ticaret ve kültür bakımından da öneminin çok büyük olduğu unutulmamalıdır.
8. Halefoğlu, A.G.E.
9. (1) Lewis, A.G.E.
(2) Bernard Lewis, **After the Gulf Crisis**, Annual No.6 1991, Foundation for Studies on Turkish-Arab Relations, İstanbul, 1991, pp.19-22.
10. Süha Bölükbaşı, **Türkiye ve Yakınındaki Ortadoğu**, Dış Politika Enstitüsü, Ankara, 1992. ve, İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasi Anlaşmaları**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1983, Cilt I. s.312.

YENİ DEMOKRATİKLEŞME DALGASI VE ORTA DOĞU

Ersin KALAYCIOĞLU

Giriş

1989'da Berlin Duvarı'nın çökmesiyle başlayan ve Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında tarihe karışmasıyla birlikte süren büyük değişmeye 1989 Devrimi adını verebiliriz. Bu devrim de, tıpkı 1789, 1917 ve diğer devrimler gibi yeni bir uluslararası sistemin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Bazı popüler yazarlar (örneğin Fukuyama), tarihin artık liberal demokrasiden başka bir almasıya yer vermediği, hiperrasyonel (Marksizm-Leninizm) ve irrasyonel (Faşizm ve Nazizm) ideolojilerin çöküşü ile noktalanmış bir gelişme düzlemine erişildiğini öne sürmüşlerdir. Demokrasi, adeta 1989 devrimi sonrasında *modus vivendi*'si, veya siyasal uygarlık düzeyi ölçütü (kriteri) olarak algılanmaya başlamıştır. Doğu Avrupa ve Bağımsız Devletler Topluluğu'na bağlı devletlerin tümü demokratik birer rejim ve piyasa ekonomisi olmayı hedefleyen projelerle ortaya çıkmışlar ve dünya, Huntington'un deyimiyle yeni bir "Demokrasi Dalgası"nın etkisi altında kalmıştır (1993). Bu "Dalga"nın tüm dünyayı silip süpüreceği izlenimleri, 1991-1993 arasında patlak veren etnik ve dinsel kökenli boğuşmalarla, katliamlar ve savaşlarla birlikte biraz daha az coşku ile kabul edilen bir gerçeklik durumuna düşmüşse de, hâlâ demokrasinin dışındaki rejimler için zor günlerin sürdüğünü söylemek yerinde olacaktır.

Ancak son "Demokrasi Dalgası"nın çetin bir engelle yer yer karşılaşmadığı da öne sürülemez. Nitekim, Yugoslavya'daki kanlı hesaplaşma Balkanları demokrasiden çok savaşın eşğine sürüklemiştir. Balkanlar demokrasinin çetin bir engelle karşılaştığı tek yer de değildir. Kafkasya ve Orta Doğu'daki Arap ülkelerinin önemli bir çoğunluğu için demokrasinin özlemle

* Prof. Dr. Ersin KALAYCIOĞLU, Boğaziçi Ün. İkt. ve İdari Bil. Fak. Öğretim Üyesi.

beklenen bir rejim olduğu da pek belli değildir. Orta Doğu'daki rejimlerin çoğu ne demokratiktir, ne de demokratik olma hedefi gütmektedir.

Nitekim, Suriye ve Irak tek parti otoriterliği özellikleri de gösteren, fakat tek parti diktasından çok, bir bireysel dikta görünümü veren rejimlerdir. Irak'ta Hüseyin ve yakın akrabaları, Suriye'de Esat ile yakın akrabaları, Baas partilerinin Pan-Arap milliyetçiliğinden de yararlanan ideolojik desteğiyle, kişiisel yönetim özellikleri çok ağır basan birer siyasal yönetime sahiptir (bkz. Hudson, 1979: 251-280; Long ve Reich, 1986: 93-111 ve 204-221; Peretz, 1988: 396-460). Libya'da Kaddafi yönetimi siyasal partiye çok daha az bağımlı bir kişiisel dikta yönetimini, popüler mobilizasyonla birlikte yürütmektedir. Ancak, Libya da Pan-Arap milliyetçiliğinde meşiu temellerini blan, ihtilalci, milliyetçi, İslamcı, köktenci bir siyasal rejime sahiptir (bkz. Hudson, 1979: 312-325; Long ve Rich, 1986: 352-370).

Daha oğlcu bir rejime sahipmişi gibi görünen Mısır'da da meşiuluğunu 1952'deki askeri darbeden ve milliyetçilikten alan, ancak Pan-Arap olma özelliği daha az belirgin bir milliyetçiliğe sahip, popüler mobilizasyona dayalı otoriter bir rejim söz konusudur (Hudson, 1979: 234-251; Long ve Reich, 1986: 309-332; Peretz, 1988: 224-270). Cezayir ve Tunus'ta da pragmatik bir tek partinin gcl lideri eliyle yönetilen ve popüler mobilizasyona kısmen izin verilen bir siyasal rejimden bahsedilebilir. Hudson 1979: 364-388; Long ve Reich, 1986: 407-458) Ürdün, Suudi Arabistan, Kuveyt, Umman, Emirlikler ve Fas patrimonyal yapıda birer krallık rejimi olarak görülmektedir. (Hudson, 1979: 165-229; Long ve Reich, 1986: 77-92, 112-147, 222-238; Peretz, 1988: 461-495). Bunlardan sadece Ürdün meşiuti özellikleri belirginleşien bir monarşiye ve daha modern bir krallık rejimine doğru bir gelişie göstermeye başlamıştır. Kuveyt ve Emirlikler ile Umman patriyarkalgeleneksel bir yönetim biçimi olan şeyhlik'le yönetilmektedir. Eğer 1989'da başlayan istikrar dönemi sonucunda hala bağımsız bir ulus-devlet olarak kabul edilmesi mümkünse Lübnan ve Yemen oğlcu bir siyasal rejime sahip ender iki örnek olarak

ortaya çıkmaktadır.

Bir Arap ülkesi olmayan İran'da ise İslam'ın, Şii'liğin Caferi mezhebine göre yorumuna dayalı şer'i bir anayasa ve Cumhuriyet'e sahip olan tekçi (monist) bir siyasal rejim görüntüsü vardır. (Long ve Reich, 1986: 60-92; Peretz, 1988: 496-528; Andersen, Seibert, Wagner, 1990: 274-277). İsrail modern bir çoğulcu siyasal ortamın yarışmaya dayalı demokratik rejimine sahiptir. (Long ve Reich, 1986: 239-282; Peretz, 1988: 297-336). Tüm eksikliklerine karşın Türkiye'de de çoğulcu bir siyasal kültür yavaş yavaş gelişmekte ve demokratik bir rejimle yönetim söz konusu olmaktadır. Ancak, Arap dünyası ile İran'ın ağırlığa sahip olduğu Orta Doğu'da demokrasi bir özlem bile oluşturamayacak kadar uzak bir rejim görüntüsü çizmektedir. Bu durum, demokrasinin yıldızının yeniden parladığı bir uluslararası döneme girdiğimiz 1989-1991 sonrasında değişebilir mi? İşte bu incelememizin temel sorusu demokrasinin Arap dünyası ve İran'daki olası geleceğini konu almaktadır.

Demokratik Hayat ve Orta Doğu'nun Siyasal Ortamı

Çağdaş Dünyada Demokrasi

Bugün demokrasi olarak ifade olunan siyasal yönetim biçimi ve ona şekil veren ideoloji Endüstri Devrimi sonrasında İngiltere'de gelişen kapitalizm ve o dönemin siyasal koşullarında, yani 17. yüzyılda ortaya çıkmaya başlamıştır. Amerikan başkanlarından Abraham Lincoln'un deyimi ile **halkın, halk tarafından halk için yönetimi** diye tanımlayabileceğimiz demokrasi, yalnızca halkın siyasal temsiline dayalı bir hükümeti adil ve meşru olarak kabul eden bir siyasal rejimdir. Temsili hükümet demokrasinin bir temel ögesi ise, halkın siyasal kararlara etkiye bulunmasına açık olan bir yönetim yapısı, yani siyasal katılmanın kayıtsız ve koşulsuz olarak oluşması da bir diğer ögesidir. Nihayet, demokrasinin üçüncü temel ögesi de insan hakları ve özgürlüklerin en geniş biçimde korunduğu ve geliştirildiği, yani hükümetin vatandaşların kişisel gelişme ve re-

fahlarına en fazla öncelik verdiği bir yönetim biçimidir (bkz. Lijphart, 1984: 1-12; Powell, 1982: 1-39; Dahl, 1985: 84-110; Huntington, 1993: 3-10, Held, 1987: 1-139).

Çağdaş bir siyasal sistemde demokrasinin yukarıda saydığımız üç ögesinin gerçekleşmesi için serbest ve hakça yapılacak ve genel oy ilkesine dayalı seçimlere gerek vardır. Seçimlerde oy verme hakkı gibi, seçilme hakkının da ırk, cinsiyet, meslek, din, dil v.b. nedenlerle kısıtlanmadığı bir seçim ortamı söz konusu olmalıdır. Hiçbir adayın güvenliğinin tehdit edilmediği, ifade ettiği fikirleri dolayısıyla özgürlüğünün sınırlandırılması ve hayatının tehdit altına girmesi gibi bir korku ortamının olmadığı bir ortamda genel seçimlerin yapılması gereklidir. Her adaya fikir, düşünce, program veya politik tercihlerini özgürce açıklama fırsatı verilecektir. Bu serbest propaganda ortamında açıklanan görüş, fikir ve politikaların tüm seçmenler tarafından serbestçe ve korkusuzca izlenmesi gereklidir. Nihayet, seçmenin daha önceden saptananı belirli bir günde, yine önceden yasal olarak belirlenmiş oy verme ve sayım kurallarına göre yapacağı oy kullanma işlemi sonucunda gizli olarak verilen oylar, tüm adayların serbestçe izleyebileceği bir durumda açık olarak sayılarak adaylara göre tasnif edilmek suretiyle, en çok oyu alan adayların halkın temsilcileri olarak belirlenmesinin mümkün olması sağlanmalıdır. Böylece vatandaşın siyasal olarak temsil olunduğu bir hükümet işbaşına gelebilir (bkz. Lijphart, 1984: 1-12; Powell, 1982: 1-39; Dahl, 1985: 84-110 Huntington, 1993: 3-10, Held, 1987: 1-139).

Yukarda belirtilen yöntemlere uygun olarak yapılan serbest ve adil bir seçimle işbaşına gelen temsilcilerden oluşan bir yasama organı (parlamento) aracılığı ile yasama faaliyetleri yürütülecek ve bu faaliyetleri yönlendirmek üzere seçmen (vatandaş) milletvekiline dilekçe vermek, yüzyüze konuşmak, mektup yazmak, aracıyla haber ve bilgi göndermek, protesto gösterisinde bulunmak gibi çeşitli yöntemler kullanarak siyasal kararları sürekli etki altında tutabilecektir. Temsili hükümet halka karşı sorumlu ve hesap verme yükümlülüğü altındadır. Dolayısıyla, halkın taleplerine karşı duyarlı bir biçimde ülke yö-

netimi temin edilecektir. Ayrıca, can ve mal güvenliğinden başlamak üzere siyasal, ekonomik, sosyal haklar ve özgürlükleri gözetilen bir yönetim mümkün ve zorunlu olacaktır. Demokraside meşru yönetim sadece temsili hükümetten ibaret değildir. Aynı zamanda, demokraside hükümet demokratik süreçlere uyduğu, ve dolayısıyla insan haklarını ve özgürlükleri koruduğu ölçüde meşrudur. Kısacası, serbest ve hakça olduğu kabul edilen bir biçimde iktidara gelen bir hükümet, demokraside meşru olma endişesi taşımayacak bir konumda değildir. Bu durumda da olsa, demokraside, bir hükümetin meşruluğu demokrasinin süreçlerine uymaya devam ettiği ve insan hakları ile özgürlükleri koruduğu ölçüde geçerlidir. Bu nedenledir ki, demokrasiye geçmek için ilk adım olan serbest ve hakça seçim yaparak iktidarı seçmenin tercihinine göre oluşturmak çok önemli bir adımdır. Ancak, bir siyasal sistemin demokrasi ile yönetildiğini söyleyebilmek için bu kadar yeterli değildir. Yukarıda sayılan tüm özellikleri eksiksiz olarak gerçekleştirmekte olan veya buna yaklaşan siyasal yapılara demokrasi diyebilmekteyiz.

Demokratik Siyasal Hayata Geçiş

Orta Doğu'daki Arap ülkelerinin belli başlıları ve İran 20. yüzyılda, dünyadaki demokratikleşme dalgalarının ortaya çıkmasına da paralel olarak, özellikle 1900-1913 ve 1940-1960 dönemlerinde demokratik bir siyasal hayat oluşturmaya çalışmışlardır. Nitekim, İngiltere, ve Anglo-Amerikan dünya ile Fransa dışındaki ülkelerin hiçbirinde yalnızca kendi iç dinamiklerinin doğal uzantısı olarak demokrasinin geliştiğini gösteren işaretlere rastlamıyoruz. Kıta Avrupası da İngiltere ve Fransa'daki siyasal gelişmelerden büyük ölçüde esinlenerek kendi demokrasilerini oluşturmuşlardır. Ancak, 19. yüzyıl ile 20. yüzyılın ilk yarısında Almanya, İtalya, İspanya gibi Orta ve Güney Avrupa ülkelerinde otoriter rejimler demokratik rejimlerden daha kolay ve adeta doğal olarak kurulmuşlardır. II. Dünya Savaşı sonrasında ve Amerikan hükümetinin İngiltere ve Fransa ile birlikte giriştiği çabalar sonucunda Almanya, İtalya

ve Japonya gibi ülkelerde demokratik bir siyasal yapı oluşturulabilmiştir. Bu genel demokratikleşme ortamı içinde Orta Doğu'daki rejimlerde de demokratikleşme eğilimleri ortaya çıkmıştır.

Irak ve Mısır'da meşruti monarşi ile birlikte temsili hükümet uygulamaları başlatılmaya çalışılmıştır. Suriye'de demokratik seçimler 1943'te yapılmıştır (Peretz, 1988: 406). İran'da da meşruti monarşi denemeleri II. Dünya Savaşı sonrasında yapılmış ve 1950'lerde Meclis ve dolayısıyla halktan destek alan başbakan Musaddık rejimi hem İran petrollerini ulusallaştırmış, hem de monarşiye, kısa bir süre için de olsa son vermiştir (Peretz, 1988: 224-239, 405-407, 438-457; Fisher, 1979: 547-558, 636-662, 719-729).

Orta Doğu'nun belli başlı ülkelerinde demokrasiye geçiş için gerekli olan serbest ve genel seçimler, nisbeten adil sayılabilecek bir ortamda yapılabilmektedir. Ancak, demokrasinin yerleştirilebilmesi ve yürütülebilmesi mümkün olmamıştır (Peretz, 1988: 238-249, 405-409, 438-449). Demokrasinin yerleştirilmesi, artık bir kez daha otoriter bir rejimin iktidara gelmesine fırsat vermeyecek bir biçimde demokratik süreç ve normların siyasal sistemde hem siyasal seçkinler (elitler), hem de seçmen tarafından kabul görmesidir. Bu durum ise, bir kerelik serbest ve adilane bir genel seçim sonucu oluşan temsili hükümet uygulaması ile kendiliğinden oluşmamaktadır. Serbest ve adil genel seçimlerin düzenli ve sürekli olarak tekrarlanan bir hal alması ve demokrasinin siyasal kurumlarının (özellikle parlamento, siyasal partiler, dernek ve kuruluşların) değer ve süreklilik kazanarak adeta bir demokrasi ayininin (rituel) tüm siyasal rejim için düzenli ve sürekli olarak tekrarını "İyi Toplum"un özü olarak içselleştiren siyasal otoriteler ve seçmenlerin büyük çoğunluğa ulaştığı bir siyasal sistem demokrasinin yerleştiği bir ortamdır. İşte Orta Doğu'daki siyasal sistemler burada ifade edilen anlamda demokrasiye geçişin zaman zaman denendiği, ancak bir türlü başarılamadığı yapılar olmuşlardır.

Demokrasiye geçiş kararının alınması görece olarak ko-

laydır. Modernleşmeye başlayan toplumlarda, siyasal seçkinler (elit) belirli bir tarihte bir genel seçim yapmaya, ve temsili bir hükümetin oluşmasına karar verebilirler. Bu kararı uluslararası konjonktür, ekonomik bunalım v.b. bir nedenle yapabilirler. Bu genel seçimlere kimlerin veya hangi kuruluşların (siyasal parti, hareket, dernek v.b.) aday göstererek katılabileceklerini de aynı seçime ilişkin yasalarda belirleyebilirler. Nitekim, bu tür bir adım, 20. yüzyılda, genellikle üç biçimde atılmıştır: Bunlardan ilkinde sömürge rejimlerinin sona ermesiyle birlikte, yeni bağımsızlığını kazanan ulus-devletlerin siyasal seçkinleri, sömüren ülkeden edindikleri siyasal değer, inanç ve ideolojilerin etkisiyle, oradakine benzer bir demokratik yapıyı oluşturmaya çalışmışlar, veya sömürge yönetiminin daha önce başlatmış olduğu bir demokrasi uygulamasını yeni dönemde de sürdürmüşlerdir. Hindistan bunun en başarılı örneğini verirken, Orta Doğu'da Lübnan, 1970'lerde komşularının da katkısıyla iç savaşa sürükleninceye kadar bu tür bir demokratikleşmenin en başarılı örneği olmuştur.

İkinci bir yol ise, otoriter rejimin meşruluğunu yitirmesi ve siyasal seçkinlerin, giderek artan popüler huzursuzluk karşısında ve bazen de bir ayaklanma sonrasında genel, serbest seçimle işbaşına gelen bir temsili hükümete izin vermeleridir (Ballo, 1987: 15-18). Bunun dünyadaki en belirgin örneği General Franko sonrasındaki İspanyol rejimidir. Cezayir'deki 1990-1992 dönemindeki veya Yemen'deki 1990-1993 dönemindeki gelişmeleri bu tür bir örüntü olarak ifade edebiliriz.

Üçüncü bir demokratikleşme süreci ise uluslararası gelişmelerin ya tüm dünyada, ya da bazı ülkelerde demokrasiyi teşvik etmeye başlamasıdır. 1945-1950 döneminde dünyanın demokratik-totaliter ülkeler olarak iki büyük kampa ayrılmış bulunması, totaliter ülkeler tarafından tehdit edilen Türkiye gibi ülkelerin demokratik ülkeler ittifakına girmesini ve bu nedenle hızla demokratik bir rejime sahip olmalarını kolaylaştırmıştır. Bunun bir başka türü ise, işgal edilen Japonya, Almanya, İtalya gibi ülkelerde Amerikan ve İngiliz hükümetlerince yerleştirilen yeni demokratik rejimlerdir. Bu son durumdaysa de-

mokratikleşme doğrudan doğruya uluslararası (dış) etkilerle zorla ve cebren oluşturulmuştur.

Ancak, demokrasiye geçmek, demokrasinin yerleşmesini kendiliğinden, doğal olarak sağlamadığı için, bu sistemlerin çoğunda otoriter bir rejime geri dönmüştür. Özellikle Orta Doğu'da demokrasinin yerleştirilmesi büyük ölçüde başarısızlığa uğramıştır.

Demokratik Hayatın Yerleştirilmesi

Bu noktada, demokratik hayatın yerleştirilmesini kolaylaştıran veya zorlaştıran belirli etkenleri incelemekte yarar vardır.

Sosyo-Ekonomik Yapı ve Demokrasi

Demokratik hayat, çok sayıda siyasal parti ve gönüllü kuruluşuyla, serbest basın ve yayın hayatıyla, insan hakları ve özgürlük uygulamalarıyla kurmak, modernleşmenin ve dünyevileşmenin (secularization) olduğu bir ortamda daha fazla şansa sahiptir (Tablo 1). Tablo 1 incelenecek olursa, İsrail, Lübnan ve Türkiye'nin uzun süreli demokratik yaşantıya sahip olan ülkeler olduğu bir kez daha görülecektir. Her üç ülkede de Bill ve Springborg'un önerdiği (1990: 14-20) modernlik ölçüsü olan Fiziksel Yaşam Niteliği İndeks (FYNI) değerinin görece olarak yüksek olduğu görülmektedir. Nitekim, Orta Doğu'da demokratikleşme adımı atabilen ülkelerin FYNI değerleri de yukarıda sayılan üç ülkeye yakındır (Tablo 1). Ancak, bu ikinci grup ülkelerin modernlik düzeylerinin birbirlerine yakın ve demokrasiye hiç adım atmamış olan ülkelere oranla yüksek olduğu görülmektedir (Tablo 1). Bu görüntüye tek istisna oluşturan Yemen'dir. Bu ülke 1990'dan beri ilginç bir gelişme göstererek, önce Kuzey ve Güney parçalarını birleştirmiş, sonra da demokratik bir ortamda seçim yapabilmıştır. Ancak, Yemen demokrasisinin henüz uzun dönemli olup olamayacağını söyleyebilmek mümkün değildir.

Kısaca belirtmek gerekirse, belirli bir modernlik düzeyine

ulaşmadan demokrasinin oluşması çok zormuş gibi gözükmektedir. Demokrasi geleneksel ortamlarda kurulsa da, uzun süreli olamamaktadır. Ancak, modernlik düzeyinin yüksek olması demokrasinin hem gerekli, hem de yeterli koşulu değildir. Modernlik eşittir demokratik rejim gibi bir denklem yoktur. Modernlik demokrasinin oluşmasını ve uzun süreli olmasını kolaylaştırmakta, geleneksellik ise zorlaştırmaktadır. Üstelik, modernlik/geleneksellik tek başlarına siyasal rejim tipinin belirleyicisi değildirler. Bununla birlikte, modernlik/geleneksellik siyasal rejim tipinin belirlenmesinde ve sürdürülmesinde yardımcı olan veya engel teşkil eden bir temel etken olarak görülmelidir. Geleneksel toplumlar olan Suudi Arabistan, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri'nde demokrasinin kurulması ve yerleştirilmesi fevkalade zordur. Modernleşen toplumlar olan Lübnan, Suriye, Tunus, Mısır gibi toplumlarda demokrasi yerleştirmek daha kolaydır. Bu toplumların da ancak bir kısmında demokrasi yerleştirme endişesi görülmektedir. Bunun nedenlerini demokrasinin yerleşmesine etki eden diğer koşullarda aramak gerekir.

Demokrasinin yerleşmesi için bir diğer sosyo-ekonomik özellik de demokrasi ile varlık koşulları ve refah düzeyleri yakından ilişkili ve toplumda büyük güce sahip olan kesimlerin (sınıf, topluluk, meslek grubu v.b.) varlığıdır. İngiliz demokrasisi ile İngiliz burjuva sınıfının işlevsel ilişkileri demokrasinin o ülkede yerleşmesinde etkili olmuştur. Nitekim, Aristo'nun ilk kez ifade ettiği ve yakın zamanlarda Seymour Martin Lipset'in yeniden önerdiği gibi orta sınıf, demokrasinin temel toplumsal destekçisi rolü oynayabilir (Lipset, 1963: 27-63). Özellikle, orta sınıfın (burjuvazinin) güçlü olduğu toplumlarda demokrasi daha kolay yerleşmekte veya gelişmektedir. Özgür düşünce, özgürlük ortamının temin ettiği yaratıcılık ve serbest girişim koşulları, demokrasiyi orta sınıf için cazip bir rejim kılmaktadır. Nitekim, gerek İspanya, gerek Güney Kore'de otoriter rejim altında gelişen orta sınıf daha fazla siyasal etki istemek suretiyle otoriter rejimin son bulmasına katkıda bulunmuşlardır. Orta Doğu'da da orta sınıfın ge-

lişme kaydettiğini ve dolayısıyla daha modern ve gelişmiş bir siyasal yapının gerçekleşmesini isteyen bir serbest meslek ve aydınlar topluluğunun oluştuğu görülmektedir. Bu gelişmenin Batı'daki gibi bir mülk ve mali güç sahibi burjuva sınıfı tipinde olmadığı, yani bu grupların mülk sahibi değil de yetenek ve beceri sahibi (doktor, mühendis, mimar v.b.) oldukları görülmektedir (Bill ve Springborg, 1990: 129-133). Ancak, bu grupların geleneksel siyasal ve toplumsal yapılara bir tehdit olarak algılanmalarına karşın, onları Batı'daki gibi etkileyerek bir demokratik siyasal rejim oluşturmaktan çok uzak oldukları da görülmektedir (aynı eser: 132-133).

Orta Doğu, 1960'ların sonundan itibaren giderek daha otoriter veya totaliter rejimlere benzemiştir. Orta Doğu'da servet ve ekonomik güç, İsrail ve bir ölçüde Türkiye hariç hiçbir ülkede orta sınıfın egemenliğine geçmemiştir. Servet ve güç Orta Doğu'nun Arap rejimlerinde fevkalade eşitsiz olarak dağılmıştır (Hudson, 1979: 131, 133; Bill ve Springborg, 1990: 14-20). Ulusal petrol gelirleri devlet ve hanedan denetiminde kalmış (Aynı eser: 138-139) ve iktidar yalnızca devleti kullanan siyasal seçkinlerin ayaklarının dibinde toplanmıştır. Doktorluk, avukatlık, mühendislik gibi meslekler gelişse de, bunların etki alanı ve gücü, petrol zengini şeyhler, şahlar, diktatörler, askeri cuntalar ve onlara yakın ailelerin yanında hep silik kalmıştır. Siyaset servetin kaynağı olmaya devam etmiş, servet ve siyaset birbirinden ayıramamıştır (Bill ve Springborg: 175-176). Bu durumda, iktidar üzerinde demokratik bir ortamda yarışmak kaybedenler için çok büyük bir risk olarak kabul edilmiştir. Doğal olarak, siyasal seçkinler böyle bir yarışma ortamını ve iktidar paylaşımını arzu etmemişler ve onun gerçekleşmemesi için de çaba sarf etmişlerdir. Siyasal iktidarın servetin kaynağı olmaya da devam ettiği (rantiye devlet tipinin egemen olduğu) ortamlarda demokrasinin yerleşmesi çok zor, hatta olanaksızdır. Orta Doğu ülkeleri genellikle bu özellikleri gösteren sosyo-ekonomik yapıdadır.

Siyasal Kültür ve Demokrasi

Demokrasinin yerleşmesi için ikinci önemli etken siyasal değerler, inançlar ve tutumlardan oluşan siyasal kültürdür. İsrail hariç Orta Doğu'nun tamamı üzerinde en etkin kültürel kaynağı din oluşturmuştur. Siyasal kültürde de İslam dininin etkisi büyüktür. İslam dini siyasal sistemi derinden etkileyen bir "İyi Toplum" görüntüsü çizer. Birey'in, "ümme"nin bir parçası olması dolayısıyla sahip olduğu belirgin bir kamusal statü mevcut olmakla birlikte, kamu yaşantısında birey, kişisel hak ve özgürlüklere sahip olan bir "değer" unsuru değildir. Ancak, özel hukuk içinde bireye tanınmış olan medeni haklar ve borç-alacak ilişkileri gibi konulardaki statü, kamu yaşantısında uzantısını bulamamıştır. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüz yılının başlangıcına rastlayan II. Mahmut döneminden ve Tanzimat'tan sonra, ve Mısır'da da Mehmet Ali Paşa ve özellikle torunu İsmail (1863-1879) döneminde kamu yaşantısında bir değer unsuru olarak birey ortaya çıkmaya başlamıştır (Lewis, 1961: 73-125; Fisher, 1979: 285-290). Ondan önce İslam devletlerinin hiçbirinde, kamu yaşantısında bir değer unsuru olarak birey yoktur. Dolayısıyla İslam devletlerinde kendini ümmete kaynaştıran ve onun içinde eridiği ölçüde değer sahibi olan bir yaratık olarak birey söz konusudur. Bu nedenledir ki, bireyin devlet karşısında hak ve özgürlükleri bir anayasa sorunu olarak İslam siyasal düşüncesinde ortaya çıkmamıştır. Çünkü, ortada ümmet ve onun önderlerinin örgütü olarak devlet vardır. Bu iki yapı arasındaysa bir çelişki olabileceği hayal bile edilememiştir.

12. ve 13. yüzyıllara kadar süren taht kavgaları ve Moğol istilalarının şoku altında ortaya çıkan belirsizlik ve anarşi dönemi, iktidarda olana itaatın anarşiye tercih edilecek bir hal olduğu savının yaygın kabulü ile birlikte İslam dünyasını her tür zulme açık bir hükümet türüne mahkum hale getirmiştir. Fitne ve fucurdan uzak durmak bahasına yöneticiye karşı baş kaldırmama ve boyun eğme temel ilke halini almıştır. (Tunaya, 1991: 45-46). Bu durumda, Emeviler ile Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüz yılı arasında kalan dönemde İslam dünyasının, sarayla (merkezle) onun sultanı altında kalan karmaşık bir taş-

ranın (kenarın) ilişkilerinden oluşan bir siyasal yapıda olduğunu görüyoruz (Mardin, 1975). Daha çok patrimonyal yönetim biçimini andıran bu yapıda ceberrut ve keyfi bir geleneksel yönetim biçimi ve üslubu karşısında çeşitli mezhep, ırk ve mesleklerden oluşan, türdeşlikten uzak bir kitlenin (taşranın) kendisini korumak için aile, hemşehrilik ve din kurumlarını (tekkeler, medrese, vakıflar v.b.) kullanarak örgütlenmesi söz konusudur. Devleti, sarayın mülkü olarak kendinden bağımsız ve yabancı olarak gören ve onu hem büyük bir iktidar, hem de büyük bir güvensizlik ile kendisine tarifsiz kötülükler yapabilecek bir dehşet aracı olarak algılayan halk, siyaseti bir büyük risk unsuru olarak kabul edegelmiştir. Nitekim, Osmanlı'da 'siyaset' ile 'katl' birarada kullanılagelmiş iki kavram olmuştur (Mumcu, 1985).

Tanzimat'la birlikte, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın veciz bir biçimde belirttiği gibi, bir bireyselleşme dönemi açılmıştır: "... nesilden nesile değişen, hayatı ve insanı her an yeniden keşfe çalışan, büyük kökleri durmadan yoklayan, şüphesi imanı kadar yaratıcı bir kültürün yokluğu, şekillerin ve prensiplerin bir defa için ve geniş olarak kabul edilmiş olması, çoktan yıpranmış, yarı tasavvufi bir lugatın ve hayatla ilgisini kesmiş olmakla övünen aynı mihverlerin etrafında dönüp durması, ..., kendisini arayan diyemesek bile, kendisinden memnun olmayan ve değişmek isteyen insanın hamlelerini daima aynı boşluklara... küçük bir hazcılığa ve hayatı çok dışarıdan temaşaya çıkartıyordu... Müslüman şark medeniyetinde insan değişmez, canlılığını kaybeden değerlerin etrafında yavaş yavaş ufalır. Tanzimat'ın büyüklüğü burada, bu çemberi yıkmaktadır... sanki zorladığı kapıları kendisine kapalı bulan insan, yavaş yavaş kendi içinde değişmenin etkilerini aramaktadır. Bu her şeyden evvel, ne şekilde olursa olsun, ferdin doğuşudur." (Tanpınar, 1985: 78-79). Böylece, Osmanlı'da İslam'ın ve genel olarak dinin etkisi dışında bir bireysel yaşam alanı olabileceği fikri doğarken, dünyevileşme (secularization) olgusu da ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu gelişme sonrasında ki, Osmanlı hukukunda büyük değişimler kabul görmüş ve nihayet, 1876 Anayasası'na ve temsili bir hükümetin

teessüsüne kadar giden zihniyet değişiklikleri oluşabilmiştir. Bu değişimin etkileri tüm Doğu Arabistan'da ve Türkiye üzerindeki etkileri derin olmuştur.

Orta Doğu'daki siyasal kültürde de, dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi, bireyin başlı başına bir değer olarak algılanıp, onun istek, dilek, dert ve duygularına karşı hassas olan bir hükümet biçimine (responsive government) doğru bir gelişme olmaksızın demokratikleşmenin oluşabilmesi çok zor, hatta olanaksızdır. Dünyevileşme ve bu yolla dinsel kalıplardan bağımsız bir toplumsal/ siyasal yaşantının oluşumu, bireyselliğin kamu hayatında da kabulü, bireyin talep ve dileklerine hassas bir hükümet biçiminin olabileceği fikrinin doğması ile birlikte demokratikleşmenin ilk adımı olan temsili hükümet yapısına doğru ilk ürkek adımların atılabildiği Osmanlı örneğinde anlaşılmaktadır. Dünyevileşme ve bireyselleşmeyi gerçekleştiremeyen ortamlarda ise demokratikleşme ortaya çıkmamaktadır. Bir yanda Türkiye, İsrail ve bir ölçüde Lübnan ile, öte yanda Suudi Arabistan, Umman Sultanlığı, Kuveyt Şeyhliği ve İran'ı birbirinden ayıran temel kültürel öğelerin dünyevileşme ve bireyselliğin köklerinin derinliğinde aranabilir. İlk grup ülkelerde dünyevileşme ve bireysellik hem demokrasi hem de kapitalizm gibi bireysel insiyatifin önemli rol oynadığı siyasal ve ekonomik rejimleri yaşatabilirken, diğerlerinde bu gelişme mümkün olamamıştır.

Tarihsel mirasla gelen, siyasal kurumlara duyulan derin güvensizlik ve bireylerin birbirine karşı duyduğu itimatsızlık, siyaseti bir yaşam biçiminden çok riski yüksek bir kumar gibi gören zihniyet, ümmet'in birliğini (tevhid) temin etmek için her türlü farklılaşmayı bir bozulma olarak görme eğilimi (Andersen, Seibert ve Wagner, 1990: 276) demokrasiyi bir yaşam biçimi olarak geliştirmeyi de zorlaştırmaktadır. İslam'ın "İyi Toplum"u değişmez bir mükemmellikte, adeta Platonik bir anlayışla tanımlama eğilimi (Farabi, 1956: 64-106), ondaki her değişmeyi ancak ondan (mükemmel toplumdan) sapma olarak tanımlama olgusu (Mardin, 1975), donmuş kalıplar etrafında oluşan bir otoriter siyaset yapısı (Ulü'l emr'e itaat) (Tunaya,

1991: 45-46), her türlü muhalefeti "fitne ve fucur" olarak algılamak, siyaseti de iyi ile kötünün (veya hak ile batılın) savaşı olarak ifade etmek suretiyle otoritariyanizme temel yaratmaktadır. Bu durumda, İslam kültürü muhalefeti bir fikir olarak olanaksız olmasa dahi son derece zor var olabilecek konuma sokmaktadır. İslam siyasal düşüncesi muhalefetin "iyi toplum"un temel unsuru olduğu fikrine dayanan çoğulcu bir siyasal yapıyı, yani demokrasiyi de "iyi toplum" olarak algılamayı zorlaştırmaktadır. Böylece, İslam'ın yaygın olduğu toplumlarda dindarlık arttıkça otoriter, hatta totaliter rejim eğilimi de artmaktadır.

Uluslararası Sistem ve Demokrasi

Demokrasinin yerleşmesine etki eden üçüncü bir etken de ülkenin dış ilişkileri ve uluslararası ortamıdır. Savaş ve özellikle büyük yenilgiler sadece hükümetleri değil, siyasal benlikleri de, rejimleri de sarsan etkiler yaratmaktadır (Dawson ve Prewitt, 1969: 81-97). İsrail ile yapılan 1947-1948, 1956 ve 1967'deki savaşlar Arap Devletleri ordularının büyük birer hezimete uğraması ile sona ermiştir. 1973'teki savaş daha dengeli bir sonuç ortaya çıkartmakla birlikte, savaşın uzaması durumunda İsrail'in daha çok kazanan taraf durumuna gireceği de ciddi bir öneri olarak ele alınmalıdır. Sonuç itibarıyla, Arap devletlerinin İsrail ile olan ilişkileri, onların hükümetleri için hiç de övünülecek birer performans örneği olmamıştır. Arap devletleri İsrail ile olan ilişkilerinden dolayı daha 1940'ların sonunda meşruluklarını kaybetmek durumuyla karşı karşıya kalmışlardır. Zaten zayıf kültürel ve toplumsal temeller üzerinde kurulu olan ve demokratikleşmeye çahşan rejimler bu tür bir meşruluk kaybına dayanamamışlardır. Daha güçlü olacağını iddia eden askeri ve otoriter rejimler mutlak ve meşruti monarşilerin yerine Mısır'da (1952), Irak'ta (1958), Tunus'ta (1956), Libya'da (1969) arka arkaya kurulmuşlardır. İsrail'le savaş ve bunda gösterilen başarı/başarısızlık temel ölçü olduğunda asker kökenli hükümetler kendilerini daha kolay meşrulaştırmışlardır. Başarısızlıklarında da estirdikleri terör ve polis devleti uy-

gulamaları sayesinde daha uzun süreli olarak iktidarda kalmayı başarmışlardır. Muhalefetin yok edilmesi, iktidara itaatın kolaylığı, siyasetle uğraşmanın riskinin yükselmesi, demokrasiye sahip çıkabilecek güçlü toplumsal grupların olmayışı gibi nedenler de otoriter, hatta totaliter rejimlerin Arap Orta Doğu'sundaki gücünü arttırmıştır.

Büyük devletlerin İsrail yanlısı olduğunun bir dogma olarak kabul edilerek, özellikle Batı ve Amerika aleyhtarı bir politika izlenmesi de, demokrasiyle yönetilen bu ülkelerdeki rejimlere karşı bir kitlesel antipatinin doğması ve yerleşmesine neden olmuştur. "Çirkin Amerikalı"nın önerdiği demokrasi de çirkin olarak nitelenerek, Arap kültürüne karşı ve yabancı bir siyasal uygulama olarak dışlanmıştır. Araplar, İsrail önünde askeri yenilgilere uğradıkça, A.B.D. başta olmak üzere tüm Batı'ya ve Batı'nın siyasal rejimine karşıt bir tutum içine girmişlerdir. Orta Doğu, Amerika yanlısı İsrail ile Sovyet yanlısı Arap rejimleri olarak ikiye bölünmüştür. Suudi Arabistan ve Emirlikler bu iki grup arasında, daha çok Amerika yanlısı bir görüntü içinde olmuşlardır. Ancak, onların siyasal rejimlerinde de demokrasiye yönelik hiçbir eğilim söz konusu olmamıştır. Bu görüntü 1991 sonrasında büyük ölçüde son bulmuştur. Körfez Bunalımı ile birlikte Orta Doğu'da sadece Amerika'nın sözü geçeceği anlaşıldığından, İsrail-Arap anlaşmazlığı daha çok diplomasi ve daha az askeri karşıtlık içinde çözümlenir bir hal almaya başlamıştır. İsrail'i yok etmek artık daha kökten bir İslami değişim öngören toplulukların amacı görünümündedir. İsrail etkeninin nitelik değiştirmesi, belki de otoriter rejimlerin meşruluk temellerini zorlayacak bir ilk adım olabilecektir. İsrail artık tehdit olmaktan çıkarsa, askeri liderlerin iktidarda kalmalarını zorunlu gibi gösteren nedenler de kısmen yok olabilecektir.

Orta Doğu'daki devletler için tek zorluk Arap-İsrail ilişkileri de değildir. Körfez Savaşı ile bir kez daha ortaya çıktığı gibi birçok Arap devletinin komşularıyla olan sınırları henüz üzerinde anlaşılamamış durumdadır. Irak'ın İran'la ve Kuveyt'le olan sınırı, Suudi Arabistan'ın Emirlikler ve Yemen'le olan sı-

nırları, Libya ile Mısır sınırı, Suriye'nin Lübnan ve Hatay dolayısıyla Türkiye ile olan sınırları henüz "nihai" olarak siyasal ve kültürel planda kabul edilmiş sınırlar değildir. Pan-Arap ulusçuluğu güden Arap devletleri, özellikle Suriye, Irak ve Libya için tüm Arapların tek devleti ve tek vatani vardır. Aradaki sınırlar yapaydır. Bu durumda, Orta Doğu'da henüz ulusal toprak bütünlüğü tartışmalı olan ulus-devletlerin demokratikleşmesi söz konusu edilmektedir. Oysa, demokrasi "siyasal sistem ve rejimle ilgili temel hususlarda tam anlamıyla anlaşma içinde olup, sair siyasal, ekonomik ve toplumsal konular üzerinde etraflıca çekiştikten sonra uzlaşmak" (Sartori, 1976) olarak da ifade edilebilecek bir süreci içerir. Oysa, hiçbir Arap devletindeki siyasal seçkinler daha devletin toprak büyüklüğü üzerinde anlaşmış değillerdir. sınır ihtilafları giderilememiş olduğundan, güvenli, üzerinde anlaşabilecekleri ulusal esaslar temin edebilmek de olanaksızdır. Vatan tanımı üzerinde anlaşmaksızın ve ulusal bütünlüşmeyi vatan toprakları üzerinde başarmaksızın, yukarda zikredilen biçimde temelde anlaşıp, bu anlaşmayı zedelemeksizin her siyasal ve sosyo-ekonomik konuda sonuna kadar çekiştikten sonra anlaşmak zayıf bir olasılıktır. Ulusal bütünlük yerleştirildikten sonra demokrasi yerleştirilebilmektedir. İngiltere, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri gibi örneklerde önce ulusal bütünlük sorunları çözülmüş sonra demokrasi yerleştirilebilmiştir. Orta Doğu'da her ikisi birden yapılmaya çalışıldığından ülkeler sürekli olarak dış baskı altında kalmakta ve bu gerilimli ortama dayanamayan durumlarda otoriter bir rejime doğru hızla kayılmaktadır.

Ayrıca, demokratikleşme dalgası Orta Doğu'daki geleneksel rejimler için tam bir felaket habercisidir. Bu rejimlerin demokratik bir yapıya sahip olmaları, ancak geleneksel siyasal ilişkilerin son bulması ile mümkündür. Bu da sarayın ve kral, şeyh veya emirlerin iktidarlarının son bulması anlamına gelmektedir. Bu nedenle, geleneksel rejimler, Ürdün ve Yemen dışında demokratikleşme çabasına girmek yerine, İslam'ın yaygın olduğu bölgelerde, kendi geleneksel yapılarına benzer rejimler yaratmak için çaba gösterme eğilimine girmişlerdir. İran, Hiz-

bullah kuruluşlarıyla, Libya, Emirlikler ve Suudi Arabistan çe-
şitli kökten dinci kuruluşlara yaptığı mali ve diğer yardımlarla,
özellikle Mısır, Cezayir, Lübnan ve Tunus gibi rejimlerin de-
mokratikleşme çabalarını sekteye uğratmaya gayret et-
mektedirler. Bunda da tamamen başarısız olduklarını söylemek
olanaksızdır. Ancak, tek başına geleneksel monarşilerle İslam
cumhuriyetlerinin demokratikleşmenin engellenmesinden so-
rumlu olduklarını söylemek için de yeterli bir kanıt yoktur.
Başka demokratikleşme engelleri ile birleştiklerinde ulus-
lararası ilişkiler ve etkilerin daha etkin olacağı, aksi takdirde tek
başına uluslararası ilişkilerin seyir ve değişiminin de-
mokratikleşmeyi açıklamak için yeterli olamayacağı söy-
lenebilir.

Toplumsal Hareketlilik ve Demokratikleşme

Demokrasinin yerleşmesine etki eden dördüncü bir etken
de sosyo-ekonomik değişimin hızının topluma yüklediği ma-
liyetler karşısında hükümetlerin izledikleri politikaların ba-
şarısızdır.

Orta Doğu ülkeleri nüfus artışının yıllık ortalama % 2.4-
3.1 mertebesinde seyrettiği ülkelerdir (Hudson, 1979: 140; An-
dersen, Seibert, Wagner, 1990: 152-154, Richards ve Wa-
terbury, 1990: 82-102). Bu hızlı nüfus artışı genellikle kırsal ke-
simlerde daha hızlı olmaktadır. Aynı zamanda, özellikle petrol
gelirlerinde görülen büyük artışlar sonucunda, hemen hemen
tüm Orta doğu ülkelerinde kara ve demiryolu ağları gelişmiş ve
böylece kırsal yerleşim yerleri kentlere bağlanarak kentlere göç
büyük boyutlara ulaşmıştır (Tablo 2). Kahire, Tahran, Beyrut
gibi başkentlerde büyük bir nüfus yığılması söz konusu ol-
muştur. Bu gelişmeler genç, nitelsiz ve genellikle erkeklerden
oluşan bir kitlenin büyük kentlere yığılması anlamına gelmiştir.
Aynı zamanda, kitle iletişim araçlarında sağlanan devrimsel de-
ğişmeler de Orta Doğu ülkelerine renkli TV, video makineleri,
sinema filmleri halinde girmiş ve "iyi bir yaşantı"nın nasıl ola-
bileceği hakkında ayrıntılı bir görüntünün tüm seyredenlerin
belleklerine yerleşmesine neden olmuştur. Bu, sürekli ve dü-

zenli bir işi olmayan kitlenin gelecekte beklenileri şahlanırken, hükümetlerin izlediği politikalar sonucunda gelecekte ümitleri giderek sönmüştür (Hudson, 1979: 146-154).

Kitle iletişim araçları 1960'lardan itibaren popüler siyasal liderlerin kitlesel hareketlendirmeyi kolayca yapabilmesini de sağlamalarına yardım etmiştir. Örneğin, tüm Araplara ait konu, simge ve duyguların Mısır Devlet Başkanı Nasır'ın nutuklarının transistörlü radyolar aracılığıyla ile Fas'tan Kuveyt'e kadar dinlenmesi Arap gençlerinin, İsrail karşıtı temalarla sokaklara dökmüşmesini sık sık sağlamıştır. Böylece, ulus devletlerin sınırlarını aşan Pan-Arap ulusçuluğu savaşa çağrı yapan, istikrarlı ve barış içinde gelişmeyi destekleyen bir akım olarak, daha da güçlenerek, geniş kitleleri siyasal hedeflere yönlendirmeyi sağlamıştır.

İsrail dışındaki Orta Doğu ülkelerinde hükümetlerin ekonomik gelişme ve istihdam sağlayan politikalar izleme çabaları nüfus artışının üzerine çıksa da, hızla tırmanan beklentilerin gerisinde kalmıştır. Bu ortamda da hükümetlerin yeterince adil ve hakça davranmadığı izlenimi kitlelerde yaygınlaşmıştır. Hükümetlerin ekonomik hedeflerine ulaşmadaki başarısızlıkları onların meşruluğunun sorgulanmasına yol açmıştır (Hudson, 1979: 161-162). Bu nedenle, kitlelerin meşru olarak görmedikleri siyasal iktidara karşı itaat etmeme eğilimi yüksek olagelmıştır. Demokratikleşme çabaları da beklentilerin gerisinde kalan hükümet performanslarının yarattığı meşruluk bunalımlarını aşamama engeline çarparak, kısa sürede kitlesel destekten yoksun kalmışlardır.

Siyasal Seçkinler ve Demokrasi Oyunu

Nihayet, demokrasinin yerleşmesine etki eden beşinci bir olgu da siyasal seçkinlerin katıldıkları demokrasi oyununu ne derece kurallarına göre oynadıkları, adil ve hakça davrandıkları ile ilgilidir. Yukarıda belirtilen meşruluk sorununu daha da derinleştiren olgu siyasal seçkinlerin demokrasinin uygulanabilmesi için gerekli olan, demokrasinin süreçleri ve

normlarını, (örneğin seçim kaybettiğinde istifa etmek, partizanca davranmamak gibi normları) hayata geçirme yeteneği gösterememektedir. Bu durumda, demokrasi, seçmenin gözü önünde otoriter rejimde görülen aynı dengesizliklerin ve bozuklukların, aynı veya benzer seçkinler aracılığı ile yapıldığı bir rejim haline gelmektedir. Bu durumda, demokrasinin de vatandaşların hayatında bir değişime yol açmayacak, siyasal seçkinler arasında oynanan yeni bir tür oyun olduğu izlenimi doğmaktadır¹. Oysa, Avrupa ve Amerika'daki örneklerinde demokrasi, seçimler, açıklık ve haber alma özgürlüğü sayesinde siyasal seçkinlerin etkin bir biçimde denetlenebildiği, ve değiştirilebildiği, hatta yozluk ve yolsuzluk yapan siyasal seçkinlerin kamu vicdanında da, yargı önünde de cezalandırılmalarının mümkün olduğu bir rejimdir. Aradaki bu önemli fark, Orta Doğu'da demokrasinin "halkın, halk için yönetimi rejimi" anlamını kazanmasını engellemektedir. Tersine, Orta Doğu'da demokrasi "dokunulmaz"ların, güçlülerin, büyük aile efradının zamanlarını harcadıkları yeni bir eğlence ve kazanç kapısı izlenimini vermektedir.

Zaten ciddi meşruluk sorunu olan siyasal rejimler demokrasiye geçiyoruz diye şeffaflaşınca seçkinlerin (elitlerin) yozlaşması iyice ortaya çıkmaktadır. Bu yozlaşmayla demokratik rejimlerin boğuşması zordur. İktidar partileri zaten güçlü kesimlerin, (örneğin toprak ağaları, eşraf, sanayiciler, petrol zenginleri v.b.) mali ve ekonomik desteğiyle seçilmişlerdir. Onların yaptığı yozlukların üstüne gitmeleri fevkalade zordur. Toplumun muktedir kesimlerini cezalandırmak ciddi iç karışıklara, hatta zaman zaman kendi kendini cezalandırmaya kadar da gidebilir. Demokratik rejimde gelir dağılımının daha eşitlikçi olması talebine, fırsat eşitliği istemlerine, iş yaratma, ekonomik büyümeyi hızlandırma, Arap ülkelerinde İsrail ile daha etkin bir biçimde boğuşma gibi beklentilere kısa dönemde çare bulamayınca iyice derin bir meşruluk bunalımına doğru sürüklenilmektedir. Bu koşullarda, devletin babası olabilecek, dürist, çalmayan, yozlaşmalara karşı duracak bir Nasır, bir Enver, bir Esat arayışı içine girilmektedir. Orta Doğu'da demokrasi ge-

nellikle erdemli bir siyasal yapının adı olmak yerine yolsuzluk ve yolsuzlukların bir diğer biçimi görüntüsüne bürünmekte, özellikle popüler otoriter / askeri rejimler "temiz" ve erdemli bir alternatif rejim görüntüsüne sahip olabilmektedir. Askeri rejimlerin bozulduğu ortamlarda da "gerçek erdem"in simgesi olarak İslam'ın altın çağına dönüş müjdesi veren hareketler ve partiler doğmakta ve gelişmektedir. Nitekim, Mısır'da ve Cezayir'de askeri yönetimlerin karşısına köktendinci İslami hareketler bu biçimde dikilmişlerdir.

Orta Doğu ve Demokrasi: Genel Değerlendirme

Orta Doğu'da da demokratik rejim kurulması için bir genel, serbest ve görece olarak adil bir seçim yapılabilir. Nitekim geçmişte de böyle girişimler olmuştur. Ancak demokrasinin yerleşebilmesi için 1.) Demokrasinin destekçisi olan güçlü sosyo-ekonomik gruplara; 2.) modernleşme ve dünyevileşme ile birlikte bireyin başlıbaşına bir değer olduğunun genel kabul görmesi, muhalefetin "İyi Toplum"un en belirgin özelliklerinden olduğunun kabulü, siyasal iktidarı kaybetmenin bedelinin kabul edilebilir olarak algılanması gibi siyasal yapı ve kültüre ilişkin değişmelere; 3.) Uluslararası güçlerin demokratik hayatın yerleşmesi için destek veren bir konjoktüre girmesine ve belirgin bir barış ortamına; ve 4.) Siyasal meşruluk bunalımının çıkmasını veya derinleşmesini engelleyen bir dizi ekonomik politika ve siyasal liderlik üslubuna gerek vardır. Bu koşulların hepsi bir arada olduğunda demokrasinin güçlü bir biçim üzerinde biçimlendiği bir toplumsal ve ekonomik yapı, siyasal kültür, ve onu destekleyen geniş bir siyasal seçkinler kesimi oluşur. Demokrasi böylece yerleşme olanağı bulur.

Orta Doğu'daki demokratikleşme çabaları, yukarıda sayılan sosyo-ekonomik yapı, siyasal kültür, siyasal meşruluk sorunları ve uluslararası ilişkiler nedenlerinden dolayı genellikle akamete uğramaktadır.

Arap devletleri ve İran'da demokrasiyi destekleyen güçlü gruplar yoktur. Başta Suudi Arabistan ve İran olmak üzere

Libya'dan Sudan'a kadar uzanan özellikle bir dizi geleneksel ve dinsel ağırlıklı siyasal rejim, toplumlarının çoğunluğu müs-lüman olan hiçbir Orta Doğu veya Asya/Afrika devletinde de-mokrazi yer etmesin diye yoğun çaba sarfetmektedir. İsrail'e karşı uğranılan yenilgiler, Batı ile olan ilişkiler, Orta Doğu'daki en gelişmiş demokratik rejime sahip olan İsrail'in ve Batı'nın si-yasal rejimine karşı büyük çaplı bir antipatinin doğmasına neden olmuştur.

Arap toplumlarında ve İran'da iktidar ufak sayıda aydının elinde toplanmıştır. Bunların iktidarı başkalarıyla paylaşmak gibi bir eğilimi yoktur. Bu ortamda muhalefet etmek, az sayıda ailenin çıkarlarına karşı savaş açmak anlamına geldiğinden, mu-halefetin bir tür düşmanca faaliyet, fitne ve fucur olduğu siyasal iktidar sahiplerince kabul edilmektedir. (Bill ve Springborg, 1990: 86-136). Siyasal kültürün tekçi (monist) yapısı de-mokratikleşmeyi bir özlem değil, bir tehdit haline sokmaktadır. Özellikle geleneksel siyasal rejimlerin siyasal kültür ortamında "iktidar" ve "muhalefet" gibi her ikisi de aynı ölçüde meşru iki tarafın bir arada yaşaması ve yarışması hayal edilebilecek gibi bir olgu bile değildir. Kaldı ki Orta Doğu'da değişmeye çalışan monarşiler büyük felaketlerle karşılaşmışlardır. Bunların son ör-neği İran Şahlığı'dır.

Beş yılda, " yukarıdan yapılan bir reformla" birkaç yılda İngiltere'nin refah düzeyine geleceğini iddia ederek 1975'te dev-rimsel bir ekonomik değişme paketi açan Şah Rıza Pehlevi üç yıl içinde olan büyük bir halk ayaklanması (aşağıdan gelen bir devrim) ile tahtından olmuştur. (Milani, 1988: 179-210). Bunu gören Suudilerin, Kuveytlilerin veya Emirlerin, zaten inan-madıkları bir rejimi oluşturmaya çabalamalarını beklemek an-lamsızdır. Ancak Amerika Birleşik Devletleri'nin baskısı ile bazı "demokratik" gibi görünen, fakat aslında hiçbir demokratik özelliği olmayan, örneğin "danışma meclisleri" gibi jestler dı-şında geleneksel Arap rejimlerinde demokratikleşme bek-lenmemelidir. Bu rejimlerin demokrasi aleyhindeki bölgesel fa-liyetlerinin de durdurulmasını beklemek yersiz olacaktır. Şeyhler, Emirler ve Kralların iktidarlara ciddi biçimde sı-

nırlandırılmadıkça veya bu ülkelerde cumhuriyet rejimleri kurulmadıkça, halkın yönetimde rol oynayabileceği bir siyasal rejimin bu ülkelerde yerleşmesi çok zordur.

Otoriter Arap cumhuriyetlerinde II. Dünya Savaşı sonrasında temel sorun hızlı toplumsal hareketlilik dolayısıyla oluşan demografik, ekonomik ve toplumsal sorunların üstesinden gelmek; siyasal istikrarı sağlamak, ve İsrail'le başedebilmek olmuştur. Bu üç büyük sorun grubundan siyasal istikrar hem daha çok siyasal kararlar belirlenebildiği, hem de öncelik taşıdığı için ilk el atılan husus olmuştur. Irak, Mısır ve Suriye gibi ülkeler için hükümet istikrarsızlığı giderilmek istenmiş ve askeri darbeler veya darbe furyası sonucunda istikrarlı birer askeri, tek parti devleti kurulmuştur. Üniformalı veya asker kökenli devlet adamları, onların akrabaları, hemşehrileri ve aynı kabile veya din grubundan olanların iktidarında, modernleştikçe totaliter bir devlet görüntüsü alan rejimler iktidarlarını polis devleti uygulamaları ile sağlamlaştırmışlardır. Irak, Mısır ve Suriye'deki 1960'lardan sonraki siyasal istikrar dönemi, Irak'taki petrol olanaklarının ve Sovyet yardımlarının da etkisiyle ekonomik gelişmeye yol açmıştır. İsrail'le olan savaşlardaki başarısızlıklar dahi bu ülkelerin ekonomik gelişmesini çok büyük ölçüde akamete uğratmamıştır. Ancak, özellikle Mısır'ın toplumsal hareketlilikten kaynaklanan sorunları halledebilmesi mümkün olmamıştır. Bu ülkelerde Soğuk Savaş'ın bitimiyle birlikte bir belirsizlik ortamı doğmuştur. İsrail'le ilişkiler savaşla da savaşı da 1940'larda iddia edilen ve gösterilen hedeflere ulaşmayı da yaklaştırmayı da sağlamamıştır. Irak'taki Körfez Savaşı macerası ülkenin birliğini tehdit eden bir sonuç doğurmuştur. Ekonomik ambargo altında durum daha da ağırlaşmıştır. Suriye'de de İsrail ile barış görüşmelerini başlatmak zorunluluğu duyulmuştur. Ekonomik yapıdaki kapalılık dolayısıyla Suriye görece bir iyilik içinde görülürken bunun ne kadar süreceğini söylemek zordur.

Suriye için İsrail'le ilişkiler, Irak'ta ülkenin birliği ve tekrar dünya devletler topluluğuna katılması, Mısır'da da toplumsal hareketlilikten kaynaklanan sorunlarla başetmek temel sorunlar

olarak ortaya çıkmaktadır. Bu ülkelerde bir demokrasi talebi, bir ölçüde Mısır'daki aydınlar arasında görülmektedir. Ancak onların da gücü ne demokrasiyi kurmaya, nede sürdürmeye yetecek ölçüdedir. Mısır'da demokratikleşmenin Cezayir'deki gibi bir İslamcı köktencilerle boğuşma süreci başlatması olasılığı kuvvetlidir. 1967 savaşındaki yenilgi sonrası Mısır kendi kimliğini arama sürecine girmiş, ve bundan da İslam büyük bir etkinlikte ortaya çıkmıştır. 1973 sonrasındaki politik gelişmelerle sürekli olarak İslamcılarının tepkisini toplamıştır. İsrail'i son derece inatçı ve Amerika'yı da kayıtsız olarak algılayan İslamcılar, Mısır'ın güttüğü barışçı politikayı KİT'lerin adam zengin etme politikasını değiştiremeyen liberal ekonomi uygulamasını, ve liderlerin hayat biçimlerini sürekli olarak eleştirerek Sedat ve Mübarek rejimlerinin siyasal meşruluğunu sorgulamayı başarıyla sürdürmüşlerdir. (Gold Schmidt, Jr. : 1988: 138-168). Bu nedenle Mısır'da da statükoyu korumak, demokrasiyi kurmaktan daha cazip gibi görünmektedir. Suriye'deki polis devletinde ise demokrasi talebinde bulunmak bile çok riskli bir girişimdir. Bu nedenlerle Arap ülkelerindeki askeri tek parti devletlerinde Ulü-l emr'e ittaat olgusunu daha uzun bir süre görmeye devam edeceğimiz anlaşılmaktadır. Bundan bir sapış demokrasiden çok kargaşa getireceğe benzetilmektedir. Irak'ın Körfez Savaşı sonrasındaki hali bunun en belirgin kanıtıdır.

Özetle cumhuriyet rejimiyle yönetilen Arap ülkelerinde de otoriter veya totaliter rejimler iktidardadır ve bunların görünen karşıtları yarı yarıya veya tamamen yeraltında bulunan İslami köktenci hareketlerdir. Uzun süreli baskı rejimleri bu ülkelerde ekonomik ve finans kaynaklarını siyasal seçkinlerden bağımsız olarak denetleyen bir orta sınıfın doğmasını sağlamamıştır. Demokrasiyi talep edebilecek hiçbir güçlü toplumsal kesim yoktur. Birkaç entellektüel ile birkaç devlet memurunun talebi ve desteği ile demokrasinin oluşması da olanaksızdır. Köktenci olmayan siyasal hareket ve partilerin ne kurulmasına fırsat verilmiş ne de siyaset bu partilerde faaliyet gösterecek insanlar için risksiz veya az riskli bir halde tu-

ulmuştur. Bu nedenle Mısır, Suriye, Irak, Tunus, Cezayir gibi ülkelerde siyasal tercih askeri cuntaların rutinleştirdiği otoriter kişisel yönetim ile İslamcı fanatiklerin popülizmi arasında sıkışıp kalmıştır. Bu ülkelerde ne iktidar ne de ona muhalif olan grupların demokrasiyle özdeşleşme, demokrasiyi bir yaşam biçimi olarak benimseme, insan hakları ve özgürlükleri hayata egemen kılma gibi endişeleri vardır. Nitekim, köktendincilerin iktidara geldiği ülkeler tam bir polis devleti haline dönüşmüş ve insan hakları ihlalleri daha önceki otoriter askeri veya monarşik dönemleri aratır hale gelmiştir. Bu nedenle otoriter/totaliter askeri rejimlerle onların karşısı konumundaki köktendinciler arasındaki etkileşimden bir demokratik yapı değil daha çok Cezayir'de görülen türden bir savaş ortamı doğmaktadır.

Toplumsal hareketlilikten kaynaklanan sorunların uluslararası tepkiler altında köktendinci rejimlerce de çözülemediği İran örneğinde görülmektedir. Bugün İran büyük bir işsiz ve niteliksiz genç nüfusa sahiptir. Bu genç nüfusun eğitimi ve istihdam olanakları 1960'lar veya 70'lerden daha iyi görülmemektedir. İran'daki eşitsizlikler başta fırsat eşitsizliği olmak üzere giderilememiştir. Üstelik bu konuda İran'da daha az sorunlarla karşılaşıldığını gösteren hiçbir gösterge de yoktur. Dolayısıyla İran'daki rejim ekonomik performansının yetersizliği dolayısıyla bir meşruluk sorunu yaşamaya başlamıştır. Uluslararası ilişkilerdeki ambargo, savaş v.b. olumsuzluklar ölçüsünde bu sorunun daha da derinleşmesi söz konusudur. Bu gelişim İran'daki devrimi de diğer devrimler gibi köktencililiğini yitirmeye doğru ilerletecek gibi gözükmemektedir. Ancak bunun hızının ne olacağı tahmin edilemezse de İran'ın daha bir kuşak boyunca otoriter/totoliter bir rejimle yönetilmesi beklenmelidir. Bu dönemi demokratik bir rejimin izleyip izleyemeyeceğini söylemek şu anda zor olsa da İran'daki rejimin politikanın siyasetçiler tarafından yapılacağı bir ortama doğru yönelmesini beklemek yerinde olacaktır. Bu başarılmadığı takdirde meşruluk sorunun veya bunların faturasının mollalara çıkarılması olasılığı daha da artacaktır.

Sonuç

Orta Doğu'nun Arap devletleri ve İran'da önemli bir demokratikleşme dalgası beklemek için sosyo-ekonomik yapıya ilişkin siyasal kültüre ait uluslararası ilişkilerden kaynaklanan hızlı toplumsal hareketliliğe, ve siyasal seçkinlerin yönetim biçimi ve üsluplarına ilişkin belirti ve göstergeleri olumlu sinyaller vermemektedir. Yeni yeni girilen bazı demokrasi deneylerinin akim kalması hiç de şaşırtıcı olmayacaktır. Dünyanın etkisinde olduğu bir demokrasi dalgası varsa, bu dalga Orta Doğu'da ancak ufak çırpıntılara neden olmuştur. Daha fazla bir etkide bulunacağı da benzememektedir.

(Orta Doğu'da bir barış ortamı oluşmadan, müslüman toplumlar dünyevileşmeden daha fazla etkilenmeden, ekonomik ve mali iktidar orta sınıflara yayılmadan, ve rejimleri kemirmekte olan hızlı toplumsal hareketlilikten ve siyasal seçkinlerin yönetim üsluplarından beslenen meşruluk bunalımlarını aşacak bir siyasal ve ekonomik yapı geliştirilmeden, vatandaşın siyasal kararlara katılmasını sağlayacak temsili bir hükümet biçiminin ve eşanlı olarak toplumda dağılmış bir siyasal iktidar olgusunun yaşanması olanaksız gibi gözükmektedir.) Siyasal iktidarın paylaşılması, vatandaşlar arasında daha eşit bir biçimde olmaksızın ve temsili hükümet fikri toplumda daha fazla kabul görmeksizin belki bir genel ve serbest seçim yapılabilir. Ancak yukarıda tanımlanan biçimiyle demokrasi yerleştirilemez. Orta Doğu'ya da demokrasi üçüncü dalga ile gelemeyecek gibi gözükmektedir. Belki bir dördüncü veya beşinci dalga, eğer bunlarda ilerde gerçekleşecekse Orta Doğu'yu demokrasiye daha elverişli bir ortamda yakalayabilecektir.

NOTLAR

- 1.. "... 1973 yılında yaşı kemale ermiş bir Bahreynli'ye Kurucu Meclis seçimlerinde gidip oy kullanması önerilmiş. Yaşlı adam etrafına bakınıp sormuş, "Şu binanın maliki kim?" "Bir Kanu'lu" yanıtını almış. "Şu binanın sahibi kim?" diye sormaya devam etmiş yaşlı adam. "Bir Muayyid" yanıtını almış. "Şu üçüncü binanın sahibi kim?" diye sormuş. "Şeyh Halifa" yanıtını almış. Bunun üzerine yaşlı adam sormuş, "Seçimler, bu konuda herhangi birşey değiştirecek mi?" (Nakhleh, Bahrain, zikreden Bill ve Springborg, 1990: 106).

Tablo 1: Orta Doğu Ülkelerinde Sosyo-Ekonomik Modernlik ve Demokrasi

Ülke	Fiziksel Yaşam Niteliği İndeksi	1940-1990 Döneminde Çok Partili Bir Rejime Sahip Olma Süresi (Yıl)
BAE	74	0
Cezayir	62	0
Fas	54	0
Irak	62	12
İran	59	8
İsrail	96	45
Kuveyt	84	0
Libya	66	0
Lübnan	79	32
Mısır	60	9
Suriye	71	14
S. Arabistan	56	0
Tunus	66	0
Türkiye	73	41
Umman	46	0
Ürdün	77	4
YAC	28	0
YDHC	39	0
Yemen	--	1

BAE= Birleşik Arap Emirlikleri

YAC= Yemen Arap Cumhuriyeti

YDCH= Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti

Yukarıda zikredilen iki cumhuriyet 1990 senesinde Yemen Cumhuriyeti olarak birleşerek tek bir ulus-devlet oluşturmuşlardır.

Fiziksel Yaşam Niteliği İndeksi (Physical Quality of Life Index) Morris David Morris tarafından 1979'da yayınlanan *Measuring the Conditions of the World Poor: The Physical Quality of Life Index* (New York: Pergamon Press) adlı kitapta önerilmiştir. Bu-

rada kullanılan indeks ise Bill ve Springborg (1990: 14-20) tarafından Morris'in çalışmasının Orta Doğu'ya uyarlanmış biçimidir. Bu indeks, hayat ümidi, bebek ölümleri ve okur yazarlığı esas alarak 0 ila 100 arasında değişen değerlerden oluşur. İndeks büyüklükleri 100'e yaklaştıkça yaşamın fiziksel niteliği mükemmele yaklaşan, 0'a yaklaştıkça da mükemmelden uzaklaşan bir toplumsal ve ekonomik ortama işaret eder.

Çok partili bir rejim demokrasinin bir temel ölçütü olarak kabul edildiğinden, çok partili yaşantıya sahip olma süreleri Peretz (1988) ve Colbert (1989) ve The World Almanac (1992) ve (1993)'den yararlanarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

Kaynaklar: Bill ve Springborg (1990:18). Peretz (1988). Colbert (1989).

Tablo 2: Orta Doğu Ülkelerinde Hızlı Toplumsal Hareketlilik:Nüfus, Nüfus Artışı, Kent Nüfusları, Kentleşme Oranları, Kişi Başına Gayrisafi Milli Hasıla ve Ekonomik Büyüme

<u>Ülke</u>	<u>Nüfus (milyon) 1990</u>	<u>Nüfus Artışı (%) 1980-90</u>	<u>Kentte Yaşayan nüfus oranı 1990(%)</u>	<u>Kentleşme Hızı (%) 1980-90</u>	<u>Kişi başına Gayrisafi milli has. 1990 A.B.D.\$</u>	<u>Yıllık ort. Ekonomik Büyüme Hızı 1965-90</u>
BAE	1.6	4.3	78	3.9	19860	-
Cezayir	25.1	3.0	52	4.8	2060	2.1
Fas	25.1	2.6	48	4.3	950	2.3
Irak	18.9	3.6	71	4.4	-	-
İran	55.8	3.6	57	5.0	2490	0.1
İsrail	4.7	1.8	92	2.1	10920	2.6
Kuveyt	2.1	4.4	96	5.0	14480 (1)	-4.0
Libya	4.5	4.1	70	6.3	7170 (1)	-1.3 (2)
Lübnan	3.1 (5)	1.7 (6)	50 (7)	4.5 (6)	-	-
Mısır	52.1	2.4	47	3.1	600	4.1
Suriye	12.4	3.6	50	4.4	1000	2.9
SuudiArabist.	14.9	4.7	77	6.3	705	2.6
Tunus	8.1	2.3	54	2.9	1440	3.2
Türkiye	56.1	2.4	61	5.9	1630	2.6
Umman	1.6	4.7	11	8.6	6730(1)	6.4
Ürdün	3.2	3.7	61	4.1	1240	5.8 (2)
YAC	8.0 (3)	2.5 (4)	19 (3)	7.3 (4)	550 (1)	5.3 (2)
YDHC	2.1 (3)	2.6 (4)	37 (3)	4.9 (4)	530 (1)	-
Yemen	11.3	3.1	29	6.9	-	-

- (1) 1985 dönemine ait istatistiktir.
- (2) 1965-1990 dönemine ait olan istatistik hesaplanamadığı için 1965-1985 istatistiği verilmiştir.
- (3) 1985 yılı sayım sonucudur.
- (4) 1980-85 dönemine ait nüfus artış hızını göstermektedir.
- (5) Lübnan'ın 1973 yılına ait olan tahmin değeridir
- (6) 1965-1980 dönemine ait tahmin değeridir.
- (7) 1965 yılına ait istatistiktir.

BAE = Birleşik Arap Emirlikleri

YAC = Yemen Arap Cumhuriyeti

YDHC = Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti

Yukarıda zikredilen iki cumhuriyet 1990 senesinde Yemen Cumhuriyeti olarak birleşerek tek bir ulus-devlet oluşturmuşlardır.

Kaynaklar: Dünya Bankası (1992: Tablo 1, 26 ve 31). Richards ve Waterbury (1990: 58, 83, 266). Hudson (1979: 131).

KAYNAKÇA

Andersen, Roy, Seibert, Robert F., ve Wagner, Jon G. (1990). **Politics and Change in the Middle East: Sources of Conflict and Accomodation.** (3. Baskı) (Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall).

Baloyra, Enrique a. (1987) "Introduction." Baloyra, Enrique A. **Comparing New Democracies: Transition and Consolidation in Mediterranean Europe and Southern Cone.** (Boulder ve Londra: Westview) 9-52

Bill, James A. ve Springborg, Robert (1990). **Politics in the Middle East.** (3. Baskı) (Glenview, Illinois: Scott, Foresman/ Little, Brown).

Dahl, Robert (1985). **A. Preface to Economic Democracy.** (Berkeley, Los Angeles: University of California Press).

Dawson, Richard E. ve Prewitt, Kenneth (1969). **Political Socialization: An Analytic Study.** (Boston, Mass. : Little, Brown).

Farabi (1956). (çev. Nafiz Danışman) **El- Medinetü'l Fazıla.** (İstanbul: Maarif Basımevi).

Fisher, Sydney Nettleton (1979). **The Middle East: A History.** (3.Baskı) (New York: Alfred A. Knopf)

Goldschmidt, Jr., Arthur (1988) **Modern Egypt: The Formation of a Nation-State.** (Boulder, colorado: Westview).

Held, Colbert C. (1989). **Middle East Patterns: Places, Peoples, and Politics** (Boulder, San Francisco, London: Westview).

Held, David (1987). **Models of Democracy.** (Stanford, California: Stanfird University Press).

Hudson, Michael C. (1979). **Arab Politics: The Search for Legitimacy.** (New Haven ve Londra: Yale University Press).

Huntington, Samuel P. (1993). (çev. Ergun Özbudun). **Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyılın Sonlarında Demokratlaşma.** (Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları).

Lewis, Bernard (1961). **The Emergence of Modern Turkey.** (Londra, New York, Toronto: Oxford University Press).

Lijphard, Arendt, (çev. Ergun Özbudun, Ersin Onulduran) (1984) **Çağdaş Demokrasiler: Yirmibir Ülkede Çoğunlukçu ve Oy-**

daşmacı Yönetim Örüntüleri. (Ankara: türk demokrasi Vakfı ve Siyasi İlimler derneği Ortak Yayını).

Lipset, Seymour Martin (1963). Political Man: The Social Bases of Politics. (Garden City, New York: Anchor Books).

Long, David E. ve Reich Bernard (1986). The Government and Politics of The Middle East and North Africa. (Boulder ve Londra: Westview).

Mardin, Şerif (1975). " Center- Periphery Relations: A Key to Turkish Politics." Akarlı, Engin D. ve Ben-Dor, Gabriel. **Political Participation in Turkey: Historical Background and Present Problems.** (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları).

Milani, Mohsen M. (1988). The Making of Iran's Islamic Revolution: From Monarchy to Islamic Republic. (Boulder ve Londra: Westview).

Moris David Moris (1979). Measuring the Conditions of the World Poor: The Physical Quality of Life Index (New York: Pergamon Press).

Mumcu, Ahmet (1983). Osmanlı Devletinde Siyaset'en Katl. (Ankara: Birey ve Toplum Yayınları).

Peretz, Don (1988). The Middle East Today. (5. Baskı) (New York, Westport, Conn., Londra: Praeger).

Richards, Alan ve Waterbury, John (1990). A Political Economy of the Middle East: State, Class, and Economic Development. (Boulder, San Francisco, ve Oxford: Westview Press).

Tanpınar, Ahmet Hamdi (1985). 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi. (6.Baskı) (İstanbul: Çağlayan Kitabevi).

Tunaya, Tank Zafer (1991). İslamcılık Akımı. (İstanbul: Si-mavi Yayınları).

Rapor ve Almanak:

The World Almanac (1992).

The World Almanac (1993).

The Worl Bank (1992). World Development Report 1992: Development and the Environment (Oxford: Oxford University Press).

SOĞUK SAVAŞ SONRASINDA ORTADOĞU'YU OKUMAK

Cemil OKTAY

Diğer birçok bölge gibi, Ortadoğu da Soğuk Savaş döneminin siyasal şablonculuğu üzerinde yaşadı. Hazır şablonun yarattığı rahatlık ve siyasal rantlar, bölge siyasetini İkinci Dünya Savaşı sonrasında derinliğine etkilemiştir. Bölgenin kendine özgü sorunlarının ifadesinde bile, uluslararası konjonktür en fazla başvurulan atıf kaynağı oluyordu. Her yerde olduğu gibi, 90'lı yıllardan başlayarak, siyaset, artık 'Ortadoğu'da da daha zor ve daha az amatör işidir.

Soğuk Savaş döneminin stratejik anlayışının temel özellikleri herkesin malûmudur. En başta, iki kutupluluk üzerine inşa edilmiş, oldukça sade bir Dünya şeması geliyordu. Herhangi bir bölgedeki açık veya örtük bir çatışma da, iki kutuplu Dünya'nın evrensel ölçüleri çerçevesinde değerlendiriliyordu. Ülkelerin siyasal rejimleri, kutuplara olan mesafeleri bu ülkelerin değerlendirilmesinde temel ölçüler oldu. Toplumsal yapıların ürettiği iç çatışmalar, darbeler, siyasal hareketler hep kutuplara oranla nerede olduklarına bakılarak ele alındılar.

Ortadoğu, petrol türünden temel stratejik bir maddenin sahipliğini yapması dolayısıyla, yerküre siyasal coğrafyasındaki bu bölünmüşlüğü sağladığı olanaklar ve zorlukları hemen her aşamada duymuştur. ABD'ye karşı SSCB'yi, SSCB'ye karşı ABD'yi oynamak, bölge ülkelerinin yerine göre sırayla başvurduğu yöntemler arasındaydı. Yatırımlar için kaynak bulmak, teknoloji aktarmak ve özellikle de silah temini gibi kaygılar etrafında, yöneticilerin gel-git siyasetleri ünlüydü. Bu dönemde SSCB'nin tüm gayretlerine karşın, ABD ve müttefikleri bölgede başat güç olma özelliklerini sürdürdüler. SSCB ise, Ortadoğu'da

* Prof. Dr. Cemil OKTAY, İst. Ün. S.B.F. Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

sürekli bir yer edinemeksizin, yalnızca Batı'yı sınırlı olarak frenleyebilme ve ayakbağı olma siyasetini yürütebildi. Kahire ve Şam'ın Moskova ile ilişkileri bu bakımdan örnek düzeyindedir. 50'li ve 60'lı yılların Marksizm ve İslam etrafındaki tartışmaları, üçüncü dünyacı söylemler, zaman karşısında dayanamayan ve günün modası çerçevesinde değerlendirilmesi gereken çıkışlar olarak kaldılar. Bugün, onlardan kala kala İslamcılık hareketinin yanı sıra, Siyonizm karşıtlığıyla Batı karşıtlığı kaldı. Derin bir kimlik bunalımı yaşayan Ortadoğu'nun bu "karşıtlıklar"la bir süre daha oyalanmasını önümüzdeki dönemlerde de bekleyebiliriz. Buna bölge ülkelerinin kendi aralarındaki muhtemel sıcak ve soğuk çatışmaları ve rejim istikrarsızlıklarını da ekleyelim.

Körfez Savaşı, iki kutuplu Dünya'nın çöküşünün Irak yönetimi tarafından yanlış değerlendirilmesinin sonucu olarak gündeme geldi. Soğuk Savaş döneminin sonuna İran'la süren uzun çatışması dolayısıyla özellikle mali açıdan tükenmiş giren Bağdat yönetimi, herkesi şaşırtan Kuveyt'i işgal ve ilhak siyasetiyle bölge petrolüne bağımlı sanayileşmiş ülkeleri, en başta da ABD'yi ürküttü. Çünkü, böylelikle Irak, bölgede önemli bir güç merkezi haline gelebilirdi. Irak'ın yarattığı ürküntü, yalnızca petrol rezervlerinin pazarı belirleyici bir miktarına sahip olmasından kaynaklanmıyordu. Yanı sıra, Irak, kitlesel yıkım gücüne sahip silah teknolojisinin de peşindeydi. Nitekim savaş sonrasında Birleşmiş Milletler uzmanlarınca yapılan incelemeler bu durumu açıkça kanıtlamıştır ¹.

1990'lı yılların başında, yani Soğuk Savaş sonrasında ABD'nin stratejik hedefleri arasında en başta, bölgesel güç merkezlerinin etkisini azaltmak gelir. Doğu Bloku'nun yıkılmasıyla tehdidi Doğu'dan değil "belirsizlik"ten algılayan sanayi dünyasının patronu açısından bu değerlendirme doğaldır. Nükleer teknolojinin yayılmasını önlemek, bölgesel tehdit unsurlarının gelişmesini frenlemek, Batı Dünyası'nın uluslararası barışı korumaya anlayışının bundan böyle belirgin özellikleridir. İşte bu noktada Irak, Kuveyt'i işgal etmek suretiyle, yüzyıl başından beri sürekli hassasiyetini korumuş bir bölgede önemli bir güç

merkezi haline dönüşme yoluna giriyor ve bu girişimiyle petrol tüketicileri açısından ciddi bir tehdit oluşturunuyordu. İtiraf edelim ki, bu tehdit, sanıldığı gibi yalnızca ABD'yi hedef alan bir tehdit değildi. En başta bölge ülkelerini yakından ilgilendiren bir tehdit söz konusuydu. Irak'a karşı kurulan koalisyon güçleri, dikkat edilirse esas itibariyle ABD öncelikli sanayi ülkeleriyle, temelde bölge güçleridir. Soğuk Savaş sonrasının getirdiği esneklik, koalisyonun oluşmasını ve harekete geçmesini kolaylaştırmıştır. Biraraya gelmeleri olanaksız görünen birçok ülkenin bir koalisyon etrafında buluşabilmeleri, tek tek her ülke açısından ne gibi özel koşulların ürünüdür sorusunun apayrı bir inceleme konusu olduğunu belirtelim. Şimdilik öğrenmemiz gereken dersi şöyle ifade edebiliriz: Herhangi bir tehdit karşısında, farklı ülkelerin ortak bir tavır sergilemesi için, söz konusu tehdidin her ülke açısından gerçek olması gerekmiyor. Bu yolda bir sanının yaratılması yeterli olabiliyor. Pelepones Savaşları'ndan beri bilinen bu gerçek, bir kez daha kendisini kanıtlamış görünüyor.

Körfez Savaşı etrafındaki tartışmalarda, koalisyon güçlerine yöneltilen eleştirilerin başında, bu savaşın özünde petrol çıkarlarını korumayı hedefleyen bir savaş olduğu iddiası gelir. Örtük ve açıkça ifade edilmek istenen de bunun pek ulvî bir sebep olmamasıdır. Tabii bu türden bir eleştiri -ki bunalım sırasında ve sonrasında koalisyoña dahil bütün ülkelerin bir kısım düşünürleri tarafından ısrarla vurgulanmıştır-, savaşların ancak ulvî sayılabilecek nedenlerle meşrulaştırılabileceğini varsaymaktadır. Öyle petrol gibi pek elzem ihtiyaçların neden savaş sebebi sayılamayacağı doğrusu sorgulanmaya değer bir husustur. İddia sahiplerinin unuttuğu çok küçük bir nokta da, bizzat Bağdat yönetiminin Kuveyt'i işgalinde, bu ülke petrolünün birinci derecede etkili olmasıdır. Bağdat için meşru olabilen bir nedenin, koalisyon için neden meşru olamadığını o gün de, bugün de anlamak bir hayli zor görünüyor. Ahlâkçıların savaş senyörlerinin karşısına dikilmesine bir itirazımız yok. Dahası, ahlâkçıların böylesi durumlarda ortalarda görünmemesi pek vahim bir eksikliktir. Ne var ki, olayların değerlendirilmesi

söz konusu olduğu zaman, çıplak gerçek, ahlâkın büyüünden daha aydınlatıcıdır.

Kutupların karşılıklı çekişmesinden anılmış Ortadoğu'da, Kuveytin işgal ve ilhakıyla ortaya çıkan Körfez Savaşı, bölgenin çok daha derinlerde yatan başkaca özelliklerini günışığına çıkartmaktadır. Bu da bölgenin siyasal haritasıyla ilgilidir ². Soğuk Savaş, diğer birçok bölgede (örneğin Balkanlar) olduğu gibi, Ortadoğu'da da haritayı dondurmuş görünüyordu. İsrail ve komşuları arasındaki durum bunun fiili istisnasıydı. Bölge ülkelerinin Arap-İsrail ve İran-Irak çatışması dışında açık seçik bir biçimde harita tartışmasını çatışmaya kadar götürmeleri söz konusu değildi. Oysa, Körfez Savaşı, bilinen sonuçlarıyla bölgenin zaten alttan alta varlığını sürdüren bu yönünü yüzeye çıkartmıştır.

Bilindiği gibi, Osmanlı mirasını Sykes-Picot anlaşmalarıyla Ortadoğu'da paylaşan sömürgecilik anlayışının neden olduğu yapay ülke haritaları, baştan beri, özellikle Baasçı hareketin kabul edemediği bir husustur. Her ne kadar "red cephesi"ni İsrail'e karşı oluşturmuş görünseler de, Arap ülkelerinin bazıları arasında irredentizm şimdilik kor bir ateştir. Aslında ateşin pek de kor olmadığını Kuveyt'in işgali herkese yeterince gösterdi. Kısacası, Arap-İsrail çatışmasını aşan, bizzat Arap ülkeleri arasında da çatışmalara gebe anlaşmazlıklar varlığını sürdürüyor. Lübnan-Suriye ilişkileri bunlardan biridir. Yakın gelecekte Suriye'nin karşılaşacağı iç gelişmeler, bu alanda yeni çatışmaları bölgenin gündemine getirebilir.

Körfez Savaşı'nı izleyen barış girişimlerinin doğasındaki temel bir özellik, geleceğe yönelik beklentilerde iyimser olmayı güçleştiriyor. Şimdilik barış, Irak ile ilişkilerde, âdeta savaşın başka vasıtalarla devamı gibidir. Daha değişik ifade edersek, Körfez Savaşı bitmemiştir. Soğuk Savaş sonrası Ortadoğu'yu anlamaya çalışırken, kanımca gözönünde bulundurulması gereken en önemli tespit budur. Silahların susmuş olması bu gerçeği değiştirmez. Irak ve koalisyon patronu arasındaki ciddi ihtilafların hiçbirisi çözüme ulaşmış değildir. İsrail'in FKÖ ile tarihi bir anlaşmaya varmış olması, bu iki ulus açısından ne denli olumlu bir gelişme olursa olsun, Körfez Savaşı'nın sürüyor ol-

ması, bölgeye yönelik dış siyaset girişimlerinde diğer ülkelerin yok sayamayacağı bir gerçek gibi görünüyor. Nitekim, Türkiye'nin ABD yönetimi nezdinde Irak'a yönelik ambargonun kaldırılması yolundaki taleplerinin olumlu karşılanmaması bu nedenden kaynaklanır. Kuşkusuz, söz konusu ambargo Türkiye açısından büyük kayıplar içermektedir. Ankara, bu açıdan bakınca haklı bir talebi dile getirmektedir. Ancak, haklılığın teslimi mutlaka ambargonun kaldırılması değildir. Devam eden bir ittifak üyeliğinin gerektirdiği yükümlülükleri paylaşmak da Türkiye'nin yakınmasını hafifletebilir.

Çekiç Güç'ün varlığını halen sürdürüyor olması da, bitmemiş Körfez Savaşı'nın ülkemizi ilgilendiren bir başka yönüdür. "Çekiç Güç kalsın mı gitsin mi?" tartışmalarını yaparken bu noktayı gözönünde bulundurmak gerekiyor. Türkiye ve müttefiklerinin yeni bir alternatif geliştirmeden Çekiç Güç'e nasıl son verebileceklerini kestirmek şimdilik zor görünüyor. Zira, geliştirilecek alternatif, büyük ölçüde Irak'la barış tesis edilebilmesine bağlıdır.

Körfez Savaşı'nı izleyen barış görüşmelerinde, İsrail-Filistin cephesinde elde edilen olumlu gelişmenin Türkiye açısından yansımalarına gelince, bunun herhalde en somut örneği Türkiye-İsrail ilişkilerinde görülecektir. Arap coğrafyasıyla güçlüklerini törpülemek amacıyla İsrail'e gereğinden çok daha mesafeli duran Türkiye, bundan böyle Ortadoğu'daki işbirliği girişimlerini Mısır'dan sonra İsrail'le de yoğunlaştırarak sürdürecektir. Türkiye ile İsrail arasında kurulması düşünülen işbirliğinin, bölge açısından önemi yadsınamaz. Öncelikle gerek Türkiye, gerek İsrail olsun, her iki ülke de Ortadoğu'da emsal olabilecek türden işbirliği kurma ve geliştirmede en fazla potansiyel zenginliğe ve beceriye sahip ülkelerdir. Bu yönleriyle başlatacakları yakın ve sıcak işbirliği bölgedeki diğer ülkeleri dolaylı ve dolaysız etkileme özelliğine sahiptir. Türkiye-İsrail işbirliğinde, belki hemen değil ama, zaman içinde iki taraflılıktan çok taraflılığa doğru bir gelişme beklenebilir. Bölgesel çerçevedeki girişimlerde bu iki ülkenin beceri oranında sorumluluk sergilemeleri de gerekiyor. Bitmemiş Körfez Sa-

şaşı'nın barışa giden yolu, eğer bu yolda bölge ülkelerinin payı olacaksa, büyük ölçüde Ankara ve Kudüs'ten geçebilir. Tabii taraflar bu yönde irade beyan ederlerse...

Ortadoğu'ya ilişkin gözlemlerin, günümüzde demokratlaşma üzerinde odaklaşması hiç de şaşırtıcı gelmiyor. İslam kökenli siyasal hareketlerin değerlendirilmesinde de, demokratlaşma süreci belirleyici bir rol oynayacak gibi görünüyor. Demokrasi, katılma ve hukuk devleti taleplerinin yükselmesini beklemeliyiz. İslamcı siyasal hareketler, Ortadoğu coğrafyasında muhtemelen kendilerini bu türden taleplerin ortasında bulacaklardır. Yerleşik iktidar ekiplerinin donmuş yapısını kırmaya yönelik, başka bir deyişle, hem gelenekçi (Suudi örneği), hem modernleştirici oligarşiler (Suriye, Mısır ve Irak örnekleri) İslamcı veya yeni laik kuşakların baskılarını üzerlerinde her geçen gün biraz daha fazla duyacaklardır. Bir bakıma, Ortadoğu siyasal rejimlerinin iç istikrarı, dinsel veya laik yeni seçkinlerin yerleşik oligarşiler tarafından iktidar ortaklığına kazanılmasına bağlıdır ³. Bu alandaki başarısızlık, Ortadoğu'yu Cezayir örneğini çoğaltan bir coğrafya haline getirir ki, böylesi bir gelişme, bölgenin geleceğini olumsuz etkiler. Yerleşik iktidar oligarşisinin Cezayir'deki İslamcı hareketi sistemle bütünleştirmede gösterdiği beceriksizliğin Ortadoğu ülkelerinde de tekrarı, ciddiye alınması gereken bir varsayım gibi görünüyor.

Ortadoğu'nun asıl tarihinin şimdilerde başladığını söylemek ihtiyacını duyuyorum. Ortadoğu'nun kendine has bu tarihini yazmak, temelde İslam kaynaklı muhalefet hareketlerini barışçıl yollardan çoğulcu bir üslup içinde demokrasiyle bütünleştirmekten geçiyor. Başarabilecekler mi bilemiyorum. Ama başarmak zorunda oldukları konusunda hiç kuşku yok.

NOTLAR:

1. Francis Cornu, "La Guerre du Golfe", De la guerre à la paix?, *Le Monde*, Özel Sayı, Kasım 1991.
2. Jacques Thobie, "Les frontières , brûlantes cicatrices du partage colonial", *Le Monde Diplomatique*, Manière de Voir 11.
3. Gilles Kepel, "Mouvements islamistes et frustration démocratique", *Géopolitique*, *L'Islam*, N:42, 1993 Yaz.

DÜNDEN BUGÜNE ORTADOĞU'DA MİLLİYETÇİLİK HAREKETLERİ

Süleyman Seyfi ÖĞÜN

Siyasal akımların evreni, siyasetin çatışmacı boyutunu ön plana çıkarır. Bu durum, başlangıç için araştırmacıya analitik bazı kolaylıklar sunmaktadır. Örneğin liberal akımı incelemek için, bu akımın başka akımlar karşısındaki (öncelikle de rekabet ettiği muhalif akımlar) mesafesini tesbit etmek başlangıç için bir hayli avantajlıdır ve araştırmacının işini kolaylaştıracaktır. Araştırmacı, artık muhatap aldığı, kendisine "liberal" diyen bir siyasal çevrenin saf ve türdeş söylemi ile karşı karşıyadır.

Siyasal akımların sahip oldukları saf ve türdeş söylemin yanısıra, sembolik kültürel donanımları da oldukça pekişmiş olarak karşımıza çıkar. Onları kendi aralarında, sahip oldukları özgül siyasal ritüeller açısından da birbirlerinden ayırabilmek kolaydır.

Üçüncü bir analitik kolaylık da, siyasal akımları örgütsel sınırları, düzenli olarak çıkardıkları gazete, dergi, bülten ve bildiriler açısından tanımanın ve izlemenin oldukça berrak olmasıdır.

Siyasal akım çalışmaları, içerdiği bu analitik kolaylıklar açısından son derece cazip bir çalışma alanı oluşturmaktadırlar. Ne var ki, sorun bu denli basit değildir. İçine girildikçe, çalışmanın başlangıçtaki avantajları hızlı bir biçimde dezavantajlara dönüşebilir. Sözkonusu kolaylıkların cazibesine kapılan araştırmacı, pekala nominalist bir çizgiye düşme hatasında bulunabilir. Bir siyasal akımın söylemi, kimliği, başka akımlarla olan ideolojik-politik mesafesi, özgül sembolik-kültürel donanımı, eğer araştırmanın da doğal sınırları haline gelirse risk gerçekleşmiş olacaktır.

* Dr. Süleyman Seyfi ÖĞÜN, Uludağ Üniversitesi İkt. İd. Bil. Fak. Kamu Yönetimi Böl. Öğretim Üyesi.

Siyasal hayatın içinde, akımların vaad ettiği derecede keskin ayrımlar yoktur. Siyasal akımlar siyasal hayatın içinde zuhur ederler ve onun görünen evrenindeki yerlerini alırlar. Oysa siyasal hayatın, görünen olduğu kadar görünmeyen bir boyutu da mevcuttur. Kanımızca akademik analizlerin çözmesi gereken şifreler de burada yatmaktadır. Bu alana kısaca "siyasal kültür" demektediriz. Araştırmacı siyasanın görünmeyen evrenine yöneldiği ve siyasal kültür bağlamını ciddiye aldığı oranda, elindeki avantajların, en iyimser deyimle fazla kategorik kaldığını da görebilecektir ¹. Hiçbir siyasal akım, kendisini kuşatan siyasal kültürden kopuk değildir. Siyasal akımlar, mevcut siyasal kültürün kozasında biçimlenirler. Onu aşma iddiasında bulunsalar bile çoğu kez onunla bütünleşirler. Siyasal akımlar arasındaki karşıtlıklar siyasal kültürün sıcak potasında eriyip, şaşırtıcı bir biçimde benzerliklere, hatta özdeşliklere dönüşebilirler.

Eğer, üzerinde çalışılan coğrafya Ortadoğu ise, yukarıda belirtilenleri ikiye katlayarak anlamak gerekecektir. Ortadoğu'da siyasal akımlar, araştırmacı için, başka yerde olduğundan daha fazla akademik yanılgılara yol açabilecek tuzaklarla doludur. Bunları bertaraf edebilmek için iki hususa dikkat etmek gerekir.

İlk olarak, Ortadoğu'da siyasal akımlar özünde bir başka dünyanın "meydan okuması"na bağlı olarak zuhur etmişlerdir. Bu doğal gözükabilir. Ama meydan okuma ilişkisi Ortadoğu'da rekabet kabul etmez düzey farklılıklarına göre işlemiştir. Bu bakımdan örneğin Fichte veya List gibi milliyetçilerin Batı Avrupa'nın (özellikle de Fransa'nın) Almanya'ya meydan okuduğunu söylerken ifade etmek istediklerinden çok farklı bir durumdur bu. Almanya'nın, geçen yüzyılda içinde bulunduğu durum neresinden bakılırsa bakılsın, Batı Avrupa'ya göre bir gecikmişliği ve nispi bir geri kalmışlığı gösterse de rekabet kabul etmez nitelikte değildir. Mesafeler kapatılabilecek mesafelerdir. Nitekim milli korumacı politikalarıyla Almanya bunu başarmıştır. Oysa Ortadoğu'da, Batı karşısındaki mesafeler kapatılamayacak kadar büyük, yapısal düzey farklılıkları rekabet kabul etmez niteliktedir.

Meydan okunan-meydan okuyan ilişkisinin kültürel boyutu da, başka coğrafyalardaki benzerlerinden içerik yönünden çok daha farklıdır. Alman milliyetçiliği, kendi siyasal kültürel değerlerini özenle, "yozlaşmış" bulduğu 2. Batı Avrupa'nın siyasal-kültürel değerlerinden özenle ayırmaktaydı. Buna paralel olarak topluca Rus slavofilleri ya da narodniklerin önemli bir kısmı, Almanlar'dan daha sofuca ve radikal olarak Batı karşısında kültürel bir direniş gösteriyorlardı 3. Ama neresinden bakarsak bakalım, nihayetinde gerek Almanlar, gerekse Ruslar karşı çıktıkları Batı kadar Hristiyanlardı. Oysa Ortadoğu'ya gelindiğinde kültürel farklılık her yerde olduğundan daha derindir. Burada yüzyıllar boyu savaşıyor, birbirlerine rakip iki büyük dinin toplulukları olan müslümanlar ve hristiyanlar karşı karşıya gelmektedir. Derin bir tarihsellik içinde köklenen, uzlaşması çok güç bir kontrasttır bu. H. İnayet, çok yerinde olarak sözkonusu durumu "travmatik" olarak nitelemiştir 4.

Yukarıda ele alınan iki belirleyici, Ortadoğu'da zuhur eden siyasal akımlara çifte baskı yüklemiştir. Bunlardan ilki, "ezici bir geri kalmışlık duygusu", diğeri ise "ezici bir müslümanlık (doğululuk) duygusu"dur. Bu iki duygulanım, birbirine zıt ama birbirini tamamlayan iki komplekse işaret etmektedir. Sözü edilen çifte zihinsel baskının Ortadoğu'daki siyasal akımlar üzerinde nasıl etkide bulunduğu aşağıda değinilecektir.

Ortadoğu'da siyasal akımların zihin bulandırıcı nitelik kazanmasına yol açan diğer bir neden de, bu akımların ideolojik değişkenlerinin zayıf tarihsellikleri ile ilgilidir. Ortadoğu'da siyasal akımlar, kendilerini kuşatan siyasal kültür içinde tarihselleşirler. Ama aynı durumu, onların ideolojik bağlamları için tekrarlamak zordur. İdeolojik bağlamları açısından bu akımlar anakroniktir 5. Çünkü, Ortadoğu siyasal coğrafyasında zuhur etmiş hiçbir akım, ideolojik söylemlerinin düşündürebileceği gibi; bir kez başlamış, asgarilerini sağlamış, şu ya da bu derecede süregiden "modernite" süreçleri içinde değil; tersine, asgarilerini başarma noktasından çok uzakta bulunan "modernizasyon süreçleri içinde" doğmuştur 6. Bu akımların ba-

zıları kendilerini bizzat modernizasyonun taşıyıcısı olarak algılamaktadır. Bazıları ise bu süreçlerin düşmanı olarak. Modernizasyon karşısında bu iki çelişik tutum siyasal akımların ideolojik kimliklerini tercih etmesinde etkili bir rol oynamaktadır.

Bu söylediklerimizi bir örnekle belirgin hale getirmek yararlı olabilir. Örneğin Ortadoğu'daki sosyalist akımları dikkate alacak olursak, bunların ideolojik dünyası, aynı akımın Avrupa'daki orijinalinin ideolojik dünyasından önemli sapmalar gösterir. Ortadoğu'daki sosyalist hareketler sermaye birikimini tamamlamış, piyasalarını kurmuş, endüstriyel süreçten geçmiş, moderniteye özgü kurumlarını oluşturmuş bir toplumsal çevrede, paylaşım sorunsalına bağlı olarak zuhur etmemiştir. Tam tersine, geleneksel yapılar üzerinden kalkınma sorunsalına endeksli olarak varlık nedeni bulmuşlardır. Bu durum Ortadoğu'lu sosyalistleri umulmadık bir şekilde "yerlici" bir çizgiye çekmiştir. Sosyalist ideolojinin, örneğin Almanya'da Spartakistlerde gözlenebilecek, evrenselci ve sınıfsal siyasal doğrultu sürekliliğini, Ortadoğu'lu sosyalistlerde ancak bir jargon düzeyinde izleyebiliriz. Bunun yerine, daha çok, üçüncü dünyalılıkta ifadesini bulan bir "yerlililik" (en fazla doğruluk) ve sınıfsal analiz ve siyasaların kapsamını garip bir şekilde sulandıran popülizmler almıştır 7.

Ortadoğu'daki muhafazakar siyasal doğrultular da, Avrupa'daki benzerlerine göre kıyaslanmayacak derecede toplumsallık dışı bir çerçevede zuhur ederler. Muhafazakarlığın söylemini kullanırlar. Ama muhafazakarlıklarını dayandıracakları toplumsallıklar; örneğin, güçlü bir aristokratik gelenekler dünyası veya kurumsallaşmış din vb. toplumsallıkların desteğinden yoksundurlar. Ortadoğu'da bir sınıf olarak aristokrasi, kurumsallaşmış kilise gibi, kurumsallaşmış bir cami yoktur. Bu durumda Ortadoğulu muhafazakarlar "milli" veya "manevi" addettikleri değerler adına modernizasyona karşı çıkarlar. Bu değerlerin anlamları giderek yavanlaşır ve çoğu kez ne anlama geldiğini muhafazakarlar bile doğru düzgün kavrayamazlar.

Ortadoğu'da modernizasyon yanlıları ile karşıtları arasındaki kültürel savaşım, çeşitli ideolojik tercihler ve söylemlerin bulanık ortamında süregitmektedir. Bu çatışmanın ikna edici olmaktan çok uzak formülleştirmeleri mevcuttur: "Sağsol", "laik-dindar", "liberal(kozmopolit)-milliyetçi", "köksüz-mukaddesatçı", "komünist-milliyetçi", "milliyetçi-dinci" vb.

Ortadoğu'da siyasal akımların ağırlıklı olarak modernizasyona taraftar olmak ve karşı çıkmak ekseninde zuhur ettiği doğrudur. Ne var ki bu düşünce bir analiz kolaylığı sağlamaz. Tam tersine analizleri güçleştirir. Çünkü ideolojik bağlantıların toplumsal-tarihsel zayıflığı, yukarıda işaret edilen çifte baskı ile birleşince, ortaya beklenmedik durumlar çıkabilmektedir. Örneğin, geri kalmışlık duygusu modernizasyon karşıtlarının modernizasyon ile komprimi aramasına ve minimal düzeyde de olsa onunla uzlaşmasına etki yapar. Doğululuk (müslümanlık) duygusu da, modernizasyonu ideolojik planda olumlayan kesimlerin umulmadık derecelerde yerlici eğilimler kazanmasına ve muhafazakarlaşmasına neden olabilir. Modernistler geniş açılı toplumsal projelerinde tenkısata giderler ve düpedüz aktüel siyasette rakip oldukları siyasal çizgilere yakınlaşırlar.

Burada ele alınacak olan konunun bağlamı açısından sorunla yaklaşacak olursak en az iki açıdan dikkatli olmak gereği vardır. İlk olarak, Ortadoğu'da milliyetçi hareketlerin siyasal talepleri salt milli talepler değildir. Milliyetçilik diğer ideolojik oluşumlar gibi, modernizasyon süreçleri içinde doğmuştur. Milliyetçiliğin, Ortadoğu'daki bağlamı modernizasyon süreçlerine endekslidir. (Ayrımı bir kez daha vurgulamak gerekir, milliyetçilik burada moderniteye değil modernizasyona bağımlı bir değişkendir).

İkinci olarak milliyetçiliğin asgarileri; ya da milliyetçilik-öncesi diyebileceğimiz tutumlar ve yönelişler, milliyetçi akımlarla sınırlandırılmayacak kadar geniş bir etki alanına sahiptir. Ortadoğu'nun yakın dönem siyasal-kültürel tarihinde sadece kendisini açık olarak milliyetçi terimlerle ifade edenler değil, belki milliyetçiliği reddeden geniş bir siyasal yelpazede de mil-

liyetçiliğin asgarileriyle karşılaşmaktayız. Milliyetçiliğin asgarilerinden kastedilen; onun sosyolojik doğrultularıdır. Buna örnek olarak, geleneksel devlet yapılaşmalarına karşı, değersel çerçevesi nasıl tesbit edilmek istenirse istensin üniter bir devlet tasarımı, standartlaştırılmış bir siyasal topluluğun yasal-kurumsal bir çerçevede oluşturulması, etkin bir haberleşme dilinin saptanması ve önerilmesi, ataletin tasfiyesi, ve tehditkar dış dünyanın emellerini boşa çıkaracak bir kitle mobilizasyonunun sağlanması verilebilir ⁸.

Yukarıda işaret edilen ve milliyetçiliğin asgarileri olarak tanımlanan doğrultuları, Türkiye'de Jön Türklerde, Türkçülerde, İslamcılarda, Batıcılarda; Araplar arasında ise, Abduh'da, Satı el Husri'de, R. Rıza'da, Kavvakibi'de, yani daha islami bir çizgide milliyetçiliği yorumlayanlarda olduğu gibi, Refik el azmi, Abdülhamit el Zahrevvi, Lütfi es Seyid gibi daha modernist bir çizgide milliyetçiliği savunanlarda da izlemek mümkündür ⁹. Bununla da kalmayıp, sözkonusu doğrultuların içerdiği süreklilikleri Mustafa Suphi, S. Musa, M. Sibai ve Tarabişi gibi Ortadoğu'lu sosyalistlere kadar götürmek de mümkündür. Bütün bunlardan daha ilginç dinsel hareketlerde yatan milliyetçi doğrultuların tesbit edilmesidir. Müslüman Kardeşler ve Mehdist hareket buna örnek olarak verilebilir.

Yukarıda sözü edilen bütün isimler ve akımlar kendi aralarında yatışmaz bir şekilde kavgalıdır. Onları aynı paydada toplamak şaşırtıcı ve tolerans sınırlarını zorlayan bir değerlendirme olarak görülebilir. Ama siyasal kültür üzerinde yapılacak kararlı bir analiz bu iddianın doğru yönlerini bize gösterebilir.

Önce sosyalistlerden başlayalım. Ortadoğu'da bu akımın oldukça marjinal olduğunu söyleyebiliriz. Ama, olduğu kadarıyla da, sosyalistler, varlık sebeplerini öncelikle Batı'ya karşı verilen milli kurtuluş hareketlerinde bulmuşlardır. Ortadoğu'da anti-emperyalist bir çizginin dışında telaffuz edilebilecek herhangi bir sosyalist akıma rastlanmaz. Dolayısıyla, sosyalistlerin ideolojik olarak toplumsallaşmaları milli gerekçelere dayalı savaşlar ve savaşımarda gerçekleşmiştir. Ezilen millet, ezilen halk söylemi, Ortadoğu'daki sosyalist akımların vazgeçeme-

dikleri söylemleri olarak kalmıştır. Buna bağlı olarak, bağımsız milli devlet ilkesi, ezilen mazlum halkın vazgeçilmez bir hamisi olarak sosyalistlerin söylemindeki yerini alır. Ortadoğu'da sosyalist hareketlerin en önemli handikapı emek-sermaye ilişkisine oturtmadıkları ideolojik çerçevelerini yeniden üretebilmek adına milliyetçi saiklerle doldurmalarıdır.

Bu yazıda özellikle üzerinde durmak istediğimiz süreklilikler milliyetçilik ile islamcılık arasında yaşananlardır. Bu iki siyasal ideolojik akım, Ortadoğu'nun yakın tarihi içinde sürekli çatışagelmışlerdir. Bu çatışmalar, o denli keskin boyutlarda yaşanmıştır ki, aralarındaki süreklilikler sık sık gözden kaçırılmıştır. Oysa, her iki ideolojinin değerler kümesinin farklılığı, referans bağlamlarının uzlaşmaz karşıtlığı bir yana bırakılacak olursa, görülecektir ki her iki akım da çelişik perspektiflerden hareketle aynı toplumsal-siyasal doğrultularda keşme özelliği göstermektedir ¹⁰.

Milliyetçilik, Gellner'in da vurguladığı gibi bir üst-kültür olma iddiası ile ortaya çıkar. Bu onun en yaygın gözlenen özelliğidir ¹¹. Üst-kültürden anlaşılması gereken, R. Williams'ın sözünü ettiği, tarihsel-aktüel kültürel bağları ¹² aşkınıcı-soyut bir düzeyde tasfiye etme eğilimleridir. Bu bağlamda, kanıtları ne olursa olsun üst-kültürler tarihsel-aktüel gerçekliğe ters orantılı olarak çalışırlar. Milliyetçilik, bir üst-kültür olarak, bu özelliğini örtükleştirilen bir söyleme sahiptir. Çünkü, milliyetçiliğin ideolojik meşrulaştırıcı kanıtları iddialı tarihsel kanıtlardır. Milliyetçiliğin, Binder'ın da ifade ettiği gibi "nosyonları pan-teistik-tarihsel" ¹³ nitelikler taşır. Ama bu kanıtların hayatta işleyişine baktığımızda tarihselliklere karşı nasıl işlevselleştiğini de görebiliriz.

Milliyetçi ideologların, milli varlığı (entity) tanımlarken ileri sürdükleri kültür (özellikle dil) ve tarih birliği kanıtları, belki bazı tarihsellikleri çağrıştıran ve okşayan özellikler gösterir, ama nihayetinde, ideologların soyutlamalarının ürünleri olarak kalır. Milliyetçiler, soyutlamalarını kurarken, tarihe bir malzeme olarak bakarlar. Tarih (milli tarih) pürüzlerle doludur. Bu pürüzler, soyutlanmış bir milli tarihin ve onun sağladığı özel

bir bilinç türünün içinde zaten zımparalanacaktır. Milliyetçilerin basit pürüzler olarak düşündükleri cümbüşlü dünya, gerçekte hiçbir üst-kültür kurma girişiminin bağışlayamayacağı ölçülerde tarihsel ve sahicidir. Yerellikler, kabile kültürlerinin mozaikli dünyası milliyetçileri sürekli olarak tedirgin etmiştir. Bir Türk milliyetçisi Ağaoğlu Ahmet, "muhitçiliği" bir illet olarak tanımlıyor ve Türk milliyetçiliğinin önünde bir engel olarak görüyordu ¹⁴. Onun ve diğer milliyetçilerin zihnindeki "Türk kültürü" saflaştırılmış ve tarihsel kanıtların düzleştirilmiş biçimiyle tecelli etmekteydi. Arap milliyetçileri, İran milliyetçileri de kabile kültürlerinin karşısında benzer irkilmeyi yaşamışlardır.

Milliyetçilerin kanıtları arasında en ikna edici gözükeni "dil" ögesidir. Oysa aynı ya da benzer dili konuşan toplulukları, entellektüel kürede olduğu kadar hayatın içinde özdeşleştirmek mümkün olamamıştır. Bu zorluk milliyetçiliklerin evrensel zorluğudur. Örneğin Almanca konuşmasına rağmen İsviçre'deki Alman toplulukları kendilerini ısrarla İsviçreli Almanlar olarak görmektedirler. Aynı durum Avusturya için de geçerlidir.

Bırakalım dil farklılıklarını, sadece "lehçe" farklılıkları bile toplulukların kendilerini ayırdedici bir şekilde tanımlayabilmelerine yol açabilmektedir. Milliyetçilerin abarttığı dil birliği ilkesi neresinden bakarsak bakalım milliyetçi seçkinlerin zihinlerindeki bir soyutlama olmaktan ileri gitmiyor. Dil birliğinin milli ortak bir duyuma dönüşmesi, hiçbir yerde kağıt üzerinde olduğu kadar, ya da filologların tesbitlerinde olduğu kadar kolay değildir.

Tarih birliğine gelince, bu kanıtın ilki kadar bile inandırıcı olması hiçbir yerde mümkün olmamıştır. "Nesnel" ve "bilimsel" bir çerçeveye oturtulmak istense de (milli tarihlerin keskin pozitif yapılanmalarının bunu yeterince sağladığı söylenebilir) elde edilen verilerin ulaşılmak istenen sonuçları her zaman her yerde ortaya çıkaracağı pek de beklenmemelidir. Milliyetçi ideolojiler sık sık milli tarihlerin verileri üzerinde ideolojik bir spekülasyona başvurmuşlardır. Abartılar gerçeğin üstüne çıkmıştır. Sonuçta, dil birliği ilkesinde olduğu gibi tarih birliği ilkesinde de, umulan ve gerçekleşen örtüşmemiştir. Milli

tarihçilik, milliyetçi entelijensiyanın tarihselliği bir hayli kuşku götüren bir soyutlaması olarak kalmıştır. İnsanların günlük hayatlarında yakın ve somut ilişkiler içinde gözledikleri tarihsel bağlar bütün bunları soyutlamış ve tek-tipe indirgemiş milli tarihlerin öngördüğü bağlara karşı daima daha canlı kalmasına yol açmıştır. Postmodern bir dünyada bu canlılığı açık bir biçimde gözlemekteyiz. Sanayileşmesini başarmış, kentleşmiş, her türlü yerel bağlarını aştığını düşündüğümüz İtalya'da bugün Lombard ayrılıkçılığı ile karşılaşmaktayız. Belçika'da yaşanan kültürel çatışmalar, İngiltere'de, Galler ve İskoçya'da, Britanyalı olmaya karşı gelişen sessiz (kadife) protestolar, milliyetçi seçkinlerin zihinlerinde düzleşen ilişkilerin hayatta ne denli pürüzlü işlediğini göstermektedir ¹⁵.

Ortadoğu'da durum daha çetindir. Çünkü milli bütünleşmeyi sağlayacak olan ve modernitenin en ayırmedici başarısı haberleşme imkanlarının çoğalması, Ortadoğu'da çok kısıtlı bir düzeydeydi. İnsan nüfusları, göçebeliliğin rutinleri veya kapalı yerleşik mekanlarına sıkışmış olarak yaşamaktaydı. Roma'dan ve tarihi İpek Yolu'ndan miras kalan yollar tahrip olmuş, işlevlerini çoktan yitirmişti. Ortadoğu'nun büyüldinsel dünyası, mahalli toplulukların izole hayatı içinde alabildiğine tomurcuklanmış ve çeşitlenmişti. Mezhep ve tarikatlar, yüzyıllar içinde geliştirdikleri alt-kültür kimlikleri ile toplulukların kültürel hayatlarına derinliğine kök salmışlardı.

İslamcı entelijensiya, her ne kadar milliyetçi entelijensiya kadar açık bir biçimde modernizasyon ile uzlaşıyor görünmese de, ana doğrultularının onlardan pek de farklı olduğu söylenemez. İslamcılar da, tıpkı kavmiyetçiler gibi Ortadoğu'da haberleşme boşluklarının tarihsel olarak ortaya koyduğu zaafı ve yetmezlikleri üzerine inşa olmuş mahalli kültürlerin çeşitlenmiş yapısına, yani cemaatlere karşı çıkıyorlardı. Böylesine "bölük-pörçük" ve "iletişimsiz" bir yapıyla, Batı'nın organize güçlerine karşı direnmenin imkanı yoktu. Tez elden bütün toplulukları biraraya getirecek bir üst-kültür yapılanmasına ihtiyaç vardı. İslamcılar bu gerekliliği, İslamı saflaştırarak ve milliyetçilik gibi "sapkın" ve "yabancı" bir ideolojiye alternatif ola-

rak işlevselleştirme gayreti ile karşılamaya çalıştılar. Milliyetçilik ile İslamcılık arasındaki fark, ilkinin akültüratif diğ-
ğinin ise yerlici (indigenous) özellikler göstermesidir 16. Sözkonusu iki akımın tercih edilme sebepleri doğrudan tercihte
bulunan entelijensiyanın toplumsal-kültürel kökenleri ile il-
gilidir. Avrupa ile kültürel temasları daha yoğun olan en-
telijensiya (bu temaslar daha çok bürokratik kanallar üzerinden
yürümekteydi), orada tanık oldukları milliyetçi yapılanmalardan
büyülediler ve görelî olarak tarihe tutunum iddialarıyla kendi
milliyetçiliklerini oluşturmaya çalıştılar. Kültürel anlamda daha
dinsel çevrelerden gelen entelijensiya ise inanç-tarih çatışmasını
derinleştirerek ve tabii ki tercihlerini ilkinden yana koyarak, da-
ha yerlici bir tutumla, İslamı bir milliyetçilik olarak işletmeye
çabaladılar.

Ortadoğu üzerine yapılan çalışmalar, yakın zamanlara ka-
dar İslamın bir milliyetçilik gibi çalışabilme kapasitesini ge-
nellikle görmezlikten gelmişlerdir 17. Milliyetçilerin, ya da daha
iyi bilinen adları ile kavmiyetçilerin tarihsel tutunumlu spe-
külasyonlar aracılığı ile ulaştıkları Hegelyen bir "soyut" ama
"türdeş" topluluk standardını (volk-geist) İslamcılar modern ta-
rihçiliği dışlayarak, "iman" gibi bizatihi soyut bir değer üze-
rinden yakalıyorlardı 18. Milliyetçilerle İslamcılar arasındaki sa-
vaşım genellikle "iman-gelenek" çatışması olarak anlaşılır.
Oysa, her iki akımın en özlü mücadeleleri "gelenekler" kar-
şısında "geleneği", "imanlar" karşısında "imanı" kotarabilmek
yolunda olmuştur. Özet olarak söyleyecek olursak, milliyetçiler
ve İslamcılar, ilki "sözde tarihsel kanıtlarla", diğeri bu kanıtları
reddetmek yoluyla tarihsellik-dışı bir üst-kültür odağında; yine
ilki modernist meşrepleri daha belirgin, ikincisi ise daha örtük
olarak kendi tarzlarında bir millet-kurma projesinde buluşurlar.
Gellner'in tesbitiyle, Ortadoğu'da milliyetçi hareketlerle pü-
ritanist İslamcı hareketler o denli örtüşmüştür ki, hangisinin diğ-
ğinin dış görünümü olduğunun ayırdına varmak zordur 19.

Ortadoğu'lu toplumların Batı'ya karşı verdiği mücadelede
milliyetçi ya da İslamcı tercihler arasındaki yönelişlerinin bir
hayli konjonktürel nedenlere sahip olduğunu düşünmekteyiz.

Bu durumu en açık Araplar arasında gözlemek mümkündür. Arap milliyetçiliği güden eğilimlerin ağırlık kazandığı coğrafya daha çok Osmanlı İmparatorluğu ile yakın temas içinde olan ve ayrılıkçı talepleri keskinleşmiş bir biçimde beliren Maşrık'tır, İslami vurgu ise bu çelişkiyi yaşayan Mağrip'de belirgindir.

Yukarıda söylediklerimizi bir Türk okuyucusu için berrak hale getirebilecek örnek İslamcı özellikleri ile tanınan Osmanlı sultanı Abdülhamid-i Sani'nin politikaları yönünden verilebilir. Abdülhamid'in Osmanlı tarihinde eşi görülmemiş bir şekilde, ilk kez İslami kimliği ve müslümanlar arası dayanışma düşüncesini seferber etmesinin nedeni onun ön-milliyetçi toplumsal tasarımları ile ilgilidir. Söyleminin İslami oluşunun önemi yoktur. Abdülhamid-i Sani İslamcı inancın tarihselleşmesine bağlı olarak bir milliyetçilik gibi çalışamaz hale geldiğinin bilincindeydi. (Onun için bir İslamcı-püritanist davranışla, tarikatlara ilgi duymadı. Hatta yerleşik Türk-müslüman tarikatların gücünü azaltmak ve tarikat mücadelelerinin ayırdığını düşündüğü Osmanlı müslümanlarının bütünleştirilmesini hızlandırmak üzere Kuzey Afrika'dan, Türklerin hiç bilmedikleri, sicili görelî olarak temiz yeni sufi tarikatların İstanbul'da dergah açmasına önayak oldu.) Abdülhamid'in kafasındaki müslüman toplum herhangi bir milliyetçinin kafasındaki milli toplum kadar soyutlanmış ve tarihsel-mahalli bağların üstünde yaygın bir bağ oluşturabilme yeteneğine sahip olarak tasarlanmıştır.

Milliyetçilerle İslamcılar arasında bir başka ortak payda kısmi modernizasyon konusunda belirginleşir. Yukarıdaki örnekten devam edecek olursak bu ortak payda daha çarpıcı bir şekilde izlenebilir. Abdülhamid-i Sani, Tanzimat ile başlayan maarif seferberliğini çok etkili bir biçimde sürdürmüştür. Modernitenin herhangi bir şekilde ideolojik kavgasının yapılmasının zor olduğu "alt-yapısı"na özgü gereklilikleri hırsla ve şevkle başarmaya çalıştı. Demiryolu projesini hayata geçirebilmek için çok uğraştı. Siyasal değerleri Abdülhamid'i hiçbir şekilde bağışlamayan modern Türkiye Cumhuriyeti, on yıllık serüvenini taçlandırırken gariptir yine demiryollarıyla övünüyordu. Toplulukları standartlaştırabilmek için gerekli ve ka-

çınılmaz olan alt-yapının, ya da "Batı'nın performanslar küresi"nin ²⁰ aynen kopye edilmesinin ne milliyetçiler yönünden ne de İslamcılar yönünden itiraza uğramaması ve ortak bir proje olarak benimsenmesi bilinen, ama üzerinde durdukça ilginçleşen bir husustur.

Başka bir ortak payda, modernizasyonun araçlarının hangi değersel donanıma sahip olması gerektiği konusunda yaşanan onca çatışmaya rağmen, doğrultunun totaliteryen oluşudur. Her iki taraf da, modernitenin nimetleri olan teknolojik aygıtların tek-yönlü işletilmesi konusunda şaşmaz bir şekilde kendi be-cilliklerini ortaya koymuşlardır.

Ortadoğu üzerine yapılan araştırmaların pek çoğunda milliyetçiliğin, İslama rakip olmadığı, hatta zaman içinde gerilediği belirtilir. Bu doğrudur. Ne var ki milliyetçiliğin İslam tarafından geriletilmesinin nedenleri gösterilirken, İslamın karşısında, onun değerlerinin topluluk düzeyinde meşruluk kazanmadığı düşüncesine gerektiğinden daha fazla vurguda bulunulur. Yani İslamın değerleri, bir yerden sonra milliyetçiliği biçimlendirmektedir. Eğer örneklerini sık gördüğümüz islamizasyon politikaları veri alınacaksa bu doğrudur ²¹. Ancak analiz kısmi kalaçaktır. Daha dinamik ve süreçsel bir analiz yapmak gerekirse, milliyetçiliğin içerdiği modernite bağlantılarının İslamın siyasallaştırılmış biçimleri üzerinde daha fazla belirleyici olduğu söylenebilir. Siyasal topluluğun milli örüntüsüne karşı, İslami örüntü ile karşı çıkmak sadece milliyetçiliğin vazgeçilmez asgarisi olan siyasal topluluğu bir başka şekilde tanımlamaktan ibarettir. Aynı şeyi, milli devlet karşısında İslami devleti tanımlamak için de söyleyebiliriz. Milli varlığın cüzü olarak yurttaşın, karşısında dini toplumsal varlığın cüzü olarak müminin tanımlanması, yine yurttaş prototipi olarak işlemselleşmekten kurtulamayacaktır. Bütün bunlar ne denli yadsınsa da, İslamın normatif hüviyetinin üstünde bir hüviyet geliştirmiş olan İslamcılığın kendisini milliyetçiliğe ne denli uyarladığını göstermektedir. İslamın milliyetçiliğin değerlerini geriletmesi, ancak yine milliyetçiliğin kodları üzerinden mümkün olabilmektedir ²².

Tarihsel olarak Ortadoğu'da milliyetçiliğin ilk ve en açık işlevi modernizasyon ile barışık bir çizgide tezahür etmiştir. Milliyetçiliğin formülleştirmeleri ilk kez asker-sivil kökenli siyasal seçkinler tarafından yapılmıştır. Milliyetçilik hem başka topluluklar karşısında insanın kendi topluluğuna özgü sınırlarının farkına varılmasını sağlayan özel bir bilinç türü olarak, hem de Batı'nın meydan okumalarını geriletecek, haksız çıkaracak ideolojik donanımı ile aydınlar tarafından cazip bir siyasal seçenek olarak görülmüştür. İkinci olarak ise, özellikle Alman örüntüsünde açıkça kanıtlanan, kalkınmayı başaracak yolda kitle mobilizasyonunu gerçekleştirecek bir moral itki olarak algılanmıştır ²³. Böylelikle, milliyetçilik Ortadoğu'da karışımıza çift katlı bir işlevselleştirme ile çıkmaktadır. Bir yandan geri kalmış Ortadoğu toplumlarının Batı'dan kurtarılması gerçekleştirilecek, bir yandan da Batılılaşması sağlanmış olacaktır.

Yüzyılın ortalarında, Ortadoğu toplulukları siyasal bağımsızlıklarını serapa elde etmişlerdi. Dolayısıyla, milliyetçiliğin öncelikli talebi hayata geçmiş durumdaydı. Bu başarısı milliyetçiliğin kendisine rakip ideolojiler karşısındaki imtiyazlı konumunu belirginleştirir. Dinsel ideolojiler geriletilmiş ya da, milliyetçi güçler tarafından manipüle edilmiştir. Milliyetçi ideolojinin "kabul edilebilir" sınırlarının ötesinde liberal, sosyalist, bazı yerlerde ise keskin laik-milli hedefler gösteren marjinal çevreler tasfiye edilmişlerdi. (1910'lardaki Arap liginin radikal laik çizgisi, Arapların bağımsızlık savaşları nihayetlendiğinde popülaritesini kaybetmiş, yok olmaya yüz tutmuştu.)

Bağımsızlık sonrası Ortadoğu toplumları yeni hayatlarına çoğunlukla popülerleştirilmiş (Satı el Husri ya da Reşid Rıza çizgisi), arizi olarak da seçkinci-laik (Mustafa Kemal çizgisi) düzeyindeki milliyetçi soluklarla başlamışlardı. Her i'ri bağlamda da yapılanma monist bir yapılanmaydı.

Bağımsızlık sonrası Ortadoğu'daki siyasal hayatlar uzun bir süre istikrarsızlık içinde istikrar göstermişlerdir. Arap ülkelerinde Baas partileri, Türkiye'de CHP iktidarları sırasında zaman zaman alevlenen dinsel hareketler şiddetle ezilmiş, sık

sık geniş çaplı komünist tutuklamalarına gidilmiştir. Aynı dönemler sonu gelmeyen elit içi çatışmalara sahne olmuş, bazı yerlerde coup d'etatlar günlük hayatın mutadları haline gelmişlerdir. Bu istikrarsızlık unsurlarına rağmen milliyetçilik Ortadoğu'daki siyasal hayatın değişmez prensibi olarak çalışmıştır. Siyasal iktidarların hışmına uğrayan kadrolar, komünistler olsun, fundamentalistler olsun, "milli bağımsızlık" gibi saf milliyetçi bir doğrultunun fanusu dışına çıkabilmiş alternatif bir etkiyi uyandırabilmiş değildiler. Milli kurtuluş savaşlarının anıları belleklerdeki tazeliğini uzun bir zaman için korumuştur. Neresinden bakılırsa bakılsın, bu savaşları örgütleyen ve kotaran siyasal seçkinlerdir. Onların prestijleri o günler için tartışılmaz olarak dorukta. Ne enternasyonalist bir çizgide düşünen komünistler ne de dinci akımların "milli sınırları zorlayan" düşünceleri kendilerine tutunum sağlayamamışlardır.

Ortadoğu'da milliyetçi iktidarlar her yerde aynı araç ve yöntemleri kullanmamıştır. Baas ideolojisi ile CHP ideolojisi arasında bazı farklılıklar bulmak mümkündür. Ama bu farklılıkların olgunun mahiyetini değiştirecek nitelikte olduğunu düşünmüyoruz. İster Nasır'ın din ile milliyetçiliği barıştırmaya çalışan popülizmi olsun, isterse Mustafa Kemal'in radikal laik çizgiden ödün vermeyen rijit seçkinciliği olsun tablo aşağı yukarı aynıdır. Ortadoğu'nun milliyetçi rejimleri totaliter ve otoriter bir yapılanma içindedir. Gerek Mısır'da gerek Türkiye'de Arap ve Türk komünist ve sosyalistlerinin canı eş derecede yanmıştır. Hassan al Banna'nın ve taraftarlarının başına gelenler, Said-i Nursi'nin ve taraftarlarının başına gelenlerden çok da farklı değildir.

Ortadoğu'daki rejimlerin dış politika tercihlerinin de olguyu farklı düzeylerde görmemizi gerektirecek kadar önemli olmadığı kanısındayız. (Nasır, SSCB'yi ziyaret ederken ve ikili dostluk ve yardımlaşma projelerine imza atarken, Mısır'da geniş çaplı bir komünist avı yaşanıyordu. Türkiye'de Batı yanlısı politikalar ise özellikle soğuk savaşın boğucu ortamlarında demokratik bir olgunluk düzeyini ülke içinde mümkün kılmıyordu.)

İster tercihini Batı'dan yana, isterse Üçüncü Dünyadan ve sosyalist bloktan yana koysun, Ortadoğu'daki rejimlerin politikaları kesif bir milliyetçi söylemde buluşan, çeşitli derecelerdeki sosyalizan, devletçi, popülist politikaların bir kokteylidir. Hepsinin değişmez doğrultusu etkili bir kalkınmayı başlatmaktır. Bu çabaların ulaştığı noktalar da aşağı yukarı aynıdır. Bütün gayretlere rağmen milli kalkınma, bazı gösterişli alt-yapı başarılarına rağmen gerçekleşememiştir. En azından sürdürülebilir bir kalkınma hızına ulaşamamıştır.

Ortadoğu'da milliyetçilik başarılı olamadı. Bağımsızlık sonrası asker-sivil seçkinlerin sağlamış oldukları toplumsal destekler hızla çözüldü ve milliyetçi rejimler bugün bile atlatamadıkları bir meşruluk krizini yaşamaya başladılar. Milliyetçiliğin Ortadoğu'daki başarısızlığının altında, milliyetçi projelerin hayata geçmesi için vazgeçilmez olan araçların, sivil düzeyde gerçekleşen ve modernizasyonun meşruluğunu son tahlilde belirleyecek olan dinamiklerle örtüşmemesi yatar. Bu araçlar, milliyetçi değerleri ve kimlikleri pekiştirmeye yarayacaktır. Başka bir deyişle bu araçlar milliyetçiliğin katalizörleridir. Milli eğitim ve diğer milli kitle mobilizasyonu politikalarının çok başarılı sonuçlar aldığı bazı deneyimleri biliyoruz. Örneğin Doğu Avrupa'da ve İrlanda'da ²⁴ bu başarılar çok belirgindir. Ama sözkonusu başarıların altında modernite süreçlerinin sivil bir platformda, şu ya da bu derecede başlamış olması, nüfusların hızlı bir biçimde geleneksel yapılardan çözülmesi yatmaktadır ²⁵. Milliyetçi kimliğin tutması için asgari koşul olan sanayileşme bu çözülmeyi masetmektedir. Milliyetçilik bu bağlamda, totaliter bir manzara göstermesine rağmen başarılıdır.

Ortadoğu'da ise, milliyetçiliğin katalizörleri olgunun kendisi olarak işlevselleşmiş ve giderek bu yönde fetişleşmiştir. Ortadoğu'da abartılı ama başarısız Josephismus örneklerine sık rastlanır. Zaten bizatihi totaliteryen bir niteliğe sahip olan bu araçların günlük hayattaki kesif kullanımı her yerde olduğundan daha boğucu sonuçlar ortaya çıkartmıştır. Ortadoğu'da milliyetçi tecrübelerin otoriteryen kimi yerlerde despotik veçheler

kazanması Ortadoğu siyasetlerine öteden beri egemen olan devlet-topluluk (merkez-kenar) çatışmalarını yeniden üretmiştir. Milliyetçiliğin aşamadığı meşruiyet sorunsalı geniş çaplı sadakat (macroloyalty) odaklarının aşınmasına ve bunların yerine küçük çaplı sadakat odaklarının (microloyalty), dinsel cemaatler ya da etnisitenin canlanmasına yol açmıştır ²⁶. Milliyetçiliğin Ortadoğu'daki taşıyıcılarının toplumsal konumları bu karışıklığın keskinleşmesinde belirleyici olmuştur. Asker veya sivil kökenli seçkinler varlık sebeplerini patrimonyal bir geleneksel yapının terekesinde bulmaktaydılar. Modern görünümlü bürokratlar, en az ataları kadar devletçi bir nebulanın ²⁷ içinde düşünmekteydiler. Milliyetçilikten umdukları sadece topluluğu modernleştirmek değil, tarihsel olarak yıpranmış, kendi imtiyazlı konumlarını da onararak sürdürmekti. Gellner'ın seçkin İslam (high İslam) ya da büyük kültürel gelenek içindeki İslam ²⁸ dediği kesimin mensupları, müderrisler ya da genel olarak ulema, geleneksel olarak bu devletçi-seçkinli bağlamın doğal müttefikleriydiler. Modernizasyon içinde askeri (seyfiye) ve sivil bürokrasi (kalemiye)den kısmen kopmuşlar bazıları İslamcı bir çizgide muhalifleşmişti. Ama İslamcı düşünüşün topluluğa ve devlete bakışı, farklı kavramlaştırmalarla da olsa, milliyetçi düşünüşün bakışından farklı sayılmasa gerekir.

Ortadoğu'da milliyetçilik inandırıcı olamadı ve pek çok yerde uyguladığı zecri tedbirlerle popülaritesini zaman içinde yitirdi. Milliyetçi seçkinler bu durumu telafi edebilmek için ya kısmi demokratikleşmeye yöneldiler ya da milliyetçiliklerini İslamileştirmeye gayret ettiler. Ş.S. Aydemir'in nitelemesi ile popülist "ikinci adam"lar dönemi bu gelişmelere işaret etmektedir. Türkiye'de İsmet İnönü, A. Menderes, Mısır'da E. Sedat ²⁹ dönemi bu tür yumuşamalara işaret etmektedir. Söz konusu politikalar devletçi düşünüş esasında modern ulemanın bazı kesimlerini yeniden milliyetçiliğin müttefikleri haline getirdi. Ancak milliyetçi rejimlerin popülerleşmesini sağlayamadı. Sözü ettiğimiz bu ikinci etapta milliyetçiliğin yeniden başarısız olmasının nedenleri bir hayli karışıktır. Ama ağırlıklı olarak bu nedenler arasında, yetersiz ve başarısız kal-

kınma projelerinin, demografik-kültürel olarak değişen Ortadoğu nüfuslarının beklentilerini karşılamadaki yetersizliğinin dik-kat çektiği söylenebilir.

Bağımsızlık dönemlerinin ilerleyen yılları ve onyılları nüfusların hızla artışına ve oranlarının gençleşmesine yol açmıştır. Bu durum özellikle Türkiye ve Mısır'da çok belirgindir. Bu genç Ortadoğu'lu nüfuslar, durdurulamayan şehirleşmeler sonucu belirli merkezlerde hızla yoğunlaşmıştır. Başka bir deyişle nüfus önlenemez bir şekilde modernizasyon içinde geleneksel (köylü) niteliklerini kentlere taşımaktadır. Milliyetçi-modernistlerin kazanılmış mevzileri olan şehirler zaman içinde onların kontrollerinden çıkmaktadır. Bağımsızlık yıllarında milliyetçi politikalara destek vermiş kentli orta sınıf gençliğin yerini, içerdiği lümpen karakteri ile daha köylü bir gençlik kesimi almaktadır. Bu kesimler, milliyetçi rejimlerin korkulu rüyası haline gelmekte gecikmediler.

Toplumsal tabanını lümpenleşmiş gençliğin oluşturduğu siyasal tepkiler başlıca üç kategoride toplanabilir. Bunlar bölgeci ya da kabileci bir içeriğe sahip olan ve üst-kültürün tanımladığı anlamda bir sınırlamayı kabul etmeyen alt-grupların milliyetçiliğini yapan hareketler, ikinci olarak sosyalist gençlik hareketleri ve üçüncü olarak radikal islamcı hareketler olarak sınıflandırılabilirler.

1960'lardan başlayarak, bu üç siyasal akım, milliyetçi seçkinlerin popülizm ile desteklemeye çalıştıkları iktidarlarını ciddi biçimlerde sarsmıştır. Kronolojik olarak bakıldığında 1960-1980 arasında karşılaştığımız ilk radikalizm türü, sosyalist hareketlerdir. Bu dönem Türkiye'de, İran'da ve diğer Arap ülkelerinde çeşitli derecelerde yaşanmıştır. Özellikle 70'li yıllar İran'da Tudeh'in, Türkiye'de TİP'in mirası üzerinden muhtelif sosyalist oluşumların, Mısır'da özellikle 1967'de Altı Gün Savaşı sonrası komünist partinin güçleri doruğuna çıkmıştır. Arap aleminde, Filistin sorunu bu siyasal yönelişin itici gücü olmuştur.

70'lerdeki sosyalist hareketlerin taşıyıcıları eski tüfek sosyalist babalarından hiç kuşkusuz daha radikaldiler. Babaları do-

aylı olarak da olsa, milliyetçi seçkinlerle anti-emperyalist bir ruh üzerinden dirsek temasını sürdürmekteydiler. Yeni kuşak içinde bu örtük ittifak, köylüleşmeye bağlı olarak hızla dağılmıştır. Sözkonusu hareketler içinde, orta ve okumuş kentli gençlik eridi. Onların yerini milliyetçi modernist seçkinlerden hiç hoşlanmayan, sosyalist düşüncü teorik anlamda bir hayli garip sayılabilecek şekilde içinden çıktıkları yerel dünyanın, milliyetçi totalitarizm tecrübesinden gördüğü zararı telafi etmeye dönük olarak kullanmaya çalışan daha köylü ve daha radikal bir gençlik aldı 30. Filistinli gençlik, Türkiye'de Kürt gençler, Polisario cephesinin militanları buna örnek olarak verilebilir. Günümüzde her ne kadar, söylemdeki sosyalist vurguları devam ediyorsa da bu akımların bölgeci, ayrılıkçı veya yeni kabileci nitelikleri çok belirginleşmiştir.

Çıkış noktası itibarıyla milliyetçilik ile çok daha güçlü bağlara sahip olan İslamcılık, patlamasını 1979'daki İran İslam devriminden sonra yaptı. 1980'ler Ortadoğu'da İslamcı akımların, özellikle de gençler arasında yaygın bir yükselişine tanık oldu. İslamcılarının toplumsal tabanının 1970'lerde görkemli günlerini yaşayan sosyalist kabileci hareketlerikinden farklı olmadığını söyleyebiliriz. Yeni İslamcı gençliğin toplumsal arka planında yine köylülüğün kitleselleşmesi ögusu yatmaktadır. Bu bağlamda, yüksek İslamın çizgisinden yürüyen eski tüfek reformist ya da püritanist İslamcılarla, radikal yeni İslamcılığın farklı düzeylerde ele alınması gerekir. Ancak işin ilginç yönü, bu iki kuşak arasında izlenebilecek olan ideolojik bir sürekliliktir. Yoğun bir şekilde siyasallaştırılmış "vahdet" çağrıları İslamcı söylemin eskilerden devraldığı bir söylem olarak özledikleri "siyasal toplum" tasarımını, İslam devleti ise milli devlete alternatif bir devlet tasarımını deyimlemeye devam etmektedir. İlk bakışta bunda bir çelişki yok denebilir. İdeolojik anlamda çelişkinin olmadığı muhakkak, ancak sosyolojik olarak bakıldığında, milliyetçi modernizm karşısında İslamcılığın argümanlarının her zaman olduğundan daha çelişik bir manzara gösterdiği söylenebilir. Yüksek İslam üzerinden İslamın tarihselliğine eleştirel bir bakışın aynı anda hem sosyolojik hem

de ideolojik bir mantığı vardır. Eski tüfeklerin İslamcılığı bu çerçeveye oturmaktadır. Oysa yeni kuşak entelijensiyanın eleştirileri alt-İslam (low İslam)dan temellenmektedir. Müslüman metropollerde yoğunlaşan hayat tarzı, İslamın en tarihsel ve çelişkili boyutunu hiçbir müslüman entelijensiyanın kaçamayacağı kadar görünür kılmaktadır. Yeni İslamcılığın toplumsal tutunum çevresi de nereden bakılırsa bakılsın cemaatlerin dünyasıdır. Bu durumda İslamcılığın dünden bugüne, milliyetçi-modernizm karşısında kullandığı ideolojik aygıtlarının sürekliliği, dayandığı toplumsal-kültürel tabanı ile olan uyumsuzluğunu derinleştirmektedir. Söz konusu uyumsuzluğun, postmodern dünyada milliyetçiliğe rakip olma iddiasını sürdüren İslamcılığın alabileceği muhtelif renklerde başat rolü oynayacağını düşünüyoruz.

NOTLAR VE REFERANSLAR

1. Çelişik görünen siyasal doğrultuların siyasal kültür içinde birbirlerini tamamlayan örnekleri için bkz, **Çağdaş Siyaset Felsefecileri**, der: Anthony de Crespigny Kenneth R. Minouge, (çev: M. Tunçay vd.), İstanbul 1981, s.7-15.
2. A.D. Smith, "Neo-classicist and Romantic Elements in the Emergence of Nationalist Conceptions", **Nationalist Movements**, (ed: A.D. smith), New York, 1976, s.79 vd.
3. A. Walicki, **Rus Düşünce Tarihi-1760-1900**, (çev: A.Şenel) Ankara, 1987, s.85-104.
4. H. İnayet, **Çağdaş İslami Siyasi Düşünce**, (çev: Y. Ziya), İstanbul, 1988, s.17.
5. Kuşkusuz bundan çıkarılması gereken sonuç, hiçbir şekilde Ortadoğu'da ideolojinin sahici olmadığı sonucu olmamalıdır. Ortadoğu'da ideoloji, Marksist ya da modernizasyon kuramcılarının, ya da idealistlerinin öngördüğü gibi tarihsellik-dışı değildir. İdeolojiler toplumsal bağlamında, ama ona indirgenmeden ele alınmalıdır. Ortadoğu'da ideolojilerin yapılanması ve işlevleri Avrupa'da olduğundan farklıdır derken bu bağlamı dışarda bırakmıyoruz. Bu konuda aydınlatıcı bir çalışma için bkz, B. Tibi, "İslam and Modern European Ideologies", **International Journal of Middle East Studies** (18), 1986, s.15-29.
6. D.Lerner'in geleneksel toplumun geçiş süreçleri dediği olgu, B. Tibi'nin de işaret ettiği gibi, Avrupa'nın endüstriyel örüntüsü doğ-

rultusunda mevcut sosyal yapıların dönüşümünü değil, modern norm ve değerlerin uyarlanması gayretini ifade eder. Bkz, B.Tibi, "The Renewed Role of Islam in the Political and Social Development of the Middle East", *The Middle East Journal*, vol.37, no: 1, Winter 1983, s.6-7.

7. Bu konuda bkz, Süleyman S. Öğün, "Topluluk Ruhı ve Türk Siyaseti" *Birikim Dergisi*, Sayı:42, s.18-30.
8. Bu çerçeve için, bkz, E. Gellner, *Nations and Nationalism*, Oxford, 1983, s.19-53. Ayrıca, L. Binder, *The Ideological Revolution in the Middle East*, New York, 1964, s.1-22.
9. Ortadoğu'daki milliyetçi yönelişlerin alabileceği inuhtelif renkleri gösteren bir literatür taraması için, bkz, *Political and Social Thought in the Middle East*, (ed: K.H. Karpas), London 1968, s.33-107; *The Contemporary Middle East*, (ed: B. Rivlin-J.S. Szyliowicz), New York, 1965, s.199-294; J.L. Esposito, *Islam and Politics*, New York, 1984, s.58-94; *Arab Nationalism, An Anthology*, Los Angeles, 1962.
10. Milliyetçilik ile İslamcılık arasındaki değersel kavgalara örnek olarak bkz, M. Nakavi, *İslam ve Milliyetçilik* (çev:?), İstanbul 1992; *İslam Dünyası ve Milliyetçilik* (ed: M. Gıyaseddin), (çev: T. Cevdet), İstanbul, 1986.
11. E. Gellner, a.g.e., s.124.
12. S. Hall, "Melez Şahsiyetlerimiz" (çev: Ö. Gökmen), *Birikim Dergisi*, sayı: 45/46, s.56. Ayrıca, milliyetçiliğin tarihsel kültürler karşısındaki negatif tutumu için, bkz, E. Gellner, *Culture, Identity and Politics*, Cambridge, 1987, s.17 vd.
13. L. Binder, a.g.e., s.93.
14. A. Ağaoğlu, "Türk Alemi", *Türk Yurdu Dergisi*, c. II, 1328, İstanbul, s.424.
15. Modernite süreçlerini başarmış Batı toplumlarında ortaya çıkan bölgeci ayrılıkçı akımlar için bkz, *Contemporary Minority Nationalism*, (ed: M. Watson), New York 1990; ayrıca *Community Conflict, Partition and Nationalism*, (ed: C.H. Williams-E. Kofman), New York, 1989.
16. G.H. Razi, "Legitimacy, Religion and Nationalism in the Middle East", *American Political Science Review*, vol. 184, no:1-2, 1990, s.76.
17. Seçkin İslamın modernizasyon süreçlerinde, ycel nitelikli halk is-lamına karşı saflaştırdığı standartlaştırdığı İslam anlayışının mil-liyetçi doğası üzerine, bkz, E. Gellner, *Postmodernism, Reason and Religion*, New York, 1992, s.20-21. Ayrıca İslamın milli toplumu ta-nımlamada sunduğu kolaylıklar için, bkz, T.G. Carroll, "Islam and

Political Community in the Arab World", International Journal of Middle East Studies (18) 1986, s.185-204.

18. İsmail Kara, **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi**, İstanbul 1986, C.I, s.LXVI. Ayrıca, M. Türköne, **Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu**, İstanbul, 1991, s.19 vd.
19. E. Gellner, **Muslim Society**, New York 1981, s.59.
20. G.H. Razi, a.g.m., s.76.
21. İslamizasyon politikaları üzerine bkz, R. Hassan, "Islamization: An Analysis of Religious, Political and Social Change in Pakistan", **Middle Eastern Studies**, vol. XXI, July 1985, s.263-284.
22. G.H. Razi, a.g.m., s.79-83.
23. Cemaleddin Afgani üzerindeki iki etki bu durumu gayet güzel özetliyor: Guizot'nun bireysel moral şahsiyet ve İbn-i Haldun'un asabiyet düşüncesi. Bkz, B. Tibi, "İslam and Modern...",s.21.
24. Bu konuda ilginç bir kaynak, **Religion and Nationalism in Soviet and East European Politics**, (ed: P. Ramet) Seattle, 1988.
25. E. Gellner, **Nations and Nationalism**, s.19-39.
26. G.H. Razi, a.g.m., s.75. Ayrıca, **The State, Religion and Ethnic Politics: Afghanistan, Iran and Pakistan**, (ed: A. Banuazizi M. Weiner), Syracuse, 1986.
27. İ. Özel, "Tanzimatın Getirdiği Aydın", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C.I., s.63.
28. E. Gellner, **Postmodernism.....**, s. 9-10-11 vd.
29. A. Sadat için, bkz, M. M-Ebeid "Political Opposition in Egypt: Democratic Myth or Reality", **Middle East Journal**, vol. 43, no:3, Summer 1989, s.424.
30. Milli devletlerle problemli olan etnik hareketlerin bir değerlendirmesi için, bkz, H.S. Watson, "State Nation and Religion", **Nationalism and Modernity: A Mediterranean Perspective**, (ed: J. Alpher), New York 1986, s.24 vd.

İKİNCİ PETROL KRİZİ SONRASINDA ORTA DOĞU PETROLLERİ VE OPEC

Şükrü S. GÜREL
Özlem G. ERGÜN

I

Sıradan Batılının yüzyılın başına kadar, farklı bir kültürün ürünü olan uzak, egzotik ve esrarengiz bir diyar olarak algıladığı Orta Doğu bölgesi, 1876'da Süveyş Kanalı'nın açılması ve 20. Yüzyılın hemen başında petrol arama ve işletme ayrıcalıklarının dağıtılmaya başlamasıyla, Batı için hayati bir önem kazanmıştır.

Sanayi Devrimi'nin ikinci aşamasıyla birlikte, Avrupa'yı Uzak Doğu'ya bağlayan en önemli su yolu olan Süveyş Kanalı'nın yönetiminde söz sahibi olmak ve ekonomik gelişmenin itici gücü olan ve askeri gücü sürdürebilmenin vazgeçilmez koşulu kabul edilen bölge petrollerinden ayrıcalık koparabilmek, "büyük devlet" olmanın olmazsa olmaz koşulu haline gelmiştir.

20. Yüzyıl boyunca, bölgenin stratejik önemine paralel olarak artan dışardan müdahale olgusu, uluslararası sistemdeki güç mücadelesinin ve konjonktürel iniş-çıkışların bölgeye yansımalarıyla sonuçlanmıştır.

1973 Ekiminde Üçüncü Dünya'nın Batı'ya baş kaldırışı olarak kabul edilip, göklere çıkarılan OPEC hareketi, bölge üzerindeki çekişmenin bir unsuru olmaktan öteye gidememiştir. OAPEC üyesi devletlerin siyasal gelişmelere ve Orta Doğu'da başlayan sıcak savaşa tepki olarak, 17 Ekim 1973'de verdikleri afişe fiyatları yükseltme kararı ile İsrail'in 1967'de işgal ettiği Arap topraklarından çekilinceye ve Filistinlilerin yasal hakları güvenceye kavuşturuluncaya kadar petrol üretimini her ay % 5

* Prof. Dr. Şükrü S. GÜREL - Özlem G. ERGÜN, Ankara Ün. S.B.F.

kısmı kararları bile tüm üye devletler tarafından koşulsuz desteklenmediği gibi, Arap olmayan OPEC devletlerini bu hareketin içinde yer almaya iten etken, piyasada yükselmeye başlayan afişe fiyatlardan yararlanarak petrol gelirlerini yükseltmekten başka birşey değildir (Gürel,1979: 150,151,154).

1980'lerin kendine özgü siyasal koşulları, üye devletler arasındaki siyasal ve ekonomik çıkar farklılıkları ile birleşince, Arap davasını ve onun bir uzantısı olarak da Üçüncü Dünya hareketini destekleme iddiasında olan OPEC, son on yılda etkinliğini ve önemini yavaş yavaş yitirmeye başlamıştır.

II

1945 sonrası dünyasında 80'li yılların ayırd edici özelliği hemen fark edilebilmektedir. 1979 yılında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali, bazı yazarlar tarafından İkinci Soğuk Savaşın habercisi olarak yorumlanırken, sözkonusu on yılın ikinci yarısında İkinci Dünya Savaşı sonrasında iki-kutuplu sistemi tamamen çökmüştür.

1979 yılında Afganistan'ın işgali dışında, İran'daki yönetim değişikliği ve onu takip eden İran-İrak Savaşı, bölgedeki güç mücadelesinin hızlanmasına neden olmuştur. Şah'ın düşmesinin ve Mısır'ın Arap dünyasının liderliği iddiasından vazgeçmesinin bölgede yarattığı güç boşluğunun, İran-İrak Savaşının galibi olacak ülke tarafından doldurulması tehlikesi hem bölge devletlerini, hem de bölgede hayati çıkarları bulunan bölge-dışı devletleri endişelendirmiştir. Sovyetler Birliği'ne yakınlığı ile bilinen radikal ve Arap Birliği taraftarı Saddam Hüseyin'in veya köktenci-islamcı Ayetullah Humeyni'nin lider konumuna yükselmesinin var olan dengeleri bozacağı açıktır (Yorke, 1986:24). Hatta bazı yazarlar İran-İrak Savaşı'nın sekiz yıl süren bir yıpratma savaşı olmasının nedenini, bölge içi ve bölge dışı bazı ülkelerin yukarıdaki olasılıkları bertaraf etme politikalarının bir sonucu olarak değerlendirmişlerdir. Yine de, 1979'dan bu yana köktenci islamcılığın yayılması tehlikesi, Sünni-Şii çatışması ve İran'ın nüfuslarının çoğu Şii olmasına rağ-

men Sünni azınlık tarafından yönetilen ölkelerde yaratmaya çalıştığı iç huzursuzluk bölgenin yadsınamaz gerçekleri olmuştur (Yorke, 1986:31).

1986 yılında SSCB'de Gorbaçov'un iktidara gelmesiyle başlayan Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku'nun çözölmesi süreci, yukarıda sıralanan nedenlerden dolayı bölge üzerindeki dışarıdan müdahalenin azalması sonucunu yaratmamıştır.

Dünya sistemi ister iki-kutuplu, ister çok-kutuplu olsun, stratejik bir coğrafyaya sahip olan bölge üzerindeki güç mücadelesi sürecektir. Doğu Bloku'nun yıkılmasından sonra ortaya çıktığı iddia edilen "Yeni Dünya Düzeni", bugün SSCB'nin bıraktığı güç boşluğunu doldurmaya çalışan ABD'nin başı çektiği bir düzen görüntüsündedir.

Ancak, 1945 sonrasında Vietnam Savaşı'nın yükünün, uluslararası piyasalarda giderek artan rekabet zorunluluğunun ve global askeri girişimlerin ABD bütçesinde yarattığı başa çıkılmaz açıklar yüzünden, ABD'nin sistemdeki başat rolünün giderek azaldığını iddia eden yazarlara göre, 1986 sonrası gelişmeler AT, Çin, Japonya ve Almanya'nın çok-kutuplu sistemin kutupları olarak belirlemeye başlamalarına yol açmıştır (Bromley, 1991:2).

Sözkonusu gelişmelere Orta Doğu perspektifinden baktığımızda, bu devletlerin zaman içinde Orta Doğu güç mücadelesindeki yerlerini alacakları açıkça görölmektedir. Ancak bugün dünyanın en büyük petrol sektörüne sahip olan ABD'nin kısa dönemde Orta Doğu'da rakipsiz olduğu da açıktır. Aslında Irak'ın Kuveyt'i işgali sonrasında ABD başkanlığında yürütölen Körfez'deki müttefik girişimi, Batı'nın 1973 Petrol Krizi'nden sonra tasarlayıp, SSCB faktöründen dolayı göze alamadığı bir adımdı (O' Dell, 1983: 231). Bir anlamda dünya petrol piyasasında ve konjonktürde Batı lehine oluşan tüm yapısal değişikliğe rağmen, Batı Orta Doğu'da meydana gelebilecek herhangi bir radikal değişime tepkisiz kalmayacağını göstermiştir.

Dolayısıyla, ikinci petrol krizi sonrasında OPEC politikalarını değerlendirirken, üye devletler arasındaki an-

laşmazlıkları ve OPEC politikalarındaki tutarsızlıkları, bölgeye dışarıdan müdahale ve bunun sonucu ortaya çıkan bölge içi bölünmüşlük olgularını gözönüne alarak değerlendirmek anlamlı olacaktır.

III

1979 yılında İran'daki rejim değişikliği ve bunu takip eden İran-İrak Savaşı dünya petrol piyasasını bir kez daha altüst etmiştir. Petrol üretiminde önemli bir paya sahip olan İran'ın iç istikrarsızlığı, zaten ince dengelere dayanan Rotterdam piyasasının arz-talep dengesini daha duyarlı hale getirmiştir (Belgrave, 1987:4). •

1978'de İran'dan resmi olarak gelen petrolün durması ve bu ülkenin vadeli kontratlarını iptal ederek, Rotterdam piyasasında anlık satışlara başlaması ile özellikle Japonya, Güney Afrika ve İsrail'in bu piyasada yarattıkları yoğun talep, fiyat artışlarının yükselmesine neden olmuştur. Bu koşullar altında, eldeki stokların Rotterdam piyasasındaki yeni fiyatlarla eritilmesini yeğleyen büyük petrol şirketleri, stokların stratejik düzeylerin altına düşmesi karşısında piyasaya yalnız satıcı olarak değil, alıcı olarak da girmek zorunluluğu duymuşlar; bunun sonucunda doğan talep patlaması, fiyatların % 300 oranında yükselmesine neden olmuştur (Belgrave, 1987:4).

İkinci petrol krizi sırasında, 1978 Aralığında 13 dolar olan bir varil petrolün fiyatı, 1981 Ocağına gelindiğinde 31 dolara kadar yükselmiştir (Koopman, 1989: 25). Birinci petrol krizini de aşan bu artış, 1979 sonrasında ortak bir OPEC politikası yaratılmasını sağlayamamıştır. Bunun nedenini petrol piyasasındaki yapısal değişimde ve OPEC üyesi ülkeler arasında süregiden anlaşmazlıklarda aramak gerekir.

1979 yılında zirvesine ulaşan dünya petrol talebi, 1986'ya gelindiğinde, 1973'deki düzeyinin bile altına düşmüş ve net petrol ithalinde % 30'luk bir gerileme meydana gelmiştir. Bu gerilemede OECD ülkelerinin talebi azalmaya ve verimliliği arttırmaya yönelik politikalarının payı büyüktür. 1973'den sonra

benimsenen politikalar sayesinde her birim üretimde kullanılan petrol miktarı giderek düşmeye başlamıştır (Alnasrawi, 1985:152). Buna ek olarak kapitalist ülkelerdeki ekonomik durgunluk, alternatif enerji kaynaklarının giderek artan kullanımı ve petrol şirketlerinin stok-yapma politikasından stok-eritme politikasına geçmeleri de petrol talebindeki düşüşü hızlandırmıştır (Brown, 1992: 102).

Talepteki düşüşe paralel olarak görülen arz fazlasının nedeni ise artan OPEC fiyatlarının, daha önce kullanımı ekonomik olmayan kuyuların üretime girmesini sağlamış olmasıdır. Bu sayede ABD, İngiltere, Meksika, Norveç ve Mısır'daki petrol üretimi artmıştır (Alnasrawi, 1985:153). 1980 sonrasında petrol piyasası Kuzey denizi petrolüyle beslenen Rotterdam piyasasına duyarlılık göstermeye başlamıştır (İlseven, 1991:86). Bu gelişme Batı'nın, OPEC'in petrolü bir kez daha siyasal bir araç olarak kullanılmasını önleyebilmek amacıyla, Orta Doğu petrolerine olan bağımlılığı azaltma politikasının bir ürünüdür (İlseven, 1991:87).

1983 yılına gelindiğinde dünya ham petrol piyasasının %20'si Rotterdam özel piyasasında işlem yapmaya başlamıştır. Petrol için artan tüketim talepleri enerji tüketimi için ham petrol alanında değil, ticari tüketimde kullanılan işlenmiş petrol alanında yoğunlaşmıştır. Bu gelişme petrol işleme kapasitesinin önem kazanmasına yol açınca, petrol üreticisi ülkeler rafineri alanındaki artı değer ve piyasa payını elde edebilmek amacıyla sermaye yatırımlarına yönelmişlerdir (Brown, 1983: 136).

Rotterdam piyasasının işleyişine ayak uydurmak ve yeni tüketici beklentilerine karşılık verebilmek için Orta Doğu ülkeleri taşımacılık alanında da önemli miktarda yatırım yapmışlardır. Hemen hemen tümü Batı piyasalarında gerçekleşen bu yatırımlar, Batı dünyası karşısında bir anlamda OPEC'in elini, kolunu bağlamıştır (İlseven, 1991:88).

1973-1979 dönemindeki fiyat artışları ile petrol gelirleri hızla artan Orta Doğu'nun petrol zengini ülkeleri, 1980'lere gelindiğinde yine bu zenginlikleri nedeniyle bir önceki dönemde kullandıkları siyasi gücü kullanamaz duruma gelmişlerdir. Pet-

rol zengini ülkelerin dış gelirlerinin büyük bir bölümü gerek Batı sermaye piyasalarına yapılan yatırımlar, gerek gelişmekte olan ülkelere yapılan doğrudan ve dolaylı yatırımlar ve gerekse de Batı'da gerçekleştirilecek sermaye yatırımları yolu ile Batı'ya geri dönmüştür. Petrol fiyatlarındaki gerilemeler ile azalan gelir düzeyleri, dünya ekonomisindeki yapısal değişimlere uyum sağlama çabaları ile birleşince, Orta Doğu ülkelerinin petrol zenginliklerinin, siyasi alandaki esnekliklerini giderek yok ettiği yeni bir dönem açılmıştır (İlseven, 1991: 86).

1980'lere gelinceye kadar Orta Doğu piyasasında çalışan ayrıcalık sahibi şirketlerin ortak özelliği uzun dönemli arz kontratları yapmalarıydı. Bağımsız petrol şirketlerinin piyasaya girmeleri, büyük şirketlerin petrol arz ve talebindeki istikrarı sağlama yeteneklerini engelleyememekteydi. Ancak OPEC ülkelerinin birbirlerinden bağımsız üretim yapmaya başlamaları ve kısa dönemli kontratların uzun dönemlilerin yerini alması, şirketlerin bu üstünlüğünü ortadan kaldırmıştır. Dünyanın en büyük petrol sektörüne sahip olan ABD de piyasanın düzenleyicisi rolünü üstlenmeyince, petrol piyasasındaki rekabetçi eğilimler artmıştır (Alnasrawi, 1985: 153).

Bu yapısal değişiklik petrolü stratejik bir ürün olmaktan çıkarıp, ticari bir meta haline getirmiş ve petrol fiyatları politik etkenlerden çok piyasa mekanizmasının işleyişi çerçevesinde belirlenmeye başlamıştır. OPEC ülkeleri ise yeni duruma uyum sağlamakta çok zorlanmış ve zaman zaman örgütün varlığını bile tehlikeye düşürebilecek anlaşmazlıklara sürüklenmişlerdir.

IV

Petrol piyasasındaki yapısal değişimlere uyum sağlamakta zorlanan, 1980'lerin yeniden yapılanma sürecinde ortak paydalarını yitiren ve politik beklentileri giderek farklılaşan OPEC ülkeleri, ikinci petrol krizinden sonra tutarlı bir politika benimseyip, izleyememişlerdir. Bunun temel nedeni, örgüt içindeki Arap-Arap olmayan ve muhafazakar-radikal devletler arasındaki anlaşmazlıkların çözülmemiş olmasıdır.

OPEC içinde yer alan petrol üreticisi Arap ülkelerinin diğerlerine kıyasla daha fazla petrol rezervine sahip olmaları, politika belirlenmesi sürecinde ibreyi ister istemez o yöne doğru çevirmektedir. Oysa yüksek nüfus ve ekonomik geri kalmışlık başkısı altında olan OAPEC dışı ülkeler, zaten az olan petrol gelirlerini hızlı kalkınma amacına yönelik kullanmayı yeğlemekte, kısa dönemli ekonomik çıkarlarını, OAPEC'in uzun dönemli politik çıkarlarından üstün tutmaktadırlar (Qystein, 1978:72).

Muhafazakarlarla radikaller arasındaki anlaşmazlık ise, petrole dış politikalarında farklı görevler yüklemelerinden kaynaklanmaktadır. Suudi Arabistan'ın liderliğini yaptığı muhafazakar grup sabit fiyat garantisi ve petrolün günlük politika aracı olarak kullanılmaması ilkelerini savunurken, genellikle Kuveyt'in liderliğini üstlendiği radikal grup ise, yüksek fiyat politikası ile petrolün uluslararası arenada daha etkin kullanımı ilkelerini savunmaktadır (Qystein, 1978:70),

İkinci petrol krizinden sonra azalan talebin fiyatları düşürmesini engellemek için üretimi kısımak isteyen OPEC ülkeleri, savaşmakta olan İran ve Irak ile Suudi Arabistan tarafından engellenmişlerdir. Mayıs 1981'de bu sorunu çözmek için Cenevre'de bir araya gelen üye devletler somut bir sonuca ulaşamamışlar, bu üç devlet dışında kalanlar üretimi kısıma kararı alırken, fiyatlarda herhangi bir değişim yaratmayan bu politika, özellikle Afrika ülkelerinin zararına işlemeye devam etmiştir (Skeet, 1989: 178-9).

Ağustos ayında yapılan toplantıda tek bir fiyat belirlenemeyince, üretici şirketlerin takas anlaşmaları yapmaya başlamaları piyasayı alt-üst etmiş ve Ekim ayında piyasa fiyatının 34 dolar olması ve bunun 1982 yılı sonuna kadar geçerli olması kararlaştırılmıştır (Skeet, 1989:180).

Bu dönemde OPEC'in karşılaştığı temel sorun örgüt disiplinine uyarken, piyasa koşullarına göre oluşan fiyatlara adapte olma mekanizmasının eksikliğidir. Her ülkenin politik öncelikleri enerji piyasası tarafından zorlanan OPEC politikalarının önüne geçtikçe, anlaşmazlıklar daha da ço-

züksüzleşmiştir (Skeet, 1989:181, 183).

Nitekim İran, Irak ile sürdürdüğü savaş ve Suudi Arabistan'ın tutum ve politikalarına köktenci-devrimci karşı koyuş nedeniyle, Ekim kararlarını hiçe sayarak, 1982 başından itibaren fiyatları düşürüp, üretimi arttırmıştır. Bunun sonucu olarak piyasalarda oluşan belirsizliği gidermek üzere yapılan toplantıda OPEC ilk defa kartel olma yönünde adımlar atabilmişse de, düşen petrol talebi bu girişimin başarısını engellemiştir (Skeet, 1989:184-5)

1983 Martında Londra'daki OPEC toplantısında bu konuda daha başarılı adımlar atılabilmektedir. Toplantıda varil başına 29 dolar ve günlük 17.5 varillik toplam üretim öngörülmüştür. Bu kararlar artık OPEC ülkelerinin piyasa koşullarına uyum sağlamanın gerekliliğini kabul ettiklerini açıkça göstermektedir. Bunun bir başka kanıtı da OPEC'in 6 Haziran 1982'de İsrail'in Lübnan'ı işgaline tepki göstermemiş olmasıdır. Esasen 1981 yılında Doğu Bloku dışındaki dünya petrol üretiminde örgütün payının %50'lere düşmesiyle böyle bir insiyatifi de hemen hemen hiç kalmamıştır.

1983 Londra kararlarının başarılı olması OPEC'e uzun dönemli politikalar benimseyebilme seçeneğini sunmuştur. Bu kartelin ileriye dönük en büyük başarısı ise Suudi Arabistan'ın ilk defa olarak örgüt içindeki üretim-dağıtım sistemine dahil edilebilmiş olmasıdır (Alnasrawi, 1985:162).

1983 boyunca bu kararlar, OPEC dışı ülkelerin fiyat düşürmelerine, Irak'ın petrol dolum tesislerinin bulunduğu İran'a ait Harg adasını bombalamasına ve petrol boru hatları yoluyla daha fazla petrol ihraç edeceğini açıklamasına ve İsrail'in Lübnan'daki varlığının Arap-İsrail ilişkilerini gerginleştirmesine rağmen uygulanabilmektedir (Skeet, 1989: 184-5).

Suudi Arabistan'ın 40 milyon varil petrol karşılığında Boeing uçakları alacağını açıklaması spot piyasayı karıştırmışsa da, 1984 Temmuzunda biraraya gelen OPEC ülkeleri 1983 Londra Konferansı ilkelerine bağlılıklarını teyid etmişlerdir. Bu konferansın en dikkat çekici yönü, piyasadaki istikrarı sağlamak

için OPEC üyesi olmayan petrol üreticisi ülkelere işbirliği önerilmiş olmasıdır.

1984 yılının ikinci yarısında Norveç ve Nijerya'nın petrol fiyatlarını varil başına sırasıyla 1.35 ve 2 dolar indirmeleri OPEC içi disiplini bozamamıştır. Ancak 1985'in başından itibaren OPEC üretiminin 1977 yılı üretiminin yarısına düşmesi, Suudi Arabistan'ın üretiminin ise ilk defa günlük 3.2 milyon varile inmesi OPEC için tehlike çanlarının çaldığının göstergesiydi. Bunun üzerine Temmuz 1985'de Viyana'da yapılan konferansta Suudi Arabistan, daha önce kendisine tanınan 4.3 milyon varillik kotayı kullanacağını ve artık OPEC arzını dengeleme politikasından vazgeçeceğini açıkladı (Skeet, 1989:206-7).

1985 petrol piyasasının özelliği spot piyasadaki pazarlıklar sonucunda petrol fiyatlarının Ocak ayında 20 doların altına, Martta ise 10 dolara kadar düşmesiydi. Piyasalardaki bu istikrarsızlık radikal ve muhafazakar OPEC ülkeleri arasında yeni bir tartışma başlattı. Radikal grup eski politikalara dönme taraftarıyken, muhafazakarlar piyasa fiyatlarının bir süre daha bu düzeyde tutularak pahalı üretim yapan Kuzey Denizi petrollerini zorlamak istiyorlardı (Brown, 1991: 116-7).

1986 yılından itibaren yeniden spot piyasadaki anlık satışlar uygulamasından, sabit resmi fiyat uygulamasına geçilmeye başlanmıştır. 1987'deki Viyana toplantısında OPEC varil başına 18 dolar ve günlük toplam 15.060.000 varil gibi çok düşük bir üretim düzeyi öngördüğü halde 1987 ve 1988 yıllarında fiyatlardaki düşüş eğilimi devam etmiştir (Brown, 1989: 119-129).

1988 yılında İran-İrak savaşının son bulması OPEC'e beklediği Örgüt-içi dayanışmayı sağlayamamıştır. Dünya petrol piyasasındaki istikrarsızlık üye devletler arasındaki çatışmaları şiddetlendirerek kota sisteminin neredeyse tamamıyla çökmesine neden olmuş ve günlük üretim 22 milyon varile ulaşmıştır. Bu üretim seviyesiyle, 1985'de %30'a düşen OPEC üretimi, %34'e yükselmiştir. Söz konusu dönemde 18 dolar olarak öngörülen petrol fiyatı 1990 yılının ilk yarısında zaman zaman 15 dolara kadar düşmüştür (Brown, 1989:123).

Petrol piyasasını sarsması beklenen Irak'ın Kuveyt'i işgali ve Körfez Savaşı, ilk anda spot piyasadaki fiyatları 30 dolara kadar yükseltmişse de, günlük 4 milyon varil kadar bir kayıp, piyasa tarafından kolayca tolere edilebilmiş ve fiyatlar hemen beş dolarlık bir iniş göstermiştir (Brown, 1989: 125). Bu gelişme petrol piyasasının iyi işlediğinin ve kendi koşullarını üreticilere kabul ettirebildiğinin göstergesidir.

1980'ler boyunca OPEC ülkeleri petrol piyasasındaki yapısal değişikliğe ayak uydurabilmek için "birlikte hareket" ilkesinden uzaklaşmak zorunda kalmışlardır. 1970'li yıllar boyunca uluslararası politikanın önemli yapı taşlarından biri olduğu halde, 1980'lerde etkin bir kartel bile oluşturamamıştır. Bu başarısızlığın nedeni ise, fiyat hareketleriyle azalan petrol gelirlerini belli bir düzeyde tutmaya çalışan OPEC üyelerinin üretim kısıtlaması ve denetimini disiplin altına alamamış olmalarıdır.

V

1980'li yılların özel koşulları, 1970'lerde bile tam bir oydaşmaya varamamış olan OPEC ülkelerinin ortak bir platformda buluşmalarını olanaksızlaştırmıştır. Bunun nedenlerini hem bölge içi dinamiklerde, hem de yeni bir petrol krizi yaşamak istemeyen Batı'nın dünya petrol piyasalarında yarattığı koşulların, bölge ülkelerini OPEC şemsiyesi altında hareket etmekten çok bireysel davranmaya itmiş olmasında aramak gerekmektedir.

Örgütün zayıflığı çıkarları tek bir potada eritemeyecek kadar farklı sosyo-ekonomik yapılara ve politik tercihlere sahip olan ülkelerin bir araya getirilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Körfez Savaşı sonrasında OPEC olgusundan söz edebilmek iyice imkansızlaşmıştır. Örgütün geleceğini Kafkasya ve Orta Asya petrollerinin dünya piyasalarındaki yeri belirleyecektir. Bu petrollerin piyasaya girmeleriyle doğacak arz fazlasının OPEC üzerinde yaratacağı baskı, örgütün geleceğini tehlikeye düşürebilir. Ancak aynı neden bölge üzerindeki dış müdahale baskısını da azaltabilir.

1980'lerde petrol, fiyatı piyasada arz-talep koşullarınca belirlenen bir ticari meta niteliği kazanmışsa da, stratejik öneminin azalmadığı ve hâlâ dünya politikasının belirleyicilerinden biri olduğu gerçeği değişmemiştir.

KAYNAKÇA

1. Alnasrawi, Abbas (1985), **OPEC in a Changing World**, Johns Hopkins UP.
2. Belgrave, Robert (1987), **Energy Security to 2000**, Colorado Westview Press.
3. Bromley, Simon (1991), **American Hegemony and World Oil: The Industry, The State System and the World Economy**, Polity Press, UK.
4. Brown, Gavin (ed.) (1991), **OPEC and the World Energy Market: A Comprehensive Reference Guide**, 2nd ed., Longman, London.
5. Gürel, Şükrü (1979), **Orta Doğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri**, A.Ü. S.B.F. Yayını, Ankara.
6. İlseven, Nebil (1991), "Petrol sorunu", **Orta Doğu Sorunları ve Türkiye**, Türkiye Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Vakfı, Anadolu Matbaa Ltd.
7. Koopman, Georg, Mathieus, Klaus ve Rezsat, Brate, (1988), **Oil and the International Economy**, Transaction Publishers, New Jersey.
8. O'dell, Peter, (1983), **Oil and the World Power**, 7th ed., Penguin Books, UK.
9. Qystein, Noreng (1978), **Oil Politics in the 1980's: Patterns of International Cooperation**, 2nd ed., Cambridge UP.
10. Skeet, Ian, (1980), **OPEC: Twenty-five Years of Prices and Politics**, 2nd ed., Cambridge UP.
11. Yorke, Valerie and Turner, Louis, **European Interests and Gulf Oil**, Royal Institute of International Affairs, Energy Papers No: 17. Cower Publusing Company, UK.

Coğrafi konumları Avrupa'ya göre belirlenmiş ve isimlendirmenin de böylece yapıldığı "Ortadoğu" ülkeleri; oniki Arap ülkesi ve İsrail'den oluşmaktadır. Coğrafi konumu itibariyle bir Ortadoğu ülkesi olan İsrail, başka açılardan bir Avrupa ülkesi olarak kabul edilmektedir. Ortadoğu ülkelerinden üçü (İran, Irak ve Suriye), Türkiye ile sınır komşusudur. Diğerleri ise, güneye doğru, Kızıl Deniz ve Arap-İran körfezi çevresinde, genelde Arap Yarımadası'nda yer almaktadır. Bu yöreler, tarih sahnesinde ilk medeniyetlerin doğduğu, toprakların verimli olduğu alanlardır.

İsrail de dahil olarak, toplam onüç ülkeden oluşan Ortadoğu ülkelerinin toplam yüzölçümü 6420 bin kilometrekare, toplam nüfusu ise 1990 yılı itibariyle, 242 milyon dolaylarındadır ¹. Tablo-1'de Ortadoğu ülkelerinin bazı göstergeleri verilmiştir.

Ortadoğu ülkelerinin ortak özelliği petrol ve petrol üreticisi olmalarıdır. Dünya petrol yataklarının yaklaşık %65'ine sahip olan bu ülkeler, dünya petrol üretiminin de %25'ini ellerinde tutmaktadır ². Ülkelerin, bölgedeki toplam rezervi içindeki göreceli ağırlıkları Tablo-2'de verilmiştir.

Genelde petrol üreticisi ve işleyicisi olan Ortadoğu ülkelerinde fert-başına gelir de yüksektir. Petrol üreticisi olmamakla beraber, bir sanayi ülkesi olan İsrail'de dikkate alındığında, onüç Ortadoğu ülkesinin ortalama fert-başına geliri 5726 ABD doları dolayındadır. Oldukça yüksek olan bu ortalama gelirden sapmalar da yine petrol rezervlerine paralel bir gelişme göstermektedir. Zira, bölgede en büyük petrol rezervi sahibi olan Suudi Arabistan, ortalama fert-başına gelir düzeyine

* İzzettin ÖNDER, İ.Ü. İktisat Fakültesi Öğretim Üyesi

TABLO 1 Ortadoğu Ülkelerine Ait Bazı Veriler
(1990 Yılı İtibariyle)

Ülkeler	Yüzölçüm Bin km ²	Nüfus (milyon)	GSYİH (Fert Başına\$)	Nüfusun Dağılımı (%)				Ticaret Dengesi (mil.\$)	İhracat İthalat (%)	İthalat milyon \$	İhracat Milyon \$
				Tarım	Sanayi	Hizm.	İnşaat				
Suudi Arabistan	2176	17,8	4.800	14	11	53	20	9,1	147	19,2	28,3
Bahreyn	1	0,5	7.300	5	85	8	-	-0,3	90	3,0	2,7
Mısır	1001	54,5	700	44	14	22	-	-6,7	27	9,2	2,5
B.A.E.	83	55,4	12.100	5	85	10	-	3,9	135	11,1	15,0
Irak	435	19,5	1.950	33	28	39	-	1,8	118	10,2	12,0
İran	1648	59,1	1.400	33	21	27	-	-1,1	93	14,7	13,6
İsrail	20	4,5	10.500	6	23	30	-	-4,8	71	16,5	11,7
Ürdün	98	3,4	1.348	20	20	-	-	-1,0	52	2,1	1,1
Kuveyt	18	2,0	19.700	-	-	45	20	5,3	187	6,1	11,4
Umman	212	1,5	-	60	-	-	-	0	100	2,6	2,6
Katar	11	0,6	12.500	10	70	-	-	1,2	186	1,4	2,6
Suriye	185	12,9	1.600	32	29	39	-	-0,2	92	2,5	2,3
Yemen	532	10,1	545	64	22	14	-	-3,3	54	7,1	3,8
TOPLAM	6420	241,8						-3,9		105,7	109,6

Kaynak

The World Almanac 1993, Pharos Books, New York, 1992

-Gresh, Alain-Vidal, Dominique: **Ortadoğu**

(Çeviren: Hamdi Türe, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1991.

TABLO-2

Ortadoğu Ülkelerinin Bölgedeki Toplam Petrol Rezervi İçindeki Göreli Ağırlıkları

(1990 Yılı itibariyle)

Ülkeler	Yüzde Pay
Suudi Arabistan	31,5
Bahreyn	21,0
Mısır	0,5
Birleşik Arap Emirlikleri	12,0
Irak	12,0
İran	11,0
Kuveyt	11,0
Umman	0,5
Suriye	0,2
Yemen	0,3

Kaynak: World Almanac, 1993'den yararlanılarak hesaplanmıştır.

yakın bulunmakta, bunun yanında, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri ve Kuveyt hem petrol rezervi hem de fert-başına gelir düzeyi itibariyle yüksek düzeyde yer almaktadır. Fert başına gelir ve petrol rezervi ilişkisinde önemli iki istisnayı İran ve Irak oluşturmaktadır. Bu iki ülke ise, uzun harp tahribatını yansıtmaktadır. Bu konuda üçüncü istisnayı İsrail oluşturmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi İsrail, petrol ülkesi olmamakla beraber, ileri bir sanayi ülkesi konumundadır.

Ortadoğu ülkelerinin petrol üreticisi ve işleyicisi olmaları, ekonomik göstergelere iki yerde sistematik bir biçimde yansımaktadır. Bunlardan birincisi, bu ülkelerdeki emek gücünün, önemli kısmı itibariyle, sanayide istihdam ediliyor olarak görünmesidir. İlk bakışta, ağırlıklı olarak tarım ülkesi olmaları gerektiği sanılan bu ülkelerde, elde edilebilen istatistiklere göre, çalışan nüfusun önemli bir bölümü sanayi ve hizmetler ke-

siminde bulunmaktadır. Zira petrol üretimi ve onun yan sanayileri, çalışan nüfusun büyük bir bölümünü işgal etmektedir.

Günümüz koşullarında hâlâ önemli enerji kaynağı olma özelliğini koruyan petrol üreticisi olan bu ülkelerin, ekonomik göstergelerinin ikinci önemli özelliği de, ödemeler dengesinde yansımaktadır. Bu sistematik ilişki; petrol rezervi yüksek olan ülkelerin, ödemeler dengesi fazlasına sahip olması, ya da Bahreyn örneğinde olduğu gibi, ödemeler dengesi açığının küçük olması şeklinde görülmektedir. Özetlemek gerekirse, petrol üreticiliği, yüksek fert-başına gelir ve fazla veren ödemeler dengesi, bu ülkelerin sistematik ekonomik özelliklerini oluşturmaktadır.

Tüm dünyanın Körfez ülkeleri üzerinde gözü olmasının nedenleri ikilidir: Bunlardan birisi, petrol, ikincisi ise, ödemeler dengesi fazlasıdır. Petrol ülkeleri ödemeler dengesi fazlası, Batı dünyasında, "petro-dolar" veya "Euro-dollar" olarak tanınmakta ve kapışılmaktadır. Körfez ülkeleri tüm dünyaya sattıkları petrol karşılığında sağladıkları gelirleri, ileri sanayileşmiş ülkelere aldıkları hazine bonoları ve bu ülkelere yaptıkları diğer yatırımları ile değerlendirme yoluna gitmektedir.

Önemli miktarda döviz girdisine sahip olan Körfez ülkeleri, 1970'lerin ortalarından itibaren, giderek artan bir tempoda, finans kesiminde faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır. Çeşitli banka ve fon kurarak, faizsiz bankacılık işlemlerine girişmişlerdir. İslam Kalkınma Bankası, OPEC Fonu, Arap Fonu, Kuveyt Fonu, Suudi Fonu, Irak Fonu, Abu Dhabi Fonu ve Arap Bankası bu tür finansal girişimlerin başlıcalarındandır ³. Bu fonlar, çeşitli ülkelerde, çeşitli amaçlarla kullanılmaktadır. Fonların yaklaşık %50'si Arap ülkelerinde, %28'i Asya ülkelerinde, %20'si Afrika ülkelerinde, geri kalan çok ufak bölümü ise, Latin Amerika ve diğer ülkelerde kullanılmaktadır ⁴.

Petrol sahibi ve üreticisi olan Ortadoğu ülkeleri, zengin bir pazar ve finansman kaynağı olarak tüm dünya ülkelerinin dikkatini üzerine çekmektedir. Ortadoğu ülkeleri, aynı nedenlerle Türkiye için de önemli bir konuma sahip bulunmaktadır. Türkiye'nin toplam ithalatının %20 dolayındaki

bölümü ham petrol, sıvı petrol gazı ve diğer petrol ürünleri oluşturmaktadır. Türkiye'nin ithalat ve ihracatında da Ortadoğu ülkelerinin yeri ve önemi büyüktür. Türkiye, ithalatının yaklaşık %19'u, ihracatının ise, yaklaşık % 18'i bu ülkelerle yapılan işlemlerden oluşmaktadır.

Türkiye, fert-başına gelir düzeyi itibariyle Ortadoğu ve İslam ülkeleri genel ortalamasının altındadır, ancak hem beşeri hem de maddi sermaye birikimi açısından, onlardan geri değildir, hatta birçok alanlarda onlardan ilerdedir. Bu nedenle, Türkiye'nin bu ülkelerden ithalatı daha çok tarım kökenli ürünler ve petrolden oluşurken, ihracatı sanayi ürünlerini içermektedir. İthalat ve ihracatımızın büyük bölümü komşu ülkeler olan İran, Irak ve Suriye ile gerçekleştirilmekte, diğer Ortadoğu ülkelerinin dış ticaretimizdeki göreceli ağırlığı oldukça ufaktır, ithalatımız içinde en yüksek oran Irak'a aittir. Irak'tan yaptığımız ithalat, 1990 yılı itibariyle, tüm ithalatımızın %5'i dolayında bir ağırlık oluşturmaktadır. İkinci sırayı, %3,5 dolayında bir ağırlıkla Suudi Arabistan oluşturmaktadır. Üçüncü sırayı, %2,5 payla İran oluşturduktan sonra, diğer ülkeler, çok ufak paylara sahip bulunmaktadır. İhracatımıza gelince, yıllar itibariyle değişmekle beraber, 1990 yılı itibariyle toplam ihracatımız içinde Irak'ın payı %4, Suudi Arabistan'ın %2,5, İran'ın ise, %1,5 dolayındadır 5.

Ortadoğu ülkelerinden yapılan ithalatın çok büyük bir bölümü ham petrol ve müştakları oluşturmaktadır. Değişik olarak, Bahreyn'den bir miktar alüminyum ithal etmekteyiz. Ortadoğu ülkelerinin yapısı ve gelişme düzeylerine bakarak, ithalatımızın kısa ve orta dönemde fazla değişmeyeceği sonucuna varabiliriz.

Ortadoğu ülkelerine yaptığımız ihracat, ithalata oranla, çok daha çeşitli ve sanayi kökenli ürünlerden oluşmaktadır. Bu ülkelere, canlı hayvan, tahıl vb. gibi tarım ürünleri yanında temizlik malzemesi, ilaç, çimento, dış lastik, buzdolabı, sentetik iplik ve lifler, torna makineleri, pulluk, halı ve mobilya gibi daha çok işlenmiş ve sanayi ürünü niteliği olan mallar satmaktayız.

Türkiye, Ortadoğu ülkeleri ile yaptığı ticarete, genelde

açık vermektedir. Bu açığın boyutu, 1990 yılında 1077 milyon dolar, 1992 yılında ise, 676 milyon dolardır. Hiç kuşkusuz, ticaret bilançosunun bu açığı, petrol ithalatından kaynaklanmaktadır. Petrol dışı ticaret dengemiz, fazla bakiye vermektedir.

Ortadoğu ülkeleri ile genelde aleyhte seyreden ticaret bilançosunu düzeltmenin tek yolu sermaye hareketleri kalemini leyhe çevirmektir. Bu kalemler arasında, sermaye yatırımı ve kredi kullanımı önemlidir. 1990 yılı itibariyle, toplam 1784.3 milyon dolarlık yabancı sermaye izinleri arasında, Ortadoğu ülkelerinin payı, 43,2 milyon dolar ile, ancak %2,4'dür ⁶. Bu oranın kısa sürede fazla yükselmesi beklenemez. Zira, bir yandan bu ülkelerin kalkınmışlık düzeyi, diğer taraftan ise, ülkelerarası göreceli ücret farklılığı, Ortadoğu ülkelerinden yatırım sermayesi akımı almayı engellemektedir.

Bu durumda Ortadoğu ülkelerinde kurulmuş olan çeşitli fonlar ağırlıklı olarak gündeme gelmektedir. Türkiye'nin bu fonlardan gereği biçimde yararlanması halinde, karşılığında ödeyeceği bir politik maliyet bulunmaktadır. Bu politik maliyet, krediler üzerindeki faiz yükünün dünya piyasaları faiz yükünün altında oluşmasına neden olarak, kredinin cazibesini artırabilmektedir.

* Tüm dış kredilerde, kredinin maliyeti azaldıkça ve/veya kredinin hacmi büyüdükçe borçlu ülke siyasi ipotek altına girmiş olur ⁷. Ortadoğu ülkeleri, İslam ve laik olmayan bir yönetim altındadır. Bunun da ötesinde, bu ülkelerin çoğu, kral, hanedan ya da aileler tarafından yönetilmektedir. Buna karşılık Türkiye, nüfusunun %95'ine yakın bölümü İslam olan, fakat yönetimi laik bir ülkedir. Türkiye, petrolünü büyük kısmı itibariyle ithal etmekle beraber, yılda ortalama %3-5 dolayında bir kalkınma hızını tutturabilen bir ülkedir. Böyle bir ülkenin laik ve demokratik yönetimi, çoğu Ortadoğu ülke yönetimlerini rahatsız edebilmektedir.

Ortadoğu ülkeleri, tarihin en verimli toprakları üzerinde kurulmuş olmakla beraber, su, bu yörelerin ezeli ve ebedi sorunudur. Bugün önemli petrol rezervlerine sahip olan bu ül-

keler, ileride petrol yerine su olmasını tercih edebilir bir konuma gelebilir. Debisi oldukça yüksek olan Fırat ve Dicle Türkiye'de doğmakta ve güneye inmektedir. İslam felsefesine hakim olan, suyun herkesçe eşit ve hakça kullanılması ilkesi, özellikle komşu ülkelerin bu yönde adım atmalarına ve Türkiye'nin bu su yolları üzerinde baraj vs. yapmasını engellemeye neden olabilir. Bunu sağlamanın en az maliyetli yolu ise, Türkiye içinde sempatzan kazanmak ve idareyi tehdit etmektir. Halkının büyük çoğunluğunun İslam olduğu bir ülkede, para ile bazı uygulamaları gerçekleştirmek amaç edilince, Ortadoğu ülkelerine ait fonlar, ekonomik amaçlar dışında bir kullanım alanına kayabilir. Bu fonlar ekonomi-dışı amaçlarla kullanılmasında iç-çevreler de işbirliği içinde olabilmektedir. Sonuçta Ortadoğu ülkelerine ya da bu ülkelere birine ya da bir bölümüne hizmet edecek olan yan amaçlar, din birliği görüntüsü altında çoğu zaman ilk anda anlaşılmamaktadır.

Türkiye'de hakim olan laik yönetim, çoğu çevrelerce din aleyhtarı bir uygulama olarak algılanmakta ve topluma da öylece yayılmaktadır. Komşu İslam ülkelerinin etki ve destekleri ile gelişen bu akımlar, hiç kuşkusuz, en büyük desteğini Türkiye'deki çarpık ekonomik ve sosyal yapıdan sağlamaktadır. Fert-başına ortalama gelir düzeyi itibarıyla gerilerde bulunan Türkiye, ünlü dünya zenginleri arasına isim sokabildiği, bir anjiyo aldırma için aylarca sıra beklenirken, ortalama ayda bir stadyumlarda milyarlık yabancı pop şarkıcıları konser verirken ya da hastanelerde bakımsızlıktan insanlar ölürken, Balkanlar'ın en büyük pop-salonu İstanbul'da açılırken, kurulu düzene bir başkaldırı ya da bir tür kimlik arama niteliğindeki köktenci dinci akımların gelişmesini yadırgamamak gerekir. Bu cereyan, sosyolojik olarak, kurulu düzenin haşinliği, acımasızlığı ve anlamsız mücadelecilik yapısına karşı bir cephe hareketi niteliğinde görülebilir. Bugünkü sistemin içine almadığı, sahip çıkmadığı çevreler, böylece kendi klüplerini kurmaktadır.

Sistem dışına itilmiş olanların bir tür kendi klüplerini oluşturmaları sadece ülke dışındaki çevrelerden değil, fakat malesef anlaşılmaz bir dar görüşlülükle ülke içindeki hakim çev-

relerce de desteklenmektedir. Bu desteğin belirgin iki nedeni bulunmaktadır: Bunlardan birincisi, kurulu düzene karşı olanlar, kendi klüplerini kurarak, psikolojik bir rahatlığa kavuşmakta ve böylece kısa dönemli mücadele amacı ortadan kalkmaktadır. Hatta, belirli bir güce ulaşıncaya kadar, karşı oldukları düzeni kabul dahi etmekte ve birlikte yaşamayı göze almaktadırlar. İkincisi ise, bu mücadeleyi destekleyen dış ve iç çevreler gerekli finansmanı sağlayarak, kurulu düzeni, sistemi rahatlatıcı sosyal masraf türü harcamadan tasarruf sağlamaya itmektedir. Ancak bunlar kısa dönemli kazanımlardır; uzun dönem açısından ise, son derece riskli yaklaşımlardır. Zira, belirli bir güç ve tabana ulaşan bu çevreler, siyasal iktidara yürüyecektir. Sistem dinamiği buna itecektir. Çünkü, taban genişleyip, büyüdükçe, finansmanı zorlaşacağından dolayı, bunu tüm topluma yaymak gerekecektir. Bunun yolu ise, siyasal iktidarı ele geçirmektir. Bir diğer neden ise, tabanı tutabilmek amacı ile, mücadelenin optimum düzeyinde düzeni değiştirmektir. Mücadele, ilk aşamalarda bilinci keskinleştireceği halde, bir süre sonra tabanın dağılmasına neden olabilir. İşte bu olası gelişmeleri gözönünde bulundurarak, Ortadoğu ülkeleri ile geliştirilecek kredi anlaşmalarında çok dikkatli olmak gereği kaçınılmaz görülmektedir.

Ortadoğu ülkeleri ile ekonomik ilişkilerin bir boyutu da Türkiye'nin bu ülkelerde yürüttüğü yatırım ve müteahhitlik hizmetleri ve bunlar karşılığında sağladığı gelirlerdir. Dışa açılan ve bu çabalarını devam ettirmede ısrarlı olan Türkiye açısından Ortadoğu ülkeleri sadece tüketim malları açısından değil, fakat yatırım ve özellikle inşaat alanlarında da önemli pazar niteliği taşımaktadır. Hatta petrol zengini olan bu ülkeler, yeni bağımsızlığa kavuşmuş olan Türk cumhuriyetlerinden de daha önemlidir. Bunun için iki neden bulunmaktadır. Bir defa Ortadoğu ülkelerinin ödeme kapasitesi Türk cumhuriyetlerinden daha yüksektir. İkinci olarak da, Ortadoğu ülkeleri orta dönemde yine Türk cumhuriyetlerinden daha fazla siyasal istikrara sahip görüyor.

Uluslararası ilişkilerde coğrafi yakınlık birinci derecede

önemli bir konu değildir. Petrol boru hattı, doğalgaz ticareti gibi konularda önem kazanan coğrafi konum, uluslararası sermaye ve mal hareketlerinde bu önemini yitirebilmektedir. Uluslararası ilişki ve ticarete birinci derecede önemli olan, uluslararası rekabette üstünlük sağlayabilmektir. Örneğin Ortadoğu ülkeleri, ithalatlarını planladıklarında, Türkiye'nin coğrafi yakınlığından çok, kalite ve fiyat konuları önemli olmaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin bu ülkelere ihracatını geliştirebilmesi, ihraç ürünlerine kalite ve göreceli ucuzluk sağlaması ile olasıdır.

Ortadoğu dünyanın en sıcak bölgesi ve bu anlamda da yumuşak karnıdır. Petrol üreticisi ve zengini olan bu yöre, söz konusu kaynak tükeninceye, kadar Batı'nın dikkatini çekmeye devam edecektir. Batı ise, bir yandan petrol kaynaklarını hakimiyeti altında tutabilmek, diğer yandan da bu kaynakları sömürebilmek için, bölgede devamlı huzursuzluk ve çatışma yaratma eğilimindedir. Irk, mezhep ve devletler arasında çatışmalar çıkartılarak, bölge devamlı olarak denetlenip, geri bırakılırken, silah satışları ile, petrol zenginliğine el konulmuş olmaktadır. Doğal olarak, coğrafi ve tarihsel yakınlığı nedeni ile Türkiye'de bu tür sosyal ve siyasal sürtüşmelerde payını almaktadır. Ortadoğu ülkelerindeki siyasal sürtüşmeler, hiç kuşkusuz, Türkiye'ye de büyük bir maliyetle yansımaktadır.

NOTLAR

1. The World Almanac 1993 (1992).
2. Gresh-Vidal (1991).
3. Selçuk (1987), s.356.
4. Ibid., s.358.
5. Başlıca Ekonomik Göstergeler, s.61 ve 63.
6. Ibid., s.47
7. Yaşa (1981), s.58-60.

KAYNAKÇA

-Başlıca Ekonomik Göstergeler, T.C. Başbakanlık, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ankara, 1993.

- Gresh, Alain- Vidal, Dominique: Ortadoğu (çeviren: Hamdi Türe), Alan Yayıncılık, İstanbul, 1991.

- Selçuk, Hasan: Körfez Ülkeleri Finans Piyasasının Petrodolar Açısından Tahlili ve Türkiye Yönünden Değerlendirilmesi, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1987.

- The World Almanac 1993, Pharos Books, New York, 1992

- Yaşa, Memduh: Devlet Borçları, Has Kutulmuş Matbaası, İstanbul, 1981.

Silahlanma yarışının, çatışmaların ve militarist politikaların en yoğun olarak görüldüğü bölgelerin başında Ortadoğu gelmektedir. Bu bölge, gerek iç gerekse dış birçok etken nedeniyle uluslararası sistemin kriz alanlarından birini oluşturmaktadır. Dış etkenlerin başında bölgede emperyalist ülkelerin çıkar çatışmaları gelmektedir. İç etkenler ise, çok yönlü bir çözümlemeyi gerektirecek niteliktedir. Bu anlamda Ortadoğu'ya ilişkin yapılacak genel bir çözümlemede, birçok etkene -hem iç, hem de dış- yer vermek gerekir ki, bu durum çalışmanın kapsamını geniş tutmayı ve en küçük ayrıntıyı bile gözden kaçırmamayı zorunlu kılmaktadır. Bu makalenin böyle bir iddiası yoktur. Makalede yalnızca Ortadoğu'da silahlanma ve militarizm konusu ele alınacak, yeri geldiğinde genel bazı etkenler çözümlemeye katılacaktır.

Ortadoğu'nun coğrafi konumu ve petrol kaynakları, uluslararası sistemde bölgeye önemli rol vermektedir. Bu açıdan Ortadoğu ülkelerini iki gruba ayırmak mümkündür. Birinci grupta, Suudi Arabistan, İran, Irak, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Umman gibi petrol üreten Basra Körfezi ülkelerini; ikinci grupta Türkiye, İsrail, Lübnan, Suriye, Ürdün, Mısır, Yemen ve kısmen Pakistan ve Afganistan gibi ülkeleri ele alabiliriz. Ancak bu sınıflandırma konu silahlanma olunca çok değişik bir yapı göstermektedir. Çünkü silahlanma ilişkilerini yalnızca bölge ve yukarıda sıraladığımız ülkelerle sınırlı tutmak mümkün değildir. Örneğin, Ortadoğu ülkelerinin silahlandırılmasında Gelişmiş Kapitalist Ülkelerin (GKÜ), Rusya'nın ve bazı Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinin, Çin'in, Kuzey Kore'nin, Hindistan'ın rolünü gözardı edemeyiz. Bununla birlikte Ortadoğu ülkelerinden İsrail'in Latin Amerika,

* Dr. Yavuz G. YILDIZ, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Afrika ve Asya ülkelerinin silahlandırılmasındaki etkin faaliyetlerini de dikkate almak gerekmektedir. Bu nedenle Ortadoğu'da silahlanma ve militarizmden söz ederken, çok yönlü ilişkiler ağının varlığından bahsetmek bir anlamda kaçınılmaz olmaktadır.

Diğer yandan silahlanma sürecinde, yalnızca tek bir faktörün belirleyiciliği de söz konusu değildir. Çünkü bir faktöre bağlı bir çözümleme, birçok eksikliği de beraberinde getirmektedir. Silahlanma ve militarist politikaların dayanağını, dış etkenler oluşturabildiği gibi, ülkenin iç dinamikleri de oluşturabilmektedir.

Ayrıca bölgedeki ilişkileri çözümleyebilmek için, bu ülkelerde özellikle dinin ve dinsel temele dayalı hareketlerin, ordunun, siyasal eğilimlerin, ideolojilerin, azınlıkların durumunun, bölge ülkeleri arasındaki geleneksel rekabetin, militarizmin ve dolayısıyla şiddetin Ortadoğu halkları üzerindeki etkisinin; siyasal rejimlere ve ekonomik modellere ilişkin tercihlerin temelinde yatan etkenlerin neler olduğunun da dikkate alınması gerekmektedir.

Bu çerçevede kısaca bölgenin stratejik önemi ve ordunun işlevi üzerinde durarak, bölgede silahlanma ve militarizmin boyutlarını ortaya koymaya çalışacağım.

BÖLGENİN STRATEJİK ÖNEMİ

Ortadoğu'nun stratejik önemi genel anlamda Batı'nın çıkarlarına bağlı olarak belirlenmektedir. Emperyalist ülkelerin çıkarları ise, Ortadoğu ülkeleri arasında uzlaşmaz çatışmaları ve militarizmin varlığını gerektirmektedir. Bu anlamda Ortadoğu ülkelerinde silahlanma yarışının hızlandırılması, çatışmaların sürekliliği ve barış sürecinin engellenmesi Batı açısından istenir bir durumdur. Ortadoğu'da yapay bir biçimde sınırların belirlenmiş olması ve bölgenin azınlıklar temeli üzerinde parçalanması da, bu politikanın bir ürünüdür. Bugüne kadar bölgede ortaya çıkan tüm krizler -Süveyş, Kıbrıs, Cezayir, Lübnan, Körfez gibi- Batı açısından Ortadoğu ve çevresinin stratejik önemini gözler önüne serdi. "Petrol" ve ona bağlı olarak ortaya

çıkan "güvenlik" kaygısı, Ortadoğu politikalarının hem istikrarsızlık, hem de yönlendiricilik faktörü oldu. Fakat burada bir parantez açmak gerekiyor: Ortadoğu yalnızca petrol kaynağı açısından zengin değildir. Örneğin İran, hampetrolün yanısıra, kömür, krom ve dünyanın ikinci büyüklükteki doğal gaz rezervlerine; Irak, hampetrol, doğal gaz, fosfat, sülfür rezervlerine; Suriye, hampetrol, fosfat, krom ve mangan rezervlerine; İsrail, bakır, fosfat, potas, bromür asidi tuzu rezervlerine; Suudi Arabistan, hampetrol, doğal gaz, demir cevheri, altın ve bakır rezervlerine; Cezayir, hampetrol, doğal gaz, demir cevheri, fosfat ve uranyum rezervlerine; Bahreyn, petrolün yanısıra doğal gaz rezervlerine; Mısır, hampetrol, doğal gaz, demir cevheri, fosfat, mangan rezervlerine; Kuveyt, petrol ve doğal gaz rezervlerine; Libya, petrolün yanısıra doğal gaz rezervlerine; Umman, hampetrol, bakır, asbetst rezervlerine; Katar, hampetrolün yanısıra doğal gaz rezervlerine; BAE, hampetrol ve doğal gaz rezervlerine sahiptir ¹.

Diğer yandan Ortadoğu, dünyanın en önemli coğrafi bağlantı noktasını oluşturmaktadır. Asya ile Avrupa'nın, Asya ile Afrika'nın, Akdeniz ile Hint Okyanusu'nun bağlantıları bu bölgededir. Ortadoğu'nun -özellikle Basra Körfezi'nin- güç merkezi niteliği taşıması, bu bağlantı noktalarının denetlenmesi kaygısını da yansıtmaktadır.

• Bölgenin diğer bir özelliği ise, azınlıklar temeline dayalı olarak parçalanmış olmasıdır. Bugüne kadar emperyalist güçler, bölgede çok sayıda devletçikler kurarak ya da kurulmasına yardım ederek, bu devletlerin başına dinsel ve etnik ayrıma ya da tek bir ailenin (kabilenin) hakimiyetine dayalı rejimlerin gelmesine destek verdiler. Örneğin, Irak'ta Şii çoğunluğun Sünni azınlık (Takriti ailesi denetiminde) tarafından yönetilmesi, Lübnan'da Müslüman çoğunluğun Maruni Hıristiyan azınlık tarafından yönetilmesi, Filistin'de Arap çoğunluğun Yahudi azınlık tarafından yönetilmesi, Suudi Arabistan'da Suudi ailesinin yönetimi, Ürdün'de çoğunluğun Haşimi ailesince yönetilmesi, Suriye'de Sünni çoğunluğun Alevi azınlık tarafından yönetilmesi gibi ².

Bölgede emperyalist çıkarların yanı sıra, dinsel faktörlerin, bölge devletleri arasındaki sorunların ve bölge devletlerinin sınırları içinde yaşamak istemeyen azınlıkların varlığı da, Ortadoğu'da genel anlamda otoriter rejimlerin sürekliliğine zemin yaratmaktadır. Bu durum, bölge ülkelerinde ordunun gücünü ve işlevlerini artırdığı gibi, militarizmin kurumlaşmasına da yol açmaktadır.

ORDU

Arap kökenli Ortadoğu ülkelerinde sınıfsal yapıyı, "yönetici sınıf, bürokratik orta sınıf, burjuva orta sınıf, din adamlarının oluşturduğu orta sınıf, işçi sınıfı, köylüler ve göçebeler" ³ şeklinde tanımlamak mümkündür. Bu sınıfsal yapıyı kısaca genel hatları ile ele alırsak; "yönetici sınıfın" toplam nüfusun yüzde 2'sinden daha az kesimini oluşturduğunu görmekteyiz. Bu sınıf, otorite ve iktidar araçlarını tekeline toplamaktadır. Yönetici sınıf, hükümet yöneticilerini, büyük mal sahiplerini, dinsel çevreleri, yönetimde söz sahibi olan kabileleri (ya da aileleri), orduyu ve iş çevrelerini kapsamaktadır. Yöneticiler ve yönetici ailelerin mensupları, bu ağın en üst tabakasını oluşturmaktadır. Askeri liderler, üst düzey bürokratlar, ulemalar ve burjuvazinin en zengin kesimi, bu ağın diğer uzantılarıdır ⁴.

Bürokratik orta sınıf ise, yönetici sınıfın çıkarlarına diğer sınıflardan daha çok hizmet etmektedir ⁵. Burjuva orta sınıf, işadamları, tüccarlar ve ticaret erbabından oluşurken ⁶; din adamları orta sınıfı ise, rejimin ideolojik cephesini oluşturmaktadır. Bu sınıfın üyeleri eğitim sistemi üzerinde etkilidir ve geleneksel eğitim kurumlarının yöneticisi ve öğreticisidirler ⁷.

Bu üç sınıf, yönetici sınıfın ve dolayısıyla rejimin çıkarlarını koruma doğrultusunda işlevler yerine getirmektedir. Ayrıntıya girmeden genel hatlarını çizdiğimiz bu sınıfsal yapıya dayanan Ortadoğu siyasal rejimlerini sosyolojik açıdan çözümllediğimizde de; refah, statü ve iktidarın, toplumun çok az kısmının elinde bulunduğunu görmekteyiz. Bu anlamda, Ortadoğu'da azgelişmişliğin tüm yapısal sorunlarının bu haksız

paylaşımından kaynaklandığını görmek mümkündür. Bu yapıda ekonomik anlamda aşırı yoksulluk ve aşırı zenginlik; politik olarak da, monarşiler, devrim komuta konseyleri ve kısmen de olsa, parlamenter rejimler birarada bulunmaktadır.

Bu toplumsal yapıyı gözönüne aldığımızda, Ortadoğu'da siyasal gelişmenin negatifliği önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Siyasal gelişmenin önemli bir boyutu olan siyasal katılmayı ölçü olarak alırsak, halkın istemleri ve bu istemlerin yerine getirilmesinde "özgürlük ve güvenlik", "anarşi ve devlet terörü" gibi ikilemlerin belirleyici olduğunu görmekteyiz. Bu ikilemlere dayalı politikaların ise iki işlevinden söz etmek mümkündür: Birincisi, militarist yapının kurumsallaşmasına zemin yaratmakta ve ikincisi, silahlanma sürecini meşrulaştırmaktadır. Bu durum hemen hemen her alandaki politikalar üzerinde etkili olmaktadır. Daha geniş kapsamlı olarak, Ortadoğu ülkelerinde militarist güç odaklarının yer aldığı bir "güvenlik grubu"nun ⁸ varlığından da söz etmek mümkündür. Burada "güvenlik grubu" tanımlaması ile, devlet yönetiminde militarist politikaların uygulayıcılarının ve savunucularının hedef birlikteliği belirtilmektedir. Resmi olmayan, fakat politikaların belirlenmesinde oldukça etkili olan bu gruplar içinde, ordunun yanı sıra, çeşitli devlet kurumları, yöneticiler, politikacılar, akademisyenler, şirketler ve yabancı güç odakları yer almaktadır. Ortadoğu'da otoriter rejimlerin teminatı işlevi gören güvenlik grubu, aynı zamanda emperyalist politikaların temellendirdiği ulusal güvenlik doktrininin de uygulayıcısı ve savunucusudur. Gerçekte bölgede egemen konumdaki gruplar daha çok resmi olmayan gruplardır ve bu grupların hemen hepsi, ordu ve diğer militarist kurumlarla içiçedirlir.

Ortadoğu'da ordunun köklerini İslam öncesi döneme kadar götürmek mümkündür. Bu yapısıyla ordu, Ortadoğu siyasal sürecinde dün olduğu gibi, bugün de önemli role sahiptir. Bölgede orduların en önemli işlevinin iktidardaki rejimi korumak olduğunu ileri sürebiliriz. Ordusuz kral olmayacağı gibi, Ortadoğu'da monarşik ve otoriter ⁹ rejimlerin sürdürülmesinde de temel güç ordu olmaktadır.

Genel anlamda Ortadoğu ülkelerinde silahlı kuvvetlerin işlevleri ve yapıları hakkında şu özellikleri sıralayabiliriz:

- Ortadoğu ülkelerinin sahip olduğu ordular, ölçek, ekipman, eğitim ve şevk açısından farklılıklar göstermektedir.

- Orduların birkaçı ulusal sınırları savunabilecek şekilde donatılmıştır ve yine birkaçı dışa yönelik askeri hareket yeteneğine sahiptir. Örneğin Kuveyt, Lübnan, Yemen, Tunus ve BAE gibi ülkelerin orduları daha çok içte güvenliği sağlayacak düzeydedir. İsrail, İran, Irak, Mısır gibi ülkelerin orduları ise uluslararası çatışma deneyimine sahiptir.

- Orduların çoğu için temel görev, iktidardaki rejimin korunması ve sürdürülmesidir. Örneğin İsrail'de "sivil ve askeri alanlar arasındaki ayrım çizgisi net değildir; bunun nedeni kısmen ordunun toplumun ayrılmaz bir parçası olmasıdır" 10. İsrail'de ordu rejimin güvencesi olarak kabul edilmektedir. Çünkü, ordu devletin kurulmasını sağlayan güçtür ve savunma sorunu da en önemli konudur. Aynı şekilde, Irak'ta, İran'da, Suriye'de ve diğer Ortadoğu ülkelerinde ordu rejimin teminatıdır. Örneğin İran'da rejime yönelik tehditler arttıkça, rejimin koruyucusu olarak güçlü bir ordunun yaratılması hedef haline gelmiştir. Yine bu konuda Cezayir ve Türkiye'yi de örnek olarak ele almak mümkündür.

- Genel olarak bölge ülkelerinin silahlı kuvvetleri iktidar üzerinde büyük etki ve yönlendirme gücüne sahiptir. İçte ve dışta rejime muhalif hareketlerin bastırılması, gitgide artan militarist politikalara yol açarken, ordunun siyasal iktidar üzerindeki gücünü ve ekonomik, siyasal ve toplumsal alanda alacak kararlar üzerinde etkisini artırmaktadır. Örneğin İsrail'de ordunun artan ölçüde kamu hayatına müdahalesinden söz edebiliriz. İsrail'de "sanayi altyapısı, tabii kaynakların geliştirilmesi, şehir planlanması gibi farklı alanlara ilişkin kararlarda savunma sorunu" 11 dikkate alındığından, ordu bu kararların alınmasında, uygulanmasında belirleyici olmaktadır. Aynı şekilde bu durumu Mısır'da, Suriye'de, Irak'ta, İran'da ve diğer ülkelerde de gözlemek mümkündür.

- Ortadoğu ülkelerinin orduları, asker sayısı açısından nüfuslarına oranla büyüktür ve ordunun silahlanmasına ayrılan paylar yüksektir.

- Ordunun siyasal sürece müdahalesi şeklinde beliren askeri darbeler, Ortadoğu siyasal sürecinin en iyi kurumsallaşmış yönünü oluşturmaktadır.

- Ortadoğu ülkelerinde ordu-iktidar ilişkisi içiçe geçmişlik göstermektedir ve ordunun denetlenmesine yönelik yasal ve kurumsal düzenlemeler yoktur. Bunun çerçevesini ülkelerin iç dinamikleri kadar, emperyalist ülkelerin bölgedeki çıkarları ve bu çıkarların korunmasında bölge ülkelerinin ordularının üstleneceği roller belirlemektedir. Örneğin, İsrail'in güçlü bir orduya sahip olması ABD'nin bölgedeki çıkarları için gereklidir. Diğer yandan yine İsrail ordusunun varlığı ve ordunun siviller tarafından denetlenmesini sağlayacak temel kurumların hiçbir zaman kurulmayışı da, İsrail devletinin militarist politikaları için zorunludur.

- Ortadoğu ülkelerinde orduların donatımında, çözülmenden önce Doğu ve Batı'nın birbirlerine karşı askeri paktlar oluşturmak amacı ağırlık taşımaktaydı. Bu ülkelere verilen askeri yardımlar, yardım veren ülkenin ekonomik ve siyasal istek ve çıkarlarına paralel olarak artmaktaydı. Bu doğrultuda yardım alan ülkelerin orduları, eğitim ve donanım veren ülkelere bağımlı oldukları gibi, bu yardımlar, yardım veren ülkenin bölgedeki stratejik hedefleri için de ucuz yardımcı birlikler sağlanmasına olanak yarattı. Böylece silahlanma alanında yoğunlaşan ilişkiler yoluyla emperyalist politikaların bölgede uygulanabilirlik düzeyi arttı, bu yardımlar sayesinde askeri-otoriter rejimlerin ve geleneksel monarşilerin ayakta kalması sağlandı ¹².

ORTADOĞU'DA SİLAHLANMA SÜRECİ

Silahlanmanın bir "ticari", bir de "hegemonya" sağlamaya yönelik iki yönü vardır ¹³. Silahlanmanın "ticari" yönünde egemen öge kâr iken; "hegemonyacı" yönünde ise, ül-

kenin bağımlı kılınmasının yanı sıra bölgede emperyalist güçlerin çıkarlarını koruyacak yapının oluşturulması hedeflenmektedir. Böylece ülke üzerinde emperyalist hegemonyanın sürdürülmesi sözkonusu olmaktadır. Silah satış politikasının bu iki yönünü de Ortadoğu'da görmek mümkündür.

Kapitalist sistem açısından silahlanma sektörünün önemi, öncelikle bu sektörün ürünlerine olan talebin büyüklüğüne ve niteliğine bağlıdır. Alıcının isteminin uyarılması, satıcının da bu talebi yönlendirmesi önemlidir. Bu açıdan baktığımızda, Ortadoğu'da, genel anlamda bu iki durumun başarı ile sürdürüldüğünü görmekteyiz. Ortadoğu'da her çatışma silah talebini uyarmış, bu talep de gelişmiş kapitalist ülkelerce başarı ile yönlendirilmiştir.

Silah piyasasında talebin yönlendirilmesi, malın niteliğine de bağlıdır. Silahlanma sektöründe alıcı devlet, satın alacağı askeri malın fiyatından çok niteliğine bakmak zorundadır. Alıcı aradığı nitelikte malı bulduğunda ise, uluslararası silah piyasası tarafından belirlenen fiyata bakmaksızın o malı almaktadır. Yeni bir teknolojiye sahip silahların üretilmesi de, silahlanma yarışının yaşandığı bu bölgede, o silahı satın alma zorunluluğu yaratmaktadır. Bu genel gerçek, diğer ülkelerde olduğu gibi Ortadoğu ülkelerinde de silahlanma alanında talebi uyaran bir etkidir. Diğer yandan Ortadoğu ülkelerinde despot rejimlerin sürmesi için de aktif bir askeri gücün varlığı gerekmekte, bu durum ise sürekli silahlanma anlamına gelmektedir.

Ortadoğu'da askeri harcamalar 1963'den beri hızlı bir şekilde artmaktadır. 1963 yılında Ortadoğu ülkelerinin ¹⁴askeri harcamaları toplamı (1985 değeriyle) 4 milyar dolara, 1983'te (1985 değeriyle) 68 milyar dolara ¹⁵ ulaşırken; 1992'de bölge ülkelerinin ¹⁶ savunma harcamaları, savunma bütçeleri ve aldıkları askeri yardımların görünen toplamı yaklaşık 150 milyar doları buldu ¹⁷.

Emperyalist ülkelerin silahlandırma politikaları İkinci Dünya Savaşı sonrasında önemli ölçüde değişti. Özellikle silah bağışlama yoluyla alt metropollerde ve bağımsızlıklarını kazanan ülkelerde devletlerin militarist yapıları güçlendirildi. Böy-

lece, bir yandan bağımlılık koşulları bu ülkelere rahatlıkla kabul ettirilirken, diğer yandan da silahlanma temel ihtiyaç haline getirildi.

Soğuk Savaşın başlangıç dönemlerinde, yani 1950'lerin başında Ortadoğu'nun silahlandırılması süreci hızlanmıştı. Bu süreç, Doğu ve Batı'nın birbirlerine karşı ittifaklar kurma temeline dayanmaktaydı. ABD, bu dönemde Mısır ve Irak'ı kapsayacak bir ittifaklar zinciri kurmayı planlarken, jeopolitik açıdan önemli gördüğü devletlere de askeri yardımlarını artırmaktaydı. Bu ülkeler öncelikle Ortadoğu bölgesinde yer alan İran, Ürdün, Irak, Türkiye gibi ülkeler ile Pakistan gibi bölgeye sınırı olan ülkelere.

1948 savaşı sonrasında ABD, Fransa ve İngiltere, Arap-İsrail silah dengesini korumak (!) iddiasıyla yayınladıkları Üçlü Bildirge (Tripartite Declaration-1950) ile savaşan taraflara ambargo uygulamayı kararlaştırdılar. Fakat bu ambargo silahlanma çabalarına sınırlama getirmedi. Ekonomik çıkarlar, bu bildirgede amaçlanan hedeflerin önüne geçti. Üçlü Bildirge ile uygulanan ambargo karşısında Mısır ile Suriye Sovyet silahları almaya öncelik vermeye başladılar. İsrail de bu dönemde silahlarının büyük çoğunluğunu Çekoslovakya'dan sağlamaktaydı. Çünkü Çekoslovakya yalnızca silah üreten bir ülke değil, aynı zamanda o dönemde SSCB'ne bağımlılığı en az olan Doğu Bloku ülkesiydi ¹⁸. Aslında Sovyetler de İsrail'e yönelik bu silah satışını desteklemekteydi. Çünkü böyle bir politika ile Sovyetler, Ortadoğu'da İngiliz etkisini zayıflatmayı ve İngiltere'nin izlediği Filistin politikası yüzünden ABD ile İngiltere'nin arasını açmayı hedeflemekteydi. Diğer taraftan İsrail de, üç devlet tarafından uygulamaya konan kısmi ambargoya rağmen, İsveç'ten 25 Mustang uçağı; İngiltere'den 20 Mosquita ve 25 Gloster Meteor uçağı; İngiltere ve Fransa'dan Sherman, Cromwell, M-9 ve M-7'lerden oluşan 375 civarında tank satın aldı ¹⁹. Aynı dönemde Ürdün, İngiltere'den 100 tank alırken; Mısır ise ABD, İngiltere ve Fransa'dan Charioteer Centurion, Sherman, Valentine ve AMX-13'lerden oluşan 300 adet tank ve İngiltere'den Avro Anson, Spitfire, Gloster Meteor, DeHaviland

Vampire'lerden oluşan 100 uçak satın aldı ²⁰. Diğer yandan Irak da, ABD ile askeri yardım anlaşması imzalayarak ²¹ bölgedeki silahlanma yarışına katıldı.

1960'lar ve 1970'lerde ABD, Avrupa'da ve Uzakdoğu'da yeni ortaya çıkan ekonomik güçlerle rekabeti sonucu, kötüye giden ekonomisindeki sorunların çözümü için bütün çabalarını silah satış politikasına dayandırdı. ABD bu dönemde ortaya çıkan dış ticaret açığını kapatmak için öncelikle askeri malların ihracatına önem vermeye başladı. 1960'larda İran'ın, daha sonra da Suudi Arabistan'ın ABD silahları ile donatılmasına hız verildi. 1964'e kadar ABD'nin Dış Askeri Yardımı'nın (FMS) yüzde 80'i Avrupa, Japonya, Kanada ve Avustralya'ya yönelik iken ²², daha sonra FMS içinde Ortadoğu ülkelerinin payı gitgide artmaya başladı ²³. Bu, bir anlamda ABD'nin, İngiltere'nin Ortadoğu'dan çekilmesi ile ortaya çıkan hegemonya boşluğunu doldurma çabasıydı. Tabii ki, Ortadoğu'daki silahlandırılma süreci, Batı'nın bölgedeki çıkarlarını korumaya yönelikti ve ABD'nin bölgeye doğrudan askeri müdahalelerde bulunma eğilimini de yansıtmaktaydı.

1967 Savaşından sonra ise, ABD'nin Ortadoğu ülkeleri ile ilişkileri gitgide artmaya başladı. Fransa'nın 1968-1969'da İsrail'e uyguladığı silah satış ambargosu ve bunu takip eden de facto İngiliz ambargosunun savaş sonrasında da sürmesi, ABD'nin bu ülkeye askeri yardımlarını artırmasına ve iki ülke arasında ilişkilerin gelişmesine yol açtı. ABD'nin toplam askeri yardımları içinde Ortadoğu'nun payı 1963-1967 döneminde yüzde 10 iken, sonraki beş yıllık dönemde yalnızca İsrail'in toplam askeri yardımlar içindeki payı yüzde 34'e yükseldi ²⁴. Fransa ve İngiltere'nin uyguladığı ambargodan sonra ABD, İsrail'in silahlandırılmasında ve İsrail-Arap silah dengesi üzerinde etkili olmaya başladı.

1973 savaşından sonra ise, bölgede ABD'nin silah sattığı ülke sayısı gittikçe arttı. Bu dönemde ABD ile İran arasındaki silah ticaretinde ve aynı şekilde Ürdün ile Suudi Arabistan'a ABD'nin silah satışlarında da önemli artışlar meydana geldi. 1973-1977 arasında ABD'nin bölgeye yaptığı toplam silah

transferi içinde İran'ın payı yüzde 42'ye yükseldi. Suudi Arabistan'ın payı ise, 1963-1973'de yüzde 16 iken, 1973-1977'de yüzde 24'e çıktı ²⁵. 1974'te FMS içinde Avrupa, Japonya, Kanada ve Avustralya'nın payı yüzde 14'e düşerken; İran 1974 yılında silah ithalatının yüzde 45'ini ABD'den alarak FMS içinde en büyük paya sahip ülke konumuna geldi ²⁶.

İngiltere, Fransa ve ABD'nin 1974 ve 1975 yılları arasında yaptıkları silah ihracatına ilişkin veriler, silah ekonomisinin rolünü ortaya koyması bakımından ilginçtir. Bu dönemde petrol fiyatlarındaki artış ile silah ihracatının da aynı biçimde ani ve gitgide hızlanması dikkat çekicidir. Yaptığı silah transferinde petrolün önemsiz rol oynadığı SSCB dışında ²⁷, birbirleriyle şiddetli rekabet halinde bulunan silah üreten ve satan Batılı ülkelerin bölgedeki stratejilerinin parolasının "petrole karşı silah" ²⁸olduğu görülmektedir.

ABD'nin Ortadoğu ülkelerine yönelik silah ihracatı, bu ülkelere silah ihraç eden ülkelerin sayısının artışıyla göreceli olarak 1978 sonrasında azalmaya başladı. Ancak bu durum ABD'nin genel olarak bölgeye en fazla silah satan ülke konumunu değiştirmede. ABD, 1973-1978 arası dönemde Ortadoğu silah pazarının yüzde 51'ini elinde tutmaktaydı ²⁹. 1979-1983 arasında yine en fazla silah üreten ve satan ülke konumunu sürdürmekte ise de, örneğin 1978-1982 arasında İsrail'in FMS içindeki payı yüzde 34'ten 30, yüzde 19.2'ye ³¹; İran'ın payı da yüzde 17.5'e ³² düştü. Buna rağmen ABD, 1979-1983 arası dönemde Ortadoğu'ya yapılan silah ihracatının yüzde 62'sini ³³, yani Ortadoğu ülkelerinin silah ithalatının üçte ikisini gerçekleştirdi.

Bölgedeki silahlanma çabalarının altında, pazarlık gücü oluşturma, kendi ideolojisini yaygınlaştırma, karşı tarafı silahlanma yarışına itme ve savaş kazanma gibi üstünlük girişimlerinin varlığının yanı sıra, dünya emperyalist sisteminin merkezini oluşturan güçlerin, Ortadoğu'da bazı ülkeleri askeri anlamda güçlendirerek, kendi politikalarını uygulayacak "bölgesel polisler" yaratmaya çalıştıkları da görülmektedir. Nixon doktrini çerçevesinde ABD, Ortadoğu'da bölgesel güvenliği ko-

ruyacak bir güç (!) olarak işlev yüklendi. Bu doktrinden vazgeçilmesinden sonra ABD, bölge ülkeleri ile askeri işbirliğini geliştirmeye hız verdi. "Dost rejimler" (!) birer bölgesel polis haline getirildi. Bu ülkelerde yaratılan dışa yönelik askeri potansiyel, içte iktidarın yapısı üzerinde de etkili oldu ve hatta, içte despot iktidarların varlığını azaltmadı, çoğalttı. Aynı zamanda emperyalist güçler, silahlandırdıkları bu ülkeler - Türkiye, Mısır, İran, Irak, Suudi Arabistan gibi- aracılığıyla da bölgeyi kontrol etmeye çalıştılar.

Carter doktrini ile Hızlı İntikal Kuvvetleri (Rapid Deployment Force - RFD) gibi, Ortadoğu'da Batı'nın doğrudan kendi çıkarlarını koruyabileceği mekanizmaların yaratılması hedeflenmekteydi. RDF, Ortadoğu'da Batı'nın silah transfer politikalarının yönünü değiştirdi. Çünkü, Batı gerek Sovyetler'in Afganistan'ı işgali, gerekse İran Devrimi gibi olaylarla artık kendi çıkarlarını kendisinin, doğrudan savunması gerektiğine inanmaktaydı. Bu iki olay, Ortadoğu'nun jeopolitik önemini daha da açığa çıkardı ve Körfez petrollerine bir saldırı halinde, bu saldırıyı caydıracak acil müdahale kuvvetinin gerekli olduğuna dair düşünceleri artırdı.

Reagan ile başlayan ABD'nin gücünün yeniden inşası retoriği, dünya çapında silahlanma yarışını hızlandırdığı gibi, niteliğini de değiştirdi. Reagan yönetiminin dışarıya silah satışına destek olması, nükleer teknolojinin ihracatına getirilen kısıtlamaların ortadan kaldırılması, CIA bütçesinin artırılması gibi uygulamalar da silahlanma yarışı üzerinde etkili oldu. Diğer yandan Kuzey'in silah üretim yöntemleri Güney'in silah transferlerine "bumerang" etkisi yaptı ve Ortadoğu ülkelerini de içine alan birçok ülke nükleer silahlar da dahil olmak üzere, geliştirilmiş silah teknolojilerine sahip olmaya başladı. Silahlanma alanında dikey ve yatay genişleme, Batı'nın (Kuzey'in) çıkarlarını tehdit eder duruma geldi. Üçüncü Dünya ülkelerinin gelişmiş silah teknolojilerine sahip olmasıyla Batı'nın yaptırım gücü ve bu alandaki üstünlüğü tehdit altına girdi. Bununla birlikte, Doğu Bloku'nun çözülmesi ile silah ticaretinde ulusal sınırları aşan piyasa ilişkilerinin ortaya çıkması da, silah ti-

caretinde kontrolu ve denetimi güçleştirdi. Hatta, nükleer malzemeler karaborsada satılır hale geldi ³⁴.

1980 ve 1990'lı yıllarda, Ortadoğu en önemli silah pazarı olma özelliğini korudu. 1983-1988 yılları arasında en fazla silah ithalatı yapan ölkeler arasında ilk sıraları, Irak, Suudi Arabistan, Suriye, İran, İsrail (aynı zamanda ihracatçı olarak da) gibi Ortadoğu ölkeleri almaktaydı. 1986-1990 arasında Ortadoğu ölkeleri içinde Irak, en fazla silah satın alan ölkeydi ve Irak'ın 1990 yılı silah ithalatında konvansiyonel silahlar önemli yer tutmaktaydı ³⁵. 1990 yılında Suriye, Libya, BAE, Bahreyn ve Suudi Arabistan'ın silah ithalatı da arttı ³⁶. Bu ölkeler içinde en fazla silah satın alan öлке ise, Suudi Arabistan idi.

BM Silahsızlanma Komisyonu'nun verilerine göre, 1991 yılında Ortadoğu ölkeleri yalnızca konvansiyonel silah satın almak için 30 milyar dolardan daha fazla para ayırdılar ³⁷.

SIPRI'ya göre ise, 1991 yılında dünya konvansiyonel silah ticareti, 24.470 milyar dolar olarak gerçekteşti ³⁸ Rusya'nın 1991 yılında silah ihracatı 3.93 milyar dolar iken; ABD'nin 11.195 milyar doları buldu ³⁹. Bu dönemde en fazla silah ithal eden öлке sıralamasında ilk sırayı 2.9 milyar dolarlık ithalat ile Hindistan alırken; bunu, 1.676 milyar dolar ile İsrail, 1.559 milyar dolar ile Türkiye ve 1.22 milyar dolar ile Afganistan izledi ⁴⁰.

SIPRI verilerine göre, 1992 yılında da dünya konvansiyonel silah ticareti 18.405 milyar doları buldu. Bu dönemde en fazla silah satan ölkeler; ABD (8.4 milyar dolar), Rusya (2 milyar dolar), Almanya (1.9 milyar dolar), İngiltere (950 milyon dolar), Çekoslovakya (779 milyon dolar), İtalya (335 milyon dolar), Hollanda (305 milyon dolar), İsveç (113 milyon dolar) iken; aynı yıl en fazla silah satın alan ölkeler ise, Yunanistan (1.918 milyar dolar), Türkiye (1.511 milyar dolar), Suudi Arabistan (883 milyon dolar), İran (877 milyon dolar), Tayland (869 milyon dolar), Pakistan (432 milyon dolar), Güney Kore (414 milyon dolar) ve İspanya (370 milyon dolar) idi ⁴¹.

Yine 1992 yılındaki silahlanma eğilimine ilişkin ABD

Kongresi'nin hazırladığı silahlanma raporuna göre, ABD dünya silah piyasasını elinde tutmaktaydı. Rapora göre Suudi Arabistan en fazla silah satın alan ülkeydi. Ayrıca raporda, 1992 yılında Rusya'nın 1.3 milyar dolarlık, ABD'nin ise 13.6 milyar dolarlık silah sattığı belirtilmekte, ABD'nin en fazla silah sattığı ülkelerin de Suudi Arabistan ve Kuveyt olduğu bildirilmekteydi. Satılan silahlarda ağırlığı ise Patriot'ların oluşturduğu belirtilmekteydi. Rapora göre tüm silah satışlarının yüzde 38'i Ortadoğu ülkelere yönelik oldu ve bölge ülkelerinden Suudi Arabistan 35.9 milyar dolarlık silah satın aldı ⁴². Çeşitli kaynaklardan alınan bu veriler, gerçekte ülkelerin silahlanmaya ayırdıkları paraların miktarının tesbitinin ne derece güç olduğunu göstermektedir. Diğer yandan silahlanma sürecini yalnızca silah satın almak ile de sınırlandırmak mümkün değildir. Askeri eğitimi, personel transferini, silahlanmaya hizmet edecek doğrudan ve dolaylı yatırımları ve en önemlisi gizli silah satışlarını, silah teknolojisindeki transfer ve işbirliği ilişkilerini de gözardı etmemek gerekir. Gerçekten de, bu saydıklarımız silahlanma sürecinde önemli yer tutmaktadır. Bu nedenle, Ortadoğu'da silahlanma sürecini çözümleyebilmek için bu ilişkilere de değinmek gerekmektedir.

Ortadoğu'da Silahlanma Programları

Silahlanma yalnızca "rejimi" ya da "sistemi" korumak için gerekli olan bir şey değildir. Aksine silah, devletler, şirketler ve bireyler arasında alınıp satılabilen bir meta haline getirilmiştir. Kapitalist çevreler işi, bir silah ekonomisi oluşturacak kadar ileri götürmüşlerdir. Günümüzde silahlanma, türlü militarist propagandaların, ulusal ideolojilerin kışkırttığı yaygın talebiyle bütün dünyayı kaplayan, kurumak bilmez pazarıyla, dev çokuluslu imalatçılarıyla bir ekonomi sektörüdür ⁴³.

Silah ekonomisine ilişkin transferler, ürün, üretim tesisleri ve personel transferini içermektedir. Tüm transfer yöntemlerinin 1945 sonrasında bölgeye yönelik olarak, hem Doğu hem de Batı tarafından uygulandığını gözlemek mümkündür. Aslında İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla az gelişmiş ül-

kelerde silah üretimine ilişkin somut planların yapıldığı görülmektedir. O dönemde gerekli sınaî donatım araçlarının ithalindeki güçlükler nedeniyle, bu planlar, yalnızca müttefik güçlerin ihtiyaç duyduğu silah üretimine doğrudan katılan ülkelerde uygulandı. Örneğin, Mısır'da savaş uçağı üretimi, İkinci Dünya Savaşı sırasında müttefiklerin silah üretimi için kurdukları hangarlarda gerçekleştirildi ⁴⁴.

Ortadoğu'da İsrail ve Mısır hemen hemen aynı dönemde kendi füzelerini geliştirme çabası içine girdiler. Mısır ile Almanya arasında 1950'li yılların sonlarına doğru ilişkiler gelişti ve bu iki ülke 1959 Kasım ayında Münih'te füze geliştirme programına ilişkin olarak gizli bir anlaşma imzaladılar ⁴⁵. 1960'lara kadar Mısır'da Alman füzelerinin geliştirilmesi faaliyetleri sürdü. 1962 yılında yaklaşık 250 uzmandan oluşan bir Alman ekibi bu ülkede füzelerin geliştirilmesi programında çalışmaktaydı ⁴⁶. Bu faaliyetler sonucu Mısır ilk füze denemesini 26 Temmuz 1962'de gerçekleştirdi ⁴⁷. MOSSAD'ın raporlarına göre, o dönemde "Mısır'ın elinde iki adet uzun menzilli füze bulunmaktaydı. Bunlardan AL KAHİR 350 mil menzile, AL ZAFİR ise 175 mil menzile sahipti" ⁴⁸. Bu gelişmelere rağmen Mısır'da füzeler için gerekli elektronik araçların ve erken uyarı sisteminin imalatı gerçekleştirilemedi. Bu amaçla yapılan tüm girişimler de, İsrail gizli servisi MOSSAD tarafından engellendi ⁴⁹. Mısır'ın füze gücünü geliştirmeye başladığını gören İsrail, bu ülkede bulunan Alman uzmanların çekilmesi için yoğun diplomatik faaliyetlere girişti. İsrail ile Almanya arasındaki ilişkilerin düzelmeye başlamasıyla, Alman uzmanlar 1965 yılında Mısır'dan çekildiler ⁵⁰. Bu tarihten sonra Mısır'ın füze geliştirme programları aksadı, daha sonra da durdu. Mısır askeri malzeme açısından Enver Sedat'ın Devlet Başkanı seçilmesine kadar Doğu Bloku ülkelerine - özellikle SSCB'ne bağlı kaldı. Sedat ile, ABD ve Mısır arasında askeri alanda işbirliği giderek artarken, silah ticaretinin de hacmi genişledi. ABD, Mısır'ın silahlandırılmasında özellikle 1978'den sonra önemli roller üstlendi. Bunun yanı sıra aynı dönemlerde Mısır'ın silah üretimi konusunda diğer azgelişmiş ülkeler ile işbirliği

içine girdiği de görüldü. Örneğin, Arjantin ile yapılan işbirliği anlaşması çerçevesinde "Badr 2000" olarak bilinen füze üretim programı yürürlüğe kondu ⁵¹. Yine aynı şekilde Mısır, Batı Avrupalı firmalar ile birlikte Arjantin'in 1980'lerin ortasında denediği "Condor-II" adlı 100-150 km. menzilli füze üretim projesine katıldı ⁵²; ancak, 1989'da ABD'nin baskısına boyun eğerek bu projeden ayrıldı. Mayıs 1991'de de Arjantin "Condor-II" füze programını askıya aldığını açıkladı ⁵³. Ayrıca Mısır'ın 1992 yılında 80 km. menzilli olduğu sanılan karadan karaya atılan "Sakr" füzelerini denediğine ilişkin raporlar da bulunmaktadır ⁵⁴.

İsrail ise füze geliştirme alanında Fransızlar ile işbirliği yaparak, füze üretiminde başarı sağladı. Bu ülkenin Fransız firmaları ile yaptığı teknolojik işbirliği, De Gaulle tarafından açıklanan 1967 yılındaki silah ambargosundan etkilenmedi ⁵⁵. Bu çabalar sonucu İsrail, hücumbotlarından fırlatılan "Gabriel" ⁵⁶ ve havadan havaya fırlatılan "Shafir-2" ile karadan havaya fırlatılan "Ze'ev" füzelerini üretti ⁵⁷. Ayrıca 1987'de de 600-800 km. menzilli "Jericho-2" isimli füzeyi denedi ⁵⁸.

Bugün İsrail, silahlı kuvvetler açısından Ortadoğu'nun en önemli güçlerinden biridir (TABLO-II). İsrail ordusu, bilgi kaynakları ve teçhizat, eleman ve eğitim açısından, diğer bölge ülkelerinin ordularına göre daha iyi olduğu gibi, çeşitli kaynaklardan da, en son teknolojinin kullanıldığı yüksek kalitede askeri ekipman almaktadır. Bu alanda en büyük yardımı ABD'den alan İsrail, bu ülke ile Nisan 1988 tarihinde imzaladığı bir anlaşma ile de askeri teknoloji ve istihbarat alanında işbirliğini daha da arttırdı ⁵⁹. ABD, Ağustos 1989'da da İsrail'in "Arrow" anti-füze sistemini geliştirmesi için 65 milyon dolar tutarında yardımda bulunurken ⁶⁰, "Patriot" füze sistemini de ilk önce bu ülkeye verdi ⁶¹. Böylece ABD, bir yandan İsrail'in askeri gücünü bölge ülkelere karşı üstün kılmaya çalışırken; diğer yandan da bu ülkeleri, bu tür silahlara sahip olmak için silahlanma yarışına itti. Ancak, İsrail'in daha sonra bu sistemi Çin'e vermesi, bu ülke ile İsrail arasında askeri alanda işbirliğinin varlığı konusunda kuşku artırdı ⁶². Bu gelişmeler, İsrail'in konvansiyonel olmayan teknoloji ve malzeme ithaline

sınırlama getirilmesini gündeme getirdi. Buna rağmen ABD, Eylül 1992'de İsrail'e "Appache" ve "Blackhawk" helikopterleri satın alması ve askeri ekipmanını modernleştirmesi için, 3 milyar dolar tutarında kredi verdi ⁶³.

Diğer yandan İsrail, Ortadoğu'da silahlanma yarışının mi-henk taşlarından biridir. Bu ülkenin sahip olduğu silahlı güç, Arap ülkelerinin çoğunun silahlanmasında önemli etkenlerden biri olduğu gibi, İsrail özellikle ABD'nin bölge ülkelerine yaptığı silah satışı ve askeri yardımlarında da etkili olmaktadır. Örneğin Bush hükümeti Eylül 1989'da Suudi Arabistan'a 300 adet M1-AZ tankı satışına tepki göstermemesi koşuluyla, İsrail'e bedeli uzun vadede ödenmek üzere 100 milyon dolar değerinde askeri malzeme verdi ⁶⁴. Ekim 1992'de de ABD, Suudi jetlerinin Tabuk'a kadar gelmelerinden rahatsız olan İsrail'in isteği üzerine, bu ülkeye verdiği F-15 jetlerinin hareket alanını sınırladı ⁶⁵. Diğer yandan İsrail, 1992 yılında eski silahlarının bir çoğunu elden çıkarırken (örneğin, M-48 ve T-54/55 tankları yerine "Merkava" MBT tankları ile orduyu donatması gibi) ⁶⁶, askeri donanımında modern ve geliştirilmiş silahlara ağırlık vermeye başladı. Bu çerçevede İsrail aynı yıl ABD'den 15 adet F-15, 40 adet F-16 uçağı satın aldı ⁶⁷.

İsrail aynı zamanda silah ihracatı yapan bir ülkedir. İsrail'in ihraç ettiği askeri araçlar arasında uçaklar, panzerler, elektronik donanım, devriye hücumbotları, uzaktan kumandalı silahlar ve NATO ülkelerine de ihracatını yaptığı "uzi" marka makinalı tabancalar bulunmaktadır. Bugün İsrail gelişmiş kapitalist ülkelerce de talep edilebilecek nitelikte askeri malzeme üretmektedir. Örneğin bu ülke, ABD'ye 1992 yılında 40 adet füze rampası sattı ⁶⁸. Ancak İsrail'in ürettiği silahlar ve askeri malzemeler daha çok çevre ülkelerin taleplerine ve kullanım imkanlarına uygundur. Bu ülkelere yönelik silah ihracatı, aynı zamanda askeri, teknik "know-how" transferini de içermektedir. İsrailli askeri danışmanlar, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinin çoğunda askeri programları yönetmektedirler. Bu faaliyetler içinde yer alan İsrail şirketleri de bulunmaktadır. Örneğin 1989 yılında Hod Hahanit adlı şirketin Kolombiya'da ya-

sadışı askeri operasyonlara karşıştı tesbit edildi, soruşturma sonucu bu şirketin altı çalışanı hakkında dava açıldı 69.

(Ortadoğu'da hızla silahlanan ülkelerden biri de, Suudi Arabistan'dır (TABLO-II). Bu ülkenin silahlandırılmasında ABD her zaman önemli yere sahip oldu. Ancak Suudi Arabistan Çin ve eski SSCB de dahil olmak üzere birçok ülke ile de askeri alanda işbirliği yaptı. Bu ülkelerden silah aldığı gibi, askeri alanda ortak yatırımlara da girişti. Örneğin Brezilya'da "Osorio" tanklarının üretimine katıldı, fakat üretilen tanklar satılamadığından bu projeden daha sonra ayrıldı 70. Diğer yandan Suudi Arabistan Körfez Savaşı öncesinde Çin'den karadan havaya atılan CSS-2 (DF- 3a) füzeleri aldı ve bunları Riyad'ın 300 mil güneyindeki As Sulayyil'de konuşlandırıdı 71. Yine Körfez Savaşı ncesinde ABD'den F- 15, E-3a AWACS, KE-3A uçakları ve İngiltere'den 48 Tornado, 60 Hawk, 80 Blackhawk helikopteri ile 6 Sandown satın alan 72 Suudi Arabistan, ayrıca Temmuz 1991'de de ABD'den 365 milyon dolar değerinde bomba ve füze satın aldı 73. Körfez Savaşı sonrasında silahlanmaya hız veren Suudi Arabistan, 1992 yılında silahlı kuvvetlerinde asker sayısını artırıdığı gibi; ABD'den de, 192 adet zırhlı muharebe tankı, 10 savaş uçağı, 10 adet ASTROS MRL füze rampası, 10 adet S-70 A-1 ve 15 adet Bell 406CS helikopteri, altısı Exocet füzeleri ile donatılmış 12 adet AS-332 Puma helikopteri, 17 adet Tornado IDS FGA ve 18 adet F-15 C savaş uçağı satın aldı. Ayrıca 3.3 milyar dolar tutarında 16 adet Patriot füze sistemi ve askeri ekipman siparişi verdi 74. Suudi Arabistan son dönemlerde aşırı silahlanma harcamaları yüzünden uluslararası piyasalardan borç alan ve kredi talep eden ülke haline geldi.

(şah rejiminin yıkılmasına kadar İran, büyük ölçüde ABD tarafından silahlandırıldı. Devrim sonrasında özellikle Irak ile savaşı sırasında Çin, Sovyetler ve bazı Doğu Bloku lkelerinin yanı sıra ABD'nin de içinde yer aldığı birçok Batılı devlet, bu ülkeye silah sattı. Özellikle ABD'nde hükümetin Kongre kararları dışına çıkarak İran'a gizlice silah satışı, "Irangate" adıyla anılan skandal ile ortaya ıktı.) Bugün bir yandan rejimi, diğer

yandan Basra Körfezi'ndeki konumu ve diğer bölge ülkelerine yönelik politikaları dolayısıyla Batı'nın dikkati İran'ın silahlanmasına yönelmiş durumdadır. Fakat İran, her ne kadar Batı tarafından hedef olarak gösterilmekte ise de, bu ülkenin silahlandırılmasında Batı'nın aynı rolü oynamayı sürdürdüğü görülmektedir. Örneğin, 20 Kasım 1992 tarihindeki G-7 ülkelerinin gizli toplantısında, İran'ın askeri teknoloji ithaline sınır konulması yolundaki ABD önerisi, diğer ülkeler tarafından kabul edilmedi ⁷⁵.

Bugün İran'ın silahlanma programlarına ilişkin olarak sunulan bilgiler çelişkilerle doludur ve doğruluk derecesi tartışmalıdır. Bu çekince ile birlikte, bu ülkenin son yıllardaki silahlanma eğilimini şöyle özetleyebiliriz. İran, silahlı kuvvetler açısından Ortadoğu bölgesinin en güçlü ordularından birine sahiptir (TABLO-II). Son dönemlerde Tahran, özellikle Hint Okyanusu ve Basra Körfezi'nde etkinliğini sağlayacak silahları satın almaya öncelik verdi. Körfez Savaşı (1991) öncesinde İran Çin'den HY-2 (Silkworm) füzeleri satın aldı, bunları Hürmüz Boğazı'nın stratejik yerleri olan Kuhestak yeraltı sitesi ile Abu Musa adasına konuşlandırdı ⁷⁶. 1991 yılı sonrasında ise İran, Rusya ve Çin ile askeri alanda işbirliği içine girdi. Özellikle Rusya'dan silah ve askeri malzeme ithalatı arttı. Örneğin, 1992 yılında bu ülkeden Kirov tipi iki denizaltı, 10 adet MİG-29 uçağı, 10 adet Sukhoi-24 ve Su-22 gibi uzun menzilli savaş uçağı, toplar, tanklar, zırhlı personel taşıyıcıları, SAM (karadan havaya atılan) füzeleri satın alırken; Çin'den de, 12 adet F-7 savaş uçağı, SSM (karadan karaya atılan) füzeleri, devriye botları satın aldı ⁷⁷. Alınan bu silahların çoğunluğu uzun menzilli hedeflere yöneliktir. Örneğin denizaltılar, daha çok İran'ın Hint Okyanusu'na yönelik stratejik hedeflerine uygun düşmektedir. Ayrıca İran'ın nükleer silah alanında faaliyetlerini yoğunlaştırdığı da ileri sürülmektedir. Bu alanda Pakistan ile İran arasında işbirliği yapıldığı ve bu iki ülkenin nükleer bomba üzerinde çalıştıkları da belirtilmektedir ⁷⁸. Bunun yanı sıra İran ile Suriye'nin stratejik silahların elde edilmesi ve geliştirilmesi amacıyla işbirliği yaptıkları da iddia edilmektedir ⁷⁹. Bu ülke

ile ilgili olarak ileri sürülen diğer bir iddia ise, İran'ın Kuzey Kore tarafından geliştirilen 500 kilometre menzilli Scud-C'leri satın aldığı şeklindedir. Şubat 1992'de ABD, Kuzey Kore kargo gemisi "Dae Hung Ho"nun İran'ın Bandar Abbas limanına (Hürmüz Boğazı'ndadır) Scud-C'ler getirdiğini tesbit ettiğini açıkladı ⁸⁰. Bununla beraber İran'ın Ukrayna'dan 8 adet Cruise füzesi satın aldığı ve Kazakistan ile nükleer teknoloji alanında işbirliği yaptığı da belirtilmektedir ⁸¹.

Suriye'ye gelince; bu ülke de, silahlı kuvvetler açısından Ortadoğu'nun önemli güçlerinden biridir (TABLO-II). Suriye'nin silahlanmasında Sovyetler ve Doğu Bloku ülkeleri önemli rol oynadılar. Bu ülke özellikle 1973 Arap-İsrail savaşından sonra İsrail'e karşı silah dengesi (!) kurmak amacıyla silahlanmaya hız verdi. Bu amaçla füze gücünü geliştirmeye çalıştı ve Sovyetler'den Scud-B füzeleri satın aldı. Suriye Körfez Savaşı (1991) sonrasında silahlanmaya daha fazla önem vermeye başladı. ABD kaynaklarına göre bu ülke, Mart 1991'de Kuzey Kore'den 150 adet 500 kilometre menzilli Scud-C füzesi satın aldı ⁸². Bugün Suriye'nin elinde bulunan Scud füzeleri, bu ülkenin stratejik kuvvetlerinin belkemiğini oluşturmaktadır. Suriye'de bu tür füzelerden 250 adet civarında bulunduğu ve bunların 24-36 arası seyyar rampada tutulduğu belirtilmektedir ⁸³. Ayrıca İran ve Kuzey Kore'nin Suriye'ye Halep ve Hama'da Kuzey Kore yapımı 500 kilometre menzilli Scud-C ve Çin yapımı 600 km menzilli M-9 füzelerini üretebilmesi için yeraltı tesisleri kurması için yardım ettikleri iddiaları da bulunmaktadır ⁸⁴. Eğer bu iddialar doğru ise, Suriye'nin bu füzeleri en kısa sürede üretmesi mümkündür. Üretim için gerekli olan ileri teknolojiye sahip araç ve gerecin ise, Almanya tarafından sağlandığı bildirilmektedir ⁸⁵. Suriye'nin Scud-B ve Scud-C'leri dağ yamaçlarındaki özel silolarda tuttuğu belirtilmektedir ⁸⁶. Füzelerin bu şekilde konuşlandırılarak, bir savaş halinde füze silolarının imha edilmesi olasılığının ortadan kaldırılmasının amaçlandığı görülmektedir. Özellikle Scud-C'lerin 500 kilometre menzilli olması ve seyyar rampalarla ülkenin her yanından ateşlenebilmesi, bu ülkenin bölgedeki stratejik gücünü ar-

tırmaktadır. Diğer yandan Suriye'nin 1000 kilometre menzile sahip ve alçaktan uçabilen Su-24 uçaklarına sahip olması da, bu ülkeye önemli ölçüde askeri avantajlar sağlamaktadır. Bununla birlikte Suriye, Almanya hükümetinin açıklamasına göre, Ocak 1992'de Sovyet-Çekoslovakya yapımı 16 adet T-72 tankını yasadışı yollarla satın aldı ve tankları GODEVIND adlı Alman şilebi bu ülkeye taşıdı ⁸⁷. Alman hükümetinin iddiasına göre Suriye, bu yolla 300 adet T-72 tankı satın aldı ⁸⁸. IISS'nin tesbitlerine göre ise, bu ülkenin aynı dönemde satın aldığı T-72 tankı 200 tanedir (86). Diğer yandan Suriye, Rusya ile Kasım 1992'de imzaladığı silah satış anlaşmasıyla, bu ülkeden MTG-29 ve Sukhoi-24 uçakları, T-72 tankları, SAM-11 ve SAM-13 füzeleri satın aldı. Ayrıca Rusya bu ülkenin 15 milyar dolar tutarındaki eski askeri borcunu da taksitlendirdi ⁸⁹.

Körfez Savaşından (1991) sonra askeri gücünün büyük bölümünü kaybeden Irak'ın bugün sahip olduğu askeri kuvvetler yaklaşık rakamlarla TABLO-II'de verilmektedir. Bilindiği gibi BM Irak'ta kimyasal ve nükleer silah programlarına ilişkin tesisleri ve bu silahların bulunduğu cephaneleri denetlemiş ve birçok silahı imha etmişti. Fakat bu durum Irak'ın askeri gücünün imha edildiği anlamına gelmemektedir. Bugün Irak'ın elinde 2.300 adet zırhlı muharebe tankı, 300 civarında savaş uçağı, çok sayıda SAM (karadan havaya atılan), ASM (havadan karaya atılan), AAM (havadan havaya atılan) füzeleri bulunmaktadır ⁹⁰. Bu ülkenin savaş sonrasında hızla askeri tesislerini onarıp, üretime geçtiği belirtilmektedir ⁹¹. Irak'ın bu amaçla Musul yakınlarındaki El-Rabiya tesisini onardığı; El-Amin'de T-72 tank üretimi, El-Amil'de sıvı nitrojen üretimi, El-Muthena'da HMX ve RDX patlayıcıları üretimi, El-Akka'da dinamit, bomba ve füze güdüm parçaları üretimi, Bedr'de bomba, topçu aksamı, tungsten makina aksamı üretimi, Fao'da parça etkili bomba üretimi, Huteen'de füze güdüm sistemleri, zırhlı araç üretimi ve Mansur'da savunma amaçlı elektronik araç gereç üretimi yaptığı iddia edilmektedir ⁹².

Körfez Savaşı (1991) sonrasında diğer Körfez ülkelerinin de hızla silahlandıkları görülmektedir. Bu durumu, bu ülkelerin

silahlanma harcamalarını ve aldıkları askeri yardımları gösteren TABLO-I'den ve silahlı kuvvetlerinin genel durumunu gösteren TABLO-II'den izlemek mümkündür. Savaşın bölgedeki silahlanma yarışı üzerindeki hızlandıran etkisi, bu ülkelerin silahlanma çabalarında da açıkça görülmektedir.

Kuveyt'in silahlanma harcamaları savaş öncesinde bugünkü kadar yüksek değildi. Savaş sonrasında bu ülke, birçok Batılı ülke ile savunma işbirliği anlaşması imzalarken, bu ülkelerin de önemli müşterisi haline geldi ⁹³. Kuveyt savaş sonrasında asker sayısını 3500 kişi artırdı ⁹⁴. Ordusunu geliştirilmiş silahlarla donatmaya başladı. Örneğin 1992 yılında 200 adet M-84 MBT tankı, 18 adet GCT 155 mm SP (kundağı motorlu) topu, 6 adet M-30 107 mm SP (kundağı motorlu) havan topu, 8 adet F/A-18 FGA savaş uçağı, 12 adet Hawk 64 uçağı, 16 adet Tucano eğitim uçağı, 4 adet HOT ATGW (anti-tank güdümlü mermisi) ile donatılmış SA-342 helikopteri satın aldı ⁹⁵. Ayrıca Kuveyt, Ekim 1992'de de General Dynamics ile 236 adet Abrams M-1 A2 tankı satın alma anlaşması yaptı ⁹⁶. Mart 1993'de ise ABD'den toplam tutarı 2.5 milyar doları bulan Patriot füze sistemi ile Hawk füzelerini içeren hava savunma silahları satın aldı ⁹⁷.

Savaş sonrasında Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) de asker sayısını 10 000 kişi artırdı ⁹⁸. Bu ülke 1992'de 40 adet G-6 155 mm SP (kundağı motorlu) topu, 2 adet Exocet SSM füzesi ile donatılmış Alman 50-M Lürssen hücumbotu, 5 adet Hawk helikopteri ⁹⁹ ile Almanya ve Fransa'dan da tank satın aldı ¹⁰⁰.

Umman ise, 1992 yılında ikinci bir özel askeri birlik kurdu. Ayrıca deniz kuvvetleri için Vosper 83-M korvet ve 2 adet zırhlı muharebe tankı satın aldı ¹⁰¹.

Katar da 1992'de, 12 adet G5 155 mm havan topu, 4 adet ASTROS II MRL (çok namlulu roket fırlatıcısı) ile Exocet SSM füzeleri ile donatılmış "Vita" hücumbotu satın aldı ¹⁰².

Bahreyn aynı yıl 101 adet zırhlı muharebe tankı, 19 adet geniş kalibreli top sistemi, 1 adet füze rampası, 212 adet füze satın aldı ¹⁰³.

1992 yılı, Libya, Sudan, Cezayir gibi ülkelerin de silahlanma harcamalarını artırdıkları yıl oldu. Libya, Birleşmiş Milletler'in 15 Nisan 1992 tarihinden itibaren koyduğu askeri ve diplomatik kısıtlamalar ile hava ambargosu nedeniyle, silahlanma programlarında daha çok gizli silah ticaretini tercih etmek zorunda kaldı. Batılı ülkeler bu tür silah ticaretinde önemli rol oynamaktadır. Örneğin, BM ambargosuna rağmen Belçika Dış Ticaret Bakanı Haziran 1993'te Libya'yı gizlice ziyaret etti ¹⁰⁴. Belçika Yeşiller Partisi milletvekilleri Libya'ya sekiz aylık süre içinde 4.7 milyar frank tutarında silah satışının yapıldığını belirterek, Dış Ticaret Bakanı'nı adi bir silah kaçakçısı olarak suçladılar ¹⁰⁵. Gizli silah ticaretinin yanı sıra Libya 1992 yılında Rusya'dan 1000 kilometre menzile sahip Su-24 savaş uçağı satın aldı ¹⁰⁶. Sudan aynı yıl Çin'den 50 adet Çin Tipi - 59 MBT tankı satın alırken ¹⁰⁷; bu ülkenin silahlandırılmasında İran'ın önemli rol oynadığı ileri sürülmektedir ¹⁰⁸. Köktenci İslamcı hareket karşısında silahlı kuvvetlerin yönetime el koyduğu Cezayir'de de aynı yıl asker sayısı 13 000 kişi artırıldı ve ordunun örgütlenme yapısı yeniden düzenlendi ¹⁰⁹. Ayrıca İçişleri Bakanlığı'na bağlı ulusal Güvenlik Kuvvetleri (16 000 kişi) güçlendirilirken, 1 200 kişilik Cumhuriyeti Koruma Tugayı da hafif tank ve zırhlı araçlarla donatıldı ¹¹⁰. Bunların yanı sıra Jandarma Kuvvetleri'nin asker sayısı yaklaşık 12 000 kişi artırıldı ¹¹¹; 6 adet sahil koruma gemisi, 60 adet M-1943 160 mm havan topu, 3 adet devriye gemisi, 4 adet (ya da daha fazla) Su-24 savaş uçağı satın alındı ¹¹².

Genel olarak Ortadoğu ülkelerinin (Türkiye hariç) 1990 Ağustos ayından 1992 Kasım ayına kadar, silahlanma harcamalarının yaklaşık 445 milyar dolar tutarında olduğu sanılmaktadır ¹¹³.

Yukarıda ele aldığımız ülkelerin yanı sıra Türkiye'nin de silahlanmaya önem veren bir ülke olduğu görülmektedir. Bu ülke, gerek silahlanma harcamaları (TABLO -I), gerekse sahip olduğu silahlı kuvvetleri (TABLO -II) açısından askeri anlamda önemli güçtür. Akdeniz'de ve Ortadoğu'da Türkiye'yi ileri ka-

rakollardan biri gören Batı, bu ülkenin silahlandırılmasına her zaman önem verdi. Son dönemlerde köktenci dinci hareketlerin yoğunlaşması karşısında Batı, güney kanadındaki bu ülkenin bölgede kendi çıkarlarına dayalı istikrarı korumada önemli roller üstleneceğini düşünmektedir. Bu istikrarın bozulmasında, Kuzey'in silah teknolojisinin Güney'e ulaşmasının yarattığı "bumerang" etkisi önemli bir etkidir. Ortadoğu ülkelerinin silahlandırılması aynı hızla devam ederse, önümüzdeki on yıl içinde birçok bölge ülkesi nükleer başlık atabilecek füzeye sahip olacaktır. Bu ülkelerin sahip olacakları nükleer güç, bölge devletlerinin Batı'ya karşı pazarlık ya da tehdit yaratma güçlerini artıracaktır. Bu bağlamda Türkiye'nin silahlandırılmasında Ortadoğu faktörü önemli rol oynamaktadır. Batı, bu ülkeye artan ölçüde önem vermektedir. Türkiye'ye verilen bu önemin izlerini AKKA antlaşmasında da görmek mümkündür. Bu antlaşma ile Türkiye'nin Güneydoğu bölgesi (Erdemli, Gözne, Doğankent, Ceyhan, Feke, Divriği, Pülümür, Tekman, Karayazı, Patnos ve Muradiye'nin oluşturduğu çizgi ile Güneydoğu sınırımız arasındaki bölge) AKKA İzleme Grubu'nun denetimi dışında tutuldu. Bu şekilde silah dengesini kendi lehine değiştirebilme elastikiyetine sahip olan Türkiye, aynı zamanda da AKKA ile silah sayısına getirilen tavanların sınırlayıcılığından da kurtuldu. Böylece bu ülkenin silah fazlasını, uygulama alanı dışındaki bu bölgeye sevketmesi ve orada konuşlandırması olanaklı hale geldi.

(Türkiye'nin silahlandırılması iki amaca hizmet etmektedir. Birincisi, Batı'nın çıkarları doğrultusunda hareket edecek militarist bir bölgesel gücün yaratılması; ikincisi, ülke içinde militarizmin kurumsallaştırılması. Doğu Bloku çözüldükten sonra tüm dünyada askeri yardımlarda ve silahlanma harcamalarında göreceli olarak azalma izlenirken, Türkiye'de bu yönde bir eğilim gözlenmedi.) Aksine bu ülkeye yönelik askeri yardımlar azalmazken, SHAPE "Harmonization Planı" (Güney Kanat Yardım Paketi) çerçevesinde bu yardımlar arttı. ABD bu çerçevede Türkiye'ye 50 adet A-10 uçağı (bu uçaklar özellikle tanklara karşı kullanılmaktadır), 27 adet Cobra AH-1P

helikopteri, Knox tipi 9 adet Fırkateyn, 30 adet AT-38 ve 40 adet F-4E uçağı, çeşitli tip ve miktarda akıllı mühimmat ve cep-hane ile radarların tesbit edemediğı Harın ve TOW 2B tank-savar füzesi, 29 adet S-2 uçağı, 3 adet C-130 B nakliye uçağı, 1 adet F-4 simulatörü vermeyi kararlaştırdı ¹¹⁴. Bununla birlikte ABD, 1992 yılında da bu ülkeye AKKA antlaşması çer-çevesinde 577 adet M-60 ana muharebe tankı, 220 adet M-113 zırhlı muharebe tankı, 75 adet M-110 geniş kalibreli top sis-temi, 29 adet savaş uçağı, 6 adet taarruz helikopteri, 1 adet füze rampası ve 164 adet füze sattı ¹¹⁵. Ayrıca Türkiye ABD ile 8 Aralık 1992 tarihinde imzaladığı bir anlaşma ile, Black Hawk helikopterlerinin üretimi ve satışı imtiyazını elde etti ¹¹⁶. Diğer yandan Rusya ile de 6 Kasım 1992'de imzaladığı silah satın alma anlaşmasıyla Türkiye, M1-17 helikopterleri, zırhlı per-sonel taşıyıcıları ve çeşitli askeri malzeme satın aldı ¹¹⁷. Bun-ların yanı sıra, Türkiye silahlı kuvvetlerini modernleştirmek amacıyla, bir yandan ordusunu komando kuvvetine dö-nüştürürken; diğer yandan da, AWACS gibi ileri teknolojiye sahip araçları elde etmeye ¹¹⁸ ve zırhlı silah sayısını artırmaya çalışmaktadır. Ayrıca Türkiye, ABD ile çok namlulu roketatar sistemi ve 150 kilometre menzilli ATACAM taktik füzesinin geliştirilmesi konusunda işbirliğı yapmak istemektedir. Fakat ABD böyle bir işbirliğine sıcak bakmamaktadır.

ORTADOĞU'DA KİTLESEL İMHA SİLAHLARI

(Doğu Bloku'nun dağılması dünyada nükleer si-lahlanmanın azalacağı düşüncesini yaygınlaştırdı. Ancak kit-lesele ölümlere yol açacak nükleer silahların yapımı ile kimyasal ve biyolojik silahların kullanımı üzerinde denetim azalınca, bu silahlara sahip ülke sayısı da artmaya başladı. Körfez Savaşı (1991), bölgenin nükleer silah deposu haline gelme düzeyini gösterirken, yine bu savaşın verdiği bir mesaj da vardı. Eğer Irak nükleer silahlara sahip olsaydı, belki Batı bu ülkeye karşı bu derece rahat müdahalede bulunamayacaktı. Bu mesaj, bütün Üçüncü Dünya ülkelerine yönelikti: Eğer nükleer silahınız yoksa, Batı'nın emperyalist devletlerine sataşmayın.)

Bölgede nükleer silahlanmaya yönelik çabalar 1950'lerde başladı ve bugüne kadar birçok ülke -çoğunlukla GKÜ- bu girişimlerde yer aldı. Bugün Ortadoğu'da nükleer silahlara sahip olan İsrail'in bu yöndeki çabalarının 40 yıllık bir geçmişi vardır ¹¹⁹. Bu ülkenin nükleer silahlara sahip olmasında ABD ve Fransa önemli rol oynadılar. Bugün İsrail'in bölgede nükleer güce sahip tek ülke olması, ABD'nin bölgedeki hegemonyasına hizmet etmektedir. Bu durum çok açıktır. Örneğin 8 Mayıs 1992'de CIA yöneticisi Robert Gates, İsrail'in nükleer silah programının savunma amaçlı olduğunu; bunun, İran ve bazı Arap devletlerinin bu yöndeki çabaları ile aynı kefeye koyulamayacağını ileri sürerek, bu programın "İran ve Irak tehditlerine karşı savunma ve caydırma engeli oluşturma" ¹²⁰ amaçlı olduğunu belirtmekteydi. Halbuki İsrail'in nükleer silahlanmasının sözü edilen ülkelerden çok önce başladığı gerçektir. Bu ülkenin ABD ile nükleer silah konusunda açık bir şekilde işbirliği kurması yaklaşık 1960'ların ortalarına rastlamaktadır. Haziran 1967 savaşını izleyen dönemde ABD Başkanı Lyndon Johnson, İsrail'in nükleer silah kapasitesini Araplara karşı İsrail konvansiyonel üstünlüğünün garantisi olarak görmekteydi ¹²¹. Benzer gerekçe ile Başkan Richard Nixon da, 1973 yılında İsrail ordusunun bu yönde yeniden donatılması ¹²² yolundaki çabalarını sürdürdü.

İsrail özellikle Altı Gün Savaşı sonrasında nükleer silahlanma alanında önemli gelişmeler kaydetti. MOSSAD ve AMAN ajanlarının (ikisi de İsrail istihbarat örgütüdür) bu savaş sonrasında özellikle peşinde oldukları iki maden bulunmaktaydı: Bunlar uranyum ve plutonyumdur. Bu madenler sayesinde Dimona'daki reaktörde deneyler yapılabilecekti. 1968 yılı Kasım ayında Batı Alman bandralı bir gemi 200 ton doğal uranyum yüklü olarak Cenova'ya gitmek üzere iken, İsrailli ajanlar gemiyi kaçırarak uranyuma el koydular ¹²³. İtalyanlar gemi ve yükün kaybolduğunu Avrupa Atom Enerji Komisyonu'na rapor ettiler. Ancak gemi bulunduğu başka bir bayrak taşıyordu ve mürettebatı tamamen değişmişti. Geminin yükü ise yoktu ¹²⁴.

İsrail'in iki nükleer reaktörü vardır. Bunlardan biri,

Nahal-Sareg'deki 5-MW IRR-1 reaktörü -ki, bu reaktör IAEA (Uluslararası Atom Enerji Komisyonu) denetimindedir-; diğeri ise, Dimona'daki IRR-2 reaktörüdür ve bu reaktör IAEA denetiminde değildir ¹²⁵. Dimona'daki reaktör, İsrail'in nükleer silahlarının kaynağını oluşturmaktadır. Bu reaktörün IAEA tarafından denetlenmesi konusunda geniş çaplı uluslararası baskı yapılmaktadır. •

İsrail 'sahip olduğu nükleer teknolojiyi aynı zamanda ihraç da etmektedir. 1992 yılında ABD, İsrail'in Güney Afrika Cumhuriyeti'ne nükleer teknoloji transferine son vermemesi halinde, bu ülkeye yaptığı yardımları durduracağını açıkladı ¹²⁶. Şimdiye kadar gerçekleşmeyen bu durum gerçekleşirse; ABD'nin bu kararı İsrail'in nükleer silah programlarını aksatacaktır. Diğer yandan İsrail'in Patriot anti-taktik balistik füze teknolojisini Çin'e verdiğinin ortaya çıkması üzerine, ABD'nin bu ülkedeki füze sistemlerini denetleme yolundaki istemlerinin, sonuçta "Dimona" reaktörünün de denetlenmesine yol açması mümkündür.

İsrail'in nükleer gücünün yarattığı tehdit, diğer bölge ülkelerinin nükleer, kimyasal ve biyolojik silahlara sahip olma çabalarında anahtar rol oynamaktadır. Arap ülkeleri nükleer silahlar alanında başarı gösteremeyince, bu alandaki faaliyetlerini daha çok kimyasal ve biyolojik silahlara yönelttiler. Bu yönde ilk girişimler Mısır'da görüldü. İsrail kaynaklarına göre 1962 yılı başlarında Alman bilimadamları bu ülkede kimyasal silah üretmekteydiler ¹²⁷. Bu askeri programı BAE'nin finanse ettiği ileri sürülmekteydi. Fakat bugüne kadar bu iddia doğrulanamadı. Bölge ülkelerinden Irak'ta ise nükleer ve kimyasal silahlanma programları 1970'lerde başladı. Suriye ve İran'da da benzer silahlanma programları daha sonraki dönemlerde uygulamaya konuldu.

Bu silahların bazılarının dramatik bir şekilde kullanıldığı bölgede, devletlerin bu alandaki faaliyetleri hakkında çelişkili bilgiler bulunmaktadır. Fakat bazı olaylar bölge ülkelerinin bu silahlara sahip olup olmadıklarının ve bunları hangi durumlarda kullanmayı düşündüklerinin ipuçlarını vermektedir. Örneğin, İs-

rail 1981 Haziran ayı başlarında herhangi bir Arap ülkesinin saldırısı karşısında nükleer silahlara ilişkin kendi politikasının işaretlelerini verdi. Bağdat'tan 20 mil uzaktaki Tuwaytha'da Fransız mühendislerin denetiminde inşa edilen Irak'ın iki nükleer reaktörünü bombaladı ¹²⁸. Fakat İsrail'in bu saldırısı bu ülkenin nükleer programını durdurmadı, aksine hızlandırdı. Aynı zamanda Irak, kimyasal ve biyolojik silahlanmaya da hız verdi. Ve hatta bu silahları gerek İran'a karşı, gerekse Halepçe'de sivil Kürt halkına karşı kullandı. Irak'ın bu saldırıları, diğer ülkelere olduğu gibi İsrail'e de mesaj niteliğindeydi. İsrail'in Arap ülkelerinden gelebilecek kimyasal ya da biyolojik saldırıya karşı nükleer silah kullanmada tereddüt etmeyeceği konusunda genel bir kanı bulunmaktadır ¹²⁹. Hatta, böyle bir karşılığın hangi koşullarda verilmesi gerektiği konusunda İsrail'de sık sık haberler yayınlandığı ve böylece devletin sesi niteliğindeki İsrail basınının kamuoyu yaratmaya çalıştığı da belirtilmektedir ¹³⁰.

Ocak 1991'de de Körfez Savaşı ile ilgili olarak Cenevre'de ABD Dışişleri Bakanı James Baker ile biraraya gelen Irak Dışişleri Bakanı Tark Aziz, Baker'e Saddam Hüseyin'in şu mesajını iletmekteydi:

"...Eğer İsrail bize nükleer bir silahla saldırırsa, biz İsrail'e karşı kendimizi kimyasal silah kullanarak koruruz. Eğer İsrail Irak'a konvansiyonel silahlarla saldırırsa, o zaman biz bu saldırıya konvansiyonel silahlarla karşılık veririz ve biz, herhangi bir silahı ilk kullanan olmaya niyetli değiliz..." ¹³¹.

Saddam Hüseyin'in söylediklerinin doğruluk derecesi bir yana dursun, Irak'ın hangi şartlarda ne gibi silahlara başvuracağını söylemesi, Ortadoğu'da silahlanma dengesini ortaya koyması açısından önemlidir.

Kasım 1991'de İzak Şamir, İsrail'i kuşatan düşman güçlerin, "bütün tiranlıklar ve diktatörlüklerin... konvansiyonel ve konvansiyonel olmayan silahlarla sürekli bir silah yarışı içinde olduklarını" ¹³² belirtirken; Savunma Bakanı Moşe Arens de, "Ortadoğu nükleer silah alanına doğru gitmektedir ve bu bir gerçektir. Biz, buna askeri olarak hazırız ve böyle bir ortamda yaşayacağız" ¹³³ şeklindeki sözleriyle İsrail'in nükleer gücünün

varlığını ve stratejisini belirtmekteydi.

Ortadoğu'da nükleer silahlara sahip olmaya istekli diğer ülkelerin başında Suriye, İran, Irak, Libya ve Cezayir'in geldiği ileri sürülmektedir. Batılı kaynakların iddiasına göre, İran'daki İslam rejimi, kimyasal ve biyolojik silahlara sahiptir ve nükleer silahlara sahip olmaya çalışmaktadır ¹³⁴. Bu durumda İran'ın, Irak'ı, İsrail'i, Mısır'ı, Suudi Arabistan'ı ve tutucu Körfez ülkelerini geliştireceği silahlarla tehdit etmesi mümkündür. İran'ın nükleer silahlanma alanında Kuzey Kore, Çin, Pakistan ve Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi bazı ülkelerle işbirliği kurduğu ileri sürülmektedir. Örneğin 1991 yılı başlarında ABD istihbarat yetkilileri İran'ın nükleer silahlanma için milyonlarca dolar harcadığını ve Çin'den uranyumu zenginleştiren aygıtlar satın aldığını ilan ettiler ¹³⁵. Ayrıca 5 Temmuz 1993 tarihinde Çin ile İran nükleer teknoloji konusunda işbirliği anlaşması imzaladılar. Bu anlaşmaya göre Çin'in, İran'da 300 MW gücünde bir nükleer santral kuracağı açıklandı. Fakat AFP'in iddiasına göre, bu ülkeler iki nükleer santral yapımı konusunda anlaşılabilir; ancak, ikinci santralin kurulacağını kamuoyuna açıklamadılar ¹³⁶.

Bütün bu iddialara karşı İran Cumhurbaşkanı Ali Ekber Haşimi Rafsancani nükleer silahlanma ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

"... İran bölgedeki diğer ülkelere oranla silahlanma için en az para ayıran ülkedir. Nükleer silahlara gelince, İran'ın nükleer silahlara sahip olma niyeti yok. Sınırlı olanaklarımızı bu hedefe yöneltmek mantıklı değil. Üstelik Üçüncü Dünya ülkeleri nükleer silah sahibi olsalar bile, büyük nükleer güçlerle rekabet edemezler..." ¹³⁷.

Rafsancani'nin bu açıklamasına rağmen İran'ın son dönemlerde çok sayıda füze aldığı, bunları Hürmüz Boğazı'nın stratejik mevkillerine konuşlandırdığı bilinmektedir. Diğer yandan İran'ın bu tip silahlara sahip olarak; gerek bölge ülkelerine, gerekse Batı'ya karşı caydırıcı bir güce sahip devlet haline gelmek istemesi olasıdır. Bu nedenle İran'ın nükleer silah programından kolay kolay vazgeçmeyeceğini ileri sürmek mümkündür.

Suriye ise, İsrail'in nükleer silahlara sahip olmasını kendisine tehdit olarak görmektedir. Devlet Başkanı Hafız Esad Haziran 1992'de bir görüşme sırasında şunları söylemekteydi:

"... İsrail'in nükleer silah ve füzeleri, Şam'a 90 milten daha yakın bir yerde konuşlanmış. Bazı ülkeler Suriye'nin tek bir tankını dikkate alırken, İsrail'in daima hazır bulunan cephanelerini görmemektedirler..." 138.

Batılı istihbarat kaynaklarına göre Suriye, nükleer ve kimyasal silahlanma programlarını geliştirmek için büyük çaba göstermektedir. İsrail istihbarat kaynakları ise, bu ülkenin nükleer araştırma ve geliştirme amacıyla altı nükleer reaktör inşa ettiğini ileri sürmektedirler 139. Diğer yandan Suriye ile İran arasında bu tür silahların sağlanması, üretilmesi ve geliştirilmesi alanında işbirliğinin bulunduğu da iddia edilmektedir. Gerçekten de her iki ülke stratejik silahların geliştirilmesi potansiyeline sahiptir. Örneğin, Suriye kimyasal silah alanında Arap ülkeleri içinde önde gelen ülkelerden biridir. Bu ülke kimyasal silah üretimine 1985 yılında başladı ve sahip olduğu Scud-B ve Scud-C füzelerine takılacak cinsten kimyasal silah başlığı geliştirdi 140. Suriye'nin elinde "VX" ve "Sarin" adlı zehirli gazla yüklü binlerce bombanın var olduğu ileri sürülmektedir 141. Bu bombaların Su-24, MiG-23 ve Su-20 uçakları ile çok daha uzak hedeflere atılabilmesi mümkündür.

Libya'nın da 300 kilometre menzilli balistik füzelere ve büyük olasılıkla kimyasal silahlara sahip olduğu iddia edilmektedir 142. Bu ülkenin nükleer alanda da bazı başarılar sağladığı belirtilmektedir 143. Ancak CIA ajanı Robert Gates'ın belirttiğine göre, Libya'nın nükleer silahlara sahip olma olasılığı azdır. Gates, bunu iki faktöre bağlamaktadır: Birincisi; Çin ve Rusya'nın, Libya'nın nükleer silahlanma çabalarına destek vermesi ve bu ülkenin, uzun menzilli füze satın alma isteğini de geri çevirmeleridir. İkincisi ise, Kaddafi'nin kitlesel imha silahlarında ileri teknoloji elde etmek için gizli silah piyasalarında güvenilirliğinin olmamasıdır 144.

Tüm bu gelişmeler, gerek konvansiyonel gerekse kitlesel imha silahlarında geliştirilmiş askeri teknolojiye, bölge ül-

kelerinin gitgide sahip olmaya başladıklarını göstermektedir. Suudi Arabistan'ın Çin yapısı CSS-2 orta menzilli balistik füzeye sahip olması, bölgenin askeri yapısının en son durumunu ortaya koyması açısından önemli göstergedir. Bugün İsrail, Suriye, İran, Irak, Libya, Suudi Arabistan ve Cezayir'in yanı sıra bölgeye coğrafi olarak yakın olan Hindistan, Pakistan ve Kuzey Kore'nin cephanelerinde balistik füzeler bulunmaktadır. Bu ülkelerin çoğunda kimyasal ve biyolojik silahlar, birkaçında ise nükleer silahlar kullanıma hazır bir şekilde beklemektedir. Barut fıçısı haline getirilen Ortadoğu bölgesinde silahlanma yarışının körüklenmesi, kaçınılmaz olarak birçok tehlikeyi beraberinde getirdiği gibi, Batı'nın bölgedeki çıkarlarını da tehdit eder hale geldi. Batı Avrupa Birliği (BAB) yeni savunma stratejisini Ortadoğu'dan gelecek nükleer saldırıya yönelik oluştururken, NATO da bölgeyi tehdit merkezi olarak ilk sırada değerlendirmektedir. Bu durum karşısında Batı, bölgede yeni dengeler kurmaya çalışmaktadır. Örneğin, İran'ın nükleer silahlara sahip "bölgesel güç" haline gelerek, bölgede dengeleri kendi lehine çevirmesi olasılığı, Batı açısından şu anda en öncelikli konudur.

ORTADOĞU'NUN NÜKLEER SİLAHLARDAN ARINDIRILMASI ÇABALARI

Ortadoğu'nun nükleer silahlardan arındırılmış bir bölge¹⁴⁵ haline getirilmesi amacıyla ilk öneri, Mısır'ın da katılması ile İran tarafından 1974 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na yapıldı¹⁴⁶. Bu öneriyle İsrail'in sahip olduğu nükleer gücün ortadan kaldırılması ve bu ülkenin "Dimona reaktöründe" plutonyum üretimi yapmasının yasaklanması amaçlanmaktaydı. İran'ın bu önerisinden sonra, Genel Kurul her yıl bu konuda yapılan önerileri benimseyen kararlar aldı. 1988 yılında da ilk öneriye atıfta bulunan bir başka öneri Mısır tarafından BM Genel Kurulu'na sunuldu. 43/65 sayılı ve 7 Aralık 1988 tarihli bu öneri ile Mısır, Ortadoğu'nun nükleer silahlardan arındırılmasının kaçınılmazlığına dikkat çekmekteydi¹⁴⁷.

4 Aralık 1990'da ise Genel Kurul "Ortadoğu'nun Nükleer

Silahlardan Arındırılmış Bölge Haline Getirilmesi" yetkisini Birleşmiş Milletler'e veren 45/52 sayılı kararı benimsedi 148. Genel Kurul bu kararın yanı sıra, Ortadoğu ülkelerinin ve diğer ilgili tarafların, bölgenin nükleer silahlardan arındırılmasına ilişkin önerilerini ve bunların uygulanmasını kolaylaştıracak izleme koşulları hakkındaki görüşlerini Genel Sekreter'e bildirmelerini içeren bir karar daha aldı. Karara göre; Genel Sekreter, kendisine ulaşan öneri ve görüşleri bir rapor haline getirerek, 1991 yılındaki 46. oturumda Genel Kurul'a sunacaktı 149. Bu arada Mısır da 21 Temmuz 1991'de Güvenlik Konseyi'ne çağrıda bulunarak, İsrail'e İran'a ve diğer Arap devletlerine, Ortadoğu'da kitlesel imha silahlarını yasaklayan önergeyi kabul etmeleri için baskı yapılmasını; bölgede nükleer silah üretilmesinin yasaklanmasını; bölge ülkelerinin bu tür silahları almalarının önlenmesini ve bölge ülkelerinin nükleer faaliyetlerinde IAEA denetimini kabul etmelerini zorunlu kılan kararlar almasını istedi 150.

Bu önerilerin yanı sıra, Ortadoğu'nun nükleer silahlardan arındırılması için ABD de bir plan önerdi. Bu plan, nükleer silahların üretiminde kullanılan zenginleştirilmiş uranyum ve ayrıştırılmış plutonyum üretimi üzerinde denetlenebilir yasaklama getirilmesini; nükleer silahların üretiminde kullanılan geliştirici materyallerin ve üretim araçlarının elde edilmesinin yasaklanmasını; karadan karaya atılan balistik füzelerin denetlenmesinin, üretilmesinin, satın alınmasının yasaklanmasının zorla da olsa kabul ettirilmesini ve bölgedeki tüm nükleer faaliyetlerin IAEA denetimi altına alınmasını öngörmekteydi 151.

1991 yılındaki IAEA Genel Konferansı'nda da Ortadoğu'daki nükleer faaliyetlere ilişkin olarak üç karar alındı. Bunlar;

- Irak'ın nükleer faaliyetlerinde IAEA denetimini kabul etmesi (GC (XXXX) /RES/ 568 numaralı karar),

- İsrail'in nükleer faaliyetlerini IAEA denetimine açması ve bu ülkeye nükleer materyal ya da araç satan devletlerin satışlarının denetlenmesi (GC (XXXV) /RES/ 570 numaralı karar),

- Bölge ülkelerinin nükleer faaliyetlerinde IAEA denetimini kabul etmeleri (GC (XXXV) /RES/ 571 numaralı karar) şeklindeydi 152

BM Genel Kurulu 6 Aralık 1991 tarihinde aldığı 46/30 sayılı kararıyla, IAEA Genel Konferansı'nda alınan bu kararları benimsedi. Ayrıca bu oturumda Nükleer Silahların Yayılmasını Önleyen Antlaşma'ya (1968) atıfta bulunarak, Genel Sekreter'in Ortadoğu'daki nükleer faaliyetlere ilişkin hazırladığı rapor da kabul edildi 153. Aynı tarihli 46/36 F sayılı Genel Kurul kararında, Ortadoğu'da silah dengesinin kurulması için bölge devletleri arasında diyalogun geliştirilmesinin zorunlu olduğu belirtilmekteydi 154. Genel Kurul ayrıca, İsrail'in nükleer silahlanmasına ilişkin olarak da 46/39 sayılı kararı aldı. Genel Kurul daha önceki tarihlerde de bu konuda kararlar almıştı. 15 Aralık 1989 tarihli 44/108 sayılı karar ile 4 Aralık 1990 tarihli 45/63 sayılı kararlarda İsrail'in nükleer faaliyetlerinin denetlenmesi konusuna da yer verilmiş, fakat bu alanda herhangi bir ilerleme sağlanamamıştı. Genel Kurul 46/39 sayılı kararıyla İsrail'e, Güvenlik Konseyi'nin IAEA denetimini zorunlu kılan 487 nolu (1981) kararına ve 20 Eylül 1991 tarihindeki IAEA Genel Konferansı'nda alınan GC(XXV)/RES/ 570 sayılı kararına uyması çağrısında bulunmaktaydı. Bu kararda ayrıca, İsrail'in sahip olduğu nükleer güç ile Akdeniz'de ve bölgede barış ve güvenliği; Güney Afrika Cumhuriyeti'ne geliştirilmiş silah sistemleri ve nükleer silah teknolojisi satarak da uluslararası barış ve güvenliği tehdit ettiği belirtilmekteydi 155.

Nükleer silahlardan arındırılmış bir bölge için, a) bölge devletlerinin nükleer silahlara sahip olmaması; b) herhangi bir devlet tarafından bölgede nükleer silahların konuşlandırılmaması; c) bölgede nükleer silah kullanma tehditinin olmaması gerekmektedir.

Bu üç koşulun Ortadoğu'da gerçekleşmesi için bölgede bazı ilişkilerin kökten değişmesi gerekir ki, bu pek mümkün değildir. Bölgede, emperyalist güçlerin çifte standarda dayalı politikalarına son vermeyecekleri açıktır. Örneğin ABD'nin himayesindeki İsrail, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme

Antlaşması'nı (1968) imzalamamakta direndiği gibi, bir yandan nükleer faaliyetlerini Uluslararası Atom Enerji Ajansı'nın (IAEA) denetimine açmamakta, diğer yandan da, nükleer teknolojiyi ihraç etmektedir. Bu ülkeye karşı herhangi bir yaptırım uygulanamamaktadır.

Ayrıca bölge ülkelerinin bu konuda kendi aralarında ortak tavırlarının olmaması da, Ortadoğu'nun kitlesel imha silahlarından arındırılması planlarının uygulanabilirliğini güçleştirmektedir. TABLO-III'de görüldüğü gibi, bölge ülkelerinin birçoğu nükleer, kimyasal ve biyolojik silahları yasaklayan antlaşmaları imzalayıp, onaylamalarına rağmen, bu silahlara sahip olmaya yönelik çabalarını sürdürmektedirler. Örneğin İran geçen yıl Almanya'dan 5 milyar dolar, Japonya'dan 3 milyar dolar ve ABD'den 1 milyar dolar tutarında kimyasal silah üretme araçları satın aldı ¹⁵⁶.

Körfez Savaşı'ndan (1991) sonra, özellikle Ortadoğu barış görüşmeleri ile Birleşmiş Milletler'in ve Uluslararası Atom Enerji Ajansı'nın (IAEA) bölge ülkelerinin nükleer faaliyetleri üzerindeki denetim çabaları arttı. Suriye Şubat 1992'de kendi nükleer tesislerini "Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması" çerçevesinde IAEA incelemesine açacağı teminatını verdi ¹⁵⁷. Aynı dönemde İran da, nükleer tesislerini IAEA denetimine açacağını açıkladı ¹⁵⁸. Cezayir ise, 27 Şubat 1992'de IAEA ile anlaşma yaparak, 15 MW gücündeki (Çin tarafından yapılan) ATLAS nükleer reaktörünü denetime açtı ¹⁵⁹.

Değerlendirme

Buraya kadar Ortadoğu ülkelerinin silahlandırılması sürecinin tek yönünü, yani bölge ülkelerinin silahlanmaya verdikleri önemi ve silahlanma düzeylerini ele aldık. Silahlanmanın askeri yanı olduğu kadar ekonomik, politik ve toplumsal yanlarının da olduğu açıktır. Bu anlamda silahlanma konusunda birkaç noktaya genel hatları ile değinmekte yarar var.

Geniş anlamda silahlanmaya ya da bu alanda üretim te-

sislerinin kurulmasına karar verilince, eldeki olanakların tümü bu alana kaydırılmaktadır. Bu durum, metropol askeri sınai kompleksinin dünya çapında yarattığı bağımlılıkları yeniden üretmektedir. Diğer yandan silah sanayinin teknolojik yapısı ise, az gelişmiş ülkelerin bu alanda her zaman gelişmiş kapitalist ülkelere bağımlı olmaları sonucunu doğurmaktadır. Bugün silah sektöründe elektronik, bilgisayar ve benzeri sanayiler ile araştırma-geliştirme fonları önem taşımaktadır. Ortadoğu ülkeleri de dahil olmak üzere birçok ülke günümüzde bu olanaklardan yoksundur. Petrol üreticisi Ortadoğu ülkeleri yeterli mali kaynaklar bulsalar bile; bu ülkelerde silahlanma alanında üretim birimlerinin kurulmasına ilişkin planlar, ancak gelişmiş kapitalist ülkelerin işbirliği ile gerçekleştirilebilmektedir. Silahlanma süreci bu şekilde bağımlılık ilişkisini yeniden üretirken, bölgedeki emperyalist hegemonyanın sürmesine de zemin yaratmaktadır.)

Bugünkü silah teknolojisi, gelişmiş kapitalist ülkelerin teknolojilerine, uzman personele ve gönderecekleri ek malzemelere eskisine oranla daha çok bağımlıdır. Modern bir silah sisteminin üretilmesi için gerekli olan geliştirme, üretim ve denemenin gerçekleştirilmesi, yüksek maliyetli yatırımları zorunlu kılmaktadır. Bir silah sisteminin sistem fiyatının birim fiyatından oldukça pahalı olması, bu ülkelerde genellikle silah üretimini montaja yöneltmekte ya da karmaşık olmayan parçaların üretimini içermektedir. Ayrıca, bu alanda yatırım yapmaya çalışan Ortadoğu ülkelerinin, diğer az gelişmiş ülkeler ile birleşerek silah sistemleri geliştirmeye çalıştıkları, fakat bu projelerde başarılı olamadıkları da görülmektedir.

Diğer yandan, Ortadoğu ülkelerinde silahlanma uğruna yapılan harcamaların ulusal ekonomiye yüklediği ek giderler de gözardı edilmektedir. Çünkü, askeri amaçlarla yapılan alt-yapı yatırımlarının genelde sivil alanda da kullanım olanağı bulunmaktadır. Bu yüzden, sözkonusu giderler, genel kalkınma planları içinde gösterilmekte ve silahlanma harcamalarına katılmamaktadır.

Diğer yandan, Ortadoğu'da, hükümetlerin onayı ile gerçekleştirilen silah transferleri kadar, gizli silah transferlerinin de

ulaştığı boyutu saptamak gittikçe güçleşmektedir. Günümüzde devletler tarafından çeşitli adlar altında yapılan askeri yardımların sınırları genişlediği gibi, silah transferleri üzerinde şirketler ve uluslararası etkiye sahip güç odaklarının etkisi de gitgide artmaktadır. Giderek silah ticaretinin özelleştirilmesi, gerek Ortadoğu ülkelerinin gerekse diğer ülkelerin silahlanma programlarının denetlenmesini güçleştirmektedir.

Başlangıçta da belirtildiği gibi, silah bir "meta" olduğu sürece silahlanma durmayacaktır. Silahı satanlar ile silahlanmayı denetlemeye çalışan güçler aynıdır. Diğer yandan silahlanma çabasını artıran her devlet, müşteri olmanın ötesinde "fiili güce" sahip aktör olarak uluslararası sistemde rol oynamaktadır. Yüksek askeri kapasiteye ulaşan bu devletlerin dünya siyasal konjonktüründe hesaplanmayan gelişmelere yol açarak yaratacakları güç değişimleri, emperyalist sömürünün uzun dönemde sürdürülmesi açısından güçlükler yaratmaktadır. Bu nedenledir ki, Ortadoğu'da bugün yaşanan silahlanma yarışı, bölgede emperyalistlerin çıkarlarını tehdit etmektedir. Ortadoğu'da her ne kadar silahların denetiminden söz ediliyorsa da, gerçekte emperyalist güçlerin bu çabaları, bölgedeki çıkarlarının korunduğu statükoyu ve güç dengesini sürdürmeye yöneliktir. Bu tür girişimlerle, bölge devletlerinin askeri gücünün, bu statükoya ve uluslararası güç dengesine uygun hale getirilmesi amaçlanmaktadır.

ORTADOĞU'DA MİLİTARİZM

Militarizm kavramı, silahlı gücün somut bir şekilde kullanımına dayalı siyaset ve ideolojiyi ifade etmektedir ¹⁶⁰. Silahlanma ile paralel gelişen bir olgu olduğu kadar, kapitalizmle birlikte otoriter düşüncenin de önemli bir yanını oluşturmaktadır.

Militarizmin bir ülkedeki boyutlarını tesbit etmek için; a) askeri harcamaların düzeyi, b) askerileştirilmiş kitlenin nüfusa oranı, c) devletin katıldığı silahlı çatışmaların sayısı, d) insan haklarının korunma düzeyi, e) azınlık haklarına gösterilen saygı

ve bu hakların korunma düzeyi, f) ekonomide askeri yatırım ve üretimin payı, g) eğitimde militarist yönlendirmenin etkisi, h) hükümetlerin politikaları üzerindeki militarist çevrelerin etki düzeyi ve askeri darbeler gibi göstergelerden faydalanmak mümkündür. Fakat, bu göstergelerle ilgili olarak her zaman somut veriler ortaya koymak güçtür. Diğer yandan makalenin kapsamı itibariyle de, bu göstergelerin bölge ülkeleri düzeyinde tek tek inceleme olanağı olmadığı için daha çok genel açıklamalarla yetinilecektir.

Silahlanma yarışının bu kadar yoğun olduğu Ortadoğu'da, militarist çevrelerin siyasal, ekonomik ve toplumsal alan üzerinde giderek artan etkisinden söz etmek mümkündür. Silahlanma, ulusal düzeyde militarist çevreleri güçlendirirken, bu çevrelerin güçlenmesi de, silahlanmayı hızlandırmaktadır. Sorunların çözümünde militarist politikalar öncelikli hale gelirken; silahlı fiili gücü artan devlet de, gerek ulusal, gerekse uluslararası düzeyde baskı ve tehdit unsuru olarak ortaya çıkmaktadır. Devletin hemen her alandaki militarist politikalarında, ordu, askeri, sınai kompleksi ve uluslararası bağlantılara sahip güç odakları önemli roller oynamaktadır. Diğer yandan, Ortadoğu ülkelerinde ekonomik ve siyasal ayrımcılığa dayalı toplumsal bölünmenin sürdürülmesini sağlayan rejimlerin, ancak militarist yapıya sahip bir devletle varolacağı açıktır. Bununla birlikte, ulusal güvenlik doktrinine aşırı önem veren bu ülkelerde, bu doktrine dayalı politikaları uygulayacak şekilde devletin örgütlenmesi de söz konusudur ¹⁶¹. Silahlanma ya da askeri harcamalar, Ortadoğu'da devletler arası ilişkilerin yönünü belirlemekle kalmamakta; aynı zamanda, ticaret ve yatırımın yönünü çizen, sanayileşme modelini belirleyen bir faktör olarak da karşımıza çıkmaktadır. Askeri sınai kompleksinin ve ordunun, yan sanayiye ve alt yapıya olan ihtiyacı, bölge ülkelerinin çoğunda sanayinin silah teknolojisine göre yönlendirilmesine yol açmaktadır. Bu yönlendirme yalnızca silah sektörü ile sınırlı kalmamakta, askeri sınınin dışında da ekonomik yapıyı belirlemektedir. Diğer yandan, bölgedeki ülkelerin ordularının gitgide dünya pazarına katılması, siyasal

alandaki olduğu kadar, ekonomik alanda da militarist çevrelerin etkisinin artmasına yol açmaktadır.

Ortadoğudaki ülkelerin çoğunda, devletin iç ve dış düşmanlara karşı korunması, aşırı ölçüde vurgulanmakta, dış tehdit ve ulusal güvenlik söylemleri, askerileştirilmiş bir toplumun yaratılmasına zemin yaratırken, yaratılan mitler de bu amaca hizmet etmektedir. Toplumsal yaşamda "emir-itaat" ilişkisi yaygınlaşırken, askeri düşünce ve yargı yöntemleri de egemen olmaktadır. Bu yöntemlere dayalı yönetim modelleri ise, toplumsal alanda demokratikleşme çabalarını engellemektedir.

Bu ülkelerde militarist sistemin her türlü özelliğini görmek mümkündür. Bir yanda, dengesiz gelir dağılımı, açlık, yoksulluk, şiddet ve devlet terörü ile milyarlarca dolar tutarında silah bütçeleri; diğer yanda, askeri popülizm, monarşik rejimler ve otoriter tek parti yönetimleri. Bu rejimlerin ortak yanı ise kitlelerin şiddete dayalı politikalarla yönlendirilmesi, sindirilmesi ve rejime sadakate zorlanmasıdır.

Ortadoğu ülkelerinin hemen hepsinde "devlet" topluma karşı korunmaktadır. Bu ülkelerde devleti korumaya yönelik gerek "devlet güvenlik mahkemeleri", gerekse özel orduların üstlendiği rollerin daha abartılı olduğu görülmektedir. Örneğin Suriye'de DGM'ler Devlet Başkanı'na bağlıdır ve bu mahkemenin verdiği karara karşı sanığın temyiz hakkı yoktur. Bu ülkede DGM'de açılan her dava, Esad rejimini korumaya yöneliktir. Davaların gerekçesi, "rejime yönelik tehdit" olma suçlaması üzerine kurulmaktadır ¹⁶². İran'da da Devrim Mahkemeleri'nde açılan her dava, "İslam'a saldırı" suçlamasına dayandırılmaktadır. Dava gerekçesi dine dayandırılınca da, ne yargı, ne de savunma objektif bir tutum sergileyememektedir.

Militarizm aynı zamanda, emperyalist hegemonyanın sürdürülebilmesi için de vazgeçilmezdir. Ortadoğu ülkelerinde yaşanan askeri darbeler, militarizmin kurumsallaşmasının en iyi örnekleridir. Darbeler, genellikle emperyalist güçlerin çıkarlarına hizmet ederken, muhalif hareketler en acımasız militarist yöntemlerle bastırılmaktadır.

MUHALİF HAREKETLER VE İNSAN HAKLARI

En temel insan haklarının korunmasını bir yana bırakalım, saygının bile duyulmadığı, sivil halka yönelik katliamların sık sık yaşandığı, hatta bunların doğal karşılandığı birçok ülkenin yanı sıra Ortadoğu ülkelerinde de insanlık adına utanç verici manzaralar hiçbir zaman eksik olmamaktadır. Bölge tarihi bu uygulamalarla ilgili sayısız örnekle doludur.

Suriye'de Baas rejimine karşı güçlü bir muhalefet bulunmaktadır. Ancak, yönetimi elinde bulunduran Alevi grup, rejimi militarist politikalarla ayakta tutmaya çalışırken, insan haklarının yanı sıra azınlık haklarına da önem vermemektedir. İnsan hakları ihlalleri, insanlık dışı muameleler ve keyfi infazlar Suriye'de sıkça görülmektedir. Bu uygulamalarla ilgili olarak Uluslararası Af Örgütü bültenlerine yansıyan çok sayıda olay bulunmaktadır ¹⁶³.

Suriye'de rejime muhalif grupların başında köktenci Sünni grup Müslüman Kardeşler gelmekteydi. Hafız Esad uzun mücadeleler sonucu bu örgütün muhalefetini ancak 1982 yılında sindirebildi. Suriye hapishanelerindeki siyasi tutukluların önemli bir kısmını bu grubun üyeleri oluşturmaktadır ¹⁶⁴. Esad rejimine karşı diğer muhalif grup ise, ülke nüfusunun yaklaşık yüzde 10'unu oluşturan Kürtler'dir ¹⁶⁵. Kürtler 1950'den beri Suriye'de şiddete dayalı uygulamalara maruz kalmaktadırlar. Kuzeydoğu Suriye'de Kürtlerin yaşadığı bölge, 1957'den sonra bir reform programıyla "Arap bölgesi"ne dönüştürüldü ¹⁶⁶, bu halkın sahip olduğu ev ve işyerlerinin tapusu "hükümsüz ve geçersiz" sayıldı ¹⁶⁷. Devlet, "halkın yararına" gerekçesiyle Kürtlerin mallarına tümüyle el koydu ve bu bölgeye Güneyden getirilen Bedevi Arap kabilelerini yerleştirdi ¹⁶⁸. Ve o tarihten beri Suriye'de Kürt halkına kötü davranılmaktadır. Böylesi davranışlara ilişkin çeşitli örnekler bulunmaktadır. Örneğin, (Kürt kaynaklarına göre) 1973 Arap-İsrail savaşında Suriye Hükümeti Kürtleri cephenin önüne yerleştirerek, gerideki kuvvetlerin zarar görmesini önlemeye çalıştı ¹⁶⁹. Bu ülkede siyasal baskıya maruz kalan diğer grup ise, Yahudiler'dir. Örneğin, bunların ülke dışına çıkmaları yasaktır, bütün dinsel, sivil ve siyasal hak-

ları sınırlandırılmıştır ¹⁷⁰. Bu azınlık gruplarının yanı sıra, Esad rejimine karşı, Komünist Hareket Partisi, Komünist Parti Siyasal Bürosu, Komünist Savaş İçin Birlik, Halkçı Nasırîst Örgüt, Arap Sosyalist Baas Partisi ve çeşitli Filistinli fraksiyonların oluşturduğu muhalif hareketler de bulunmaktadır ¹⁷¹.

İsrail ise hemen her alanda ayrımcı ve militarist politikaların en yoğun şekilde uygulandığı bir ülkedir. Kuruluş aşamasında olduğu kadar, sonrasında da bu ülkede "devlet terörü"nün sayısız örneği bulunmaktadır ¹⁷². İsrail'de "intifada"nın başladığı tarihten, 1990 yılı Aralık ayına kadar geçen zamanda 25.000 Filistinli tutuklandı ve bunların 4.000'den fazlasına işkence uygulandı. Aynı dönemde 120 Filistinli de (çocuklar dahil) İsrail kuvvetlerince vurularak öldürüldü ¹⁷³. Uluslararası Af Örgütü'nün verilerine göre, İsrail'de 1992 Aralık ayından 1993 Temmuz ayına kadar geçen sürede 70'i Gazze Şeridi'nde olmak üzere 100 sivil (yaşları 16-30 arası) katledildiği gibi, sivil yerleşim yerleri de tahrip edildi ¹⁷⁴. Temmuz 1993'de Lübnan'da sivil yerleşim yerlerine yönelik saldırıları da başlatan İsrail, 122 kişiyi öldürdü ¹⁷⁵, 428 kişiyi ise yaraladı ¹⁷⁶. Bu saldırıların sonucu Güney Lübnan'dan Kuzeye doğru 400.000 kişi göç etmek zorunda kaldı ¹⁷⁷. İsrail yalnızca bölgede değil, diğer yandan Afrika, Latin Amerika ve Asya'da da militarizmin destekçisi oldu. Latin Amerika'da Somoza'ya, Afrika'da ırkçı Güney Afrika Cumhuriyeti'ne ve Asya'da Timorese katliamı sırasında Endonezya'ya ¹⁷⁸, Batı'nın silahlarını yetiştirdi. Aynı şekilde Guatemala'da 1982 yazında en az 5.000 yerlinin ölümüne neden olan kontr-gerilla hareketinde da İsrailli danışmanlar önemli rol oynadı ¹⁷⁹.

İran'da da rejim muhaliflerine yönelik sert ve acımasız uygulamalar bulunmaktadır. Bu ülkede 1987'de 158, 1988'de 142, 1989'da 1500 ¹⁸⁰, 1990'da da 750 kişi ¹⁸¹ idam edildi. İdamların çoğu ise anında yapılan uygulamalar sonucu gerçekleştirildi. İran'da siyasal tutukluların çoğunluğunu ise Tudeh ve Halkın Fedaileri Örgütü üyeleri oluşturmaktadır. Örneğin, bu iki sol örgüte üye olmaktan dolayı 100 kadın Tahran'daki Evin Hapishanesi'nde 1983'den beri yargılanmadan tutuklu bulunmak-

tadır 182. Diğer yandan İran'da molla rejiminin, muhaliflerine karşı suikastler yaptığı iddiaları da yoğunudur. Almanya Federal Başsavcılığı, İran Gizli Servisi'nin (VEVAK), İran Kürdistan Demokrat Partisi liderlerini öldürttüğünü açıkladı 183. Yine bu ülkenin Hamas ve Hizbullah gibi aşırı dinci örgütleri desteklediği ve bu örgütlerin eylemlerinden haberdar olduğu ileri sürülmektedir 184. İran'ın bu tür ilişkileri ise, diğer ülkelerle olan diplomatik ilişkilerini etkilemektedir. Cezayir, rejimine tehdit oluşturan radikal dinci hareketleri İran'ın desteklediğini ileri sürerek, bu ülke ile olan diplomatik ilişkisini kesti. Aynı şekilde Mısır'ın da, İran ile ilişkileri, Sudan'daki rejim aracılığıyla ve doğrudan Mısır'daki aşırı dinci hareketleri desteklediği gerekçesiyle bozuldu. Türkiye ile de benzer sorunları olan İran'a, uluslararası terörizmi desteklediği için ABD yaptırımlar uygulamaya başladı. Bu doğrultuda İran'ın 22 milyon dolarlık malvarlığını dondurdu 185. Diğer yandan, İran özellikle son dönemlerde Kürt muhaliflerine yönelik saldırılarını yoğunlaştırdı ve Mayıs 1993'deki saldırılarda 5.000 Kürt yaşadıkları bölgeyi terketmek zorunda kaldı 186. İran'da, İran Kürdistan Partisi (KOMALA), İran Kürdistan Demokrat Partisi (DPIK) ve Ulusal Kurtuluş Ordusu (NLA- Irak desteklidir) adında askeri güce sahip üç muhalif grup bulunmaktadır.

İnsan hakları ihlallerinin sıklıkla yaşandığı ülkelerin biri de Mısır'dır. Uluslararası Af Örgütü raporlarına göre bu ülkede sistematik ve sürekli bir biçimde psikolojik ve fiziksel işkence gibi insanlık dışı muameleler sürmektedir 187. Mısır'da rejime muhalif grupların başında köktenci dinci hareketler gelmektedir. Bu hareketler içinde en güçlüsü Müslüman Kardeşler Örgütü'dür. Diğer önemli muhalif hareketler ise, İsrail-Mısır barış antlaşmasına karşı protestolarından dolayı Mayıs 1978'de kapatılan ve üyelerinin çoğu tutuklu bulunan Ulusal İlerleme Birlik Partisi ile Mısır Komünist İşçi Partisi'dir 188. Ayrıca Mısır'da 1978'den beri basın özgürlüğünü kısıtlayan yasalar da yürürlüktedir 189.

Irak'ta, 1979 Temmuz ayında iktidarı ele geçiren Baas rejiminden önce de baskı ve şiddet vardı. Bu ülkede Kürtler ve Şi-

iler sürekli baskı altında tutuluyordu. 1972 yılında 70.000, 1979-1980 arasında da 50.000 Şii İran'a sürüldü ¹⁹⁰. Fakat, bu uygulamalar Irak'ta Şii gerçeğini değiştiremedi. Bu sürgünler sonucunda İran'da, Farsça bilmeyen ve İran'a yabancı Iraklı göçmen nüfus yaratıldı. Kürt kaynaklarına dayanan Uluslararası Af Örgütü'nün raporlarına göre Irak'ta 1975-1977 yılları arasında 400 Kürt idam edildi ¹⁹¹. Yine bu örgütün verilerine göre 1978-1979 döneminde 250 Iraklı ¹⁹² ve Ağustos 1979'da da Baas rejimine karşı çıkan 21 ordu personeli öldürüldü ¹⁹³. 1980 yılının ilk yarısında ise, rejim düşmanı olarak 125 kişi (bunların 25'i Şii idi) idam edildi ¹⁹⁴. İran-Irak savaşı sırasında Irak'ta muhaliflere karşı baskılar artarken, bu kitleler toplu katliamlara maruz kaldılar. Irak kimyasal silahlarını Mart 1988'de sivil Kürt halkına karşı kullandı ve bu saldırıda tesbit edilebildiği kadarıyla beş binin üzerinde insan katledildi ¹⁹⁵. Irak'ta militer yapının temelinde, Baas rejimi ile içiçe geçmiş ordu bulunmaktadır. Baas rejimi baskı ve şiddetle iktidarını sürdürebilirken, muhalifler ise, çoğunlukla anında yapılan yargılamalarla öldürülmektedir. Öldürülmeyenler ise uzun yıllar hapisanelerde tutulmaktadır. Bu ülkenin hapisanelerinde, akademisyenlerden masonlara kadar hemen her gruptan rejime muhalif kişiler bulunmaktadır. Irak'ta Baas rejimine karşı silahlı güce sahip muhalif hareketler ise, Kürdistan Demokrasi Partisi (KDP), Kürdistan İşçi Partisi (İran karşıtı, Suriye destekli), Kürdistan Vatansever Birliği (PUK), Kürdistan Sosyalist Partisi ve İslam Devriminin Yüce Meclisi (SAIRI- İran destekli)dir.

Ürdün'de ordu, rejimin sadık hizmetçisi olduğu gibi öncelikli hedefi de, Haşimi ailesinin iktidarına yönelik muhalif her hareketi bastırmaktır. Mahkeme olmaksızın idari bir karar ile tevkif, siyasal muhalefete karşı "adet hükmünde" bir yöntem olarak uygulanmaktadır ¹⁹⁶. Bu ülke ile ilgili olarak Uluslararası Af Örgütü ile BM İnsan Hakları Komisyonu raporlarına yansıyan çok sayıda işkence ve insanlık dışı muamelelerle ilgili olay bulunmaktadır ¹⁹⁷. Ürdün'de siyasal davalara askeri mahkemeler bakmaktadır. Siyasal sorgulamalar ise, birçok işkence suçuna adı karışmış Askeri İstihbarat Teşkilatı tarafından ya-

pılmaktadır 198. Bu ülkede basın üzerinde kontrol ve sansür uygulandığından birçok olay gün ışığına çıkmamaktadır. Diğer yandan, Haşimi rejimince en önemli muhalif hareket olarak görülen Komünist Partisi'nin ise, 1953 yılından itibaren faaliyetleri yasaklanmıştır 199.

Anayasası Kur'an olan Suudi Arabistan'da da şeriat rejimi sert ve acımasızdır. Ölüm cezası ise, hemen her alanda uygulanmaktadır. Yargılamada sanık için koruyucu hükümler olmadığı gibi, işkence ve insanlık dışı muameleler yaygındır (200). Suudi rejimine karşı önemli muhalif hareketler ise, Arap Yarımadasında İslam Devrim Örgütü, Arap Sosyalist Hareket Partisi ve Hizbullah'dır.

Lübnan'da da her yıl hükümet kuvvetleri ve silahlı milisler binlerce kişi öldürülmektedir. Bu ülkede, birçok örgütün ve ülkenin yer aldığı çok yönlü bir savaş yaşanmaktadır 201. Lübnan, dört silahlı gücün kontrolü altındadır. Bunlar, Hristiyan milislerin oluşturduğu Lübnan Kuvvetleri; Şii Müslüman Emel Hareketi; Dürzi Sosyalist Partisi ve İsrail'in kuzey sınırındaki alanı kontrol eden Hristiyan milislerin oluşturduğu Güney Lübnan Ordusu'dur 202. Bu kuvvetlere Hizbullah, İslami Cihad, Hamas ve çeşitli Filistinli fraksiyonları da katmak mümkündür. Hükümet kuvvetlerinin yanı sıra bu milis güçler de, insanları tutuklayabilmekte; yargılama olmaksızın öldürebilmekte ve bu kişilere işkence yapabilmektedirler. Örneğin, Lübnan Kuvvetleri, Şubat 1990'da Aoun karşıtı 29 kişiyi herhangi bir yargılama olmaksızın idam etti 203. Aynı şekilde bu ülkede bulunan Suriye kuvvetleri de, Ekim 1990'da Aoun taraftarı sivil ve milis birçok kişiyi yargılamadan öldürdü 204. Lübnan'da, idamlar ve işkenceler çocuklara da uygulanmaktadır. Uluslararası Af Örgütü bu uygulamaları önlemek için Lübnan hükümetine başvurmuş ise de, olumlu yanıtlar alamamıştır 205.

Ortadoğu Ülkelerinin Katıldığı Silahlı Çatışmalar

Silahlanma, devletlerarası çatışmaların artması üzerinde de etkili olmaktadır. Fiili askeri güce sahip her devlet devlet,

bulunduğu bölgede, güç dengesini kendi çıkarları lehine değiştirmeye çalışır. Bu durum, diğer devletlerin silahlanmasına yol açarken, sorunların barışçı çözüm yöntemleri ortadan kaldırır ve devletler arasındaki sorunlar, çatışma nedeni haline gelir. Artık her iki taraf da, çözüm olarak militarist politikalara öncelik vermeye başlar. Diğer yandan, ulusal ve uluslararası gerilimlerin bileşimi de , bu çatışmaların uluslararası boyuta ulaşması tehlikesini beraberinde getirir.

TABLO-IV ve TABLO-V'deki çatışmalara baktığımızda; Ortadoğu bölgesinin dünyada çatışmaların yoğunluğu açısından ilk sırayı aldığını görmekteyiz. Bu durum, emperyalist güçlerin bölgedeki çıkar çatışmalarından kaynaklandığı gibi; bölge ülkelerinin Ortadoğu'da güç dengesini kendi lehlerine değiştirme çabasından da kaynaklanmaktadır. Ancak, bu iki nedeni birbirinden soyutlamak bölge açısından mümkün değildir. Bugüne kadar Ortadoğu'da meydana gelen çatışmalar, büyük güç savaşları yaratmadı, fakat gerilimli anlara sebep oldu; hatta nükleer silah kullanma tehditine varacak kadar tehlikeli durumlara yol açtı. Bilindiği gibi 1956 yılındaki Arap-İsrail savaşında İngiltere ve Fransa doğrudan İsrail'in yanında yer alınca, Kuruşçev Londra ve Paris'i roket atışına tutmakla tehdit etmişti 206.

Aslına bakılırsa, bölgesel güvenlik her zaman bölge ülkeleri tarafından bağımsızlığın tam karşıtı olarak görüldü. Böyle bir tutumda ise, otoriter rejimlerin varlığı, azınlıklar temelinde bölgenin parçalanmış olması ve emperyalist oyunlar etkili oldu. Bu anlayış benimsenince de, her devlet kendi kendine yetmek kaygısıyla paylaşma duygusunu yitirdi ve emperyalizmin klasik "böl ve yönet" politikasının piyonu haline geldi.

Tablolarda en çok çatışmalar içinde yer alan ülkelerin, aynı zamanda silahlanma alanında da ilk sırayı alan İran, Suriye, Irak, İsrail, Libya gibi ülkeler olduğu görülmektedir. Bu devletlerin silahlanma eğilimleri ve katıldıkları çatışmaların sayısı arasındaki ilişki, bir neden-sonuç ilişkisi değildir. Ancak bu ilişki, silahlanma kısır döngüsü ile birlikte bu devletlerin militarist politikalara verdiği önemi de ortaya koymaktadır. Bu militarist eğilim kitlesel imha silahlarının kullanılması olasılığını

da artırmaktadır. Bu silahların kullanımı, iki durumda gerçekleşebilir: Konvansiyonel kuvvetler açısından zayıf olan ülkelerin, bu silahları kullanarak bu açıklarını kapatmaya çalışmaları halinde ve herhangi bir savaşta yenilgi karşısında. Aslında bu iki durum da, gerek İran-İrak savaşı gerekse Halepçe örneklerinde olduğu gibi, bölgede gerçekleşti. Burada daha da önemli olan nokta, kitlesel imha silahlarına ya da onları üretme olanaklarına sahip ülkelerin, çatışmaların çoğunda yer almış olmalarıdır. Diğer yandan bölgede bu silahlara sahip ülke sayısının gitgide artması da, karşılıklı güvensizlik ve gerilimi doğal olarak artırmaktadır.

SONUÇ

Ortadoğu ülkeleri hangi tür silaha sahip olurlarsa olsunlar, kendi güvenliklerini tam anlamıyla sağlayamazlar. Bölgede kalıcı barış ve güvenliğin korkuya, caydırıcılığa, tehdite dayalı militarist politikalarla sağlanamayacağı açıktır. Bugüne kadar uygulanan bu politikalarla bölgede barış ve güvenliğin kurulması yönünde hiçbir ilerleme sağlanamadı. Aksine bu politikalar sorunları artırdı ve barışçı çözüm yollarını tıkadı. Bütün bölge halkları kendilerini eşit güvenlik içinde hissettikleri zaman, bölgede barış ve güvenlik sağlanabilir. Fakat, bu beklenti fazlasıyla "ütopik" gözükmektedir. İlk önce emperyalist güçler çıkarları gereği bölgede böyle bir yapılanmaya izin vermezler. Çünkü bölgede, çatışmalar ve düşmanlıklar üzerine kurdukları güç dengesinin bozulması ve Ortadoğu halklarının gerici-otoriter rejimlerin baskısından kurtulması, onların bölgeyi sömürmelerine son verecektir. Eğer bölgede gerçek anlamda barış ve güvenlik sağlanırsa, emperyalist hegemonyanın çökeceği açıktır.)

("Silah dengesinin" kurulması gibi militarist söylemler barışı değil, çatışmaları artırmaktadır. Silahlanma demek, ulusal ekonomiden bu alana daha fazla kaynak aktarmak demektir. Bu ise, daha otoriter, daha baskıcı yönetim ve yoksulluk demektir. Silahlanma harcamaları yalnızca silahlara harcanan para değildir. Makine, teçhizat, personel, yakıt gibi giderlerin yanı sıra

teknolojik, bilimsel, mali ve fiziki kaynakların da tüketilmesidir. Bununla birlikte günümüzde kitlesel imha silahlarının defalarca öldürebilen gücüne rağmen, az gelişmiş ülkelerin silah almak için borçlanması da, gelecek kuşakların önüne borç dağları yığmaktadır. Bu durumu, Ortadoğu'da petrol zengini ülkeler de dahil olmak üzere, birçok ülkede görmek mümkündür.)

Dünyanın her yerinde olduğu gibi Ortadoğu'da da silahlanmayı durmadan teşvik eden emperyalist güçler, bugün de bölgede silahların sınırlandırılmasını ileri sürmektedirler. Bu önerileri yaptıkları an bile, silah satışına devam etmektedirler. Bu beklentinin ne kadar samimi olduğu ortadadır. Uzağa gitmeye gerek yok. CNN'in naklen savaş yayınında görüldüğü gibi, bir yanda savaşta kullanılan silahların resmi, diğer yanda teknik özellikleri ekranı doldururken, yalnızca silahların fiyatları ve insan öldürme güçleri yazılmamıştı. Bölgede emperyalistler arası çıkar çatışmaları sürdükçe, silahsızlanma (ya da silahların denetimi alanında) hiçbir ilerlemenin sağlanamayacağı açıktır. Bölgede çatışmaların yoğunluğu da buna bağlıdır.

Silahlanma bir neden değil, sonuçtur. Silahların bir kısmının denetlenmesi ya da ortadan kaldırılması, silahlanma yarışını ne ortadan kaldırır, ne de yavaşlatır. Sorun, silahın "meta" haline getirilmesindedir. (Silahlanmayı neden olarak görmek, kapitalist sistemin yarattığı çelişkileri ve sömürüyü gizlemek demektir. Esas ve köklü çözüm, Ortadoğu'da halkların anti-emperyalist mücadelesinde yatmaktadır. Yani çözüm, Ortadoğu Barış Görüşmeleri adı altında sürdürülen emperyalist çıkarları koruyacak, yeni "bölgesel güç dengesinin" kurulmasına destek vermekten ya da ondan umut beklemekten değil, bölgede emperyalizme ve sömürüye son vermekten geçer.)

TABLO-I ORTADOĞU VE ÇEVRESİNDEKİ ÜLKELERİN ASKERİ HARCAMALARI (milyon dolar)

ÜLKELER	Savunma Harcamaları	Savunma Bütçesi	Dış Askeri Yardım
Bahreyn	--a	236.77 ^b	--a
BAE	4,900.0 ^c	1,590.0 ^c	--a
Cezayir	1,900.0 ^d	660.0 ^c	--a
Cibuti	36.0 ^f	31.0 ^d	5.18 ^b (ABD,Fransa)
Fas	1,350.0 ^c	1,130.0 ^b	53.15 ^b (ABD)
Irak	--a	8,610.0 ^d	--a
İran	--a	4,270.0 ^c	--a
İsrail	--a	6,760.0 ^b	3,000.0 ^b (ABD)
Katar	--a	934.07 ^c	--a
Kuveyt	16,750.0 ^c	9,300.0 ^c	--a
Libya	--a	1,510.0 ^e	--a
Lübnan	--a	173.0 ^b	2.4 ^b (ABD)
Mısır	4,270.0 ^c	2,470.0 ^b	2,116.8 ^b (ABD)
Moritanya	39.55 ^c	--a	10.13 ^f (ABD,Fransa)
Somali	83.0 ^g	18.05 ^e	4.65 ^f (ABD)
Sudan	460.0 ^e	320.0 ^d	--a
Suriye	--a	1,130.0 ^c	--a
Suudi Arb.	35,510.0 ^c	14,500.0 ^b	--a
Tunus	--a	508.0 ^b	14.25 ^b (ABD)
TÜRKİYE*	--a	4,180.0 ^b	703.5 ^b (ABD)
Umman	1,930.0 ^d	1,730.0 ^b	20.10 ^b (ABD)
Ürdün	--a	508.55 ^b	57.0 ^b (ABD)
Yemen	--a	11,200.0 ^b	1.6 ^d (ABD)

KAYNAK: IISS, The Military Balance, 1992-1993, London, Brassey's for the IISS, 1993, s.59, 104-120

a veri elde edilememiştir.

b 1992 yılı verileri, **c** 1991 yılı verileri, **d** 1990 yılı verileri, **e** 1989 yılı verileri, **f** 1988 verileri, **g** 1986 verileri.

*NATO verilerine göre Türkiye'nin 1991 yılındaki savunma bütçesi 5.01 milyar dolardır.

TABLO-II: ORTADOĞU VE ÇEVRESİNDEKİ ÜLKELERİN SİLAHLI KUVVETLERİ: 1992-1993

BAHREYN

Toplam Silahlı Kuvvetleri

Aktif: 6,150 kişi

Kara Kuvvetleri: 5,000 kişi

Ekipman: SAVAŞ TANKLARI; 81 adet M-60 A3. ZIRHLI KEŞİF ARAÇLARI; 22 adet AML-90, 8 adet Saladin, 8 adet Ferret, 10 adet Shorland. ZIRHLI PERSONEL TAŞIYICI; 10 adet AT-105 Saxon, 110 adet panhard M-3. ÇEKİLİ TOPLAR; 8 adet: 105 mm, 14 adet M- 198:155 mm. HAVAN TOPLARI; 9 adet 81 mm, 9 adet 120 mm. TANKSAVAR GÜDÜMLÜ SİLAHLARI; 15 adet BGM-71 A TOW. GERİ TEPMESİZ TOPLARI; 30 adet M-40A1: 106 MM, 6 adet MOBAT: 120 mm KARADAN HAVAYA ATILAN FÜZELERİ; 40+ RBS-70, 20+ Stinger, Crotale.

Deniz Kuvvetleri: 500 kişi (yaklaşık)

Ekipman: DEVRİYE VE SAHİL KORUMA GEMİLERİ; 10 adet. DESTEK VE YARDIMCI GEMİLER; 1 adet.

Hava Kuvvetleri: 650 kişi

Ekipman: SAVAŞ UÇAKLARI; 8 adet F-5E, 4 adet F-5F, 8 adet F-16C, 4 adet D. NAKLİYE UÇAKLARI; 2 adet Gulfstream (1 adet-II, 1 adet-III; VIP). HELİKOPTERLER; 12 adet AB-212 (8'i silahlı), 4 adet Bo-105 (silahlı). FÜZELER; Havadan Karaya Füzeler (ASM): AS-11, AS-12, Havadan Havaya Füzeler (AAM): AIM-9P Sidewinder.

BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ (BAE)

Toplam Silahlı Kuvvetleri

Aktif: 54,500 kişi

Kara Kuvvetleri: 50,000 kişi

Ekipman: SAVAŞ TANKLARI; 95 adet AMX-30, 36 adet OF-40 Mk 2 (Lion). HAFİF TANKLAR; 76 adet Scorpion. ZIRHLI

KEŞİF ARAÇLARI; 90 adet AML-90, 70 adet Saladin, 30 adet Ferret. ZIRHLI PİYADE SAVAŞ ARAÇLARI; 15 adet AMX-10P. ZIRHLI PERSONEL TAŞIYICI; 50 adet VCR, 240 adet Panhard M-3, 100 adet EE-11 Urutu. ÇEKİLİ TOPLAR; 59 adet ROF 1t: 105 mm 18 adet M-56, 20 adet 130mm. KUNDAĞI MOTORLU TOPLAR; 20 adet Mk F-3:155mm, 40+ G-6. ÇOK NAMLULU ROKETATAR; 25 adet FIROS-25: 122mm. HAVAN TOPLARI; 80 adet 81 mm, 21 adet 120 mm. TANK-SAVAR GÜDÜMLÜ SİLAHLARI; 230 adet Milan, Vigilant, 25 adet TOW, HOT. GERİ TEPMESİZ TOPLARI; Carl Gustav: 84 mm, 30 adet 106mm. HAVA SAVUNMA SİLAHLARI; 48 adet M-3VDA SP: 20mm, 20 adet GCF-BM2: 30mm. KARADAN HAVAYA FÜZELER; 20+Blowpipe, 10 adet SA-16.

Deniz Kuvvetleri: 2,000 kişi (yaklaşık)

Ekipman: DEVRIYE VE SAHİL KORUMA GEMİLERİ; 19 adet. AMFİBİLER; 2 adet Jananah LCT, 1 adet LCM. DESTEK VE YARDIMCI GEMİLER; 4 adet.

Hava Kuvvetleri: 2,500 kişi

Ekipman: SAVAŞ UÇAKLARI; 14 adet Mirage IIIEAD, 18 adet Hawk Mk 63 (FGA/trg), 12 adet Mirage 5 AD, 22 adet Mirage 2000 EA. AYAKLANMALARA KARŞI KULLANILAN UÇAKLAR; 6 adet MB-326 (4 adet-KD, 2 adet-LD), 5 adet MB-339A. OPERASYONLARDA KULLANILAN UÇAKLAR; 9 adet Hawk Mk 61, 2 adet MB 339A, 6 adet Mirage 2000 AD. KEŞİF UÇAĞI; 8 adet Mirage 2000 RAD, 3 adet Mirage 5-R. ELEKTRONİK SAVAŞ UÇAĞI; 4 adet C-212. NAKLİYE UÇAKLARI; 1 adet BN-2, 4 adet C-130H, 2 adet L-100-30, 1 adet G-222. HELİKOPTERLER; Saldırı: 2 adet AS 332F (Exocet füzeleri ile donatılmış AM-39), 10 adet SA-342K, 7 adet SA-316/319. Nakliye: 8 adet AS-332, 1 adet AS-350, 12 adet Bell, 11 adet SA-330. Araştırma ve Kurtarma: 3 adet Bo-105. EĞİTİM UÇAĞI; 24 adet PC-7, 6 adet SF-260. FÜZELER; Havadan Karaya Füzeler: HOT, AS-11/12, AS-15TT, Exocet AM-39. Havadan Havaya Füzeler: R-550 Magic, AIM 9L. HAVA SAVUNMA SİLAHLARI ; 12 adet Rapier, 8 adet Crotale, 13 adet RBS-70 SAM.

CEZAYİR

Toplam Silahlı Kuvvetleri

Aktif: 139, 000 kişi

Yedek: 150,000 kişi

Kara Kuvvetleri: 120,000 kişi

Ekipman: SAVAŞ TANKLARI; 330 adet T-54/-55, 330 adet T-62, 300 adet T-72. ZIRHLI KEŞİF ARAÇLARI; 120 adet BRDM-2. ZIRHLI PİYADE SAVAŞ ARAÇLARI; 690 adet BMP-1, 225 adet BMP-2. ZIRHLI PERSONEL TAŞIYICI; 460 adet BTR-50/-60. ÇEKİLİ TOPLAR; 25 adet D-74: 122mm, 100 adet M-1931/37, 40 adet M-30, 190 adet D-30, 10 adet M-46: 130mm, 60 adet M-1938. KUNDAĞI MOTORLU TOPLAR; 150 adet 2S1:122 mm, 25 adet ISU-152: 152 mm, 25 adet 2S3. ÇOK NAMLULU ROKETATAR; 48 adet BM-21: 122mm, 50 adet BM-14-16: 140 mm, 30 adet BM-24: 240 mm. HAVAN TOPLARI; 120 adet M-1943: 120mm, 150 adet M-1937, 60 adet M-1943: 160mm. TANKSAVAR GÜDÜMLÜ SİLAHLARI; 40 adet AT-3 Sagger, Milan. GERİ TEPMESİZ TOPLAR; 120 adet B-10:82mm, 58 adet B-11: 107mm. TANKSAVAR SİLAHLARI; 156 adet ZIS-2: 57mm, 80 adet D-44:85mm, 10 adet T-12: 100mm, 50 adet SU-100 SP. HAVA SAVUNMA SİLAHLARI; 65 adet ZPU-2/-4: 14.5 mm, 100 adet 20mm, 100 adet ZU-23:23mm, 210 adet ZSU-23-4, 150 adet M-1939:37mm, 75 adet S-60:57 mm, 20 adet KS-12: 85 mm, 150 adet KS-19:100mm, 10 adet KS-30. KARADAN HAVAYA ATILAN FÜZELER; SA-7/-8/-9.

Deniz Kuvvetleri: 7,000 kişi (yaklaşık)

Ekipman: DENİZALTI; 3 adet. FIRKATEYN; 3 adet. DEVRİYE VE SAHİL KORUMA GEMİLERİ; 23 adet. MAYIN GEMİSİ; 1 adet. AMFİBİLER; 3 adet. DESTEK VE YARDIMCI GEMİLER; 3 adet.

Hava Kuvvetleri: 12, 000 kişi

Ekipman: SAVAŞ UÇAKLARI; 30 adet MİG-17, 10 adet SU-24, 17 adet MİG-23BN/MF, 95 adet MİG-21MF/bis, 14 adet MİG-25, 40 adet MİG-23B/E. KEŞİF UÇAKLARI; 3 adet

MİG-25R. DENİZ KEŞİF UÇAĞI; 2 adet Super King Air B-200T. **NAKLİYE UÇAĞI;** 6 adet An-12, 10 adet C-130H, 6 adet C-130H-30, 1 adet Aero Commander 680. **HELİKOPTER;** Saldırı: 38 adet Mi-24, 20 adet Mi-8/-17. Nakliye: 1 adet Mi-4, 1 adet Mi-6, 8 adet Mi-8/-17, 4 adet Mi-6, 1 adet Mi-8/-17. **HAVADAN HAVAYA FÜZELER;** AA-2. **KARADAN HAVAYA FÜZELER;** 30 adet SA-2, 21 adet SA-3, 2 adet SA-6.

IRAK

Toplam Silahlı Kuvvetleri

Aktif: 382,500 kişi (yaklaşık)

Yedek: 650,000 kişi

Kara Kuvvetleri: 350,000 kişi (yaklaşık)

Ekipman: SAVAŞ TANKLARI; yaklaşık 2,300 adet (T-54/-555, M-77, Çin T-59/-69, T-62, T-72, Chieftain Mk 3/5, M-60, M-47). **ZIRHLI KEŞİF ARAÇLARI;** yaklaşık 1,500 adet (BMRD-2, AML-60/-90, EE-9 Cascavel, EE-3 Jararaca, ZIRHLI PİYADE SAVAŞ ARAÇLARI; yaklaşık 900 adet (BMP-1/-2). **ZIRHLI PERSONEL TAŞIYICILAR;** yaklaşık 2,000 adet (BTR-50/-60/-152, OT-62/-64, MTLB, YW-531, M-113A1/A2, Panhard M-3, EE-11 Urutu). **ÇEKİLİ TOPLAR;** yaklaşık 1,200 adet (105 mm: M-56, 122 mm: D-74, D-30, m-1938, 130 mm: M-46 ve 59-1 tipi, 155 mm: G-5, GHN-45, M-114), **KUNDAĞI MOTORLU TOP;** 122 mm: 2S1, 152 mm: 2S3, 155 mm: M-109A1/A2, AUF-1 (GCT)'lerden oluşmaktadır. **ÇOK NAM-LULU ROKETATAR;** yaklaşık 250 adet (107 mm, 122 mm: BM-21, 127 mm: ASTROS II, 132 mm: BM-13/-16). **HAVAN TOPLARI;** 81 mm, 120 mm, 160 mm: M-1943, 240 mm'lerden oluşmaktadır. **TANKSAVAR GÜDÜMLÜ SİLAHLARI;** AT-3 Sagger, AT-4 Spigot, SS-11, Milan, HOT'lardan oluşmaktadır. **GERİ TEPMESİZ TOPLAR;** 73 mm: SPG-9, 82 mm: B-10, 107 mm'lerden oluşmaktadır. **TANKSAVAR SİLAHLARI;** 85 mm, 100 mm'lerden oluşmaktadır. **HELİKOPTERLER;** yaklaşık 500 adet (200'ü silahlı). **HAVA SAVUNMA SİLAHLARI;** yaklaşık 5,500 adet (23 mm: ZSU-23-4 SP, 37 mm:

M-1939, 57 mm: ZSU-57-2 SP, 85 mm, 100mm, 130 mm.)
KARADAN HAVAYA FÜZELER; SA-2/-3/-6/-7/-8/-9/-13/-14/,!6, Roland.

Deniz Kuvvetleri: 1,000 kişi (yaklaşık)

Ekipman: FIRKATEYN; 1 adet. DEVRIYE VE SAHİL KORUMA GEMİLERİ; 10 adet. MAYIN GEMİSİ; 4 adet. DESTEK VE YARDIM GEMİLERİ; 2 adet.

Hava Kuvvetleri: 30, 000 kişi

Ekipman: SAVAŞ UÇAKLARI; yaklaşık 316 adet (H-6D, Tu-16, Tu-22, J-6, MİG-23BN, MİG-27, Mirage F1EQ5/-200, Su-7, Su-20, Su-25, Çin J-7, MİG-21, MİG-25, Mirage F-1EQ, MİG-29). KEŞİF UÇAKLARI; MİG-25'lerden oluşmaktadır. FÜZELER; Havadan Karaya Füzelere: AM-39, AS-4, AB-5, AS-11, AS-12- AS-30L, C-601. Havadan Havaya Füzelere: AA-2/-6/-7/-8, R-530, R-550.

İRAN

Toplam Silahlı Kuvvetleri

Aktif: 528,000 kişi

Yedek: 350,000 kişi

Kara Kuvvetleri: 305,000 kişi

Ekipman: SAVAŞ TANKLARI; 700 adet (T-54/-55, Çin T-59, T-62, T-72, Chieftain MK 3/5, M-47/-48, M-60A1). HAFİF TANKLAR; 40 adet Scorpion. ZIRHLI KEŞİF ARAÇLARI; 130 adet EE-9 Cascavel. ZIRHLI PİYADE SAVAŞ ARAÇLARI; 50+BMp-1. ZIRHLI PERSONEL TAŞIYICILAR; 700 adet (BTR-50/-60, M-113). TOPLAR; 1,300+. ÇOK NAMLULU ROKETATAR; 40 adet Çin Tipi 63:107 mm, 65 adet BM-21:122mm, Çin Tipi-81, BM-11, 230 mm: oghab, 333 mm: Shahin 2, 355 mm: Nazeat, İran-130'lerden oluşmaktadır. HAVAN TOPLARI; 1,200 adet (81 mm, 107 mm: M-30, 120 mm). KARADAN KARAYA FÜZELER; Scud'lar. TANKSAVAR GÜDÜMLÜ SİLAHLARI; ENTAC, SS-11/-12, Dragon, TOW, AT-3 Sagger. GERİ TEPMESİZ TOPLAR; 57 mm:M-18'lerden oluşmaktadır. HAVA SAVUNMA SİLAHLARI; 1,500 adet

(23mm: ZU-23, ZSU-23-4 SP, 35 mm: 92, 37 mm, 57 mm: ZSU-57-2 SP). KARADAN HAVAYA FÜZELER; SA-7, bazıları HN-5. HELİKOPTER; 100 adet AH-II (saldırı), 31 adet CH-47C, 100 adet Bell 214A, 20 adet AB- 205A, 50 adet AB-206.

Deniz Kuvvetleri: 18,000 kişi

Ekipman: DENİZALTI: 1 adet. DESTROYER; 3 adet. FIRKATEYN; 5 adet. DEVRIYE VE SAHİL KORUMA GEMİSİ; 33 adet. MAYIN GEMİSİ; 3 adet. AMFİBİLER; 10 adet. DESTEK VE YARDIMCI GEMİLER; 14 adet.

Hava Kuvvetleri: 35,000 kişi

Ekipman: SAVAŞ UÇAKLARI; 60 adet F-14, 30 adet MİG-29, 60 adet F-5E/F, 10 adet Su-24, 60 adet F-4D/E, 12 adet F-7, 5 adet P-3F, 1 adet RC-130. KEŞİF UÇAKLARI; 5 adet RF-5, 3 adet RF-4E. HELİKOPTERLER; 2 adet AB-206A, 39 adet Bell 214C, 5 adet CH-47. FÜZELER; Havadan Karaya Füzelere: AGM-65A Maverick. Havadan Havaya Füzelere: AIM-7 Sparrow, AIM-9 Sidewinder, AIM-54 Phoenix. Karadan Havaya Füzelere: 30 adet Hawk, 30 adet Rapier, 25 adet adet Tigercat, 35 adet HQ-2J (Çin yapımı SA-2'nin geliştirilmiş çeşidi), SA-5

İSRAİL

Toplam Silahlı Kuvvetleri

Aktif: 175,000 kişi

Yedek: 430,000 kişi

Kara Kuvvetleri: 134,000 kişi

Ekipman: SAVAŞ TANKLARI; 3,890 adet: 1,080'i Centurion, 400'ü M-48A5, 750'si M-60/A1, 650'si M-60A3, 100'ü T-54/55, 110'u T-62, 800'ü Merkava I/II/III. ZIRHLI KEŞİF ARACLARI; 400 adet (Ramta RBY, M-2/-3, BRDM-2, 8'i Fuch). ZIRHLI PERSONEL TAŞIYICILAR; 5,000 adet M-113A1/A2, 80 adet Nagmashot, BTR-50P, 3,000 adet M-2/-3. ÇEKİLİ TOPLAR; 400 adet (105 mm:M-101, 122 mm:D-30, 130 mm: M-46, 155mm:Soltam M-68/-71, M-839P/-845P). KUNDAĞI MOTORLU TOPLAR; 1,020 adet (105 mm: 34 M-7, 155mm:

L-33, 200 M-50, 530 M-109A1/A2, 175 mm: M-107, 203mm:220 M-110). ÇOK NAMLULU ROKETATAR; 100 adet (122mm: BM-21, 160mm: LAR-160, 240 mm: BM-24, 290 mm: MAR 290). HAVAN TOPLARI; 5,500 adet (81 mm, 120 mm, 160 mm). KARADAN KARAYA ATILAN FÜZELER; 12 adet Lance, birkaç tane Jericho 1/2. TANKSAVAR GÜDÜMLÜ SİLAHLARI; TOW, Dragon, AT-3 Sagger, Mapats. ROKET FİRLATICILARI; 82 mm: B-300. GERİ TEPMESİZ FİRLATICILAR; 84 mm: Carl Gustav, 106mm:250 M-40A1. HAVA SAVUNMA SİLAHLARI; 20 mm: 850 adet. KARADAN HAVAYA FÜZELER; Stinger ve Redeye.

Deniz Kuvvetleri: 10,000 kişi

Ekipman: DENİZALTI; 3 adet. DEVRİYE VE SAHİL KORUMA GEMİLERİ; 61 adet. DESTEK VE YARDIMCI GEMİLER; 1 adet.

Hava Kuvvetleri: 32,000 kişi

Ekipman: SAVAŞ UÇAKLARI; 112 adet F-4E, 63 adet F-15, 209 adet F-16, 95 adet Kfir C2/C7, 121 adet A-4H/N. KEŞİF UÇAĞI; 14 adet RF-4E. ERKEN UYARI UÇAĞI; 4 adet E-2C. HELİKOPTERLER; 40 adet AH-1G/S, 35 adet Hughes 500MD, 18 adet AH-64A saldırı helikopteri, 2 adet HH-65A araştırma ve keşif helikopteri. FÜZELER; Havadan Karaya Füzelere: AGM-45 Shrike, AGM-62A Walleye, AGM-65 Maverick, AGM-78D Standard, Luz, Gabriel III. Havadan Havaya Füzelere: AIM-7 Sparrow, AIM-9 Sidewinder, R-530, Şafir, Python III. Karadan Havaya Füzelere: 17 adet MIM-23 ve geliştirilmiş HAWK sistemi ile 4 adet Patriot sistemi.

KATAR

Toplam Silahlı Kuvvetleri

Aktif: 7,500 kişi

Kara Kuvvetleri: 6,000 kişi

Ekipman: SAVAŞ TANKLARI; 24 adet AMX-30. ZIRHLI PİYADE SAVAŞ ARAÇLARI; 30 adet AMX-10P. ZIRHLI PERSONEL TAŞIYICILAR; 160 adet VAP. ÇEKİLEBİLEN

TOPLAR; 155 mm: 12 adet G5. KUNDAĞI MOTORLU TOPLAR; 155 mm: 6 adet AMX Mk F-3. ÇOK NAMLULU ROKETATAR; 4 adet ASTORS II. HAVAN TOPLARI; 81 mm. TANKSAVAR GÜDÜMLÜ SİLAHLARI; 100 adet Milan ve HOT. GERİ TEPMESİZ FIRLATICILAR; 84mm: Carl Gustav. KARADAN HAVAYA FÜZELER; Blowpipe, 12 adet Stinger.

Deniz Kuvvetleri: 700 kişilik Deniz Polisi.

Ekipman: DEVRIYE VE SAHİL KORUMA GEMİLERİ; 9 adet.

Hava Kuvvetleri: 800 kişi

Ekipman: SAVAŞ UÇAKLARI; 6 adet Alpha Jet. HELİKOPTERLER; Saldırı: 12 adet SA-342L (HOT füzeli), 8 adet Commando Mk 3 (Exocet füzeli). FÜZELER; Havadan Karaya Füzeler: Exocet AM-39, HOT. Karadan Havaya Füzeler: 6 adet Roland ve Rapier

KUVEYT

Toplam Silahlı Kuvvetleri

Aktif: 11,700 kişi

Yedek: 19,000 kişi

Kara Kuvvetleri: 8,000 kişi

Ekipman: SAVAŞ TANKLARI; 200 adet M-84. ZIRHLI PIYADE SAVAŞ ARAÇLARI; 39 adet BMP-2. ZIRHLI PERSONEL TAŞIYICILAR; 37 adet M-113, 44 adet Fahd. ÇEKİLİ TOPLAR; 8 adet M-101: 105mm. KUNDAĞI MOTORLU TOPLAR; 3 adet M-109A2: 155mm, 18 adet GCT. HAVAN TOPLARI; 81mm ve 107 mm: 6 M-30 SP. TANKSAVAR GÜDÜMLÜ SİLAHLARI; TOW/ Geliştirilmiş TOW (7 M-901 SP). GERİ TEPMESİZ FIRLATICILAR; 84 mm: 200 Carl Gustav.

Deniz Kuvvetleri: 1,200 kişi

Ekipman: DEVRIYE VE SAHİL KORUMA GEMİLERİ; 2 adet. DESTEK VE YARDIMCI GEMİLER; 1 lojistik destek.

Hava Kuvvetleri: 2,500 kişi

Ekipman: SAVAŞ UÇAKLARI; 22 adet A-4/TA KU, 8 adet F/A18, 15 adet Mirage FICK/BK. HELİKOPTERLER; 4 adet AS-332, 9 adet SA-330, 16 adet SA-342.

LİBYA

Toplam Silahlı Kuvvetleri

Aktif: 85,000 kişi

Yedek: 40,000 kişi (Halk Milisleri)

Kara Kuvvetleri: 55,000 kişi

Ekipman: SAVAŞ TANKLARI; 2, 150 adet: 1,500'Ü T-54/-55, 350'si T-62, 300'ü T-72. ZIRHLI KEŞİF ARAÇLARI; 250 adet BRDM-2, 380 ADET EE-9 Cascavel. ZIRHLI PİYADE SAVAŞ ARAÇLARI; 1.000 adet BMP-1. ZIRHLI PERSONEL TAŞIYICILAR; 850 adet BTR-50/-60, 100 adet OT-62/-64, 40 adet M-113, 100 adet EE-11 Urutu. ÇEKİLİ TOPLAR; 720 adet: 60'ı M-101:105mm, 270'i D-30: 122mm, 60'ı D-74, 330'u M-46: 130mm. KUNDAĞI MOTORLU TOPLAR; 350 adet: 130'u 2S1:122 mm; 40'ı 2S3: 153mm DANA, 160'ı Palmaria:155mm, 20'si M-109. ÇOK NAMLULU ROKETATAR; 650 adet (107 mm: Tip-63, 122 mm: BM-21/RM-70, BM-11). HAVAN TOPLARI; 82mm, 120mm, 160mm, M-43, 240mm. KARADAN KARAYA FÜZELER (fırlatıcılar); 40 adet FROG-7, 80 adet Scud-B. TANKSAVAR GÜDÜMLÜ SİLAHLARI; 3,000 adet (Vigilant, Milan, AT-3 Sagger, AT-4 Spigot). GERİ TEPMESİZ FIRLATICILAR; 220 adet M-40A1:106mm. HAVA SAVUNMA SİLAHLARI; 600 adet (23mm:ZU-23, ZSU-23-4 SP, 30mm:M 53/-59 SP, 40mm:L/70, 57mm:92 adet S-60). KARADAN HAVAYA FÜZELER; SA-7/-9/-13, 24 adet dörtlü Crolate. HELİKOPTERLER; 18 adet CH-47, 5 adet AB-206, 11 adet SA-316.

Deniz Kuvvetleri: 8,000 kişi

Ekipman: DENİZALTI; 6adet. FIRKATEYN; 3 adet. DEVRİYE VE SAHİL KORUMA GEMİSİ; 45 adet. MAYIN GEMİSİ; 8 adet. AMFİBİLER; 5 adet. DESTEK VE YARDIMCI GEMİLER; 4 adet.

Hava Kuvvetleri: 22,000 kişi

Ekipman: SAVAş UÇAKLARI; 5 adet Tu-22, 20 adet MİG-23BN, 8 adet MİG-23U, 22 adet Mirage 5D/DE, 10 adet Mirage 5DD, 8 adet Mirage F-1AD, 15 adet Su-24, 45 adet Su-20/22, 50 adet MİG-21, 100 adet MİG-23, 12 adet MİG 23U, 55 adet MİG-25, 3 adet MİG 25U, 12 adet Mirage F-1ED, 6 adet Mirage F-1BD, 30 adet J-1 Jastreb. KEşİF UÇAĞI; 6 adet Mirage 5DR, 7 adet MİG-25R. HELİKOPTERLER; Saldırı: 35 adet Mi-24, 10 adet Mi-35. FÜZELER; Havadan Karaya Füzeler: AT-2 Swatter ATGW. Havadan Havaya Füzeler: AA-2 Atoll, AA-6 Acrid, AA-7 Apex, AA-8 Aphid, R-530, R-550 Magic.

LÜBNAN

Ulusal Silahlı Kuvvetleri

Aktif: 36,800 kişi (yaklaşık)

Kara Kuvvetleri: 35,700 kişi

Ekipman: SAVAş TANKLARI; 90 adet M-48A1/A5, 150 adet T-54/55. HAFİF TANKLAR; 32 adet AMX-13. ZIRHLI KEşİF ARAÇLARI; 50 adet Saladin, 10 adet Ferret. ZIRHLI PERSONEL TAşIYICI; 200 adet M-113, Saracen, 20 VAB-VTT, AMX-VCL. ÇEKİLİ TOPLAR; 15 adet M-101A1: 105 mm, 30 adet M-102: 122 mm ve M-1938/D-30, 5 adet M-46:130 mm, 40 adet 155 mm (Model 50, M-114A1, M-198). HAVAN TOPLARI; 150 adet 81 mm, 30 adet 120 mm. TANKSAVAR GÜDÜMLÜ SİLAHLARI; ENTAC, Milan, 20 BGM-71A TOW. ROKETATARLAR; 85 mm: RPG-7, 89mm: M-65. GERİ TEPMESİZ ROKETATARLAR; 106 mm: M-40A1. HAVA SAVUNMA SİLAHLARI; 20 mm, 23mm: ZU-23, 30mm, 40mm:63 M-42 SP.

Deniz Kuvvetleri: 400 kişi (yaklaşık)

Hava Kuvvetleri: 800 kişi

Ekipman: SAVAş UÇAKLARI; 3 Avcı (2'si F-70, 1'i T-66). HELİKOPTERLER; Saldırı: 2 adet SA-342 (AS-11/12 havadan karaya füzeleri ile donatılmış).

MİLİSLER VE SİLAHLI KUVVETLERİ

Falanjistler (Hristiyan-Lübnan Milis Kuvvetleri): 3,000 kişi

Ekipman: SAVAŞ TANKLARI; 12 adet T-55 ve M-48. HAFİF TANKLAR; 5 adet AMX-13. ROKETATARLAR; RPG-7. HAVA SAVUNMA SİLAHLARI; 12.7 mm, 14.5mm, 23mm'lik silahlar.

MÜSLÜMANLAR

Emel Örgütü: Aktif: 2,000 kişi; Yedek: 15.000 kişi

Hizbullah: Aktif: 3,000 kişi

Ekipman: Zırhlı Personel Taşıyıcılar, Toplar, Roketatarlar, Geri Tepmesiz Roketatarlar, Tanksavar Gündümlü Silahları (AT-3 Sagger) AA gibi silahlar.

Dürziler: 2,500 kişi (yaklaşık)

Güney Lübnan Ordusu: 2,500 kişi (yaklaşık)

Ekipman: SAVAŞ TANKLARI; 40 adet M-4, 30 adet T-54/-55. ZIRHLI PERSONEL TAŞIYICILAR; M-113. ÇEKİLİ TOPLAR; 122mm:M-1938, 130mm: M-46, 155 mm:M-198.

YABANCI KUVVETLER

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER (UNIFIL): 5,900 kişi

SURİYE: 30,000 kişi

İRAN: 1,500 kişi

FİLİSTİN KURTULUŞ ÖRGÜTÜ

Fetih: 4,500 kişi

Filistin Kurtuluş Cephesi (Al-Abas): 300 kişi (yaklaşık)

Fetih (Abu Musa): 1,000 kişi

Filistin Halk Kurtuluş Cephesi (Habaş): 900 kişi

Filistin Halk Kurtuluş Cephesi (Jibril): 500 kişi

Al-Khadi: 600 kişi

Halkçı Savaş Cephesi: 500 kişi (yaklaşık)

Filistin Kurtuluşu İçin Demokratik Cephe: 1,000 kişi (yaklaşık)

Fetih Devrimci Konseyi (Abu Nidal): 500 kişi (yaklaşık)

MISIR

Toplam Silahlı Kuvvetleri

Aktif: 410,000 kişi

Yedek: 604,000 kişi

Kara Kuvvetleri: 290,000 kişi

Ekipman: SAVAŞ TANKLARI; 3,090 adet: 1,040'ı T-54/-55, 600'ü T-62, 1,450'si M-60. ZIRHLI KEŞİF ARAÇLARI; 300 adet BRDM-2. ZIRHLI PİYADE SAVAŞ ARAÇLARI; 470 adet: 220'si BMP-1, 250'si BMR-600P. ZIRHLI PERSONEL TAŞIYICILAR; 2,890 adet: 650'si Valid, 165'i Fahd, 1,075'i BTR-50/OT-62, 1,000'i M-113A2. ÇEKİLİ TOPLAR; 1,108 adet: 48'i M-31/37: 122mm, 400'ü M-1938, 220'si D-30M, 440'ı M-46: 130mm. KUNDAĞI MOTORLU TOPLAR; 200 adet M-109A2:155mm. ÇOK NAMLULU ROKETATAR; 75 adet BM-11: 122mm, 60 adet BM-21/ as-Saqr-18/-30, 175 adet M-88. HAVAN TOPLARI; 82 mm ve 107 mm 100 adet M-30 SP, 900 adet M-43:120mm, 35 adet M-160:160mm. KARADAN KARAYA FÜZELER (fırlatıcılar); 12 adet FROG-7, Sakr-80 (denemede), 9 adet Scud-B. TANKSAVAR GÜDÜMLÜ SİLAHLARI; 1,400 adet AT-3 Sagger, 220 adet Milan, 200 adet Swingfire, 520 adet TOW. GERİ TEPMESİZ ROKETATARLAR; 82mm: B-10, 107mm: B-11. HAVA SAVUNMA SİLAHLARI; 14.5mm:ZPU-2/-4, 23mm:460 ZU-23-2, 117 ZSU-23-4 SP, 45 Sınai, 37mm: 150 M-1939, 57mm: 300 S-60, 40 ZSU-57-2 SP. KARADAN HAVAYA FÜZELER; 1.300 adet SA-7 /Ayn as Saqr, 26 adet M-54 SP Chaparral.

Deniz Kuvvetleri: 20,000 kişi

Ekipman: DENİZALTI; 4 adet. DESTROYER; 1 adet. FİR-KATEYN; 4 adet. DEVRIYE VE SAHİL KORUMA GEMİLERİ; 39 adet. MAYIN GEMİSİ; 8 adet. AMFİBİLER; 3 adet. DESTEK VE YARDIMCI GEMİLER; 19 adet.

Hava Kuvvetleri: 30, 000 kişi

Ekipman: SAVAŞ UÇAKLARI; 14 adet Alpha Jet, 50 adet Çin J-6, 33 adet F-4E, 16 adet Mirage 5E2, 33 adet F-16A, 100 adet MİG-21, 40 adet F-16C, 54 adet Mirage 5E, 52 adet Çin J-7, 16

adet Mirage 2000C. KEŞİF UÇAĞI; 6 adet Mirage 5SDR, 14 adet MİG-21. ERKEN UYARI UÇAĞI; 5 adet E-2C. HEL-İKOPTERLER; Saldırı: 74 adet SA-342K/-L. FÜZELER; Havadan Karaya Füzeler: AGM-65 Maverick, Exocet AM-39, AS-5 Kelt, AS-12, AS-30, AS 30L HOT. Radara Yakalanmayan Füzeler: Armat. Havadan Havaya Füzeler: AA-2 Atoll, AIM-7F Sparrow, AIM-9F/L/P Sidewinder, R-530, R-550 Magic.

SURİYE

Toplam Silahlı Kuvvetleri

Aktif: 408,000 kişi

Yedek: 400,000 kişi

Kara Kuvvetleri: 300,000 kişi

Ekipman: SAVAŞ TANKLARI; 4,600 adet: 2,100'ü T-54/-55, 1,000'i T-62M/K, 1,500'ü T-72/-72M. ZIRHLI KEŞİF AR-AÇLARI; 500 adet BRDM-2. ZIRHLI PİYADE SAVAŞ AR-AÇLARI; 2,250 adet BMP-1. ZIRHLI PERSONEL TA-ŞIYICILAR; 1,500 adet BTR-40/-50/-60/- 152, OT-64. ÇEKİLİ TOPLAR; 2,000 adet: 100'ü M-1931/-37: 122mm, 150'si M-1938, 500'ü D-30, 650'si M-46:130mm, 50'si M-1937:152mm, 10'uS23: 180mm. KUNDAĞI MOTORLU TOPLAR; 250 adet 2S1:122mm, 36 adet T-34/D-30, 50 adet 2S3:152mm. ÇOK NAMLULU ROKETATAR; 280 adet BM- 21:122mm. HAVAN TOPLARI; 400 adet M-1943: 82 mm ve 120 mm, 100 adet M-1943: 160mm, 8 adet M-240:240mm. KARADAN KARAYA FÜZELER; 18 adet FROG-7, 18 adet SS-21, 20 adet Scud-B/C, SS-C-1B Sepal, SS-C-3. TANKSAVAR GÜDÜMLÜ SİLAHLARI; 4,700 adet AT-3 Sagger, 200 adet AT-4 spigot ve 200 adet Milan. HAVA SAVUNMA SİLAHLARI; 1,985 adet: 600'ü ZU-23-2:23mm, 400'ü ZSU-23-4 SP, 300'ü M-1939: 37mm, 675'i S-60:57mm, 10'u ZSU-57-2 SP, bazıları KS-19:100mm. KARADAN HAVAYA ATILAN FÜZELER; SA-7/-9, 20 adet SA-13.

Deniz Kuvvetleri: 8,000 kişi

Ekipman: DENİZALTI; 3 adet. FIRKATEYN; 2 adet. DEV-

RİYE VE SAHİL KORUMA GEMİSİ; 30 adet. MAYIN GEMİSİ; 9 adet. AMFİBİLER; 3 adet. DESTEK VE YARDIMCI GEMİLER; 2 adet.

Hava Kuvvetleri: 40,000 kişi

Ekipman: SAVAŞ UÇAKLARI; 70 adet Su-22, 20 adet Su-20, 20 adet Su-24, 60 adet MİG-23BN, 172 adet MİG-21, 30 adet MİG-25, 80 adet MİG-23, 20 adet MİG-29. KEŞİF UÇAĞI; 6 adet MİG-25R. HELİKOPTERLER; Saldırı: 50 adet Mi-25, 50 adet SA-342L, 4 adet Ka-25, 20 adet Mi-14. FÜZELER; Havadan Karaya Füzeler: AT-2 Swatter, AS-7 Kerry, AS-12, HOT. Havadan Havaya Füzeler: AA-2 Atoll, AA-6 Acrid, AA-7 Apex, AA-8 Aphid, AA-10 Alamo.

SUUDİ ARABİSTAN

Toplam Silahlı Kuvvetleri

Aktif: 102,000 kişi

Kara Kuvvetleri: 73,000 kişi

Ekipman: SAVAŞ TANKLARI; 700 adet: 300'ü AMX-30, 400'ü M-60A3. ZIRHLI KEŞİF ARAÇLARI; 235 adet AML-60/90. ZIRHLI PİYADE SAVAŞ ARAÇLARI; 500+ AMX-10P, 200 adet M-2 Bradley. ZIRHLI PERSONEL TAŞIYICILARI; 1,700 adet M-113, 30 adet EE-11 Urutu, 150 adet Panhard M-3. ÇEKİLİ TOPLAR; 100 adet M-101/102:105mm, 40 adet FH-70:155mm. 90 adet M-198, M-114. KUNDAĞI MOTORLU TOPLAR; 160 adet: 100'ü M-109A1B/A2:155mm 60'ı GCT. ÇOK NAMLULU ROKETATAR; 70 adet ASTROS II. HAVAN TOPLARI; 400 adet (107mm:M-30, 120mm:Brandt). KARADAN KARAYA ATILAN FÜZELER; 30'u Çin yapımı CSS-2 olmak üzere 50 füze. TANKSAVAR GÜDÜMLÜ SİLAHLARI; BGM-71A TOW (200 adet VCC-1 SP dahil), M-47 Dragon, HOT (90 AMX-10P SP dahil). GERİ TEPMESİZ ROKETATARLAR; 75mm:M-20, 84mm:450 adet Carl Gustav, 90mm:M-67, 106mm:M-40A1. HELİKOPTERLER; 11 adet S-70A-1, 6 adet UH-60, 6 adet

SA-365N, 15 adet Bell 406CS. KARADAN HAVAYA FÜZELER; Crotale, Stinger, 500 Redeye.

Deniz Kuvvetleri: 11,000 kişi

Ekipman: FIRKATEYN; 8 adet. DEVRİYE VE ŞAHİL KORUMA GEMİLERİ; 12 adet. MAYIN GEMİSİ; 5 adet. AMFİBİLER; 12 adet. DESTEK VE YARDIMCI GEMİLER; 7 adet. HELİKOPTERLER (silahlı); 20 adet.

Hava Kuvvetleri: 18,000 kişi

Ekipman: SAVAŞ UÇAKLARI; 52 adet F-5E, 45 adet Tornado IDS, 78 adet F-15C, 24 adet Tornado ADV. KEŞİF UÇAĞI; 10 adet RF-5E. ERKEN UYARI İSTİHBARAT UÇAĞI; 5 adet E-3A. HELİKOPTERLER; 8 adet AB-205, 13 adet AB-206B, 27 adet AB-212, 7 adet KV-107. FÜZELER; Havadan Karaya Füzeler: AGM-65 Maverick, AS-15. Radara Yakalanmayan Füzeler: AGM-45 Shrike, ALARM. Havadan Havaya Füzeler: AIM-9J/L/P Sidewinder, AIM-7F Sparrow, ALARM.

Hava Savunma Kuvvetleri: 4,000 kişi

HAVA SAVUNMA SİLAHLARI; 92 adet M-163 Vulcan: 20mm, 50 adet AMX-30SA: 30 mm, 128 adet 35mm, 150 adet L/70:40mm. KARADAN HAVAYA FÜZELER; 141 adet Shihine, 128 adet MIM-23B geliştirilmiş HAWK.

TÜRKİYE

Toplam Silahlı Kuvvetleri

Aktif: 560,300 kişi

Yedek: 1,107,000 kişi

Kara Kuvvetleri: 450,000 kişi

Ekipman: SAVAŞ TANKLARI; 3,928 adet: 523'ü M-47, 1,130'u M-48A1/A2, 1,980'i M-48A5 T1/T2, 295 Leopard 1A3. ZIRHLI PERSONEL TAŞIYICILAR; 3,860 adet: 500'ü M-59, 2,460'ı M-113, 600'ü M-2/-3, 300'ü BTR-60. TOPLAM TOP SAYISI; 4,235 adet: ÇEKİLİ TOPLAR: 1,740 adet; Kundağı Motorlu Toplar: 546 adet; Havan Topları: 1,929 adet. TANKSAVAR GÜDÜMLÜ SİLAHLARI; 400 adet Cobra, 300

adet SS-11, 516 adet TOW SP, 392 adet Milan. RO-KETATARLAR; M-72. GERİ TEPMESİZ RO-KETATARLAR; 1,631 adet M-18:57mm, 2,300 adet M-40A1. HAVA SAVUNMA SİLAHLARI; 1,285 adet: 200'ü GAI-DO1:20mm, 260'ı GDF-003:35 mm, 725'i L60/70:40mm, 100'ü M-42A1. KARADAN HAVAYA FÜZELER; 12 adet Rapier, 150 Stinger, Redeye. UÇAKLAR; 163 adet: 8'i Cesna 206, 4'ü Cesna 421, 1'i Cherokee, 40 adet Citabria, 1 adet DHC-2, 5 adet Do-27A, 19 adet Do-28D, 50 adet O-1E, 15 adet T-42A, 20 adet U-17. HELİKOPTERLER; 323 adet: 5'i AH-1, 20'si AB-204, 130'u AB-205, 20'si AB-206A, 3'ü AB-212, 30'u OH-13H, 70'i TH-55, 30'u UH-1D, 15'i UH-1H.

Deniz Kuvvetleri: 52,300 kişi

Ekipman: DENİZALTI; 12 adet. DESTROYER; 12 adet. FIR-KATEYN; 8 adet. HÜCÜMBOT; 16 adet. TORPİDO GEMİSİ; 2 adet. DEVRİYE GEMİSİ; 29 adet, MAYIN ARAMA-TARAMA GEMİSİ; 37 adet. AMFİBİLER; 7 adet. DESTEK VE YARDIMCI GEMİLER; 28 adet.

Hava Kuvvetleri: 58.000 kişi

Ekipman: SAVAŞ UÇAKLARI; 17 uçak filosu: 5 filo F-5A/B (RF-5A, RT-33A)'lardan, 4 filo F-4E (RF-4E)'lerden, 3 filo F-16'lerden, 5 filo F/TF-104G'lerden oluşmaktadır. AVCI UÇAK-LARI; 2 uçak filosu: F-104S/G ve TF-104G'lerden oluş-maktadır. KEŞİF UÇAĞI; RF-5A, RF-4E. UÇAKLAR; 100 adet F-16C/D, 136 adet F-5 (48 adet F-A, 10 adet F-B, 18 adet RF-5A, 60 adet NF-5A/B), 143 adet F-4E, 161 adet F-104, 34 adet S-2A/E Tracker, 9 adet C-130, 20 adet C-160D, 3 adet Vis-count, 54 adet C-47, 4 adet Citation 11, 3 adet Citation 111, 2 adet CN-235, 15 adet SF- 260D, 2 adet BN-2A, 95 adet T-33, 12 adet T-34, 42 adet T-37, 28 adet T-38, 18 adet T-41. HEL-İKOPTERLER; 45+ adet UH-1H, 4 adet AS-330. KARADAN HAVAYA FÜZELER; 128 adet Nike Hercules, 24 adet Rapier.

UMMAN

Toplam Silahlı Kuvvetleri

Aktif: 35,700 kişi

Kara Kuvvetleri: 20,000 kişi

Ekipman: SAVAŞ TANKLARI; 6 adet M-60A1, 43 adet M-60A3, 29 adet Chieftain. HAFİF TANKLAR; 37 adet Scorpion, 6 adet VBC-90. ZIRHLI PİYADE SAVAŞ ARAÇLARI; 2 adet VAB PC. ZIRHLI PERSONEL TAŞIYICILAR; 6 adet VAB VCL. ÇEKİLİ TOPLAR; 66 adet: 42'si ROF lt: 105mm, 12'si M-46:130mm, 12'si 59-1 tipi. HAVAN TOPLARI; 81mm ve 107mm: 12 M-30, 120mm: 12 Brandt. TANKSAVAR GÜDÜMLÜ SİLAHLARI; 20mm, 23mm:4 ZU-23-2, 40mm: 12 Bofors L/60. KARADAN HAVAYA FÜZELER; Blowpipe, 28 Javelin, SA-7.

Deniz Kuvvetleri: 3,000 kişi

Ekipman: HÜCÜMBOT; 4 adet. DEVRİYE GEMİSİ; 8 adet. AMFİBİLER; 2 adet. DESTEK GEMİSİ; 2 adet.

Hava Kuvvetleri: 3,500 kişi

Ekipman: SAVAŞ UÇAKLARI; 15 adet Jaguar S(O) Mk 1, 1 adet GR1, 4 adet T-2, 10 adet Hunter FGA-73, 3 adet T-67. HELİKOPTERLER; 20 adet AB-205, 3 adet AB-206, 3 adet AB-212, 10 adet AB-214. HAVA SAVUNMA; 28 adet Rapier SAM Füzesi ve Martello radar sistemi. FÜZELER; Havadan Karaya Füzerler: Exocet AM-39. Havadan Havaya Füzerler: AIM-9P Sidewinder.

ÜRDÜN

Toplam Silahlı Kuvvetleri

Aktif: 99,400 kişi

Yedek: 35,000 kişi

Kara Kuvvetleri: 85,000 kişi

Ekipman: SAVAŞ TANKLARI; 1,131 adet: 260'ı M-47/-48A5, 218'i M-60A1/A3, 360'ı Khalid/ Chieftain, 293'ü Tariq (Centurion). HAFİF TANKLAR; 19 adet Scorpion. ZIRHLI

KEŞİF ARAÇLARI; 150 adet Ferret. **ZIRHLI PERSONEL TAŞIYICILAR;** 1,100 adet M-113, Saracen, birkaçı 25 EE-11 Uru-tu. **ÇEKİLİ TOPLAR;** 118 adet. **KUNDAĞI MOTORLU TOPLAR;** 350 adet. **HAVAN TOPLARI;** 350 adet 81mm, 300 adet 120mm. **TANKSAVAR GÜDÜMLÜ SİLAHLAR;** 330 adet TOW, 310 adet Dragon. **ROKETATARLAR;** 94mm:LAW-80, 112mm:APILAS. **GERİ TEPMESİZ ROKETARLAR;** 330 adet M-40A1:106mm. **HAVA SAVUNMA SİLAHLARI;** 360 adet: 100'ü M-163 Vulcan SP:20mm, 44'ü ZSU-23-4 SP:23mm, 216'sı M-42 SP:40mm. **KARADAN HAVAYA FÜZELER;** SA-7B2, 50 adet SA-8, 50 adet SA-13, 250 adet SA-14, 240 adet SA-16, 250 adet Redeye.

Deniz Kuvvetleri: 400 kişi

Ekipman: DEVRİYE GEMİLERİ; 3 adet.

Hava Kuvvetleri: 14,000 kişi

Ekipman: SAVAŞ UÇAKLARI; 62 adet F-5 (55, -E, 7 -F), 32 adet Mirage F-1. **HELİKOPTERLER;** Saldırı: 24 AH-IS (TOW füzeleri ile donatılmış). **HAVA SAVUNMA;** 126 adet geliştirilmiş HAWK. **FÜZELER;** Havadan Karaya Füzeler: AGM-65 Maverick, TOW. Havadan Havaya Füzeler; AIM-9 Sidewinder, R-530, R-550 Magic.

YEMEN

Toplam Silahlı Kuvvetler

Aktif: 63,000 kişi

Yedek: 40,000 kişi

Kara Kuvvetleri: 60,000 kişi

Ekipman: SAVAŞ TANKLARI; 1,275 adet: 250'si T-34, 725'i T-54/-55, 250'si T-62, 50'si M-60A1. **ZIRHLI KEŞİF ARAÇLARI;** 125 adet AML-90, 60 adet AML-245, 150 adet BRDM-2. **ZIRHLI PİYADE SAVAŞ ARAÇLARI;** 300 adet BMP-1/-2. **ZIRHLI PERSONEL TAŞIYICILAR;** 670 adet: 70'i M-113, 600'ü BTR-40/-60/-150. **ÇEKİLİ TOPLAR;** 547 adet: 100'ü D-44: 85mm, 35'i M-101A1:105mm, 30'u M-1931/37:122mm, 150'si D-30, 90'ı M-1938, 90'ı M-46: 130mm, 10'u

D-20:152mm, 12'si M-114:155mm. TAARRUZ SİLAHLARI; 20 adet SU-85:85mm, 70 adet SU-100:100mm. ÇOK NAM-LULU ROKETATAR; 290 adet BM-21: 122mm, 50 adet BM-13:132mm, 30 adet BM-14: 140mm, 35 adet BM-24:240mm. HAVAN TOPLARI; 250 adet 81 mm, 82 mm; 110 adet 120 mm; 100 adet 160 mm. KARADAN KARAYA ATILAN FÜ-ZELER; 6 adet Scud-B, 17 adet SS-21, 12 adet FROG-7. TANKSAVAR GÜDÜMLÜ SİLAHLARI; 200 adet TOW, 500 adet Dragon. GERİ TEPMESİZ FIRLATICILAR; 82 mm:M-43. TANKSAVAR SİLAHLARI; 42 adet M-1944 (BS-3): 100mm. HAVA SAVUNMA SİLAHLARI; 52 adet M-167:20mm, 20 adet Vulcan SP, 200 adet ZU-23, ZSU-23-4: 23mm, 200 adet M-1939: 37mm, 120 adet S-60: 57mm, 120 adet S-60, 40 adet KS-12, 225 adet KS-30: 130mm. KA-RADAN HAVAYA FÜZELER; SA-7, SA-9.

Deniz Kuvvetleri: 1,500 kişi (yaklaşık)

Ekipman: KORVETLER; 2 adet. HÜCÜMBOTLAR; 6 adet. DEVRİYE GEMİLERİ; 8 adet. MAYIN ARAMA-TARAMA GEMİLERİ; 9 adet. AMFİBİLER; 5 adet. DESTEK VE YAR-DIMCI GEMİLER; 3 adet.

Hava Kuvvetleri: 2,000 kişi

Ekipman: SAVAŞ UÇAKLARI; 11 adet F-5E, 37 adet Su-20/-22, 47 adet MİG-21. HELİKOPTERLER; 5 adet AB-212, 2 adet AB-214, 40 adet Mi-8, 20 adet Mi-24,-35. HAVA SA-VUNMA; 12 adet Karadan Havaya Füze Sistemi (4 adet SA-2, 3 adet SA-3, 5 adet SA-6). HAVADAN KARAYA ATILAN FÜZELER; AS-7, AS-9, AT-2, AT-6. HAVADAN HAVAYA ATILAN FÜZELER; AA-2 Atoll, AIM-9 Sidewinder

KAYNAK: IISS (The International Institute for Strategic Stud-ies), **THE MILITARY BALANCE**, 1992-1993, London: Bras-sey's for the IISS, 1993, s. 59-61, 104-120

**TABLO- III: ORTADOĞU VE ÇEVRESİNDEKİ ÜLKELER
VE KİTLESEL İMHA SİLAHLARINA İLİŞKİN
ANTLAŞMALAR**

ÜLKELER	NSYÖA*	NDKYA**	BKSYS***
Afganistan	onay-imza	onay-imza	onay-imza
BAE	--	--	imza
Bahreyn	onay	--	onay
Cezayir	--	imza	--
Çad	imza-onay	imza-onay	--
Irak	imza-onay	imza-onay	imza-onay
İran	imza-onay	imza-onay	imza-onay
İsrail	--	imza-onay	--
Katar	onay	--	imza-onay
Kuveyt	imza-onay	imza-onay	imza-onay
Libya	imza-onay	imza-onay	onay
Lübnan	imza-onay	imza-onay	imza-onay
Mısır	imza-onay	imza-onay	imza
Pakistan	--	imza-onay	imza-onay
Suriye	imza-onay	imza-onay	imza
Suudi Arb.	onay	--	imza-onay
Türkiye	imza -onay	imza-onay	imza-onay
Umman	--	--	imza-onay
Ürdün	imza-onay	imza-onay	imza-onay
Yemen	imza-onay	imza-onay	imza-onay

KAYNAK: The U.N. Disarmament Yearbook, 1991, Vol. 16, New York, U.N. Pub., 1992, s.440-448; SIPRI Yearbook 1993. World Armaments and Disarmament. New York, Oxford University Press, 1993, s.765-781

*Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması (1968)

** Nükleer Denemelerin Kısmen Yasaklanması Antlaşması (1963)

*** Biyolojik ve Kimyasal Silahların Yasaklanması Sözleşmesi (1971)

**TABLO- IV: ORTADOĞU'DA VE YAKIN ÇEVRESİNDE
MEYDANA GELEN ÇATIŞMALAR VE DEVLETLERİN BU
ÇATIŞMALARA KATILMA SAYISI**

DEVLET	Çatışmalara Katılma Sayısı
ABD	3
Afganistan	3
Cezayir	1
Fas	3
Fransa	10
Güney Yemen	2
Hindistan	8
Irak	5
İngiltere	5
İran	6
İsrail	7
Kuveyt	1
Kuzey Yemen	3
Libya	2
Lübnan	4
Mısır	6
pakistan	4
Eski (SSCB)	1
Suriye	8
Suudi Arabistan	1
Türkiye	4
Umman	1
Ürdün	3

KAYNAK: Michael J. Kinnucan, "Political Economy and Militarism", **Political Science and Politics**, September 1992, s. 508, 509'daki "TABLE-I: World Political Economies and Militarism" adlı tablodan faydalanılmıştır.

**TABLO-V ORTADOĞU'DA VE YAKIN ÇEVRESİNDE
MEYDANA GELEN ÇATIŞMALAR VE ÇATIŞMALARA
KATILAN DEVLETLER**

DEVLET	TARİH	ÇATIŞMA
ABD	1958 1982-1984 1991	Lübnan'a müdahale Lübnan'a müdahale Irak'a müdahale
Afganistan	1978-1989	İç Savaş (köktenci müslümanlar)
Cezayir	1963-1964	Halk ayaklanması (Berberiler) Fas ile sınırda çatışma
Çad	1965-1987	İç Savaş (Araplar, Siyahlar)
Fas	1963-1964 1975-1987 1978	Cezayir ile sınır çatışması Batı Sahra'ya müdahale Zaire'ye müdahale
Fransa	1945 1945 1952-1954 1953-1956 1954-1962 1956 1961 1969-1980 1983 1991	Cezayir'de sömürge savaşı Suriye ve Lübnan'da sömürge sa- vaşı Tunus'ta sömürge savaşı Fas'ta sömürge savaşı Cezayir'e müdahale Mısır'a müdahale Tunus'ta sömürge savaşı Çad'a müdahale Çad'a müdahale Irak'a müdahale
Güney Yemen	1975 1986	Etiyopya'ya müdahale İç Savaş
Hindistan	1947-1949 1965 1971	Pakistan ile savaş Pakistan ile savaş Pakistan ile savaş
Irak	1959 1961-1970 1974-1985	İç Ayaklanma (Shammar Aşireti) İç Savaş (Kürtler) İç Savaş (Kürtler)

	1980- 1988	İran ile savaş
	1990-1991	Kuveyt'in işgali ve müttefik kuvvetler ile savaş
İngiltere	1952	Mısır'a müdahale
	1956	Mısır'a müdahale
	1963-196	Güney Yemen'de sömürge savaşı
	1965-1977	Umman'a müdahale
	1991	Irak'a müdahale
İran	1961-1970	Irak'a müdahale
	1965-1977	Umman'a müdahale
	1974	Pakistan'a müdahale
	1978-1979	İç Savaş (Müslümanlar, Kürtler Diğer Siyasal muhalifler)
	1979-1989	İç Ayaklanma (Kürtler)
	1980-1988	Irak ile savaş
	1993	İç Savaş (Kürtler)
İsrail	1948	Mısır, Suriye, Lübnan, Ürdün ve Filistinliler ile savaş
	1956	Mısır ile savaş
	1967-1970	Mısır, Ürdün, Suriye ile savaş
	1972-1989	İç Ayaklanma (Filistinliler)
	1973	Mısır ve Suriye ile savaş
	1982-1989	Lübnan'a müdahale
	1993	Lübnan'a müdahale
Kuveyt	1990-1991	Irak tarafından işgal edilmesi
Kuzey Yemen	1948	Darbe
	1962-1969	İç Savaş
	1984-1988	Irak'a müdahale
Libya	1978-1979	Uganda'ya müdahale
	1972-1981	Çad'a müdahale
Lübnan	1948	Filistin'de savaş
	1958	İç Savaş
	1975-1989	İç Savaş; Katliamlar Falanjistler, Dürziler, Filistinliler Emel ve Maruniler)
	1993	İsrail'in müdahalesi

Mısır	1948	Filistin'de savaş
	1956	İsrail ile savaş
	1962-1967	Kuzey Yemen'e müdahale
	1963-1972	Sudan'a müdahale
	1967	İsrail ile savaş
	1973	İsrail ile savaş
Pakistan	1947-1949	Hindistan ile savaş
	1965	Hindistan ile savaş
	1971	Bangladeş'de iç savaş
	1973-1977	İç Ayaklanma (Baluchi'ler)
SSCB (Eski)	1979-1989	Afganistan'a müdahale
Suriye	1948	Filistin'de savaş
	1958	Lübnan'a müdahale
	1967-1970	İsrail ile savaş
	1970	Ürdün'e müdahale
	1973	İsrail ile savaş
	1976-1989	Lübnan'a müdahale
	1979-1985	İç Ayaklanma (Sunni müs-lümanlar)
	1982-1989	Lübnan'a müdahale
Suudi Arabistan	1991	Irak'a müdahale
Türkiye	1950-1953	Kore savaşı
	1974	Kıbrıs müdahalesi
	1974-1980	İç Çatışma: Askeri darbe
	1984-sonrası	İç çatışmalar
Umman	1965-1977	İç Savaş
Ürdün	1948	Filistin'de savaş
	1967-1970	İsrail ile savaş
	197	İç Savaş (Filistinliler)

KAYNAK: Michael J. Kinnucan, "Political Economy and Militarism", *Political Science and Politics*, September 1992, s. 512, 516'daki "TABLE-I: World Political Economies and Militarism" adlı tablodan faydalanılmıştır.

DİPNOTLAR

1. **The Universal Almanac 1991**, John W. Wright (ed.), New York: Andrews and McMeel Universal Presse Syndicate Comp., 1991, s.328-442
2. Cengiz Çandar, **Ortadoğu Çıkmazı**, İstanbul: Hil Yay., 1983, s.36
3. James A. Bill ve Carl Leiden, **Politics in the Middle East**, Boston: Little Brown Comp., yayın tarihi yok s.117
4. **Ibid.**, s.118-119
5. **Ibid.**, s.119
6. **Ibid.**, s.120
7. **Ibid.**, s.120
8. Amal Vinopradov ve John Waterbury, "Situations of Contested Legitimacy in Morocco: An Alternative Framework", **Comparative Studies in Society and History**, Vol. 3, January 1971, s.34
9. Otoriter rejim, "tek bir lider veya küçük bir liderler gurubu, partinin yokluğu ya da zayıf bir parti, kütle mobilizasyonunun yokluğu, belki bir "zihniyetin" varlığı ama ideolojinin yokluğu, sınırlı yönetim, "sınırlı, sorumsuz, siyasal çoğulculuk" toplumu ve insan tabiatını yeniden yaratma çabalarının yokluğu"dur.
Samuel P. Huntington, **Üçüncü Dalga**, çev. Ergun Özbudun, Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yay., 1993, s.9-10
10. Aşer Arian, "İsrail Demokrasisi", çev. Mehmet Yetiş, **Ortadoğu Dosyası**, Dünya Sorunları 1988/1, İstanbul: Alan Yay., s.144
11. **Ibid.**, s.140
12. Askeri yardımlar ile askeri darbeler arasındaki ilişkinin çözümlemesi için bkz. "Aid and Coups d'Etat", **International Studies Quarterly**, Vol. 18, No. 2, s.239-255
13. SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute), **The Arms With the World**, "Factors Influencing the Supply of Weapons", New York: Humanities Press, 1971, Chapter 3, passim.
14. Bu hesaplama katılan ülkeler; Mısır, İran, Irak, İsrail, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Libya, Umman, Katar, Suudi Arabistan, Suriye, BAE ve Yemen.
15. (Ed.) Steven L. Spiegel, Mark E. Heller, Jacob Goldberg, **The Soviet-American Competition in the Middle East**, California, Institute on Global Conflict and Cooperation Pub., 1988, s.19
16. Bu hesaplama katılan ülkeler; Bahreyn, BAE, Cezayir, Cibuti, Fas, Irak, İran, İsrail, Katar, Kuveyt, Libya, Lübnan, Mısır, Moritanya, Somali, Sudan, Suriye, Suudi Arabistan, Tunus, Türkiye, Umman, Ürdün ve Yemen.

17. IISS (The International Institute for Strategic Studies), **The Military Balance 1992-1993**, London: Brassey's for the IISS, 1993, s.59, 105-120
Ayrıca bkz. TABLO-I
18. Richard Deacon, **İsrail Gizli Servisi**, Çev. Yaşar Onay, İstanbul: Anahtar Yay., 1993, s.48
19. Robert E. Harkway ve Stephanie G. Neuman, "US Arms Transfer and Arms Control Policies: The Middle East", Steven L. Spigel et. al., *op. cit.*, s.40; SIPRI, **Arms Trade Registers**. Cambridge, MA: The MIT Press, 1975 (1950-1975 arası silah ticaretinin kapsamlı incelemesi) *passim*.
20. **Ibid.**, s.40
21. **Ibid.**, s.41
22. Paul Y. Hammond, David J. Jouscher, Michael D. Salamona ve Norman A. Graham, **The Reluctant Supplier**, Cambridge MA: Oelgeschlager, Gunn and Hain Pub., 1983, s.59-60
23. **Infra.**, s
24. Steven L. Spiegel, *op. cit.* s.25
25. **Ibid.**, s.25,26
26. Paul Y. Hammond, et. al., *op. cit.* s.60
27. SSCB açısından Ortadoğu petrolünün önemi Batı'nın bölge petrolüne bağımlı olmasına dayanmaktaydı.
28. SIPRI, **Oil and Security**, Stockholm, SIPRI Pub., 1974, *passim*
29. Steven L. Spiegel, et. al., *op. cit.*, s.27
30. **Ibid.**, s.27
31. **Ibid.**, s.27
32. **Ibid.**, s.27
33. **Ibid.**, s.27
34. Örneğin, Alman ve Avusturya polisi 8 Aralık 1992'de Rusya'dan aldıkları radyoaktif maddeyi satmaya çalışan 16 kişi yakalandı. (Keesing's, Vol. 38, No.12,1992, s.39250). Yine aynı şekilde Rusya'dan alınmış olduğu tahmin edilen nükleer silahlarda kullanmaya hazır 2.2 kg uranyum 13 Ekim 1992'de Münih'te ele geçirildi. Bu olayla ilgili olarak ikisi Çekoslovakya uyruklu yedi kişi tutuklandı (Keesing's **Record of World Events**, Vol. 38, No. 10, 1992, s.39170) Aynı şekilde 6 Ekim 1993'te de, Türkiye'de zenginleştirilmiş uranyumu İran'a kaçırmak isteyen kişilerin yakalandığı açıklandı. Milliyet, 6 Ekim 1993, s.1
35. U.N. Department for Disarmament Affairs, **DISARMAMENT Newsletter of the World Disarmament Campaign**, Vol.9, No.4, August 1991, s.4

36. **Ibid.**, s.4
37. U.N. Department of Disarmament Affairs, **DISARMAMENT**, Newsletter of the World Disarmament Campaign, Vol.9, No. 2, April 1991, s.2
38. **Keesing's Record of World Events**, Vol. 38, No.6, 1992, s. 38987; **SIPRI Yearbook 1993, World Armaments and Disarmament**, Oxford University Press. 1993, s.476-477.
39. **Keesing's, Ibid.**, s. 38987; **SIPRI, Ibid.**, s. 479-482.
40. **Ibid.**, s.38987; **Ibid.**, s. 479-482.
41. **SIPRI, "World Armaments..." Ibid.**, s.479-482
42. Associated France Press, **Cumhuriyet**, 22.7.1993, s.7
43. U. Albrectht, D. Ernst, P. Luck, H. Wulf, **Silahlanma ve Az gelişmişlik**, çev. Ümit Kıvanç, Mehmet Budak, İstanbul: Birikim Yay., 1978, s.8
44. **Ibid.**, s.75'den, "An Official History: Greet Combat Aviation", **Aerospace Historian**, Autumn 1974, s.129-138
45. **Deacon, op. cit.**, s.151
46. **Albrectht et. al., op. cit.**, s.87
47. **Deacon, op. cit.**, s.165
48. **Ibid.**, s.165
49. **Bkz. Deacon, op. cit.**, s.158-161
50. Bu konuda başka bir iddia ise, Mısır Yüksek Komuta Heyeti'nin o dönemde silahlı kuvvetlerin taktik füzeler ile donatılmasına karşı çıkmasından dolayı Cerva adlı füze projesinin durdurulduğu şeklindedir. **Deacon, op. cit.**, s.151
51. **Agusto Varas, "The Effects of Military Industrialization in Latin America"**, **DISARMAMENT**, Vol. XV, No. 1, 1992, s.99
Bu projenin finansmanına Irak'ın da katıldığı iddia edilmektedir.
52. **Ibid.**, s.100
Batı Avrupalı firmalar, Messerschmitt-Bolkow-Blohm ve Man and Wefmann adlı Alman firmaları; SNIA-BPD adlı Fiat'a bağlı İtalyan firması; Sagem adlı Fransız firması ve Bofors adlı İsveç firması.
53. **Ibid.**, s.100
54. **IISS, "The Military Balance 1992-1993"**, op. cit., s.103
55. **Jane's Weapon Systems 1974-1975**, London: Jane's Pub., 1974, s.47
56. "Israel Navy", **Armed Forces Journal International**, October 1973, s.50
57. U. Albrectht, et. al., **op. cit.**, s.87
58. **IISS, The Military Balance 1989-1990**, London: Brassey's for the

- IISS, 1989, s.94
59. **Ibid.**, s.95
Bu anlaşma, İsrail'e -NATO ülkeleri dışında- Batı ittifakı içinde önemli bir statü vermektedir.
60. **Washington Post**, 2 Ağustos 1989
Middle East Journal, Vol.44, No.1 Winter 1990, s.115
61. IISS, "The Military Balance 1992-1993", **op. cit.**, s.103
62. **Keesing's Record of World Events**, Vol. 38, No. 3, 1992, s.38842
63. **Keesing's Record of World Events**, Vol. 38, No. 10, 1992, s.39166
64. **New York Times**, 29 Eylül 1989; **Middle East Journal**, Vol. 44, No.1, Winter 1990, s.116
65. **Keesing's**, **op. cit.**, s. 39165 '
66. IISS 1992-1993, **op. cit.**, s.103
67. **Ibid.**, s.103
68. U.S. Arms Control and Disarmament Agency, **World Military Expenditures and Arms Transfers: 1993**, Washington: ACDA Pub., 1993, s.47
69. Foreign Broadcast Information Services (FBIS), **Daily Report**, Near East and South Asia (FBIS-NES), 25 Ağustos 1989 ve 8 Eylül 1989; **Middle East Journal**, Vol.44, No.1, Winter 1990, s.115
79. **Agusto Varas**, **op. cit.**, s.106
71. IISS, "The Military Balance 1989-1990", **op. cit.**, s.94
72. **Ibid.**, s.94
73. **Washington Post**, 30.7.1991; **Middle East Journal**, Vol. 46, No. 1 Winter 1992, s.93
74. IISS, "The Military Balance 1992-1993", s.104
75. **Keesing's Record of World Events**, Vol. 38, No. 11, 1992, s.39214
76. IISS, "The Military Balance 1989-1990", **op. cit.**, s.94
77. **Keesing's**, Vol. 38, No 11, 1992, s. 39214, 39217
Örneğin İran, 23 Kasım 1992'de Bandar Abbas limanını ziyaret eden Rusya'ya ait bir denizaltıyı limanda demirliyken 600 milyon dolara satın aldı.
Daniel Pipes and Patrick Clawson, "Ambitious Iran, Troubled Neighbors", **Foreign Affairs**, Vol. 72, No. 1, 1993, s.127; IISS, 1992-1993, **op. cit.** s.103
78. Pakistan ve İran, savunma sanayi, askeri eğitim ve araştırmalarda işbirliğini içeren bir anlaşmayı, Temmuz 1989'da imzaladılar. **Foreign Broadcast Information Services**, **Daily Report**, 28 Temmuz 1989; **Middle East Journal**, Vol. 44, No. 1, Winter 1990, s.104; Pipes, **op. cit.**, s.127

79. "Intelligence Review", Jane's Pub. London, July 1993, Passim
80. **Keesing's Record of World Events**, Vol. 38, No.2, 1992, s. 38842
81. **The Observer**, 9.4. 1993
Aronson, op. cit., s.627
Keesing's Record of World Events, Vol. 38, No.3, 1992, s.38838
82. **Ibid**, s.38842
83. "Intelligence Review", op. cit., s.13
84. Suriye'nin 1989 yılında Çin'den M-9 SSM satın aldığı ileri sürülmüş, fakat bu iddia' o zaman Çin tarafından yalanlanmıştı. IISS, **The Military Balance 1989-1990**, s.94
IISS "The Military Balance 1992-1993", op. cit., s.103, 104
"Intelligence Review", **Ibid.**, s.13
85. **Ibid.**, s.14
86. **Ibid.**, s.14
87. **Washington Post**, 31 Ocak 1992; **Middle East Journal**, Vol. 46, No.3, Summer 1992, s.497
88. **Ibid.**, s. 497
89. **Keesing's Record of World Events**, Vol. 38, No. 11, 1992, s.39213
90. IISS, 1992-1993, op. cit. s.110, 111
91. "Irak Yeniden Silahlanıyor", **Cumhuriyet**, 5.7.1993, s.9. Kenneth Timmerman tarafından hazırlanan ABD Temsilciler Meclisi Dışişleri Komisyon Raporu'ndan alıntı.
92. **Ibid.**, s.9
93. **Keesing's Record of World Events**, Vol. 38, No.7-8, 1992, s.39069
1992 yılında Kuveyt, ABD, İngiltere ve Fransa ile savunma anlaşması imzalarken, bu ülkelerle askeri alanda da işbirliğini artırdı. Bu anlaşmalara göre, Kuveyt, gerektiğinde bu ülkelerden askeri kuvvet çağırabilecektir.
94. IISS, 1992-1993, op. cit. s.103
95. **Ibid.**, s. 103
96. **Keesing's Record of World Events**, Vol.38, No.10, 1992, s.39170
97. **Cumhuriyet**, 5.6.1993, s.7
98. IISS, "The Military Balance 1992-1993", s.104
99. **Ibid.**, s.104
100. **Keesing's Record of World Events**, Vol. 38, No. 10, 1992, s.39170
101. IISS, "The Military Balance 1992-1993", s.104
102. **Ibid.**, s.104
103. ACDA, op.cit., s.24

104. **Anadolu Ajansı, Cumhuriyet, 5.6.1993, s.7**
105. **Ibid., s.7**
106. **IISS, "The Military Balance 1992-1993", s.104**
107. **Ibid., s.104**
108. **ABD Dışişleri Bakanlığı Uluslararası Terörizm Raporu 1992, Cumhuriyet, 2.5. 1993, s.8**
109. **IISS, 1992-1993 op. cit., s.103**
110. **Ibid., s.103**
111. **Ibid., s.103**
112. **Ibid., s.103**
113. **Safeworld Foundation (Londra'da merkezi bulunan bağımsız bir örgüt) verilerine göre.**
Keesing's Record of World Events, Vol. 38, No. 7-8, 1992, s.39073
114. **Cumhuriyet 23.7.1993, s.8**
115. **International Herald Tribune, 30.7. 1993, s.1**
ACDA'nın B.M. için hazırladığı silah satış listesinden alıntı (29.7.1993)
Türkiye 1992 yılında asker sayısında 350,000 kişilik indirim yapmış ve ABD'den 800 adet M-60 A1/A3 MBT tankı, Almanya'dan 236 adet Leopard 1 A1/4 tankı satın almıştır.
IISS, The Military Balance 1992-1993, s.36
116. **Keesing's Record of World Events, Vol. 38, No.12, 1992, s.39250**
Anlaşmaya göre ABD, 1993 yılında 45 helikopteri Türkiye'ye teslim edecek, 50 helikopter ise, dört yıl içinde Türkiye'de üretilcektir.
117. **Keesing's Record of World Events, Vol. 38, No. 11, 1992, s.39217**
118. **Jane's Defence Weekly, 5.7. 1993.**
Türkiye'nin Boeign firması ile erken uyarı istihbarat uçağı AWACS satın alma anlaşması yapmaya çalıştığı belirtilmektedir.
119. **İsrail'in nükleer silah politikasının tarihsel çözümlemesi için bkz. Seymour Hersh, The Samson Option: Israel's Nuclear Arsenal and American Foreign Policy, New York: Random House, 1991, pas-sim.**
120. **Geoffrey Aronson, "Hidden Agenda: US-Israel Relations and Nuclear Question", Middle East Journal, Vol. 46, No.4, Autumn 1992, s.626**
121. **Ibid., s.623**
122. **bid., s.623**
123. **Deacon, op. cit., s.231**
124. **Ibid., s.231**

125. U.N. Department for Disarmament Affairs, "Towards a Nuclear-Weapon-Free Zone in the Middle East", **Disarmament, Facts** 76, June 1991, s.7
126. Aronson, **op. cit.**, s.629'dan Ma'ariv, 3 Mart 1992
127. Deacon, **op. cit.**, s.161
128. Jed C. Synder, "The Road to Osiraq: Baghdad's Quest for the Bomb", **Middle East Journal**, Vol. 37, No.4, Autumn 1983, passim
129. Aronson, **op. cit.**, s.619'dan; Dan Margalit, "The Name of the Game: No Alternative", **Ha'aretz**, 3 Ekim 1990
130. **Ibid.**, s.619 Ayrıca, İsrail basınının niteliği hakkında kapsamlı bir çalışma için bkz. Noam Chomsky, ABD, İsrail ve Filistinliler, Kader Üçgeni, çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim Yay., 1993, passim
131. Foreign Broadcast Information Services (FBIS), **Daily Report**, Near East and South Asia (FBIS-NES), 14 Ocak 1992, s.30
132. Aronson, **op. cit.** s.623'den, MD, 22 Kasım 1991
133. **Ibid.** s. 623'den, Yedi'ot Aharonot, 23 Ekim 1991
134. Bruce W. Nelan, "Fighting off Doomsday", **TIME**, 28 Haziran 1993, s.20
135. **Keesing's Record of World Events**, Vol. 38, No.2, 1992, s.38789
136. **IRNA**, 5.7.1993 ve **Associated France Press** 5.7.1993; **International Herald Tribune**, 6.7.1993, s.1
137. **TIME**, 17.5. 1993, s.21
138. **FBIS-NES, Daily Report**, 3 Haziran 1992, s.3
139. **Middle East Journal**, Vol.44, No.1, Winter 1990, s.127
140. "Intelligence Review", **op. cit.**, s.13
141. **Ibid.**, s.13
142. Nelan, **op. cit.**, s.20
143. Aronson, **op. cit.**, s.627
144. **Ibid.**, s.627
145. Burada sözkonusu bölge, Batı'da Libya, doğu'da İran, Kuzey'de Suriye, Güney'de Yemen sınırları içinde kalan alandır.
146. **Disarmament Facts** 76, **op. cit.**, s.1
147. **Ibid.**, s.1
148. **Ibid.**, s.26
149. **Ibid.**, s. 2/27
150. **The U.N. Disarmament Yearbook 1991**, Vol. 16, New York: U.N. Pub., 1992, s. 189-190
151. **Ibid.**, s.107

Ayrıca bkz.

CRS Issue Brief 91113, "Middle East Arms Supply: Recent Control Initiatives", passim

CRS Report 91-384F, "Middle East Arms Control and Related Issues", passim

CRS Issue Brief 92041, "A Nuclear Weapons-Free Zone in the Middle East: Background and Issues", 3 Nisan 1992, passim

152. **UN Disarmament Yearbook 1991**, s.211, 214, 215

153. **Ibid.**, s.233

Ortadoğu bölgesinin nükleer silahlardan arındırılmış bir bölge haline getirilmesi amacıyla BM Genel Kurulu çok sayıda karar almıştır. Bunlar, 9 Aralık 1974 tarihli 3263 (XXIX) sayılı karar; 11 Aralık 1975 tarihli 3474 (XXX) sayılı karar; 10 Aralık 1976 tarihli 31/71 sayılı karar; 12 Aralık 1977 tarihli 32/82 sayılı karar; 14 Aralık 1978 tarihli 33/64 sayılı karar; 11 Aralık 1979 tarihli 34/77 sayılı karar; 12 Aralık 1980 tarihli 35/147 sayılı karar; 9 Aralık 1981 tarihli 36/87 sayılı karar; 9 Aralık 1982 tarihli 37/75 sayılı karar; 15 Aralık 1983 tarihli 38/64 sayılı karar; 12 Aralık 1984 tarihli 39/54 sayılı karar; 12 Aralık 1985 tarihli 40/82 sayılı karar; 3 Aralık 1986 tarihli 41/48 sayılı karar; 30 Aralık 1987 tarihli 42/28 sayılı karar; 7 Aralık 1988 tarihli 43/65 sayılı karar; 15 Aralık 1989 tarihli 44/108 sayılı karar; 4 Aralık 1990 tarihli 45/52 sayılı karar.

154. **Ibid.**, s.384

155. **Ibid.**, s.236

156. **Nelan, op. cit.**, s.22

157. **UN Office for Disarmament Affairs, DISARMAMENT Newsletter**, Vol. 10, No. 2, 1992, s.8

158. **Keesing's Record of World Events**, Vol. 38, No. 2, 1992, s.38788

159. **Disarmament Newsletter**, op. cit., s.9

160. **Michael J. Kinnucan, "Political Economy and Militarism", Political Science and Politics**, September 1992, s.506

161. **Yavuz G. Yıldız, Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Şirketler ile Bankaların Global Ağı**, (Basılmamış Doktora Tezi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Fakültesi) 1993, s.145

162. **SYRIA: Amnesty International Briefing**, No. 16, London, AI Pub., s.4,5

163. **Amnesty International Report 1991**, London: AI Pub., 1991, s.219, 220, 221

Örneğin bu raporda, 1990 yılında Siyasal Güvenlik tarafından gözaltına alınan üç Filistinli ile birlikte Komünist Parti üyesi bir kişinin öldürüldüğü ve Suriye kuvvetlerinin Lübnan'da Michel Aoun'un

Doğu Beyrut'u terketmesinden sonra da 200 kişiyi yargılamadan idam ettiği ileri sürülmektedir.

164. **Amnesty International Report 1980**, London: AI Pub., 1980, s.352-355
165. Newsweek'e göre Suriye'de Kürt nüfusu 700,000 civarındadır. **Newsweek**, 5.7.1993
166. Mordechai Nisan, **Human Rights in the Arap Countries**, Middle East Review Special Studies, No.2, 1981, American Academic Association for Peace in the Middle East, New York, s.12
167. **Ibid.**, s.12
168. **Ibid.**, s.12
169. **Ibid.**, s.12
170. **Ibid.**, s.12
171. **Amnesty International Report 1991**, London: AI Pub., 1991, s.219
172. Örnek olaylar için bkz. Chomsky. *op.cit.* passim ve Deacon, *op. cit.*, passim
173. AI Report 1991, *op. cit.*, s.126
174. **Cumhuriyet**, 28.5.1993, s.6
175. Reuter Ajansı, **Cumhuriyet**, 31.7.1993, s.7
176. Associated France Press, **Cumhuriyet**, 31.7.1993, s.7
177. **Ibid.**, s.7
178. Chomsky, *op. cit.*, s.55
179. **Ibid.**, s.144; **Economist** 13 Kasım 1982
180. Amnesty International. **IRAN: Violations of Human Right: 1987-1990**, London: AI Pub., 1990, s.6
181. AI Report 1991, *op. cit.*, s.119
182. **Ibid.**, s.120
183. **Amnesty International Newsletter**, August 1993, Vol. XXIII., s.1
184. İran'ın Hizbullah Örgütü tarafından 1992'de ABD'nin Arjantin Büyükelçiliği'ne yönelik saldırıyı (29 kişi öldü, 242 kişi yaralandı) bildiği iddia edilmektedir.
Cumhuriyet, 2.5. 1993, s.8
185. **Ibid.**, s.8
186. Associated France Press, **Cumhuriyet**, 11.5.1993, s.8 Yine aynı haber ajansının 9.7.1993 tarihli haberinde bu bombardımanlar sonucu kişinin göçe zorlandığı bildirilmektedir. **Cumhuriyet**, 9.7. 1993, s.6
Ayrıca Newsweek'e göre İran'da 4 milyon Kürt yaşamaktadır. **Newsweek**, 5.7.1993
187. **AI Report 1991**, s.83

Raporda belirtildiğine göre, bu ülkede Devlet Güvenlik İstihbarat Polisi sistemli bir şekilde işkence uygulamaktadır.

188. Nisan, *op. cit.*, s.16
189. *Ibid.*, s.16
190. AI Report 1980, *op. cit.*, s.335-336
Nisan, *op. cit.*, s.18
191. Amnesty International Report 1978, London: AI Pub., 1978, s.257-260
192. Amnesty International Report 1979, London: AI Pub., 1979, s.151-161
193. Nisan, *op. cit.*, s.17
194. Nisan, *op. cit.*, s.17
195. Halepçe'den Kamplara Kürtler, İstanbul: İHD Yay., Mart 1990, passim
196. Nisan, *op. cit.* s.20
197. AI Report 1991, *op. cit.* s.133-135
198. Bu teşkilat tarafından yapılan sorgulara ilişkin çok sayıda işkence olayı bulunmaktadır.
Ibid. s.134
199. Nisan, *op. cit.*, s.27
200. *Ibid.*, s.21
AI Report 1991, *op. cit.*, s.195,196,198
201. Lübnan'da Filistinlilere karşı Hristiyanlar, Suriye'ye karşı FKÖ, FKÖ'ye karşı Şiiler, Suriye'ye karşı Hristiyanlar, Müslümanlara karşı Müslümanlar, Sünnilere karşı Şiiler, Sünnilere karşı Sünniler, Şiilere karşı Şiiler, Hristiyanlara karşı Hristiyanlar, Franjilere karşı Falanjistler, İsrail'e karşı Filistinliler, İran'a karşı Irak'ın yer aldığı çok yönlü bir çatışma yaşanmaktadır.
202. AI Report 1991, *op. cit.*, s.142
203. *Ibid.*, s.142,143
204. *Ibid.*, s.143,220
205. *Ibid.*, s.143
206. Fred Halliday, Yeni Soğuk Savaş, Sovyet-ABD İlişkileri, çev. İlker Özünlü, İstanbul: Belge Yay., 1985, s.263,264

ORTA DOĞU'DA SİLAHLARIN DENETİMİ

Gülden AYMANT

Sadece son on yıl içinde yaptığı silah ve teçhizat ithalatı bile ikiyzmilyar doların üstünde olan Orta Doğu aşırı silahlanmış bir bölgedir. Bu tehlikeli yarış, Arap-İsrail atışması ve İran-İrak savaşıyla kamılanmış, bugün artık varolmayan Doğu-Batı blokları rekabetinden etkilenmiş ve özellikle batılı demokrasilerce ve Sovyetler Birliği'nce bölgeye yapılan silah, teçhizat satışları ve teknoloji trasferleri ile beslenmiştir.

Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte, bölgede, büyük devletlerin liderliğinde, silahlanma yarışının dizginlenmesi yolunda bir takım çabalara girilmesi önerilerin arttığı görülmektedir. Ancak, bu, Orta Doğu'da, silahların denetimi konusunda kısa vadede önemli adımlar atılabileceği anlamına da gelmemektedir. Çünkü, bölgede silahların denetimi önlemlerine işlerlik kazandırılabilmesi için hâla pek çok siyasal, askeri ve ekonomik engel aşılmac durumundadır.

Silahların denetimi konusunda başarılı olunabilmesi, en başta, müzakerelere katılan tarafların birbirlerini meşru aktörler olarak kabul etmelerine ve bu konuda çeşitli önlemlere ve yoğun bir denetim rejimine girmeye razı olmalarına bağlıdır. Tüm bunların öncelikli şartı ise, taraflar arasındaki güvenlik endişelerinin ve bu endişelerin gerisindeki siyasal uzlaşmazlıkların, karşılıklı düşmanlık ve korkuların son bulması veya en azından yatışmış olmasıdır.

Orta Doğu'da taraflar arasında güvenlik endişelerinin giderilmesi sorununun daha da ağırlaştıran bir unsur, bu alt sistemde Irak ve İran gibi revizyonist dış politika eğilimleri taşıyan devletlerin varlığıdır. Bu eğilimler, taşıyıcıları açısından silahların denetimi önlemlerinin müzakeresinin ve kabulünün oldukça zor olduğu anlamına gelirken, sistemdeki diğer dev-

* Dr. Gülden AYMANT, İ.. S.B.F. Öğretim Görevlisi

letlerin, bu eğilimleri taşıyanlarla ilgili güvenlik endişelerinden kurtulmalarının ve silahların denetimi çabalarını desteklemelerinin de güçlüğünü ifade etmektedir.

Üstelik, Sovyetler Birliği'nin çözülmesi, bir taraftan, ABD'ni tüm dünyada tek askeri süper güç durumuna sokmuşsa da, bundan böyle ABD'nin bölgede fazla bir varlık göstermesine gerek kalmayacağını düşünen revizyonist devletler açısından adeta cesaret verici olmuştur. Saddam Hüseyin'in 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal ve ilhak etmesi bunun bir göstergesi olarak ele alınabilir. ¹

Güvenlik endişeleri sorunun bir yönü, içinde bölgedeki statükonun kabulü meselesinin de yer aldığı siyasal uzlaşmazlıklar iken, bir başka yönü, kamuoylarına hakim olan, geçmiş tecrübelere dayalı düşmanlık ve korkulardır. Silahların denetimi çabaları konusunda bu ülkelerin kamuoylarının itici bir güç olması pek mümkün olmadığından, asıl iş siyasal liderlerin istekliliğine kalmaktadır. Ancak, bu durumda da silahların denetimi yolunda verilecek karşılıklı tavizler, özellikle militer rejimlerin içindeki imajlarını bozabilir veya bozabileceği düşünülebilir. Tüm bunlara ilaveten, Orta Doğu'da silahlanmanın sadece dış düşmanlara karşı değil, ulusal sınırlar içindeki iç ayrılıkçı gruplara karşı da olması silahların denetimi çabalarını oldukça zorlaştırmakta ve karmaşıktırmaktadır.

Orta Doğu'da siyasal uzlaşmazlıklarla silahların denetiminin ilişkisi konusunda geliştirilen fikirler iki ana grupta toplanmaktadır. Konu üzerinde çalışan bir grup uzmana göre, Orta Doğu'da temel siyasal uzlaşmazlıklar çözülmeden silahların denetimine gidilmesi imkansız denecek kadar zordur. Ayrıca, bölgede siyasal uzlaşmazlıkların çözümü, silahların denetimi konusunda herhangi bir ilerleme sağlanmadan da mümkün olabilir. Bölgesel liderler, öncelikle, temel siyasal sorunları doğrudan müzakerelerle çözmeye çalışmalıdırlar. Ancak siyasal ilişkilere belli bir istikrar kazandırıldıktan sonra, bölgede silahlanma yarışının dizginlenmesi konusunda da belli bir zemin elde edilmiş olacaktır. ²

Bir diğer yaklaşıma göre ise, Orta Doğu'ya yönelik hiçbir

tekil çözüm istikrar ve güvenliği tek başına sağlayamaz. Bölgedeki temel siyasal ayrılıkların üstesinden gelinmesi, ancak içinde silahların denetimi önlemlerinin de bulunduğu karma bir paketin tartışılmasıyla mümkündür. Bu bağlamda son zamanlarda ortaya atılan ve belli bir destek sağlayan yollardan biri, Avrupa'da Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) modelini örnek alarak Orta Doğu'da bölgesel güvenlik, işbirliği ve insan hakları konularının birarada ele alınmasıdır. Sovyetler Birliği'nin çözülmesinin ardından İtalya ve İspanya tarafından ortaya atılan öneriye göre, AGİK sürecinde geliştirilen model bir Akdeniz Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın (AKGİK) toplanmasında da izlenmeliydi. Böyle bir süreçte, bölge ülkelerinin süper güçlerle ve Avrupalı ülkelerle birlikte çalışması, bu çabalardan olumlu sonuçların alınması olasılığını daha da artıracaktı. ³

Akdenizli Arap ülkeleri tarafından heyecanla karşılanan bu öneriye bir takım eleştiriler de yöneltilmiştir. Bunların başında da, bir AKGİK ile hem Akdeniz hem de Orta Doğu bölgesine ait sorunların üstesinden gelinmesinin hiç de kolay olmadığı gelmekteydi. Bir diğer eleştiriye göre ise, AGİK modelinin burada uygulanması veya örnek alınması da pek doğru bir yaklaşım değildi, çünkü AGİK süreci, bir bakıma Doğu-Batı ilişkilerinin kendine özgü yapısının ve gereksinmelerinin bir sonucuydu. Kültürel olarak homojen Avrupa kıtasının yapay bölünmüşlüğü'nün ortadan kaldırılmasına yönelik olan AGİK'in uğraştığı sorunlar özde ideolojikti. Oysa bir AKGİK ile öncelikle kültürel ve ekonomik ayrılıkların üstesinden gelinmeliydi. Ayrıca, AGİK adım adım gelişen ve bir bakıma da, Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin tanınması, Berlin'in statüsüyle ilgili tavizlerin verilmesi gibi adımlarla, önceden istikrara kavuşan bir çerçevede gündeme gelmişti. Bir AKGİK ise, Arap-İsrail, Lübnan, Batı Sahra, Irak-İran ve Irak-Kuveyt çatışmalarının son bulmadığı bir ortamda nasıl başarılı adımlar atacaktı? ⁴

Bu eleştirilere tam anlamıyla karşı çıkmayan İtalya ve İspanya AKGİK'in rolünün tekil krizlerde acil çözümler ge-

liştirmekten ziyade, kurallar ve prensipler belirlemede etkili olabileceğini savunmuştur. İtalya ve İspanya'ya göre, bu kurallar ve prensipler, bugüne değin çatışmalara karşı geliştirilen çözümlerden de çıkarılabilir. Ancak AKGİK'in gerçek faydası, onun, tek taraflı çıkarlardan uzaklaşılması, krizlerinin hızının azaltılması, bir birarada yaşama ve istikrar modeli ortaya konabilmesi ve özgül sorunların çözümünde kullanılacak araçların tanımlanması açısından, giderek gelişen bir süreç olmasıyla ortaya çıkacaktı. AKGİK, Helsinki sürecinden esinlenmekle birlikte, AGİK'in bir kopyası olmayacaktı. Ayrıca, AKGİK, içerdiği ülkeler açısından daha kapsamlı olmalıydı, yani, Akdeniz'de ve ona bitişik bölgelerde çıkar ve nüfuza sahip tüm ülkeleri içine almalıydı. ⁵

İtalyan ve İspanyol önerisi çerçevesinde müzakerelerin üç ayrı sepette yapılması da istenmişti. Bunlardan birincisi, askeri anlamda karşılıklı bilgi alışverişi ve saydamlık sağlayıcı güven arttırıcı önlemlerden ⁶ arabuluculuk mekanizmalarına ve nihayet bölgede silahların yayılmasının önlenmesi yolundaki tedbirlere uzanan bir güvenlik sepetiydi. İkinci sepet ekonomik bir sepetti. Bu sepet çerçevesinde daha dengeli bir ekonomik kalkınma ve işbirliği yolları aranacak ve güneyden kuzeye göç sorununun karşılıklı çözümüne çalışılacaktı. Üçüncü sepetin ise farklı kültürler ve değerler arasında uzlaşma üzerinde duran bir insan hakları sepeti olması isteniyordu. Helsinki süreci, nasıl, sınırların dokunulmazlığı ile insan hakları arasında bir pazarlıkla gelişmeye başlamışsa, burada da kuzeyin ekonomik gelişim yolundaki vaatleriyle güneyin göç dalgalarının ve köktenciliğin dizginlenmesi yolundaki adımları arasında bir pazarlığa oturulabilirdi. ⁷

Bir AKGİK'in oluşturulması yolundaki bu öneriler, AGİK'in 1990'daki Palma de Mayorka toplantısında, Kıbrıs, Lüksemburg, Malta, Norveç, Portekiz, eski SSCB ve Yugoslavya tarafından kabul edilmişse de, içinde İngiltere, Almanya ve ABD'nin de bulunduğu diğer üyelerin, özellikle de Libya ile müzakere masasına oturmak istememelerinden dolayı reddedilmiştir. Proje reddedilmekle birlikte, Palma top-

lantısından sonra AKGİK tipinde iki sürece girildiği de dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi, sadece Batı Akdeniz ülkeleriyle sınırlı bir hükümetler arası toplantıdır, diğeri ise, katılan ülkeler açısından daha kapsamlı bir parlamentolararası konferansdır.⁸

5+5 süreci olarak da bilinen Batı Akdeniz Dışışleri Bakanları Toplantısı (1990-1991) İtalya ve İspanya'nın kapsamlı girişimlerini gerçekçi ve pratik bulmayan Fransa'nın bakış açısını yansıtmaktadır. Cezayir, Libya, Moritanya, Fas ve Tunus ile Fransa, İtalya, Portekiz, İspanya ve de sınırlı bir üyelik statüsü verilen Malta arasında başlayan görüşmelerin belli bir sonuca ulaşmamasının temel nedeni, Fransa'nın diğeri batılı ülkelerle birlikte, Libya ile terörizm konusundaki uzlaşmazlığı olmuştur.

Parlamentolar arası bir toplantı niteliğindeki Malaga Konferansı ise, bu toplantıya sadece Akdeniz'de kıyısı olan ülkeler tam katılımcı olarak kabul edildiği için (Portekiz bu nedenle konferans dışında tutulmuştur) hem İtalyan- İspanyol projesinden hem de 5+5 sürecinden farklıdır. Filistin'e ve üç deniz gücüne, yani, İngiltere, Rusya ve ABD'ye, Avrupa Parlamentosu gibi birçok uluslararası parlamenter kuruluşa tanınan ve sınırlı bir üyelik statüsü tanınmıştır.

Parlamentosunu fesheden Cezayir, Filistin'e tanınan statüyü protesto eden İsrail, ABD ve Yugoslavya dışında tüm davetli ulusal grupların delegeler yolladığı bu konferans sonunda yayınlanan nihai belgedeki tavsiyeler üç sepette toplanmıştır. Bunlardan birincisi olan bölgesel istikrar sepetinde, Akdeniz'de kriz yönetimi ve çatışmaların barışçıl çözümü amacıyla bir istikrar merkezi yaratılması, deniz kuvvetleri açısından değil de kara kuvvetleri açısından bir güven artırıcı önlem paketinin benimsenmesi ve bölgeyi kitlesel tahrip gücüne sahip silahlardan arındırmak için bir dizi kuralın konması istenmiştir.

İkinci sepette ise, daha önce, İtalyan-İspanyol önerisi içinde ortaya atılana benzer şekilde bölgesel bir ekonomik kalkınma programının geliştirilmesi ve göçmen sorununun hal edilmesi üzerinde durulmuştur. Üçüncü sepette de AGİK de-

neyiminin etkisiyle, taraf ülkelerin azınlık haklarını koruması ve kadınlara toplum yaşamında ve ekonomik kalkınmada gereken önemin verilmesi gibi konular ele alınmıştır. 9

Konferansın, Malaga'da benimsenen işbirliği adımlarına, bölgede silahlı çatışmaların giderilmesi yolunda tam siyasal uzlaşma ortamına ulaşıncaya kadar işlerlik kazandırılmayacağı (özellikle Suriye delegasyonunun bunu, olmazsa olmaz bir koşul olarak göstermesi nedeniyle) belirtilmesiyle son bulduğu görülmektedir. 10

Bu noktada bir bakıma her şey özellikle Arap-İsrail çatışmasında özlü bir ilerleme kaydedilinceye kadar beklemeye bırakılmış gözükmektedir. Bundan sonraki en önemli adım, 1991'deki Çöl Fırtınası harekâtını takiben, Orta Doğu ülkelerini bizzat ziyaret ederek onları bir barış konferansının toplanmasına ikna eden Amerikan Dışişleri Bakanı James Baker'ın 30 Ekim 1991'de Madrid'de Orta Doğu Barış Konferansı'nın yolunu açması olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'nin ve eski Sovyetler Birliği'nin gözetiminde başlayan konferans üç aşamalı olarak planlanmıştır. Konferansın ilk aşaması katılımcı altı Orta Doğu ülkesinin (İsrail, Mısır, Ürdün, Lübnan, Suriye ve Suudi Arabistan) dışişleri bakanlarının, Avrupa Topluluğu'nun Birleşmiş Milletler'in ve de Bush ile Gorbaçov'un konuşmalarına ayrılmıştır. Üç gün süren bu konuşmalardan sonra İsrail ile Suriye, İsrail ile Ürdün-Filistin ve İsrail ile Ürdün arasındaki ikili müzakerelere geçilmiştir. Üçüncü aşama olan çok taraflı bölgesel müzakerelerde, birçok ülkenin farklı oturumları boykot etmesiyle bir ölçüde başarısızlığa uğranılmıştır. Örneğin 1992 Mayıs ayında, mülteciler sorunu, su sorunu, ekonomik sorunlar ve silahların denetimi konusunda dört oturum yapılmıştır. İsrail bunlardan ilk ikisine katılmamış, Suriye ve Lübnan ise dört oturumu da boykot etmiştir. 11

Baker girişiminin gerisindeki düşüncelerden biri, tarafların biraraya gelmelerinin kendi başına bölgesel barış ihtiyacını daha iyi kavrayacakları uzun dönemli bir dinamik yaratacağıdır. Ancak, zamanın kendisine, iyileştirici, yatıştırıcı bir rol tanımanın yanlış olabileceğini ileri süren bir görüş de mev-

cuttur. Buna göre, taraflar biraraya geldikçe karşılıklı görüş farklılıkları da daha net ortaya çıkabilir ve birbirlerinin davranışlarını çok daha açık bir karşıtlık içinde bulabilirler. Ayrıca, ne bölgedeki statükoya ne de varolduğu düşünülen olumlu koşullara yine bölgeye özgü belirsizlik potansiyeli nedeniyle uzun süre güvenilemez. Bu nedenlerden ötürü, içinde silahların denetimi önerilerinin de tartışıldığı barış görüşmeleri bir an önce tamamlanmalıdır. ¹²

Bugün, Orta Doğu'da barış müzakerelerinin önemli bir parçası olan bölgesel silahların denetiminin ağırlıklı konusu, buranın nükleer, kimyasal ve biyolojik silahlardan arındırılmasıdır. Ancak, Orta Doğu'daki askeri dengeler, ne nükleer, kimyasal ve biyolojik silahların ayrı ayrı düşünülebilmesine ne de bunların konvansiyonel silahlardan bağımsız olarak ele alınmasına imkan tanımaktadır. Bir başka deyişle, Orta Doğu'da silahların denetimi konusunda daha önce belirtilen olumsuz siyasal koşullara ek olarak, askeri dengelerle ilgili zorluklar da söz konusudur. Farklı devletlerce sahip olunan aynı tip kuvvetler arasında büyük sayısal ve niteliksel asimetriler mevcuttur ve burada karşılıklı caydırıcılık, benzer tip kuvvetlerin birbirlerini dengelemeye çalışmasından ziyade, farklı kuvvet tipleri arasındaki dengelere dayanmaktadır. Örneğin, nükleer silahlara sahip olan İsrail, Arap ülkelerinin konvansiyonel tehdidine bir karşılık olarak bu silahları elinde tuttuğunu savunurken, Arap ülkeleri de İsrail'in nükleer silahlarına karşılık kimyasal ve biyolojik silahları geliştirdiklerini söylemektedirler. Bu durumda, Orta Doğu'nun örneğin nükleer silahlardan arındırılması gibi bir konu, ister istemez diğer kuvvetlerin denetimi konularını da tartışmaya sokmaktadır. 1990 Nisan'ında Mısır Cumhurbaşkanı Mübarek'in, 1991 Mart'ında ise, Suudi Arabistan Savunma Bakanı'nın Arap ülkelerine ve İsrail'e bölgenin kitlesel tahrip gücüne sahip tüm silahlardan arındırılması yolunda yaptığı müzakere teklifleri de, bu gerçeğin siyasal liderlerce giderek bilincine varıldığının bir ifadesidir. ¹³

Orta Doğu'da nükleer kimyasal ve biyolojik silahların denetimi konusunda ilerleme kaydedilmesi için belli bir siyasal

uzlaşma ortamına girilmesi zorunlu iken, konvansiyonel kuvvetlerin denetiminde, özellikle de belli silah kategorilerinin yok edilmesi ya da indirilmesi gibi tedbirlerde anlaşmak için, taraflar arasındaki siyasal sorunların köklü bir şekilde çözülmesi gerekmektedir. Bunun en önemli nedeni de, konvansiyonel kuvvetlerin bir ulusun egemenliğini koruyacak en temel unsur olarak görülmesidir. Biyolojik ve kimyasal silahlar, hem askeri gücün en önemli parçası değildirler hem de bu silahların üretilmesi ve kullanılmasına uluslararası kamuoyu nükleer ve biyolojik silahlar kadar büyük bir tepki göstermemektedir. Ayrıca, konvansiyonel bir savaş nükleer bir savaşla kıyaslandığında da çok daha kolay göze alınabilir bir niteliktedir.

Orta Doğu'da konvansiyonel kuvvetlerde indirimler yerine şimdilik önerilen yollardan biri, Avrupa'da Konvansiyonel Kuvvetlerin İndirimi Antlaşması'nda (AKKA) ele alınan, askeri taarruzlarda etkili, tank, zırhlı muharebe aracı, topçu, savaş uçağı ve saldırı helikopteri gibi belirli silah kategorilerinde bazı tavanların kabul edilmesiyle silahlanma yarışına istikrar kazandırılmasıdır. Ancak, burada da sahip olunan silah kategorileri arasındaki sayısal ve niteliksel farklılıklar tavanların belirlenmesini zorlaştırabilir.

Bir diğer yol ise, Orta Doğu'da silahların denetiminin başlangıç adımları olarak güven artırıcı önlemler ve kısıtlamalar ¹⁴ üzerinde yoğunlaşılmasıdır.

Güven artırıcı önlemler ve kısıtlamalar konusunda özellikle de Mısır ile İsrail arasında, Sina konusundaki anlaşmalarla ve 1979 Barış Antlaşmasıyla oluşturulan rejimin başarılı bir örnek olarak ele alındığı görülmektedir. Ancak, Sina üzerindeki bu uzlaş, Mısır ile İsrail'i çatışma noktasından uzaklaştırmada başarılı olmakla beraber, bir bakıma da İsrail'in diğer yerlerdeki askeri eylemleri üzerindeki kısıtlamaları ortadan kaldırmıştır. Daha da kötüsü, Birleşmiş Milletler'in barış yolundaki aracılığı İsrail'in Lübnan'ı işgal etmesiyle bir tarafa atılmıştır. Bir diğer deyişle, bu uzlaş, Orta Doğu konusundaki mikro bakış açılarının zayıflığını da ortaya koymuştur. Ortadoğu barışı için öncelikli şartlardan biri, Filistin sorununun çö-

zümlemesidir, bunun çözümüne gidilmeden güven artırıcı önlemlere veya tampon bölgelerin oluşturulması gibi askeri kısıtlamalara gidilmesi tek başına yetersiz kalmaya mahkûmdur. Ayrıca, güven artırıcı önlemler ve askeri kısıtlamalarla hedeflenenlerin başında baskın tipi bir saldırının önlenmesi gelmektedir. Sina'daki tampon bölge de bu konuda başarılı bir örnektir. Ancak, Doğu Akdeniz'de mesafeler adeta birbirleriyle içiçe geçmiş bulunmaktadır ki, bu da bugüne kadar İsrail'e hızlı seferberlik ve ilk darbe yönündeki askeri kabiliyetini bir çok kez gösterme olanağı da vermiştir. Sayılar ve kaynaklar açısından dezavantajlı bir durumda olan İsrail'in, kapsamlı bir barış andlaşmasına varılmadan, askeri örgütlenmede, taktikte ve teknolojiadaki niteliksel avantajlarının sınırlandırılmasını kabul edeceğini düşünmek ise oldukça güçtür. ¹⁵

Bugün Orta Doğu'da barış ve güvenliği sağlama yolundaki bir diğer grup çaba da bölgeye yönelik silah satışlarının denetimine etkinlik kazandırılmasıyla ilgilidir. Soğuk Savaşın başlangıcında, komünist ülkelere silah ve askeri teknoloji akışını engellemek üzere kurulan Çok Taraflı İhracat Denetimi Düzenleme Komitesi üyeleri, 1990 yazında, eski Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerine karşı birçok temel silah kategorisinde uygulanan sınırlamaları kaldırma kararı almışlardır. Körfez Krizi sonrasında birçok uzman bu grubun faaliyetlerinin komünist dünyadan, Irak, Libya gibi istikrarsız ve saldırgan ülkelere doğru kayması gerektiğini belirtmiştir. Eğer, grup çalışma alanını Üçüncü Dünya ülkelerine olan silah ihracatını denetleyecek şekilde genişletmezse, eski komünist ülkelere yönelik tedbirlerin ortadan kalkması, bu ülkelerin aracılığıyla üçüncü dünya ülkelerine gelişmiş silah satış imkanlarını da arttıracaktır. ¹⁶

Silah satışlarının denetimine yönelik bir diğer rejim nükleer maddelerin, teçhizatın ve hassas teknolojilerin denetlenmesi yolunda çalışan Nükleer Üreticiler Grubudur. Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nın varlığına ve Uluslararası Atom Enerji Ajansı'nın denetimlerine karşın, bu rejimin istenen etkinliği sağlayamadığı açıktır. Nitekim, Saddam

Hüseyin'in Irak'ın nükleer silahlar edinmesi yolundaki arzusu, 1970'lerin sonundan itibaren, Irak nükleer reaktörler almaya ve nükleer bir altyapı edinmeye çalışmaya başladığından beri batılı siyaset ve istihbarat çevrelerinde (ki buna Amerikan Hükümeti ve Uluslararası Atom Enerji Ajansı da dahildir) bilinmesine rağmen bunu engelleyici herhangi bir harekete girişilememiştir. Hatta, İsrail'in Haziran 1981'de Irak'ın Tuwaitha'daki tesislerine ilk saldırısından önce, örtülü yayılma konusuna ciddiyetle eğilinmediği de söylenebilir. Bundan sonra bile, Irak, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nı imzalamış ve onaylamış bir ülke olmasına rağmen, uluslararası topluluk onun bu programlarını önleyecek tedbirleri yürürlüğe koymayı reddetmiştir. Irak örneğinde adeta rejimin, gizli bir yayılmayı cesaretlendirdiği ve kısmen de Uluslararası Atom Enerji Ajansı yetkililerinin tetkiklerinden koruduğu görülmektedir. ¹⁷

Irak gibi bu rejimin kısıtlamalarını kabul etmiş bir diğer ülke olan Libya'nın da bugün kimyasal ve biyolojik silah üretim kapasitesine sahip olduğuna inanılmaktadır. Suriye ise, nükleer silah yapımında kullanılacak önemli bir altyapıya sahip değilse bile büyük ölçüde SCUD füzesine sahiptir ve Çin ile Kuzey Kore'den gelişmiş silahlar almaya çalışmaktadır. Yine Suriye, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması imzalayıcılarından ve bu yolda Uluslararası Atom Enerji Ajansı'nın denetimlerini kabul edenlerden olmakla birlikte, Avrupalıların yardımlarıyla kimyasal bir program geliştirmeyi başarmıştır. 1991'e değin, oldukça küçük çaplı bir nükleer program yürüten ve bu yüzden de dikkatleri üzerine çekmeyen Cezayir ise, bu rejimin dışında kalan Çin'in yardımlarıyla nükleer bir reaktöre sahip olabilmiştir. ¹⁸

Orta Doğu'da nükleer silahların yayılmasının önlenememesi, bir miktar, Soğuk Savaş döneminde, NATO'nun temel güvenlik kaygısının Amerikan ve Sovyet nükleer arsenallerinin denetimsiz büyümesini engellemek anlamındaki "dikey yayılma" üzerinde odaklaşmasından kaynaklanmıştır. Orta Doğu'da nükleer silahların yayılması gibi bir sorunun ağırlığı, ancak, süper güç çatışması etkinliğini kaybettikten sonra

hissedilmeye başlanmıştır. 19

Kimyasal silahların satışının denetimi konusunda ise, İran-İrak savaşında kimyasal silahların kullanımına bir tepki olarak oluşturulan Avustralya Grubunun, önceleri sadece kimyasal silah yapımında kullanılan maddelerin ihracaatının denetimiyle sınırlı faaliyetine, Haziran 1992'den itibaren bazı çift kullanımlı üretim teçhizatının ihracaatının denetimini de eklemiş olması önemli bir adımdır. Ancak, kimyasal ve biyolojik madde ve teçhizatın satışının denetlenmesi, bunları üreten pek çok firmanın varolması nedeniyle oldukça zordur. Ayrıca, bu konuda herhangi bir doğrulama ve yaptırım mekanizmasına sahip olunamaması yüzünden, bu rejimden, özellikle Orta Doğu konusunda beklenebilecekler oldukça sınırlı kalmaya mahkûmdur. 20

Avustralya Grubuna benzer şekilde, herhangi bir doğrulama ve yaptırım mekanizmasına sahip olmayan Füze Teknolojisi Denetim Rejimi de bugün, İran Irak gibi Orta Doğu ülkelerinin faaliyetlerini denetleyememekle ve de örneğin, Orta Doğu'ya karadan karaya atılan füze ihracatçısı Çin gibi önemli üreticileri içine almadığı için eleştirilmektedir. Rejimin hedefinin, Kasım 1991'de içine tüm kitlesel tahrip gücüne sahip silahları alacak şekilde genişletildiği görülmektedir. 21

Genel olarak, silah üreticilerinin denetimine yönelik rejimleri etkileyen başlıca faktörlerden birinin üreticilerin sayısı olduğu görülmektedir. Üreticilerin sayısı ne kadar azsa bunlar arasında ihracat denetiminin düzenlenmesi konusunda uzlaşmanın da o denli kolay olacağı söylenebilir. Bugün kimyevi maddeler ve klasik konvansiyonel silahlar dünyanın pek çok ülkesinde pek çok fabrika tarafından üretildiklerinden, bunlar üzerinde etkin bir denetime gidilmesi oldukça zordur. Üretimi daha güç, daha pahalı ve tehlikeli olan mamüller çoğunlukla daha az sayıda fabrika tarafından üretilebildiklerinden daha kolay denetlenebilmektedirler. Orta Doğu'yla ilgili olarak üreticiler arası en kolay şekilde bir denetime sahip olabilecek silahlar arasında nükleer silahlar ve maddeler, gelişmiş muharebe uçakları, büyük ve modern füzeler, gelişmiş zırhlı araçlar ve büyük gemiler

sayılabilir. Silah ihracaat denetimleriyle ilgili rejimlerin etkinliğini arttıran diğer unsurlar ise, bu konuda resmi bir andlaşmanın varlığı, etkin bir doğrulama ve yaptırım mekanizmasının işlerliğe kavuşturulması, üretici ülkeler arasında iyi siyasi ilişkiler kurulması, uluslararası kamuoyunun duyarlılığı ve de bu rejimlerin üreticilerin ekonomik gereksinimleri ile karşılaşmaması gibi faktörlerdir. 22 Bugün tüm rejimlerin ortaklaşa paylaştığı sorun, dağılan Doğu Bloku ve Sovyetler Birliği üyelerinin Orta Doğu'ya denetimsiz silah satışlarının önlenmesidir.

NOTLAR

1. Bkz: İhsan Gürkan, "1990-91 Basra Körfezi Bunalımı- Politik ve Stratejik Sorunlar ve Barışa Yönelik düşünceler", *Dış Politika Bülteni*, Cilt III, No:1, Nisan 1991, s.13-33. Ayrıca bkz: Mehmet Genç, "Uluslararası Sistemdeki Gelişmeler ve Orta Doğu Belirsizliği", *Dış Politika Bülteni*, Cilt III, No: 1, Nisan 1991, s. 35-39.
2. CRS Report for Congress, *Middle East Arms Control and Related Issues*, (Washington D.C. : Foreign Affairs and National Defense Division, may 1, 1991), s. 2-3.
3. *Ibid.*
4. Victor-Yves Ghebali, "Toward a Mediterranean Helsinki- Type Process", *Mediterranean Quarterly*, Vol. 4, No:1, Winter 1993, s.95.
5. *Ibid.*, s. 95-96.
6. Güven artırıcı önlemler taraflar arasında tatbikatların bildirilmesi ve gözlemcilerin çağırılması yoluyla, karşılıklı bilgi alışverişini geliştiren andlaşmalardan yerinde gözlemler yapılmasına ait şartlara kadar gidebilmektedir.
7. Ghebali, *op. cit.*, s.96.
8. *Ibid.*, s.97.
9. *Ibid.* s. 98-100
10. *Ibid.*, s.101-102.
11. The International Institute for Strategic Studies, *The Military Balance 1992-1993*, (London= Brassey's, 1992), s.102
12. J. Lewis Rasmussen, Robert B. Oakley, *Conflict Resolution in the Middle East* (Washington, D.C. : United States Institute of Peace Press, 1992) , s.39.
13. Nükleer ve kimyasal silahlarda denetim konularının birarada müzakere edilmesi gereği hakkında bkz: U.N. General Assembly, *The Establishment of A Nuclear Weapons Free Zone In the Region of*

the Middle East= A Study of Effective and Verifiable Measures Which Would Facilitate the Establishment of A Nuclear Weapons Free Zone In the Middle East, A/ 456 435, October 10, 1990, s.24,39. Ayrıca bkz.: Robert Noel, "Israel, the Bank and Middle East Security", Christian Science Monitor, February 27, 1991, s.19.

14. **Kısıtlamalar, konvansiyonel kuvvetlerin mevcut durumundaki ya da gelecekteki hareketlerini doğrudan yasaklayan ya da sınırlayan önlemleri içermektedir. Bunlar kendi içinde "bölgesel kısıtlamalar" ve "askeri faaliyetlere getirilen kısıtlamalar" olarak ikiye ayrılmaktadır. Bölgesel kısıtlamalar, bir ülkenin askeri kuvvetlerini nerede konuşlandırdığıyla ilgilidir. Askeri faaliyetlere getirilen kısıtlamalar ise, eğitim tatbikatı benzeri belirli tip askeri faaliyetlerde kullanılan asker ve silah miktarının sınırlandırılmasını içerebileceği gibi, bazı askeri faaliyet tiplerinin yapılmasını da yasaklayabilir. Bkz.: Richard Darrilek, John Stear, Arms Control Constraints for Conventional Forces in Europe, (Santa Monica, Calif.: The RAND Corporation, R-3046 OSD, March 1983), s.4.**
15. **Steven L. Canby, "Arms Control, Confidence Building Measures, and Verification", Edward C. Luck ed., Arms Control= The Multilateral Alternative, (New York= New York University Press, 1983), içinde, s 209-211**
16. **Theodor W. Galdi, Advanced Weapons Technology = Export Controls Before and After the Gulf War, (Washington. D.C. : Congressional Research Service, January 6, 1993), s.8**
17. **Jed C. Snyder, "Proliferation Threats to Security in NATO's Southern Region", Mediterranean Quarterly, Vol. 4, No.4, Winter, 1993, s.102-104)**
18. **Ibid., s.116.**
19. **Ibid., s.102-103.**
20. **Galdi, op.cit., s.13-14.**
21. **Ibid.**
22. **CRS Report for Congress, op. cit., s.5**

TÜRKİYE'YE ORTA DOĞU'NUN JANDARMALIĞI GÖREVİ VERİLECEĞİ DEDİKODULARI GERÇEKÇİ GÖRÜNMÜYOR

Aydın G. ALACAKAPTAN

Irak'a karşı verilen Körfez Savaşı'nı bir küçük devleti yola getirmek için verilmiş bir çaba olarak görmemek gerektiğini, Körfez Savaşı sürecinin, milletlerin aralarındaki ilişkileri yeni bir sisteme oturtmaları, anlaşmazlıkların barışçı biçimde çözümlenmesinin bir kural haline gelmesi, saldırı karşısında devletlerin bir dayanışma içine girmeleri, silahların bir yandan azaltılması ve diğer yandan da denetim altına alınması, tüm insanların adaletin nimetlerini tatmasını sağlayacak yepyeni bir anlayışın kapılarını açtığını, eski ABD Başkanı George Bush ilan edip, bu değerlendirmesine "Yeni Dünya Düzen"i adını da verince, Körfez Savaşı'nın sonuçlarından memnun olanlar da, memnun olmayanlar da bu sözlerin içinde kendi anlayışlarının oturduğu yeri aramaya başladılar. Esasen, Körfez Savaşı'nda ABD halkının cebinden para çıkmamış olmasına rağmen, gerek Saddam Hüseyin'in genel olarak savaşlarda kaybeden liderlerin genelde tabi tutulduğu kişisel hesap verme sürecinin dışında tutulmasının yarattığı belirsizlikler ve gerekse ABD yönetiminin artık dünya jandarmalığını bırakıp ülke içindeki sorunlarla ilgilenmeye başlaması gerektiği yönündeki muhalefet görüşünün Amerikan kamuoyunda pirim yapmaya başlaması yüzünden, George Bush yönetimi dahi, Yeni Dünya Düzeni lafını ağzına pek almamayı tercih eder hale geldi. Hatta ABD'de Yeni Dünya Düzeni kavramının iki zıt anlamda tartışılması dahi gündeme geldi. Zira, Amerikalı muhafakazar Cumhuriyetçi Parti taraftarlarının ağzında bu kavram, dünyadaki güç dağılımının büyük devletlerin elinde ve onların kontrolünde bırakılarak global istikrarın sağ-

* Aydın G. ALACAKAPTAN, Emekli Büyükelçi.

lanması anlamını kazanırken, Amerikalıların solcu kabul ettikleri liberaller arasında ise, bu kavram, gerek halklar ve gerekse devletler arasındaki ilişkilerin, demokrasi, insan hakları, uluslararası hukuk veya uluslararası hukukun koruyucusu kabul edilen Birleşmiş Milletler gibi örgütlerin yarattığı değerlerden esinlenen ve o değerleri yücelten bir anlam taşımaktaydı.

Ancak, George Bush'un iktidarının sona ermesiyle, bu yeni kavram Amerikan siyasi mutfağındaki yerini kaybetmiş olsa dahi, Sovyetler Birliği'nin 1989'daki iflasını istemesinden bu yana yeni arayışlar içine giren eski bilimsel sosyalistler ile Pax Americana adını verdikleri tek boyutlu bir barış sürecinin Orta Doğu'da hakimiyet kazanmasından büyük endişe içine düşen şeriatçı iktidar yanlıları, Yeni Dünya Düzeni kavramından esinlenen komplo formülleri üretmeye, bu kavramın modasının geçmesinden sonra daha da artan bir heyecanla soyundular. Özellikle Orta Doğu'da müslüman yönetimler aleyhine, ABD öncülüğünde veya ABD'nin telkiniyle komplolar üretildiği iddialarının gündemde olduğu günümüzde, bu heyecanın, İran'daki şeriatçı rejimin kendisini daha güvende hissetmesine katkıda bulunan uluslararası sükunet yanında, Arap olan veya olmayan müslüman ülkelerde, şeriat yanlısı olan veya müslümanlık akidesini siyasi sermaye yapan partilerin, demokratik bir seçim sistemi içinde dahi, iktidara yakın oldukları izleniminin güçlenmiş bulunması rol oynuyor olabilir. Üstelik, Cezayir'de, özgür seçimleri kazanmasına kesin nazarıyla bakılan İslami Selamet Cephesi'nin iktidara gelmesinin engellenmesi yanında, bu siyasi akım ileri gelenlerinin, Yeni Dünya Düzeni'ne Amerikan liberallerinin, yani daha ziyade Demokrat Parti yandaşları kabul edilenlerin bakış açısına tamamen ters düşer biçimde, sistematik bir biçimde ortadan kaldırılmaya başlamaları ve bu sürecin demokrasi dünyasında resmi makamlar düzeyinde bir reaksiyon uyandırmamış olması komplo teorisi yandaşlarının ekmeğine yağ sürmekten geri kalmadı tabii. Ancak, müslüman kökenli örgüt ve hatta hükümetlerin Amerika'nın başını çektiği Batılı Hristiyan sanayici ülkelere karşı verdikleri savaşında başvurdukları terör yoluyla toplu kıtal yön-

temleriyle, müslüman radikalizmi ve müslüman ülkeler ve özellikle Araplara, batı kamuoyunda çok büyük çapta itibar kaybettirdikleri de bir gerçektir. Dünya ve özellikle Amerikan kamuoyu, ne İran'ın Tahran'daki Amerikan Büyükelçiliği'ne reva gördüğü, tasvibi mümkün olmayan hukuk dışı saldırıyı, ne İran-Irak arasındaki savaşta müracaat edilen savaş yöntemlerini, ne Irak Kürtlerine karşı öldürücü gaz kullanılmasını, ne Hizbullah örgütünün Lübnan'daki 250 Amerikan deniz piyadesini dinamitli kamyonla havaya uçurmasını, ne de Libya hükümet ajanlarının PAN American uçağını İngiltere üzerinde havaya uçurarak yüzlerce kişiyi soğukkanlılıkla katletmesini unutmamaktadır. Cezayir'de anti laik cephe ileri gelenlerine yapılan uygulamaların, dünya kamuoyunda çok ciddi bir tepki uyandıramamasının bir nedeni de bu olabilir.

Bu arada Soğuk Savaş sonrası bu dönemde, özellikle ABD'nin dış politika hedeflerini çizmekte güçlük çektiği günümüzde, televizyonun kamuoyunun oluşmasında oynadığı rolü unutmamak lazımdır. Eski ABD Savunma Bakanlarından James Schlesinger'in bir süre önce okuduğum bir makalesinde, John F. Kennedy'nin "bir videobant bin nutuktan daha etkilidir" sözleri hatırlatılarak, politikamız artık televizyonun yansıttığı Kürtler ızdırabı veya Somali halkının içinde kıvrandığı açlık resimleriyle şekillenmektedir denmekteydi. Halbuki diyordu James Schlesinger, Sudan'da da Mozambik'te de insanlar açlıktan kitle halinde ölmekte, Endonezyalılar, istilalarına direnen Doğu Timor yerlilerini kılıçtan geçirmekte, Hindistan'da dini sürtüşmelerden insanlar kırılmakta, eski Sovyetler Birliği'nin bazı cumhuriyetlerinde etnik düşmanlıklar yüzünden hergün bir sürü kişi ölmekte, ancak dünya kamuoyunun gündeminde Somali ve Bosna olayları yer almaktadır. Eskiden CIA Başkanlığı'nı da yapmış olan James Schlesinger'in şu sözlerinin de altını çizmek istiyorum: "Eskiden diyor, müşarünleyh, bayrağı bir yere diktik mi arkasından ticaretin yollarını açarak para kazanma olanağı yaratırsınız dendi. Şimdilerde ise bu deyimleri televizyon kamerası ardından iktisadi veya askeri önlemleri getirir deyimleriyle değiştirmek gerekecek herhalde."

Ancak Batı'nın ve özellikle ABD'nin İslam dünyasındaki tüm gelişmeler karşısında tarafsız bir politika izleyeceği, bu büyük dünya içindeki özellikle şiddet unsurunu ciddi biçimde benimseyen hareketleri elleri kolları bağlı biçimde seyredeceği sonucunu çıkarmak çok hatalı olur. Bu davranış biçimini, bölgenin, çoğunluğu şiddeti reddeden müslüman devletlerinin tasvip etmeyeceği de ayrı bir gerçektir. Örneğin Tunus'un sürgündeki İslami lideri Raşit Al Gannuşi, Mısır'daki Müslüman Kardeşler Teşkilatı'nın Başkanı İbrahim Şukri, Afgan Hizbi İslami Hareketi Başkanı Meşhur Bulbuddin Hekmetyar, Cezayir'in İslami Selamet Cephesi liderlerinden Abasi Madani gibi çok tanınmış liderlerin başını çektiği 55 İslam ülkesinin ileri gelen İslam politikacıları ve entellektüelleri, yanlarına Filistin'in Kurtarılması İçin Halk Cephesi gibi Marksist bir Filistin örgütünün Hristiyan lideri George Habbash'ı da alıp 1991'de Sudan'ın Başkenti Hartum'da yaptıkları gibi toplanıp baskıcı Batı'ya savaş açıp, Müslüman ülkelerde şeriat devleti kurmayı kararlaştırdıklarında, bunun karşısında Batı'nın ellerini kollarını bağlayarak seyretmesini beklemek biraz safdillik olur. Üstelik bu hareketlerin ardında İran ve Sudan gibi devletlerin açık destekleri bulunduğu biliniyorsa. İslam dünyasının yabancı milletler hükümetlerinin kontrolündeki bir düzene esir edilmesini, şeriatçılığın yanındaki Suudi Arabistan gibi ülkelerle şeriatçılığın karşısındaki Türkiye gibi ülkeler değişik nedenlerle kabul etmeyeceklerdir. Sivil ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'ni kültürel emperyalizm belgesi sayıp Paris'te 1981'de İnsan Hakları İslam Bildirgesi'ni yayınlayan İslam militanlarının şeriatla bağdaşmayan tüm özgürlükleri bu belge dışında tuttuklarını kimse unutmamaktadır. Bunu da normal karşılamak lazımdır. Çünkü, İslam hukuku olan şeriat Allah tarafından vazedilmiştir; bu bakımdan değiştirilmesi düşünülemez. Tabiatıyla bu kaidelerin tefsiri bir ölçüde mümkündür, ancak İslam alimlerinin de belirttikleri gibi İslam hukukunda Batı hukuk sisteminin temelini teşkil eden kanuni kişilik veya hükmi kişilik gibi kavramlar mevcut değildir. Halbuki bu kavramlar Batı'nın temsili kurumlarının temelini oluşturmaktadır. İslam'da meşru iktidarın

kaynağı yüce Allah'tır; bu yüzden iktidar sahipleri güçlerini Allah'ın hukukundan alırlar, halkın iradesinden değil. Bu görüşle mevcut iktidara karşı gelmek, yüce Allah'a karşı gelmek dahi kabul edilebilir. Öyleyse muhalefet yalnızca suç değil, bir günah işlemekle eş değer sayılabilir. Tüm bu nedenlerle gerçek bir şeriatçı düzenin demokratik hakları bir ölçüde dahi olsa devam ettireceği ve koruyacağını düşünmek hatalıdır. Bu nedenle de, şiddet unsuruna kendisini dayanmış, bugünkü Orta Doğu rejimlerinin yerine geçecek İslami yönetimlerin iktidarlarını devam ettirmek için şiddet unsurunu bir politik araç olarak kabul edecekleri aşıkardır. Üstelik Orta Doğu'da bugün, şiddet tabanına oturtulmuş bir polis devleti olup, bir vadede şeriatçı akımların hedefi haline gelebilecek Suriye'de milyonları bulan müslüman olmayan azınlıkların mevcudiyeti şeriatçı İslam devletinin azınlıklar karşısındaki tutumunun ne olacağı konusunu ciddi biçimde gündeme getirmektedir.

Bugün İslami hareket yanlıları ve hatta dikta rejimleri altında yaşayan müslüman Arap halkları demokrasiyi sadece bir çoğunluk idaresi olarak görmektedirler. Bunlar çoğunluk bir İslam devleti istiyorsa başka din veya ırka mensup olanlar veya kadınlar gibi azınlıklar İslam devleti kuralarını kabul etmek zorunda kalacaklar veya bu diyardan gitmek zorunda kalacaklar diye düşünüyorlar. Böyle bir gelişmenin ne gibi büyük sorunlar çıkaracağı kimsenin gözünden kaçmıyor. Lübnan'da yaşananlar hiçbir taraf ezici güce sahip olmadığı halde ne sonuçlar verdi, kimse unutmuyor. Bir tarafın çok büyük bir güce sahip olduğu eski Yugoslavya'da ise güç sahibi Sırpların aynı ırktan olmalarına rağmen müslüman olan Bosnalılara uyguladıkları vahşeti tüm dünya hâlâ yaşıyor. Bu nedenle azınlıklara müslümanların tarihsel politikalarını tanık göstererek müsamaha vadedetmek ancak onları cemiyetin eşit haklara sahip bir ögesi kabul etmemek, tabiatıyla büyük rahatsızlık kaynağı olacaktır ve şeriatçı İslam devletine karşı olan bölge ülkeleri gibi İslamın bir şiddet politikasının itici gücü olarak kullanılmasına karşı olan şeriatçı ülkeler ve Batı böyle bir olasılığı önlemek isteyenlere herhalde destek vereceklerdir.

Bölgedeki ve genellikle müslüman ülkelerdeki iktidar sahiplerinin Türkiye ve hatta değişik bir açıdan bakıldığında İran dışında hiçbir meşruiyetlerini halkoyundan almamaktadır. Halkoyuna dayanmayan bu rejimler aralarında büyük derece farkları olmakla beraber iktidarlarını şiddet yöntemleriyle devam ettirmekte olup, bunların çoğu zümre diktasının kurulmasına ve dış destek sağlanmasına imkan verdiği için uzun yıllar sosyalizmi örnek alan uygulamalar içinde bulunmuşlardır. Bu rejimlerin hemen hepsi büyük bir iktisadi başarısızlık örneği sergilemekte olduklarından ülke içinde açık veya yeraltında olan büyük bir İslami muhalefet hareketiyle karşı karşıyadırlar. Muhalefetin hem mevcut polis rejimleri ve hem de izlediği iddia edilen Batı kökenli batıl ekonomik ve siyasi sistemlerin iflası yüzünden İslami değerler dışındaki kavramları benimsemesi mümkün değildir.

Orta Doğu'da İslam cumhuriyeti kurduğunu ilan eden tek ülke olan İran'ın Batı'ya ve özellikle ABD'ye düşmanlığını çeşitli biçimlerde göstermeyi politikasının önemli bir parçası haline getirmesi yüzünden İran'ın temsil ettiği devrimci ve şiddet unsuruna dayanan İslam'ın yayılmasının yalnız bu ülkenin etki alanını genişletmesiyle mümkün olacağını düşünenler çoktur. Bu yüzden de İran'ın uyguladığı dış politikanın devrimci olmaktan çok uzak olup, temel amacının statükoyu muhafaza etmek olduğunu göstermek için, İran yanlıları ciddi çaba göstermektedirler. Bunların çok haksız oldukları da pek söylenemez. Türkiye ve Suriye ile Kürt milliyetçiliğinin etkilerini sınırlamak için ortak çalışmalara katılan, müslüman Azerilerin başarısı lehinde değil, Ermenistan'a meyleden bir siyaseti tercih eden İran'ın Basra Körfezi'nde, Körfez İşbirliği Konseyi Ülkeleri'nin kendisini izole etmek için yürüttükleri politikaları boşa çıkartmaya çalışmasının İsrail'in geçmişte Arap ülkeleri tarafından çevrilme tehlikesini bertaraf etme çabalarından farklı bir yanı yoktur. Mevcut anarşik durumda İran'ın nükleer silahlara sahip olma çabası içinde olmasını da İslam devriminin ihracı düşüncesiyle direkt bir ilişkisi olduğu dahi iddia edilemez. İsrail'in, Irak'ın, Pakistan'ın, Hindistan'ın nükleer si-

lahlara sahip oldukları veya bu silahları imal edebilecek teknik yeteneğe ulaşmış bulundukları bir ortamda İran'ın davranışlarını dini heyecanla pek izah edilemez. Üstelik İran'ın bugünkü politikası Batı'nın iktisadi gücünü tescil eder bir nitelik taşımaktadır.

Öyleyse Orta Doğu'da önümüzdeki yıllarda şiddet unsurunun ön plana çıkacağı şeriat yanlısı hareketlerin iktidara gelmesi olasılığının tek kaynağı İran değildir. Arap ülkelerinin iç çelişkileri, bu alanda daha önemli öğeler taşımaktadırlar. Tüm bu gelişmeler ve ciddi olasılıklar özellikle Amerika'nın baskılarıyla Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde iç savaşların önlenmesi ve hükümetlerin kendi ülkeleri halklarının insan haklarını ayaklar altına almalarını engellemek için kuvvet kullanılması lehinde bir çoğunluğun oluşmasıyla yeni bir anlam kazanmıştır. Birleşmiş Milletler eski Genel Sekreteri Perez de Cuellar'ın "hakları ayaklar altına alınanların, insaniyet adına, bu uygulamalardan kurtarılması için, siyasi hudutların veya hukuki dökümanların çiğnenmesinin normal kabul edildiği bir ortama doğru ciddi bir kayma mevcuttur" sözlerinin simgelediği bu yeni anlayış biçiminin, Orta Doğu'da gerçek İslami şeriat devletlerinin kurulması halinde işlerlik kazanması mümkündür. Dini yakınlıkların gittikçe önem kazanmakta olduğu dünyamızda Hristiyan Batı'nın kontrolünde olup, 60 bin kişilik bir acil müdahale birliği kurulmasından bahseden Birleşmiş Milletler'in ezilen Hristiyan azınlıklar lehinde müdahaleye yönelmesi çok zor değildir. Hatta böyle bir müdahale için bir Birleşmiş Milletler hazır gücünün yaratılıp yaratılmaması konusu da önemli değildir. Bu işler için Birleşmiş Milletler Yasası açısından bölgesel bir kuruluş sayılan NATO'ya ve Batı Avrupa Birliği'ne bağlı birlikler dahi kullanılabilir.

Demokrasi ve insan hakları konusunda özellikle ABD'de gösterilen lafzi hassasiyete rağmen, son bir iki yıldaki gelişmeler Müslüman dünyasında Batı liberal modelde demokratik bir sistemin geliştirilmesi için özel bir gayret sarfedilemeyeceğini göstermektedir. Bu isteksizliğin temel nedeni seçimlerin iktidara Batı karşıtı radikal İslamcı hareketleri ge-

tirmesi veya Batı dünyasının şikayet etmediği bazı Arap rejimlerinin çözülmesine neden olması olasılığının büyük görülmesidir. Ancak Orta Doğu'daki Müslüman dünyasında radikalizm istikametinde vukua gelecek gelişmelerden Batı dünyasının temel endişesi petrol kaynaklarının radikallerin eline geçmesi olasılığıyla çok fazla ilişkili değildir. Çünkü bu ülkeler Orta Doğu petrollerinin her koşulda satılması gerektiğinin bilincindedirler ve bu bölge petrolünün müşterisinin Batılı sanayici ülkeler olduğunu düşünmektedirler. Bugün Irak gibi petrol zengini bir ülkenin ürününün piyasa dışında kalması ve eski Sovyetler Birliği üretiminde ciddi azalmalar kaydedilmesine rağmen, petrol fiyatlarının devamlı düşme göstermekte oluşu Batılı sanayici ülkelerin ilerdeki enerji ihtiyaçları konusundaki iyimserliklerinin temel nedenini oluşturduğu görülmektedir. Buna karşılık bu bölgede radikal islamcı rejimlerin kurulması halinde nükleer silahların yayılması konusunun ciddi bir olasılık haline geleceğinden endişe edilmektedir.

Hudutların güneyde beklenildiği biçimde radikal transformasyon yaşaması halinde Türkiye Orta Doğu konusundaki geleneksel çekingenliğini devam ettirebilir mi? Ufuk Güldemir'in Teksas-Malatya isimli kitabında yer verdiği Amerikalı Strateji Uzmanı Edward Lutwak'la yapılan bir mülakatta adı geçen vurguladığı gibi Türkiye İslamı günün koşullarına uydurmayı başarmış bir ülke olduğundan Arap Orta Doğu'sundaki şeriatçı bir radikalleşmeden etkilenmeden çıkabilir mi? Yoksa bugün ortada dolaşın dedikoduların işaret ettiği gibi Türkiye Orta Doğu'da böyle bir radikalleşme halinde yapılacak müdahale planlarına ortaklık etmeyi düşünmekte midir? Şeriatçıların kazanması muhtemel seçimleri manipüle etme çabası içindeki Ürdün Kralı Hüseyin'in ülkemize bir süre önce yaptığı kısa ziyaret veya Dışişleri Bakanımızın İsrail'le ilişkilerin gelişmesinin simgelemesine yönelik çabaları veyahut Orta Doğu barış görüşmelerinin siyasi bölümünden uzak kalırken aynı çerçevedeki Orta Doğu'daki akarsuların bölüştürülmesi toplantılarına Türkiye'nin katılması böyle bir planlamanın parçaları mıdır?

Bütün söylentilere ve Türk Dışışlerinin açıklığa kavuşturmadığı temaslara rağmen Orta Doğu konusunda ciddi uluslararası senaryolar geliştirildiğini düşünmek çok zordur. Orta Doğu'daki iktidarların radikal islamcılarının eline geçmesi durumunda, takip edilecek siyasetle ilgili senaryoların yapılmasına gelmeden önce bölgede çözümlenmesi gereken başka büyük sorunlar vardır. Bir Irak sorunu ortadadır. Büyük gelişmelere rağmen, Orta Doğu sorunlarında birinci derecede etkili ülkelerden biri olan İsrail'in statüsünün belirlenmesi için daha çok zaman geçmesi lazımdır. Bu nedenle hiç olmazsa Türkiye bir ayağı İsrail'e dayandığı söylenen bir senaryoya ortaklık edemez. Ürdün'e yapmakta olduğu resmi ziyaret sonunda, İsrail'e ilk kez resmi bir ziyarette bulunan Türk Dışışleri Bakanı olmayı planlamışken İsrail'in Güney Lübnan'a saldırı tertiplemesi üzerine yapacağı ziyareti iptal ettiğini açıklamak zorunda kalan Dışışleri Bakanımızın bu tutumu dahi, Türkiye'nin İsrail üzerine bahis oynamaktan henüz çok uzak olduğunu göstermeye yeter. Üstelik Türkiye'nin şu sıralarda gündeminde olan konular bir Kuzey Irak'taki Kürtler konusudur. Türkiye'nin Güneydoğusu'ndaki Orta Doğu'yla ilişkili Kürt ayaklanması konusudur, Saddam Hüseyin'le Türkiye'ye iktisadi yarar sağlayacak bir ilişki düzeninin nasıl kurulacağı konusudur ve bunların hepsinin üstünde sıfırı tüketme noktasına gelmiş devlet hazinesi konusudur. Yani Türkiye'nin bugünkü koşullarda Orta Doğu'nun ileride alacağı biçimi ve Arap Orta Doğu'nun ilerideki iç yapısını bugünden belirlemek için yapılacak düzenlemeler içinde yer alma gücü mevcut değildir. Bu konuda hiçbir hazırlığı yoktur. Böyle bir düzenleme için gerekli örgütlenme modeline dahi Türkiye bugün için sahip değildir. Üstelik dedikodusu yapılan işin nasıl kotarılacağı da belli değildir.

Tehlike içinde görülen komşumuz Arap ülkeleri halen askeri rejime dayanan polis rejimleri tarafından yönetilmektedir. Bu rejimlerin başındaki diktatörlerin devrilmesi halinde bile, mevcut rejimlerin bir süre daha bugünkü kadrolarla devam ettirileceği kesindir. Hal böyle olunca bu ülkelerde mevcut polis rejimlerine meydan okuyacak şeriatçı radikallerin bugünden

kimler olacağını kestirme olanağı yoktur ve böyle bir çalışma da hiç yapılmamıştır. Bu nedenle Türkiye'nin bu ülkelerde kimi desteklemek ve bu işi nasıl yapmak gerektiğini bilmesi olanağı mevcut değildir.

Bugün için herhangi bir planlama yapılmamış olmasına rağmen bu ülkelerde mevcut ve zulme dayanan polis rejimlerine karşı halk ayaklanmaları vukua gelirse Türkiye ne yapabilir? Gazeteler heyecanlı haberler verirler, şiddetli yorumlar yapılır, bir kısmı Azerbaycan olaylarında olduğu gibi, "Mehmetçik Halep'e" diye bağırır o kadar. Türkiye, örneğin Suriye'ye girip, orada belirli bir kesimi kılıçtan geçirip kendi idaresini mi kuracaktır? Böyle bir hesap yapılsa dahi Türkiye'yi oraya davet edenler bile kendisiyle işbirliği yapmayacak, Türk askerinin geri çekilmesi gününü bekleyeceklerdir. Üstelik güney komşularımızda radikal islamcı bir yönetim işbaşına, üstelik, seçimler sonunda gelirse Türkiye'nin yapacağı ne kalır ki? Batı ülkeleri uygunsuz karşılayacak diye demokratik bir seçime, Türkiye herhalde, müdahale etmemelidir. Bir ihtimalle bu şekilde kurulacak rejimler ilk yılların heyecanı içinde ve ucuz silahlanma metodu olduğu için nükleer silahlar edinmek yoluna girerlerse, bu rejimlere meşru müdahale yolları o zaman aranır. O zaman, yalnız uluslararası yaygın iştirakli bir müdahale değil, bölgesel koalisyonlar kurma olasılıkları daha gerçekçi olarak ele alınabilinecektir.

1. GİRİŞ

Uluslararası Politika'da dış politika faaliyetleri değerlendirilirken, genellikle temel birim olarak devletler kabul görür, devletlerin birbiriyle ilişkisinde ve mücadelelerinde (diplomatlar ve askerler tarafından sürdürülen) hükümetler-arası temaslar dikkate alınır ¹.

Oysa, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde, devletlerin birbiriyle ilişki ve mücadelelerinde önemle dikkate alınması gereken bir diğer faktör Andrew Scott'ın tanımıyla "gayriresmi nüfuz etme" olgusudur ². Gayriresmi nüfuz araçları: "Basından, gerilla hareketlerine, uluslararası klüplere, radyo yayınlarından çeşitli kültürel ve sportif faaliyetlere kadar uzanır. Bütün bu araçlar bir devlete, bir başka devletin hukuki anlamda "mutlak egemenlik" haklarının geçerli olduğu ülke sınırlarından içeri sızarak (sözkonusu ülke yöneticilerinin bilgisi ve/veya onayı olsun ya da olmasın) kendi amaçları doğrultusunda faaliyette bulunma imkanını vermektedir" ³.

Gayriresmi nüfuz etme olgusunda, uluslararası etkiye sahip hükümetler-dışı aktörlerden terörist gruplar önemli etkiye sahiptir. Dünya siyasal konjonktürünün anlaşılması için bu aktörlerin faaliyetlerini çözümlemek zorunludur. Bu anlamda, makalenin konusunu teşkil eden "Terörün Uluslararasılaştırılması" veya "Uluslararası Terörizm"dir.

Uluslararası terörün bir gayriresmi nüfuz etme aracı olduğunu tesbit ettikten sonra bu olguyu araştırırken, dikkat edilmesi gereken bir iki önemli noktayı belirtmek gerekmektedir. Çünkü, bu noktalar uluslararası terörle ilgili değerlendirmelerde

* Sabahattin ŞEN, İstanbul Üniversitesi, S.B.F. Siyaset Bilimi
Doktora Öğrencisi

ciddi yanılgılara neden olabilmektedir. Her şeyden önce, uluslararası terörle, diğer terör türleri arasında bir ayrıma gidilmelidir. Uluslararası terör örgütlerinin kendilerini destekleyen devletlere olan mutlak bağımlılığı veya varsa otonomluğu aydınlatılmalı, uluslararası terörün işleyişindeki gizlilik esasları ve nedenleriyle, bu olgunun araştırma ve değerlendirmelerdeki dezavantajları üzerinde durulmalıdır. Bu makalede, uluslararası terörü doğuran gelişmeler ve yaygınlık alanı ile birlikte, yukarıdaki noktaların Ortadoğu örneğinde aydınlatılması ele alınmaktadır.

2. ULUSLARASI TERÖRLE DİĞER TERÖR TÜRLEİ ARASINDAKİ FARKLILIKLAR

Terör değerlendirmelerinde sıklıkla yapılan hatalardan birisi bütün terör faaliyetlerini benzer kategorilerde değerlendirmek ve hepsinin arkasında genellikle bir dış bağlantı aramaktır. Oysa bu konularda çalışan uzmanlara göre; dört çeşit terörist hareketten söz edilebilir:

a. Bunlardan ilki, "milliyetçi" örgütlerdir ve (bu örgütler) ulus devletin sınırları içinde etkindirler. O ülkenin sınırları dışında nadiren eylem yaparlar. Genellikle ayrılmacı nitelikteki bu örgütler, Ondokuzuncu Yüzyıl tipi milliyetçilik ilkelerini esas alırlar. IRA, Bask ETA, Pencap'taki Halistan, Filipinler'deki Moro Kurtuluş Hareketi (MLF) bu kategoride sayılabilir. "4. Bunlar çeşitli ülkelerden yardım ve destek aldıkları gibi "mevcut durumun" gereklerine göre ideolojik renklerini sık sık değiştirmek zorunda kalmışlardır"5.

b. İkinci grupta ise, "toplumun herhangi bir kesimine hitap etme imkanını bulamayan, izole edilip yok edilen şehir gerilla örgütleri yer almaktadır. İtalya'da Kızıl Tugaylar, Batı Almanya'da Baader-Meinhoff ve onun yerini alan Kızıl Ordu, Amerika'da Weathermen ve Belçika'da CCC bu tür örgütlerin örnekleri arasındadır" 6.

c. Üçüncü grup terörizm ise, "uygulamasını, esas olarak Latin Amerika'da görülen eski-tip gerilla hareketlerinde bulur.

Sandinistalar Nikaragua'da 1979 yılında Anastasio Somoza diktatörlüğünü devirdikleri zaman çarpıcı bir isim olmakla birlikte, Orta Amerika'da yeni bir kurtuluş hareketinin de örneği oldular. Marksizm-Leninizm'den etkilenmekle beraber, milliyetçi karaktere sahip olan ve asıl desteğini orta sınıf aydınlardan alan bu gerilla grupları, artık Che Guavera neslinin kesinlikle kabul edemeyeceği bir mücadele türü uygulamaktadırlar. Latin Amerika'da demokrasi uygulamaları, bu grupların birçoğunun varlık nedenini ortadan kaldırmıştır" 7.

d. Dördüncü tip terörizm, kamuoyu yaratmaya, dikkati çekmeye yönelik eylemleri kapsar. Dünyanın 1960'lardan itibaren tanık olduğu bu terörizm, faaliyetlerini esas olarak, belirli bir sorun veya davaya dikkat çekme amacına yöneltir. Bu konuda önemli bir araç ise medyadır 8. "Kamuoyu yaratmaya yönelik terörist hareketlerin, kendilerini zaman zaman bir başka ülkeye (kiralayan) gönüllü gruplar haline de geldikleri görülmektedir. Başlangıçta, daha geniş bir siyasal askeri stratejiye ulaşma aracı olarak kullanılan bu tür terörizm, değişen siyasal koşullara uyum sağlayamadığı zaman son bulmaktadır. Bazı durumlarda "gerilla" gruplarını devletlerin de finanse ettikleri" 9 dikkati çekmektedir.

Örneğin, "Amerikan savaş gemisi Vincennes 5 Temmuz 1988'de Basra Körfezi'nde bir İran Airbus uçağını, F14 savaş uçağı sanarak yanlışlıkla düşürmüştü. İranlılar'da Filistin Halk Kurtuluş Cephesi (F.H.K.C) Lideri Ahmet Cabril'e bir Amerikan uçağını tıpkı Amerikan donanmasının kendilerine yaptığı gibi düşürmesi için on milyon dolar ödediler" 10.

"Kamuoyu sağlama amacını güden terörizm, bazı devletler tarafından zaman zaman da belirli diplomatik hedeflere ulaşmak için kullanılmaktadır. Örneğin, Suriye, Libya ve 1984'e kadar da Güney Yemen ve Cezayir, Mısır ile İsrail arasındaki Camp David Anlaşması'na tepki olarak, "Sebat Cephesi"ni kurup, Batı Avrupa'daki bazı yumuşak hedeflere terörist saldırılar düzenlenmesini hedeflemiştir" 11.

3. ULUSLARAŞIRI TERÖRÜ DOĞURAN GELİŞMELER VE YAYGINLIK ALANI

a. Uluslararası Terörü Doğuran Gelişmeler

Uluslararası terör olgusunu ortaya çıkaran temel neden, çağımızın savaş teknolojisinde meydana gelen bazı gelişmelerdir. II. Dünya Savaşı sonrasında, özellikle nükleer teknoloji alanında ortaya çıkan gelişmeler, devletler arasında topyekün bir savaşa engel olabilecek sonuçlar yaratmıştı¹². Böylece, iki süper devlet; nüfuz alanı mücadelesinde, savaştan ziyade çıkarlarının çatıştığı bölgelerde daha çok istikrarsızlık araçlarına başvurmuşlardı.

(Uluslararası teröre araçsallık niteliği kazandıran olgulardan birisi de, devletlerin terörist hareketleri diğer devletlere karşı kullanmak istemeleridir. Devletlerin böyle davranmalarının nedeni, diplomatik müzakerelerden ziyade böyle bir aracı karşı taraf üzerinde daha etkili bir unsur olarak değerlendirmeleri, diplomatik müzakerelerin yanı sıra, ellerinde başka bir pazarlık kartı olarak tutmak gereğini duymalarıdır.) Buna örnek olarak, İsrail-Filistin barış sürecinde, Suriye'ye Golan Tepeleri'nin teklif edilmesini ve buna karşılık olarak, Suriye'nin kontrolündeki terörist grupların da bu barışı kabul etmelerinin koşul olarak ileri sürülmesini verebiliriz. Uluslararası ilişkilerde böyle bir davranış tarzı, Soğuk Savaş döneminde oldukça sınırlıydı. Ancak, 1989'dan itibaren sistemin üst dengelerinde meydana gelen boşluk, ihtilafların çok ve grift olduğu alt sistemlerde merkezkaç güçleri harekete geçirmiş oldu. Bu merkezkaç güçler, ihtilafların çözümünde daha çok gayriresmi nüfuz aracı olan uluslararası teröre başvurmaktadırlar.

(Uluslararası terörün faaliyetlerini kolaylaştıran ve etkili hale getiren, aynı zamanda yayılmasına da katkıda bulunan gelişmelerden bir diğeri de, iletişim ve ulaşım araçlarındaki gelişmelerdir. Bu durum uluslararası teröre geniş bir hareket alanı ve mobilizasyon yeteneği kazandırmıştır.) Günümüzde çeşitli kesimlerin hesabına çalışan taşeron örgütler, eylemi yaptıktan sonra eylem bölgesini kısa sürede terk ederek, izlerini kay-

bettirmek konusunda, bu gelişmelerden çok istifade etmektedirler.

b. Uluslararası Terörün Yaygınlık Alanı

Uluslararası terör, daha çok 1960'lardan sonra büyük bir gelişme göstermiştir. Uğur Mumcu aşağıda belirtilen bazı suikastler ve terör olayları ile bu olgunun coğrafi boyutlarını ortaya koymaktadır.

"1960'lı yılların dökümü şöyle;

1961. Kongo eski Devlet Başkanı Lumumba ve Dominik Cumhuriyeti Devlet Başkanı Trojillo Dolino... 1963 ABD Devlet Başkanı Kennedy ve Güney Vietnam Lideri Ngo Dinh Diem... 1965 İran Başbakanı Hasan Ali Mansur... 1966 Güney Afrika Başbakanı Hendrik F. Verwoerd.

1970'li yılların dökümü;

1971. Ürdün Başbakanı Vasfi Tal... 1973 Şili Devlet Başkanı Allende... 1975. Madagaskar Devlet Başkanı Ratsimandrana... Suudi Arabistan Kralı El Faisal... Bangladeş Devlet Başkanı Mucibürrahman... 1977. Güney Kore Devlet Başkanı Park Cunk Hee, Afganistan Devlet Başkanı Terakki öldürülmüşler, eski başbakanlardan Nihat Erim ise 1979 yılında öldürülmüştür.

1980'li yılların dökümü ise;

1980. Liberya Devlet Başkanı W. Tolbert'in öldürülmesi... Nikaragua devrik Devlet Başkanı Somoza... 1981 İran İslam Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Muhammet Recai ve Başbakanı Monohar, Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat... 1982. Lübnan Devlet Başkanı Cemayel... 1983 Grenada'nın eski Devlet Başkanı Maurice Bishop... 1984 ve sonrası iki büyük suikast Hindistan Başbakanı İndira Gandhi ve İsveç Başbakanı Olof Palme" 13.

4. ULUSLARAŞIRI TERÖR ÖRGÜTLERİNİN KENDİLERİNİ DESTEKLEYEN DEVLETLERE OLAN BAĞIMLILIĞI VEYA OTONOMLUĞU

Uluslararası terör konusunda yapılan değerlendirmelerde veya varılan yargılardaki hatalı noktalardan biri, terör eylemlerini gerçekleştiren grup ve örgütlerin, kendilerini destekleyen devletlerin veya belirli merkezlerin mutlak kontrolünde olduklarıdır. Oysa, daha çok ampirik duruma baktığımızda, bu tür tesbitleri doğrulamayan gerçeklerle de karşılaşırız. Bu tür gruplar veya örgütler, zaman zaman kendilerini destekleyen devletlerin çıkarlarına ters gelebilecek eylemleri de yapabilirler. Bu eylemler daha çok, örgütün "prestij kaybını" ¹⁴ fark ettiği anlarda ön plana çıkabilir.

Yapılan bir değerlendirme, terör örgütlerinin kendilerini destekleyen devletlerin mutlak kontrolünde olmadığı tesbitini daha da berraklaştırmaktadır.

"... Son yıllarda önemli suikastlerle Türkiye'de ağırlığını hissettiren İslamcı Terör'ün, İran'daki "ılımlılar" ile "aşırılar" arasındaki iktidar mücadelesi tarafından yönlendirildiği belirtiliyor. İlimlileri temsil eden Cumhurbaşkanı Rafsancani'ye karşı, dini lider Hamaney'e bağlı sertlik yanlıları terörün şiddetini artırıyor.

Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani, İran'ın Batı ile ilişkilerini yumuşatmaya çalışan lider olarak biliniyor. Ancak, "İran'ın terörü himaye eden devlet" görünümünü yıkmak için mücadele eden Rafsancani, önemli yol almasına rağmen, istihbarat örgütü ve ordu içinde kontrolü tam sağlayabilmiş değil. Dini lider Ali Hamaney, istihbarat örgütü ve devlet kuruluşları içinde kilit noktalarda bulunan adamları ile Rafsancani'yi frenliyor. Terörü tırmandıran örgütlerin Hamaney'den destek aldıkları öne sürülüyor..."¹⁵.

Görüldüğü gibi terör örgütlerini destekleyen devletlerin yönetim,istihbarat, ordu v.b. yapılarındaki farklı kanatlar nedeniyle, yapılan eylemlerin tek merkezden yönlendirildiği, yine yapılan bu eylemlerin mutlaka eylemleri destekleyen devletlerin

ıkarlarına hizmet edeceği tezi pek sağlıklı bir değerlendirme değildir.

5. ULUSLARAŞIRI TERÖR FAALİYETLERİNDE GİZLİLİK NEDENLERİ VE DOğURDUğU DEZAVANTAJLAR

Uluslararası terör faaliyetleri ve bunlara devlet düzeyinde verilen destekler, çok sıkı bir gizlilik esasına tabidir. Gerek bu konuda suçlanan devletler, gerekse bu devletlerle temas halinde olan örgütler, zaman zaman kendilerine yönelik suçlamaları őrdetle reddetmektedirler. Bu gizliliğin nedenlerinden birisi; uluslararası hukuk kurallarının bu tür girişim ve desteklere müsaade etmemesidir. Devlet düzeyinde yapılan yardım ve desteklerin gizli olmasının nedenlerinden diğeri de karşı devletin girişimlerinin ve alacağı önlemlerin sonucunun destek veren devletin kamuoyunda ortaya çıkaracağı tepkidir. Örneğin, destek sonucu teröre maruz kalan devlet ile savaşın eşiğine gelmiş ise ve bu hukuk dışı destek, kamuoyu tarafından alenen bilinirse; bu durum, teröre destek veren devletin üzerinde büyük bir baskının oluşumuna neden olabilir.

Soğuk Savaş döneminde blok liderleri, kendi denetimlerinde veya etkileri altında tuttukları devletlere, bu tür faaliyetler konusunda zaman zaman uyarıda bulunmuşlardır. Bunun nedeni, karşı blokun baskısını çok daha ileri boyutlara götürmemek ve dünya kamuoyunda bir imaj kaybıyla karşılaşmamaktır. Örneğin, "Sovyet liderleri birçok defalar Libya'ya, terörist grupları desteklemek politikasını gözden geçirmesini tavsiye ederken, Albay Kaddafi'nin terörizmle ilişkisini hiçbir zaman kabul etmemişlerdir" 16.

Uluslararası teröre devlet düzeyinde verilen destekleri zorlaştıran, gizli hale gelmesine yol açan bir diğer faktör de, ABD Dışışleri Bakanlığı'nın terörist devlet listesi uygulamasıdır.

Bu uygulamaya göre; terörist gruplara destek olan devletler, çeşitli faaliyetleriyle bu kanıyı uyandırıyorlarsa; onlara

ambargo, müdahale, kredi kesilmesi v.b. baskılar uygulanmaktadır. Libya ve Suriye bu tür uygulamalara maruz kalmış devletlerdir.

Örneğin Libya'ya uluslararası terörizme verdiği destek nedeniyle ABD ve İngiltere tarafından yapılan müdahale şu şekilde olmuştur: "Amerika'nın, Libya'ya taarruzuna sebep, 5 Nisan 1986 tarihinde Batı Berlin'deki "La Belle" adlı diskotekte meydana gelen patlama ve suikast sonucu bir Türk kıızıyla asıl bir Amerikalı askerin hayatlarını kaybetmiş olmalarıydı. Bu, tabii Washington açısından bardağı taşıran son damla niteliği taşıyan bir olaydı. Çünkü Washington'un kanısınca Libya'nın diktatörü Muammer el Kaddafi Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı gaddarca bir terör mücadelesine girişmişti. Buna göre Kaddafi'nin ajanları Amerika dışında en az 35 Amerikan hedefi seçmişlerdi ki, bunların arasında mesela Napoli'deki Amerikan 6. Filosu Genel Karargahı ve yine oradaki subay lojmanları olduğu gibi pek çok Amerikan firmasının yurtdışı şubeleri de bulunmaktaydı.

Bu arada Kaddafi, şüpheleri başka yöne kaydırmak için FKÖ içinden ve Avrupa'daki bir takım terör örgütlerinden cinayet mangaları kiralama yoluna da gidiyordu" 17.

"14 Nisan Pazartesi'yi 15 Nisan Salı'ya bağlayan gece yerel saatle 01:59-02:11 arası Amerika Birleşik Devletleri Deniz Kuvvetleri'ne mensup 160 küsur bombardıman ve destek uçağı, Libya'nın Başkenti Trablusgarp ve ikinci büyük şehri Bingazi'ye akın edip toplam 60 ton bomba attıktan sonra üslerine dönmüşler 18 ve böylece Libya'ya teröre verdiği destek nedeniyle ceza verilmişti.

Almanya Başbakanı Helmut Kohl'ün bu müdahale ile ilgili yaptığı açıklama konumuz açısından önemli noktaları içermektedir:

"Albay Kaddafi yönetimindeki Libya, onyıllardır bölgesel istikrarsızlığın bir kaynağı ve uluslararası terörizmin bir merkezi haline gelmiştir. (Pek çok terör eylemindeki Libya'nın önderlik rolü) en son olarak Batı Berlin'deki suikast için de ge-

çerlidir. Uluslararası terör eylemlerinde yaşamlarını yitiren yüzlerce Amerikalı, bu sürekli saldırganlığa artık eli kolu bağlı seyirci kalmak istemeyen Amerikan halkının heyecanını açık-lamaktadır.

Federal Hükümet her zaman şiddeti reddetmiştir. Fakat Albay Kaddafi gibi sürekli olarak şiddet vaazedenler ve uygulayanlar, ilgililerin de buna karşı kendilerini savunacaklarını hesaba katmak zorundadırlar" 19.

Uluslararası terör faaliyetlerinde gizlilik esası, bu tür faaliyetleri araştıran araştırmacılara veya bu tür devletleri suç-lamak isteyen mağdur devletlerin ellerine somut kanıtlar ortaya koymak olanağı vermemektedir. Genellikle ampirik düzeyde, bu tür örgütlere sağlanan kamp, üs, yiyecek, barınma v.b. un-surlarla 20, terör örgütlerinden ele geçirilen silahların türleri ve menşei somut kanıt olarak gösterilmektedir.

6. ULUSLARARŞI TERÖRÜN UYGULANMASINA DAİR İKİ ÖRNEK: İRAN VE SURİYE

Uluslararası terörizm daha önce de belirtildiği gibi, çok geniş bir coğrafyada, gayriresmi nüfuz aracı olarak faaliyet halindedir. Bu mücadele aracının yöntemini, etkisini, doğurduğu sonuçları v.b. şeyleri biraz olsun somutlaştırmak takdir edileceği üzere global ölçekte mümkün değildir. Bu nedenle coğ-rafi açıdan bir sınırlamaya gitmek zorunluluğu ortaya çık-maktadır.

Bazı kriterler nedeniyle Ortadoğu bölgesini coğrafi sınırlama açısından uygun görüyoruz. Bunun nedeni; Ortadoğu'nun uluslararası terörü en yoğun şekilde doğuran, yaşıyan ve doğal kaynaklar ya da stratejik ve politik bakımdan diğer bölgelere göre çok daha önemli olmasındandır. Bu bölge jeopolitik konumu, tarihsel geçmişi (uzun süre başkaları tarafından yönetilme) ve sosyo-politik dinamikleri gereği sürekli siyasi devinimlerle dolu bir coğrafi bölge görüntüsü ver-mektedir.

İsrail Devleti'nin 1948 yılında kurulmasından sonra böl-

gedeki siyasi devinimlerin ritmi de giderek artmıştır. "Çağdaş terörizm takviminde 1968 yeşerme yılıydı. Pek çok terörist çatışmanın kökleri daha derine inerse de, o yıl ekilen tohumlar bugün bildiğimiz terörizme dönüşmüştür... 1968 (uluslararası) terörizmin (Ortadoğu'da) doğum yılıdır. İsrail'den 1967 yılı Altı Gün Savaşı'nda aldıkları yenilgiyle umutsuzluğa düşen Araplar terörizmi daha etkin bir silah olarak o yıl benimsemişlerdir. Önce, İsrail içinde küçük çaplı saldırılarla işe başlamışlar, Kibbutz sakinlerini öldürüp su tulumalarını havaya uçurmuşlardır. Ancak bu eylemler acil ve acı bir misilleme getirince terörizmlerini dış ülkelere taşıdılar" 21.

"... Havada uçak kaçırmakla işe başladılar. Uçak kaçırmanın ilk örneği 1969 Temmuz'unda George Habbaş'ın Filistin Kurtuluşu Halk Cephesi Örgütü'nün, Roma'dan kalkan bir El Al uçağını Cezayir'e kaçırması ve uçaktaki İsrailliler'i iki ay süreyle tutsak almasıdır. O yılın Aralık ayında Halk Cephesi bir darbe daha vurmuş, iki Filistinli, Atina Havaalanı'ndan kalkmak üzere olan bir El Al uçağına hafif makineli tüfeklerle ateş açıp elbombası atmışlardır. Bir yolcu ölmüş ve saldırganlar tutuklanmışlardır. Ancak, Kahire'ye giden bir Yunan uçağı kaçırılınca serbest bırakılmışlar ve misilleme olarak rehine alma dönemi başlamıştır" 22.

"5 Eylül 1972 sabahı saat dört buçukta, Kara Eylül terörist örgütünden sekiz maskeli Filistinli Arap, Münih'teki Olimpiyat Köyü'ne girip makineli tüfeklerle ateş ederek İsrail ekibinin bulunduğu daireye daldılar. Güreş antrenörü 33 yaşındaki Moşe Weinberg o anda öldü. Ölümcül bir yara almış olan halterci Yosef Romano arkadaşlarından ikisinin pencereden kaçabilmeleri için kapıya yaslandı. 15 atlet daha kapı ve pencerelerden kaçarken, dokuz atlet rehine alınmıştı. Teröristler İsrail cezaevlerinde bulunan 200 Arabin serbest bırakılmasını istiyorlardı..." 23.

"Olimpiyat kıyımının mantığı daha sonraları Kara Eylül teröristlerinin bir sözcüsü tarafından şöyle dile getirilmiştir: "Beyaz Saray'a atılacak bir bomba, Vatikan'a yerleştirilecek bir mayın, Paris'te bir depremi, Mao Tsetung'un ölümü dünyadaki

her insanın bilincinde Münih'teki operasyon gibi yankılanamazdı... Bu, dünyanın dört köşesinden görülebilen bir dağın tepesine Filistin adını yazmak gibi bir şeydi" 24.

İsrail Devleti'nin kurulması aynı zamanda, Ortadoğu'daki devletler arasında Batı dünyası ile ilişkiler açısından bir saf-laşma meydana getirmiştir. Tabii bu saflaşma ile birlikte ül-kelerin siyasal sistemlerinde dönüşümler meydana getirmek için darbeler gündemin ilk sırasına yerleşmiştir.

Mısır'da 1952 yılında yapılan darbe önemli bir dönüm noktasıdır. Cemal Abdul Nasır ile birlikte Mısır, anti-Batıcıların kutup merkezi olacaktır. Nasırcılıkla beraber Pan-Arabizm yeni bir ivme kazanırken, bu ivmenin önüne çıkacak olan devletler ve yöneticiler ise hedef tahtasına yerleştirileceklerdir. Nasır merkezli bu anti-Batıcı akımlar Ortadoğu'da dalga dalga gelişip, Batı yanlısı rejimleri tehdit ederken, SSCB'nin de bölgeye yö-nelik politikası bu akımları desteklemek olmuştur. Bu ge-lişmeler karşısında Batı yanlısı rejimlerin, daha çok Ame-rika'ya yakınlaştıkları ve kendilerini tehdit eden ülkelerin içindeki istikrarsızlık unsurlarını harekete geçirdikleri gö-rülmektedir. Örneğin, Mısır ve Suriye'nin politikalarını et-kileyebilmek için, bu ülkelerde Müslüman Kardeşler Örgütü desteklenmiştir. Ortadoğu 1970'li yılların sonuna bu yapıyla gi-rerken, bu yapıya yeni bir boyut ekleyen gelişme ise İran Dev-rimi olmuştur.

a. İran

İran Devrimi, ideolojisi ve bölge dengeleri açısından oy-nadığı rol nedeniyle 1980'li yılların en önemli gelişmelerinden birisi olmuştur.

Bu devrim, sadece İran'ın politik yapısını değiştirmekle kalmadı, kapitalizm ve sosyalizmin dışında üçüncü bir yol ola-rak tanımlandı. İran'ın bu durumda ilk hedefi, İslam devrimini Ortadoğu'ya yaymak açısından bölge devletlerini hedef tah-tasına yerleştirmek oldu²⁵.

İran, ABD'nin kendisine yönelik katı politikasını et-

kilemek amacıyla diplomatik faaliyetler kadar, gayriresmi nüfuz aracı olan terörü de tercih etmiştir. Bu ülke özellikle, ABD, İngiltere ve Fransa ile diğer ülkelere ait bazı önemli kişileri kendi kontrolündeki bazı terör örgütlerine kaçırarak 26 bu devletlerin kendisine yönelik politikalarını etkilemek açısından bu rehineri pazarlık kartı olarak kullanmak istemiştir.

Örneğin, "1985 Martı ile 1987 Ocak ayı arasında Lübnan'da kaçırılan yabancıların sayısı 19 olup, milliyetlerine göre dökümü ise şöyledir: 6 Amerikalı, 5 Fransız, 2 İngiliz, 2 Batı Alman, 1 İtalyan, 1 Güney Koreli, 1 İrlandalı ve 1 Suudi Arabistanlı" idi 27. Bu tabloda dikkat çekici olan noktalardan birisi, Sovyetler'den kimsenin bulunmamasıdır. İran'ın elindeki rehineri pazarlık kartı olarak kullandığına örnek ise; "Reagan'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı olan Robert Mc. Faclane'in, Ulusal Güvenlik Konseyi (NSC) yardımcılarında Yarbay Oliver North, emekli bir CIA görevlisi ve bir de tercüman ile Tahran'a gitmesidir. Heyette stratejik sorunlarla ilgili ince diplomatik görüşmeler yapacak bir tek diplomat bile yoktur. Bu temasların sonucu olarak Tahran, önemli miktarlarda füze ve silah karşılığında Lübnan'da rehin tutulan üç Amerikalının serbest bırakılma emrini vermiştir" 28.

Ortadoğu 1980'li yıllardan itibaren görüldüğü gibi bir barut fıçısına dönüştürülüyordu. İran'ın Türkiye ile bölgesel rekabet içinde olduğu son günlerde çeşitli yayın organlarında yer almaktadır 29. Bu amaçla İran'ın Türkiye'yi istikrarsızlığa itmek amacıyla Türkiye'de bazı terör eylemleri yaptırdığı, yine bazı yayın organlarınca iddia edilmektedir. Ancak bu görüş bazı siyaset bilimciler tarafından sonuçları tehlikeli bir yorum olarak değerlendirilmektedir. Bu terör eylemlerinin bazı taşeron örgütler aracılığıyla uluslararası güç dengeleri doğrultusunda kullanıldığı da, yine aynı yorumlarla birlikte dile getirilmektedir.

Örneğin, Siyaset Bilimci Sungur Savran bu konuda şunları söylemektedir:

"Orta Asya ve Ortadoğu'da Türkiye yeni bir politika başlatmıştır. TC'nin Orta Asya'da ve Orta Doğu'daki amaçlarıyla İran'ın hedefleri çatışmaktadır" 30.

Bir başka uzman kişi Yılmaz Doğrusöz ise; "... Olayların esas nedeninin Karabağ, Bosna-Hersek, Ortadoğ'u'daki menfaat çatışmaları ve Kıbrıs anlaşmazlıkları olduğunu tahmin ediyorum ³¹ demektedir.

Bütün bu gelişmeler ve açıklamalar, uluslararası terörün bir gayriresmi nüfuz aracı olarak, bölgesel nüfuz ideoloji ihracı, çeşitli ülkeleri başka ülkelerin amaçları doğrultusunda çatışma noktasına getirmek gibi amaçlar doğrultusunda kullanıldığını göstermektedir. Uluslararası terör konusunda dikkati çeken noktalardan birisi de, bir ülkedeki etnik yönden farklı olan unsurların bir başka ülke tarafından kendi politik hedefleri açısından kullanılmasıdır. Bu konuda çokça bilinen örneklerden birisi Libya'nın, İngiltere'nin kendisine yönelik politikasını etkilemek amacıyla IRA'ya verdiği destektir ³².

Ortadoğ'u'da ise bu konuda verilebilecek örnek, Türkiye ile Suriye arasında yaşanmaktadır.

b. Suriye:

Böyle bir gelişmenin altında yatan temel neden olarak, Hatay sorunu ile birlikte su sorunu gösterilmektedir. Bazı gözlemcilere göre, Türkiye, su sorunu nedeniyle diğer bölge devletlerinin hedefi haline gelmektedir. Çok büyük miktarda suyun kuzeyde Türkiye sınırları içinde bulunması, bu ülkeye kuşkuyla yaklaşılmasının nedenlerinden biridir. GAP'ın bitmesiyle Suriye'ye akacak olan suda yüzde 40'lık, Irak'a gidecek suda yüzde 80'lik azalma beklenmektedir. Öte yandan 2000 yılına gelindiğinde, yüzde 30'ları bulan bir su gereksinimi açığıyla karşılaşacak İsrail ³³, dikkat çekmektedir. Bu gelişmelerin sonucu olarak Suriye'nin PKK terör örgütüne kendi kontrolündeki bölgelerde üs ve destek verdiği çeşitli yetkililer ve yayın organlarınca dile getirilmektedir. Bu konu ile ilgili olarak İngiltere'de Stratejik Araştırmalar Enstitüsü tarafından yayınlanan "Ortadoğ'u'da Su ve İstikrarsızlık" başlıklı 82 sayfalık raporda şunlar belirtilmektedir:

"Türkiye ile Suriye arasında bu çerçevede yapılan an-

laşma ve sözleşmeler pratikte hemen hiçbir anlam ifade etmemiştir... Suriye, PKK'yı, Türkiye'nin 'su kozu'na, karşı-koz olarak kullanıyor..." 34.

Bu açıklamaların ışığında Suriye'nin tutumu konusunda yapılacak değerlendirme şudur: Suriye, Türkiye'nin kendi sınırları içindeki su kaynaklarını, alışılmışın dışında kullanmak istemesini, kendisine yönelik bir tehlikeli gelişme olarak değerlendirmektedir. Türkiye'nin bu yönelimini, bir diplomatik görüşme öncesi değiştirmek veya diplomatik müzakere sürecinde bir pazarlık kartı olarak kullanmak açısından Suriye, Türkiye'ye yönelik terör eylemleri yapan PKK terör örgütünü desteklemek gereğini duymaktadır 35.

7. SONUÇ

Bu makalenin sınırları çerçevesinde yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı üzere uluslararası terör bir gayrıresmi nüfuz aracı olarak, devletlerarası sorunlarda en sık kullanılan bir araçtır. Böyle bir aracın kullanılmasındaki temel amaç; tarafların bir sorun nedeniyle direkt olarak karşı karşıya gelmek istememeleri; diplomatik müzakerelerden ziyade böyle bir aracı karşı taraf üzerinde daha etkili olarak değerlendirmeleri; diplomatik müzakereye yanaşsalar bile, müzakereler esnasında bu gayrıresmi nüfuz aracını ellerinde bir pazarlık kartı olarak tutmak istemeleridir.

Uluslararası terörün devletlerarası ilişki ve mücadelelerde bir gayrıresmi nüfuz aracı olarak kullanılması, taktik, strateji ve uygulama açısından oldukça kompleks bir nitelik arzetmektedir. Bu tür bir araçla mücadele etmek politik açıdan ince bir diplomasiyi, askeri açıdan da farklı yöntemler ve özel teknolojik ekipman kullanımını gerekli kılmaktadır. Bir diğer mücadele şekli de, karşı tarafın faaliyetlerini mümkün olduğunca açığa çıkartmak, bu tür faaliyetlerin bölge ve diğer devletlerin çıkarlarına da zarar veren boyutlarını ilgili devletlere bildirmektir. Böylece bu devletlerle ortak hareket imkanı yaratılabilir. Örneğin "ABD, Ortadoğu'nun Türkiye'yi ilgilendiren bölümündeki

birçok gelişme hakkında fazlasıyla bilgi sahibidir. Ancak ABD bilgiyi müttefikleri ile paylaşmak yerine, nerede, neyi elde ettiğini kendisine saklamak istemektedir. ABD'li yetkililere göre bundan amaç; teröre destek olmak değil de, bilgileri nasıl elde ettiğini açığa çıkartmamaktadır" 36.

Uluslararası terörü etkisiz hale getirmenin en etkili araçlarından birisi de, uluslararası sisteme yön veren aktörlerin bu tür faaliyetlere bakış açısıdır. İki kutuplu dünyada sistem bu tür faaliyetlere çok açık şekilde destek vermediği gibi, sistemin egemen aktörlerinin kendisi de bu tür faaliyetleri kontrolü altında bulunduruyordu. Ancak 1989 yılından itibaren sistemin yapısında meydana gelen dönüşümlerin sonucu, bu kontrolün oldukça gevşediği gözlenmektedir. Önümüzdeki dönemde ortaya çıkacak temel gelişmelerden birisinin, demokrasinin global ölçekte yaygınlaştırılması, sermayenin akışının global ölçekte sağlanması olacağı belirtilmektedir. Bu durumda sistemin mantığı istikrarsızlık unsurlarını ortadan kaldırmaya yönelik olacaktır 37. Ancak bu tez çok iyimser bir tezdır. Böyle bir gelişmenin olabilmesi için temel çelişkilerin ortadan kaldırılması gerekmektedir.

"Dünya nüfusu önümüzdeki elli yıl içinde büyük olasılıkla iki katına çıkacak. Oysa, şu anda, bazı devletler halklarının en temel ihtiyaçlarını bile karşılayamıyor... 880 milyon yetişkin okuma-yazma bilmiyor; 770 milyon kişi etkin bir çalışma hayatı sürdürebilmek için yeterli beslenmeden uzak; ve 800 milyon kişi en basit ihtiyaçlarından yoksun olarak mutlak sefalet içinde yaşıyor. Dünya nüfusunun yüzde 25'ini -bu oran yakında yüzde 20'ye düşecek- oluşturan sanayileşmiş ülkeler (Kuzey), dünyadaki malların yaklaşık yüzde 80'ini tüketiyor. Yani dünya nüfusunun dörtte üçünden çoğuna üretimin sadece dörtte biri kalıyor. Bu dengesizlik giderek daha da kötüleşiyor ve Güney'deki gerilimi de arttırıyor" 38. Bu durum özetle, dünyayı Soğuk Savaş'ın ürünü olan Doğu-Batı (politik bölünme) ayrışmasından Kuzey-Güney (ekonomik bölünme) ayrışmasına doğru götürmektedir.

Bölgesel sorunların çok taraflılığı ve katmerli yapısı ile

uluslararası sistemin yapısındaki çelişkilerin -şekil değiştirmiş olsa da- kalkmamış olması, Ortadoğu'daki devletlerarası ilişki ve mücadelelerde, uluslararası terörün, gayriresmi nüfuz aracı olarak daha uzun bir süre kullanılmaya devam edeceğini göstermektedir.

NOTLAR

1. Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, İstanbul 1989, s.39.
2. Faruk Sönmezoğlu, a.g.e., s.39
3. Faruk Sönmezoğlu, a.g.e., s.39.
4. Amir Taheri, **Hizbullah**, İstanbul 1990, s. 20-21.
5. Amir Taheri, a.g.e., s. 21.
6. Amir Taheri, a.g.e., s. 21. Almanya ve İtalya'daki terör örgütleri için bkz; William F. Gutteridge, "Summary of Discussions" David Carlton- Carlo Schaerf ed., **Contemporary Terror** (New York 1981), s.12-15.
7. Amir Taheri, a.g.e., s. 21.
8. Medya-terör ilişkisi için bkz: Yonah Alexander, "The Media and Terrorism", David Carlton- Carlo Schaerf ed., **Contemporary Terror** (New York 1981), s. 50-62.
9. Amir Taheri, a.g.e., s. 22-23.
10. Fenton Bresler, **Interpol**, İstanbul 1993, s. 295.
11. Amir Taheri, a.g.e., s. 22-23.
12. Bu konuda bkz: Faruk Sönmezoğlu, a.g.e., s. 310 vd.
13. Uğur Mumcu, "Saatli Bomba", **Cumhuriyet**, 3 Haziran 1987.
14. Amir Taheri, a.g.e., s. 23.
15. **Milliyet**, 3 Şubat 1993.
16. Amir Taheri, a.g.e., s. 20.
17. Yağmur Atsız, **Yeni Düzen**, İstanbul 1992, s. 131-132.
18. Yağmur Atsız, a.g.e., s. 131.
19. Yağmur Atsız, a.g.e., s 137-138.
20. Aharon Yariv, "Arab State Support for Terrorism," Benjamin Netanyahu ed., **International Terrorism** (Jerusalem 1981), s.75.
21. Fenton Bresler, a.g.e., s. 160
22. Fenton Bresler, a.g.e., s. 160-161.
23. Fenton Bresler, a.g.e., s. 163-166.
24. Fenton Bresler, a.g.e., s. 167-168.

25. İran Devrimi'nin özelliği ile ilgili olarak bkz: Cengiz Çandar, **Dünden Yarına İran**, İstanbul 1981. İsmail Zengin, **İran Devrimi ve Ortadoğu'ya Etkileri**, İstanbul-1991.
26. Bu terör örgütlerinin listesi ve etkinlikleri hakkında bkz: **Nokta**, 31 Ocak-6 Şubat 1993, s.22-23, Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih** (1980-1990), Ankara 1991, s.22-23.
27. Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.24.
28. Amir Taheri, **a.g.e.**, s.6-7.
29. Leyla Tavşanoğlu, "Batı İran Yerine Türkiye'yi Tercih Ediyor", **Cumhuriyet**, 6 Aralık 1992, s.6. Şebnem Şenyener, "Terörden Kurtulamazsınız", **Sabah**, 1 Ağustos 1993, s.11.
30. **Nokta**, 31 Ocak-6 Şubat 1993, s.27.
31. **Nokta**, 31 Ocak-6 Şubat 1993, s.27
32. Faruk Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s.48. Fenton Bresler, **a.g.e.**, s.285.
33. Soli Özel, "Suyun Başını Tutmak", **Nokta**, 31 Ocak-6 Şubat 1993, s.75.
34. Edip Emil Öymen, "Suda Türk-İsrail İşbirliği mi?", **Cumhuriyet**, 29 Ocak 1993, s.3.
35. İsmet G. İmset, **PKK, Ayrılıkçı Şiddetin 20 Yılı (1973-1992)**, Ankara 1993, s. 89, 228.
36. Turan Yavuz, **ABD'nin Kürt Kartı**, İstanbul 1993, s.206.
37. Mehmet Altan, "Sorun Politik Devletten Liberal Devlete Geçmemektir", **2. Cumhuriyet Tartışmaları** (Der. Metin Sever-Cem Dizdar), Ankara 1993, s.48, 54,55.
38. Jim McNeil, Pieter Winsemius, Taizo Yakuşiji, "Karşılıklı Bağımlılığın Ötesi: Dünya Ekonomisiyle Yeryüzü Ekolojisinin Kaynaşması", **NPQ Türkiye**, Cilt 1-3, Kış 1992, s. 32-33.

ORTADOĞU'DA BARIŞIN AYAK SESLERİ VE FİLİSTİN SORUNUNA TARİHSEL BİR BAKIŞ

Arsev BEKTAŞ

Filistin sorunu en az yüzyıldan beri devam eden, 20. Yüzyıl'ın en önemli sorunlarından birisidir. 19. Yüzyıl'ın sonlarında "siyonizm" hareketiyle dinamizm kazanmış olan Filistin sorunu İsrail Devleti'nin kuruluşu ile sona ermemiş aksine bütün şiddetiyle devam etmiştir. 20. Yüzyıl'ın hiçbir meselesi veya anlaşmazlığı bu sorun kadar ağırlıklı olarak uluslararası politikanın gündemine girmemiştir. Dolayısıyla, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya politikasının en sıcak bölgesi "Ortadoğu" olmuş ve Filistin sorunu bu sıcak bölgenin tüm sıkıntı ve çatışmalarının merkezini oluşturmuştur.

Filistin sorunu, son kırk yılı aşan zaman dilimi içinde Ortadoğu'da, Araplarla-Yahudiler, Araplarla-Araplar, Araplarla-Batılılar, İsrail ile Batılılar ve Bağlantısızlar, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile Sovyetler Birliği (SSCB) ve her ikisinin de bölge devletleri ile aralarındaki ilişkilerin ortak noktasını, siyasi ve sosyal istikrarsızlığın önemli unsurlarından birini teşkil eder. Uluslararası siyasal sistemde, çözümünü bekleyen bu güncel konu, geçtiğimiz günlerde yaşanan yeni gelişmelerle bölgede barışa doğru bir gelişme göstermiş ve yaklaşık 40 yıldan beri süregelen çatışmalı ortam yerini barış ve huzur bekleme dönemine bırakmıştır.

Dünya, özellikle 1990 yılından itibaren yepyeni bir yapıyla 21. Yüzyıl'a girmeye hazırlanıyor. Daha sonraki yıllarda bu yeni yapının nasıl bir şekil alacağını şimdiden kestirmek mümkün değilse de, 21. Yüzyıl'ın ilk yarısının, 20. Yüzyıl'ın son yarısından çok farklı olacağı kesindir. Bu süreç , Ortadoğu için de geçerlidir.

* Yrd. Doç. Dr. Arsev BEKTAŞ, Marmara Ün. İletişim Fakültesi Öğretim Üyesi.

TARİH İÇİNDE FİLİSTİN

Filistin adı İsa'dan önceki zaman diliminde buralarda yaşamış olan kavmin adına bağlanır ¹. Filistin'in başlıbaşına bir tarihi olmaktan ziyade, tarihte Filistin'in bir yeri vardır. Yeterli bilgilerin olmaması nedeniyle de Filistin'in bilhassa ilkçağlar dönemi hem karmaşık, hem de tartışmalıdır ².

Bazı Sami kavimleri İ.Ö. 3500 yıllarında Arabistan yarımadasının ortasından bugünkü Mısır, Suriye, Lübnan ve Irak'a göç etmeye başladılar. Bu bölgelere yerleşen kavimler bir süre sonra Mısır ya da Asur kültürünü benimsediler. En eski Filistin Devleti de bu göçlerin ardından Filistin'e yerleşen kavimler tarafından kuruldu.³

Yahudi topluluğunu oluşturacak olan başka Sami kavimlerinin Tiberias Gölü ile Ölü Deniz arasındaki bölgeye yerleşmeleri ise, daha sonraki yıllara rastlar. Bu kavimler, İ.Ö. 1025 yıllarında, yalnızca 72 yıl yaşamış olan İsrail Krallığı'nı kurdular. Kral Süleyman'ın ölümünden sonra bu Krallık parçalanarak, kuzeyde İsrail, güneyde Yehuda devletlerine dönüştü. İsrail Devleti İ.Ö. 722 yılında Asurlular tarafından yok edildi. ⁴ İ.Ö. 586 yılında da Babil Kralı İkinci Nabukadnezar, Yehuda devletini ortadan kaldırdı. Kudüs'ü yıkarak tüm halkını Babil'e sürdü. ⁵ Ancak bu durum fazla sürmedi. Pers Kralı Sirus, İ.Ö. 539 yılında Babillileri yenerek, Yahudilerin yeniden Kudüs'e yerleşmeleri için izin verdi. Bunun üzerine yaklaşık 30 bin Yahudi Kudüs'e geri döndü.

İ.Ö. 332 yılında Büyük İskender, Filistin Bölgesini de içine alan tüm Yakın ve Ortadoğu'yu eline geçirdi. Böylece Yahudiler dünyanın çeşitli bölgelerine göç etmeye başladılar. Bu kez Yahudileri göçe zorlayan olmamış, göçler kendi istekleri sonucu gerçekleşmişti. Göçebe bir yaşam süren ve tüccarlıkla uğraşan bu insanlar genellikle Akdeniz bölgesine yerleştiler.⁶

İ.S. 4. Yüzyıl'da Filistin'de Hristiyanlık hızla yayılmaya başladı. Artık, Kudüs bile bir Hristiyan kenti olmaya başlamış ve Roma İmparatoru Birinci Konstantin tarafından Yahudilerin bu kutsal kente girmeleri yasaklanmıştı. ⁷

Filistin ve Kudüs 614 yılında Perslerin istilasına uğradı. Pers istilası uzun sürmedi. Bizans Kralı Heraklius yedi yıl süren savaştan sonra kaybedilen toprakları, bu arada Filistin'i, Persler'den geri almayı başardı.⁸ Roma zulmünden kaçan Yahudiler dünyanın dört bir yanına dağılmışlardı ki, buna Diaspora denilmektedir.⁹ Bu Yahudilerin büyük bir kısmı da Arabistan yarımadası ile bugünkü Arap ülkelerine sığınmışlardır.¹⁰ Böylece Diaspora ile Yahudilerin Filistinle bağlantıları kopmuş olmaktaydı.

İslamiyet'in doğuşuna kadar İran, Mısır, Mezopotamya, Makedonya, Yunan ve Roma İmparatorlukları arasında sürekli el değiştiren bölge M.S. 634 yılında Ömer İbn-ül As Komutasındaki müslüman orduları tarafından fethedildi. Bu tarihte nüfusun ancak %5'i Yahudiydi. Dolayısıyla, 7. Yüzyıl'dan sonra Filistin bir İslam ve Arap ülkesi olarak kabul edilebilir. Her ikisi de Sami kökenine dayanan, pek çok dinsel kuralı ortaklaşa benimseyen Yahudiler ve Araplar yıllarca yanyana yaşadılar, ekonomik ve kültürel alanlarda işbirliği yaptılar.

1516 yılında Filistin'de 400 yıl sürecek Osmanlı egemenliği başladı. Osmanlı İmparatorluğu Filistin'i Suriye'nin bir parçası olarak kabul etti.¹¹ Bu tarihsel gelişimi sıralamamızın nedeni, Yahudilerin Filistin bölgesinde hiçbir ayrıcalıklı haklarının olmadığını göstermektir. Filistin'de, tarihte bir süre Yahudi hakimiyeti olduğu söylenebilir. Ancak bu durum Filistin'e geri dönüş için sağlam bir temel değildir. Çünkü, o bölgede Mısırlılar, Grekler, Persler, İtalyanlar vs. yaşadılar. Bir zamanlar sahip oldular diye onların da egemenlik iddiasında bulunmaları mı gerekiyor ?

Sorunun aslı dinseldir. Filistin, Osmanlı egemenliğinde bir bölge olmasına karşılık, her üç büyük dince kutsal sayıldığından, Batı uluslarının yoğun misyoner faaliyetlerine saha oluyordu. İngiltere, Rusya, Almanya, İtalya ve Fransa bu bölgede kiliseler, dini okullar ve misyoner cemiyetleri kurmuşlardı.¹²

Diğer taraftan, Filistin'in Osmanlı yönetiminde bulunması, Siyonistlerin ¹³ tüm girişimlerinin Osmanlı yönetimi üze-

rinde yoğunlaşmasına neden olacaktır. Siyonistler önce II. Abdülhamit, daha sonra ise iktidarı padişahıtan devralan İttihat ve Terakki ile müzakerelere oturacaklardır.¹⁴ Bu arada, bir yandan Osmanlılarla müzakerelere devam ederken, diğer yandan da Filistin'de kolonizasyona girişeceklerdir. Taraftarlarını, tarımsal yerleşim merkezleri kurmak suretiyle bölgede iskan edeceklerdir.¹⁵

Dünyanın her tarafına dağılmış bulunan Yahudilerin milli bir şuur etrafında birleşmeleri, yani Siyonizm hareketinin doğuşu 19. Yüzyıl'ın ikinci yarısında Avrupa'da hızlanan milliyetçilik hareketleriyle yakından bağlantılıdır.¹⁶ Bununla birlikte, Avrupa milliyetçiliği aynı zamanda, her ülkede Yahudi aleyhtarlığını, yani anti-semitizm'i de tahrik etmiştir.¹⁷ Böylece, her anti-semitik dalga Diaspora'daki milliyetçi çabaları sağlamlaştırıyor ve Filistin'e göçü teşvik ediyordu. Dolayısıyla, Avrupa'da anti-semitizm güçlendikçe göçler yoğunlaşmıştır.¹⁸

Göçlerin dışında, siyonizm ve Yahudilerin dünya çapında teşkilatlanması hareketini hızlandıran ikinci hadise, Theodor Herzl'in ortaya çıkmasıdır. Anti-Semitizm gazeteci Theodor Herzl'i bütün dünya Yahudileri için ulusal bir yurt isteyen ve onu siyonizmin kurucusu olarak ortaya çıkaran kitabı "Yahudi Devleti"ni yazmaya yöneltmiştir. Herzl, I. Siyonist Kongresi'ni 1897'de Basel'de toplamayı başardı.¹⁹ Böylece, Filistin toprakları teşkilatlı siyonizmin ilk hedefi olarak ilan edilmekle birlikte, 1920'lere kadar Filistin'e Yahudi göçü sözü edilemeyecek kadar azdı.²⁰

Bu topraklar, Osmanlı Devleti'nin toprağı idi. Bu nedenle, Yahudilerin Filistin'de bir "yurt " edinmek için Osmanlı Devleti nezdindeki çabaları uzun süre devam etti. Özellikle II. Meşrutiyet Osmanlı Musevilerine yeni bir ümit verdi.²¹ Hac için Filistin'e gidecek Yahudilere uygulanan kısıtlamalar kaldırıldığı gibi, Yahudilerin Filistin'de toprak satın almaları da serbest bırakıldı.²² Fakat 31 Mart hadisesinden sonra ve bilhassa azınlıkların, hürriyet atmosferinden yararlanarak bağımsızlık için faaliyetlerini arttırmaları İttihat ve Terakki'nin, siyonizmi Osmanlı İmparatorluğu'ndan eninde sonunda bağımsız bir devlet ko-

parmak isteyen bir akım olarak görmesi sonucunu doğurdu.²³ Böylece siyonistlerin bu son teşebbüsleri de sonuçsuz kalmış oldu.

I. Dünya Savaşı ile birlikte Osmanlı Devleti'nin yıkılması, siyonizmin Filistin davasının önünde büyük bir engeli kaldırmaktaydı.²⁴ I. Dünya Savaşı'nın sonunda İngiliz birlikleri Filistin'i işgal ettiler. Müttefiklerin San Remo'da topladıkları Konferans da, İngilizlerin Filistin'de bir manda oluşturmalarına olanak sağladı.

Filistin'in sınırları, İngiltere Hükümeti'nin Milletler Cemiyeti Konseyi'ne verdiği ve Konseyin de 16 Eylül 1922'de onayladığı memorandumla çizilmiştir ki, bu sınırlar şöyleydi:

"Akabe Körfezi'ndeki Akabe şehrinin 2 mil batısından başlayıp, Araba Vadisi ve Ölü Deniz'den geçip, Şeria nehrinin Yarmuk nehri ile birleştiği noktaya uzanan ve oradan Suriye sınırına varan çizgi. Bu çizginin doğusu Ürdün topraklarıydı. Filistin'in batı sınırı da Mısır ve Filistin arasında mevcut olan sınırdı." ²⁵

İngiltere 1946'ya kadar, 25 yıl Filistin'de kesin egemenlik kurdu ve sonunda Yahudilere özlenen yurdu sağladı. Ancak Nazilerin, Yahudi katliamına kadar bu bölgeye gerekli sayıda Yahudi göçü sağlanamamıştır. II. Dünya Savaşı'nın sonunda özellikle, Nazi Almanyası'ndan kaçanların eklenmesiyle sayı oldukça artmıştır.²⁶ Bir başka deyişle, Almanya, Yahudi devletinin kurulmasına dolaylı yoldan bir hayli yardımcı olmuştur.

Göçlerin artmaya başlamasıyla birlikte Araplar ile Yahudiler arasındaki çatışmalar da şiddetlenmeye ve 1936'lardan itibaren ise gittikçe önem kazanmaya başlamıştır. Dolayısıyla, İngiliz manda yönetiminin Filistin'de istikrarı sağlayamayacağı ve Arap-Yahudi kutuplaşmasını engelleyemeyeceği iyice ortaya çıktı. Uluslararası siyonist örgütlerin dikkati de, İngiltere'den uzaklaşmaya ve çok daha güçlü ve umut verici gözükken Amerika Birleşik Devletleri üzerinde toplanmaya başladı.

Suudi Arabistan ve Irak gibi Filistin'e komşu olmayan ül-

keler de dahil, Ortadoğu'nun bütün Arap ülkelerinin Filistin meselesi ile yakından ilgilenmeleri de bu tarihten itibaren başlamıştır. 27

İngilizler Araplar ile Yahudiler arasında bir uzlaşma sağlayamayınca, Filistin sorununun çözümünü Birleşmiş Milletler'e bıraktılar. Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu rapor sunulmak üzere bir komite oluşturdu.²⁸ Komite ortak bir plan üzerinde anlaşmaya varamadı. Üyelerin çoğunluğu, Filistin'i biri Arap, diğeri Yahudi bağımsız iki devlete bölmekten yanaydı. Bu plana göre Kudüs, BM'nin gözetimi altında uluslararası bir statüye sahip olacaktı. Hindistan, İran ve Yugoslavya ise, azınlık görüşü olarak Kudüs'ün başkent olduğu bir federal devlet kurulmasını öneriyorlardı. Sonuçta, BM Genel Kurulunda 29 Kasım 1947'de yapılan oylamada, **Çoğunluk Planı** 13 red ve 10 çekimser oya karşılık 33 oyla kabul edildi. 29

14 Mayıs 1948'de Manda rejimi tam bir çıkmaz içinde sona ererken, aynı gün İsrail Devleti'nin kuruluşu ilan edildi. ABD, İsrail'i tanıdığını açıklamış, birkaç gün sonra SSCB ve bir ay içinde beşi doğu, dördü batı bloku üyesi dokuz devlet İsrail'i tanımıştır. Türkiye, 9 Mart 1950'de İsrail'i tanıyan ilk Müslüman devlet olmuştur.

Yeni devletin ilanından yaklaşık sekiz saat sonra, Arap ülkeleri (Mısır, Ürdün, Suriye, Lübnan, ve Irak) birlikleri İsrail sınırını aşmış ve Mısır uçakları Tel Aviv ile çevresini bombalamış, kara kuvvetleri de süratle ilerleyerek Tel Aviv'in 30 km. yakınına gelmiştir. Böylece 1948 Arap-İsrail Savaşı olarak tarihe geçen bu başlangıç ile 40 yıldan fazla sürecek olan Arap-İsrail çatışması başlamıştır. 30

Savaş kısa sürede İsrail lehine gelişti. 1948 yılının Haziran ayına gelindiğinde İsrail ordusu, Filistin bölgesindeki 26 bin kilometrekarelik toprağın 20 bin kilometrekaresini işgal etmiş durumdaydı. İsrail tarafından ele geçirilen topraklar, BM kararında öngörülenin çok ötesindeydi. Ayrıca İsrail uluslararası bölge olan Kudüs'ün de belirli bir bölümünü ele geçirmişti.

Böylece 900 bin Filistinli yurtlarından olmuş, göçe zor-

lanmıştı. Filistinli Araplar'ın yüzde 70'i evini yurdunu yitirmişti. Günümüze dek çözüme kavuşturulamamış olan "Filistinli Mülteciler" sorunu da bu şekilde başlamış oldu.

İsrail ile komşu olan dört Arap ülkesi (Mısır, Ürdün, Lübnan ve Suriye) arasında imzalanan anlaşmalar sonucunda Arap-İsrail çatışması bir süre için durdurulmuştur. ³¹

1949 Anlaşması'yla genişleyen İsrail toprakları 20.700 Km² dir. İsrail, Filistin topraklarının 4/5'ine fiilen sahip olmuştur.³² Savaşı takip eden iki yıl içinde İsrail'in nüfusu göç yoluyla iki misline çıkmıştır. İsrail'in amacı boş toprakları Yahudi nüfusu ile süratle doldurmak, Araplara hiçbir surette geriye dönüş imkanı bırakmamaktır.

1956 ARAP-İSRAİL SAVAŞI

1952'de Mısır'da önemli bir siyasal devrim yapıldı ve Mısır, Cumhuriyet oldu. 1954 yılında ise devrimin öncülerinden Cemal Abdülnasır Mısır Cumhurbaşkanı olunca, onunla birlikte Mısır'ın siyasal yaşamında yeni bir devre açıldı.³³

1956 Savaşı aslında bir Arap-İsrail savaşı değildir. Çünkü, ne doğrudan doğruya İsrail ile ne de Filistin ile ilgisi vardır. Süveyş Savaşı olarak bilinen bu savaş, Nasır'ın Arap dünyasının liderliğine oynaması ve bu liderliğin, izlediği politikanın, Batı'nın çıkarlarına ters düşmesi sonucu gerçekleşmiştir. ³⁴

Mısır'ın en büyük sorunu susuzluktu. Nasır, Nil üzerinde Assuan'da yapılacak baraja umut bağlamıştı. Baraj için Amerika ve İngiltere kredi verecekti. Mısır'ın Sovyetlere pamuk satıp, silah almasına kızan bu ülkeler kredi vermekten vazgeçtiler.³⁵ Bu arada Fransızlar, Cezayir milliyetçiliğini, İngilizler ise Ortadoğu'daki bağımsızlık hareketlerini teşvik ettiği için Nasır'a kızıyorlardı. Baraj için gerekli krediyi alamayan Nasır, Süveyş Kanalı'nı millileştirdi ve kanal gelirlerini baraj yapımı için kullanacağını açıkladı. Bu yeni durum Arap dünyasında Nasır'ın itibarını yükseltmiş ama batılıların da protestolarına neden olmuştur.

Özellikle, Kanal Şirketinin hisselerini elinde tutan İn-

giltere ve Fransa millileştirmeden en fazla endişe duyan ülkeler olmuşlardır. Mısır'ın uzlaşma için yapılan teklifleri geri çevirmesi ve kanal gelirlerini bloke etmesi, bu iki devleti Mısır'a askeri müdahalede bulunabilme fırsatını kollamaya yöneltmiştir. Bunun, bulunan formülü de, İsrail ile gizli anlaşma yaparak onun Mısır'a saldırmasını sağlamak olmuştur. Böyle bir planı İsrail'de fırsat bilmiş ve iki gün içinde İsrail birlikleri Sina yarımadasının işgalini tamamlamış, Süveyş Kanalı'nın doğu yakasına ulaşmış ve Gazze şeridini işgal etmiştir. İngiliz ve Fransız uçakları ise Kahire, İskenderiye, Port Said ve Süveyş'i bombaladılar. 36

BM'nin kınamasına rağmen üç saldırgan devlet ateş kesmedi. Doğu Bloku saldırıya karşı çıktı. ABD de Sovyetler Birliği ile birlikte hareket ederek tavır aldı. Sovyetlerin tehditleri ve ABD'nin iki müttefikine müdahalesi sonucunda taraflar, BM'nin ateşkes kararına uymak zorunda kalmışlardır. İsrail de Tiran Körfezi'nin açılması ve İsrail gemilerinin Akabe Körfezin'e girmeleri karşılığında, kuvvetlerini 1949 Anlaşması sınırlarına çekmeyi kabul etmiş ve bu geri çekiliş 1957 yılında tamamlanmıştır.

Doğrudan doğruya Filistin sorununu ilgilendirmese de Süveyş bunalımının önemli sonuçları olmuştur. Bu nedenle bölgeden çekilen İngiltere ve Fransa'nın gerilerinde bıraktıkları boşluğu ABD ve SSCB doldurmuştur. Böylece, iki süpergücün bölgeye yerleşmesi yolu açılmıştır. Diğer taraftan ise bu gelişme Asya-Afrika halklarını Mısır'a yaklaştırmış oluyordu. Mısır Afrika'daki ulusal kurtuluş mücadelelerinin, kendi önderliğinde gelişmesini deneyebilirdi ve denedi de.

1967 ARAP-İSRAİL SAVAŞI

Süveyş Kanalı bunalımından sonra, Mısır-İsrail ilişkileri bir müddet sakin geçmiş ise de, 1960'lardan sonra zaten çok hassas olan dengeler yeniden bozulmuştur.

Mayıs 1967'de Mısır ve Suriye ile İsrail arasındaki ilişkiler iyice gerginleşmiş, Mısır, Sina'ya asker yığmaya baş-

lamıştır. Altı Gün Savaşı olarak da bilinen 1967 Arap-İsrail savaşı, Suriye'den İsrail'e yapılan bombardımanlara İsrail'in 5 Haziran'da cevap vermesiyle başlamıştır. Bu savaş Araplar için tam bir facia olmuştur. İsrail ilk gün, Mısır ve komşularının 25 havaalanına saldırmış, sonra Sina'ya karadan yürümüş, Ürdün'e girmiş, Kudüs'ten Arap bölgesini de almış ve Ürdün nehrine kadar dayanmıştır. Suriye'yi de bombardıman altına almış, Golan Tepeleri'ni ele geçirmiştir. 6 gün içinde ise, Mısır'a silahlarının yüzde 80'ini kaybettirmiştir. Böylece İsrail 1947'de BM tarafından kendisine verilen toprakları 1967'de aşağı yukarı dört katı yapmıştır. ³⁷

İsrail'in bu başarısında ABD'nin desteğinin de rolü vardır. Böylece İsrail bu kısa savaştan sonra "Suriye'nin Golan Tepeleri bölgesinde 1176, Gazze Şeridi'nden 378, Batı Şeria'dan 5879 km² olmak üzere toplam 7433 km² 'lik bir toprak parçasını ve Sina Yarımadası'nın tamamını işgal etmiştir.³⁸

Bu savaş sonunda İsrail, bütün Filistin topraklarının işgalini tamamlamış ve BM'nin tahminine göre 150 bin Filistinli de Batı Şeria'dan doğu yakasına göç etmiştir.³⁹

Bu arada, BM Güvenlik Konseyi Ortadoğu barış meselesini Mısır'ın başvurusu üzerine ele aldı. Mısır bu başvurusunda İsrail'in 5 Haziran 1967'de Mısır, Ürdün ve Suriye'ye yaptığı saldırı sonucunda, işgal ettiği topraklardan çekilmemekte ısrar etmesinin, Ortadoğu'da tehlikeli durum yarattığını ileri sürerek Güvenlik Konseyi'nin bu konuyu ele almasını istedi. Konsey Mısır'ın başvurusunu ele aldı ve konuyu çeşitli toplantılarda tartıştı.⁴⁰

Geçerliliğini günümüze kadar korumuş olan 22 Kasım 1967 tarihli ve 242 sayılı Güvenlik Konseyi karar ⁴¹ ise daha kabul edildiği andan itibaren tartışma konusu olmuş, İsrail tarafından başka, Araplar tarafından başka ve hemen hemen birbirine zıt bir şekilde yorumlanmıştır.

Özellikle, "güvenlik ve tanınmış sınırlar" kavramı ile "İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi" kavramlarının hangisinin öncelikli olduğu konusundaki tartışmalar günümüze

kadar uzanmıştır.

Bununla beraber, bu niteliğine ve çeşitli yorumlarına rağmen 242 sayılı karar, 1973 Savaşı'nda Güvenlik Konseyi'nin 338 sayılı kararıyla güçlendirilerek, geçerliliğini bu güne kadar devam ettirmiştir. Armaoğlu'nun da belirttiği gibi, bu tarihten sonra ortaya atılan bütün Arap-İsrail barış planları, daima 242 sayılı kararın şu veya bu tarafını hareket noktası olarak almıştır. 42

1967 Savaşı'nın bir başka önemli yanı, o güne kadar aktif olarak Filistinlilerden çok, Arap ülkelerince savunulmak durumunda kalmış olan Filistin davasının 1964'deki Arap Zirvesi'nde Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) kurulmasıyla birlikte, artık Filistinlilerin inisiyatifine geçmekte olduğunu göstermiş olmasıdır. 43

1973 SAVAŞI VE SONRASI

1967 Savaşı önemli miktarda Arap topraklarının İsrail tarafından işgal edilmesine neden olmuştur. Fakat, İsrail'e karşı mücadelede ise herhangi bir değişiklik olmamıştır. Bununla birlikte, Arap dünyası artık "İsrail Devleti" nin ortadan kaldırılması için değil, 1967 Savaşı'nda kaybedilen toprakların geri alınması için mücadele edecektir. Filistin topraklarının en önemli bölgesi sayılan Batı Şeria ile bir Filistin yurdu haline gelen Gazze'nin, İsrail'in elinden geri alınması Filistinliler ve Filistin davasının takipçileri için en önemli hedeftir. Diğer taraftan Mısır, Sina Yarımadası'nı, Suriye ise Golan Tepeleri'ni geri almaya çalışmaktadır. Arap dünyası ise İslam alemi ile birlikte, kutsal Kudüs'ü kaybetmiş olmanın telafî çarelerini aramaktadır. Kısaca, Sina, Batı Şeria ve Gazze, Kudüs, Golan, İsrail'e karşı değişmeyen Arap kararlılığının temel taşlarıdır.

Bu nedenle İsrail'in varlığı artık sorun olmaktan çıkmıştı ve bu toprakları eline geçirmiş olması, günümüze gelinceye kadar Ortadoğu barışı için en büyük engeli oluşturacaktı. İsrail bu toprakları, Arapları barışa zorlamanın (İsrail Barışı'na) bir aracı olarak kullanmak isteyecektir. Halbuki, bu toprakların İsrail'in elinde kalması barışa giden yolu tıkayacaktır.

1973 Savaşı'nın bundan önceki Arap-İsrail savaşlarına nazaran iki mühim özelliği ve farklılığı vardır. Birincisi, Mısır tarafından başlatılan bu savaşın amacı artık İsrail'i haritadan silmek değil, katılan bütün Arap ülkeleri için, 1967 Savaşı'nda kaybedilen ve İsrail'e kaptırılan toprakların geri alınması, ikincisi ise, 1956 ve 1967 savaşlarına nazaran 1973 Savaşı, İsrail'in değil, bu sefer Mısır ve Suriye'nin, yani Arapların bir "sürpriz saldırı" ile savaşı başlatmalarıdır.

Süveyş Kanalı ve Suriye'deki Golan Tepeleri cephesinde Mısır ve Suriye, İsrail'e karşı savaşa girdiler. Müslümanlar Ramazan ayı içindeydi ve saldırı günü İsrail'liler de Sinagoglar'da Yom Kippur denilen kutsal bayramlarını kutluyorlardı. Böyle bir saldırıyı beklemeyen İsrail gafil avlanmış oldu. İlk birkaç günde inisiyatif Mısır ve Suriye kuvvetlerindeydi. İsrail'e kaptırılan Arap topraklarını almak için girilen bu mücadelede Araplar, Sina Yarımadası'nda birçok mevziler ele geçirmiş, Suriye ise Sovyet yapımı tanklarla Golan Tepeleri'ndeki bazı İsrail mevzilerini yeniden almıştı. Savaş karada, denizde ve havada bütün şiddetiyle sürmüştü ve İsrail'e büyük kayıplar verdirilmiştir. Fakat, savaşın dördüncü gününde durum bilhassa Süveyş-Sina cephesinde İsrail lehine gelişmeye başladı.⁴⁴

Diğer Arap ülkelerine gelince, Libya, 1973 Ekim baskını, Enver Sedat'a puan kazandıracağı için pek memnun değildi. Tunus, İsrail, Arapları yenilgiye uğratacak diye korkuyordu. Cezayir, Fas, Irak ise destekliyorlardı. Lübnan ise çekimserdi. SSCB ve Çin Araplardan yanaydı. ABD ise savaşın durdurulup, savaştan önceki sınırlara dönülmesini istedi. Ama hangi sınırlara ? Araplar, İsrail'in 1967'de aldığı topraklar geri alınmadıkça savaşın durmayacağını ileri sürüyor, İsrail ise 1967'den sonraki hatlara dönülmedikçe savaştan vazgeçilmeyeceğini bildiriyordu.⁴⁵

Sonuçta Araplar 4. kez yenildiler, fakat İsrail de yeni toprak kazanamadı. Bu savaşın önemli yanı ise, Arap petrolünü uluslararası politikaya her zamankinden çok sokmuş olmasıdır.⁴⁶

Diğer taraftan ABD, 1973 Savaşı sırasında Sovyetler'i

bölgenin dışında tutmak, daha da önemlisi onunla Ortadoğu yüzünden bir savaşa tutuşmak istemiyorsa, İsrail'in olup bittileri arkasından sürüklenmekten vazgeçip onu Araplarla anlaşmaya zorlamak gereğini anlamıştır.

BM Güvenlik Konseyi 22 Ekim 1973'de 338 sayılı ateşkes kararını yürürlüğe koymuştur. 23 Ekim'de 339 sayılı karar ve 25 Ekim'de de 340 sayılı karar alınmıştır.⁴⁷ Sonuçta, 27 Ekim 1973'de, yani 4. Arap-İsrail savaşının 21. günü bütün cephelerde silahlar susmuştur.

1973'den sonra 1978'e kadar fazla ilgi çekici bir olay yoktur. 1978 Camp David Anlaşması'yla Ortadoğu tekrar karışacaktır.

FİLİSTİN KURTULUŞ ÖRGÜTÜ

Filistin kurtuluş hareketinin ilk örgütleri, 1948 Savaşı'nın hemen öncesinde ve savaş sırasında ortaya çıkmalarına rağmen, bir yeraltı örgütü faaliyeti göstermekteydiler. Ancak, Ocak 1964 yılında Kahire'de yapılan Arap ülkeleri devlet başkanları toplantısı, Filistin'deki Arap halkına, Filistin'in kurtuluşu ve ulusal davası için sorumluluk yüklenme hak ve görevini verdi. Ayrıca, konferansta bir Filistin Kurtuluş Örgütü kurulması kararlaştırıldı.

28 Mayıs 1964'de, Kudüs'ün Ürdün kesiminde Birinci Arap Filistin Kongresi toplandı. Kongre'ye Filistinli Arapları temsilen 388 delege katıldı. Delegelerin 242'si Ürdün'den, 146'sı da Suriye, Irak, Lübnan, Basra Körfezi Şeyhlikleri ve Gazze Şeridi'nden geliyordu. Kongre, Filistin Kurtuluş Örgütü'nü (FKÖ) kurdu. Arap devletleri, 1964 Eylül'ünde İskenderiye'de yaptıkları İkinci Arap Zirvesi'nde Filistin Kurtuluş Örgütü'nü resmen tanıdılar.⁴⁸

1967 Savaşı sonrasında itibaren, Arap ülkelerinin kendi içlerindeki sorunlar nedeniyle de, FKÖ ön plana çıkmıştır. 1970'lerden itibaren ise sorunun temel aktörlerinden biri olarak kendini ispatlamıştır. 1969'da FKÖ'nün liderliğine örgütü oluşturan grupların en büyüğü ve önemlisi olan El-Fetih'in lideri

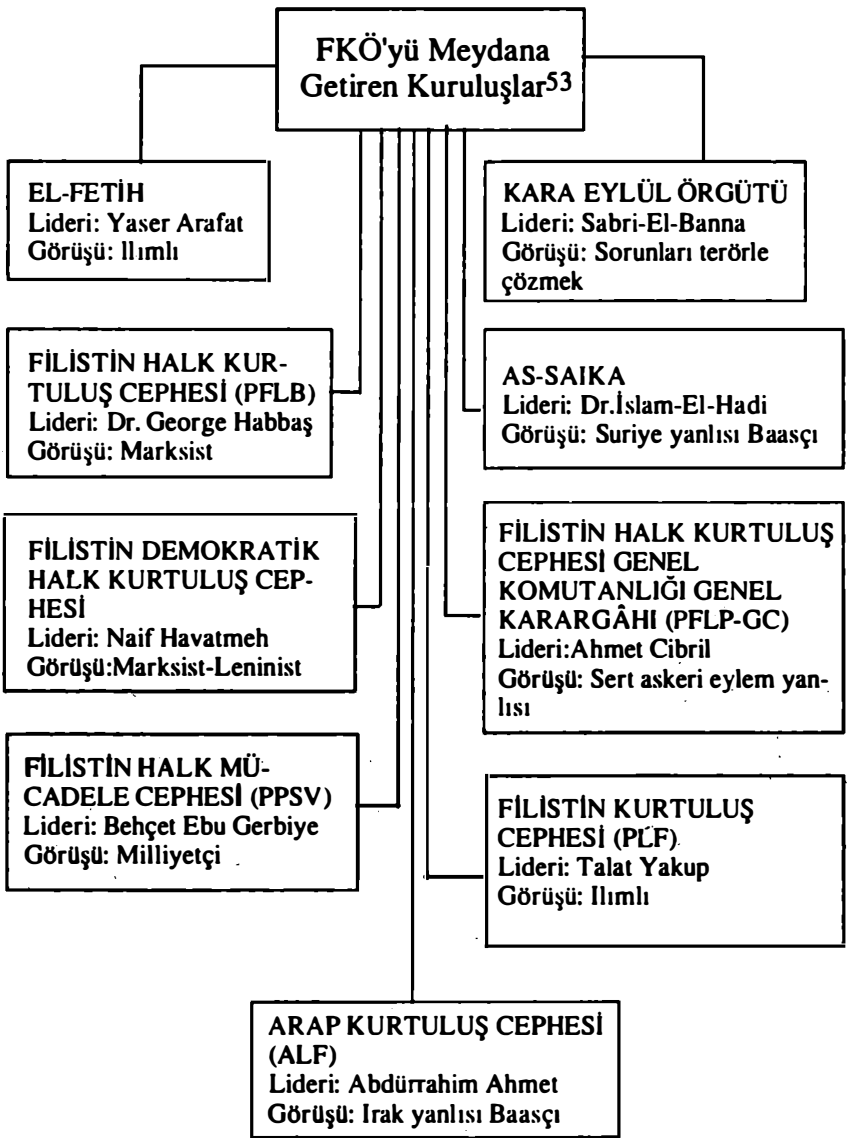
Yaser Arafat seçilmiştir.

1967 Savaşı'ndan sonra çeşitli Arap ülkelerine dağılan Filistinliler ile içinde bulundukları ülkeler arasında zaman zaman sorunlar çıkıyordu.1970'de en önemli çatışma, Ürdün birlikleri ile Filistin Örgütleri arasında çıkan çatışma oldu.1971 sonlarında, Ürdün kendi topraklarında etkinlik gösteren Filistin direniş hareketini bastırdı ve eli silah tutan Filistinlileri ülke dışına çıkardı. Dolayısıyla, Ürdün'den ayrılmak zorunda kalan Filistinliler Lübnan'a yerleştiler. Ancak, Nisan 1973'de İsrail askerlerinin Beyrut'a saldırarak üç Filistinli lideri öldürmesinin arkasından, Lübnan ordusu da mülteci kamplarına ve gerilla üslerine saldırıya geçti.

26-29 Ekim 1974 tarihleri arasında Fas'ın başkenti Rabat'ta toplanan 7. Arap Zirvesi'nde FKÖ meselesi de ele alındı ve uzun uzun tartışıldı. Sonuçta Rabat Zirvesi, 29 Ekim 1974'de yayınladığı bildiride FKÖ'yü İsrail işgali altındaki topraklarda ve bu toprakların dışında yaşayan 3 milyon Filistinli'nin "tek meşru temsilcisi " olarak ilan etti. ⁴⁹ Rabat Zirvesi kararları akabinde BM. Genel Kurulu ise 22 Kasım'da aldığı 3236 ve 3237 sayılı kararlarda ⁵⁰ FKÖ'ye BM'nin bütün toplantılarında "gözlemci" statüsü verilmesini kabul etti.

Ayrıca Filistin halkının self-determination, mili bağımsızlık ile "Filistin içinde" egemenlik haklarını tanıdı ve Filistinliler'in Ortadoğu barışının "esas tarafı" olduğunu kabul etti.⁵¹

Genel Kurul'un bu kararları ile FKÖ'nün milletlerarası bir "varlık" kazandığı ve Ortadoğu'nun genel barış projesi için ABD açısından ciddi bir engel yarattığı şüphesizdi. Diğer taraftan, FKÖ içindeki gelişmeler şartları daha da güçleştirdi. Çünkü, George Habbash'ın liderliğindeki Filistin Kurtuluşu İçin Halk Cephesi ve onu destekleyen küçük fraksiyonlar, Filistin Devleti'nin kurulması için İsrail'e karşı terör faaliyetlerini artırdılar. Arafat'ın El-Fetih'i de bu teröre katılmaktan geri kalmadı ve 1974 sonlarından itibaren İsrail'e karşı terör faaliyetleri tekrar yaygınlaştı.⁵²

FKÖ, kuruluşundan itibaren, monolitik bir yapıya sahip olmaktan uzak kalmış, kendi içinde gruplaşmalar meydana geldiği gibi zaman zaman kopmalar da olmuştur.

CAMP DAVID ANLAŞMASI VE SONRASI

ABD Başkanı Jimmy Carter'ın girişimiyle, Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat ile İsrail Devlet Başkanı Menahem Begin 5 Eylül 1978'de ABD'de Camp David'de bir araya gelmiş ve tüm dünyanın ilgi odağını oluşturmuşlardır. Üstelik bu toplantı, Sedat'ın İsrail'in 1967'de işgal ettiği topraklardan çıkmadıkça, Mısır ve İsrail görüşmelerinin yapılamayacağını beyan etmesinden sadece birkaç gün sonra gerçekleşmiştir.

Oldukça gergin geçen görüşmelerin sonunda, Mısır ve İsrail liderleri, Sina'nın Mısır'a geri verilmesi, Batı Şeria ve Gazze'de yaşayan Filistinlilere özyönetim hakkı tanınması, beş yıl içinde bağımsızlık verilmesi ve bu toprakların geleceğinin Ürdün ve İsrail arasında belirlenmesi kararlarında anlaştılar.⁵⁴

FKÖ lideri Yaser Arafat ve Sovyetler Birliği Başkanı Leonid Brejnev, Camp David'in Ortadoğu'yu daha da karıştıracaklarını ifade etmişlerdir. Aynı zamanda FKÖ'nün yanısıra, uzlaşmayı kabul etmeyeceklerini bildiren Arap Birliği de, Mısır'ı protesto etmekle kalmadı, Mısır'ın birlik üyeliğini askıya aldı (Mısır 1989'da yeniden üyeliğe kabul edildi). Birliğin merkezi Kahire'den Tunus'a taşındı.

Diğer yandan, bütün bunlar Mısır'ı 26 Mart 1979'da İsrail ile barış anlaşması imzalamaktan alıkoymadı. Bu anlaşmayı Mısır neden yaptı ? Mısır 1948'den beri, İsrail nedeniyle maddi-manevi en çok zarar gören Arap ülkesidir. Batı dünyasının ve ABD'nin desteği altındaki İsrail ile çatışmasının kendisine zarar vermeye devam edeceği gerçeğinin bilincinde olarak, İsrail ile uzlaşma yoluna gitmiştir.

Mısır, İsrail ile yaptığı barış anlaşmasına karşılık olarak, 1967'de İsrail'e kaptırdığı toprakları kademeli olarak geri alırken, Arap ülkelerinin boykotuna uğramış, bununla beraber Arap dünyasında sürüklendiği bu "yalnızlığa" karşılık olarak, ABD'den yılda ortalama olarak 2,3 milyar dolar yardım sağlayarak, İsrail'den sonra ABD'den en çok yardım alan ülke durumuna gelmiştir.⁵⁵

Bununla birlikte, İsrail Camp David'de kabul ettiği

şartların hiçbirine uymadı. Bu anlaşma Ortadoğu'ya barış getirmemiş, İsrail'in 1982'de Lübnan'a saldırması barış için beslenen ümitleri zayıflatmıştır. Aslında, Ortadoğu'ya genel bir barış gelememiş ise, bunun sorumlusu sadece İsrail değildir. Arap dünyasının sorumsuzluktan doğan dağınıklığı ve FKÖ'nün bu dağınıklık içinde yönünü şaşırmasıyla, başarısızlık tablosunun ana unsurlarından biri olduğu açıktır.

Filistin davası, Araplar için bir mukadderat davasıdır. Filistin ile işgal altındaki Arap toprakları halkının haklarının geri alınması, bir pan-Arap, yani Arap dünyasının sorumluluğudur. Araplar , olaya bu bakış açısı ile baktıkları ve Filistinlilerin tek meşru temsilcisi olarak FKÖ'nün yürüteceği "Filistin Direnişi"ne her türlü desteği vermeyi ilan ettikleri için (1973 Kasımında Cezayir, 6. Arap Zirvesi'nde ve 1974 Ekimindeki Rabat Zirvesi'nde alınan kararlarda olduğu gibi) hiçbir çözüm bu amaçla toplanacak Arap zirvesi kabul etmedikçe geçerli olmayacaktır.⁵⁶ Mısır'ın imzalamış olduğu anlaşma bu ülkelere tamamen ters düşmektedir.

Camp David Anlaşması, Filistinli Araplar'ın hiçbir temsilcisi olmadan imzalanmıştır. Ayrıca anlaşma, Filistinliler'in tüm dünya kamuoyu tarafından resmi olarak kabul edilen hakları konusunda, sessiz kalmayı tercih etmiştir.

Camp David Anlaşması, Ortadoğu barışının hareket noktası olarak, Mısır-Ürdün-İsrail sac ayağı üzerinde inşa edilmiştir. Batı Şeria yıllarca Ürdün sınırları içinde yer almıştı. Amerikan politikası ise, Batı Şeria'da bağımsız bir Filistin Devleti kurmak yerine, bu devleti federal veya konfederal sistem içinde Ürdün'e bağlı tutmak ve bu suretle de İsrail'in Filistin konusundaki endişe ve itirazlarını bertaraf etmektir.⁵⁷

Bu politikanın yürüyebilmesi için Ürdün'ün Camp David sistemiyle sıkı bir işbirliği yapması gerekiyordu. Bir bakıma, Camp David Anlaşması'nın yürüyebilmesinin kilidi Ürdün idi. Ürdün olmadığı takdirde, Amerika'nın kafasındaki formülün gerçekleşmesi mümkün değildi. ⁵⁸

Fakat, Amerika'nın, Ürdün'ü Camp David prosesine

çekme çabaları hiçbir netice vermedi. Anlaşmaya tepki gösteren Arap ülkeleriyle birlikte hareket eden Ürdün üstelik bu tepkilerin liderliğini de üstlendi.⁵⁹ Ürdün Kralı Hüseyin, 17 Mart 1979'da da FKÖ lideri Yaser Arafat ile Amman yakınlarındaki bir askeri üste yaptığı görüşmede, (1970-71'de FKÖ'nün Ürdün'den çıkarılmalarından sonra) ilk defa olarak FKÖ ile ilişkilerini yeni bir düzene soktu ve FKÖ'nün Amman'da bir temsilcilik açmasını kabul etti.⁶⁰ Suudi Arabistan ile birlikte 18 Arap devletinin Dışişleri ve Maliye Bakanları'nın 27-31 Mart tarihlerinde Bağdat'ta biraraya gelmelerine de öncülük eden Ürdün, böylece Batı ve ABD karşıtı bir politika izleyerek Batı dünyasını hayrete düşürmüştü oldu.⁶¹ Mısır Hükümeti'ne yönelik ekonomik tedbirler konusunda öncülüğü Suudi Arabistan yaptı. Çoğu kendisi tarafından karşılanan yılda 1 milyar dolarlık Arap yardımını kesti. Ayrıca, çeşitli askeri yardımlarda engellendi. Böylece Mısır bütün Arap dünyasında bir yalnızlığa mahkum edilirken, aynı zamanda geniş bir Amerikan aleyhtarlığı da ortaya çıktı. Her iki durum da Sovyetler Birliği için arzu edilen bir gelişmeydi. Camp David ve Mısır-İsrail barışına tepki, bir bakıma Sovyetlerin Ortadoğu'daki nüfuzunu arttırma imkanını vermekteydi. Bu çerçevede içinde de Suriye, Sovyetlere daha fazla yaslanma yoluna gitti ve 8 Ekim 1980'de Sovyet Rusya ile Suriye arasında "Dostluk ve İşbirliği Anlaşması" imzalandı.⁶² Arap ülkelerinin Mısır-İsrail barışına karşı açtıkları kampanya BM'de de devam etti. Camp David anlaşmalarının BM dışında FKÖ katılmadan yapılmış olması nedeniyle geçersiz oldukları ve bu gibi ayrı kısmi anlaşmaların BM ilkelerine ters düştüğü ve Ortadoğu barışının "bölünmez bir bütün" olduğu belirtilerek, bu tür ayrı anlaşmaların adil ve kapsamlı bir barış ilkesini ihlal ettiği ileri sürüldü.⁶³

Camp David'de, Batı Şeria ve Gazze'ye 5 yıl içinde özerklik vadeden İsrail, daha 1978'de Batı Şeria'da yeni Yahudi yerleşimleri kurmaya başladı. 1967 Savaşı'nda ele geçirdiği ve o zamandan beri işgal altında tuttuğu Doğu Kudüs'ü Temmuz 1980'de, Suriye'nin Golan Tepeleri'ni Aralık 1981'de ilhak etti. Başkentini Tel Aviv'den "Birleşik Kudüs"e taşıdı. İsrail'in bu

eylemleri ve büyük elçiliklerini Kudüs'e taşıyan ülkeler, BM'nin 476 ve 478 sayılı kararlarıyla kınandı.⁶⁴

YENİ BARIŞ PLANLARI

Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat, Yom Kippur Savaşı'nın yıldönümü dolayısıyla 6 Ekim 1981 günü yapılan askeri geçit töreninde, tören birliklerinde yer alan bazı askerlerin kendisine ateş açması sonucu öldürüldü. Enver Sedat'ın öldürülmesi üzerine Devlet Başkanlığı'na gelen Hüsnü Mübarek, Camp David anlaşmaları ile Mısır-İsrail barış anlaşmasına Enver Sedat kadar bağlı idi. Fakat Enver Sedat'tan çok farklı bir politika da izlemek istiyordu. Arap dünyası ile eski münasebetleri yeniden canlandırmayı ve Arap dünyasına Mısır'ın yeniden dönmesini arzu ediyordu. Bu nedenle İsrail ile araya mesafe koymaya ve Arap ülkelerine yakınlaşan bir politika izlemeye başladı.

Dolayısıyla, bölgenin yeni gelişmeleri içinde, barış prosesi için yeni formüller ortaya atılmaya ve yeni yollar aranmaya başladı. Bu yeni yollar, çeşitli taraflardan ortaya atılan "Barış Planları" şeklinde oldu. Bu barış planları Filistin sorununa bir çözüm getirme amacını taşımakla beraber, bunlar, 1975 yılından başlayarak 1982 yılında en yüksek gerginliğe ulaşan, Lübnan gelişmeleri içinde ortaya atıldıklarından, o gerginlik atmosferi içinde hiçbir sonuca ulaşamadılar.

Yeni barış planlarının ilki, Avrupa Ekonomik Topluluğu'ndan (AET) gelmiştir. AET'nin 1980 Haziran ayında yayınladığı "Venedik Deklerasyonu", BM Güvenlik Konseyi'nin 242 ve 338 sayılı kararlarını onaylarken, Ortadoğu'da köklü bir barışın sağlanması için iki maddenin daha gerekli olduğunu vurguladı: Filistin halkına kendi kaderini kendisinin tayin etme hakkının verilmesi ve bölgedeki tüm ülkelerin -İsrail dahil- barış ve güven içinde varlığını sürdürebilmesi.⁶⁵

ABD Başkanı Ronald Reagan 1982 yılında, Camp David Anlaşması'nı, Ortadoğu politikasının kaynağı olarak dikkate alırken, bazı konularda Avrupa ülkelerinin görüşlerine daha

yaklaşan bir girişimde bulundu. "Reagan Planı"nda, ABD'nin özerklik dışında bir Filistin Devleti kurulmasını desteklemeyeceği gibi İsrail'in Batı Şeria ve Gazze işgallerini sürdürmesini de kabul edemeyeceği açıklanmaktaydı. ⁶⁶

Bu arada, 6-9 Eylül 1982 tarihleri arasında Fas'ta Fes kentinde yapılan Arap zirvesinde onaylanan "Arap Barış Planı", Suudi Arabistan Kralı Fahd'ın 7 Ağustos 1981 tarihli planını ⁶⁷ esas alan barış planı ile Reagan'ın planı arasında, Filistin sorununun çözümüne ilişkin büyük yaklaşımlar farklılıkları vardı. Reagan planı, Filistin halkının kendi geleceğini belirleme hakkını ve kendi devletini kurma hakkını dikkate almazken, Fes planı bu hakları onaylamaktadır. Aynı şekilde, Reagan planı, FKÖ'nü tanımazken, Fes planı onu Filistin halkının tek meşru temsilcisi olarak kabul ediyor. Gene, Reagan planı İsrail'in işgal ettiği topraklarda kurduğu yerleşim yerlerinin dondurulması gereğinden söz ederken, Fes planı yerleşim yerlerinin terkedilmesini istiyordu.⁶⁸

Fes'de onaylanan Arap planıyla, Sovyetler Birliği'nin, Ortadoğu'daki sorunun çözümüne ilişkin görüşleri arasında, birçok bakımdan ciddi çakışmalar olması da dikkate değer bir durumdur. Leonid Brejnev'in 15 Eylül 1982'de yaptığı bir konuşma ile açıkça belirtilmemesine rağmen 9 Eylül 1982 tarihli Fes planını desteklediği anlaşılmaktadır. ⁶⁹

Diğer taraftan, FKÖ'nün parlamentosu mahiyetindeki Filistin Milli Konseyi, 22 Şubat 1983'de Cezayir kentinde yaptığı 16. toplantısında kabul ettiği kararlarla ⁷⁰, Fes Planı'nın Filistinlilerin asgari istekleri olduğunu belirterek, Reagan planını tümünden reddetmiştir.

Böylece, Filistin sorununun çözümü için üç çelişik eğilim ortaya çıkmış oluyordu. Birincisi, bunu Camp David anlaşmaları çerçevesinde, yani Gazze Şeridi ile Batı Şeria bölgesinde İsrail işgali altında yaşayan Filistinlilere, bazı yerel yönetim haklarının verilmesiyle yetinilmesini isteyen İsrail eğilimidir.

İkincisi, Başkan Reagan'ın yeni planıdır ki, bilindiği gibi

Gazze Şeridi ile Batı Şeria'nın İsrail tarafından Ürdün'e verilmesini ve oralarda Ürdün'e bağlı özerk bir Filistin varlığının kurulmasını öngörüyordu.

Üçüncüsü, bağımsız bir Filistin devletinin kurulması yönünde ısrar eden Arap devletlerinin, Fes zirvesinde kararlaştırdıkları çözümdür.

İSRAİL'İN LÜBNAN'I İŞGALİ

1981'e gelindiğinde güneyde FKÖ gerillaları İsrail'e saldırılarına devam etmektedirler. İsrail de bunlara cevap verdiği için İsrail-FKÖ mücadelesi hızlı bir şekilde sürüyordu. İsrail, Lübnan topraklarının FKÖ üssü olarak kullanıldığı ve FKÖ'nün İsrail'e Lübnan topraklarından saldırdığı gerekçesiyle Beyrut ve Güney Lübnan'ı bombalamaya başladı. İsrail birlikleri bir hafta içerisinde Beyrut'u kuşatarak Lübnan'ın işgaline başladılar. İsrail'in hedefinin, Kuzey İsrail sınırlarının güvenliğini sağlamak bakımından, Lübnan'ın güneyini FKÖ teröristlerine karşı temizlemek olduğu ileri sürülmekteydi.⁷¹

Yaser Arafat da dahil olmak üzere FKÖ askerleri ağır silahlarını bırakarak 21 Ağustos-1 Eylül 1982 tarihleri arasında Amerikan, İtalyan ve Fransız askerlerin gözetiminde Batı Beyrut'u terkettiler. Böylece, Filistinliler bir kez daha çeşitli Arap ülkelerindeki mülteci kamplarına dağılırken FKÖ merkezi de Tunus'a taşındı. Bununla birlikte geride 14.000'e yakın ölü, 30.000'e yakın yaralı ve Filistin savaşçılarından temizlenmiş bir Beyrut kaldı. İsrail ise Kuzey Beyrut'ta amacına ulaşmış olmasına rağmen varlığını sürdürmeye kararlıydı.⁷²

İsrail işgali altındaki Lübnan'da 23 Ağustos 1982'de yapılan seçimlerde, Beşir Cemayel Cumhurbaşkanı seçildi.⁷³ Ne var ki, daha yemin edip, görevine başlayamadan bombalı bir suikast sonucu öldürüldü. Yerine daha ılımlı ve ağırlığı olan kardeşi Emin Cemayel seçildi.⁷⁴ Bu seçim, Arap dünyasında da sempatiyle karşılandı.

Bu arada, Beyrut'un boşaltılmasından sonra İsrail kuvvetleri Müslüman mevzilerini daha da ileri götürerek Beyrut'un gü-

neyindeki Filistin mülteci kamplarının yakınlarına kadar geldiler. İsrail kuvvetlerine komuta eden Ariel Sharon, FKÖ'nün, Beyrut'tan ayrılırken geride 2.000 kadar gerilla bıraktığını ve bunların Filistin mülteci kamplarındaki siviller arasında saklanmakta olduğunu ileri sürüyordu. Sharon'un bu görüşü, İsrail Hükümeti tarafından da paylaşılmaktaydı. Diğer taraftan Çok Uluslu Kuvvet'in 10 Eylül'den itibaren Beyrut'tan ayrılması ve Lübnan ordu birliklerinin zayıf olması nedeniyle, şehrin güvenliği İsrail ve Falanjistlere kaldı.

Bu şartlar altında 16-17 Eylül 1982 gecesi, Sabra ve Şatilla kamplarındaki katliam meydana geldi.⁷⁵ Resmi kaynaklara göre, 1000'i aşkın mülteci katledilmişti. Olay tüm dünyada ve İsrail'de büyük yankılara yol açtı ve üst düzey İsrail yetkilileri istifaya zorlandı. Bütün dünyada büyük tepkiler uyandıran bu olayların arkasından, Filistin meselesinin çözümü ve Ortadoğu barışının sağlanması için çalışmalar başladı. Ortaya atılan çeşitli formüllere yukarıda değinilmişti.

Arka arkaya gündeme gelen bu barış planları bir sonuç vermedi ve kesin bir sonuç sağlanamadı.

FİLİSTİN AYAKLANMASI (İNTİFADA)- 1987

Yukarıda belirtilen gelişmelerden sonra Arafat'ın amacı Filistin sorununu uluslararası bir konferansa götürme istikametinde, diplomatik faaliyetlerini arttırmaktı. Fakat bu konuda başarılı olamadı. Bununla birlikte, Batı Şeria ve Gazze halkının 1987 Aralık ayı başında ayaklanarak, İsrail askerlerine karşı silahsız "taş"lı ve "sopalı" bir mücadeleye (intifada) girmesi Filistin devletinin ilanını hızlandıran bir olay oldu. Yaklaşık 5 yıldır süren intifada sırasında 1400 Filistinli öldü, 89.000'i yaralandı, 6.500 Filistinli sakat kaldı. 340.000 de tutuklama olayı söz konusu oldu.⁷⁶

Günümüze kadar uzanan barış sürecini muhtelif şekillerde etkileyen en önemli olaylardan birisi hiç şüphesiz bu intifada hareketidir.⁷⁷ Ayaklanma, bu bölgede daha evvel yer yer ve dağınık şekilde görülen isyanlarla kıyaslanılabilecek şe-

ORTADOĞU İÇİN HAZIRLANAN

	1. PLAN	2. PLAN
	Camp David Anlaşmaları Eylül 1978	AET Veredik Deklarasyonu 13 Haziran 1980
BM. Gv. Kns. 242 sayılı kararının onayı	İsrail ile komşuları arasındaki soruna barışçı bir çözüm getirecek temel koşulların hepsi BM Güvenlik konseyi 242 sayılı kararında var.	Deklarasyon, BM Güvenlik Konseyinin 242 ve 338 sayılı kararlarını temel alıyordu.
Toprak	Görüşmelerde, BM'nin 242 ve 338 sayılı kararlarının tümü esas alınmalıdır.	İsrail'in 1967'den beri sürdürdüğü işgal durumuna son verilmelidir.
Filistinlilerin hakları	Görüşmelerin sonuçları, Filistin halkının hakları ve haklı gereksinimlerini tanımalıdır.	Bölgede yaşayan tüm halklara adalet ve bu arada Filistin halkının da yasal haklarının tanınması. Filistin halkı sadece mülteci değildir ve kendi kaderini kendi tayin etme hakkını kullanabilmelidir.
Filistin Devleti	Mısır, İsrail, Ürdün ile Batı Şeria ile Gazze'den seçilen temsilciler arasındaki geçiş döneminde Batı Şeria ve Gazze'nin statüsü hakkında görüşme yapılması.	Filistinlilere kendi kaderini tayin etme hakkı; Seçme hakkının Filistinlilere verilmesi
FKO/ Filistinlilerin temel	Filistin halkı, Filistin sorununu içeren görüşmelere katılmalıdır.	FKO görüşmelere katılmalıdır.
Güvenli sınırlar ve İsrail'in de güvenliğinin tanınması	Egemenlik, toprak bütünlüğü ve güvenli sınırlarında barış içinde yaşamak bölgedeki tüm devletlerin hakkıdır.	Bölgedeki tüm devletlerin -İsraili dahi- varoluşu hakkı ve güvenliği altında olmaları tanınmalıdır. Güç kullanmaktan vazgeçilmelidir.
Batı Şeria ve Gazze'deki yerleşme merkezleri	Değilmedi.	Yerleşme merkezleri barış girişimlerinde önemli bir engel oluşturmaktadır ve uluslararası yasalara göre kanunsuz sayılıyorlar.
Geçiş süresi	Geçiş süresi, Batı Şeria ve Gazze'de serbest seçimlerin yapılmasından sonra 5 yıldan fazla sürmeyecektir. Geçiş süresinin en geç üçüncü yılında Batı Şeria ve Gazze'nin statüsü görüşmeleri başlayacak.	Değilmedi.
Kudüs	Değilmedi: Mısır ve İsrail bu konudaki tutumlarını anlaşmaya dahil edemeyen yan mektuplarda belirtir.	Kudüs'ün statüsünü değiştirecek hiçbir tek yanlı girişimde bulunulmadı, bu konuda varılacak herhangi bir anlaşma, bölgedeki kutsal yerleri ziyareti serbest kılacak nitelikte değildir.
Garantiler	BM Güvenlik Konseyi barış anlaşmalarını onaylayacak ve tüm maddelerini çiğnenmeden uygulanmasını garanti altına alacak. Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri barış anlaşmalarını altını imzalayıp tüm maddelerine saygı göstermesini garanti edecek.	Barışçı bir çözüm için gerekli garantiler, Güvenlik Konseyi'nin karar ile BM tarafından sağlanacak ve gerekirse diğer ortak olarak onaylanan işlemler de esas alınabilmektedir.

BEŞ ANA BARIŞ PLANI VE FARKLARI

3. PLAN	4. PLAN	5. PLAN
Heagan Planı 1 Eylül 1982	Fes arap Planı 9 Eylül 1982	Brejnev planı 15 Eylül 1982
BM'nin 242 sayılı karar, ABD'nin Ortadoğu barış girişimlerinde temel taşı olarak alınmaya devam edilecek.	Değilmedi	242 sayılı karar desteklendi.
BM'nin 242 sayılı karar geçerlidir ve Batı Şeria ile Gazze'yi kapsamaktadır. İsrail'in geri çekilmesi karşılığında verilecek barış vaadi ile orantılı olacaktır.	İsrail 1967'de işgal ettiği tüm Arap topraklarından çekilmelidir.	1967 yılından beri İsrail işgalinde bulunan tüm topraklar Araplara geri verilmelidir.
Yasal haklar ve haklı gereksinimler; Filistinliler sadece mülteci değildir.	Kendi kaderini tayin hakkı tanınması ve dönmek isteyenlere tazminat verilmesi.	Anavatanlarına dönme hakkı tanınması ya da tazminat ödenmesi
Filistinlilerin Batı Şeria ve Gazze'de Ürdün ile birlikte kendi kaderini tayin etme hakkı. ABD bağımsız Filistin devletini desteklemeyiz, İsrail'in de işgal veya ihlak etmesini kabul etmez.	Bağımsız bir Filistin devletinin kurulması; geçici olarak BM adına bölgenin idare edilmesi.	Filistinlilerin kendi bağımsız devletlerini kurmak ellerinden alınmayacak bir haklır.
Batı Şeria ve Gazze'nin geleceği, o topraklarda yaşayanlar ile İsrail ve Ürdün'ün ortak çalışmasıyla saptanmalıdır.	FKO, Filistin halkının tek yasal temsilcisidir.	Filistin Arap halkına kendi kaderini kendi tayin hakkı verilmelidir. FKÖ, Filistin Arap halkının tek yasal temsilcisidir.
İsrail'e güvenli bir gelecek saptanmalıdır. Sınırlar ise görüşmelerle saptanacaktır.	BM Güvenlik Konseyi, "bölgedeki bağımsız Filistin devleti de dahil olmak üzere" tüm devletler arasındaki barışı garanti altına almaktadır.	İsrail ile Arap komşuları arasındaki sınırlar ihlal edilmemiş olarak kabul edilmelidir. tüm bölge devletlerinin güvenli ve bağımsız olarak varlığını sürdürmesi garanti altına alınmalıdır.
Merkezler hemen dondurulmalıdır. "ABD, yerleşme merkezi kurmak için yeni topraklarda çalışma yapılmasını desteklemeyecektir."	1967'den beri İsrail tarafından kurulan yerleşme merkezleri kaldırılmalıdır.	Özellikle bu konuya değinilmedi. Sadece bağımsız bir Filistin devletinin "İsrail işgalinden kurtarılması" topraklarda kurulması öngörüldü.
Batı Şeria ve Gazze'deki Filistinlilerin öz yönetim için yapılan seçimlerden sonra tam bir özerklik içinde yaşayacakları beş yıllık geçiş dönemi başlayacak.	Batı Şeria ve Gazze birkaç ayı aşmayacak bir geçici süre için BM'nin denetimine verilmelidir.	Değilmedi.
Kudüs bölünmez olarak kalmalıdır. son statüsü görüşmeler ile saptanabilir.	İsrail, Kudüs'ün Arap kesiminden çekilmelidir. Kudüs bağımsız Filistin devletinin başkenti olmalıdır. Aynı dinden olan kimselere tapınma hürriyeti konusunda garanti verilmelidir.	Doğu Kudüs geri verilerek Filistin devletinin bir parçası olmalıdır. Kudüs'teki üç dine ait kutsal yerlere serbestçe giriş garantisi altına alınmalıdır.
Değilmedi.	Güvenlik konseyi bölgedeki tüm devletlerin barış içinde yaşaması için tüm garantileri verecek ve Fes doruğunda onaylanan tüm maddelerin uygulanmasını garanti altına alacaktır.	Barış hakkındaki tüm uluslararası garantiler BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri tarafından verilecek.

kilde, bütün şehirlere ve köylere kadar uzanmış, iyi örgütlenmiş, yürütölmüş ve yürütölmekte olan bir harekettir.

2 Ağustos 1988'de Ürdün, Batı Şeria ve Doğu Kudüs üzerindeki egemenlik iddialarından vazgeçtiğini dünya kamuoyuna duyurdu. Dolayısıyla, söz konusu olan toprakların Filistin toprakları olduğu daha da kesinleşti. Kral Hüseyin verdiği bir demeçte, "Biz Filistin Halkının yegâne temsilcisi olan FKÖ'nün bizden ayrı, bağımsız bir Filistin Devleti yolundaki isteğine saygı duyuyoruz." diyordu.⁷⁸

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 242. sayılı kararı, 1967 Savaşı öncesi sınırları meşru sayıyordu, ama Ürdün'ün vazgeçmesi üzerine, ne Gazze'de ne Batı Şeria'da, ne de Doğu Kudüs'te herhangi bir devletin meşru egemenliği söz konusu değildi.

Böylece, Filistin topraklarında bir devlet ilan etme imkanı sağlanmış oldu. FKÖ'nün Parlementosu mahiyetindeki Filistin Milli Konseyi, 15 Kasım 1988'de Cezayir'de yaptığı toplantıda Bağımsız Filistin Devleti'nin kurulduğunu ilan etti.⁷⁹

İçinde Türkiye'nin de bulunduğu 40 kadar devlet, Filistin Devleti'ni tanıdı.⁸⁰ Bununla birlikte esas amaç, ABD'nin ve Batılıların desteğı idi. Bu nedenle, Arafat 14 Aralık 1988'de verdiği bir demeçte, 242 sayılı kararı kabul ettiğini, Filistin Devleti olarak terörizmi reddettiğini ve İsrail'in varlığını tanıdığını açıkladı.⁸¹

Amerika Birleşik Devletleri, "Filistin sorunu" tarihinde ilk olarak, 16 Aralık 1988'den itibaren FKÖ ile Tunus'ta diyaloga başladı.⁸² Bununla birlikte, bağımsız Filistin Devleti'ni resmen tanımadı.

"Filistin Bağımsızlığı" hem Amerika'yı hem de Avrupa Topluluğu'nu İsrail'e baskı yapmaya yöneltmiştir. Amerika, FKÖ'ye karşı uyguladığı boykotu kaldırmış ve FKÖ'nün yeni barış yaklaşımını dikkate almıştır. Bu arada, "Mübarek Planı", "Baker Planı" gibi çeşitli barış planları hazırlanmış, fakat hiçbirisi İsrail ve Filistin tarafından kabul görmemiştir.⁸³

Bununla birlikte, ABD Dışişleri Bakanı James Baker'in

1991 yılı boyunca yürüttüğü, Arap ülkeleri -Suriye, Ürdün, Lübnan, Mısır- ile İsrail'i bir Ortadoğu Barış Konferansı'nda bir araya getirmeyi amaçlayan mekik diplomasisi, tarafların 30 Ekim 1991'de Madrit'te buluşmayı kabul etmesiyle olumlu sonuçlandı.

ORTADOĞU BARIŞ KONFERANSI

20 Ekim 1991 tarihinde İsrail Hükümeti'nin yaptığı toplantıda, 30 Ekim 1991'de İspanya'nın başkenti Madrit'de toplanacak olan Ortadoğu Barış Konferansı'na katılmayı kabul etmesinden sonra, Barış Konferansı'nın önünde hiçbir engel kalmamıştı.

Ortadoğu'nun 100.000 dolayında ölü ile en kanlı savaşlarından biri olan Körfez Savaşı,⁸⁴ diğer taraftan ABD'nin, Sovyetler Birliği'nde meydana gelen köklü değişikliklerden sonra tek süpergüç haline gelmesi, Irak'ın, 14 aydan bu yana süren uluslararası ekonomik ambargoyla çöküşü, İsrail'i ve Arapları barışı görüşmeye razı etmek için ABD'ye kendi koşullarını zorlama olanağını vermiş oldu.

İç sorunlarla güçsüzleşen Moskova, dış politikada, Körfez krizinin başından itibaren ABD'nin saflarında hareket etmeye başladı. Bu durum ise birçok düğümün çözülmesine yararmıştır. Böylece, ABD tek başına hareket edebilme serbestisine kavuşmuştur.

Madrit Barış Konferansı'nda, İsrail, Suriye, Ürdün, Lübnan, Mısır ve Filistinliler doğrudan katılan taraflar olarak yer aldılar. BM, AT, Arap İşbirliği Konseyi ve Mağrip Birliği ise gözlemci olarak dahil oldular. Filistinliler Konferansa, İsrail ile ortak bir heyet halinde katıldılar. Konferansa katılan Filistin heyetinin oluşumu uzun süre tartışmalara yol açmış, İsrail, FKÖ ile doğrudan bağlantısı olan ya da Doğu Kudüs'ten gelen Filistinli temsilcilerin konferansa katılmasını reddetmişti. Bu sebeple de Filistin heyeti, bölgede yaşayan Filistinlilerle, Ürdün-Filistin delegasyonu olarak oluşturulmuş ve 14 üyelik delegasyonun 7'sini Filistinliler teşkil etmiştir.

Tarafların değişik tutumlarla gittiği Madrit'te önemli bir anlaşma beklenmiyordu. Ancak, 43 yıllık düşmanlık ve savaş dönemini sona erdirmeye yolunda ilk adımların atılacağı umut ediliyordu.

Konferansta büyük sonuçlar beklenmeyişinin nedenini tarafların görüşlerinden taviz vermeden Madrit'e gitmeleri oluşturmuştur. Araplar "barışa karşı toprak" ilkesi uyarınca İsrail'in işgal altında tuttuğu topraklardan çekilmesini istiyor, İsrail ise toprak vermeye niyeti olmadığını açıklamış bulunuyordu.⁸⁵ Konferansa katılan tarafların tutumlarını şöyle özetlemek mümkündür:

İsrail, 1979'da Mısır ile yaptığı gibi, Arap ülkeleri ile doğrudan ikili görüşmelerle barış anlaşmaları imzalamak istiyordu. Konferansın, BM Güvenlik Konseyi'nin 1967 tarih ve 242 sayılı kararı uyarınca "Barışa karşı toprak" ilkesine dayanmasını istemiyordu. Mısır'a, Sina'yı iade ederek 242 No'lu karara uymuş olduğunu ileri sürüyor ve Batı Şeria için idari özerklik konusunu görüşebileceğini belirtiyor, ancak, bu bölgeyi, Doğu Kudüs'ü ve Golan'ı iade etmeye yanaşmıyordu.

Filistinlilerin nihai hedefi, Batı Şeria ve Gazze'de, başkentinin Doğu Kudüs olacağı bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasıydı. Filistin devleti kurulmadan önce bir süre için özerk yönetim döneminden geçmeyi kabul ediyorlardı.

Ürdün, Filistinlilerle ortak heyet halinde konferansa katılıyor, ancak, Filistinlileri ilgilendiren sorunların yalnızca Filistinliler tarafından saptanabileceğini belirtiyor, bununla birlikte, bir Ürdün-Filistin konfederasyonuna soğuk bakmıyordu.

İsrail'le ilk kez doğrudan görüşmeyi kabul eden Suriye, İsrail'in Golan'dan ve Güney Lübnan'dan çekilmesini istiyordu. İsrail, işgal altındaki topraklardan çekilmeyi kabul etmediği takdirde konferansın üçüncü bölümüne ⁸⁶ katılmayacağını açıklıyordu. Lübnan da, BM Güvenlik Konseyi'nin 425 no'lu kararı uyarınca, İsrail'in Güney Lübnan'dan çekilmesini istiyordu. Mısır ise, İsrail'in işgal altında tuttuğu tüm Arap topraklarından çekilmesini istiyordu.

Diğer taraftan İsrail ile Araplar arasındaki en önemli anlaşmazlık konularından biri de İsrail'in işgal altındaki topraklarda izlediği yerleşim politikasıydı. İsrail, işgal altındaki toprakların yaklaşık yarısını mülkiyetine geçirerek, buralara 100 bin Yahudi yerleştirmişti. Arap ülkeleri ve ABD, İsrail'in bu yerleşim politikasına son vermesini istiyorlar, fakat İsrail bunu reddediyordu.

Diğer taraftan, Konferans başlamadan önce tarihte ilk kez bir Sovyet Devlet Başkanı (Mihail Gorbaçov) ile İsrail Başbakanı (İzak Şamir) bir araya gelerek ikili görüşmeler yaptılar. Böylece, Sovyetler ve İsrail'in aralarındaki diplomatik ilişkileri 24 yıl sonra tekrar başlatma kararı da bölgede barışa uzanan yolda ilginç bir gelişmeydi.⁸⁷

Madrid'te başlayan Ortadoğu Barış Konferansı, ideolojik kökleri 3.000 yıl geriye gidebilen ve son 43 yıldır dünyayı defalarca kana bulamış bir ihtilafın sona erdirilmesi için bu güne kadar elde edilmiş en büyük fırsat oldu. Bununla birlikte, daha Konferans'ın ikinci günü İsrail ile Arap ülkeleri arasındaki derin görüş ayrılıklarının giderilmesinin ne kadar zor olduğu ortaya çıktı.

İsrail, barış karşılığında toprak verilmesine kesinlikle yanaşmayacaklarını ifade etti. Arap ülkeleri ise Ortadoğu'da barışın, BM prensiplerine ve özellikle İsrail'in 1967 yılında işgal ettiği topraklardan çekilmesini öngören 242 ve 338 sayılı Güvenlik Konseyi kararlarına dayandırılması gerektiğini ve İsrail'in barış karşılığı toprak vermesinin şart olduğunu savunmaktaydılar.⁸⁸

3 Kasım 1991'de Barış Konferansı'nın ikinci aşaması olan ikili müzakereler Madrid'te başlamış, ancak bu görüşmelerin neredede devam edeceği hususu belirlenmemiştir. İlk doğrudan görüşme, Ürdün-Filistin ortak heyetiyle İsrail heyeti arasında gerçekleşmiştir. Suriye ve Lübnan da ABD'nin ağırlığını koymasıyla ikili görüşmelere razı olmuşlardır.

9 Aralık 1991'de ikili görüşmeler Washington'da devam etmiştir. Washington'a gelen Suriye, Ürdün ve Filistin heyeti,

İsrail'in politikasını sert bir dille eleştirmişlerdir. İsrail heyetinin, Batı Şeria ve Gazze Şeridi'nde Filistinlilere yaşadıkları topraklar üzerinde kendi devletlerini kurma hakkı tanımayacağını açıklamaları neticesinde bu görüşmelerden de bir sonuç çıkmamıştır.

Ortadoğu barış görüşmelerinin bölgesel işbirliğiyle ilgili ve Türkiye'nin de dahil olduğu üçüncü aşamasının, 28-29 Ocak 1992'de Moskova'da yapılması öngörülmüştür. Moskova Konferansı 28 Ocak tarihinde başlamıştır. Düzenleyicisi olan ABD ve SSCB'nin dağılmasından sonra onun yerine geçen Rusya Federasyonu'na ilaveten, Türkiye de dahil 20 ülke katılmıştır. Bu konferansta, çok taraflı görüşmelerde ele alınacak konuların belirlenmesi ve çalışma gruplarının oluşturulması sağlanmıştır.⁸⁹ Ortadoğu Barış Konferansı'nın ikinci safhasına ait ikili görüşmelere 1992'nin Şubat, Mart ve Nisan aylarında Washington'da devam edilmiş ama tam ve net çözüme ulaşılamamıştır. Olumsuzluklarla dolu birikimler ve barış sürecinde taraf heyetlerin uzlaşmaz tutumlar göz önünde bulundurulduğunda bölgede Arap-İsrail barışının en az 1990'lı yıllarda gerçekleşmeyeceği düşünülebilir. Bununla birlikte ABD'nin Ortadoğu'da bir çözüm bulunmasına kararlı olduğu açıktır. ABD'nin tek süper güç olarak kalması, Ortadoğuda yumuşama şansını arttırmıştır. SSCB'nin dağılması bölgede dengeleri değiştirmektedir. Arapların eskisi gibi sırtlarını dayayabilecekleri bir Sovyetler Birliği yoktur artık. Bununla birlikte, Soğuk Savaş sonrasında İsrail de, kendisine pek ihtiyacı kalmayan ABD'ye güvenmemektedir.

1993 BARIŞ PROSESİ

Yıllar boyunca tüm dünyayı tedirgin eden, bölgede yaşanan çalkalanmalar ve çatışmalardan dolayı "saatli bomba"ya benzetilen Ortadoğu'da nihai barışın temelleri artık atılmaya başlanıyor. Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve bu olgunun Ortadoğu'ya izdüşümü olan Körfez Savaşı neticesinde oluşan gelişmeler 1991'de Madrid'te Ortadoğu Barış Konferansı'nın yolunu açmıştı.

Ortadoğu insanı için barış ve silahsız günlere doğru ilk adım 13 Eylül 1993'de Washington'da atılan imza ile İsrail-Filistin arasında belgelendi. İmza töreninde Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Bill Clinton, İsrail Başbakanı İzak Rabin, FKÖ lideri Yaser Arafat, Rusya Dış İşleri Bakanı Andrei Kozirev, Arafatın yardımcısı Mahmud Abbas, İsrail Dış İşleri Bakanı Şimon Peres ve ABD Dış İşleri Bakanı Warren Christopher hazır bulundular. İsrail adına anlaşmayı Dış İşleri Bakanı Şimon Peres, FKÖ adına ise Mahmud Abbas (asıl adı Ebu Mazen) imzaladı.

İsrail'in askerlerini Gazze ve Eriha'dan çekme önerisiyle başlayan süreç, Örgüt içindeki güçlü grupları Tunus'ta toplayan Yaser Arafat'ın kendisine karşı yürütülen sert muhalefete rağmen başta El-Fetih olmak üzere bir çok gruptan gerekli desteği alarak İsrail'in bu planını kabul etmesiyle gelişme gösterdi. El-Fetih'in 18 kişilik yürütme kurulunda sadece 6 kişi Gazze-Eriha planına karşı çıkmıştır.⁹⁰

Dolayısıyla, Ortadoğu'daki barış çabalarının sadece Filistin ile sınırlı kalmayacağı ve Lübnan'ın da İsrail'le anlaşma yoluna giderek tüm bölgede barışın söz konusu olacağı tezi ileri sürülmeye başlandı.

Sonuçta, 40 yılı aşkın süredir devam eden kanlı mücadelelerden sonra, Gazze-Eriha planı Ortadoğu'da barış ve huzur ortamı için önemli bir adım atılmasını sağladı. Aynı zamanda barışla birlikte, bu planı FKÖ içindeki muhaliflere kabul ettirmek için büyük çaba harcayan Yaser Arafat tarihi bir sorumluluğu da üzerine almış oldu.

Yıllardır savaş ve yoksulluk içinde yaşayan Filistinlilerin gerçek anlamda huzura kavuşması Arafat için büyük önem taşımaktaydı. Filistin Devleti'ni kurmak için yola çıkan FKÖ, bir anda Batı dünyasının ve Arap ülkelerinin büyük desteğini arkasında buldu. Bir çok Arap ülkesi Filistin halkına para yardımı yapmaya hazır olduklarını açıklarken, Dünya Bankası Gazze ve Eriha'nın gelişmesi projesine 3 milyar dolarlık (36 trilyon lira) kredi vereceğini bildirdi. Suudi Arabistan Kralı Fahd, Başkan Clinton'a, diğer Arap ülkelerinin Filistinlilere yardımda bu-

lunması için aracı olmaya hazır olduklarını, kendi ülkesinin de FKÖ'ye büyük para yardımında bulunacağını açıkladı. Aynı zamanda bu plan Camp David anlaşmasında olduğu gibi sadece ABD'nin desteklediği bir plan değildi. Bu kez Japonya, AT, İskandinav ülkeleri ve Zengin Körfez ülkelerinden gelecek yardımlarla, barış planına destek vereceğini tüm dünya ilan etmiş oluyordu. 91

Ortadoğu barışının, tüm dünyadaki ekonomik dengeleri etkileyeceği açıktır. Diğer taraftan hem Filistin, hem de İsrail silah harcamalarını azaltıp bu paraları doğrudan ekonomilerine kaydıracaklardır.

Ortadoğu'da tarih yeniden yazılmaya ve sınırlar yeniden çizilmeye başlanıyor. İsrail ve Filistinliler arasında 45 yıldır süren savaş yerini barışa bırakıyor. FKÖ, İsrail'i tanıdığına ilişkin anlaşmayı imzaladıktan sonra 92 (9 Eylül 1993), İsrail Başbakanı İzak Rabin de FKÖ'yü Filistin halkının yasal temsilcisi olarak tanıdıklarını kabul eden belgeyi imzaladı (10 Eylül 1993). 93 Böylece, İsrail ile FKÖ'nün birbirlerini tanımaları barış için atılan en önemli adım oldu. Aynı zamanda, İsrail ile Arap ülkeleri arasındaki çatışmaların çözümünde ilk basamağını oluşturdu. İsrail Devleti'nin kurulduğu 1948 yılından bu yana İsrailliler ile Filistinliler arasında ilk kez bir antlaşma imzalanmış oluyordu.

Gazze Şeridi ile 'Batı Şeria'nın Eriha kentine özerklik verilmesini onaylayan anlaşma ise 13 Eylül 1993'te Washington'da imzalandı. Anlaşmaya göre; İsrail askerleri, Filistinlilere özerklik tanınacak topraklardan 4 ay içinde çekilecek; İsrailli askerler Batı Şeria ve stratejik bölgelerde güvenliği kontrol edecek, ancak Filistinliler sağlık, turizm, eğitim gibi konularda tamamen bağımsız olacaklar; İsraillilerin güvenliği için her türlü önlem alınacak, özerkliği yürütmek için Filistinliler bir konsey seçecekler ve özerk topraklarda 5 yıl boyunca yönetimi bu konsey üstlenecek.94 Böylece Filistin Devletine doğru ilk adım atılmış oldu. Görüldüğü gibi barış anlaşmasının imzalanmasıyla atılan ilk adım tarihi bir nitelik taşımaktaydı. Ancak bölgeye tam anlamıyla barışı ve düzeni ge-

tirmek pek kolay olmayacaktır. Bununla birlikte İsrail-FKÖ barışı suya atılan bir taşdır ve bu taşın yarattığı dalgalar bütün dünyayı mutlaka etkileyecektir.

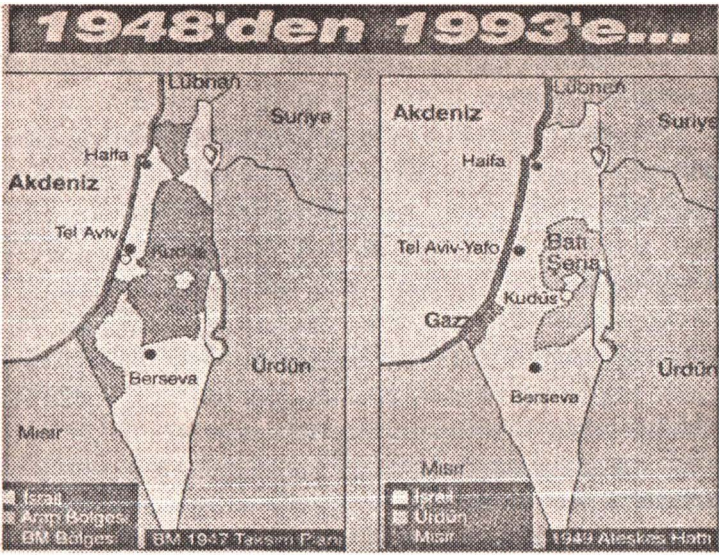
13 Eylül Filistin-İsrail anlaşmasını yakın bir gelecekte İsrail-Suriye, İsrail-Lübnan ve İsrail-Ürdün anlaşmalarının izlemesi beklenmektedir.45 yıl sonra FKÖ ile İsrail birbirini tanıdıktan sonra bu anlaşmaların en kısa zamanda gerçekleşeceği umut edilebilir.

İsrail-FKÖ arasında Washington'da imzalanan barış anlaşmasının hemen ertesi günü (14 Eylül 1993) Ürdün ve İsrailli yetkililer başlaması düşünülen barış görüşmelerinin gündeminin hazırlanması konusundaki anlaşmayı imzaladılar. Sonuçta, Filistin'in ardından Ürdün de 45 yıldır savaş halinde olduğu İsrail'i tanımış oldu.⁹⁵

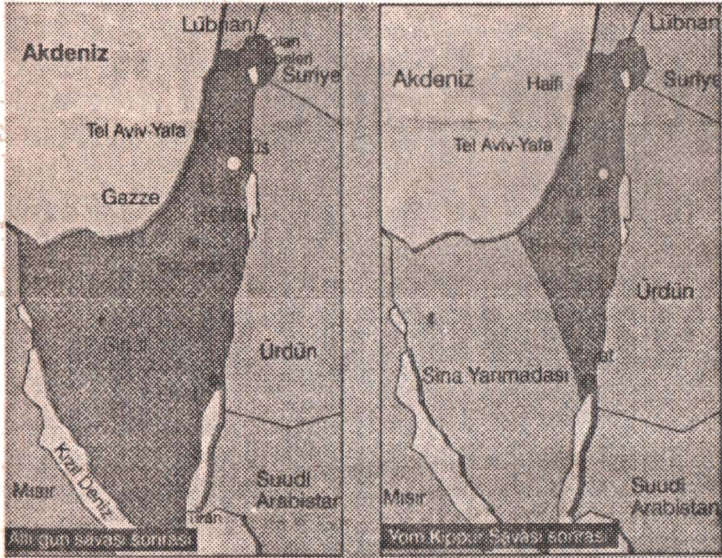
Suriye ise Golan için diretiyor ve İsrail'in 1967'de işgal ettiği Golan Tepeleri'nden çekilmeden barış imzalanmasının söz konusu olamayacağını ifade ediyordu. Beklentiler ABD'nin

İsrail-Filistin Kurtuluş Örgütü anlaşması ile, Gazze Şeridinin tamamı ile Batı Şeria'daki Eriha kentinde otonom bir Filistin yönetimi kurulacak. Bu bağımsızlığın ilk adımı olacak.

Birleşmiş Milletler kararıyla Filistin'e yerleşen Museviler 1948 yılında bağımsızlık ilan edince Mısır, Ürdün, Irak, Suriye, Lübnan, Suudi Arabistan ordularının saldırısına uğradı. Sonuçta kazanan İsrail oldu ve toprakları genişledi.

İsrail, Arapların saldırısıyla çıkan 1967 yılındaki 6 gün savaşını kazanıp sınırlarını genişletti. Araplar 1973 Ekim'inde süpriz bir saldırı başlattı. (Yom Kippur Savaşı) İsrail karşı saldırıya geçip Sina'yı aldı ancak sonra Mısır'a iade etti.

araya girerek Suriye'yi anlaşma yapmaya ikna edeceği doğrultusundadır.

Ürdün-İsrail anlaşması Ortadoğu'da yeni "barış" mantığının bir ürünüdür. İmzalanan belge şimdilik, sadece iki ülke arasındaki belirlenen müzakere gündemini içeriyor. Yani bu bir nevi "anlaşma içinde anlaşma" niteliğini taşıyor. Suriye ile İsrail arasında da buna benzer bir anlaşma sağlanması en kısa zamanda mümkün olacaktır. ABD, Golan Tepeleri'nin Suriye'ye iadesi için İsrail'i sıkıştırdığı gibi, bu stratejik bölgede güvenliğin sağlanmasını üstlenmeye yani bir miktar asker göndermeye hazır olduğunu da ifade etmiştir. ⁹⁶

BARIŞ İÇİN 10 NEDEN*

ARAFAT CEPHESİ:

1-FKÖ Körfez savaşında Irak'ı destekleyerek ciddi bir stratejik tıkanma yaşadı.

2-Körfezdeki Arap ülkelerinin parayı kısıması ve israf FKÖ'yü büyük bir mali bunalıma itti.

3-Yükselen radikal İslami hareket, milliyetçi Filistin gruplarını tehdit etti.

4-Arafat ve liderliğini yaptığı El-Fetih güç kaybına uğradı.

5-Batı dünyasının barış isteğine, FKÖ'nün direnme gücü kalmadı.

RABİN CEPHESİ

1-Ekonomik bunalımı atlatmak için askeri harcamaları kısmak zorunda olduğunu anladı.

2-OPEC üyelerinin uluslararası şirketlere ekonomik ambargosu, ülkenin elini kolunu bağladı.

3- İşgal altındaki topraklarda yükselen radikal İslami hareket (HAMAS örgütü), tedirginlik yarattı.

4-Savaş halinin sürmesi sağcı Likud Partisi'ne ve aşırı dincilere yaradı.

* Milliyet, 13 Eylül 1993

5-Batı dünyasının barış dayatmasına direnme gücü kalmadı.

Yukarıdaki nedenlere rağmen İsrail'i Filistin Kurtuluş Örgütü ile anlaşmaya zorlayan, bizce en önemli iki neden, içeride Hamas'ın FKÖ aleyhine güçlenmesi ve İran'ın ve onun şahsında bütün körfeze yayılacak ve İsrail'in güvenliğini tehdit edecek olan İslam köktencilğine karşı "savunma mevzilerini" kurmaktır.

SONUÇ

FKÖ ile İsrail arasında imzalanan tarihi anlaşma ile Ortadoğu'da yepyeni bir sayfa açılıyor. Bunu, beklenen diğer sayfalar izlerse, yani barış süreci arzulanan bir şekilde gelişirse, bölgede çok önemli oluşumlar meydana gelecek, dengeler ve stratejiler değişecektir.

Yarım yüzyıla yakın bir zaman Ortadoğu'da hakim olan "savaş mantığı" şimdi yerini giderek "barış mantığı"na bırakıyor. Arap-İsrail yakınlaşması yeni başlıyor. Gerçek barışa giden yolda herhalde daha birçok pürüzler çıkacaktır. Bununla birlikte, bu sürecin hedefe ergeç ulaşacağı varsayımı bütün dünyaya hakim olmuştur.

Tarih, herhalde bu gelişmeyi 20. yüzyılın en büyük olayları arasına kaydedecektir. Olay, alelade bir barış anlaşması değil, geniş siyasal boyutları olan, tarihi bir "barışma"dır. Bu "barışma" kuşkusuz Filistin ve İsrail liderlerinin cesareti kadar, bir takım iç ve dış etkenlerin diğer bir deyişle, uygun bir konjonktürün de sonucudur. Nitekim, aynı liderler geçmiş yıllarda da vardı. Onları, şimdi bu sonuca ulaştıran ivme, konjonktürü ve yeni ortamı görüp iyi değerlendirebilmeleridir.

Soğuk savaşın sona ermesinden sonra, Ortadoğu dış güçlerin kendi taraftarlarını destekledikleri veya kışkırttıkları bir bölge olmaktan artık çıkmıştır. Rusya devreden çıkınca Arapların bir kısmı (ve FKÖ) yalnız kalmış bu arada ABD'de barış için sıkıştırmaya başlamıştır. İsrail'de İşçi Partisi seçimden önce "barış için toprak" sloganıyla çözüm vaadinde bulunmuştur.

Diğer taraftan ekonomik zorluklar da başgöstermiştir.

Yaser Arafat da Körfez Krizi'nden uğradığı başarısızlıktan ve " Hamas " " Hizbullah " gibi radikal İslami grupların ortaya çıkmasından sonra tek çıkar yolun uzlaşma olduğuna kanaat getirdi.

Arafat'ın " tarihi olay ", Perez'in " devrim " diye nitelendirdiği FKÖ-İsrail uzlaşmasının gerçekleşmesinde işte bu nedenlerin payı vardır. Bu " barışma " fazla aksamadan gerçekleşirse, Ortadoğu'nun manzarası değişecek, yeni dostluklar, yeni dengeler oluşacaktır. İçinde Türkiye'nin de bulunduğu birçok Ortadoğu ülkesi için yeni politikalar üretme durumu söz konusu olacaktır. Daha şimdiden, turizm patlamasından, Ortadoğu Ortak Pazarı'ndan, su projesinden, bir İsrail, Ürdün, Filistin konfederasyonundan söz edilmektedir. Ne var ki açılan " barış " yolu hem çok uzun hem de çok pürüzlüdür. Her iki tarafta da anlaşmaları sabote etmek isteyen gruplar vardır. Fanatizm, Radikalizm, FKÖ-İsrail yakınlaşmasını mutlaka hedef alacaktır. Kimi bunu siyasal platformda yürütmeye çalışacak, kimi de şiddete başvuracaktır. Bunlara rağmen, bu anlaşmanın yürütülebilmesi ve amaçlara doğru ilerlemek, aynı kararlılık ve cesaretle çabaların yürütülmesine bağlıdır.

Ortadoğu'da barışın ve istikrarın kurulması Türkiye'nin de lehinedir. Bölgedeki çatışmalar, karışık ortamın yol açtığı dış müdahaleler, gelecek ile ilgili belirsizlikler, zaman zaman Türk dış politikasını açmazlarla karşı karşıya bırakmıştır. Neticede, Türkiye'nin de kurulmakta olan bu yeni barış düzeninde, kendi politikasını şimdiden yeni bir değerlendirmeye tabi tutması ve belirlemesi gerekmektedir.

Özetle, İsrail-Filistin arasındaki barış, Ortadoğu'nun siyasal coğrafyasını çok köklü değişikliklere uğratacaktır. İsrail ile birlikte, onun hemen yanında özerk bir Filistin toprağı, ki bunun yakın bir gelecekte " Filistin Devleti " nin nüvesi olacağı açıktır. Böylece İsrail'le belirli Arap ülkeleri arasında bir " barış içinde birlikte yaşama " sürecinin başlaması söz konusu olmaktadır. Birdenbire olmasa bile zaman içinde gerçekleşebileceği umudu artık çok açıktır.

DİPNOTLAR

1. Fahir ARMAOĞLU, **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları** (1948-1988), (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayını, 1988), s.3.
2. **İbid.** s.5.
3. Celal Tevfik KARASAPAN, **Filistin ve Şark-ül Ürdün**, (İstanbul: Ahmet İhsan Basımevi Ltd., 1942), s.19.
4. Bkz. Armaoğlu, **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları**, s.8-9.
5. **İbid.**
6. Bkz. Columbia Encyclopedia, 1950, "Palestine" maddesi.
7. Daha geniş bilgi için bkz. Armaoğlu, **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları**, s.10-11.
8. **İbid.**
9. Bkz., Arthur Koestler, **The Thirteenth Tribe** (New York: Random House, 1976),
10. Yahudilerin dünya ülkelerine dağılışı ile ilgili rakamlar ve ülkelerin isimleri için bkz. Armaoğlu, **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları**, s.11.
11. Osmanlı yönetiminde Filistin için bkz., Mim Kemal Öke, **Siyonizm ve Filistin Sorunu** (1880-1914), (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1982), s.3-19.
12. **İbid.**, s.17.
13. Dünyanın her tarafına dağılmış (Diaspora) bulunan yahudilerin milli bir şuur etrafında birleşmeleri hareketine siyonizm ve bu hareketin savunucularına da siyonist denmektedir. Bu konuda geniş bilgi için bkz., Israel Cohen, **The Zionist Movement**, (New York : Zionist Organization of Amerika, 1946); Oskar K. Rabinowicz, **Fifty Years of Zionism** (London: Robert Anscome, 1950); Shlomo Avineri, **The Making of Modern Zionism** (London: Weidenfeld and Nicholson, 1982); Mim Kemal Öke, **Siyonizm ve Filistin Sorunu**; Charles D. Smith, **Palestine and the Arab-Israeli Conflict** (New York: ST. Martin's Press, 1988), s.16-37.
14. Filistin'de bir musevi yurdu kurulması için Osmanlıların onayını almak isteyen siyonistler, Osmanlı hükümetine bir dizi yararlı işlerde bulunmak isteyeceklerdir. Mim Kemal Öke'nin belirttiği gibi "önce belirli bir meblağ karşılığında Filistin'i satın almayı düşünecekler, daha sonra ise Düyun-u Umumiye'nin konsolidasyonunu deruhte etmeyi tasarlayacaklardır." **Siyonizm ve Filistin Sorunu**, s.16.
15. **İbid.**
16. Avrupa'daki milliyetçilik, Avrupa ülkelerine dağılmış bulunan Ya-

hudileri de milliyetçiliğe yöneltmiş, bu milliyetçilik daha ziyade bir din-kültür milliyetçiliği şeklinde kendini göstermiştir.

17. 19. yüzyılda Avrupa'daki Yahudi aleyhtarlığı için bkz. Howard M.Sachar, **The Course of Modern Jewish History** (Cleveland: The World Publishing Co., 1958), s.221-239.
18. Esasında farklı dil, kültür ve sosyal gelişmelere sahip Yahudiler arasında çok da fazla bir birlik yoktur. Bu birliği zamanla anti-semitizm sağlayacaktır.
19. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Walter Hollstein, **Filistin Sorunu**, (çev.) Cemal A. Ertuğ, (İstanbul: Yücel Yayınları, 1975), s.39-69.
20. Siyonistlerin asimilasyona karşı mücadelelerini 1897'den beri şiddetlendirmelerine ve Diaspora'daki Yahudileri Filistin'e geri dönmeye çağırımlarına rağmen 1892'den 1920'ye kadar davete sadece 61.806 Yahudi uymuştur. Aynı tarihte 2 milyon Yahudi ABD'ye ve Kanada'ya göç etmiştir. Diğer taraftan asimilasyonun hiçbir güçlükle karşılaşmadığı ülkelerde ve özellikle ABD'den ve Kanada'dan hiçbir yahudi Filistin'e göç etmemiştir. **Ibid.**, s.54.
21. II. Meşrutiyet dönemi siyonistlerinin faaliyetleri için bkz. Mim Kemal Öke, "Siyonistlerin İttihatçılar Nezindeki Bağımsız Girişimleri, 1908-9", İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Prof. Dr. Ümit Doğanay'ın Anısına Armağan, cilt 2. (İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1982), s.121-132.
22. **Ibid.** s.125.
23. **Ibid.**, s.128.
24. Bkz. Armaoğlu, **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları**, s.24.
25. **Ibid.**, s.37
26. 1922 yılında Filistin'de 84 bin Yahudi yaşıyordu. Yahudi nüfusunda 1932 yılına kadar 100 binlik bir artış oldu. 1938 yılında ise bu sayı 414 bine çıktı. 1947 yılında ise Filistin'de yaşayan 1 milyon 970 bin kişinin, 650 bini Yahudiydi.
27. Bkz. Aaron S. Klieman, "The Arab States and Palestine" Elie Kedovine ve Sylvia G. Haim (der.), **Zionism and Arabism in Palestine and Israel**, (London: Frank Cam, 1982), s.118-136.
28. Komite'nin başkanlığına İsveçli yargıç Emil Sandström getirilmişti. Diğer üyelikler Avustralya, Kanada, Çekoslovakya, Guatemala, Hindistan, İran, Hollanda, Peru, İsveç, Yugoslavya, ve Uruguay temsilcilerince paylaşılmıştı. Bkz. Charles D. Smith, **Palestine and the Arab-Israeli Conflict**, s.136-140.
29. **Ibid.**, ABD yanlıları hariç hiçbir Üçüncü Dünya Ülkesi taksimden yana değildir. İngiltere çekimser kalmıştır. SSCB ise taksimden yana oy kullanmıştır. Dolayısıyla, iki ülkenin taksimden yana oy kul-

lanmaları birçok üyenin de aynı şekilde oy kullanmalarına neden olmuştur. Türkiye ise Arap ülkeleriyle beraber red oyu vermiştir.

30. 1948 Arap-İsrail Savaşı için bkz. *Ibid.*, s.146-152; Arthur Jr. Goldschmidt, **A Concise History of the Middle East** (Boulder and London; Westview Press, 1988), s. 226-272; Itamar Rabinowich, "Seven Wars and One Peace Treaty" Alvin Z. Rubinstein (der.), **The Arab-Israeli Conflict** (New York: Harper Collins Publisher, 1991), s.35-58, Armaoğlu, **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları**, s.89-114.
31. Çatışmalardan sonra İsrail epey toprak kazanmıştır. Batılı devletler de BM kararlarını hiçe sayarak bu ilhakı tanıdılar. 1949'da ateşkes imzalandığı zaman alınan genel kararlar şunlardır; Savaş sırasında aşırı miktarda mülteci akımına uğramış olan Gazze şeridinin yönetimi Mısır'a bırakılmış, Batı Şeria ve Kudüs'ün doğusu Ürdün'ün denetiminde, batı Kudüs ise İsrail'in denetiminde kalmıştır. Bkz. **Ortadoğu ve Geleceği**, Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayını, No:16, İstanbul, 1992, s.27-28.
32. *İbid.*
33. 1952 Mısır Devrimi ve Nasır'ın Cumhurbaşkanlığı ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Goldschmidt, **Middle East**, s.229-245; Raymond A., Hinnebuch, Jr., **Egyptian Politics Under Sedat** (Boulder and London: Lynne Rienner Publishers, 1985); Derek Hopwood, **Egypt Politics and Society 1945-1984** (Boston: Allen & Onwin, 1985).
34. Nasır'ın "pan-Arabizm" veya "Arap milliyetçiliği" politikası ve bu politikanın Batı çıkarlarıyla çatışması için bkz. Armaoğlu, **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları**, s.115-132.
35. Smith, **Palestine and the Arab-Israeli Conflict**, s. 169-178
36. *İbid.*
37. 1967 İsrail-Arap savaşı için bkz. Smith, **Palestine and the Arab-Israeli Conflict**, s.206-229; Rabinowich, "Seven Wars and One Peace Treaty", s.39-44; **The Middle East**, Congressional Quarterly Inc., Washington D.C. 1990, s.247-277.
38. **Ortadoğu ve Geleceği**, s.35.
39. *İbid.*
40. Tartışmalar hakkında geniş bilgi için bkz. Smith, **Palestine and the Arab-Israeli Conflict**, s.208-211.
41. Kararın giriş kısmında, savaş yoluyla toprak ilhakının kabul edilemeyeceği ve Ortadoğu'da adil ve kalıcı bir barışa ihtiyaç olduğu vurgulanmış ve barış için aşağıdaki esaslar öngörülmüştür.:
-İsrail'in 1967 savaşında işgal ettiği topraklardan geri çekilmesi,
-Emin ve tanınmış sınırlar içinde, barış içinde yaşama hakkı,
-Bölgedeki her devletin topraklarının ilhak edilemezliğinin ve siyasi

bağımsızlıkların, askerden arındırılmış bölgelerin ihdası da dahil, teminat altına alınması,

-Göçmen sorununun adil bir çözüme bağlanması,

-Tehditlerde bulunulmaması veya kuvvet kullanılmaması,

- Bölgedeki uluslararası su yollarında seyrisefer özgürlüğünün sağlanması.

Bkz. Ortadoğu ve Geleceği, s.37

42. **Armaoğlu, Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları, s.277.**
43. **FKÖ ile ilgili açıklamaları ileride inceleyeceğiz.**
44. **1973 Savaşı hakkında geniş bilgi için bkz. Smith, Palestine and The Arab-Israeli Conflict, s.227-234, Robinowich, "Seven Wars and One Peace Treaty", s.46-49., Ortadoğu ve Geleceği, s.41-46; Armaoğlu, Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları, s.320-337.**
45. **Armaoğlu, Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları, s.355-356.**
46. **Savaş devam ederken Mısır'ın durumuna daha fazla seyirci kalamayan petrol üreticisi 11 Arap ülkesi başta Suudi Arabistan olmak üzere, İsrail'e arka çıkan Batı ülkelerine petrol satışını kısmak ve İsrail'in işgal ettiği Arap topraklarından çekilmedikçe petrol üretimlerini her ay %5 oranında kesme kararını almışlardır. Bu ambargo ve onun batıda yarattığı panik fazla sürmemiş, bununla birlikte, ambargonun arkasından petrol fiyatlarına gelen büyük zamlar Arap ülkelerini karlı çıkarmıştır. Bkz. Armaoğlu, Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları, s.355-356**
47. **Kararlar hakkında geniş bilgi için bkz. Ortadoğu ve Geleceği, s.44-46. The Middle East, s.25-26**
48. **Filistin Kurtuluş Örgütü'nün kuruluşu hakkında geniş bilgi için bkz. The Middle East, s.27-29, Smith, Palestine and the Arab-Israeli Conflict, s.188-192.; Aaron David Müller, "The Palestinian Dimension" Alvin Z. Rubinstein (der.), The Arab-Israeli Conflict, s.134,-155.**
49. **Bkz, The Middle East, s.27-30**
50. **3236 ve 3237 sayılı kararların metni için bkz. Yearbook of the UN, 1974, s.226-227.**
51. **İbid.**
52. **Armaoğlu, Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları, s.347.**
53. **Bkz..The Middle East , s.28-29**
54. **Camp David Anlaşması için bkz. The Middle East,s.50-53; Samuel W. Lewis, "The United States and Israel: Constancy and Change", William B. Quandt (der), The Middle East, (Washington D.C.: The Brookings Ins., 1988), s.217-226; Goldschmidt, A Concise History**

of the Middle East, s.336-340; Smith, **Palestine and the Israeli Conflict**; s.256-263 ve Armaoğlu, **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları**, s. 397-454.

55. Mısır'ın, ABD'den sağladığı yardımlar için bkz. **The Middle East**, s.51-52
56. Armaoğlu, **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları**, s.425
57. **İbid.**, s.445
58. **İbid.**
59. Steven L. Spiegel, **The Other Arab-Israeli Conflict** (Chicago: University of Chicago Press, 1988), s.365
60. Armaoğlu, **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları**, s.446
61. Ürdün Kralı Hüseyin, ABD Başkanı Carter'e 14 soruyu ihtiva eden bir mesaj göndermiş ve bu sorulara cevap istemiştir. Dolayısıyla, verilen cevaplar Ürdün'ün endişelerini tatmin edici olmadığı gerekçesiyle Ürdün tepki göstermiş ve Arap ülkelerinin yanında yer almıştır. Daha geniş bilgi ve Kral Hüseyin'in 14 sorusu ile Carter'in cevaplarının metni için bkz. William B.Quandt, **Camp David-Peacemaking and Politics**, (Washington, D.C.: The Brookings Institution, 1986), s.388-396.
62. Armaoğlu, **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları**, s.449.
63. **İbid.**, s. 450.
64. Şule Kut "Filistin Sorunu ve Türkiye", Haluk Ülman (der.),**Ortadoğu Sorunları ve Türkiye**, (İstanbul: TÜSES Yayını, 1991), s. 25.
65. Bkz. AET Venedik Deklerasyonu (15 Haziran 1980) için Armaoğlu, **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları**, s.473-476.
66. Bkz. Reagan Planı için **The Middle East**, s.60-61. ve tam metni için bkz. William B. Quandt (der.), **The Middle East, Appendix D**, s.461-470.
67. Fahd Planı için bkz. **The Middle East**, s.59. ve Armaoğlu, **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları**, s.476-480.
68. Fes Planı için bkz. Armaoğlu, **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları**, s.485-486 ve tam metin için bkz. William B. Quandt (der.), **The Middle East, Appendix E**, s.471-472.
69. Armaoğlu, **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları**, s.484.
70. Cezayir Kararları için bkz. **Survival**, May-June 1983, s.135-137.
71. İsrail'in Lübnan'ı işgali için bkz. **The Middle East**, s.59-60 ve 192-193
72. FKÖ kuvvetlerinin Beyrut'u boşaltmalarıyla ilgili geniş bilgi için bkz. **İbid.** ve Armaoğlu, **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları**, s.555-557.

73. Bkz. **The Middle East**, s.192.
74. Bkz. Armaoğlu, **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları**, s.560-561.
75. Başlangıçta, katliamın İsrail kuvvetleri tarafından yapıldığı sanılmış ise de sonradan yapanların Eli Hobeika komutasındaki Falanjistler olduğu ve Ariel Sharon'un bilgisi dahilinde hareket ettikleri anlaşılmıştır. Bkz. David Pollock, "Israel Since the Lebanon War", Robert O. Freedman (der.), **The Middle East** (New York: Syracuse University Press, 1986), s.264-266., Smith, **Palestine and The Arab-Israeli Conflict**, s.271-272; B.J. Odeh, **Lebanon: Dynamics of Conflict**, (London: Zed Books Ltd., 1985), s.197-202.
76. Kut, "Filistin Sorunu ve Türkiye", s.25.
77. "İntifada" hareketi için bkz. **The Middle East**, s.37-38; Helena Cobban, "The PLO and the Intifada" **The Middle East Journal**, 2 (1990), s.207-233.; Emile A. Nakhleh "The Palestinian Intifada and Israel", Alvin Z. Rubinstein (der.), **The Arab-Israeli Conflict**, s.157-190.
78. **Milliyet**, 3 Ağustos 1988.
79. **Cumhuriyet**, **Milliyet**, 16 Kasım 1988.
80. Türkiye İsrail'i kuruluşundan onbir ay sonra tanıdığı halde, dünyada Filistin'i ilk tanıyan beşinci ve ilk Batı Bloku ülkesi oluyordu. Ekim 1991 itibariyle Filistin Devleti'ni 118, FKÖ'yü de 138 ülke tanımış bulunmaktadır.
81. Bkz. Armaoğlu, **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları**, s.568-569.
82. Arafat, bağımsızlık ilanının ardından hala kendisini "terörist" olarak gören ABD vize vermeyince, tarihinde ilk defa New York'tan Cenevre'ye taşınan BM Genel Kurulu'nda yaptığı tarihi konuşmada, "BM'nin 242 ve 338 sayılı kararları"nı kabul ettiğini açıklayarak teröre karşı olduğunu ve İsrail Devleti'ne yaşama hakkı verilmesini kabul ettiğini açıkladı. Fakat, ABD, Arafat'ın bu konuşmasını da yeterli bulmayarak terörizm ve İsrail'i tanıma konusunda daha açık ve kesin konuşması gerekliliğinde ısrar etti. Bu aşamada araya İsveç girdi. Arafat ile ABD'deki Musevileri Stockholm'de buluşturan İsveç Başbakanı Sten Anderson, ABD'yi ikna etmeye çaba sarfetti. Arafat'ın Cenevre'deki basın toplantısında söylediği sözler nihayet ABD'yi ikna etti, ve ABD, FKÖ ile diyaloga girme kararı verdi.
83. Mübarek'in 10 maddelik planında yer alan barışa karşı toprak verme formülüne ve işgal edilmiş topraklarda düzenlenecek seçimlerde Doğu Kudüs'teki Filistinlilerin de oylarını kullanması doğrultusundaki öneriye İsrail karşı çıktı. Ekim 1989'da ABD Dışişleri Bakanı James Baker, Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek'in tek-

lifine açıklık getiren beş maddelik bir planı ileri sürdü. İsrail bu planın da hiçbir maddesini kabul etmemiştir. Her iki plan hakkında geniş bilgi için bkz. Ortadoğu ve Geleceği, s.58-61.

84. Irak, 1990 yılında Kuveyt'i işgal etti. Saddam Hüseyin, Kuveyt'in işgaliyle Filistin sorunu arasında paralellik kurdu. İsrail'in, işgal altındaki topraklardan çekilmesi durumunda Kuveyt'ten çekilebileceğini açıkladı. Bu öneri, ABD ve İsrail tarafından reddedildi ve Irak, İsrail'e Körfez savaşı sırasında 18 kez füzle saldırısında bulundu.
85. Cumhuriyet, 30 Ekim 1991
86. Üç aşamalı olması düşünülürken, konferansın birinci aşamasında, ABD ve SSCB'nin de katılımıyla Arap ülkeleri ve İsrail'in birlikte toplanmaları, ikinci aşamasında İsrail ve Araplar arasında başlayacak olan ikili, doğrudan görüşmeler, son aşamasında ise İsrail'le tüm Arap ülkelerinin katılacağı ve yöresel sorunların tartışılacağı çok taraflı görüşmelerin yer alması planlanmıştı.
87. Sovyetler, 1967 yılında 6 gün süren İsrail-Arap savaşından sonra, İsrail'le bağlantılarını tamamen keserek Arapları desteklemeye başlamıştı.
88. Cumhuriyet, 1 Kasım 1991.
89. Bkz. Ortadoğu ve Geleceği, s.72.
90. Milliyet, 6 Eylül 1993.
91. Sabah, 13 Eylül 1993.
92. Yaser Arafat'ın Tunus'da imzaladığı belgeler İsrail'i tanıdığına ve terörizm ile her türlü şiddet eylemlerinden vazgeçeceklerine ilişkin belgelerdir.
93. Rabin'in imzaladığı belgede "FKÖ'nün yükümlülükleri ışığında, İsrail Hükümeti, FKÖ'yü Filistin halkının temsilcisi olarak tanıyor ve Ortadoğu barış süreci çerçevesinde FKÖ ile görüşmelere başlamaya karar vermiştir."denilmektedir.
94. Milliyet, Cumhuriyet, 12 Eylül 1993
95. Anlaşmayı İsrail delegasyonundan Elyakim Rubinstein , Ürdün adına da heyet başkanı Fayez Taranev imzaladı. Böylece, Ürdün de "Prensipler Delegasyonu"nu imzalamış oldu. Milliyet, 15 Eylül 1993
96. Milliyet, 15 Eylül 1993.

Basra Körfezi, esas itibariyle Hint Okyanusu'nun uzantısından oluşan ve Suudi Arabistan yarımadasının doğusu ile İran'ın güneybatısı arasında kalan, yüzölçümü 240.000 km² olan deniz alanıdır. Kuzeybatıda Şatt-ül Arap'tan güneydoğuda Hürmüz Boğazı ile Umman Körfezi'ne kadar 615 mil uzunluğundadır.

Ancak, Basra Körfezi bölgesi denildiğinde İran, Irak, Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Katar ve Umman'ı içine alan yaklaşık 100 milyon dolayında nüfusun yaşadığı 5 milyon km²'lik bir alan anlaşılmaktadır. Kuzeyi Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşan Türk Cumhuriyetleri, doğusu Afganistan, batısı Kızıldeniz ve güneyi Arap Denizi ve Hint Okyanusu ile çevrili olan bölge, genelde kurak olmakla beraber, petrol, Körfez ülkelerinin en önemli gelir kaynağını oluşturmaktadır. Gerek coğrafik yapısı gerekse zengin petrol kaynakları Basra Körfezi'nin stratejik önemini ortaya koyan temel özelliklerdir. Dünya ekonomisinin petrole bağımlılığı dikkate alındığında, uluslararası politika açısından bölgenin incelenmeye değer bir bölge olduğu ortadadır.

ABD'nin bölge devletleriyle ilişkileri, Amerikan petrol şirketlerinin ayrıcalıklar elde etmeye başladıkları 1920'li yıllara dayanmaktadır. Bölge, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise, Doğu-Batı çatışmasının yoğun olarak yaşandığı bölgeler arasında yer almıştır. Bununla beraber ABD, İngiltere'nin 1971'de çekilmesine kadar bölgedeki çıkarlarının korunmasına yönelik olarak, Körfez ülkeleriyle doğrudan askeri ilişkilere girmedir. Ancak bu tarihten sonra ABD, bir taraftan Nixon Doktrini doğrultusunda bölgesel çatışmalara karışmayacağını açıklarken

* Y. Doç. Dr. Tayyar ARI, Uludağ Üniv. İ.İ.B.F. Uluslararası İlişkiler Böl. Öğretim Üyesi

diğer taraftan İngiltere'nin bıraktığı boşluğu doldurarak iki ayaklı politika (twin pillar policy) çerçevesinde İran ve Suudi Arabistan'la ilişkilerini geliştirerek, bölgede güç dengesinin korunmasında bir dengeleyici devlet işlevi görmüştür.

A. BÖLGEYE YÖNELİK AMERİKAN POLİTİKASINI BELİRLEYEN FAKTÖRLER

Amerika'nın Körfez'e yönelik politikasını ekonomik, siyasal ve stratejik çıkarları yönlendirmektedir. Bu çıkarlar, petrolün ve onun düzenli bir şekilde sevkinin sürekliliğini sağlamak, bölgenin bir başka büyük devletin kontrolüne girmesini önlemek, Körfez'deki geleneksel rejimleri iç ve dış tehditlere karşı koruyarak ekonomik çıkarları güvenceye almak ve İsrail'in güvenliğini tehlikeye sokacak gelişmeleri önlemektir.

ABD'nin bölgeye yönelik politikasının belirlenmesinde temel kaygının ekonomik çıkarların korunması olduğu düşünüldüğünde, ilginin odak noktasını petrolün oluşturduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü petrole bağımlılıkları her geçen gün biraz daha artan ABD ve Batılı müttefikleri, petrol gereksinmelerinin önemli bir kısmını dünya petrol rezervinin yaklaşık yüzde 70'inin bulunduğu bu bölgeden karşılamaktadır. Petrol tüketimlerinin ABD yüzde 30'unu, Batı Almanya yüzde 32'sini, İngiltere yüzde 45'ini, Japonya yüzde 76'sını ve Fransa yüzde 89'unu bu bölgeden sağlamaktadır. Dolayısıyla Batılı ülkelerin petrol gereksinmesi arttığı ve petrole alternatif olabilecek yeni enerji kaynakları devreye sokulmadığı sürece bölgeye olan bağımlılığın devam edeceği beklenmektedir.

Petrol arzının azalması veya petrol sevkinin kesintiye uğraması dünya ekonomisini oldukça olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Bu durum ilk defa 1973 petrol ambargosuyla kendini göstermiş ve 1.5 dolar dolayında seyreden petrol fiyatları 11 dolara kadar yükselmiştir.. Aynı gelişme gerek İran-İrak Savaşı gerekse Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle ortaya çıkan Körfez Krizi sırasında sözkonusu olmuş ve petrol fiyatları birincide 13 dolardan 31 dolara, ikincide ise 21 dolardan 40 dolara kadar çık-

mıştır. Bu ise ABD'nin ve gelişmiş sanayi ülkelerinin bölgeye yönelik çıkarlarının ne kadar hayati olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Kaldı ki ABD'nin petrol ithalatı 1985'ten sonra hızlı bir artış gösterirken, üretimde aynı oranda bir düşüş gözlenmektedir. Bu durumun devam etmesi halinde, 2000'li yıllarda ABD'nin günlük petrol ithalatının 10 milyon varil dolaylarında olacağı tahmin edilmektedir. Üretime gelince 1985-89 arası dönemde yüzde 10'luk bir azalma olmuştur. 1989'da petrol tüketiminin yüzde 58'i iç üretimden karşılanırken 1990'larda ithalatın üretimi geçeceği anlaşılmaktadır. ¹

Diğer taraftan Amerikan şirketleri bölgede petrol ayrıcalığı elde etmeye 1920'lerde başlamışlardır. Örneğin Suudi Arabistan'da ilk ayrıcalık, 1923'te, Nejd'in El-Hassa yöresinde Standart Oil Company of California'ya (Socal) verilmiştir. Bu ayrıcalığın yarısı 1936'da Texas Corporation'a (Texaco) devredilmiş ve iki şirket 1944'te ARAMCO (Arabistan-American Oil Company) adıyla yeni bir ortaklık kurmuşlardır. Aynı şekilde, Bahreyn'de de ilk ayrıcalık 1927'de bir Amerikan şirketi olan Gulf Oil Corporation (Gulf)'a verilmişti. Kuveyt'te ise, bir İngiliz şirketi olan Anglo-Persian Oil Company ile bir Amerikan şirketi olan Gulf Oil Corporation tarafından kurulan Kuveyt Oil Company, 1934'te Kuveyt Şeyhliğiyle tüm Kuveyt toprağını kapsayan bir ayrıcalık anlaşması yapmıştır. Daha sonra ARAMCO da Suudi Arabistan'la 1939'da yaptığı bir anlaşmayla Suudi Arabistan- Kuveyt arasındaki tarafsız bölgede ayrıcalık sağlamıştır. ²

Böylece, Suudi Arabistan ve Bahreyn'de ayrıcalığın %100'ü, Kuveyt'te %50'si, ayrıca Irak Petroleum Company'nin % 23.75'i ve İran'da 1955'de faaliyete başlayan uluslararası konsorsiyumun %40'ı A.B.D.'ye ait oluyordu. Benzer şekilde, Amerikan şirketleri elde ettikleri ayrıcalıklar çerçevesinde 1940'larda Katar'da, 1960 ve 1970'de ise BAE ve Umman'da petrol üretimine başlamışlardır. ³

Bunlar yanında ABD ile Batılı müttefiklerinin Körfez ülkeleri ile ekonomik ilişkileri öyle boyutlara ulaşmıştır ki ufak

bir değişiklik ekonomiler üzerinde karşılıklı olarak son derece olumsuz etkiler yapabilecek durumdadır.

Petrol gelirlerinin belirli bir petrol üreticisi ülkenin elinde toplandığı ve petro-dolarların sirkülasyonunun sağlanamadığı durumlarda dünya ekonomisi beklenmedik zararlara uğrayabilmektedir. Ayrıca OPEC ülkelerinin, özellikle de üç Körfez ülkesinin (Suudi Arabistan, Kuveyt, B.A.E.) uluslararası ekonomik sisteme önemli ölçüde entegre olduklarının gözönünde bulundurulması gerekir. Örneğin, Chase Manhattan Bank'ın 1978 itibariyle 188 milyar dolar olan mal varlığının yüzde 70'inin bu üç devlete ait olduğu açıklanmıştır. 4 Bunun dışında Körfez ülkeleri dış yatırımlarının çok önemli bir kısmını Batılı sanayileşmiş ülkelere yapmaktadır. Diğer taraftan, Körfez devletleri içinde sayıları gittikçe artmakta olan petro-dolar zengini elitlerin durumları da gözönünde bulundurulmalıdır. Avrupa'da bile eşine rastlanmadık servet sahibi olan bu kişilerin paraları bugün Batı ülkelerinin para ve sermaye piyasalarına akmaktadır.

Bu ülkelerden sadece Suudi Arabistan ile ABD arasındaki ekonomik ilişkilere bakıldığında bu durum daha net bir şekilde görülmektedir. ABD'nin Suudi Arabistan'a yıllık ihracatı 1980 rakamlarına göre 5.7 milyar dolardır ve bu her yıl yüzde 20 oranında artarak devam etmektedir. Bu aynı zamanda Suudi toplam ithalatının beşte biri demektir. Ancak bunlara silah satışları dahil değildir. Diğer taraftan, ABD'nin Suudi Arabistan'dan toplam ithalatı yine 1980 verilerine göre 12.5 milyar dolardır. Bu ticari ilişkide ABD'nin dış ticaretinin açık veriyor gibi görünmesi şaşırtabilir. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi bu rakamlara silah satışları dahil olmadığı gibi Amerikan şirketlerinin hizmet sektöründen ve inşaat sektöründen elde etmiş olduğu gelirlerle Amerikan petrol şirketlerinin gelirleri dahil değildir. 5

Bunların ötesinde her yıl Suudi Arabistan'dan ABD'ye milyarlarca dolar fon akmaktadır. Örneğin 1974-78 döneminde Suudi Arabistan'dan ABD'ye ortalama yıllık net sermaye girişi 5.1 milyar dolar olup her geçen yıl artarak devam etmektedir. Bunlar ya doğrudan Amerikan Bankalarına yatırılmakta, ya dev-

let tahvili alımı şeklinde olmakta ya da özel şirketlerin hisse senetlerine yatırılmaktadır. 1980 yılı başına gelindiğinde Suudi Hükümetinin bu şekilde dışarıda 70 milyar doları bulunmakta ve bunun her ay 2 milyar dolar artması beklenmekteydi. Özel kişi ve kuruluşların dışarıdaki para ve yatırımlarının ise bunun çok üstünde olduğu tahmin edilmektedir. Ülke bazında bunların dağılımına bakıldığında, Suudilerin dış yatırımlarının en az yarısını ABD'ye yapmakta olduğu dikkati çekmektedir. ⁶

Diğer taraftan, Amerikan şirketlerinin Suudi alt yapı yatırımlarından sağlamış oldukları gelirler de yadsınamayacak boyutlardadır. Örneğin 1980-85 dönemini kapsayan üçüncü beş yıllık plan için Suudi bütçesinden askeri harcamaların dışında alt yapı yatırımları ve diğer alanlar için 285 milyar dolar ayrılmıştı. Büyük ölçüde modernleşmeyi amaçlayan bu beş yıllık planlar çerçevesinde alt yapı yatırımlarının, telekomünikasyon, liman, hava alanı ve kara yolu yapımının tamamına yakını ABD tarafından gerçekleştirilmektedir. ⁷

Bölge, söz konusu ekonomik çıkarların korunması noktasından ABD ve Batılı müttefikleri için hayati derecede stratejik bir öneme de sahiptir. Dolayısıyla ABD, Batı'nın çıkarlarını tehdit eden bir gücün bölgeyi denetimine veya hegemonyası altına almasını kesinlikle istememektedir. Böyle bir durum ABD'nin bölgedeki müttefiklerinin güvenliğini de tehlikeye sokabilir. Bu bakımdan ABD, özellikle 1945'ten sonraki dönemde Sovyetler Birliği'nin bölgede kontrolünü veya etkisini geliştirmesine karşı duyarlı olmuştur. Böyle bir tehlikenin gerçek olabileceğine inandırılan bölgedeki ülkeler de Sovyetler'in politikalarına ve kendileriyle ilişkileri geliştirme doğrultusundaki isteklerine hep kuşkuyla bakmışlar ve ABD'nin desteğini arar bir duruma gelmişlerdir. ABD'nin bölgenin güvenliğini sağlama ve bunu hiçbir şekilde şansa bırakmama yönündeki politikasının bu çerçevede bir süreklilik arzettiği görülmektedir. ABD'nin bu amaçla bölgede askeri güç bulundurması, Bahreyn'in Jufayr deniz üssünden yararlanan MIDEASTFOR'un (Orta Doğu Gücü) 1949'da kurulması ile beraber başlamıştır. Bu güç, o gün için sembolik bir niteliğe sahip

olmakla beraber, ABD'nin bölgeye yönelik politikasını göstermesi açısından önemlidir.

Diğer taraftan Sovyetler Birliği'nin II. Dünya Savaşı'ndan sonra bir güvenlik kuşağı oluşturmak amacıyla komşu ülkeler üzerinde doğrudan veya dolaylı bir biçimde baskı oluşturması ve bazılarını egemenliği altına alması bölge ülkelerinin kuşkularını haklı çıkardığı gibi ABD'nin Sovyet tehdidi retoriğinin inandırıcılığını güçlendirmiştir. Örneğin Savaşın bitmesinden itibaren altı hafta içinde İran'dan çekilme konusunda müttefikler arasında (ABD, SSCB, İngiltere) anlaşmaya varılmış olmasına rağmen, 1946 Martına gelindiğinde Sovyetler Birliği'nin çekilmemesi bu güvensizliği tırmandırmıştı. Bu çerçevede George Kennan tarafından geliştirilen ve "çevreleme teorisi" olarak nitelenen görüş, gerek Truman yönetiminin dış politikasında gerekse daha sonraki yıllarda birtakım değişiklikler yapılarak temel Amerikan görüşü haline gelmiştir.

Savaşın önemli ölçüde güç kaybederek çıkan İngiltere ise Orta Doğu'daki taahhütlerini yerine getirecek durumda olmadığından, Türkiye ve Yunanistan'a yönelik siyasi taahhütlerinden vazgeçerken 1940'ların sonlarına doğru Hindistan ve Filistin'den ve 1950'lerin ortalarında Süveyş'ten çekilmek zorunda kalmış ve 1960'ların sonlarında da Basra Körfezi'nden çekileceğini açıklamıştı.

ABD bu çerçevede Orta Doğu'nun ve Körfez'in Sovyet etki ve kontrolüne geçmesine karşı geleneksel İngiliz politikasının yerini alarak, bir taraftan bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirirken diğer taraftan tampon işlevi gören kuzey kuşak ülkelerine askeri ve teknik yardımlar yapmıştır. ⁸

Öte yandan ABD, İran Devrimini tarihsel bir olgu olarak kabul etmek zorunda kalmış, ancak bu devletin bölgedeki diğer devletlere yönelik olarak tehdit oluşturması ABD'yi bölgede yeni bir sorunla karşı karşıya bırakmıştır. Çünkü bu devletin hem Şii hem de radikal İslamcılığın temsilcisi olarak ortaya çıkması, bölgede ABD'nin dost ve müttefiği olan ülkeler açısından dolayısıyla Amerikan çıkarları açısından çift yönlü bir tehdidi gündeme getirmiştir. Körfez ülkelerinin hemen hemen pek ço-

ğunda yüksek oranda Şii nüfusunun bulunması bu devletlerin İran'ın tehdidi ile karşı karşıya kalmalarına neden olurken, radikal İslamın yayılması için çalışan İran, bölgede bulunan başta geleneksel monarşik devletler açısından bir başka tehdit demektir. Ayrıca yine bunlarla bağlantılı olarak İran'ın, bölge devletlerinin ABD ile ilişkilerine ve ABD'nin bölgedeki askeri varlığına çeşitli vesilelerle karşı çıkması ABD'yi yeni bir stratejik sorunla karşı karşıya bırakmıştır. Nitekim bu gelişmeler bölgede Amerikan varlığının gerekli olduğu konusundaki inancın güçlenmesine de yardım etmektedir. ABD, bölgede dost ve müttefik ülkeler üzerinde egemenlik kurmaya dolayısıyla Amerikan çıkarlarını tehdit etmeye yönelik davranışlara sözkonusu olabilecek politikasını Irak'a karşı gösterdiği tepkiyle de ortaya koymuştur.

Yukarıda ortaya konulanlarla bağlantılı olan ABD'nin bölgeye yönelik siyasal çıkarlarına gelince, Washington, İsrail'in güvenliğinin sağlanması politikası ile bölgedeki geleneksel rejimlerin korunması ve bu devletlerle ilişkilerin geliştirilmesi politikasını bağdaştırmaya çalışmaktadır. ABD için ılımlı Körfez devletlerinin güvenliği ve bu nedenle bu devletlerle ilişkilerin geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu doğrultuda Başkan Roosevelt 1943'te, Suudi Arabistan'ın savunmasını ABD'nin güvenliği için hayati olduğu gerekçesiyle bu devleti "Ödünç Verme ve Kiralama Yasası" kapsamına almış ve Suudi Arabistan hükümetine doğrudan Amerikan yardımlarını başlatmıştır. ⁹ İlk 1960'ların başında Baas radikalizmi olmak üzere, İran'da Humeyni'nin islami radikalizmi, İran-Irak Savaşı ve Irak'ın Kuveyt'i işgali gibi olaylar bölgedeki geleneksel rejimlerin istikrarını ve güvenliğini tehdit eden önemli gelişmeler olmuştur.

Diğer taraftan, aralarında önemli kültürel ve siyasal bağlar bulunan İsrail ile ilişkileri ABD'nin bölge devletleriyle ilişkilerini geliştirmesi bakımından önemli bir handikap oluşturmaktadır. Bu doğrultuda ABD'nin İsrail'le ilişkileri, Filistin sorununu çözümsüzlüğe götürürken, ılımlı Arap devletlerini de önemli ölçüde tedirgin etmektedir.

ABD yönetimi Birleşmiş Milletler'de 1947-48 yıllarında Filistin'in bölünmesi ile ilgili tartışmalarda, bağımsız Yahudi devletinin kurulmasını savunan devletlerin başında gelmekteydi. Dışişleri ve Savunma Bakanlıkları o gün için bu durumun Orta Doğu politikasını olumsuz şekilde etkileyeceğini belirterek bu tutuma karşı çıkmışlardı. Dışişleri Bakanlığı'na göre, İsrail devletinin kurulması petrolün Batı'ya sevkini tehlikeye sokacağı gibi, bölgede ortaya çıkabilecek istikrarsızlıktan da Sovyetler Birliği yararlanacaktı ¹⁰. Bu görüşler karşısında Truman yönetimini en çok etkileyen, kamuoyunun İsrail devletinin kurulması doğrultusundaki yoğun baskısıydı. Yaklaşan Kongre seçimlerinin de Truman'ın bu yöndeki kararlarını etkilediği anlaşılmaktadır.

ABD, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun Filistin'in Arap ve Yahudi devleti kurulacak şekilde bölünmesini öngören 29 Kasım 1947 tarihli kararını desteklemiş ve 1948'de kurulan İsrail'i ilk tanıyan devlet olmuştur. 1950'ye gelindiğinde, ABD ile İsrail arasında "Dört Nokta" olarak bilinen anlaşma imzalanarak, İsrail'e Arap devletlerinin toplamından daha fazla ekonomik yardımın yapıldığı bir döneme girilmiştir. ¹¹ ,

Yukarıda özetlenmeye çalışılan tüm bu nedenlerden dolayı ABD, Körfez'de denetimi elinden kaçırmak istemediği için statükonun devamlılığında yarar görmektedir ve dolayısıyla bölgedeki çatışmaların çözümünde aktif olarak yer almaktadır. II. Dünya Savaşı'ndan bu yana, hemen hemen her ABD Başkanı, Orta Doğu'nun ve Körfez'in Amerika için hem ekonomik, hem siyasal, hem de stratejik olarak önemli olduğunu vurgulamıştır. Bu doğrultuda Truman Doktrini, Eisenhower Doktrini, Nixon Doktrini, Carter Doktrini ve Reagan ve Bush döneminde ABD'nin bölgeye askeri müdahaleleri bu politikanın somut ifadeleri olmuştur. Clinton döneminde de bu politikanın değişmediği ve de değişmeyeceği görülmektedir. ¹²

B. TRUMAN DOKTRİNİ

Sovyetler Birliği'nin II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra

İran'dan askerlerini çekmemesinin yanısıra, Türkiye'ye yönelik olarak Boğazlar'da üs ve Doğu Anadolu'dan toprak isteklerinde bulunması ve Yunanistandaki iç savaşta komünistleri desteklemesi bu devletleri doğrudan Sovyet tehdidi ile karşı karşıya bırakmıştı.

Bunun üzerine İngiltere, Amerikan hükümetine, Türkiye ve Yunanistan hakkında vermiş olduğu notalarla bu ülkelere yönelik geleneksel sorumluluklarını yerine getiremeyeceğini ve bir Sovyet saldırısının ancak etkin Amerikan taahhütleriyle önlenebileceğini bildirmiştir. ¹³ Çünkü, İran ve Türkiye'nin Sovyet etkisine girmesi tüm Orta Doğu'yu doğrudan Sovyet tehdidi ile karşı karşıya bırakabileceği gibi, Yunanistan'ın Sovyetler'in kontrolüne girmesi de tüm Batı Avrupa'nın güvenliğini tehdit eden bir durum ortaya çıkaracaktı. Böylece gerek Orta Doğu'da gerekse Avrupa'da güç dengesi Sovyetler'in lehine bozulmuş olacaktı.

Sovyet askerlerinin İran'dan 1946 Mayıs'ında çekilmesine rağmen, bu kriz, Truman yönetimine, Sovyetler'e karşı bir hat oluşturularak çevrelenmesi gerektiği inancını vermişti. ¹⁴ Sonuçta ABD, başka seçeneğinin kalmadığını düşünerek harekete geçti. Başkan Truman 12 Mart 1947'de Kongre'de yaptığı konuşmasında, özgür ulusların Amerika Birleşik Devletleri'nin desteğini aradığını, eğer ABD bu desteği sağlamada tereddüt gösterirse, dünya barışının tehlikeye düşeceğini söylüyordu. ¹⁵ Truman, bu nedenle Kongre'den Türkiye ve Yunanistan'a 400 milyon dolar ekonomik yardım yapılmasını ayrıca bu ülkelere askeri teçhizat ve ordularını modernize etmeleri için Amerikan sivil ve askeri personeli gönderilmesini istiyordu.

ABD, "Kuzey Kuşak" ülkelerine Truman Doktrini çerçevesinde yapılan yardımların yanısıra, 1947'de Suudi Arabistan ile üs ve 1949'da Bahreyn ile liman kolaylığı öngören birer anlaşma yaptı. ¹⁶ Dolayısıyla, Truman Doktrini'nin ilanı ve Orta Doğu'da Amerikan taahhütlerinin artmasıyla birlikte, bölgedeki İngiliz-Sovyet rekabetinin yerini artık ABD-Sovyet rekabeti almış oluyordu. Bu arada İngiltere'nin bölgeden çekilmesini pek çok devlet memnuniyetle karşılarken, Türkiye ve

Yunanistan, Sovyetler'e karşı yeni bir denge unsuru aramaya başlamışlardı.

Öte yandan, Soğuk Savaşın ilk yıllarında Birleşik Devletler Hükümeti içinde, gerek Batı Avrupa'daki gerekse Orta Doğu'daki güç dengelerinin korunmasının önemi konusunda görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bazıları, Orta Doğu'daki çıkarların hayati olmadığını ve buralara kaynak aktarılmasının gereksiz olduğunu, Batı Avrupa'da ise mevcut savunma örgütlerinin (NATO) olası bir Sovyet tehdidi için caydırıcı olabileceğini öne sürüyordu. Bunlara göre, İngiltere, Orta Doğu'dan tam anlamıyla çekilmiş değildi. İngiltere hâlâ Süveyş'in kontrolünü elinde bulundurmakta, İran'da etkinliğini devam ettirmekte ve Basra Körfezi'ndeki dominyonlarını korumaktaydı. ¹⁷

Kore Savaşı ile birlikte ABD içindeki fikir ayrılıkları sorunu da çözülüyordu. Böylece, hayati çıkarlar ile daha az öneme sahip çıkarlar arasındaki ayırımın daha doğru yapılması gereği ortaya çıkmış ve bu doğrultuda ABD bütçesinden savunmaya ayrılan pay önemli ölçüde arttırılmıştır. Bu arada Orta Doğu'ya yönelik Sovyet tehdidi için önemli bir engel oluşturan Türkiye'nin rolünün ne kadar önemli olduğu anlaşılmıştı. Aynı zamanda Türkiye oldukça büyük sayılabilecek ordusuyla Sovyetler Birliği'nin güney sınırı için önemli bir tehdit unsuru özelliğini taşımakta ve bu durumuyla NATO'nun merkez devletlerine yönelik olası bir Sovyet saldırısı için de caydırıcı olabilecek bir konuma sahip bulunmaktaydı. ¹⁸ Bu nedenle, hem Avrupa'da hem de Orta Doğu'da güç dengesinin korunması için Türkiye'nin rolünün önemle vurgulanması gerekiyordu. Bunun sonucu olarak, ABD'nin desteğiyle önce Türkiye ve hemen arkasından Yunanistan 1952'de NATO'ya kabul edildi.

C. EISENHOWER DOKTRİNİ

Başkan Eisenhower'ın dönemi, ABD'nin Orta Doğu'da aktif olarak yer almaya başladığı yılları kapsamaktadır. Artık hakim olan görüş, çıkarların hayati olduğu bu bölgede Washington'un belirsizlik politikasını terketmesi gerektiği şek-

lindeydi. Çünkü bir taraftan Doğu-Batı çatışması diğer taraftan Arap ulusçuluğunun giderek yayılması İngiltere'nin bölgedeki konumunun sarsılmasında etkili olmuştu. Tek başına üstesinden gelemeyeceği bu gelişmeler yüzünden İngiltere'nin etkinliğinin giderek azalması ile Orta Doğu'da ancak ABD'nin dolurabileceği bir güç boşluğu ortaya çıkmıştı.

Öte yandan, daha Truman döneminde, İngiliz ve Amerikalı stratejistler bir Orta Doğu Savunma Örgütü kurulması doğrultusunda çalışmalara başlamışlardı. Her ikisinde de İngiltere'nin önderliği ve ABD'nin desteği söz konusu edilirken, Mısır'ın anahtar rol oynaması düşünülüyordu. Fakat Arapların tepkisinin planın gerçekleşmesini engellemesi üzerine dikkatler bu defa Kuzey Kuşağı'nın savunulması üzerinde yoğunlaştırıldı. Nitekim, ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'in da teşvikiyle 24 Şubat 1955'te Türkiye ve Irak arasında yapılan anlaşma ile Bağdat Paktı oluşturuldu. Pakt'a İngiltere 5 Nisan'da, Pakistan 23 Eylül'de ve İran 23 Ekim'de katıldı. ¹⁹ İngiltere, Bağdat Paktı'nın tek Batılı üyesi iken, Amerika, Pakt'ı dışarıdan desteklemeyi tercih etmişti. ABD, Arap-İsrail çatışmasının yaşandığı bir dönemde Pakt'a katılarak Arap devletlerinin tepkisini çekmek istemiyordu.

Bağdat Paktı fazla uzun ömürlü olmadı. Irak'ta, 14 Temmuz 1958 Devrimi'yle monarşinin yıkılması sonucu yönetimi ele geçiren General Kasım'ın, 24 Mart 1959'da Irak'ın Bağdat Paktı'ndan ayrıldığını resmen açıklaması üzerine Pakt'ın geri kalan üyeleri 1979 İran Devrimi'ne kadar devam edecek olan CENTO'yu oluşturdular. ²⁰

Diğer taraftan, Batılı devletlerin Mısır'a ekonomik yardımda bulunmayı reddetmeleri üzerine, Nasır hükümeti 26 Haziran 1956'da Süveyş Kanalı Şirketi'ni millileştirdiğini açıkladı. ²¹ Millileştirme girişimi, Asvan Barajının finansmanı için ABD tarafından söz verilen yardımdan vazgeçilmesinden bir hafta sonra söz konusu olmuştu. Nasır, Kanal Şirketi'nden elde edilen gelirle Barajın finansmanını karşılayacağını açıklıyordu. Bu arada 22-23 Ekim'de İngiltere, Fransa ve İsrail ortak bir plan çerçevesinde Mısır'a saldırmak üzere anlaştılar. Önceden plan-

landığı gibi İsrail'in 29 Ekim'de Sina bölgesini işgale başlaması üzerine İngiltere ve Fransa, 30 Ekim'de İsrail ve Mısır'a gönderdikleri ultimatolarla oniki saat içinde kuvvetlerini Kanal'ın en az on kilometre gerisine çekmesini istediler. Ancak Mısır'ın çekilmesinin İsrail'in bütün Sina'yı işgaline yol açacağını düşünen Nasır, bunu derhal reddetti. Bunun üzerine, 31 Ekim 'de uçaklarla Mısır üslerini bombalamaya başlayan İngiltere ve Fransa Kanal bölgesini işgal etti. 22

Başkan Eisenhower, İngiltere, Fransa ve İsrail'in güç kulanmalarına karşı çıkarak Mısır'dan, Kanal ağzından ve Sina'dan çekilmeleri için bu devletlere baskı yaptı. Aslında millileştirme girişimi ABD'nin de hoşuna gitmemişti. Çünkü, Avrupa'nın petrol gereksiniminin yüzde 75'i Orta Doğu'dan karşılanmakta ve bunun önemli bir kısmı Süveyş Kanalı'ndan geçmekteydi. Bu nedenle Kanal'ın Mısır'ın kontrolüne girmesi Batı açısından büyük bir tehlike oluşturmuyordu. Öte yandan dünya kamuoyu işgal karşısında Nasır'ı desteklerken, işgali onaylamayan Asya-Afrika ülkeleri de Batı karşısında birlik görüntüsü vermeye çalışıyordu. Kaldı ki bu durum, Sovyetler tarafından kaçırılmayacak bir fırsat olarak görülebilir ve Sovyet yayılmasına zemin oluşturabilirdi. 23 Dolayısıyla ABD, gerek Araplar aleyhinde bir tutum içinde görünmemek, gerekse dünya kamuoyunu karşısına almamak için İngiltere, Fransa ve İsrail karşısı bir tutum içinde gözükmüştür.

Buna rağmen Süveyş krizinin arkasından bölgede Sovyet etkisinin artması üzerine, Başkan Eisenhower kendi adıyla bilinen doktrini ilan etmiştir. Bu, sadece İngiltere'nin bıraktığı boşluğun doldurulacağı anlamına gelmemekte, aynı zamanda olası Sovyet tehdidi karşısında ABD'nin Orta Doğu'yu savunacağını açıkça ifade etmekteydi. ABD, bu politikayla , "uluslararası komünizm" in kontrolündeki herhangi bir devletin saldırısına uğrayan Orta Doğu devletlerini, askeri güç de dahil olmak üzere gerekli her türlü araçla koruyacağını ve bu doğrultuda askeri yardım yapacağını ilan ediyordu. 24 Böylece ABD, İngiltere'nin etkinliğinin azalmasıyla Sovyet etkisi altına giren bölgenin korunmasını üstleniyordu.

D. NIXON DOKTRİNİ

Başkan Nixon'un Guam Adası'nda 25 Şubat 1969'da yapmış olduğu açıklama ile başlayan ve daha sonra 18 Şubat 1970'de Kongre'ye gönderdiği raporda da dile getirilen ve kendi adını alan doktrinle birlikte ABD'nin dış politikasında önemli bir değişiklik oldu. Bu politika değişikliğinde, Vietnam'ın getirdiği yükün yanında, uluslararası sistemde yumuşama doğrultusunda ortaya çıkan gelişmeler de etkili olmuştur.

Nixon, 1970'de Kongre'ye gönderdiği raporda, dünyada değişen durumlara uygun olarak Amerika'nın rolünün de temel değişiklikleri gerektirdiğini vurgulamaktaydı. Nixon, uluslararası ilişkilerde, II. Dünya Savaşı sonrası dönemin sona ermiş olduğunu ve yeni bir dönemin gereklerini karşılayacak şekilde bir dış politika oluşturulmasının gerekli olduğunu belirtiyordu. Nixon, raporunda uluslararası sistemde ortaya çıkan değişikliklerle ilgili olarak, iki kutuplu yapının sona ermekte olduğunu ve bunun kalıcı bir barışın egemen olduğu yeni bir yapının oluşturulmasına fırsat vereceğini dile getiriyordu. 25 Nixon'a göre, "ABD, müttefik ülkelere taahhütlerine uygun olarak ekonomik ve askeri yardımda bulunmaya devam edecek, ancak bundan böyle bölgesel çatışmalarda doğrudan Amerikan askeri kullanılmayacak ve savunmaları için asıl sorumluluk ülkelerin kendilerinde olacaktı". 26

ABD'nin Körfez politikasında da bu doğrultuda değişikliğe gidilmiştir. Değişikliğin odak noktasını ise Nixon Doktrini'nin bölgeye nasıl uygulanacağı sorusu oluşturuyordu. Bu arada İngiltere, 1968'de yaptığı açıklama ile 1971'de Körfez'den çekilme niyetini ortaya koymuştu. Politika gözden geçirildi, fakat yeni durumda ABD, İngiltere'nin bölgedeki yerini almaya niyetli görünmüyordu. Birleşik Devletler, Körfez'deki devletlerle diplomatik ilişkileri geliştirerek ve ekonomik ve teknik yardım yaparak bunların çabalarını teşvik edecekti. Ancak, yukarıda da belirtildiği gibi, bölgenin güvenliğini sağlamada ve barışın korunmasında asıl sorumluluk bölgede bulunan devletlere düşmekteydi. 27 Nitekim gerekli durumlar dikkate alı-

arak Nixon Doktrini'ne ilginç bir özellik kazandırıldı ve Irak'ın dışında bölgenin iki büyük devleti olan İran ve Suudi Arabistan'a silah transferinin artırılmasını öngören "İki Ayaklı" (Twin Pillar) politika uygulamaya konuldu. Nixon'un planına göre, bölgenin savunmasından sorumlu olacak bu devletlerin kapasiteleri nicelik ve nitelik açısından Amerikan silahları ile geliştirilecekti. ²⁸ Öte yandan ABD, birbirinin varlığından rahatsız olan bu iki ülke arasındaki işbirliğinin geliştirilmesinin gerekli olduğuna inanıyordu. Çünkü stratejik ve ekonomik çıkarların sözkonusu olduğu bu devletlerden yalnız birini desteklemek, diğerini uzaklaştırabilirdi.

ABD'nin öncelikle bölge devletleriyle güvenlik işbirliğine dayanan görüntüyü azaltma (low profile) politikası dört noktada toplanmaktaydı. ²⁹ : 1) Körfez bölgesindeki istikrarın sağlanması için İran ve Suudi Arabistan arasındaki işbirliğinin teşvik edilmesi. 2) ABD'nin Körfez'deki bir miktar deniz gücünü olası muhalefetlere rağmen muhafaza etmesi. 3) ABD'nin Körfez'deki diplomatik temsilcilerinin ve teknik yardımlarının artırılması. 4) Zayıf durumdaki Körfez ülkelerinin desteklenmesi.

Bundan sonra, 1979'daki İran Devrimi ve Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgaline kadar devam eden döneme bu ruh hakim olmuştur. Bununla birlikte, bölgede herhangi bir gücün dengeyi bozacak şekilde egemenlik kurması ya da etkisini artırması petrolün güvenliğini ve Batı'nın bölgedeki çıkarlarını tehlikeye sokacağından, ABD'nin çıkarlarına da aykırı olacağı vurgulanmaktaydı. Örneğin 24 Ekim 1975'de Kongre'de ABD'nin Körfez politikasının amaçları Dışişleri Bakanı yardımcılarında Sidney tarafından açıklanırken özellikle şu iki nokta üzerinde durulmaktaydı ³⁰ : a) Bölgedeki petrolün bizim ve müttefiklerimizin gereksinimlerini karşılayacak miktarda ve makul fiyatlarla sevkinin sağlanması. b) Petrol ihraç eden ülkelerin, artmakta olan gelirlerini ekonomik kalkınmayı destekleyecek şekilde ve uluslararası işbirliğini geliştirici yönde kullanmalarına çalışmak.

E. CARTER DOKTRİNİ

Afganistan ve İran'da meydana gelen gelişmeler çerçevesinde ABD dış politikasında birer dönüm noktasını ve radikal değişikliği simgeleyen ve başkanların adıyla bilinen doktrinlerden biri olan Carter doktrini ile Nixon Doktrini'nin egemen olduğu 1970-80 dönemi kapanmış ve ABD'nin askeri müdahalesini meşrulaştıran bu politika ile yeni bir dönem başlamış oluyordu. Başkan Carter'ın 23 Ocak 1980'de Kongre'deki konuşmasında:

Basra Körfezinde denetimi ele geçirmek amacıyla herhangi bir yabancı güç tarafından yapılacak müdahale Amerika Birleşik Devletleri'nin yaşamsal çıkarlarına bir saldırı olarak dikkate alınacak ve böyle bir saldırıya askeri güç de dahil olmak üzere gerekli her türlü araçla karşı konacak. ³¹ deniyordu. Bu doktrinle ABD'nin Basra Körfezi'ndeki çıkarlarının tehdit edilmesi durumunda güç kullanacağı ve bölgenin ABD için hayati önem taşıdığı mesajı Sovyetler'e iletilmiş oluyordu.

Başkan Carter aynı gün Kongre'deki konuşmasında, Sovyetlere karşı kesin bir tavır almak gerektiği üzerinde durdu ve bu doğrultuda Sovyetler Birliği'ne ekonomik yaptırımlar uygulanacağını açıkladı. Carter bu arada, ABD'nin askeri gücünün Amerika dışındaki bölgelerde kullanılmak üzere geliştirilmekte olduğunu, Basra Körfezi ve Hint Okyanusu'ndaki askeri varlığın takviye edilerek güçlendirildiğini ve bu güçlerin kullanımı için bölgede bulunan devletlerle temasa geçilerek üs ve liman kolaylıkları sağlanmasına çalışıldığını belirtti. ³² Carter Doktrini ile birlikte yukarıda da belirtildiği gibi Nixon Doktrini'ne dayalı politika terkedilmiş ve bölgedeki müttefik ve dost ülkelerin savunulmasına ve bu doğrultuda ABD'nin savunma harcamalarının arttırılmasına karar verilmiştir. Zira ABD, Japonya ve Batı Avrupa kadar önemli olan bölgede, herhangi bir gücün egemen duruma geçmesini istememektedir. Bu güç, daha önce Sovyetler Birliği'ydi bugün için İran veya Irak (veyahut bir başka bölgesel güç) olabilir. Çünkü ABD, hayati çıkarlarının tehlikeye girmemesi için bölgenin denetimini kendi elinde bulundurmak istemekte, bunun için de gerektiğinde mü-

dahale etmektedir. Nitekim Harold Brown 20 Şubat 1980'de "eğer Batılı sanayileşmiş ülkeler ve müttefiklerimiz Körfez'deki enerji kaynaklarından mahrum bırakılırsa bu hem onların hem de dünya ekonomisinin felaketine sebep olur" diyordu. ³³ Bu çerçevede gerek Sovyetler'in Afganistan'ı işgali, gerekse İran'da Şah'ın devrilmesi ile ortaya çıkan gelişmeler üzerine Carter yönetimi Çevik Kuvvet diye bilinen ve esas olarak Körfez bölgesinin güvenliğini sağlamak ve bölgedeki Amerika'nın yaşamsal önemdeki ekonomik çıkarlarını korumak amacıyla 1979 Aralıkta Acil Müdahale Ortak Görev Gücü oluşturulmuştur. Çevik Kuvvet ilk başta bölgeye yönelik olası bir Sovyet saldırısını caydırmak veya en azından belli bir süre durdurmak amacıyla kurulmuş olmakla beraber, daha sonra ortaya çıkan gelişmeler çerçevesinde, ABD'nin bölgedeki çıkarlarına karşı yönelecek her türlü iç ve dış tehdide karşı kullanılabilecek bir müdahale aracı olarak düşünülmeye başlanmıştır.

Amerikan yönetimi esas itibariyle bir acil müdahale gücü oluşturulmasını planlamaya 1977'de başlamış ancak somut bir adımın atılması 1979 yılı içinde sözkonusu olmuştur. ³⁴ Bunda etkili olan faktörler, daha önce de belirtildiği gibi İran ve Afganistan'daki gelişmeler olmuştur. İran'ın kaybedilmesi ile birlikte Batı'nın petrole bağımlılığı ve bölgedeki çıkarları çerçevesinde Suudi Arabistan Amerikan politikasının en önemli ayağı haline gelmiştir. Ancak İran'da monarşinin yıkılması, bu ülkedeki rejimin geleceğini de tehlikeye soktuğundan ABD'nin bölgedeki ve özellikle Suudi Arabistan'daki hayati çıkarlarının savunulabilmesi için bölgesel güvenlikle ilgili politikanın gözden geçirilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla Çevik Kuvvet'in oluşturulması yönündeki somut projeler üzerinde esaslı çalışmalar 1979 yılı başında başlamıştır. Şah'ın düşmesi ile birlikte Körfez bölgesinde stratejik olarak, oldukça önemli bir dost ülkenin kaybedilmesine tepki olarak Ulusal Güvenlik Konseyi 28 Şubat 1979'da toplanarak sözkonusu bu istikrarsız bölgeye yönelik olarak yeni bir politika geliştirilmesi üzerinde durdu. Bu yeni politika, bölgede istenmeyen durumları önlemek için bir acil müdahale gücünün oluşturulmasını da içeriyordu. ³⁵ Bu

doğrultuda Sāvunma Bakanlığı ve Deniz Kuvvetleri Komutanlığı tarafından yürütölen projelerin sonucu oluşturulan Acil Müdahale Ortak Görev Gücü (Rapid Deployment Joint Task Force: RDJTF) Aralık 1979'da resmi şeklini aldı. ³⁶

Acil Müdahale Ortak Görev Gücü'nün oluşturulmasının amacı, Körfez bölgesinde, siyasal girişimlerin yanı sıra gerektiğinde müdahale edebilmek amacıyla nitelikli ve hareketlilik yeteneği yüksek bir askeri gücün hazır bulundurulmasıydı. RDF'nin kullanılması gereken bir durum sözkonusu olduğunda, bu gücün asıl görevi diğer askeri opsiyonların devreye sokulabilmesi için zaman kazandırmak olacaktı.

Ancak ABD için asıl sorun, Çevik Kuvvet'e bağılı birimlere gerekli olan askeri tesislerin ve kolaylıkların kullanılması için izin verme konusunda bölge devletlerinin çekingen davranmaları ve bir takım karışık duygular taşımalarıydı. Başka bir deyişle bölgedeki ölkeler ABD'nin askeri kuvvetlerinin kendi topraklarında konuşlandırılmasına -en azından barış anında- izin vermeye istekli değillerdi. Halbuki Çevik Kuvvet'e bağılı kara ve hava birliklerinin Körfez bölgesine hızlı bir şekilde intikali ve başarılı bir operasyon yapılabilmesi bölgeden yararlanılmasını gerektiriyordu.

Dolayısıyla ABD, Körfez bölgesinde, daimi bir Amerikan askeri gücünün bulundurulması karşısında siyasi engelleri dikkate alarak, tesis kolaylıklarını sadece kriz anlarında kullanmak üzere, 1980'de Kenya (Nisan), Umman (Haziran) ve Somali (Ağustos) ile anlaşmalar yaptı. ³⁷ Ancak Suudi Arabistan, Çevik Kuvvet'e tesis kolaylıkları sağlanmasına ilişkin bir anlaşma yapmaya yanaşmamıştı.

F. REAGAN VE BUSH DÖNEMİNDE ABD POLİTİKASI

Daha sert bir dış politika vaadiyle seçimleri kazanan Reagan, 1981 Ocağında Carter'den görevi devraldıktan sonra ortaya koyduğu politikalarla gerçekten böyle bir tutum içinde

olacağını göstermiştir. Reagan yönetiminin temel politikası, Sovyetler Birliği'nin genişlemesine karşı konacağını yüksek sesle ifade edilmesi idi. ABD'nin amacını global anlamda tanımlamak gerekirse, çevreleme cephesinin önderliğini daha aktif bir şekilde yapmaktı.

Bu nedenle askeri durumun güçlendirilmesi gerektiğinden 1981 ve 1982 mali yılı için Carter yönetiminin öngördüğü savunma bütçeleri iki misline çıkarılmıştır. Reagan yönetiminin ikinci yılında savunmaya yapılan harcamaların oranlarında yine artış gözlemlendi. 1983 mali yılı için ayrılan pay 216 milyar dolar olup bu bir önceki yıla göre yüzde 18'lik bir artışı ifade etmekteydi ve beş yıllık dönem için toplam askeri harcamaların 1.6 trilyon dolar olması düşünülüyordu. Savunma Bakanı Caspar W. Weinberger askeri stratejiyi anlatırken, savunma harcamalarındaki bu artışın Sovyetleri dengelemek için gerekli olduğunu savunuyordu. ³⁸

Bu çerçevede Reagan yönetimi, Carter yönetiminin benimsediği müdahaleci politikayı daha da geliştirmiş ve Hint Okyanusu'nda, Arap Denizi'nde ve Afrika Burnunda askeri üsler elde ederek devam ettirmiştir. Ayrıca sözkonusu bölgelerde bulunan müttefik ülkelere Amerikan Yardımı ve silah transferi artırılmıştır. Başkan Reagan açıklamalarında, bölgedeki (Körfez bölgesi) ABD çıkarlarına yönelik bir iç veya dış tehdit karşısında müdahaleye hazır olduklarını belirtiyordu.

Diğer taraftan Geoffrey Godsell 13 Mart 1981 tarihli "The Christian Science Monitor" de yönetimin politikası ile ilgili sözlerinde, "yönetimin askeri politikasının temel hedefinin Batının Körfez bölgesindeki hayati çıkarlarını Moskova'nın tehdit etmesine ve İran'ı bölerek veya işgal ederek burada bir Sovyet nüfuzu oluşturmaya karşı ABD'nin gücünün ve kararlılığının açıkça anlatılmasıdır. " ³⁹ demektedir.

Yönetim 1982 mali yılında Çevik Kuvvet için Savunma bütçesindeki tahsisatları arttırdı. Bu arada ABD'nin Orta Doğu'daki askeri müttefikleri olan İsrail, Pakistan ve Türkiye'ye askeri yardımın da artırılması kararlaştırıldı. ⁴⁰ Pentagon'un amacı ABD'nin müdahale yeteneğini geliştirerek, ulus-

lararası sistemdeki polislik görevini daha etkin bir şekilde yapmaktı. ABD özellikle Körfez bölgesinde, bir saldırı veya rejimlerin değişmesiyle sonuçlanacak kriz durumlarında müdahaleye kararlı görünüyordu.

Savunma Bakan Yardımcısı Francis J. West, Jr., Çevik Kuvvet'in (RDJTF) amacının bölgeye yönelik ciddi bir tehdit söz konusu olduğunda buna karşı koymak olduğunu belirtirken diğer hedeflerinin,

1) İsrail'in güvenliğini ve bölgede barışın sürekli olmasını sağlamak; 2) Radikal devletlerin saldırılarına karşı Suudi Arabistan, Umman, Ürdün ve Mısır gibi ılımlı Arap devletlerini desteklemek; 3) ılımlı Arap ülkelerini iç ayaklanma veya yıkıcı faaliyetlere karşı desteklemek; 4) Bölgeye yönelik Sovyet etkisini sınırlamak ve 5) Körfez'de söz konusu olabilecek bir Sovyet işgalini caydırmak ⁴¹ olduğunu söylüyordu.

Reagan yönetimi tarafından RDJTF komutanlığının (REDCOM'un) adı 1 Ocak 1983'de ABD Merkezi Komutanlığı (CENTCOM: US Central Command) olarak değiştirildi ve kapasitesi artırıldı. Ayrıca ABD ile bölge devletleri arasında kriz anlarında CENTCOM'a (Çevik Kuvvet'e) bazı kolaylıklar sağlanması konusunda anlaşmalar yapıldı. Bunlar içinde en kapsamlısı daha önce Umman ile yapılmış olan anlaşmanın daha da geliştirilmiş şekli olan üs ve liman kolaylığı sağlayan anlaşmadır. Umman'ın dışında Kenya ve Somali ile de yeni anlaşmalar yapıldı. ⁴²

1. İran-İrak Savaşı'nda Amerikan Politikası

İran-İrak savaşının başında kesin bir tavır almaktan ziyade beklemeyi tercih eden ABD, Irak'ın Umman ve Suudi Arabistan'daki üsleri İran'a saldırı amacıyla kullanmak için baskı yapması üzerine, Suudi Arabistan'a bölgedeki ABD uçak gemisinden F-14, F-15 ve AWACS uçakları gönderirken bölgeye de silah transferini arttırdı. Bu arada ABD'de ılımlılar olarak bilinen grup, bu hareketin Sovyetler'e savaşın başında verilen tarafsızlık sözüne zarar vermemesine özen gösterilmesini is-

tiyordu.⁴³

Bununla beraber, bölgeye yönelik davranışlarında güç dengesi politikasını esas alan ABD doğrudan veya dolaylı olarak her iki ülkeye de silah sevkini sürdürmekteydi. Irak ise, bir taraftan ABD'nin İran'a üçüncü taraflar aracılığıyla silah vermesine tepki gösterirken, diğer taraftan bu devletle ilişkilerini geliştirmek için her türlü yola başvuruyordu. Irak'ın ön plana çıkarmaya çalıştığı düşünce, "Irak'ın yenilmesinin yalnız Körfez ülkelerinin aleyhine bir durum olmadığı, aynı zamanda ABD'nin ve sanayileşmiş Batı ülkelerinin çıkarlarına da aykırı olduğuydu." ⁴⁴

ABD'nin savaş sırasında açıktan açığa olmasa bile üstü örtülü bir biçimde İran'a yaklaşmasının nedeni, Irak'ın çoğunluğu Arap olan Kuzistan bölgesini işgal ederek özerkliğe kavuşturması durumunda bunun İran'daki diğer azınlık ulusları tarafından da taklit edilmesi ve bunun sonucunda İran'ın parçalanmasından duyduğu endişeydi. Çünkü bölünmüş bir İran, şüphesiz ABD'den ziyade Sovyetler'in işine gelirdi.

Bu nedenle 1980 Ekiminde bir açıklama yapan ABD Dışişleri Bakanı Edmund Muskie, Irak'ın İran'ı işgal etmesi karşısında tarafsız kalmayacaklarını açıklarken, Başkan Carter da, güçlü bir İran'ın bölgedeki güç dengesi açısından gerekli olduğuna dikkat çekmekteydi. ⁴⁵ Bundan dolayı ABD, rehineler krizine rağmen bu dönemde İran'a dolaylı yoldan silah vermeyi sürdürdü ve İran'ın silah satın aldığı ülkelerin başında yer aldı.

ABD'nin bu tutumu İran'ın 1982'de savaşın yönünü kendi lehine çevirmesi üzerine değişmiştir. Irak'ın çökmesi ve İran'ın bölgeye tamamen egemen olması olasılığının belirmesi üzerine , ABD, kesin tavrını belli ederek tarafsız tutumunu terketmiş ve Irak'ı açıktan desteklemeye başlamıştır.

Savaşta İran'ın galip gelerek Irak'ta da kendi güdümünde bir Şii İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasını sağlaması, yalnız bölgenin jeo-politik yapısında önemli bir değişiklik olarak kalmayacak, dünya finans çevrelerini de akıl almaz şekilde etkileyecekti. Herşeyden önce Irak'ın geniş petrol yatakları İran'ın

mevcut yataklarıyla birlikte düşünöldüğünde bu iki devlet Suudi Arabistan'dan sonra dünyanın ikinci büyük petrol rezervine sahip olacaktı. Bu durum gerçekleştiğinde dünya petrol rezervlerinin yüzde 10'unu elinde bulunduran Kuveyt'in de bu güçlü komşusu tarafından ilhak edilmesi söz konusu olabilirdi. Ayrıca İran'ın savaşta galip gelerek Irak'ı işgal etmesi durumunda , başta Suudi Arabistan ve Kuveyt olmak üzere, Irak'ın ABD ve Batılı devletlere olan savaştan mütevellit borçlarını, İran'ın ödemekten kaçınabileceği ve böyle bir durumun dünya ekonomisini ve finans sistemini altüst edebileceği dikkate alınması gereken önemli bir olasılıktı.

Bu çerçevede Irak, ABD tarafından terörist devletler listesinden çıkarıldı ve onyedi yıllık aradan sonra 1984 Kasımında ABD ile Irak arasında diplomatik ilişkiler tekrar kuruldu. 46 Aslında güç dengesinin bozulma olasılığının dışında, ABD'nin ve Batı'nın çıkarlarını doğrudan etkileyecek bir gelişme söz konusu olmamıştı. Bununla beraber 1983 Ekiminde bir açıklama yapan Pentagon yetkilileri, Körfez'de petrolün kesintiye uğramasına ABD'nin izin vermeyeceğini belirtirken, Kasım ayında da MIDEASTFOR komutanlığına bağı ABD gücünün Körfez'de seyir özgürlüğünü engelleyecek her türlü davranışa karşı kesin ve etkili bir şekilde karşı konacağı açıklandı. 47 Bu bağlamda ABD, 1984'de Irak'ın gücünün tükenmeye başlaması üzerine, başta Suudi Arabistan olmak üzere bölgedeki dost Arap devletlerinin hava savunma kapasitelerini artırma işini hızlandırdı. Ancak ABD savaş sırasında Çevik Kuvveti kullanmadı. Yalnız gerekli durumlarda daha önce bölgede bulunan MIDEASTFOR'a dahil gemilerden yararlanma yoluna gidildi.

2. Körfez Krizi ve Amerikan Politikası

Irak'ın Kuveyt'i işgal ve ilhak girişimiyle birlikte Basra Körfezi'nde güç dengesi, İran Devrimi ve İran-Irak Savaşı'ndan sonra üçüncü defa bozulma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Daha önce de değinildiği gibi, İran ve Afganistan'daki gelişmeler ve İran -Irak savaşı dolayısıyla ABD, 1970'ler boyunca dış politika stratejisinin çerçevesini oluşturan Nixon Doktrini'ni

terkederek daha aktif bir tutum benimsemiş ve bu doğrultuda bölgedeki askeri varlığını arttırmaya başlamıştır.

Ancak bütün bu girişimler bölgede yeni bir krizin ortaya çıkmasını önlemeye yetmemiş ve 2 Ağustos 1990'da Irak Kuveyt'i işgal etmiş ve bir süre sonra da 19. ili olduğunu açıklamıştır. Nihayet Kuveyt'in işgal ve ilhakı ile birlikte hem Basra Körfezi'nde hem de genel olarak Orta Doğu'da güç dengesi bir anda Irak lehine bozulduğu gibi bu durum, gerek ABD'nin gerekse Batılı ülkelerin bölgedeki ekonomik çıkarlarını ve petrolün güvenliğini de tehlikeye sokmuştur.

ABD Krizin başından itibaren Münih tipi ⁴⁸ bir diplomatik çözüme razı olmayacağını ortaya koymuştur. ABD'ye göre böyle bir tutum Irak'ın saldırgan tutumunu ödüllendirmekle aynı anlama geleceğinden ileride daha büyük ve önü alınamayacak krizlere yol açabilirdi.

Kaldı ki 1990 yılı başından itibaren Irak'ın bölgede süper güç olmak istediğine ve bu doğrultuda 200 km.'nin üzerinde menzili olduğu tahmin edilen bir füze geliştirdiğine dikkat çekilmekteydi. Üstelik, bu füzeler uzun menzilli balistik füzelere dönüştürülebilecek nitelikteydi. Ayrıca kimyasal silahlar üretmekte olan Irak'ın nükleer silah üretimi için 1981'de İsrail tarafından bombalanan Osirak nükleer reaktörünü yeniden inşa ederek faaliyetlerini hızlandırdığı öne sürülmekteydi. Hatta 1990 Martında nükleer silah ateşleyicisi olarak kullanılan bir takım parçalar İngiltere'nin Heathrow Havaalanında Irak'a götürülmek üzereyken yakalanmıştı. Irak bu olaydan bir süre sonra (Mayıs ayında) nükleer silah ateşleyicisinin yapımında kullanılan crytronları kendisinin yapmaya başladığını açıklamıştır. ⁴⁹

Dolayısıyla zaten konvansiyonel, kimyasal ve nükleer silahlarıyla bölgede önemli olduğu kadar tehlikeli bir güç haline gelen ve bu çerçevede hem bölge devletleri açısından, hem de Orta Doğu'da ABD'nin en önemli müttefiki olan İsrail'in güvenliği açısından büyük bir tehlike olarak görülen Irak'a yeni ödünler verilmesi düşünülemezdi. Zira bu durumda Irak elde ettiği yeni kaynaklarla askeri kapasitesini daha da artırabilirdi.

Buna karşılık Saddam tam bir ikilemle karşı karşıya kalmış, bir taraftan Kuveyt'i işgal ederek bu ülkenin yaklaşık 90 milyar varil petrol rezervini ve 100 milyar dolar dış yatırımını kendi kaynaklarına ekleyerek, hem bölgede tek egemen güç hem de Arap ulusunun efsanevi lideri olmak isterken, diğer taraftan Kuveyt'ten koşulsuz olarak çekilme yönündeki uluslararası baskılar karşısında boyun eğmesinin tam bir siyasal intihar olacağını düşünmekteydi. ⁵⁰

Diğer taraftan uluslararası sistemin yapısında meydana gelen gelişmeler sonucu ABD'nin tek süper güç olarak kaldığı bir dönem başlamıştı ve bu durumda ABD'nin önünde iki alternatif kalmıştı: Bunlardan ilki kendi kıtasına dönerek bölgesel çatışmalara karışmamak, diğeri ise kendi çıkarlarını da tehlikeye sokan bölgesel güçlerin ortaya çıkmasına engel olmaktı. Birincisini tercih etmesi durumunda bu bölgesel çatışmalar sonucu ortaya çıkan güçler diğer devletleri de egemenliği altına alacağından ABD'nin çıkarları açısından da doğrudan bir tehdit haline gelme olasılığı yüksekti.

Bu doğrultuda, ABD'nin öncülüğünde BM Güvenlik Konseyi 660, 661, 662, 664, 665, 666, 667, 669, 670 ve 674 sayılı kararları alarak Irak'ın Kuveyt'ten koşulsuz olarak derhal çekilmesini ve sorunun taraflar arasında görüşmeler yoluyla çözülmesini istemiş, bunun mümkün olmaması üzerine Irak'a karşı güç kullanılmasına izin veren 678 sayılı kararı kabul etmiştir.

Sorunun diplomatik yolla çözülmesi mümkün olmadığından, Güvenlik Konseyi'nin 29 Kasım 1990 tarihli ve 15 Ocak'a kadar koşulsuz bir şekilde Kuveyt'ten çekilmediği takdirde güç kullanılmasına izin veren 678 sayılı kararı doğrultusunda ABD'nin önderliğindeki çok uluslu gücün 17 Ocak'ta başlayan hava saldırıları 24 Şubat'ta kara hareketine dönüşmüş, Irak'ın BM temsilcisinin 27 Şubat'ta bir açıklama yaparak 660, 662 ve 674 sayılı BM kararlarını kabul ettiklerini, Kuveyt üzerindeki iddialarından vazgeçtiklerini ve Kuveyt'ten tamamen çekileceklerini açıklamasının arkasından 28 Şubat'ta ABD Başkanı Bush'un savaşın durduğunu açıklaması ile Körfez krizinin

askeri boyutu sona ermiştir.

Savaş sonunda Irak'ın bütün nükleer ve kimyasal tesisleri yok edilmiş askeri gücü neredeyse sıfırlanmış, ekonomik gücü ise önemli bir darbe yemiştir. 46 tümeni etkisiz hale getirilmiş 4300 tankın 4000'i ve 2800 personel taşıyıcısının 1800'ü tahrip edilmiş olan Irak, 150.000'in üzerinde ölü ve 65.000 dolaylarında esir vermiştir. .

3. Körfez Krizi Sonrası Gelişmeler ve Amerikan Politikası

Savaşın bitmesiyle beraber Irak'ta meydana gelen otorite boşluğundan yararlanan Kürtlerin ayaklanması üzerine Irak Hükümet kuvvetleri ile Kürtler arasında Mart ayında başlayan çatışmaların sonucu Irak hükümetinin saldırısından kaçan yaklaşık 300 bin dolayında Kürt, Özal hükümetinin sınırı açmasıyla Türkiye'ye sığındı. Bununla beraber 1 milyon Kürt de sınırda beklemekteydi.⁵¹

Bu arada bir taraftan, Irak'ın kuzeyinde yaşayan Kürtler için üzerinde çalışma yapılan güvenli bölgenin oluşturulması kesinleşir ve sınırları belirlenirken, diğer taraftan BM Güvenlik Konseyi, Irak'a uygulanan silah ambargosunun devam etmesini ve Yaptırımlar Komitesi'nin silah satışını denetlemesini karara bağlayarak, Irak'ın kitle imha silahlarının yok edilmesinin masraflarının da Irak'a ödettirilmesine oybirliği ile karar verdi. ⁵²

Koalisyon devletleri Haziran ayı sonuna doğru askeri güçlerini Kuzey Irak'tan çektiler. Bununla beraber, Türkiye'de konuşlandırılacak ve daha sonra "Çekiç Güç" olarak adlandırılan bir acil tepki gücü ile Kürtleri Saddam'ın olası saldırılarına karşı korumak istediklerini açıkladılar. Bu doğrultuda, Güvenlik Konseyi'nin 688 sayılı kararı ile oluşturulan "Çekiç Güç", Kuzey Irak halkına karşı Bağdat Yönetimi'nin girişeceği bir saldırıyı caydırma ve gerektiğinde müdahale etme amacını taşımaktaydı.

Bu arada 1991 Eylülünde, Irak'ın, nükleer silahlarla ilgili araştırmaları sürdüren 44 BM Güvenlik görevlisini gözaltında

tutmasıyla kısa süreli bir kriz yaşandı. BM görevlilerinden Irak'ın nükleer faaliyet kayıtlarının bulunduğu bir binada yaptıkları araştırmalar sırasında kaydettikleri bir video bandını iade etmeleri istenmekteydi. Irak, beş gün aradan sonra Bağdat'ta tutsak tutulan 44 kişilik BM ekibinin yanlarındaki gizli belgelerle Bağdat'tan ayrılacağını bildirmesiyle kriz sona erdi. 53

BM Güvenlik Konseyi, 1991 Ekiminde Irak'ın nükleer, kimyasal ve biyolojik silahlarını yeniden geliştirmesini önlemeye yönelik etkin denetim öngören bir karar aldı. Oybirliği ile alınan 715 sayılı sözkonusu karar BM anayasasının 7. bölümüne dayanarak Irak yönetiminin BM kararlarına uymaması durumunda güç kullanılmasına olanak tanıyordu. 54

Diğer taraftan, Kuzey Irak'ta bir ulusal parlamento oluşturmak amacıyla 17 Mayıs 1992'de yapılan ve 7 partinin katıldığı seçimlerde toplam oyların yüzde 45.5'ini Barzani'nin Kürdistan Demokratik Partisi alırken, Talabani'nin Kürdistan Yurtsever Birliği 1.7'lik bir farkla 43.8'de kalmıştı. Buna göre, 105 sandalyeden 100'ünü Mesut Barzani ve Celal Talabani almıştı. Ortaya çıkan sonuca göre, Parlamento başkanı KDP'den, başbakan ise KYB'den olacaktı. 55 Kürtler, parlamento seçimlerinin ardından 7 Temmuz'da bakanlar kurulunu da oluşturarak devletleşme sürecinde önemli bir adım attılar. Yeni oluşturulan ve Celal Talabani'nin önderliğindeki Kürdistan Yurtsever Birliği üyesi Dr. Fuad Masum'un başbakan olduğu kabinede Talabani'nin Kürdistan Yurtsever Birliği ile Barzani'nin Kürdistan Demokrat Partisi altışar bakanlıkla dengeyi sağlıyorlardı. 56

1992 Temmuzunu sona ererken ABD'li yetkililerle görüşmeler yapmak üzere Washington'da bulunan Kürt liderlerden Celal Talabani ve Mesut Barzani'nin önderliğindeki Irak muhalefeti, Başkan Bush tarafından kabul edilmemekle beraber 29 Temmuz'da Dışişleri Bakanı James Baker'la bir araya geldiler. Kürt liderlerin Washington'da ilk kez ABD Yönetimince üst düzeyde kabul görmesi dikkati çekmekteydi. 57

ABD politikasında Kürtlere ilişkin olarak bu belirgin de-

ğişikliğin sebebi neydi? Amerikan hükümetinin Kürt politikasına şöyle bir bakıldığında Kürt liderlerle dolaylı bir takım görüşmeler yapılmış ve destek verildiği izlenimi verilmişse de doğrudan bir temas kurulmamış ve üst düzeyde kabul edilmemişlerdi. Örneğin, 1988 Nisanında Celal Talabani, Dışişleri Bakanlığı'nın Körfez ilişkileri direktörü Lawrence Pope tarafından kabul edilmiş, fakat bu görüşme bakanlığın bilgisi dışında gerçekleşmişti. Hatta Dışişleri Bakanı George Shultz, Irak Dışişleri Bakanı Tarık Aziz'in resmen dile getirdiği şikayeti dikkate alarak Irak'taki muhalif gruplarla her türlü görüşmeyi yasaklamıştı. 58

Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle beraber Amerika'nın Kürtlere yönelik politikasında da değişiklik olduğu düşünülebilir. Fakat Talabani'nin 1990 Ağustosunda Washington'u ziyareti sırasında görüşme talebi Dışişleri Bakanlığı tarafından yine geri çevrilmişti. Washington, bölge ülkelerine yanlış bir mesaj vermekten çekinmekteydi. Ancak 1991 Martında meydana gelen olayların arkasından Kürt liderlerin Fransız, İngiliz hatta Türk liderler tarafından kabul edilerek görüşülmesi ve içerde basının Bush yönetimini Irak'taki muhalefeti desteklemede başarısız olduğu yönünde eleştirmesi üzerine, Amerikan yönetiminde Kürt muhalif liderlerle görüşme yönünde bir eğilim söz konusu olmuş, ve/fakat gayri resmi yollarla bazı şartlar ileri sürülmüştür. Buna göre, Kürt delegasyonunun yerel halkı temsil ettiğinin ortaya konması, tüm dini ve bölgesel muhalefeti temsil ettiklerinin gösterilmesi ve son olarak komşu ülkelerin (özellikle Türkiye'nin) endişelerinin giderilmesi gerekmektedir. 59

1991 Temmuzunun hemen başında Irak yönetimine karşı mücadele eden çeşitli Kürt örgütleri "Kürt Cephesini" oluşturarak mücadelelerini ortak bir platformda sürdüreceklerini açıklamışlardı.⁶⁰ 1991 Eylülünde ise ABD Dışişleri Bakanı James Baker'la da görüşmek isteyen Celal Talabani'nin de içinde bulunduğu Irak "Kürt Cephesi" liderleri ABD'de umduklarını bulamamışlar ve sadece alt düzeyde Dışişleri Bakanlığından bir bürokratla (David Mack'la) görüşebilmişlerdi. 61

İngiltere'nin teşvikiyle Irak'taki tüm muhalif grupları bir

araya getiren "Irak Ulusal Kongresi"nin 27 Aralık 1991'de toplanması sağlanmıştı. Talabani ve diğer 16 muhalefet liderini bir araya getiren Şam'daki toplantıda Kürt ve Şii liderler bundan böyle birlikte hareket etme konusunda anlaşmaya varmışlar, fakat bu toplantı Washington'da beklenen yankıyı yapmamıştı. Zira Amerikan yönetimi sadece Türkiye'nin tepkisini dikkate almamakta aynı zamanda Şii muhalefet adına hareket eden Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyi liderlerinden Bekir el-Hakim'in İran'a yakınlığı nedeniyle bu devletin bölgede etkinliğinin artmasından endişe etmekteydi. 62

ABD'nin ve bölge ülkelerinin tutumunu da dikkate alan Kürt liderler Mayıs 1992'deki seçim kampanyaları sırasında sürekli Irak'ın toprak bütünlüğünden yana olduklarını dile getirmişlerdir. Amerikan yönetimi ise Irak'taki seçimlere fazla heyecan duymadı ve alçak profil politikasını sürdürdü ve hatta Kürt liderlere vize muafiyeti verilmesine yanaşmadı. Seçimden yaklaşık bir ay sonra Irak Ulusal Kongresi Viyana'da tekrar toplandı. Kongre'de, Washington'a gitmek üzere Barzani ve Talabani'nin de bulunduğu sekiz kişilik bir temsil heyeti seçildi. Muhalefet liderleri, Dışişleri Bakanlığı tarafından 29 Temmuz'da resmen kabul edilene kadar tam iki hafta Washington'da beklediler. Bu görüşmenin arkasında yatan nedenler konusundaki tahminlere göre, Dışişleri Bakanı Baker'ın, bu görüşmenin Irak'ın parçalanmasına destek verme şeklinde algılanmasının riskinin artık yüksek olmadığı kanısında olması ve yönetimin, özellikle seçim kampanyaları sırasında, Saddam aleyhtarı unsurları desteklemiyor görüntüsü vermekten kaçınmasıydı. 63

ABD politikasında Kürtlere ilişkin olarak bu belirgin değişikliğin asıl nedeni ise, ABD'nin Irak'a olduğu kadar Türkiye ve İran'a da uyarılarda bulunmak istemesidir. ABD, bölge ülkeleriyle ilişkilerinde "Kürt Kartı"nı kontrollü ve sürekli bir şekilde kullanacağı mesajını vermek istemiştir. ABD'nin Kürtleri desteklemede çekingen davranmasının nedenine gelince, Kuzey Irak'ta kurulacak bir Kürt devleti birtakım yararlar sağlasa da ABD bunu yaparak, Türkiye, İran, belli ölçüde Suriye

ve hatta Irak'a karşı sürekli kullanacağı bir kozu kaybetmek istememektedir. (Ancak bu, ABD'nin bu yola hiçbir zaman başvurmayacağı anlamına da gelmez.) Diğer bir neden ise, Saddam'ın devrilmesi veya zayıflatılmasının bölgeye yönelik Amerikan askeri yığınağının meşruluğunu ortadan kaldıracak olması ve ABD' nin bölge ülkelerine yılda yaklaşık 30 milyar dolarlık silah satışından mahrum kalacak olmasıdır. Bunun dışında Saddam'ın gerçek bir tehlike olmaktan çıkarılması petrol zengini Arap ülkeleri ile ABD arasında çeşitli alanlarda yürütülen işbirliğinin bu denli pürüzsüz devam etmesini sona erdirebilir. Irak'ın bölge ülkeleri açısından bir tehlike olmaktan çıkarılmasıyla Arap ülkeleri arasında sorunların sona ermesi Filistin sorununda birlikte hareket etmelerini gündeme getirebilir ki yalnız bu olasılık dahi Saddam'ın gerçek bir tehlike gibi gösterilmesini gerekli kılmaktadır.

Öte yandan BM heyetinin Irak'ta nükleer silahlarla ilgili inceleme yapması sırasında Irak hükümeti ile 1992 Temmuzunda yeni bir kriz ortaya çıktı. BM gözlemcileri, ateşkes anlaşmasının öngördüğü silah kontrolünü yaparken, Bağdat'ta Tarım Bakanlığına girmek istemiş ancak Irak hükümeti buna izin vermemiştir. BM heyeti, bakanlıkta balistik füzelerin gizlenmekte olduğundan şüphelenmekteydi. Gerginlik Irak'a yeni önlemleri hatta yeni müdahale olasılığını gündeme getirmişti. (64) Bu BM ile Irak arasında Körfez Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan hemen hemen en sert sürtüşmeydi. ABD Dışişleri Bakanlığı, ABD'nin Irak'ı ikna etmek için müttefiklerine ve Güvenlik Konseyi üyelerine danıştığını bildirmiş, İngiltere'nin BM temsilcisi Sir David Hannay da askeri harekâtın olanak dışı olmadığını açıklamıştı. Ancak Saddam'ın, Irak'a karşı savaşmamış Avrupalılardan oluşacak bir BM heyetinin Tarım Bakanlığı'na girmesine izin vermesiyle krize çözüm bulundu. 65

BM Güvenlik Konseyi, Kuzey Irak'ta Saddam'ın saldırılarından kaçan Kürtler için 36. paralelin kuzeyinde oluşturduğu "güvenli bölge" nin benzerini, yaklaşık 18 ay sonra 1992 Ağustosunda ülkenin güneyinde bulunan ve sürekli olarak Irak kuvvetlerinin hedefi olan Şiileri korumak amacıyla 32. pa-

ralelin güneyini "güvenli bölge" ilan etmiştir. Söz konusu bölge aynı zamanda Irak uçaklarına karşı "Yasak Bölge" ilan edilmiştir. Yasak Bölge ilan edilen ve Irak uçaklarına kapatılan hava sahası Kerbela, Necef, Nasıriye, Amara ve Basra kentlerini kapsıyor.⁶⁶

Şiileri Bağdat yönetiminin saldırılarından koruma gerekçesiyle 32. paralelin güneyinin Irak uçaklarına kapatılması kararıyla, ABD'nin Irak'a yönelik olarak "bu devletin toprak bütünlüğünü koruma" politikasında görünürde bir değişiklik olduğu izlenimi ortaya çıksa da aslında herhangi bir değişiklik söz konusu değildi.

Gerçi, Irak'ın parçalanmasını bölge devletlerinden Kuveyt ve Suudi Arabistan, güvenlik gerekçesiyle arzu etmektedirler. İran ise, bu kendi lehine bir gelişme olacağı ve özellikle Şiiler dolayısıyla Irak üzerinde önemli bir avantaj elde edeceği için böyle bir sonuç işine gelebilir. Ancak Kuveyt ve Suudi Arabistan bu defa da İran tehlikesiyle karşı karşıya kalacaklar ve yine ABD desteğini arayacaklar. Çünkü, İran Devrimi'nin ilk yıllarında önemli oranlarda Şii nüfusu barındıran bu ülkeler hem stratejik hem de siyasal anlamda doğrudan bir İran tehdidi ile karşı karşıya kalmışlardır. Kaldı ki Irak'ın parçalanmasını başta Türkiye olmak üzere, Ürdün, Suriye ve Mısır istemiyor. Bu nedenle ABD, bölgede İran lehine güç dengesini değiştirecek böyle bir sonucu istememekle beraber böyle bir olasılığı canlı tutarak bütün bölge devletlerini Amerikan politikalarıyla uyumlu olmaya zorlamaktadır.

Peki o zaman ABD Saddam'ı devirmeye gerçekten karar mı vermişti? Bu olasılık üzerinde yukarıda da durulmuştur. ABD bölge devletleriyle siyasi ve askeri ilişkilerini devam ettirebilmek ve ekonomik çıkarlarını realize edebilmek için Saddam'ın yönetimde kalması gerekir. Ancak ABD'nin amacı sürekli kontrol altında tutacağı bir Irak'ı tercih ederken, kontrol altında tutulmazsa bir tehdit haline dönüşebileceği mesajını da bölge ülkelerine vermeye çalışmaktadır.

Öte yandan yaklaşık iki yıldır devam eden ve yüzbinlerce insanın öldüğü **Bosna dramı** sürüp giderken ABD'nin ve müt-

tefiklerinin yalnız ve yalnız insani amaçlarla böyle bir politikayı benimsediklerine inanmak ise son derece zordur. ABD'nin ve Batı'nın insan haklarını ve soykırım iddialarını kendi amaçlarını gerçekleştirmeye yaradığı anlarda bir gerekçe olarak kullandıkları son gelişmelerden sonra daha da net bir biçimde açığa çıkmıştır.

NOTLAR:

1. Christopher Flavin, "Beyond the Gulf Crisis: An Energy strategy for the 90's", **Challenge** (November/December 1990), s. 5-6
2. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Şükrü Gürel, **Orta Doğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri**, (Ankara: Ankara Üniv. Basımevi, 1979) , s. 62-65
3. Caspar Weinberger, **A Report to the Congress on Security Arrangements in the Persian Gulf**, June 15, 1987 (Wash, D.C. : Government Printing Office, 1987), s. 5.
4. Herbert L. Sawyer, **Soviet Perceptions of the Oil Factor in the US Foreign Policy, the Middle East Gulf Region** (Boulder, Colo: Westview Press, 1983) , s. 17-18
5. U.S. Congress. House. Committee on Foreign Affairs, **Saudi Arabia and the United States, the New Context in an Evolving Special Relationship**, Report prepared for the Subcommittee on Europe and the Middle East by the Congressional Research Service (Wash. D.C : GPO, 1981), s. 38.
6. **Ibid.** , s.43
7. **Ibid.**, s. 39.
8. Bkz. Richard G. Lugar, "US Arms Sales and the Middle East," **Journal of International Affairs** , Vol. 40. No. 1 (Summer 1986), s. 24-26
9. Gürel, **op. cit.** , s. 62; Filistin sorunu ile ABD'nin Körfez politikası arasındaki bağlantı hakkında geniş bilgi için bkz. Bruce Kuniholm, **The Persian Gulf and United States Policy** (California : Regine Books , 1984) s. 65-68
10. Charles A. Kupchan , **The Persian Gulf and the West: The Dilemmas of Security** (Boston: Ullen and Unwin, 1987), s. 15
11. William Stivers, **America's Confrontation with Revolutionary Change in the Middle East: 1948-83** (New York: St. Martin's Press, 1986, s. 9
12. Bölgeye yönelik Amerikan politikası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tayyar Arı, **Basra Körfezi'nde Güç Dengesi: 1978-1991** (Bursa:

Uludağ Üniv. Basımevi, 1992), passim.

13. **John W. Spanier, American Foreign Policy Since World War II** 8th ed. (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1980), s. 27; ayrıca bkz. Mehmet Gönlübol, et al., **Olaylarla Türk Dış Politikası: 1919-73**, (Ankara: Ankara Üniv. SBF Yay. , 1982), s. 201-202; Ernest R. May, "Cold War," Joseph S. Nye, Jr. ed., **The Making of America's Soviet Policy** (London: Yale Univ. Press, 1984), içinde s. 212.
14. Kupchan, *op. cit.*, s. 14
15. Bruce Kuniholm, "Retrospect and Prospects: Forty Years of U.S Middle East Policy," **The Middle East Journal**, Vol. 41, No. 1 (Winter 1987), s. 11.
16. Kupchan , *loc. cit.*
17. Kuniholm, *op. cit.*, s. 12.
18. *Ibid.*, s. 13.
19. Stivers, *op. cit.*, s.12; Kuniholm, **The Persian Gulf...**s. 20; Gary Sick, "The Evolution of U.S. Strategy Toward the Indian Ocean and Persian Gulf Regions," A. Z. Rubinstein ed. **The Great Game** (New York: Praeger, 1983), içinde s. 55. Bağdat Paktı ile ilgili daha geniş bilgi için ayrıca bkz. Gönlübol, *op. cit.*, s. 261-282
20. Stivers, *ibid.*, s.13; Charles G. Mac Donald, "U.S. Policy and Gulf Security," Robert G. Darius et. al. ed. **Gulf Security Into the 1980's** (Stanford, Cal.: Hoover Ins. Press, 1988), içinde s. 99.
21. Süveyş Krizi konusunda daha fazla bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, **Filistin Meselesi ve Arap -İsrail Savaşları** (Ankara: Türkiye İş Bankası Yay, 1989, s. 152-170.
22. Stivers, *op. cit.*, 23; Armaoğlu, *ibid.*, 162-163. Böylece tüm Orta Doğu petrolünün yüzde 45'inin ve tüm Batı Avrupa petrol ithalatının yüzde 64'ünün geçtiği Süveyş Kanalı temizlenerek ulaşılma açıldığı 1957 Martının sonuna kadar kapanıyordu. Bkz. Gürel, *op. cit.* , s. 92
23. Stivers, *ibid.*, s. 22-24
24. Kuniholm, "Retrospect and Prospects...", s. 15; Eisenhower Doktrini ile ilgili olarak ayrıca bkz. Kuniholm, **The Persian Gulf...**s. 20; Oral Sander, **Siyasi Tarih, Birinci Dünya Savaşı'nın Sonundan 1980'e Kadar** (Ankara: İmge Kitabevi, 1989), s. 243-47; Jed C. Snyder, **Defending the Fringe : NATO, The Mediterranean and the Persian Gulf** (Boulder, Colo.: Westview Presss, 1987) s. 85
25. Richard Nixon, **US Foreign policy for the 1970's, the Emergling Structure of Peace**, A Report to the Congress, February 9, 1972 (Wash., D.C. :GPO, 1972), s. 2-3
26. Stivers, *op. cit.*, s. 18; Snyder, *op.cit.*, s. 89.
27. Stivers, *ibid.*, s. 62; ayrıca bkz. Snyder, *ibid.* 90; Kuniholm, **Persian**

Gulf.., s. 22

28. Stivers, *ibid.*, s. 65; MacDonald, *loc.cit.*
29. Sick, *op. cit.*, 58.
30. David E. Long, "The United States and the Persian Gulf", **Current History**, Vol. 76, No. 443 (January 1979), s. 29.
31. US Department of State, Bureau of Public Affairs, "President Carter's State of the Union Address, " January 23, 1980, Leila Meo ed. **US Strategy in the Gulf: Intervention Against Liberation** (Belmont, Mass.: Association of Arab-American University Graduates, 1981), içinde s. 122; ayrıca bkz. Sick, *op.cit.*, s. 73-74; Kuniholm, **Persian Gulf...**, s. 30; MacDonald, *op. cit.*, s. 100; Joseph W. Twinam, "The Strategic Implications of US Policy toward the Gulf, " **The Challenge to US Diplomacy in the Arab-Gulf States** (Wash. D.C. : American-Arap Affairs Council, 1983), içinde s. 34
32. Meo, *ibid.*, 122-123
33. Jeffry Record, **The Rapid Deployment Force and U.S. Military Intervention in the Persian Gulf** (Washington: Ins. for Foreign Policy Inc, 1981), s. 1
34. Paul C. Bradley, **Recent United States Policy in the Persian Gulf** (New Hampshire: Thomson and Rutter Inc. 1982); s. 98.
35. Maxwell Orme Johnson, **The Military as an Instrument of US Policy in Southwest Asia : The Rapid Deployment Joint Task Force, 1979-1982** (Colorado: Westview Press, 1983), s. 61
36. Çevik Kuvvet hakkında daha geniş bilgi için bkz. Arı, *op.cit.*, s. 206-214; *ibid.*, s. 62-63; ayrıca bkz. MacDonald, *op. cit.*, s. 100. .
37. MacDonald, *ibid.*, s101.
38. *Ibid.*, s 113-114.
39. Geoffrey Godsell, "US Builds Shield for Southwest Asia's Oil", **The Christian Science Monitor**, March 13, 1981'den Clare, *op. cit.*, s. 97.
40. *Ibid.*s. 97-98
41. Snyder, *op. cit.*, s. 117
42. *Ibid.*, s. 118-119; CENTCOM ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Martin, *op. cit.*, s . 127-133 ve 137-140, yazar CENTCOM'un kapasitesi ve karşı karşıya olduğu zorluklara ve sorunlara değinmektedir.
43. Bradley, *op.cit.*
44. Rouhollah K. Ramazani, **Revolutionary Iran, Challenge and Response in the Middle East** (Baltimore: The John Hopkins Univ. Press, 1986), s. 79.
45. Bradley, *op. cit.*, s. 107
46. Andrew T. Parasiliti, "Iraq military Containment of Iran", **Journal**

of South Asian and Middle Eastern Studies Vol. 13, No. 1-2 (Fall/Winter 1989), s. 139; Ramazani, op.cit., s. 80; Alvin Z. Rubinstein, "Perspectives on the Iran-Iraq War, ", **ORBIS**, Vol. 29, No.3 (Fall 1985), s. 607.

47. Kuniholm, **Persian Gulf...**, s.80; Michael Sterner, "The Iran-Iraq War", **Foreign Affairs** Vol. 63, No. 1 (Fall 1984), 129.
48. 30 Eylül 1938'de İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya'nın katıldığı Münih Konferansı'nda, Hitler'in Avusturya'dan sonra Çekoslovakya'nın Sudetler bölgesini ilhak etmesi onaylanmıştı. Ancak Hitler'e verilen bu taviz onu durdurmamış ve Almanya 15 Mart 1939'da Çekoslovakya'yı tamamen işgal etmiş, 1 Eylül 1939'dan itibaren de Polonya'yı işgale başlamıştır.
49. Bkz. Geoffrey Kemp, "The Gulf Crisis: Diplomacy or Force?" **Survival**, Vol. 32, No. 6 (Nov/Dec 1990), s. 555.
50. James A. Philip, "Saddam Hussein and the Crisis in the Persian Gulf", **The Heritage Foundation Backgrounder**, No. 798 (November 23, 1990), s. 7.
51. **Cumhuriyet**, 6 Nisan 1991.
52. **Cumhuriyet**, 16 ve 19 Haziran 1991.
53. **Hürriyet**, 25 ve 29 Eylül 1991.
54. **Cumhuriyet**, 13 Ekim 1991.
55. **Milliyet**, 24 Mayıs 1992.
56. **Milliyet**, 7 Temmuz 1992.
57. **Milliyet**, 30 Temmuz 1992.
58. James M. Prince, "A Kurdish State in Iraq", **Current History**, Vol. 92, No. 570 (January 1993), s. 20.
59. **Ibid.**
60. **Cumhuriyet**, 7 Temmuz 1991.
61. **Hürriyet**, 25 Eylül 1991.
62. Prince, op. cit.
63. **Ibid.**, s. 20.
64. Sami Kohen , "Ortadoğuda Savaş ve Barış", **Milliyet**, 22 Temmuz 1992.
65. **Milliyet**, 23 ve 28 Temmuz 1992.
66. **Milliyet**, 20 Ağustos 1992.

"YENİ DÜNYA DÜZENİ" NDE ORTADOĞU VE TÜRKİYE GERÇEĞİ

İbrahim S. CANBOLAT

GİRİŞ

Körfez Kriziyle birlikte dünya kamuoyu, tüm modern medya araçları kullanılarak bir "Yeni Dünya Düzeni" beklentisi içine sokuldu. Esasen buna yönelik çalışmalar, o vakitler ve ondan biraz daha önce, gerek teorik planda gerekse güç kullanımı yoluyla uygulamalı olarak başlatılmıştı. Uygulamalara daha sonra değinmek üzere, burada teorik çerçeveye işaret etmenin yeterli olacağını sanıyorum. Bu, Francis Fukuyama'nın CIA'nın beyin örgütü sayılan Rand Corporation'da görev yaparken yazdığı "Tarihin Sonu" adlı makalesiyle başlamıştır.

Japon asıllı Amerikalı Francis Fukuyama'nın sözkonusu makalesiyle bir kez daha gündeme gelen "tarihin sonu" düşüncesi, müreffeh ve mutlu bir yaşam için insanlığın ötedenberi süregelen ideallerinin ve arayışlarının artık son noktaya geldiği ve bitmesi gerektiği, çünkü "özgürlükçü" liberalizmin bugün en ideal yaşam biçimi olarak kendini kanıtladığı şeklinde bir kuramsal zemine oturtulmuş.

Fukuyama, Liberalizm'in alternatifleri saydığı Komünizm ve Faşizm'in yıkıldığını, Din ve Milliyetçiliğin ise potansiyel birer tehlike olarak algılandıklarını belirterek, dünyaya bir "homojen evrensel devlet" modeli öneriyor.

Fukuyama'nın önermeleri ile ABD'nin son dönemde gözlemlenen dışpolitik etkinlikleri arasındaki analojiden hareketle şu söylenebilir ki; "tarihin sonu" telkini, ABD'nin özellikle Körfez Krizi'nden itibaren vurgulayıp şekillendirmek istediği "Yeni Dünya Düzeni"ne kuramsal zemin ve destek hazırlamaya yöneliktir. Bu dünya düzeni içerisinde yer alanlar tarihi aşmış,

* Yrd. Doç. Dr. İbrahim S. CANBOLAT, Uludağ Üniversitesi İİBF, Uluslararası İlişkiler Böl. Öğretim Üyesi.

onun dışında kalanlarsa tarihe gömölüp kalmış olarak görölüyorlar.

Tarihe takılıp kalanlara ve Büyük Güçlerin dışındakilere "Yeni Dünya Düzeni"nde pek söz hakkı tanınmıyor. Sözkonusu düzenin teorik yapısında önemli katkısı olan Fukuyama, modern liberalizm bağlamında çözülemeyecek temel çelişkiler bulunmadığını iddia ediyor. Fukuyama şöyle diyor: "Arnavutluk'ta ya da Afrika'da Burkina Faso'daki insanların kafasını ne tür garip düşüncelerin meşgul ettiği bizi pek ilgilendirmiyor. Çünkü bizi asıl ilgilendiren şey, bir anlamda insanlığın ortak ideolojik mirasıdır."

Balkanlar'da, Afrika'da ve Ortadoğu'da insanların sorunlarını, ne düşündüklerini ve gereksinimlerini hiçe sayarak insanlığın "ortak ideolojik mirası"ndan söz etmek ne derecede inandırıcıdır? Dünya gerçekliğini dikkate almadan bazı toplumları tarihe takılıp kalmış gibi gösterip aşağılayarak, kendi amaçlarına uygun davrananları ise -karar mekanizmasına dahil etmeden- kararların uygulanmasında kullanarak "özgürlükçü" liberalizm bağlamında ortak ideolojiyi yaşatmak mümkün mü?

Esasen, "tarihin sonu" ile özdeşleştirilen "Yeni Dünya Düzeni"nde uluslararası ilişkiler hiç de içaçıcı olmayacaktır. Fukuyama'nın ifade ettiğine göre, "Üçüncü Dünya ülkelerinin büyük çoğunluğu hâlâ tarihlerinin çamurlarına... batmış durumdadır ve bu ülkeler, önümüzdeki yıllarda pek çok sürtüşmenin yaşandığı ülkeler olma özelliğini yitirmeyeceklerdir". Bu sözleri isabetli bir saptama ve öngörüye mi yoksa uzun vadeli çıkar planlamasına mı bağlamalı? Doğrusu, üzerinde önyargısız ve sağduyulu biçimde düşünölmesi gereken bir konu bu. ABD'nin Ankara eski Büyükelçisi Abramowitz'in geçenlerde Amerika'nın önemli dergilerinden Foreign Policy'de yayınlanan bir yazısında ifade ettiğı, "Türkiye'nin gelecek on yıl içinde ya orta büyüklükte bir Güç olacağı ya da parçalanacağı" yolundaki sözleri de yukarıdaki anlamda sorgulanmalıdır. O vakit görülecektir ki tüm bunlar öngörüden çok, belli stratejik hedef ve içerik taşıyan sözlerdir. Muhataplarına düşen görev ise, geniş boyutlu düşünerek politikalar üretmek ve bunları uygulayabilmektir.

Türkiye açısından konuyu ele aldığımızda, Türkiye'nin son dönemde yazık ki "Yeni Dünya Düzeni" ilkesizliğinin çarkları arasında -kendinden bekleneni vermek şöyle dursun- itibar ve özgüven kaybına uğrayarak, kendi güvenliği ve geleceği için gerekli girişimleri üstlenemediğini görüyoruz. Bu, örneklendirmeye bile gerek göstermeyecek kadar gözler önündedir. İşte Azerbaycan... Kıbrıs... Güneydoğu... Bosna-Hersek vb. Buralar Türkiye'nin dışpolitik gücünü etkileyecek ilgi ve çıkar alanlarıdır. Kıbrıs'ta ondokuz yıldır güvenliği sağlayan mevcut durumu bozarak Türklerle Rumlar tek devlet içinde yaşamaya zorlanırken, Bosna-Hersek'te etnik bölünmenin teşvik edilmesi; bir yandan "Yeni Dünya Düzeni'nin çelişkisini göstermekte diğer yandan da Türkiye'nin çabalarını başarısızlığa mahkum etmektedir.

Öte yandan "Yeni Dünya Düzeni"nde tehlikeli sayılan Din ve Milliyetçilik, bazı bölgelerde Büyük Güçler'in çıkarları yönünde gizli destek görürken, kimi yerlerde de bastırılmaya çalışılmaktadır. Burada Balkanlar birinci tercihe, Orta Asya, Kafkaslar ve Türkiye'nin de yer aldığı Ortadoğu bölgesi ise duruma göre her ikisine birden örnek olarak gösterilebilir. Sunday Times'ın da yazdığı gibi, ABD ve Rusya'nın yeni Türk cumhuriyetlerini Türkiye'den uzaklaştırarak kendi çıkarları yönünde bir oluşuma doğru yönlendirmek istedikleri bellidir ¹.

Azerbaycan'da garip bir sükunet içinde-demokratik yoldan gelen- bir Devlet Başkanı'nın görevden uzaklaştırılması, bunun bir örneğidir. Daha önce Gürcistan'da ve Tacikistan'da da Rusların bu yönde girişimleri olmuş ve kendileri açısından olumlu sonuçlar almışlardır.

Tüm bunlar, "Yeni Dünya Düzeni"nin bir başka boyutuna değinmemize olanak vermektedir. O da, ABD'nin ve -şimdilik- onun öncülüğünde diğer bazı büyük güçlerin dünyanın belli bölgelerine -kendilerince önemli olan bazı gerekçelerle- daha kolay müdahale etmeleri biçiminde kendini göstermektedir. Ortadoğu bu bölgelerin başında gelmektedir.

Bu çalışmada, "Yeni Dünya Düzeni"nin bu boyutu, öncelikle Türkiye'nin durumu açısından incelenmektedir.

ORTADOĞU İSTİKRARSIZLIĞININ GERİ PLANI VE YANSIMALARI

Gerçek ve imaj, birbiriyle karıştırılamaması gereken iki farklı kavramdır. Gerçeğin zihinlere öylece yerleştirilmesi için bunun o yöndeki imajla da pekiştirilmesi, haklı bir yoldur. Bu yolla verilen imaj, yanlış anlaşılmayı önler; buna kimsenin itirazı olmaz.

Ne var ki bir de, kamuoyunu etkileyip yönlendirmeye ve gerçeği kamufle etmeye yönelik bir imaj vardır. Bize böyle bir imajın yansıtılması durumunda, çoğu kez imajı gerçek yerine koyar, onu gerçek ile özdeşleştiririz. Ondan sonraki tüm değerlendirmelerimiz, imajın gerçekten uzaklığı kadar gerçek dışı olur.

Uluslararası politikada da devletler zaman zaman gerçek yerine imaj verme eğilimindedirler. Çünkü bu, ulusal çıkarlarına daha uygun düşmektedir. Özellikle de, politikanın ahlakın bir fonksiyonu değil, tersine, davranış ahlakının güç ve çıkara dayalı bir politik mantığın ürünü olduğunu² ileri süren mak-yavelist yaklaşımla üretilen politikalarda bu sıkça görülmektedir.

Ortadoğu, öteden beri bu tür politikalara elverişli zemini hazırlayan bir yer olmuştur. Bölgenin etnik ve dinsel özelliği, petrol kaynaklarının bulunması ve özellikle Batılı güçlerin bu bölgedeki çıkar algılamaları, sözkonusu politikaların teşvikçisi olan faktörlerin bellibaşlılarıdır.

Şimdi Körfez Krizi'ni -hem yeni bir dünya düzeninin ilk habercisi gibi gösterilen bir gelişme, hem de Ortadoğu bölgesine özgü bir örnek olay olarak- inceleyelim.

Kimileri yazıyor...'Lawrence'in döneminden bu yana Ortadoğu'da sanki hiçbir şey değişmemiş; o zaman kabileler olarak birbirlerinin boğazlarına sarılıyorlardı şimdi de uluslar olarak sarılıyorlar' diye. Peki şunu da düşünüyor muyuz; acaba bunlar niçin oluyor? Bu uygarlıkla, kültürle ilintili bir sorun mudur? Türkiye'nin de aralarında bulunduğu bazı bölge ülkelerinin geçmişte ekonomik, siyasal ve stratejik nedenlerle biraraya gelip it-

tifaklar-örneğin Türkiye ve Irak'ın da içinde bulunduğu Bağdat Paktı gibi- oluşturdıkları görülmüştür. Körfez Krizi'ne kadarki dönemde Türkiye ve Irak arasında her iki ülkenin yararına olan yoğun bir ticaret ilişkisi vardı. Siyasal açıdan da ilişkiler kötü sayılmazdı. Demek ki yukarıda değinilen olumsuz davranış kalıpları mutlaka bölge uluslarının kendi doğalarından kaynaklanmıyor.

Burada bölge dışındaki bazı güçlerin bu bölgeye yönelik çıkar algılamaları ve nüfuz alanı oluşturma girişimlerinin hilesiz olamayacağı unutulmamalıdır. Bu, insanı, 'insan yiyen kurt' yerine koyan ve uluslararası politikada geçerli olan Hobbes mantığının ³ da gereğidir. Bunu bir sanat zerafetiyle uygulayabilenler, gerçek yerine imajı yerleştirmeyi de çok elegan başarırlar.

Bizim asıl sormamız gereken belki de şu olmalıdır: Acaba Ortadoğu'da ulusların birbirlerinin boğazlarına sarılmalarının temelinde böyle bir başarı mı yatıyor? Neden olmasın!

• Bir "Yeni Dünya Düzeni" çağrışımıyla gelen Körfez Krizi'nin ortaya çıkış nedenlerini ve biçimini -imaj ötesindeki gerçeğe ulaşarak- gördüğümüz ölçüde, yukarıdaki soruya sağlıklı yanıt verebiliriz. Bunun için, bazı olayları geriye dönük olarak bir film belgeseli ışığında analiz etmek istiyorum.

Neydi Körfez Krizi'nin ve savaşın nedeni? Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi. Peki Irak niçin işgal etti Kuveyt'i? Görünüşte bunların hepsinin açıklanmış birer gerekçesi var. Ama gerçek bunlar mı? Hayır. Bunlar yazık ki, dünya kamuoyunun zihinlerine yerleştirilen bir imajdır.

Amerikan CNI televizyonunun hazırladığı ve Alman WDR televizyonunca gösterilen bir programdan anlaşıldığına göre ⁴, Irak'ın Kuveyt'i işgali Amerika'nın baskısı üzerine olmuştur. Senaryo ABD tarafından hazırlanmış, "Yeni Dünya Düzeni" bu temel üzerine kurulmak istenmiştir. O vakte kadar ABD ve Batılı güçlerle bir sorunu olmayan, üstelik sahip olduğu büyük savaş gücünü bunların yardım ve katkılarıyla ⁵ elde

etmiş olan Saddam nasıl oldu da birden ABD'nin baş düşmanı oldu?

(Bunun için ABD'nin çok önemli gerekçeleri vardı. Şu açıktı ki artık dünyada bir Doğu-Batı çekişmesi kalmamıştı. Bundan dolayı da bir yandan müttefikleri birarada tutan komünizm tehdidi ortadan kalkmış, diğer yandan da ABD'nin -silahlar dahil- askeri potansiyeli işe yaramaz olmuştu. Bu ise başka bir sorunun nedeni olabilirdi ⁶.

Öte yandan ABD'nin petrol rezervinin ancak 1997 yılına kadar yetebileceği hesaplanmıştı ⁷. ABD dünya petrol piyasasında söz sahibi olmalıydı. Bu ise Ortadoğu'da birden çok bölgede denetim hakkı elde etmesiyle mümkün olabilirdi.

Güçlü bir savaş yeteneğine sahip Irak, işte şimdi kullanılabildi. Bunun için en uygun yol, Kuveyt'le arasındaki bazı ilişkileri bir krize doğru tırmandırarak savaş ortamı hazırlamaktı. ABD bunu tercih etti. Saddam ABD'nin isteğine boyun eğmek zorundaydı. 1958 darbesinden sonra Irak'ta Sovyet yanlısı rejim otururken, Saddam Kahire'ye gitmiş ve orada kaldığı sürece Amerika'dan burs almıştı. 1968'de Amerika'nın isteği üzerine bir darbeye Baas Partisi iktidara gelince, Saddam da Irak'ın ikinci adamı olmuştu. 1972'den bu yana ise birinci adamıdır.

ABD'nin yardımıyla zirveye gelmiş ve dünyanın en büyük dördüncü ordusunu kurmuş olan Saddam önce, hem Amerikan çıkarlarına ters düşecek kadar büyümesine engel olmak hem de bir başka tehdidi etkisizleştirmek amacıyla İran'a karşı desteklendi. Sonra da Amerika -BM Güvenlik Konseyi kararıyla bölgeye girip yerleşecek şekilde- bir plan hazırladı. Saddam'ın bu plana itirazı olamazdı ⁸.

Planın uygulanmasına karşılık Saddam'a verilen söz şuydu: **Hayatta kalacak, birinci adam olarak kalacak, servetine ⁹ dokunulmayacak¹⁰.**

İşte tüm Körfez Krizi ve sonuçları, anlaşılıyor ki söz konusu planın yürürlüğe konmasından başka birşey değildir.

Sonuçlarını ele aldığımızda görülür ki;

(a) Amerika bölgede daha kolay gidip gelebileceği yerler edinmiştir. Stratejik Sacayağının en azından birini bölgeye yerleştirmiştir.

b) Irak, de facto, coğrafi anlamda üçe, siyasal anlamda ikiye bölünmüştür: 36. Paralelin kuzeyi ile 32. Paralelin güneyi Irak hükümlerinin dışında tutularak, sadece bunların arasındaki bölge Irak yönetimine bırakılmıştır. Kuzey Irak'ta Kürtler otonom bir bölge oluşturarak fiili bir devlet kurmuşlardır.

c) Türkiye'nin Güneydoğu bölgesinde -gerçi bu ülkenin rızasıyla- ABD ve Batılı müttefiklerin askerlerinden müteşekkil bir "Çekiç Güç"e denetim yetkisi verilmiştir (Görünüşte amaç, Kuzey Irak'ın kontrolüdür; ama bu süre içerisinde bölgede fiili bir Kürt devletinin ortaya çıkması raslantı mıdır?)

d) Türkiye izlediği -bir başka deyişle izlemek durumunda olduğu- Kriz dönemi politikası nedeniyle ve Birleşmiş Milletler ambargosu gereğince Irak'la iyi düzeyde olan ekonomik ve ticari ilişkisini tüm yararlarıyla birlikte kaybetmiştir. Bunun doğal bir yansıması olarak iki komşu ülke arasında siyasal gerginlik de başgöstermiştir. Bu gelişmeler, Türkiye'nin ulusal çıkarlarını ileriye dönük çok daha olumsuz etkileyecek nitelikte hadiselerdir !!.

e) Bölgede değişen konjonktörün bir sonucu olarak, Türkiye için burada en uygun müttefikin hangi ülke (ya da ülkeler) olabileceği yolunda bir arayış kimi çevrelerce teşvik edilmekte.) Hatta ülke adı bile verilmektedir. Buna göre, "klasik güç dengesi açısından" stratejik-askeri anlamda İsrail Türkiye'ye en iyi müttefik olarak gösterilmektedir. Arap-İsrail uyuşmazlığının çözülüp Ortadoğu'da barışın sağlanması durumunda siyasal anlamda da Türk-İsrail dostluğunun mümkün olabileceği ifade edilmektedir. Bunlar, dile getirilen zahiri koşullardaki mantık içerisinde doğru olabilir. Ancak söz konusu değerlendirmeler, bölgede yapay olarak mevcut siyasal ve stratejik koşulların zahiren analizine dayanmaktadır ve doğal olarak, imajın ötesindeki gerçekliğe uygun değildir. Asıl sorun, imajları aşarak gerçek durumu kavrayamamaktan kaynaklanıyor. Bu, bizzat Körfez Savaşı'nda görülen -hedef sap-

tırmaya yarayan- kuklalar ve şahte savaş araçları gibi gerçek amaca engelsiz ulaşmayı sağlayacak görüntüleri asıllarından ayırdedememek olarak yorumlanabilir. O vakit de buna dayalı değerlendirme ya da öneriler isabetli olmaz. Vakit kaybedilir. Bölgede çıkar algılaması olan güçlerin de saptırma politikası ile hedefledikleri budur.

f) Bütün bunlardan anlaşılan şu ki, (Ortadoğu'da barış ve güvenlik daha bir tehlikeli durum almıştır. Bir yandan ABD (Batılı müttefikleriyle) 'Büyük Güç' olduğunu kanıtlamak istercesine bölge ülkelerine müdahale ederken, diğer yandan da yeni uluslararası sistemdeki genel esintiyle bölgede etnik ayrışma -aksi yöndeki Amerikan beyanlarına rağmen- gündemde tutulmaktadır ¹². Bundan en çok etkilenecek ülkelerden biri de elbette Türkiye'dir.)

TÜRKİYE'NİN KONUMU AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME

Türkiye, gerek jeo-stratejik ve jeopolitik konumu açısından gerekse uluslararası sistemdeki genel siyasal yapı ve atmosfer nedeniyle her dönemde bir ikilem ile karşılaşmıştır. Bunun son örneği, "Yeni Dünya Düzeni"nde yeniden yorumlanan AGİK kararlarının uygulanışıyla ilgilidir.

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) kararları ile Türkiye'nin Ortadoğu'ya ilişkin sorunları arasında nasıl bir ilinti olabilir? Doğrusu ne siyasal otoritelerce (Türk yetkililer dahil) ne de siyasal yorumcuların değerlendirmelerinde bu çerçevede bir soruna işaret edildiğine pek raslanmamıştır. İşte asıl kritik nokta budur.

Otuzdört üyeli yeni AGİK'in doksanlı yılların başından itibaren yürürlüğe giren yeni süreci, esasen Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla beliren "Yeni Dünya Düzeni"nin bir ürünüdür ¹³. Özünde "İnsan hak ve özgürlüklerinin korunması" vardır. Türkiye -AGİK üyesi olarak- Batı Trakya'daki Türklerin ve müslümanların hak ve özgürlüklerinin güvenceye alınması yönünde daha etkili olabilecek girişimlerde bulunabilir. Bu AGİK'in ya-

rarlı yanı. Kıbrıs'ta da Türklerin kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesi (self-determination) hakkı ve özgürlüğü olduğu, AGİK süreci çerçevesinde Türkiye tarafından ileri sürülebilir.

Ancak bu süreç, yazık ki, Türkiye'nin en duyarlı olduğu bir bölgede, Ortadoğu'da bu ülke aleyhine işletilmek istenmektedir. Türkiye bir yandan Akdeniz ve (Batı Trakya üzerinden) Balkanlar bölgelerinde siyasal ve stratejik açıdan güçlü olmaya yönelik tez üretirken, diğer yandan geliştirdiği bu tez kendi ulusal sınırları içerisinde bir "Kürt Sorunu" ajitasyonu ile kendine karşı kullanılabilir.

Esasen Birinci Dünya Savaşı'ndan beri Batılı güçlerin Ortadoğu'da (Türkiye'nin güneydoğusunu ve Kuzey Irak'ı da içeren bölgede) bir Kürt Devleti oluşturma çabaları hiç eksik olmamıştır. Resmi hükümet açıklamaları aksi yönde olsa da, sözkonusu güçlerin örtülü politikalarının bugün yaşanan Güneydoğu sorununu bu haliyle ortaya çıkartmakta etkili olduğunu yadsımak mümkün değildir ¹⁴. "Yeni Dünya Düzeni"ndeki bazı mekanizmalar ise Türkiye'yi en duyarlı yanından sarsıcı niteliktedir. AGİK Parlamenterler Asamblesi'nin 8 Temmuz 1993'te Helsinki'de aldığı bir kararla, Güneydoğu Anadolu'ya bir gözlemci göndermek istemesi, buna örnek gösterilebilir.

Asıl somut örnek ise yukarıdaki çözümlemede belirtildiği şekilde Körfez Krizi'nin doğrudan bir sonucu olan Çekiç Güç'ün Güneydoğu topraklarındaki varlığıdır. Herne kadar Çekiç Güç, Türkiye'nin isteği üzerine bölgeye gelmişse de, aslında bu Amerika'nın ve müttefiklerinin çıkarlarına uygun bir davet olmuştur. Böylece Batılılar hem Türkiye-Irak-Suriye-Iran üzerinde etkili olmanın yollarını aramakta hem de Türkiye'nin bir iç sorununu uluslararası müdahaleye açmaktadırlar.

Öteyandan Çekiç Güç'ün bölgeye gönderiliş gerekçesi bugün artık geçerliliğini yitirmiştir. En azından Türkiye'nin ulusal çıkarları yönüyle bu böyledir. Sözkonusu gücün bölgedeki varlığı nedeniyle biraz daha fazla tırmanma eğilimi gösteren hadiseler, "Yeni Dünya Düzeni"nin bu çalışmanın giriş kısmında ifade edilen müdahaleci çarkı içerisinde Türkiye açısından oldukça tehlikeli gelişmelere dönüşebilir ¹⁵. O nedenle Türkiye

sağduyulu ve geniş ufuklu değerlendirmeler yapmak zorundadır. Mutlaka "dünya ile birlikte hareket etmek" değil, kendi sorunlarının kökenlerini iyi saptayıp bunların nasıl -ulusal çıkarına zarar vermeden- çözümlenebileceğini araştırmak olmalıdır ilk iş.

Bu anlamda Türkiye'nin bölgesel sorunlarına baktığımızda ne görürüz?

Önce, birden fazla kaynaktan beslenen bir terör sorunu ile karşı karşıyayız. Bu bir "Kürt Ayrılıkçı Hareketi"nin eylemleri gibi gösterilmek istense de, bugün iyi niyetli düşünen herkes biliyor ki öyle değildir. Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana bölgede görülen çok sayıdaki "Kürt Ayaklanması"nda bazı güçlerin ajitasyonunun büyük etkisi olmuştur ve bunların belgeleri de mevcuttur.

Aslında terör salt kendisi hiç bir anlam ifade etmez. Çoğu zaman "terör" bir "muhatap" olarak da mevcut değildir. O ya bir şeyin sonucudur ya da bir hedefin aracıdır. Türkiye, bu anlamda eğilmelidir soruna. O vakit görülecektir ki, bölgede çıkarı olan birçok devlet terörü Türkiye'yi bölmek için bir araç olarak kullanmaktadır (Hem de müttefiki olarak). Bazı komşu devletler de bir takım yapay sorunlar (ki Birinci Dünya Savaşı'ndan bu yana Büyük güçlerce yaratılmışlardır)dan dolayı, hasmane bir tavır takınıyorlar. Suriye ve Irak bunlara en uygun örneklerdir. *→ dağılım*

Suriye'den kaynaklanan terör, Hatay ihtilafı ve su sorunu gibi iki sorunun varlığı ile besleniyor. Hatay sorunu, Türkiye'nin bir bölümünü işgal etmiş olan Fransızların, Hatay bölgesini Suriye'ye bıraktığını açıklamasından sonra kendini göstermiştir ve hiçbir haklı gerekçesi olmayan, ancak emperyalist güçlerin çıkarlarına uygun düşen bir nitelik taşır. Bunu Türkiye kadar Suriye'nin de görmesi gerekir. Bunun sağlanması amacıyla her iki ülke sağduyulu biçimde kendi kaynaklarını da kullanarak karşılıklı yarara dayalı politikalar geliştirip uygulamanın yollarını aramalıdır ¹⁶.

Türkiye son dönemde, Suriye üzerinde caydırıcı etki yapması amacıyla İsrail'e güvenlik konusunda işbirliği yapma eği-

limindedir. Bu, Suriye'den kaynaklanan terörü etkisizleştirmeye yönelik bir önlem olarak düşünülmektedir. Mevcut Ortadoğu dengeleri açısından bu, sadece askeri bir önlemdir. Sonuçları ise, Suriye'nin dışındaki birçok bölge ülkesi ile Türkiye arasındaki siyasal ilişkileri de olumsuz etkileyebilir. Kaldı ki bu soruna çok yüzeysel yaklaşmak demek olur. Yüzeysel yaklaşımlar, belki bir çok akademik zihin jimnastiğine olanak tanır ama sorunun kökten çözümünü sağlamaz.

(Irak'la olan soruna gelince, fiziki bir durum olarak su sorunu vardır ve her iki ülkeyi etkileyen doğal bir olgudur. Çözümüne yönelik, çeşitli yöntem ve araçlar üzerinde tartışılabilir. Buradaki yapay sorun ise, Körfez Krizi'yle belirgin biçimde bilinen nedenlerden dolayı- kendini göstermiştir.)

Aslında Türkiye burada da bir ikilemeyle karşı karşıyadır. Bir yanda ABD ve müttefikleriyle BM önderliğinde Irak'a operasyondan sonra ambargo uygulanmasına katılmak durumunda kalmıştır. Diğer yandan bu ülkeyle petrol temini, taşımacılık ve ticaret geliri başta olmak üzere önemli işleve sahip ticari ilişkilerini bozmuştur. Birincisi iki ülke arasında siyasal gerginliğe yol açarken, ikincisi her iki ülkeyi ekonomik ve ticari yönden olumsuz etkilemiştir.)

(İki ülkenin de çıkarına ters düşen bir başka gelişme, Kuzey Irak'ta bir otonom Kürt yönetiminin oluşmuş olmasıdır ki bu resmen ilan edilmemiş bağımsız bir Kürt Devleti'nin çekirdeği sayılabilir.)

Bu bağlamda Türkiye ve Irak'a ilişkin ortak paydalı bir tehdit ve çıkar tiplemesi yapılabilir. Buna yönelik politikalar da iki ülke arasında işbirliğini gerektirir 17.

SONUÇ

Ortadoğu'da Birinci Dünya Savaşı'ndan beri Batılı güçlerin izledikleri saptırma politikasının sonuçları görülmüştür. Bölge ülkeleri arasında yaratılan yapay ihtilaflar, zaman zaman barış ve güvenliği tehdit edici boyutlara varacak kadar gerçek görüntüsü alabilmektedirler.

Bu ise, özellikle iki kutupluluktan çıkan uluslararası sistemde, büyük güçlerin sözkonusu bölgeye müdahalelerine gerekçe oluşturmaktadır. Irak'la Kuveyt arasındaki Körfez Krizi gerçekte böyle ortaya çıkmıştır.

Bu gerçək gözardı edilip imajlar dikkate alındığı sürece, sorunlar doğru ve tam olarak tanınamamakta, dolayısıyla çoğu kez yanlış politikalar üretilmektedir. Sözkonusu politikaların, bölgede çıkar algılaması olan güçlerce maddi ve siyasal açıdan desteklenmesi, bölge ülkelerini daha da çıkmaza götürmektedir.

Türkiye bunların arasında yer almakla birlikte biraz farklı bir konumdadır. Jeopolitik ve jeostratejik nedenlerle, tek boyutlu olmayan bir politika izlemek durumundadır. Ama bu farklı politikaları zaman zaman her iki boyutta da abartılı biçimde izleme eğilimi gösterdiği olmuştur. Bu ise ulusal çıkarları açısından sakıncalıdır.

Rasyonel ve isabetli bir dış politika, her şeyden önce, mevcut durumu kendi çıkarına olacak şekilde manipule etmek durumundadır. İlk etapta yapılması gereken budur. Uzun vadede bazı ideallerin hedefleştirilmesi de mümkündür, hatta gereklidir.

Atatürk'ün de uyguladığı bu realist politika, ne yazık ki daha sonraki dönemlerde ve günümüzde gerektiği gibi uygulanamamıştır. Bugün GAP projesiyle bölgede büyük hedefleri olan Türkiye, tarihten de ders alarak yukarıdaki anlamda yeni politikalar üretmelidir. Ancak o zaman, bölgede kendi inisiyatifini kullanır. Hatta belki de hiçbir şey yapamadığı Azerbaycan'ın zor durumu karşısında duyduğu "çuvaldız" acısını da, birşeyler yaparak dindirebilir.

NOTLAR

1. Bu yargıyı doğrulayıcı somut hadiseler çoktur. Örneğin Kazakistan petrolünü işletme hakkını elde eden Fransa'nın, Kazakistan Devlet Başkanı'nın ailesiyle nasıl ağırladığı gazetelerde görülmüştür (bkz, Milliyet, 20.7.1993). Aynı şekilde, Elçibey'in düşürülmesiyle Moskova rotasına giren Azerbaycan yönetimi de Türkiye'yi petrol anlaşmasının dışında tutmuştur. Öte yandan, Azeri öğrencilerin anlattıklarına göre Azerbaycan'da halk da, Türkiye yanlısı ve Rusya yanlısı olmak üzere ikiye bölünmüştür. Rusya'yı tutanların, Türkiye'nin Azerbaycan'ı zor gününde yalnız bıraktığını gerekçe gösterdikleri anlaşılmaktadır.
2. Bkz. Hennig Behrens/ Pauz Noack, *Theorien der Internationalen Politik*, München 1984, s.58.
3. Bkz. Behrens/Noack, a.g.e. s.58.
4. Buradaki bilgiler Amerikan CNI televizyonunca hazırlanan ve 12 Ocak 1992'de Alman WDR televizyonunca saat 23.00'ten itibaren gösterilen *Die Akte Babylon* (Babil Senedi) adlı programdan alınmıştır.
5. Yapılan bazı araştırmalardan Irak'ın nükleer silah ve uzun menzilli füze üretiminde bu kadar mesafe almasının Batı'nın yardımıyla gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Alman, ABD, Fransa, İngiltere, İsviçre, İtalyan firmalarının hükümet aracılığıyla ya da bilgisi dahilinde Irak'a temel madde ya da bilgi sattıkları bildirilmektedir. Buna göre; ülkelerin katkıları şöyle olmuştur:
Almanya: Scud menzilini genişletme donanımı, Scud fırlatıcısı, nükleer silah geliştirilmesi.
Fransa: Füze geliştirilmesi, nükleer silah geliştirilmesi.
İsviçre: Füze geliştirilmesi, süper top.
İtalya: Plutonyumun ekstre edilmesi.
Amerika: Füze ve nükleer tesislerinde bilgisayar kullanımı. Bu konuda Gary Milhollin'in araştırması için bkz. *Milliyet*, 22.7.1993, s.15.
6. *New York Times*'in 18 Mart 1991 tarihli başmakalesinde, uluslararası sistemin aldığı yeni görünüm nedeniyle Amerikan silah teknolojisinin ve askeri müteahhitlerinin işlerinin gerilediği, bunu önlemek için Beyaz Saray'ın Kongre'ye başvurarak askeri malların satışını onaylaması konusunda hükümete yetki vermesini talep ettiği belirtilmektedir. Bu girişim, *Yeni Dünya Düzeni*'nde bölgesel askeri çatışmaların eksik olmayacağı öngörüsüne(!) dayandığı kadar, aynı zamanda bir iç politika sorununu da gündeme getirmektedir: Atıl kapasite... Nitekim bu son yıllarda değerlendirilmeye başlanmış, Üçüncü Dünya ülkelerine silah satışındaki ABD payı -1992 itibariyle- yüzde onlardan yüzde ellilerin üzerine çıkmıştır.

7. **Bkz. European Petroleum Year Book 1989**
8. Körfez Krizi'nden kısa bir süre önce Beyrut'ta bir otelde Saddam ile bir Amerikalı'nın görüşmesine çevirmenlik yapan Fransız Bayan, Amerikalı'nın Saddam'a: "Dediğimizi yapmazsan bunu sana çok pahalıya ödetiriz" dediğini söylüyor (Karşılaşt. Die Akte Babylon, 12.1.1992).
9. 1972'den beri Irak'ın petrol gelirinin %5'i ile silah ticaretinden elde edilen gelirin %5'i Saddam'ın özel hesabına yatırılmaktadır. 10-30 milyar dolar arasında olduğu tahmin edilen paraların Amerikan ve Avrupa bankalarında olduğu belirtilmektedir (Die Akte Babylon programı).
10. Die Akte Babylon.
11. Burada bir de Irak petrolüne alternatif olarak Azerbaycan ve diğer Türk cumhuriyetleriyle petrol konusunda ve başka alanlarda sıkı işbirliği kurma beklentisinin de son dönemlerdeki bazı gelişmelerle tehlikeye dönüştüğünün vurgulanması gerekir (bkz. dipnot 1). Öylece Türk-Irak ticari ilişkisinin önemi daha iyi anlaşılır -elbette siyasal kazançlarıyla birlikte.
12. Körfez Krizi'nin ilk günlerinde Kürt lideri Talabani ile o vakitki ABD Başkanı'nın temsilcileri arasında Kuzey Irak'ta Kürtlere bir özerk bölge oluşturulması konusunda görüşmeler yapılmıştır (bkz. 1990 Ağustosunun ilk haftasında yayınlanan gazeteler).
Temmuz 1993'te Kuzey Irak'ta Kürtlerin barındığı, bölgeyi ziyaret eden İngiliz Milletvekili Lord David Ennals, Kürt sorunuyla uzun sürerir ilgilendiğini vurgulayarak, Kürtlere yardım için Kuzey Irak'a geldiğini belirtmiştir. Bölgedeki dört ülkede Kürt nüfusu olduğunu, ancak bunların devletin bulunmadığını da söyleyen İngiliz Milletvekili, Kürt petrollerinin çıkarılması için çaba sarfedeceğini ifade etmiştir (Bkz. Milliyet, 22.7.1993, s.15)
Bölgede ulusal bütünlüğü bozmaya yönelik çabalar çeşitli görüntüler altında çok eskiden beri devam etmektedir. Yeni Dünya Düzeni bunun yolunu daha bir açmıştır.
13. Bilindiği gibi 1975 Helsinki Nihai Senedi ile AGİK çerçevesinde, "ülkelerin sınırlarının dokunulmazlığı" ilkesi vurgulanmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki yapılanmada bu ilke fiilen ihlal edilmiştir. Yeni AGİK ilkesi "İnsan hak ve özgürlüklerinin korunması"nı öne çıkarmaktadır.
14. Burada, 1960'lı yıllarda Güneydoğu Anadolu'da 'barış gönüllüleri' ya da bilimsel araştırmacılar olarak dolaşan Amerikan ve İngiliz yurttaşlarının sözkonusu politikanın sistemli bir biçimde uygulanmasına hizmet ettikleri vurgulanmalıdır. Türkiye'nin bir kültürel zenginliği olan etnik farklılık, ne acıdır ki kimi güçler tarafından Türkiye'yi bölmek için istismar edilebilmektedir. İstihbarat burada son derece

önemlidir. Türkiye de bir an önce, sağlıklı ve güçlü bir enformasyon ağı kurarak kendi ulusal çıkarlarına yönelik politikaları özgirişimiyle üretip uygulayabilmelidir. -Bir eski diplomatın anısında belirtildiğine göre, uluslararası toplantılarda ABD temsilcisinin Türkiye adına konuştuğu ve/veya Türkiye delegesinin kendi ülkesi hakkında istenen bilgiyi veremediği için Amerikan yetkilisinin Türkiye'deki temsilcilerinden Türkiye hakkında bilgi istediği görülmüştür (Bkz. K. İnan, Dış Politika, İst. 1993, s.49). Bu tür örneklerin varlığı çok acıdır. Sadece dış güçleri suçlayarak değil, kendi sorumluluğumuzu düşünerek ve ihmalleri aşarak sorunlarımızı çözebiliriz.

15. Tek kutuplu bir uluslararası sistemde "kollektif güvenlik" vurgulanarak bunun BM denetiminde sağlanması yolunda bir eğilim vardır. Her ne kadar bugün BM'nin pek etkin olmadığı ve bu yönde atacağı adımların başarılı olamayacağı ileri sürülüyorsa da, "Yeni Dünya Düzeni"nde ABD BM'yi de yönlendirici bir rol oynama çabası içerisinde. Türkiye Çekiç Güç'ün uluslararası bir müdahalenin aracı haline dönüşmesine izin vermemelidir. Bu bağlamda; Türkiye'nin Azerbaycan'a BM Barış Gücü gönderilmesini önermesi de isabetli olmamıştır. Çünkü BM'nin Somali ve Bosna-Hersek'teki başarısızlığı ortadadır. Daha önce Kıbrıs'ta da aynısı yaşanmıştır.
16. Bu elbette kolay değildir. Ancak zaman zaman "aklı selim" in konuştuğuna da tanık olunmaktadır. 28 Haziran 1993'te Türkiye'yi ziyaret eden Suriyeli Bakanın "Su Türkiye ile Suriye arasında barış köprüsüdür" (TRT 1 TV ana haber bülteni) şeklindeki sözleri de gösteriyor ki, istenilse demek ki olumlu adımlar atılabilir. Uluslararası sistemde istikrarın koşullarını araştıran Charles A. McClelland'ın belirttiği gibi (bkz. Behrens/Noack, s.76), zaten devletlerin davranışlarında 'almak' ve 'vermek' yönündeki etkinlik önemli bir yer tutar.
17. Bu konuda çeşitli çevrelerin, ambargonun yumuşatılmasına ilişkin önerileri olmaktadır. Hatta BM'de bile böyle bir eğilim olabilir. Türkiye, konuyu değerlendirerek bu yönde gereken adımı atmalıdır.

TARİHTE; DİCLE-FIRAT NEHİRLERİ BASRA KÖRFEZİ VE ÇEVRESİNDE ÖNEMLİ GELİŞMELER

Rifat UÇAROL

GİRİŞ:

"Eski Dünya" veya ünlü İngiliz Jeopolitikçisi Mac-Kinder'in deyimiyle; Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarından oluşan "Büyük Dünya Adası"nın doğusu ile batısı arasında, kuzeyden güneye doğru, Urallar, Kafkaslar, Doğu Anadolu ve Mezopotamya başlıca bağlantı ve geçit bölgeleridir. Bunlardan Doğu Anadolu ve Mezopotamya tarihin İlkçağlarından itibaren uygarlık, askerlik, siyaset ve ticaret bakımından daima büyük önem taşımışlar ve uluslararası rekabetin odakları, çoğu zaman da çatışma alanları olmuşlardır. Bu önemli bölgelerin başlıca su kaynakları ise Dicle ve Fırat nehirleridir.

Dicle ve Fırat nehirleri, Doğu Anadolu'dan doğan ve bu bölgenin tamamına yakınının suyunu toplayan, aynı zamanda akarsularını oluşturan iki büyük su kaynağıdır. Akış yönlerinde Türkiye'den sonra Irak ve Suriye'nin başlıca akarsularını oluştururlar. Dicle Nehri 1.900 km, Fırat Nehri 2.800 km. uzunluğundadır. Günümüzde, Dicle'nin 523 km.lik, Fırat'ın da 971 km.lik bölümü Türkiye'dedir. Bu iki nehir (Fırat Suriye'den geçtikten sonra) Irak topraklarında birleşerek Şattül-arap adını alır ve 200 km. sonra Basra Körfezi'ne dökülür. Bu yönleriyle Dicle ile Fırat, Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Irak ve Suriye'yi su kaynakları ve su yolu bakımlarından birbirine bağlayan, aynı zamanda Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Basra Körfezi, dolayısıyla Hint Okyanusu arasında ilişki kurulmasını sağlayan nehirler niteliklerine sahiptirler.

Bu çalışmada, tarihin her döneminde önem taşıyan Dicle,

* Dr. Rifat UÇAROL, Yıldız Teknik Üniversitesi Öğretim Görevlisi

Fırat nehirleri ile Basra Körfezi ve çevresinde, genelde, bu nehirlerle Körfez'den kaynaklanan önemli gelişmelerden bazıları, ana hatlarıyla, İlkçağlardan başlayıp 1914'e yani Birinci Dünya Savaşı'na kadar ele alınacaktır.

A. İLKÇAĞLARDAN 17. YÜZYILA KADAR DİCLE-FIRAT NEHİRLERİ, BASRA KÖRFEZİ VE ÇEVRESİNDE BAŞLICA GELİŞMELER:

1. İlk ve Ortaçağlarda Dicle, Fırat Nehirleri ve Basra Körfezi:

Uygarlığın ilk doğup geliştiği bölgelerden biri olan Anadolu ve Mezopotamya'da bulunan Dicle ve Fırat nehirleri, İlkçağlarda, M.Ö. 3000 yıllarında Sümerler'den başlayarak, bölge insanların su kaynağı ve ulaşım yolları olmuşlardır.

Nitekim, tarihin en eski dönemlerinden itibaren bu iki nehir, Mezopotamya'da büyük bir kanal şebekesiyle birbirine bağlanarak daha geniş şekilde yararlanılacak hale getirilmiştir. Bu arada, Abbasi İmparatorluğu (750-1258) döneminde de, bu su şebekesi hükümet merkezi olan Samarra civarında başlamakta idi. Dicle ile Fırat'tan ayrılan ve karışık bir şebeke oluşturan kanallar, bu şebekenin yukarı kısmında Fırat'ın sularını Dicle'ye, aşağı kısımda ise, bunun aksine Dicle'nin sularını Fırat'a götürüyordu. İki nehir arasındaki bu kanallar yüzyıllar içerisinde bazı değişikliklerle varlığını sürdürmüştür.

Diğer yandan Fırat, özellikle de Dicle Nehri'nden ilk çağlardan itibaren ulaşım yönünden de yararlanılmıştır. Ulaşım aracı olarak genelde, Asurlular (M.Ö. 2000-612)'da da görülen "kelek" adı verilen şişirilmiş tulumlar üzerine konulmuş sallar kullanılmıştır¹.

Bu genel çerçevede yine ilk çağlardan itibaren 'eski dünya'nın doğusu ile batısı yani Asya ve Avrupa arasında ticaret, "Baharat Yolu" ve "İpek Yolu" olmak üzere iki ana yoldan yapılmıştır. Diğer bir deyimle doğu ve batı ülkeleri arasında başta ticaret olmak üzere, karşılıklı her türlü alışveriş bu kanallardan gerçekleştirilmiştir.

"İpek Yolu", Çin'den başlayarak Orta Asya'yı geçip, Hazar Denizi'nin kuzeyinden Azak ve Kırım limanlarıyla Trabzon'da sona ermekteydi. "Baharat Yolu" ise, genelde Hindistan'dan hatta daha doğudan Çin'den başlayıp bir kolu Kızıldeniz'e oradan Akdeniz limanlarına; diğer kolu da, Basra Körfezi'nin kuzeyindeki Basra limanına oradan Şattülarap'tan yukarı doğru çıkarak Bağdat'a ulaşırdı. Buradan ise yol ikiye ayrılırdı. Biri, Dicle Nehri'ni izleyerek Musul'a ve Anadolu ile İran'a, diğeri Fırat Nehri'ni izleyerek Suriye limanlarına yani Akdeniz'e veya Anadolu üzerinden İstanbul'a uzanırdı. "İpek Yolu" ve "Baharat Yolu"nun ulaştığı Karadeniz ile Akdeniz limanlarından da doğudan gelen mallar genelde İtalyan denizcileri tarafından Avrupa'ya taşınırdı. Bu bakımdan dünya ticaretinin büyük kısmının yapıldığı "Baharat Yolu" üzerindeki Basra Körfezi, Basra limanı, Dicle ve Fırat nehirlerinin geçit ve ulaşım yönlerinden ayrı bir önemi vardı. Bunların giriş kapısı yani Basra Körfezi (İran Körfezi)'nin Hint Okyanusu'na açıldığı yerdeki Hürmüz Limanı ise, ortaçağdan beri Batı Asya ile Hint ve Çin arasında bir ticaret merkezi olduğu gibi, aynı zamanda körfeze giriş-çıkışı kontrol edecek bir konumdaydı.

Nitekim, Bizans İmparatorluğu'nun en parlak dönemi sayılan İmparator Justinian (527-565) zamanında, bu devletin Çin ile ticaret yaptığı ve Çin mallarının Basra Körfezi, Dicle ve Fırat nehirleri yoluyla İstanbul'a geldiği bilinmektedir ². Diğer yandan, Çin'in T'ang sülalesinin (627-961) hükümları olduğu dönemde Arap İmparatorluğu'nun da parlak dönemini yaşaması, Batı Asya ile Çin arasında sıkı ilişkiler meydana gelmesine yol açmış ve bu arada iki ülke arasında ticaret büyük gelişme göstermiştir. Araplar ticaret için Hindistan'a özellikle deniz yoluyla gitmişler; buna karşılık Hint ve Çin gemileri de Basra Körfezi'ndeki Hira ve Hürmüz'e gelmişlerdir. Bu bakımdan Ortaçağ kaynaklarında Hürmüz'den Basra-Çin yolu üzerinde önemli bir uğrak yeri olarak söz edilmiştir. Böylece Hürmüz limanı ve kalesi 15. Yüzyılın sonlarına kadar dünya ticaretinin önemli bir merkezi olma niteliğini korumuştur ³. Ancak Portekizlilerin bölgede görünmesiyle durum değişmeye başlamıştır.

2. Portekizlilerin Basra Körfezi'nde Egemenlik Kurmaları ve Baharat Yolu'nun Yön Değiştirmesi:

Portekizliler, 1498 yılında Vasca de Gama'nın Ümit Burnu'nu dolaşarak Hint deniz yolunu keşfetmesinden hemen sonra, güçlü donanmalarıyla Hint Okyanusu'nda egemenlik kurmuşlar, Hint mallarının satışını ve ticaretini ele geçirmişlerdir. Bu arada, Kızıldeniz'in ağzındaki Sokotra adasıyla, Basra Körfezi'nin girişindeki Hürmüz'ü işgal ederek, 1515 yılında Doğu mallarının Akdeniz'e taşındığı ticaret yollarının kapılarını Müslüman gemicilere kapamışlardır ⁴. Bunun arkasından da "Baharat Yolu"nun yönünü Akdeniz yerine, Güney Afrika'dan geçerek Avrupa'ya ulaşacak şekilde değiştirmişlerdir. Bu da, Doğu Akdeniz'le birlikte Basra, Dicle ve Fırat yolu ile, bunların bulunduğu bölgenin ticaret bakımından öneminin kaybolmasına ve büyük maddi zararlara uğramasına neden olmuştur. Bu sıralarda Osmanlı İmparatorluğu ise bölgede siyasi bir varlık olarak belirmeye başlamıştır.

3. Basra Körfezi Egemenliği İçin Osmanlı-Portekiz Mücadelesi (1538-1553):

Portekizlilerin Hint Okyanusu ve çevresinde, bu arada Basra Körfezi girişinde egemenlik kurduğu sıralarda; Osmanlı İmparatorluğu, 1516 yılında Mercidabık, 1517 yılında Ridaniye zaferlerini kazanıp Suriye, Mısır ve Hicaz'ı sınırları içerisine katarak Doğu Akdeniz ile Kızıldeniz'e, Irak'ın seferi sonucunda da 1534 yılında Irak'a ve dolayısıyla Basra Körfezi'nin kuzeyi ile batı kıyılarına hakim olmuştur. Böylece de, Hint Okyanusu'na çıkarak bu denize kıyıda bir devlet haline gelmiştir. Bu da, Hint Okyanusu egemenliğinden dolayı bölgede Osmanlı-Portekiz mücadelesinin başlamasına yol açmıştır.

Çünkü, Portekizlilerin Basra Körfezi ile Kızıldeniz'in girişlerine yerleşmeleri ve buralara giriş çıkışları kontrolleri altına almaları; Yemen, Hicaz, Mısır, Basra ve Bağdat çevresine sahip olan Osmanlılara karşı siyasi ve ekonomik bir darbeydi. Aynı zamanda bu durum onun için büyük bir tehdit ve tehlike kaynağıydı. Diğer yandan Portekizliler, bölgede bir kuvvet haline

geldikten hemen sonra, Hindistan'la ticaret yapan Müslüman tüccarlara ve gemicilerine büyük zararlar vermeye, Hacca gidip gelen Müslüman gemilerini batırmaya ve Hindistan'da bulunan Müslüman devletlerle mücadeleye başlamışlardı. Bunlar da, İslam dünyasının en büyük devleti haline gelen Osmanlı İmparatorluğu için katlanılması mümkün olmayan bir durum meydana getirmişti. Portekizliler de, yeni yerleşmeye başladıkları Hint Okyanusu çevresinde, güçlü bir Osmanlı İmparatorluğu'nun gittikçe büyüyen etkinliğini kendileri için büyük bir tehlike sayıyorlardı.

Osmanlı İmparatorluğu, Portekizlilerin Hint Okyanusu ve çevresindeki yukarıda belirtilen etkinliklerine son vermek, bu arada Portekizlilere karşı kendisinden yardım isteyen Hindistan'daki Gücerat İslam hükümdarını desteklemek üzere, Hindistan sularına kuvvetli bir donanma göndermeye karar vermiş ve bu amaçla Süveyş tersanesinde yetmişaltı gemi inşa ettirmiştir. Bundan sonra da 1538-1553 yılları arasında Hindistan'a dört sefer düzenlemiştir.

Osmanlıların birinci Hint seferi, 1538 yılında Hadım Süleyman Paşa komutasında yapılmıştır. Bu sefer sırasında Kızıldeniz'in kapısı sayılan Aden alınmış ve Hindistan'da Diyu kalesi kuşatılmıştır. Fakat yeni Gücerat hükümdarı Portekizlilerle işbirliği yaptığından kale alınamamış ve donanma Mısır'a dönmüştür. İkinci Hint seferi 1551 yılında ünlü kaptan Piri Reis komutasındaki donanmayla yapılmıştır. Piri Reis, Süveyş'ten hareket ederek yolda bir Portekiz donanmasını yendikten sonra Basra Körfezi'nin kontrolünü sağlayacak bir konumda olan ve Portekizlilerin elinde bulunan Hürmüz adasını kuşatmıştır. Ancak, bir Portekiz donanmasının Basra Körfezi ağzında görünmesi üzerine, körfezde tıkanıp kalmamak için donanmayı Basra'da bırakarak üç gemi ile Süveyş'e dönmüştür. Bu hareketinden dolayı da idam edilmiştir. Bu olaydan bir yıl sonra (1552'de) Osmanlı İmparatorluğu'nun Basra'da bulunan Hint donanması Murat Reis komutasında Hindistan'a doğru harekete geçmiş ancak, Hürmüz Boğazı'nda karşılaştığı bir Portekiz donanmasına yenilerek yeniden Basra limanına çekilmiştir. 1553

yılında da dördüncü ve son Hint deniz seferi, yine Basra'daki donanma ile Seydi Ali Reis komutasında yapılmıştır. Bu sefer sırasında Osmanlı donanması Portekizlileri yenerek Hindistan'a ulaşmıştır. Ne var ki savaş ve fırtınadan yıpranan donanma harap olduğundan, elde kalan gemiler Hint Müslüman devletlerine bırakılmış ve Seydi Ali Reis ile adamları karadan İstanbul'a dönmüştür ⁵.

Görüldüğü gibi Osmanlı İmparatorluğu, 16. Yüzyılın ortalarında yaptığı Hint deniz seferleriyle; Rusya içlerinden başlayarak Kırım, Karadeniz, Kafkaslar, Doğu ve Güney Anadolu, Irak (Dicle-Fırat nehirleri ve çevresi) ile, Basra Körfezi'nin çıkış ağzına yani Hürmüz Boğazı'na kadar kurmuş olduğu etki alanını, aynı zamanda 'doğu güvenlik kuşağı'nı, Hint Okyanusu'nu da içine alacak şekilde daha güneye ve doğuya yaymak ve genişletmek istemiştir. Ancak, bu etki alanı içinde kendine rakip olarak beliren Portekizlileri Hint Okyanusu'ndan uzaklaştırmak amacıyla düzenlediği dört deniz şerifinden istediği sonucu sağlayamamıştır. Dolayısıyla da, Kızıldeniz ile Basra Körfezi'nin ağızlarından itibaren Hint Okyanusu'nda deniz egemenliğini Portekizlilere terk etmek zorunda kalmıştır.

Bu durum da, "Baharat Yolu" ile ve daha geniş olarak doğu ticaret yolunun Portekizlilerin biraz sonra da diğer Avrupa devletlerinin kontrolüne geçmesine, yönünün doğrudan Ümit Burnu'nu dolaşarak Avrupa'ya yönelmesine neden olmuştur. Yolun yön değiştirmesi ise, Doğu Akdeniz ile birlikte Basra Körfezi, Dicle,Fırat nehirleri ve çevrelerinden yapılan ticaretin azalmasına, bölgenin ekonomik ve siyasi yönlerden zayıflamasına yol açmıştır.

4. Irak (Dicle-Fırat-Basra) Üzerinde Osmanlı-İran Mücadelesi (1577-1639):

Osmanlı İmparatorluğu, Hint Okyanusu egemenliğini Portekizlilere terk etmek zorunda kaldıktan ve Basra Körfezi'ne kapandıktan sonra, Basra kenti ile Dicle ve Fırat nehirleri boylarına önem vermiş ancak, bu bölgede de karşısına rakip olarak İran çıkmıştır.

Nitekim, İran'daki Safevi Devleti'nin Irak-ı Acem denilen bölgedeki istekleri ve faaliyetleri üzerine, 1577 yılından itibaren Osmanlı İmparatorluğu ile bu devlet arasında 17. Yüzyılın ortalarına kadar süren uzun ve yıpratıcı savaşlar yapılmıştır. Bu süre içerisinde özellikle 1622-1639 yılları arasındaki Osmanlı-İran savaşları şiddetli geçmiş ve sonuçta, 1639 yılında Kasr-ı Şirin Andlaşması imzalanmıştır. Bununla, İran, Bağdat ve Musul'un Osmanlılara ait olduğunu bir defa daha kabul etmiştir 6. Bu da, bölgede iki devlet arasında uzun bir barış döneminin başlangıcı olmuştur. Ne var ki, 17. Yüzyılın başlarından itibaren Basra Körfezi'nde ve Hint Okyanusu'nda yeni bazı Avrupalı sömürgeci devletlerin görünmesiyle bölgede, önemli gelişmeler başgöstermeye başlamıştır.

B. 17. YÜZYIL VE SONRASINDA AVRUPALI SÖMÜRGEÇİ DEVLETLERİN DİCLE-FIRAT NEHİRLERİ, BASRA KÖRFEZİ İLE ÇEVRESİNDEKİ FAALİYETLERİ:

1. Bölgeye İngiliz, Hollandalı ve Fransızların Girmesi, Portekizlilerin Etkinliğinin Sona Ermesi:

Portekizliler, Osmanlı İmparatorluğu'nun yukarıda belirtilen müdahalesine rağmen, 16. Yüzyılın başlarından itibaren yaklaşık bir yüzyıl, Hint Okyanusu'ndaki egemenliği ve ticareti rakipsiz olarak ellerinde tuttular.

Ancak, 1580 yılında Portekiz'in İspanya tarafından işgal edilmesi ve 17. Yüzyılın başlarından itibaren önce Hollandalıların, onları izleyerek İngilizlerin Güney Asya ve adalara yerleşmeleri, Hint Okyanusu ve çevresinde faaliyetlerde bulunmak üzere kumpanyalar (özellikle İngilizlerin 1600 yılında East India Company'yi) kurmaları, Portekizlilerin Hint Okyanusu ve çevresinde nüfuzlarının azalmasına biraz sonra da sömürgeciliklerinin çökmesine neden oldu 7.

Nitekim, İngilizler, 1611 yılından itibaren Hint Okyanusu'nda etkili şekilde görünmeye ve Hindistan kıyılarına yerleşmeye başladılar. Bu arada, Safevi Devleti'ne yardım ede-

rek, 1622 yılında Hürmüz'den Portekizlileri çıkardılar ve adayı Safevilere bıraktılar. Safevi Hükümdarı Şah I. Abbas da, Hürmüz'ü yıktı ve adanın karşı kıyısındaki Bender Abbas'ı Hürmüz'ün yerine ticarette geliştirmeye başladı ⁸. Bu da, İran'ın Hürmüz Boğazı'nda etkili olmaya başlamasına yol açtı.

Diğer yandan 17. Yüzyılın başlarında, Hint Okyanusu'nda etkinlik göstermeye başlayanlardan birisi de Hollandalılar oldu. Nitekim bunlar da, 1606 yılından itibaren Hindistan'ın doğu kıyılarında, 1623'te de Hürmüz'de şirketler kurarak Basra Körfezi'ne girdiler.

Böylece, İngilizler ve Hollandalılar Hint Okyanusu ve Güney Asya'ya yerleşmeye başladılar. Aynı zamanda da bu sömürgeciler, 1617 yılından itibaren bölgede ve bölge ticaretinde üstünlük sağlamak üzere aralarında mücadeleye başladılar. Ancak, kıta Avrupası'nda gittikçe etkisini ve gücünü artıran Fransa Kralı XIV. Louis'in, 1664 yılında Fransız Doğu Hint Kumpanyası'nı kurmasından sonra meydana gelen gelişmeler üzerine, İngilizler ve Hollandalılar bu ortak rakip ve tehlikeye karşı birleşmek gereğini duyarak 1667'de aralarında anlaştılar ⁹.

Bütün bunlarla birlikte; İngilizler, Hollandalılar ve Fransızlar, Hint Okyanusu ve çevresinde Portekizlilerin üstünlüğüne son vererek, 17. Yüzyılda bölgede ve bölgedeki ticarette söz sahibi oldular.

Ancak bu sömürgeciler içinde İngilizler, Hollandalıların ve Fransızların aleyhine bölgede zamanla etkinliklerini geliştirdiler. Özellikle, Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) sırasında, 1757 yılında Hindistan'ı ele geçirip Fransızları buradan uzaklaştırdıktan sonra, bölgenin tek hakimi haline geldiler.

2. İngiltere'nin Doğu Akdeniz ile Dicle-Fırat Yollarını Yeniden Canlandırmak İstemesi ve Yaptığı Girişimler:

Bilindiği gibi, İngiltere, sömürgecilik hayatında genelde, bir bölgeye önce tüccarlarını gönderip durum uygunsa oralarda ticaret şirketleri kurup yerleşmeye başlar, sonra da devlet olarak

sözde bu şirketleri ve tüccarlarını korumak üzere oraya asker gönderir ve siyasi yönden de el atardı.

Nitekim İngilizler, bu yayılma ve genişleme siyasetleri çerçevesinde, Fransa'yı Hindistan kıyılarından uzaklaştırıp buralarda ticaret yapma tekelini kurduktan sonra Basra Körfezi'nde de ticari faaliyetlerini artırmaya başladılar. Anlaşıldığına göre, daha 1760'larda Basra'da ve Şattülarap üzerinde yoğun bir ticari faaliyet içine girmişlerdi ¹⁰.

İngiltere'nin Hint Okyanusu ve çevresinde etkinliğinin artması, özellikle Hindistan'ın kendisi için ticaret ve siyaset bakımından büyük önem kazanması, dikkatlerini bu bölgede toplamalarına yol açtı. Bu arada 18. Yüzyılın sonlarında bazı İngiliz tüccarları, Hindistan'a gitmek için Ümit Burnu'nu dolaşmaktansa, Süveyş-Kızıldeniz yolunun daha kısa ve kârlı olacağı düşüncesini ortaya attılar. Fakat bu düşünce pek taraftar bulamadı ¹¹.

Ancak 1789 Fransız İhtilali ve bunun arkasından başlayan Koalisyon (İhtilal) Savaşları (1792-1815), Avrupa'nın siyasi, sosyal ve düşünce hayatında, bunlarla birlikte ekonomik hayatında çok büyük değişim ve gelişimler meydana getirdi.

Bu arada Koalisyon Savaşları sırasında Fransa'nın 1806 yılında "Kıta ablukası"nı ilan ederek İngiliz mallarının Avrupa'ya girmesini yasaklaması, buna karşılık İngiltere'nin de Fransa'ya karşı 1807'de "Deniz ablukası"nı ilan etmesi, Avrupa'da bir ekonomik kriz yarattı.

Avrupa devletleri, ancak 1815 yılında Viyana Andlaşması'nın yapılmasından sonra, bu ekonomik krizden çıkabilmek üzere harekete geçebildiler. Bu tarihten itibaren kendilerini toparlayabilmek için, yerli sanayiye gelişmesine gayret ettiler ve bu amaçla gümrüklerde himaye sistemi yöntemini benimseyip, uygulamaya soktular. Bunun öncülüğünü ise Fransa yaptı. Fransa'yı, 1819'dan başlayarak 1836 yılına kadar geçen sürede Alman Gümrük Birliği (Zollverein)'nin gerçekleştirilmesi izledi. Bu arada Avusturya da, 1833'te 69 çeşit eşyanın ülkesine girmesini yasakladı, ayrıca 1.600 madde üzerine ağır

gümrük resmi koydu. Aynı yıl Rusya ise 300'den fazla malın ithalini durdurdu ¹².

Avrupa'da meydana gelen bu gelişmeler, 19. Yüzyılın ortalarına doğru İngiltere'ye kıta pazarlarını kapattı. Halbuki İngiltere'de 1760 yılında ilk sanayi inkılabı başlamıştı. Bunun sonucu olarak da İngiltere 1782'den itibaren sınai üretiminde hızlı bir gelişmeye girişmişti. Nitekim, kömür taşıması ve bakır üretimindeki büyümenin yarısından fazlası, basma kumaşlarındaki artışın beşte dördü ve pamuklu mallar ihracatının onda dokuzu, 18. Yüzyılın son onsekiz yılında toplanmış ve bu artış 19. Yüzyılın başlarında daha da artmıştı ¹³.

Yine bu tarihlerde önemli bir gelişme daha olmuş, buharlı gemiler yapılmaya başlanmıştır. 1818 yılında buharla işleyen bir gemiyle ilk defa Atlas Okyanusu geçilmiştir. Ancak ilk buharlı gemilerin uzun yolculuklar için fazla yakıt (kömür) ve suya ihtiyaçları olduğundan gemide yük için az yer kalıyordu. Bu da taşımacılıkta kâr oranını düşürüyordu.

İşte 19. Yüzyılın başlarında, İngiltere'de sanayide ve gemicilikte meydana gelen bu gelişmeler ile, bunlara karşılık Avrupa pazarlarının İngiliz mallarına kapanması, İngilizleri yeni pazarlarla, önemli pazarlarından biri ve sömürgeciliklerinin temel taşı olan Hindistan'a, geniş anlamıyla doğuya daha kısa giden, güvenli ve kârlı bir yol aramaya yöneltti. Bu da, onların dikkatlerini Doğu Akdeniz'e çevirdi.

Nitekim İngiltere, 1830 yıllarından itibaren doğu yoluyla ilgili olarak bazı projeler üzerinde çalışmalara başladı. Bunlardan birincisi, Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla ilgili teknik çalışmanın başlatılmasıydı. Gerçekte Süveyş'ten geçecek bir yol, Ümit Burnu'nu dolaşan yolu üçte bir oranında kısaltabilirdi. Ancak bu düşünce ve proje dönemin hükümeti tarafından siyasi nedenlerle uygun bulunmadı. Bunda İngiltere Dışişleri Bakanı Palmerston önemli rol oynadı. Palmerston'a göre, Akdeniz ile Kızıldeniz arasında açılacak bir kanal, "bütün sorunlarıyla birlikte ikinci bir Boğaz" olacaktı ¹⁴. Halbuki o tarihlerde, 1798 Osmanlı-Rus Andlaşmasıyla başlayıp gelişen ve "birinci Boğazlar" olarak nitelenen Çanakkale ve İstanbul Boğazları üze-

rinde devletlerarası rekabetten doğan sorunlar, bu sorunlara çıkarları nedeniyle taraf olan İngiltere'yi fazlasıyla uğraştırmak -
taydı 15.

Bu ve diğer nedenlerden Palmerston, Hindistan'a gitmek için Süveyş yerine daha kısa bir yol olarak, Doğu Akdeniz-Fırat vadisi üzerinde düşünmeye başladı. Bu yol, kısalığı yanında Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'ndaki güney-batı Muson rüzgarının doğurduğu tehlikeleri de ortadan kaldırıyordu. Diğer yandan nehir ulaşımı Ren ile Tuna'da denenmiş ve olumlu sonuçlar alınmıştı. Bu dönemde ise Fırat Nehri üzerinde kayık, şayka, grab, fırkate, mavna ve keleklerle nakliyat yapılmaktaydı 16.

Özetle, İngiltere Hükümeti, Fırat üzerinden Hindistan'a gitmek projesini kabul etti, bu yolu geliştirmek ve işletmek için izin almak üzere Osmanlı Devleti'ne başvurdu. Ancak İstanbul Hükümeti buna hemen olumlu cevap vermeyip, Bağdat Valisi Ali Paşa'dan bu konudaki görüşlerini sordu. Ali Paşa'ya göre, Fırat Nehri'nin temizlenerek üzerinde gemi işletilmesine başlanması ticareti kolaylaştıracak ve kâr getirecekti. Fakat Fırat Nehri'nin Birecik'ten Hille (Güney Irak'ta)'ye kadar olan kısmının temizlenerek gemi işletilecek duruma getirilmesi mümkün olduğu halde, Hille ile Kuma arasının temizlenmesi imkansızdır. Bundan dolayı Fırat ile Dicle'nin bir kanalla birleştirilmesi istenebilecektir. Ali Paşa böyle bir durumda da İngilizlere izin verilmeyip, işin kendisine bırakılmasını istemiştir. Buna karşılık Londra Elçisi Namık Paşa, İngiltere'ye istediği iznin, devlete bazı ticari, mali ve siyasi yararlar sağlayacağı düşüncesiyle verilmesinden yana olduğunu bildirmiştir 17.

Bu sıralarda ise Osmanlı Devleti, Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanı gibi büyük bir sorunla uğraşmaktaydı. Mehmet Ali Paşa, 1831 yılında isyan hareketine başladıktan ve Suriye'yi kontrolü altına aldıktan sonra Devletin ordularını yenerek Kütahya'ya kadar ilerlemişti. Ancak büyük Avrupa devletlerinin baskısıyla 1833 yılında Kütahya Anlaşması'nı kabul ederek Toros Dağları'nın güneyine çekilmişti. Ne var ki, bu durumdan ne Osmanlı Padişahı II. Mahmut (1808-1839) ne de Mehmet Ali Paşa memnun kalmıştı. Bu nedenle her

iki taraf yeni bir askeri hareket için hazırlıklara girişmişlerdi 18.

İşte bu ortamda Suriye'den sonra Irak'a da göz diken Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa, İngiltere'yi kendi yanına çekebilmek ümidiyle, Suriye'de Süveydiye limanından Fırat nehri-rine vapur geçirmek üzere İngilizlerin istediği inşaat iznini İstanbul Hükümeti'nin onayını beklemeden onlara verdi 19. Böylece, Fırat ve Dicle nehirleri üzerindeki Osmanlı-İngiliz çekişmesine, Mısır'da bağımsız bir devlet, daha geniş olarak bir Arap imparatorluğu kurmak peşinde koşan asi Mehmet Ali Paşa da karışmış oldu.

Osmanlı Devleti, yukarıda belirtilen gelişmeler karşısında ve diğer nedenlerle, İngilizlere Fırat Nehri üzerinden doğuya ticaret yapmak için istedikleri izni verdi; aynı zamanda, 16 Ağustos 1838'de İngiltere ile bir Ticaret Andlaşması imzaladı. Bununla da İngiltere'ye yeni ve önemli ticari ayrıcalıklar tanıdı 20.

Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında yapılan bu andlaşma ile de, Dicle-Fırat nehirleri, sulama ve ulaşım konuları yanında aynı zamanda siyasi bir nitelik kazanmış oldu.

İngiltere, aslında bu tarihlerde Dicle-Fırat nehirleriyle onların geçtiği bölgeye daha geniş bir boyutta bakmaya ve bu-ralarla ilgisini uzun vadeye göre düzenlemeyi düşünmeye başlamıştı. Nitekim, yukarıda sözü edilen izin konusunda girişimlerde bulunurken, aynı zamanda Asi Nehri ile Fırat Nehri'ni bir kanalla birleştirerek, Akdeniz'i Basra Körfezi'ne bağlamak gibi dönemin teknik imkanlarına göre büyük bir projeyi ortaya çıkarmıştır. Ancak, Osmanlı Hükümeti bu projeye kesin olarak izin vermeyeceğini açıklamıştır.

Bunun üzerine İngilizler, Asi ile Fırat nehirleri arasında kanal açma konusunun üzerine daha fazla gitmeyerek, Fırat-Dicle nehirlerine ulaşım ve ticaret yönünden ağırlık vermişler, bu nehirlerde kullanmak amacıyla bölgede gemi inşaatı işine girişmişler ve gerekli malzemeyi Süveydiye iskelesine getirip oradan Birecik'e taşımışlardır. Bunun yanı sıra, Fırat Nehri'nde buharlı gemilerin işleyebilmesini sağlamak için, nehrin temizlenmesiyle ilgili incelemeler ve etütler yapmışlardır. Bu

arada da, yapımı tamamlanan iki gemi ile, 1836 yılında, Fırat üzerinde güneye doğru deneme seferi düzenlemişlerdir. Bu gemilerden biri Basra'ya kadar gidip oradan Dicle nehrine geçerek Bağdat'a kadar gelmiştir.

Ne var ki, İngilizlerin Fırat ve Dicle nehirlerindeki bu çalışmaları, Hindistan'a gidecek yolun geliştirilmesi düşüncelerini tam olarak uygulamaya sokamamıştır. Ancak onların bölgeye ve Dicle ile Fırat'a ilgileri devam etmiştir.

Nitekim İngilizler, 1850 yılından sonra, bu defa bir bölümü demiryolu bir bölümü de nehir yoluyla olmak üzere, Akdeniz'i Basra Körfezi'ne bağlamak projesini ortaya atıp, geliştirmeye çalıştılar. Düşündükleri demiryolu, İskenderun Körfezi'nden başlayıp Fırat Nehri'ni Caber Kalesi civarından geçerek Mezopotamya'ya girip Bağdat'a ulaşacak, oradan Dicle ile Fırat'ın sularının birleştikleri yer olan ve en büyük gemilerin işlemesine elverişli derinlikte suyu bulunan Korna'ya veya Basra Körfezi'ne 37 mil uzaklıktaki büyük bir ticaret merkezi olan Basra kentine kadar uzatılacaktı. Fakat bu büyük proje de, İngiliz kamuoyunda ilgi uyandırmasına rağmen, çeşitli nedenlerden uygulamaya sokulamadı ²¹. Bununla birlikte, Basra Körfezi'ni demiryolu ile Akdeniz'e bağlamak düşüncesi, bundan böyle gündemde kaldı ve devletlerarası çeşitli gelişme ve sürdürüşmelere yol açtı.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlaşılacağı gibi, İngiltere, 17. Yüzyılın başlarından itibaren Basra Körfezi'ne sokulmuş, zamanla Dicle ve Fırat nehirleri ile bölgede, önce ticaret sonra hem ticaret hem de siyasi ağırlıklı olmak üzere etkisini çoğaltmıştır. Bu arada, 1839 yılında Aden'e yerleşerek Kızıldeniz'in de giriş çıkışını kontrolü altına almıştır. Böylece, daha önce elde ettikleriyle birlikte, Kızıldeniz ile Basra Körfezi'nin ağızlarına ve Hindistan'a yerleşerek, 19. Yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, Hint Okyanusu ve çevresinin tek ve en büyük Avrupalı devleti haline gelmiştir.

Ancak bu sırada Mithat Paşa'nın Bağdat Valiliği'ne atanması, bölgede Osmanlı etkisinin yeniden çoğalmasına, bu da yeni gelişmelere yol açmıştır.

3. Mithat Paşa'nın Bağdat Valiliği ve Bölgede Osmanlı Etkinliğinin Çoğalması:

İngiltere'nin Basra Körfezi, Dicle ve Fırat nehirleri üzerin - de etkinliğinin gittikçe daha çok duyulduğu sıralarda, Osmanlı Hükümeti 1869 yılında Mithat Paşa'yı Bağdat Valiliği'ne atadı.

Mithat Paşa, daha önce 1864 yılında kurulan Tuna Vi- layeti Valiliği'ne getirilmiş ve burada kaldığı üç yıl içinde yap- tıklarıyla Tuna Vilayeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun örnek bir vilayeti olmuştu. Bu bakımdan deneyimli ve başarılı bir devlet adamıydı. Nitekim 1869 yılında Bağdat'a gidince, orada da Tuna Vilayeti'nde olduğu gibi başarı göstermeye başladı ²².

Mithat Paşa, Bağdat'da göreve başladıktan sonra ilk iş olarak, başta Bağdat, Musul ve Basra olmak üzere, bölgede idari, askeri ve mali yenilikler yapıp, bayındırlık işlerine girişti ve güvenliği sağladı; İran ile sınır bölgelerinde süren an- laşmazlıkları çözümlendi. Böylece bölgede Osmanlı Devleti'nin etkinliğini çoğalttı. Bu arada, özellikle Basra'yı bayındır hale getirdi, tersanesini yenileyip büyüttü ve bu önemli ticaret mer- kezini geliştirdi ²³.

Valisi bulunduğu bölgenin kalkınmasını ticarete ve de- nizcilikte gördüğü anlaşılan Mithat Paşa, bir taraftan bölgesinde yukarıda belirtilen gelişmeleri gerçekleştirirken, diğer taraftan Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde işlemekte olan İngiliz gemile riyle rekabet etmek için, 1870 yılında "İdare-i Nehriye", yine o sıralarda (yani 1869'da) yeni açılmış olan Süveyş Kanalı yo- luyla Basra'dan İstanbul'a düzenli gemi seferleri yapmak ve iş- letmek üzere "Ümman-ı Osmani" adlı iki gemi işletme idaresi kurdu ²⁴.

Ne var ki, bu başarılı ve ileriye dönük çalışmaları yapan, bölgede İngilizlerle rekabete girişerek onların etkisini azaltmaya çalışan Mithat Paşa, o sıralarda sadrazamlıkta bulunan düşmanı Mahmut Nedim Paşa'nın kendisine çeşitli güçlükler göstermesi üzerine ²⁵, yani İstanbul'daki siyasi çekişmelerden dolayı, 1871 yılında Bağdat Valiliği'nden istifa ederek başkente döndü. Bu da, bölgede başlayan gelişmeleri durdurdu ve İngiltere'yi yine tek başına bıraktı.

Ancak, 19. Yüzyılın sonlarına doğru bölgede İngiltere'nin karşısına bu defa Rusya ve Almanya gibi iki büyük devlet çıktı.

C. 19. YÜZYILIN SONLARI İLE 20. YÜZYILIN BAŞLARINDA BÖLGEDE BÜYÜK DEVLETLERİN ETKİNLİK MÜCADELESİ:

1. Bölge İçin İngiliz-Rus Rekabeti

Bilindiği gibi Rusya, 18. Yüzyılın başlarından itibaren dış siyasetinde "sıcak denizlere" çıkmayı ve güneye doğru yayılmayı değişmez amaç olarak kabul etmişti. Bu amaçlarına ulaşmak üzere de, özellikle Osmanlı İmparatorluğu ile uzun savaşlar yapmış ve bunların sonucunda, 19. Yüzyılın ortalarına kadar, Balkanlar'da nüfuz alanları kurmuş, Kırım'ı ele geçirerek Karadeniz'e çıkmış ve bu arada Kafkaslar'a inmişti. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda kazandığı zafer ve bunun sonucunda 3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos Andlaşması ile de, batıda dolaylı olarak Adriyatik ve Ege Denizleri'ne çıkarken, doğuda Batum, Kars, Ardahan ve Doğu Beyazıt'ı alarak, aynı zamanda Doğu Anadolu'da Ermeniler üzerinde koruyuculuk hakkı elde ederek, Dicle,Fırat yoluyla Basra Körfezi'ni tehdit eder hale gelmiştir. Bu gelişmeler ise, İngiliz-Rus rekabetini ve mücadelesini daha da şiddetlendirmiştir.

İngiltere, Rusya'nın Ayastefanos Andlaşması ile Osmanlı toprakları üzerinden geniş şekilde güneye doğru yayılması, bununla kendi çıkar ve nüfuz alanlarına tehlikeli şekilde yaklaşması üzerine, Ayastefanos Andlaşması'nın değiştirilmesi için Rusya'ya baskı yaparak ona Berlin Kongresi (13 Haziran-13 Temmuz 1878)'nin toplanmasını kabul ettirmiştir. Bu arada da, Osmanlı Devleti'nden, Berlin Kongresi'nde Rusya'ya karşı siyasi, yeni bir Rus saldırısına karşı da askeri yardım vaadi karşılığında, Kıbrıs Adası'nın kendisine geçici üs olarak verilmesini; ayrıca, ileride Doğu Anadolu'da uygulanmak üzere ortak bir ıslahat projesinin yapılmasının kabul edilmesini istemiştir. İngiltere'nin bu istekleri de Osmanlı Devleti tarafından 4 Haziran 1878 tarihli İstanbul Andlaşması ile kabul edilmiştir

26.) Böylece İngiltere, Doğu Akdeniz'in tek ve büyük stratejik öneme sahip adası Kıbrıs'a yerleşmiş, aynı zamanda ıslahat projesiyle de Doğu Anadolu'da söz sahibi olmuştur. Bundan sonra Berlin Kongresi'nde, Doğu Beyazıt'ın Osmanlılara geri verilmesini sağlayarak, Rusya'yı Dicle, Fırat nehirleri ve Basra Körfezi'nden biraz daha kuzeye doğru uzaklaştırmış; yine Berlin Kongresi'nin kararıyla Doğu Anadolu'da Ermenilerin bulunduğu yerlerde ıslahat yapılmasına kendisiyle birlikte diğer büyük devletleri de katarak, Rusya'nın Ayastefanos Andlaşması'yla Doğu Anadolu'da sağladığı etkin ve tehlikeli durumu dengelemiş ve kontrol altına almıştır.

Böylece İngiltere, 1878 yılında gerçekleştirdiği bu gelişmelerle, Rusya'nın Dicle, Fırat yoluyla Basra Körfezi'ne inmesine veya bölgeyi tehdit etmesine karşı Mezopotamya'nın kuzeyinde Doğu Anadolu'da bir perdeleme yapmış ve bir siyasi kuşak meydana getirmiştir. Diğer yandan bunu güçlendirmek üzere -başka nedenlerle birlikte- 1882 yılında Mısır'ı geçici (!) kaydıyla ve resmi olmayarak işgal etmiştir. Bu suretle de Ortadoğu'da en etkili devlet haline gelmiştir. Bu arada da, Basra Körfezi'nin batı kıyılarına doğrudan yerleşmek üzere çeşitli girişimlerde bulunmuştur.

2. İngiltere'nin Basra Körfezi'nin Batı Kıyılarına Yerleşmesi; Katar, Bahreyn ve Kuveyt'i Etkisi Altına Alması:

Daha önce belirtildiği gibi, İngiltere, 17. Yüzyılın başlarından itibaren Basra Körfezi'ne girmeye başlamış ve Körfez'de çeşitli girişimlerde bulunmuştur. 19. Yüzyılın ortalarında ise, Basra Körfezi'nin doğu kıyılarında İngiliz etkisi duyulur olmuştur. Bu etkisini de, dünyanın birçok yerinde uyguladığı gibi, "Maritime Truce" yani "Deniz Mütarekesi" denilen siyasi silah ve yollarla çoğaltıp yaymıştır 27.

Nitekim İngiltere, 4 Mayıs 1853'te Katar ile Om'ın arasındaki kıyılarda bulunan beş Arap şeyhiyle, korsanlığın ve esir ticaretinin önlenmesi, bölgede şeyhler arasındaki mücadelelerin sona erdirilmesiyle ilgili ayrı ayrı anlaşmalar yani, "Deniz mü-

tarekesi" imzalamıştır. Aslında ise bu anlaşmalarla, şeyhleri koruyuculuğu altına almıştır. Bunun bir sonucu olarak da, 1853 yılında Katar kontrolü altına girmiş, Hindistan Hükümeti'ne bağlı bir İngiliz Valisi de, 1861 yılında Bahreyn adalarına yerleşmiştir.

Bundan sonra ise, Osmanlı Devleti ne zaman bu şeyhliklerden birinin bölgesine bir memur göndererek oradaki egemenlik ve hükümranlılık haklarını kullanmak istese, İngiltere "Deniz Mütarekesi"ne dayanarak, bölgenin kendi koruması altında olduğunu ileri sürerek buna engel olmuştur.

Ancak Mithat Paşa, Bağdat Valiliği sırasında bir askeri kuvvet göndererek, 1870'de Ahşa bölgesinde Osmanlı egemenliğini yeniden kurmuş, bu egemenliğin Katar yarımadasını da kapsamasına çalışmıştır. Diğer yandan İngiliz nüfuzunun genişletilmesini önlemek üzere, Hindistan'daki İngiliz yetkililerle ilişki kurmuş ve bunun sonucu olarak Ahşa Sancağı'na bir kaza şeklinde bağlanan Katar'ın gerekli yerlerine Osmanlı bayrağının çekilmesini sağlamıştır 28.

Bu arada İngilizlerin Basra Körfezi kıyılarında etkilerini genişlettikleri, bölgede çok sayıda bulunan şeyhleri kendilerine bağlamak için yaptıkları anlaşmalarda, onlara ilginç koşullar kabul ettirdikleri görülmektedir. Örnek olarak, 1880 ve 1892 yıllarında Bahreyn Şeyhi İsa İbn-i Ali El-Halife, İngilizlerle yaptığı anlaşmada onların isteği doğrultusunda, özetle şu koşulları kabul etmiştir:

"1. İngiltere Hükümeti'nin onayını almadan İngiltere'den başka diğer devlet veya hükümetle hiçbir görüşmeye ve anlaşmaya girmeyeceğimi, memleketimizde durmak veya konsolosluk kurmak veya kömür deposu inşa etmek için izin vermeyeceğimi İngiltere Hükümeti'ne tazahhüd ederim.

2. İngiltere'den başka bir devletle hiçbir şekilde yükümlülük ve ilişkiye girmeyeceğim.

3. İngiltere'den başka diğer bir devlete ülkemin herhangi bir kısmını terk veya işgal etmesine izin vermeyeceğim" 29.

Bu anlaşma koşullarından da görüldüğü gibi, İngiltere,

körfez şeyhlerini yaptığı her anlaşma ile kendine daha sıkı bağlarla bağlamıştır. Bunlardan yukarıdakine benzer bir anlaşma ile etkisi altına aldığı önemli bir yer de, Kuveyt olmuştur.

Basra Körfezi'nin kuzeydoğusunda oldukça geniş ve güvenli bir koyda bulunan Kuveyt, 18. Yüzyılda hızla gelişerek Hindistan, Basra, Bağdat, İstanbul ticaret yolu üzerinde önemli bir ticaret merkezi olmuştur. Bu nedenle, İngiltere'nin Basra Körfezi politikası bakımından büyük önem kazanmıştı. Bu arada Kuveyt, 1776'da İran tarafından işgal edildiyse de, 1805'te İngiliz himayesi altına alınmış, ancak, bunun arkası gelmemiştir.

Bunlarla birlikte, Kuveyt Şeyhi 1829 yılında Osmanlı Devleti'nin egemenliğini kabul etmiştir. Bunun sonucunda Kuveyt, Bağdat eyaletine sıkı bağlarla bağlanmış, 1853'te de doğrudan doğruya Osmanlı egemenliği altına girmiştir. Mithat Paşa'nın Bağdat Valiliği (1869-1871) sırasında ise Kuveyt Şeyhi Abdüllahü's-Sabbah, iç ve dış işlerinde serbestçe hareket etmek şartıyla, Osmanlı Devleti'ne (sözde) bağımlı olmayı, gemilerine Osmanlı bayrağı çekirtmeyi ve Kuveyt Kaymakamı unvanını taşımayı kabul etmiştir ³⁰.

Ancak İngiltere, 1898'de Rusların Trablusşam'dan Basra Körfezi'ne bir demiryolu yapım imtiyazı almak istemeleri ve Almanların (ileride belirtileceği üzere) Konya'dan yine Basra Körfezi'ne kadar demiryolu yapmak için Osmanlı Hükümeti ile görüşmelerde bulunmaları üzerine, bu gelişmelerden endişelenmiş; bunun sonucu olarak, Hindistan yolu üstünde ve bölgede önemli bir deniz üssü ve limanı olma özelliğini taşıyan Kuveyt'e el koymaya karar vermiştir. Bu kararını da, 23 Ocak 1899 tarihinde Kuveyt Şeyhi ile yaptığı gizli bir anlaşmayla gerçekleştirmiştir.

İngilizlerle Kuveyt Şeyhi arasında yapılan bu anlaşmaya göre; Şeyh, İngilizlerin sürekli koruyuculuk yapmaları ve yılda 1.500 İngiliz altın lirası vermeleri karşılığında, kendi topraklarından herhangi bir parçasını İngiltere'den başka hiçbir devlete ve İngiltere'den başka devletlerin uyuğuna terk etmemeyi veya kiralamamayı ve İngiltere'nin rızası olmadan, hiçbir yabancı temsilci ve memuru kabul etmemeyi yüklenmiştir ³¹.

Böylece Kuveyt, görünüşte bir Osmanlı toprağı olmakta devam etmekle beraber, gerçekte İngiliz koruyuculuğı altına girmiştir.

Nitekim Osmanlı Devleti, 1901 yılında Kuveyt ile Necd Emirlikleri arasında çıkan anlaşmazlık ve silahlı çatışma üzerine Türk askerleriyle yüklü küçük bir savaş gemisini Kuveyt limanına gönderince, İngiltere'nin Hindistan Hükümeti Kuveyt Şeyhini korumak için, buraya bir savaş gemisi yollayarak, Türk askerlerinin karaya çıkmasını önlemiş ve bu kuvvet hiçbir girişimde bulunamayarak geri dönmek zorunda kalmıştır. Bu olaydan sonra da İngiltere, Kuveyt'te özel hakları bulunduğunu; Osmanlı Hükümeti ise, Kuveyt'teki egemenlik haklarının bütünüyle sürmekte olduğunu iddia etmiştir ³². Bu nedenle, Basra Körfezi'nin doğu kıyılarının diğer yerlerinde olduğu gibi, Kuveyt üzerinde de Osmanlı-İngiliz egemenlik çekişmesi sürmüştür.

Bununla birlikte, gerçekte, İngiltere 19. Yüzyılın sonlarına doğru, Ortadoğı'da sağladıklarıyla bölgede birinci derecede etkiye sahip devlet haline gelmiştir. Bunun yanı sıra, yine bu devletin, daha önce egemenliğı altına aldığı Cebelitarık ve Malta ile, 1841 Londra Andlaşması'yla Çanakkale ve İstanbul Boğazlarında kurulan statüde sağladığı etkinlik de göz önünde tutulacak olursa, ülkesi ile en büyük sömürgesi Hindistan arasında kurmak istediğı "Doğı Güvenlik Yolu veya Zinciri"ni, bir diğer deyimle "Hayat Yolu"nu gerçekleştirdiğı de görülür. Bu güvenlik zincirinin halkaları veya üs ve bağlantı yerleri ise, batıdan doğuya doğru sırasıyla şunlardı: Britanya Adaları-Cebelitarık-Malta-Kıbrıs-Mısır-Aden-Basra Körfezi ve kıyıları-Hindistan.

İngiltere, sömürge imparatorluğu için büyük öneme sahip olan bu güvenlik ve bağlantı yolunu kurduğu sıralarda, hem bu yolun hem de Ortadoğı'daki çıkarlarının korunması ve geliştirilmesi için; özellikle, Kıbrıs-Boğazlar (İstanbul-Çanakkale Boğazları)-Doğı Anadolu-Basra Körfezi dörtgeni içinde bulunan alanı kontrol altında tutup, burada da etkisini arttırmayı, aynı zamanda bu alana diğer büyük sömürgeci devletleri sok-

mamayı prensip haline getirmiş ve bunu genel siyasetinin temel kuralı yapmıştır.

Ne var ki İngiltere bu siyasetini bölgeye sokulmak isteyen Fransa ve Rusya gibi büyük devletlere karşı başarıyla uygularken, Almanya'nın Avrupa'da ve dünyada bir güç olarak belirmesinden sonra bu devletin, Haydarpaşa-Bağdat-Basra demiryolunun yapımını üstlenerek Dicle, Fırat ve Basra'ya sokulmaya başlamasını önleyememiştir. Bu da, 1890'lı yılların başlarından itibaren, bölgede bir İngiliz-Alman rekabet ve çatışmasına yol açmıştır.

3. Dicle-Fırat ve Basra Üzerinde İngiliz-Alman Mücadelesi; Bölgede Yeni Gelişmeler: Demiryolu, Petrol ve Suyun Önem Kazanması, Bunlardan Doğan Sorunlar:

a. Haydarpaşa-Bağdat Demiryolu Projesi ve Sorunu:

Bilindiği gibi, 18 Ocak 1871'de Alman Birliği kurulmuş ve bununla güçlü bir Alman İmparatorluğu dünya siyasetinde yer almıştır. Bu devlet, bir süre iç sorunlarıyla uğraştıktan sonra hızla kalkınmış, 1888 yılından itibaren de dışa açılmaya ve bir dünya politikası (Weltpolitik) izlemeye başlamıştır. Bu politika çerçevesinde de önceliği, etkisini doğuya doğru yaymaya vermiştir ³³.

Nitekim Almanya, ilk iş olarak, 1878 Berlin Andlaşması'ndan sonra büyük sorunlar içine düşmüş bulunan Osmanlı İmparatorluğu ile yakın siyasi, ticari ve ekonomik ilişkilere girmiştir. Bu arada, İngiltere'nin şiddetle karşı çıkmasına rağmen, İstanbul Hükümeti'nden 1888 yılında Haydarpaşa-İzmit Demiryolu'nu işletme ve İzmit-Ankara Demiryolu'nu yapım, 27 Kasım 1899'da ise bu hattın Bağdat ve oradan Basra'ya kadar yapım ve uzatılması hakkını almıştır.

Böylece, Haydarpaşa-Bağdat-Basra Demiryolu'nun yapımı gibi çok büyük bir projenin gerçekleştirilmesini üstlenen Almanya, Osmanlı topraklarında, özel anlamda da, Ortadoğu'da üstün bir siyasi ve ekonomik güç olarak belirmiştir. Bundan

kısa bir süre sonra da, 18 Mart 1902'de, Osmanlı Devleti ile Alman "Anadolu Demiryolu Kumpanyası" arasında Bağdat Demiryolu'nun yapımıyla ilgili bir anlaşmanın yapılmasını gerçekleştirerek, Osmanlı toprakları üzerindeki etkisini sürekli hale getirmiş ve çoğaltmıştır.

Nitekim, doksan dokuz yıl süreli olan bu anlaşmayla, Osmanlı Devleti Almanlara özetle şu hakları vermiştir: Şirket sahipleri, yapılacak demiryolunun iki tarafında yirmişer kilometrelik alan içerisinde bulunan madenleri işletebilecek, bu yol boyundaki ormanlardan odun kesebilecek, arkeolojik eserleri aramak, kazılar yapmak yetkisine ve daha başka birçok ayrıcalığa da sahip olacaklardı. Ayrıca Bağdat, Basra ve Basra Körfezi'nde limanlar yapabilecek ve işletebilecekti. Yine bu şirket, Dicle ve Fırat nehirleri ile Şattülarap'ta demiryolu yapımı ve işletmesi için gerekli malzemeyi taşımak, gemi işletmek hakkına da sahip olacaktı ³⁴.

Görüldüğü gibi, bu anlaşmayla Almanya, Berlin-Haydarpaşa (İstanbul)- Bağdat Demiryolu ile ülkesini Anadolu üzerinden Basra'ya bağlayacak, aynı zamanda Anadolu ile birlikte Dicle-Fırat ve Basra Körfezi'nde etkili olacak, bu yolla da Hint Okyanusu'na çıkacak bir gelişme ve yayılmanın temellerini atmıştır.

Diğer yandan, Almanya bu girişimiyle, İngiltere'nin 1850'lerde ortaya attığı Akdeniz'i İskenderun-Fırat vadisi üzerinden bir bölümü demiryolu bir bölümü su yolu ile olmak üzere Basra Körfezi'ne bağlama projesini daha geniş ve büyük boyutta gerçekleştirme aşamasına sokmuştur. Bununla da, İngiltere'nin daha önce kurmuş olduğu Kıbrıs-Boğazlar-Doğu Anadolu- Basra dörtgeni içinde sağlamış bulunduğu çıkar ve etki alanına doğrudan girerek, onu tehdit etmeye başlamış; öte yandan, yine İngiltere'nin oluşturduğu Akdeniz ve Ortadoğu üzerinden Hindistan'a giden "Doğu Güvenlik Yolu"nu tehlikeye sokacağını göstermiştir.

Bütün bu gelişmeler de, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünü ve özellikle Asya toprakları üzerinde İngiltere ile Almanya arasında büyük bir rekabete ve etkinlik sağlama mücadelesine

yol açmıştır. Böylece, Bağdat Demiryolu'nun geçtiği topraklar ve dolayısıyla Dicle-Fırat nehirlerinin aktığı yerler ile Basra Körfezi ve çevresi, bir uluslararası "tehlike bölgesi" olmuştur ³⁵.

Bu arada İngiltere ve Almanya, bölgedeki halkı yanlarına çekebilmek için çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Örnek olarak: 1908 yılında Bağdat Demiryolu Kargamış mevkiinde Fırat Nehri'ni geçince, İngiltere, Osmanlı Hükümeti'nden acele olarak Kargamış harabelerinde çalışma izni almış Londra Üniversitesi Doğu Bilimleri Enstitüsü Başkanı ve Araplar üstüne uzman olan Sir George Hogart başkanlığında bir İngiliz arkeologları grubunu Kargamış'a gönderip, yerleştirmiştir. Aynı zamanda İngiliz intelijansından Lawrance'ı da göreve almıştır. Buna karşılık, Alman Doğu Araştırmaları Enstitüsü'ne bağlı Alman arkeologlar da Albay Kont von Gleichen başkanlığında Kargamış bölgesine yerleşmişlerdir. Bu arkeolog gruplarıyla, gerek İngilizler gerekse Almanlar bölgenin bütün sosyo-ekonomik yapısını incelemişler ve daha sonra işbirliği yapacakları güçleri saptamışlardır ³⁶.

Böylece Almanya'nın sömürgeci devletler arasına girmesi ile, Bağdat Demiryolu inşaatının ilerlemesi ³⁷ ve Basra Körfezi'ne doğru yaklaşması, Almanya'nın batılı devletlerin hammede kaynağı olan Ortadoğu'ya iyice sokulmasına, dolayısıyla başta İngiltere olmak üzere Rusya ve Fransa'nın bölgedeki çıkarlarını açıkça tehdit etmeye başlamasına yol açmıştır. Bu da, bu üç devletin dikkatlerini yoğun olarak Bağdat Demiryolu üzerinde toplamalarına neden olmuştur. Bu bakımdan, bu demiryolu, ekonomik niteliği ikinci planda kalarak İngiltere, Fransa ve Rusya'nın, Osmanlı İmparatorluğu hakkında yıkıcı siyaset izlemelerine neden olan büyük bir politik sorun şekline gelmiştir ³⁸.

Büyük devletler arasında Anadolu ve Irak üzerinde yapılan bu rekabet ve mücadeleden de, en büyük sıkıntıyı Osmanlı Devleti çekmiş, özellikle İngiltere'nin çabalarıyla bölgedeki nüfuzu azalmaya başlamıştır.

b. Bölgenin Petrol Yönünden Zenginliğinin Anlaşılması ve Buna Sahip Olma Rekabeti:

İki büyük sömürgeci devlet olan İngiltere ve Almanya arasında Osmanlı Asyası'nın güneydoğusunda başlayan yukarıda belirtilen çatışma, bölgenin, ticaret yolları ve siyasi bakımdan önemi yanında, özellikle 19. Yüzyılın ortalarındaki ikinci sanayi inkılabından sonra gittikçe daha çok değer kazanan petrol ve pamuk üretimi yönünden, büyük bir geleceğe sahip olduğunun anlaşılmasından da kaynaklanmaktaydı.

Nitekim, daha 1871 yılında bir uzmanlar kurulu, Fırat ve Dicle vadilerinde, hemen petrol kuyuları açmak amacıyla bir araştırma yapmıştır. Uzmanlar, bölgede zengin petrol kaynakları bulunduğunu saptamış, ancak taşıma güçlükleri nedeniyle Rus ve Amerikan petrolü ile rekabet edemeyeceğini açıklamışlardı. Bundan sonra bölgede yöre halkının ihtiyacına yetecek kadar petrol çıkarılmaya başlanmıştır. Açılan kuyuların kâr getirdiğini gören Osmanlı Hükümeti, 1888 yılında buralara el koymuş ve tekeline almıştır.

Almanya, 1901 yılında yani, doğuya yöneldikten kısa bir süre sonra, bir Alman teknik kurulunu Mezopotamya'ya göndererek bölgenin petrol kaynakları üzerinde araştırma yaptırmıştır. Bu kurul, hazırladığı raporda bölge için, "gerçek bir petrol gölü" demiştir. Bunun arkasından da 1904 yılında Bağdat Demiryolu'nun planlayıcısı Deutsche Bank, bir yıl içinde işletmeye başlamak şartıyla, Osmanlı Hükümeti'nden Fırat ve Dicle vadilerinde petrol arama imtiyazını almıştır ³⁹.

Almanya'nın bu girişimlerinin yanı sıra, İngiltere de bölgedeki petrolün çıkarılması için yoğun çabalar harcamaktaydı. Bunun sonucu olarak, 1909 yılında Bağdat ve Musul'daki petrol kaynaklarının imtiyazının bir İngiliz şirketine verileceği vaadini Osmanlı Hükümeti'nden almıştır. Ancak bu vaad, hemen yerine getirilmemiştir. Nitekim, 28 Aralık 1912'de İngiltere'nin İstanbul'daki Büyükelçisi, Osmanlı Hükümeti'ne bir nota vererek, belirtilen vaadin yerine getirilmesini istemiştir.

Bu tarihlerde ise, Bağdat ve Musul petrollerinden Almanlar da imtiyaz istemekteydi. Böylece Osmanlı Devleti,

diğer birçok konuda olduğu gibi, petrol konusunda da iki büyük devletin arasında ve bunların kurdukları baskının altında kalmıştır.

Sonuçta, Almanya ve İngiltere aralarında yaptıkları uzun görüşmelerden sonra, 19 Mart 1913'te bir anlaşmaya varmışlardır. Bu anlaşmaya göre, hisseleri Türkiye Milli Bankası (İngiliz-Alman), Deutsche Bank (Alman) ve Shell (İngiliz) ortaklığından oluşan "Osmanlı Petrol Şirketi" adını taşıyan ortaklığa yeni bir şekil verilmiş; bununla "Osmanlı Petrol Şirketi"nin hisselerinin yüzde yetmiş beşi İngiliz şirketine, yüzde yirmi beşi de Alman Deutsche Bank'a ait olduğu kabul edilmiştir ⁴⁰.

Böylece İngiltere, aşağı Dicle, Fırat bölgesindeki Osmanlı petrollerinin dörtte üçü üzerinde hak sahibi olmayı Almanya'ya kabul ettirmiştir.

İngiltere ve Almanya hükümetleri ile bunların sermaye sahipleri, Osmanlı petrollerini aralarında bu şekilde paylaştıktan sonra, kurdukları "Osmanlı Petrol Şirketi"ne, Musul ve Bağdat vilayetlerinde bulunan petrollerin arama ve çıkarma imtiyazını vermesi için İstanbul Hükümeti'ni hep birden sıkıştırmaya ve ona baskı yapmaya başlamışlardır ⁴¹.

Ancak yapılan bu anlaşmaya rağmen, durumdan ne Almanya ne de İngiltere memnun kalmıştır. Çünkü, bu iki devletin birbirine karşı güvensizliği devam etmiştir. Nitekim, Almanya'nın İstanbul'daki Büyükelçisi Baron von Wangenheim, daha anlaşmanın yapıldığı gün, yani 19 Mart 1913'te, Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'ya Osmanlı Devleti tarafından Basra Körfezi'nde İngiltere'ye tanınan haklardan endişe ettiklerini resmen söylemiş; o da, Büyükelçiye güvence vermiş ve endişelerini yatıştırmıştır ⁴². Buna karşılık İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi de, 30 Mart 1913 günü, Almanya'nın demiryolu yapımından sonra petrol konusuyla Mezopotamya ve Basra Körfezi'ne sokularak bölgede nüfuzunu geliştirmek istemesinden devletin duyduğu endişeleri Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'ya bildirmiştir. Mahmut Şevket Paşa, İngiliz Büyükelçisi ile bu konuda yaptığı konuşmayla ilgili olarak günlüğüne şunları yazmıştır:

"Bağdat ve Musul vilayetlerimizde İngilizlere verilecek petrol arama müsaadesi hakkında konuştuk. İngilizler, bu sahaya da Almanların el atmalarından korkuyorlardı. Vaktiyle Hüseyin Hilmi Paşa, sadrazamken, Almanya'ya bu yolda şifahi vaatte bulunmuştu. Bir Alman şirketi de petrol aramak için 17 bin altın harcadığını iddia ediyordu. Büyükelçi'yi, Almanlara karşı korkusu karşısında yatıştırdım" 43.

Görüldüğü gibi Osmanlı Hükümeti, İngiltere ile Almanya'nın aralarındaki güvensizlikten ve bölgedeki rekabetinden, bunları birbirine karşı kullanarak, kendi siyasi yönünden yararlanmak yolunu tutmuştur.

Bütün bu gelişmelere rağmen, İngiltere ile Almanya, Osmanlı Hükümeti'ne ortak baskılarını sürdürerek, kendilerine ait olan "Osmanlı Petrol Şirketi"ne Musul ve Bağdat bölgelerinde petrol arama imtiyazını 25 Haziran 1914'te almışlardır 44. Ne var ki bundan üç gün sonra, Avusturya-Macaristan Veliâhdının öldürülmesiyle, Birinci Dünya Savaşı'na yol açacak olaylar başlamıştır.

c. Irak'ın Sulanması Sorunu:

İlkçağlardan beri Mezopotamya'nın sulanmasının, bu amaçla Dicle ve Fırat nehirlerinden yararlanmanın önemli bir konu olduğu, bu arada 19. Yüzyılın sonlarına doğru bölgenin özellikle, pamuk, buğday ve diğer tarım ürünlerinin yetiştirilmesi bakımından öneminin anlaşıldığı daha önce belirtilmişti.

Nitekim 20. Yüzyılın başlarında Almanlar, yapılan denemeler sonucunda, Fırat ve Dicle nehirlerinin suladığı alanlarda büyük miktarda iyi cins pamuk üretileceği düşüncesine varmışlardı. Bu arada, Alman ve İngiliz basınında, Osmanlı Asyası'nda yapılacak bir tarım reformunun getireceği büyük beklentiler dile getirilmiştir. Bunlara örnek olarak; Viyana'da yayınlanan Zeit Gazetesinin 31 Ağustos 1901 tarihli sayısında, Fırat ve Dicle nehirlerinden yararlanılarak yapılacak sulama tesislerinin ve Bağdat Demiryolu'nun ekonomik etkinliklerinin

görölmeye başlamasıyla "Anadolu, Kuzey Suriye, Mezopotamya ve Irak bugün bütün Rusya'nın ihraç ettiği kadar buğdayı dışarıya satacaktır", diye yazmıştır. Diğer yandan, Nil Nehri'nin ünlü sulama tesislerini planlamış ve yapmış olan İngiliz mühendisi Sir William Willcocks da şunları yazmıştır: "Fırat ve Dicle nehirlerinin baskınları gerçekten kontrol altına alındığı takdirde bu iki nehrin deltası tarihin görmediğı bir verimliliğe ulaşacak, Mısır'ın rakibi durumuna gelecektir... Bağdat ile Basra arasındaki her şehir ve köydeki insanlar bir defa su baskınlarının tehlikesinden ve korkusundan kurtulduktan sonra, bu tarihi bölgeyi yine eski haline getireceklerdir" 45.

Böylece 1900'lü yılların başlarında Irak'ın sulanması, bununla bölgeden daha çok ve çeşitli tarım ürünleri yetiştirilerek yararlanılması konusu, sömürgeci devletlerin gündemine girmiştir.

İngiltere, bu konuda da öncülüğü ele alarak, petrol imtiyazı, Dicle ve Fırat nehirlerinde gemi işletme işlerinde olduğı gibi, başlangıçta o dönemin büyük devletlerinin doğu ülkeleriyle ilişkilerindeki genel tutuma göre "hak"lar yaratmak, sonra bunlara dayanarak imtiyazlar koparmak yolunu tutmuştur.

Bu genel çerçevede, 1911 yılında Osmanlı Hükümeti'nin Irak'ta sulama işlerine girişeceğini öğrenen İngiltere Dışişleri Bakanlığı, 15 Ağustos 1911'de Babıali'ye başvurarak, sulama işi için bazı İngiliz şirketlerini tavsiye etmiştir. Bu arada da, Osmanlı Milli Bankası ile bir İngiliz şirketi Irak'ın sulanması projesiyle ilgili bazı incelemeler yapmıştır. İngiliz Hükümeti, 13 Haziran 1913'te Osmanlı Hükümeti'ne isteğini tekrarlayarak, Irak'ta yapılacak geniş sulama işlerinin İngiliz firmalarına verilmesini ve onlarla anlaşmaya gidilmesinden memnun kalacağını bildirmiştir.

Böylece İngiltere, bir bakıma, Almanya'nın Bağdat Demiryolu hakkını almasına karşılık Irak'ın su işlerinin kendisine verilmesini açıkça Osmanlı Devleti'nden "hak" olarak istemiştir.

İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında Irak'ı sulama projesi üzerinde görüşmeler ve pazarlıklar bu şekilde sürdüğü sıralarda, Alman Hükümeti de konuya girerek, birçok sorun ara-

sında bu sulama işi için İngiltere ile görüşmeler yapmıştır. Bu arada, Şubat 1914'te Almanya, Osmanlı Hükümeti'ne bir nota vererek, sulama projesinin sadece İngiliz şirketlerine ihale edilmesine karşı olduğunu belirtmiş, işin bütün yabancı şirketlere açılmasını ve ihaleyi kazanana bırakılmasını istemiştir. Böylece Irak'ı sulama projesi de Alman-İngiliz rekabeti konuları arasına girmiş ve Osmanlı Devleti'ne sıkıntı veren devletlerarası bir sorun halini almıştır ⁴⁶.

Almanya, İngiltere ile Anadolu ve Irak üzerinde yukarıda belirtilen çıkar ve nüfuz mücadelesini sürdürürken, bir taraftan da bu bölgede etkili olmaya çalışan bir diğer büyük devletle, Rusya ile çatışma içine girmiştir.

4. İran, Irak Üzerinde Alman-Rus Çekişmesi ve Anlaşması:

Rusya, baştan itibaren Almanya'nın Bağdat Demiryolu projesine ve bu yolla Anadolu ile Irak'a sokulmasına karşı çıkmıştı. Ancak iç ve dış sorunlarından dolayı etkili bir harekette bulunamamıştı. Diğer yandan 31 Ağustos 1907'de yapılan İngiliz-Rus Anlaşması ile kuzey İran'da nüfuz sahibi olurken, güney İran'daki isteklerinden İngiltere'nin lehine vazgeçmek zorunda kalmıştı ⁴⁷ Bu bakımdan Almanya'nın Mezopotamya'daki varlığını kabul edip, Bağdat Demiryolu'nun tamamlanmasından sonra, düşünülen İran sistemiyle birlikte Rus ticareti için, Bağdat ve Basra Körfezi üzerinden Hindistan ile, Musul, Bağdat; İskenderun üzerinden de Akdeniz ile doğrudan bağlantı sağlamayı esas alan gelişmeleri çıkarlarına daha uygun bulmuştur.

Almanya ise Rusya'nın bu çıkar hesaplarına karşı, Rusya gibi büyük bir devletin Bağdat Demiryolu'nun yapımına dolayısıyla bölgedeki varlığına muhalefetinden kurtulmayı, aynı zamanda Rusya ve İngiltere'nin tekelinde bulunan İran pazarlarına kendi tüccarlarını da sokabilmeyi düşünmekte, buna göre bir siyaset izlemekteydi.

Sonuçta, Almanya ve Rusya, Ortadoğu'daki çıkar çatışmalarında uyusharak, aralarında 4 Kasım 1910'da Potsdam

Anlaşması'nı imzalamışlardır. Bununla Almanya, Rusya'nın kuzey İran'daki nüfuzunu yani özel durumunu tanımış; Rusya'da, Almanya'nın Bağdat Demiryolu'ndaki haklarını yani onun Irak'daki durumunu ve girişimlerini kabul etmiştir ⁴⁸.

Böylece Almanya ve Rusya, İran ve Irak üzerinde nüfuz alanlarının ve "haklarının" belirlenmesinde anlaşmışlardır. Ancak bu anlaşma, Osmanlı Devleti tarafından, kendisinin haberi olmadan kendi hakları üzerinde yapılan bir pazarlık olduğundan; İngiltere ve Fransa tarafından ise, Üçlü İtilafa indirilmiş bir darbe olarak görüldüğünden büyük tepkiyle karşılanmıştır. Bunun sonucu olarak Alman-Rus Anlaşması, Ortadoğu sorununda büyük devletler arasında yeni gelişmelere yol açmıştır.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlaşılacağı gibi, Dicle ve Fırat boyları ile Basra Körfezi ve çevresinde etkinlik kurabilmek için sömürgeci büyük devletler arasında kıyasıya bir mücadele olmuştur. 20. Yüzyılın başlarındaki bu mücadelede, İngiltere ve Almanya önemli aşamalar sağlamışlar, bir bakıma bölgede en çok imkana sahip devletler haline gelmişlerdir.

Almanya'nın, Bağdat Demiryolu yapımı ve genel olarak Osmanlı Devleti ile yakın ilişkileriyle, bölgede daha avantajlı hale geldiği görüntüsünün belirttiği bu sıralarda, 1913 yılında Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin yaptığı yeni bir anlaşma, İngiltere'yi bölgenin birinci devleti haline getirdiği gibi, bölgenin siyasi haritasında da yeni ve önemli gelişmelere yol açmıştır.

5. Osmanlı-İngiliz Anlaşması (29 Temmuz 1913); İngiltere'nin Basra Körfezi Çevresinde Egemenliğini Kurması ve Yeni Körfez Devletleri:

İngiltere, 20. Yüzyılın ilk yıllarından itibaren Almanya'nın Anadolu ile Fırat-Dicle nehirleri ve Basra Körfezi dolaylarında gittikçe etkili ve tehlikeli şekilde varlığını duyurmaya başlamasından hemen sonra, bu bölgede ve dünyanın diğer yerlerinde kendisi gibi, güçlenen Almanya'nın tehdidini duyan Fransa ve Rusya ile aralarındaki sorunları çözümlemeye,

onlarla siyasi yakınlaşmaya yönelmiştir. Bu siyasetin sonucu olarak da, 8 Nisan 1904'te İngiliz-Fransız, 31 Ağustos 1907'de İngiliz-Rus anlaşmalarını imzalamıştır. Bu anlaşmalarla da, Üçlü İttifak (Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya)'a karşı Üçlü İtilaf kurulmuştur.

Bu arada İngiltere, daha önce sözü geçen 1907 İngiliz-Rus Anlaşmasıyla, Afganistan'ın yanısıra güney İran'ı nüfuzu altına almıştır. Böylece Almanya ile rekabette bulunduğu Basra Körfezi'ni İran üzerinden Hindistan'a bağlayarak aynı zamanda daha önce 18. ve 19. yüzyıllarda Dicle ve Fırat nehirleriyle bunların çevrelerinde elde ettiği çıkarlar ve "hak"larla, bölgede büyük bir üstünlük kurmuştur. Ancak aynı tarihlerde Almanya, onun bu üstünlüğünü gittikçe daha çok tehdide başlamıştır. İşte İngiltere, İran'ın güneyini yani Basra Körfezi'nin doğusunu nüfuzu altına aldıktan sonra, bu defa körfezin batısına da fiilen ve resmen yerleşmek için çalışmalara başlamıştır. Ona bu isteğini gerçekleştirme fırsatını da, Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşı (1912-1913)'nda uğradığı büyük yenilgi vermiştir.

Balkan Savaşı, Rusya'nın destek ve yardımıyla Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ devletleri arasında 1912 yılında Balkan İttifakı'nın kurulması ve bunların 8 Ekim 1912'de Osmanlı topraklarına saldırmasıyla başlamıştır. Osmanlı Devleti, bu savaşta çeşitli iç ve dış nedenlerle kısa sürede yenilerek, 25 Ekim 1912'de Çatalca'ya yani İstanbul yakınlarına kadar çekilmiştir. Bunun arkasından, 30 Mayıs 1913'te Londra Andlaşması'nı imzalayarak, Midye-Enez hattının batısındaki bütün topraklarını Balkan devletlerine terk etmek zorunda kalmıştır. Ayrıca, Ege adaları üzerindeki egemenlik haklarının geleceğini Avrupa Büyük Devletleri'nin kararına bırakmıştır. Bundan biraz sonra çıkan İkinci Balkan Savaşı'nda, 25 Temmuz 1913'te Bulgarların elinde bulunan Edirne'yi geri alıp ilerlemeye başlamış, fakat büyük devletlerin baskısı üzerine Meriç Nehri'nde durmak zorunda kalmıştır ⁴⁹.

İşte, Osmanlı Devleti'nin 1913 yılında Batı Trakya ile Balkan topraklarını kaybetmenin acısını çektiği, çok büyük siyasi, askeri, mali ve ekonomik sorunlarla karşı karşıya bu-

lunduğu, bunların yanı sıra kendine ait olan Ege adalarının geleceği hakkında büyük devletlerin (Başta İngiltere'nin) vereceği kararı beklediği kritik günlerde; İngiltere, Osmanlı Hükümeti'nden Fırat ile Dicle nehirleri ve Basra Körfezi kıyılarındaki topraklarıyla ilgili yeni isteklerde bulunmaya başlamıştır. Böylece, Balkan Savaşı'nın etkileri Fırat ile Dicle ve Basra kıyılarında da duyularak, yeni gelişmelere yol açmıştır.

Denilebilir ki İngiltere, Balkan Savaşı sırasında ve sonrasında, Osmanlı Devleti'ni, Almanya'ya Anadolu'da ve Irak'ta bazı hak ve ayrıcalıklarla bunların simgesi olan Bağdat Demiryolu'nu yapma iznini vermesinden dolayı (diğer nedenlerle birlikte), adeta cezalandıran bir siyaset izlemiştir. Nitekim, yukarıda belirtildiği gibi, İkinci Balkan Savaşı sırasında batıya doğru ilerleyen Türk Ordusunu Meriç Nehri kıyısında durdurarak, onun bir Osmanlı toprağı olan Batı Trakya ve Balkanlara girmesini engellemiş; savaştan sonra da, Osmanlı Devleti'ne ait olan Ege Denizi'ndeki bütün adaların Yunanistan'a verilmesi için çalışmaya başlamış; bu arada kendisine de Dicle, Fırat ile Basra Körfezi kıyılarına yerleşecek ortamı hazırlamıştır.

Nitekim, Balkan Savaşı'nın Osmanlı tarihindeki de-yimiyle "Balkan Faciası" halini aldığı, Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askeri yalnızlık içine düşürüldüğü sıralarda, İngiltere'nin Basra Körfezi ve Irak ile ilgili bazı istekleri üzerine, Mart 1913'te Londra'da Osmanlı,İngiliz görüşmeleri başlamıştır.

İngiltere, bu görüşmelerde, özellikle Basra Körfezi ve Irak'ta kendine yeni bir takım "hak" ve çıkarlar sağlamayı, Almanya'nın bu bölgede elde ettiği veya etmek istediği "hak" ve çıkarları sınırlamayı, aynı zamanda Hindistan yolunun güvenliğini güçlendirmeyi esas almıştır. Bu nedenlerle de, görüşmeleri İngiliz Dışişleri Bakanlığı memurlarından çok Hindistan Bakanlığı memurları yürütmüştür.

Buna karşılık Osmanlı Hükümeti'nin bu görüşmelerden amacı, içinde bulunduğu zor koşullarda, İngiltere'nin destek ve yardımını sağlamak, hatta mümkün olursa bu devletle bir ittifak yapmak olmuştur ⁵⁰.

Nitekim, dönemin Sadrazamı Mahmut Şevket Paşa'nın, Osmanlı,İngiliz görüşmelerinin başlarında, "İngilizlerin Küveyt kazamıza tasallutu (sataşması)" ⁵¹ şeklinde gördüğü konu hakkında görüşleriyle, İngiltere'nin istekleri karşısında 11 Mart 1913'te verdiği karar ve bunun gerekçesi, kendi ifadesiyle şöyledir:

"...Kabine toplantısında İngilizlerin Küveyt'ten başka Katar'a da tasallut ettikleri meselesi görüşüldü. Bu toprakların İngiltere'ye değilse bile İngiltere'nin nüfuz ve himayesine bırakılmasından başka çare göremiyordum.

Fakat Şurayı Devlet Reisi Sait Paşa, itiraz etti. Bu hususun hükümetin selahiyeti dışında olduğunu, Meclisi Mebusan toplanıp karar vermedikçe toprak terk edilemeyeceğini söyledi. İngiltere hükümetinin bile Avam Kamarası'nın tasvibini almadan bu gibi işler yaptığı cevabını verdim...

Küveyt ve Katar gibi çölden ibaret iki kaza yüzünden İngiltere ile ihtilaf çıkaramazdık. Bu ehemmiyetsiz topraklardan ne gibi bir istifademiz olabilirdi?.. Küveyt ve Katar'ı İngiltere'ye bırakmaya ve zengin Irak vilayetimizle uğraşmaya karar verdim" ⁵².

Görüldüğü gibi İttihat ve Terakki iktidarının güçlü Sadrazamı, "çölden ibaret iki kaza yüzünden" İngiltere ile bir anlaşmazlığa düşmemek için, daha Osmanlı-İngiliz görüşmelerinin başlarında buraları terke karar vermiştir. Elbet bu karar, görüşmelerin bundan sonraki seyrini etkileyen önemli bir faktör olmuştur.

Londra'da başlayıp süren Osmanlı-İngiliz görüşmelerinde, Osmanlı Devleti'ni: eski sadrazamlardan Hakkı Paşa, İngiltere'yi de zaman zaman değişen üst düzey bürokratlar temsil etmiştir. Bu görüşmeler sırasında İngiliz Hükümeti, kendi çıkar ve isteklerinin kabul edilmesi için sürekli baskıda bulunmuş, Osmanlılara karşı tam bir sömürgeci devlet anlayışıyla hareket ederek, Osmanlı isteklerini dikkate almamıştır. Diğer yandan aynı tarihlerde, Irak üzerinde Almanya ile ayrıca görüşmeler ve pazarlıklar yapmıştır.

Bu arada, Nisan 1913'te, "İngiltere'nin, Basra Körfezi'nde hakimiyetimiz altında bulunan küçük adalara da tasallut ettiği" haberi İstanbul'a gelmiştir. 8 Haziran 1913'te ise Osmanlı Hükümeti, Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde, Şattülarap ve Basra Körfezi'nden Anadolu'ya kadar vapur işletilmesi için yarı yarıya Türk ve İngiliz sermayesinden kurulu bir şirkete imtiyaz verilmesini ve bunun yirmi bir yıl süreli olmasını kararlaştırmıştır ⁵³.

Osmanlı-İngiliz ilişkilerindeki bu gelişmeler, Almanya'nın yanı sıra, Fransa ve Rusya'yı da yakından ilgilendirmiştir. Fransa, İngiliz-Osmanlı, İngiliz-Alman görüşmelerinden kendisinin dış siyasetinde yalnız kalmamak, aynı zamanda özellikle Suriye üzerinde hak ve çıkarlar elde etmek için; Rusya ise, İran'daki hakları ile kendi uyruklarının bazı çıkarlarını korumak bahanesiyle, Irak işlerine karışmak istemiş ve bazı girişimlerde bulunmuştur. Ancak İngiltere, bu devletlerin tutum ve davranışlarına rağmen, Osmanlı Devleti ile kendi çıkarlarına göre görüşmeleri sürdürmüştür.

Bu genel çerçevede, iki ay kadar süren Osmanlı-İngiliz görüşme ve pazarlıklarının sonucunda, 6 Mayıs 1913'te, İngiltere'nin önem verdiği Osmanlı, İran güney sınırı, Bağdat Demiryolu, Kuveyt, Katar, Bahreyn Adaları, Basra Körfezi kıyıları ve Şattülarap'a ait bütün konular üzerinde anlaşmaya varılarak, bir taslak anlaşma hazırlanmıştır.

İngiltere, bu Osmanlı-İngiliz anlaşma taslağını hazırlanmasından iki gün sonra yani 8 Mayıs 1913'te gizlice Rusya'ya, sonra da 18 Haziran'da Fransa ile Almanya'ya bildirmiştir ⁵⁴.

Bu anlaşma taslağı hakkında Osmanlı Hükümeti'nin görüşü ile izlediği siyaset, Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın o günlerdeki şu sözlerinden anlaşılabilir:

"23 Mayıs (1913) Cuma sabahı Harbiye Nezaretine geldim. Hakkı Paşa'nın Londra'dan gönderdiği yazıları inceledim. Bağdat hattını Basra'ya kadar uzatacaktık. Küveyt'e kadar uzatmadan vazgeçmiştik.

Hakkı Paşa, Küveyt, Katar, Bahreyn şeyhlikleri gibi dev-

İletimizin küçük birer parçası olan yerler hakkında İngilizlerle uyuşulduğunu bildiriyordu. Basra Körfezi'ndeki seyrüsefer meselelerini de halletmiştik. İngiltere, Basra Körfezi'ne gittikçe daha fazla nüfuz etmek istiyordu.

İngiltere'nin Basra Körfezi'ndeki nüfuzu, bizim zararımıza olmakla beraber, bu devletle iyi geçinmek için sesimizi çıkarmamamız icap ediyordu. İngiltere aslında bizden değil, Basra Körfezi'ne kadar nüfuzları erişir mi diye Almanlardan çekiniyordu" 55.

Sadrazam Mahmut Şevket Paşa 56'nın bu ifadelerine bakılacak olursa, Osmanlı Hükümeti, İngilizlerle yapılan görüşmelerin başlarında alınan karara uygun olarak, Basra Körfezi çevresini İngiltere'ye bırakmayı esas olarak kabul etmiş, ancak görüşmelerde bu kaybının sınırlarını daraltmaya ve aynı zamanda İngiltere'ye vereceklerine karşılık ondan diğer devletlere, özellikle de Almanya'ya karşı siyasi destek sağlamaya, bu arada da gümrük hadlerini % 11'den % 15'e çıkarabilmek için Londra Hükümeti'ni ikna etmeye çalışmıştır.

Yukarıda belirtilen Osmanlı-İngiliz taslak anlaşması iki devlet arasında Londra'da bir süre daha görüşme konusu olmuştur. İngiltere, her ne olursa olsun Irak ve Basra Körfezi'nde etkisini ve varlığını sürdürüp geliştirmek istemiş, bu görüşmelerde de ona göre davranmıştır. Bunı ve nedenlerini İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisinin Londra'ya gönderdiği şu telgraf da göstermektedir:

"...Türkiye'nin dağılması ve orada yabancı nüfuz bölgelerinin kurulması ihtimali dolayısıyla menfaatlarımızın en geniş ve isteklerimizin en büyük oldukları Irak'taki kurumlarımızı elde tutmak hatta artırmak istenilecek bir yön olmalıdır..." 57.

Sonuç olarak, Londra'da yapılan görüşmelerde saptanan esaslara göre, Osmanlı temsilcisi Hakkı Paşa ile İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey tarafından, 29 Temmuz 1913'te Osmanlı-İngiliz Anlaşması imzalanmıştır. "Şattülarap", "Dicle ve Fırat Irmaklarında Gemi İşletme", "Basra Körfezi", "Osmanlı-

İran Güney Sınırlarının Tesbiti" gibi çeşitli konularda ayrı ayrı sözleşmelerden oluşan bu anlaşmanın getirdiği başlıca esaslara göre:

1) Osmanlı Devleti, Şattülarap nehrini Kurna (Dicle ile Fırat nehirlerinin birleştiği nokta)'dan Basra Körfezi'ne kadar bütün devletlere açacak; nehirde gemi ulaşımını yönetmek üzere bir Türk ve bir İngiliz'den oluşacak bir komisyon kuracak, nehir üzerindeki hak ve yetkilerini bu komisyona devredecekti.

2) Osmanlı Devleti, Dicle üzerinde Kurna ile en az Musul, Fırat üzerinde Kurna ile en az Meskene (Kuzey Suriye'de) arasında buharlı gemi işletme imtiyazını İngilizlere en az altmış yıl sürecek bir tekel olarak verecekti.

3) Kuveyt Osmanlı toprağı olmakta devam edecekti. Ancak Osmanlı Hükümeti, hiçbir bakımdan Kuveyt işlerine karışmayacak ve oraya asker göndermeyecek, İngiltere ile Kuveyt Şeyhi arasında yapılmış olan bütün anlaşmaları tanıyacaktı.

4) Osmanlı Devleti, Katar (El-Katar) kıyılarındaki bütün hak ve iddialarından vazgeçecekti.

5) Osmanlı Devleti, Lübnanü'l-Aliye ve Lübnanü's-Safile adındaki iki küçük ada dahil Bahreyn Adaları hakkındaki bütün isteklerinden feragat edecek ve Bahreyn'in bağımsızlığını onaylayacaktı.

6) (Anlaşmanın gizli maddesine göre de) Osmanlı Devleti, özerkliğini tanıdığı Kuveyt'in dışişlerine İngiltere'nin karışmak hakkını tanıyacak; Kuveyt ile bağımsızlığını tanıdığı Katar bölgesinde bulunan bütün memur, asker ve diğer görevlilerini geri çekecekti ⁵⁸.

Bu koşullardan anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti, İngiltere ile 29 Temmuz 1913 tarihli Anlaşmayı imzalamakla, Dicle ve Fırat nehirleriyle Şattülarap ve Kuveyt üzerindeki egemenlik haklarından bu devletin lehine büyük ölçüde feragat etmiş; Katar ile Bahreyn'in bağımsızlıklarını tanıyarak onların kendinden ayrılmasını kabul etmek zorunda kalmıştır. Böylece de, Osmanlı Devleti'nin Basra Körfezi'nin özellikle batı kıyılarındaki yerlerde uzun süreden beri görünüşte sürmekte olan

varlığı ve egemenlik hakları, Kuveyt dışında, hemen hemen sona ermiştir.

Bunlara karşılık İngiltere, bu anlaşma ile, Osmanlı Devleti'ni bölgeyi boşaltmak zorunda bırakırken, kendisi, bölgedeki şeyhliklerle daha önce yaptığı ikili anlaşmalara da dayanarak ve dolaylı yollardan Basra Körfezi kıyılarına daha etkili şekilde ve açıkça yerleşmiştir.

Bu arada, yukarıda belirtilen anlaşmaya göre, Osmanlı Devleti'nin Basra Vilayeti'nin Lahsa Sancağı'na bağlı bir kaza olmakta devam edecek olan Kuveyt 59'ten, anlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre sonra, 27 Ekim 1913'te İngiltere, petrol imtiyazı sözünü elde etmiştir 60.

İngiltere'nin Dicle, Fırat, Şattülarap ve Basra Körfezi ve çevrelerinde sağladığı bu üstünlük ile son gelişmeler, Almanya ve Fransa'nın yanı sıra bölge ile kendisini yakından ilgili gören Rusya'yı da harekete geçirmiştir. Ancak İngiltere, çeşitli diplomatik oyunlarla bölgedeki varlığını bu devletlere kabul ettirmiştir.

Bu gelişmelerin hemen arkasından, 1914 yılında ise, büyük devletler arasında Osmanlı Asyası ve bu devletin bütünü üzerinde anlaşmalar yapılmış; aynı zamanda Osmanlı Devleti ile bazı büyük devletler ikili anlaşmalar imzalamışlardır. Bunlarla da Osmanlı Devleti üzerinde Büyük Devletlerin etki alanları belirlenmiştir 61.

Bu anlaşmalara göre; Rusya Doğu Anadolu ile İran'da, Fransa Anadolu'nun bazı yerleri ve Suriye ile Lübnan'da etki alanlarına sahip olurlarken; İngiltere ve Almanya da, Osmanlı Asyası'nın güneydoğusunda şöyle fiili bir durum meydana getirmişlerdir: Basra ve Basra limanı ile, Bağdat ve Musul bölgelerindeki demiryolları Almanlara, Dicle ve Fırat ile Şattülarap üzerinde gemi işletme ve bunların çevresindeki sulama işleri İngilizlere, Irak'taki petrolerin yüzde yetmiş beşi İngilizlere, yüzde yirmi beşi de Almanlara ait olacaktı.

Görüldüğü gibi, dünyanın çeşitli bölgelerinde birbiriyle rekabet halinde bulunan iki büyük devletin, yani İngiltere ve Al-

manya'nın, Irak'ta çıkarları yan yana ve iç içe girmiş bulunuyordu. Bu da, Rus ve Fransız bölgeleri için olduğu gibi, bir genel paylaşma anında anlaşmazlık ve gerginlik doğurabilecek bir tehlike kaynağıydı.

Nitekim, büyük devletler arasında varılan anlaşmalara rağmen, başta Bağdat Demiryolu olmak üzere, Basra Körfezi ile bu körfezle Anadolu arasındaki Dicle ve Fırat nehirlerinin geçtiği bölgede meydana gelen ve süren rekabet, 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinde önemli sebeplerden biri olmuştur.

SONUÇ:

Dicle, Fırat nehirleriyle Basra Körfezi ve bunların çevrelerinden oluşan bölge, İlkçağlardan itibaren Doğu ve Batı dünyası arasında bir geçiş yolu olarak, özellikle ticarete büyük öneme sahip olmuştur. 19. Yüzyılın sonlarından itibaren petrolün önem kazanması ve bu bölgede zengin petrol kaynaklarının bulunması, bölgenin 20. Yüzyılın başlarında önemini daha da çoğaltmıştır.

Dicle ve Fırat nehirleri bölgenin coğrafi yapısı ve iklimi nedeniyle, tarihin her döneminde bölgeye hayat veren su kaynakları, can damarları olmuş, bundan dolayı bölge halkının bütün dikkatini üzerlerinde toplamıştır. Yine bu nehirler, bölgenin gerek en büyük ve başlıca su kaynakları olmaları, gerekse ulaşımında sağladıklarıyla, Doğu Anadolu ile Irak topraklarını Basra Körfezi'ne kadar birleştirmelerinin yanı sıra, bu bölgelerde yaşayanları kader birliğine zorlayan nitelikleri taşımışlardır. Nitekim özellikle, Osmanlı Devleti'nin bu bölgenin bütününe egemen olduğu dönemde (1534-1918), bölgede genelde güven ve sükunet hakim olduğu sürece, Dicle ile Fırat nehirlerinin birleştirici özelliklerinden bölgede yaşayanlar büyük yararlar sağlamışlardır.

Ancak, özellikle 19. Yüzyılın sonları ile 20. Yüzyılın başlarında, sömürgeci büyük devletlerin Dicle, Fırat nehirleri ve Basra Körfezi ile bunların çevrelerine etkili şekilde sokulup yer-

leşmeleri, aralarında sürekli bir rekabetin olması, aynı zamanda bunların Osmanlı Devleti'nin bölgedeki egemenliğini zayıflatma çabaları, bölgeyi sorunlar yatağı haline getirmiştir. Bölge, bu haliyle de, 1914 yılında başlayan Birinci Dünya Savaşı'nın önemli çekişme ve savaş alanlarından biri olmuştur.

NOTLAR

1. Geniş bilgi için bkz. R. Hartmann, "Dicle", İ.A (İslam Ansiklopedisi), c.III., İstanbul 1963, Millî Eğitim Basımevi, s.582-585.
2. Bkz. A.A. Vasiliev, (Çev. A. Müfit Mansel), **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, Ankara 1943, s. 206-207.
3. R. Stübe, "Hürmüz", İ.A. c.V., s.632.
4. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, c.II., İstanbul 1949, s.379.
5. Hint deniz seferleriyle ilgili geniş bilgi için bkz. İsmail Hamî Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, c.II., İstanbul, 1971, s.207 vd; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **aynı eser**, c.II., s.380 vd.
6. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **aynı eser**, c.III., s.56 vd.
7. Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri**, c.I., (1580-1838), Ankara 1974, s. 2-4.
8. M. Streck, "Bender Abbas", İ.A. c.II., s.510.
9. Mübahat S. Kütükoğlu, **aynı eser**, c.I., s.4
10. Bkz. R. Hartmann, "Basra", İ.A. c.II., s.326.
11. Mübahat S. Kütükoğlu, **aynı eser**, c.I., s.76.
12. Mübahat S. Kütükoğlu, **aynı eser**, c.I., s.74.
13. Geniş bilgi için bkz. Phyllis Deane, (Çev. Tefvik Güran), **İlk Sanayi İnkılabı**, Ankara 1988, s.2 vd.
14. Mübahat S. Kütükoğlu, **aynı eser**, c.I., s.76.
15. Geniş bilgi için bkz. Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, (3.Baskı), İstanbul 1985, s.61 vd.
16. Mübahat S. Kütükoğlu, **aynı eser**, c.I., s.7; C. Orhunlu- T.İşksal, "Osmanlı Devrinde Nehir Nakliyatı Üzerinde Araştırmalar, Dicle, Fırat Üzerinde Nakliyat", **Tarih Dergisi**, c.XIII., sayı 17-18, İstanbul 1963, s.77 vd.
17. Mübahat S. Kütükoğlu, **aynı eser**, s.76-77.
18. Geniş bilgi için bkz. Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, c.V., Ankara 1961, s.124 vd.
19. Cemal Tukin, **Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi**, İstanbul 1947, s.204.

20. Balta Limanı'nda yapılan Osmanlı-İngiliz Ticaret Andlaşması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Mübahat S. Kütükoğlu, **aynı eser**, c.I., s.92 vd; Rifat Önsoy, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası**, Ankara 1988, s. 133-134.
21. Bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, **aynı eser**, c.I., s.77-78.
22. Bilal N. Şimşir, **Fransız Belgelerine Göre Midhat Paşa'nın Sonu**, Ankara 1970, s.10.
23. M. Tayyib Gökbilgin, "Mithad Paşa", **İ.A.**, c.VIII., s.273-274.
24. R. Hartmann, "Basra", **İ.A.**, c.V., s.326.
25. Bilal N. Şimşir, **aynı eser**, s.10.
26. Geniş bilgi için bkz: Rifat Uçarol, **1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması**, (Ada'nın İngiltere'ye Devri), İstanbul 1978, s.19 vd.
27. Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, c.II., K.III., Ankara 1951, s.334.
28. Besim Darkot, "Katar", **İ.A.**, c.V., s.421.
29. Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser**, c.II., K.III., s.354-355.
30. Adolf Grohmann, "Küveyt", **İ.A.**, c.VI., s.1131-1132.
31. Adolf Grohmann, "Küveyt", **İ.A.**, c.VI., s.1132.
32. Bkz. Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser**, c.II., K.III., s.352; Adolf Grohmann, **aynı makale**, s.1132.
33. Bkz. Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, (3. Baskı), İstanbul 1985, s.197-208, 237 vd.
34. Geniş bilgi için bkz. Edward Mead Earle, (çev. Kasım Yargıcı), **Bağdat Demiryolu Savaşı**, İstanbul 1972, s.81-96; Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser**, c.I., s.150.
35. Edward Mead Earle, **aynı eser**, s.16.
36. Hasan Köni, "Birinci Dünya Savaşı Öncesi İstihbarat ve Günümüze Etkileri", **Dördüncü Askeri Tarih Semineri-Bildiriler**, Ankara 1989, s.283-284.
37. Geniş bilgi için bkz. Edward Mead Earle, **aynı eser**, s.39 vd.
38. Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, c. VIII., Ankara 1962, s.181-182.
39. Bkz. Edward Mead Earle, **aynı eser**, s.27-28.
40. Anlaşma metni için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser**, c.II., K.III., s.362-363.
41. Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser**, c.II., K.III.,
42. Bkz. **Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü**, İstanbul 1988, s.52.
43. **Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü**, s.67-68.
44. Bkz. Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser**, c.II., K.III., s.364,373.
45. Edward Mead Earle, **aynı eser**, s.27-29.

46. Geniş bilgi için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *aynı eser*, c.II. K.III., s.365-369.
47. Bkz. Ahmet Şükrü Esmer, *Siyasi Tarih*, İstanbul 1944, s.330.
48. Anlaşma metni için bkz. Edward Mead Earle, *aynı eser*, s. 259-262; Yusuf Hikmet Bayur, *aynı eser*, c.II., K.III., s.340-342.
49. Geniş bilgi için bkz. Rifat Uçarol, *aynı eser*, s.356 vd.
50. Bkz Yusuf Hikmet Bayur, *aynı eser*, c.II., K.III., s. 333-335,
51. **Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü**, s.34.
52. **Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü**, s.45.
53. **Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü**, s.101-102, 193-194.
54. Anlaşma görüşmeleri ve gelişmeleri için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *aynı eser*, c.II., K.III., s.335-339.
55. Bkz. **Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü**, s.152.
56. Mahmut Şevket Paşa, bu taslak anlaşmasının yapılmasından kısa bir süre sonra, 11 Haziran 1913 günü İstanbul'da uğradığı silahlı bir saldırı sonucunda ölmüştür. Paşa'nın biyografisi için bkz. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, İstanbul 1969, s.1869-1892.
57. Bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *aynı eser*, c.II., K.III., s.339.
58. Anlaşmalarla ilgili geniş bilgi için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *aynı eser*, c.II., K.III., s.339-359; Ayrıca anlaşma koşullarıyla ilgili kısa bilgi için, **Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü**, s.177.
59. Bkz. **Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü**, s.177.
60. Ömer Kürkçüoğlu, **Türk-İngiliz İlişkileri**, (1919-1926), Ankara 1978, s.31.
61. Yapılan ikili anlaşmalar hakkında geniş bilgi için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *aynı eser*, c.II., K.III., s.388 vd.

SU SORUNU ve ORTA DOĞU'DA STRATEJİK DURUM

Cengiz OKMAN

Terminolojik ve Kavramsal Yön:

Teknik yönü istatistiki veriler ile desteklenmiş bir şekilde kitabın diğer kısımlarında ele alınan "su faktörü" burada "su sorunu" kavramına dönüşmüş olarak ve bir "stratejik durum" kavramı ile birlikte tekrar önümüze çıkmaktadır. Genelde ele aldığımızda her iki ifadeyi de "kavram" kelimesi ile birlikte kullanmak mümkün olabilir. Ancak bunların her ikisini de kendi özel alanları çerçevesinde biraz daha dikkatle inceleyecek olursak ortaya, bir yanda bir maddi faktör (bir doğal kaynak) diğer yanda da soyut ve nitel karakterli bir konsept (stratejik durum) olmak üzere iki farklı kavramın çıktığı görülecektir. Böylece, incelemenin başlığına uygun hareket edecek olursak söz konusu bağlantının bu tip iki farklı kavram arasında kurulması söz konusu olacaktır. Burada doğal olarak kendini gösterecek çelişkinin daha başlangıçta ele alınması ve mantıki bir çerçeveye oturtulması gerekir.

Bir stratejik durum, sadece belirli sayıda maddi faktörler arasında ortaya çıkabilecek dahili ilişkilerin doğurabileceği sonuçlardan çok daha farklı oluşumların ifadesidir. Burada tek yönlü. (ve özellikle maddi ortamlarla sınırlı) nedensellikten kaçınmak gerekir. Bir stratejik durumu daha çok, "sayı ve niteliği devamlı değişen konu ve ortamlarda karşı karşıya gelen zıt iradeler arasında belirli etki ve tepkiler şeklinde ortaya çıkan, ve zamanla değişik kapsam ve nitelikte farklı etki tepkilere doğru gelişim gösteren bir süreç, bu sürecin belirli bir andaki görünümü" olarak düşünmek gerekir. Bu etkileşimin temelinde yatan ana faktör psikolojik bir etkinin karşılıklı olarak taraflar

* Doç. Dr. Cengiz OKMAN, Marmara Ün. ve Dnz. H.O. Öğretim Üyesi

üzerine empoze edilmesidir. Bu amaca yönelik olarak taraflar birbirlerine karşı, çeşitli aşamaları olan bir rekabet sürecine girerler. İşte hazırlık (veya yöneliş) aşamasından başlayarak etkileşimin yoğunlaşmaya başladığı "açılış", bunu izleyen gelişim ve sonuca yönelik aşamalarıyla birlikte stratejik süreç bir bütün oluşturur. Taraflar her aşamada belirli tutumları (manevraları) ileri sürerek sırasıyla "manevra üstünlüğü ve inisiyatifi" ele geçirmeye ve sonuç olarak "hareket serbestisine" ulaşmaya çalışırlar. Bu süreç ileri geri oynamalar, iniş ve çıkışlarla dolu (ve devamlı olarak ileri sürülen manevralar ve etkileşime katılan faktörlerle hacmi genişleyen ve niteliği değişen) karmaşık "soyut" bir oluşumu ifade eder. Aranılan sonuç böyle bir soyut oluşum içerisinde hareket serbestisine ulaşmaktır.

İşte böyle bir sonuca yönelik olarak taraflar devamlı bir şekilde ileri sürdükleri tutumlar çerçevesinde nicelik ve niteliği sürekli değişen sınırsız sayıda manevra faktörlerine başvururlar, bunları kullanırlar. Bunlar "stratejik durum" dediğimiz bütünün esası değil, bir bakıma vasıtalarıdır; bu durumun gelişiminde başvurulacak etkileme araçları, diğer bir deyişle "manevra faktörleridir". Su da (aynı petrol gibi) bu açıdan gözönüne alınacak bir faktördür. Bir zaman süreci içerisinde oluşan ve belirli bir anda bakıldığında sayısız etkenlerin sentezini ifade eden "stratejik durum", bu ve bu gibi faktörlerin gözönüne alınış, sevk ve idare edilmesine ilişkin esasları dikte ettirir. Bizzat stratejik durumun yapısal karakteri ve belli bir andaki mevcut genel politik görünüm bu kaynakların ne şekil bir manevra unsuru olarak değerlendirilebileceği konusunda belirleyici ölçü olacaktır. ¹

Buna göre bir kaynak faktörü işbirliğine yöneltici bir unsur olarak gözönüne alınabileceği gibi, zorlayıcı ve çekindirici bir unsur olarak da seçilebilecektir. Bu durumda su sorununun Orta Doğu'daki stratejik durumu oluşturan bir ana etken olarak değil, bu bölgedeki stratejik duruma referansla gözönüne alınacak bir faktör (bir manevra faktörü) olarak düşünülmesi gerekir. Bu yaklaşım bizi öncelikle Orta Doğu'da stratejik durumun tesbiti konusuna götürecektir. Çeşitli manevra faktörlerinin etkileri ancak bu doğrultuda sağlam bir teşhisten

sonra açıklık kazanabilecektir.

Bir "stratejik durumu", belirli bir ana etkileşim kalıbı çerçevesinde değişik boyutlardan oluşan bir sentez olarak ifade edebiliriz. Böyle bir ifade içerisinde "etkileşim kalıbı" ve "boyutlar" göze çarpan iki önemli kavram olmaktadır. Ana "etkileşim kalıbı" bölgede sürdürülmekte olan geniş kapsamlı ve çok taraflı mücadelenin (veya mücadelelerin) esasları, genel davranış kuralları ile ilgili bir husustur. Bu açıdan bakıldığında tarafların (bölgesel veya bölge dışı güçlerin) genelde "dolaylı tutum" stratejik kalıbı modeline uygun bir rekabet süreci içinde oldukları göze çarpmaktadır. ²

Orta Doğu'da hakim mücadele kalıbı, politik ve askeri aşamalarıyla tipik ve dolaylı tutum sürecinin sergilenmesidir. Su sorunu da bu tip bir kalıbın uygulama esasları çerçevesinde düşünülmelidir.

"Boyutlar" meselesi belirli bir dönemde karşılaşılan durumun (genel görünümün) ortaya çıkışında rol oynayan ana etkenleri ifade eder. Her durumda olduğu gibi Orta Doğu'da da bugün karşı karşıya bulunduğumuz stratejik durumu oluşturan çok sayıda etken vardır. Bu etkenler çok uzun bir sürede gelişmişlerdir. Ancak bazı genellemelere ulaşabilmek için bu etkenleri belirli gruplar içinde toplamada yöntemsel açıdan zorunluk vardır.

Böylece, konuya yaklaşımda izleyeceğimiz yolu, a) Orta Doğu sorunlar sürecinin ana boyutlarının belirlenmesi ve bunların geçmişten günümüze seyri konusunun açıklığa kavuşturulması, ve, b) günümüzde dolaylı tutum politikaları çerçevesinde su sorununun muhtemel etkileri, şeklinde ifade edebiliriz.

Orta Doğu Sorunları: Stratejik Durumu Oluşturan Boyutlar

A. Genel Çerçeve;

Orta Doğu 20. yüzyılın başlarından itibaren dünya politik sahnesinde ağırlık kazanmaya devam eden bir bölgedir. Bu du-

rumu, ortaya çıkışlarından itibaren tüm jeopolitik görüşlerin gelişiminde izliyoruz. MacKinder'in merkezi Asya'ya ve Doğu Avrupa'ya ağırlık veren görüşlerinde Orta Doğu dengeleyici bir alan olarak önemli bir yer oluşturur. Yine bu görüşlere bir çeşit reaksiyon olarak ortaya çıkan "kenar kuşak" teorisinde ve daha sonraları geliştirilen "çevreleyici hava alanları" görüşlerinde de Orta Doğu kendine özel yerini korur. 1950'li yıllardan itibaren petrolün artan önemi ve bağımsız Arap ülkeleri sayısındaki artış bölgenin politik görünümünü de büyük ölçüde değiştirmiştir.

Global düzeyde olsun bölgesel düzeyde olsun gözönüne alındığı her an Orta Doğu yüksek derecede ve geniş kapsamlı problem potansiyeline sahip bir bölge olarak önümüze çıkar. Çoğu kez bu problem kavramı tekil olarak ve özellikle "Arap-İsrail" ilişkilerine referansla kullanılmıştır. Bu esasta yapılan bir yaklaşım hatasıdır. Aslında, 35-40 yıllık bir sürede yer alan ve sayıları yarım düzineyi bulan Arap-İsrail savaşları da, kökeni en az iki asır öncesine varan daha karmaşık bir ana problemin zamanımızdaki sonuçlarıdır. Bugün Orta Doğu sorunu olarak ifade edilen ana problemin temelleri ise, Osmanlı ve İran hükümdarlarının imparatorluklarına hakim olmada ve savunmada ciddi zaafılar göstermeye başladıkları zamanlarda (17. asrın sonlarından itibaren) atılmaya başlanmıştır. Bu temel problem 18-19. yüzyıllarda "Doğu Sorunu" olarak önümüze çıkmaktadır. O zamanlar "Doğu Sorunu" olarak ifade edilen mesele ile bugünkü Orta Doğu sorununun özde aynı nedensel çerçeveye oturduğunu görmekteyiz. Bu da bölgede hakim güçlerin zaafı ve aynı bölgenin dış güçlere arz ettiği önem olarak ifade edilebilir. Strateji terminolojisine uygun bir ifade ile bölgede güç boşluğunun, o zamanın Avrupa'sında kuvvetler dengesi politikaları uygulamaları içinde bulunan belli başlı güçlere sağladığı politik ve askeri manevra olanakları geleceğin sorunlar ve çekişme ortamlarına zaman içinde kademeli olarak zemin hazırlamıştır.

O zamanlardan bugüne bölgenin politik organizasyonu, Osmanlı ve Doğu imparatorluklarından birçok bağımsız devletlerin ortaya çıkmalarıyla değişmiştir. Bu süreç içerisinde doğal olarak askeri gücün yayılcı amaçlarla kullanımı sı-

nırlanmış ve bu nedenle "bölgede zaaf" kavramının anlamı da değişmeye başlamıştır. Bu gelişmeler çerçevesinde bölgede birbirleriyle yarışma halinde bulunan güçlerin çıkarları bile zaman içinde kapsam ve çeşit bakımlarından devamlı değişimler göstermiştir.

Ancak tüm değişme ve gelişmelere rağmen "bölgesel zaaf", "sahanın önemi" ve "dış müdahale" faktörleri bölge için sabit veriler olarak kalmışlardır. ³

18-19. yüzyıllar "Doğu Sorunu"nun bu üç özelliğini, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yine aynı bölgede değişik şekillerde de olsa görmekteyiz.

Bu akış içerisinde İkinci Dünya Savaşı'ndan beri geçen sürede Orta Doğu Sorunu'nu, dört seçkin ancak birbiriyle dahili ilişkiler halinde bulunan alt sorunlar halinde (yahut dört boyutlu bir problem olarak) gözönüne alabiliriz:

1- Bölgedeki ülkelerin iç zaaflarına bağlı olarak "iç boyut";

2- Arap-İsrail çatışmasından ayrı olarak (yahut onun da ötesinde) bölgedeki ülkeler arasındaki ilişkilerle bağlantılı olan "bölgesel boyut";

3- Arap-İsrail çatışması boyutu;

4- Büyük güçlerin oynadıkları rollerle ilgili boyut.

Bu boyutların her biri kendine özel dinamizme sahip olmuş ve aynı zamanda diğer boyutlar doğrultusundaki gelişmelerden devamlı bir şekilde etkilenmiştir. Bu tarihi gelişim içerisinde (Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra artan boyutlarda) durumu daha da karmaşık hale getiren etken petrol faktörü olmuştur. Bu faktör, günümüze kadar stratejik durumlara referansla gözönüne alınacak ve her dönemde bu durumlar üzerinde önemli etkileri olan maddi faktörlerin başında yer almıştır. Nihayet 1980'li yıllarda, özellikle İran Şahı'nın devrilmesiyle birlikte "dini radikalizm", geleneksel petrol faktörüne paralel yeni bir ortak etken olarak varlığını hissettirmeye başlamıştır. Bu dönemde belirginleşmeye başlayan stratejik durum çerçevesinde, yeni gelişmekte olan konseptlerin de etkisi

ile (doğ a dengesi, ekoloji, üretim dengesi vs. gibi) "su faktörü" yavaş yavaş dikkatlerin üzerine çevrildiği bir etken haline dönüşmeye başlamıştır. Belirli dönemlerde, Orta Doğu Sorunu'nun bir veya iki boyutu daima dikkatlerin merkezi olmuştur. Ancak belirli bir andaki problem (veya problemler) üzerinde bunlardan biri veya bir kaç ı daha da etkin olsa, genelde boyutların tümünün Orta Doğu Sorunu'nu bir bütünlük içinde kavramada yeri olacaktır.

B. İç Problemler Boyutu:

Her ne kadar Orta Doğu devletlerinin her birinin kendine özel bir iç sorunları varsa da, bunların hepsi için ortak olan husus tüm bu devletlerin geleneksel düzenden modern toplumsal düzene geçiş problemi ile karşı karşıya oluşları ile ilgilidir. Bunların tümü politik yapılar ve değerler üzerinde bir birlik yoksunluğundan ve sosyal gruplaşmalardan kaynaklanan iç istikrarsızlıklarla karşı karşıya bulunmaktadır. Bilindiği üzere sosyal yapıda geçiş dönemleri çeşitli gerilim, şiddet ve çatışmalarla dolu süreçleri ifade ederler. Orta Doğu toplumlarında bu geçiş (geleneksel düzenden ayrılma ve çağdaşlığa yönelme) problemini daha da akut bir hale getiren koşullar göze çarpmaktadır:

a. İsrail haricinde bu geleneksel toplumların hepsi, değişme ve yeniye adapte olmaya karşı direnen bir özelliğe sahip İslami inanç sistemi üzerine oturmuşlardır. Bu husus, Mısır'dan İran'a kadar nüanslar halinde de olsa, toplumların hepsinde etkindir.

b. Orta Doğu'da geçiş dönemini başlatan değişme otonom bir şekilde (tabandan başlayan bir hareket sonucu olarak) ortaya çıkmamıştır. Bu hareket, Batı'da olduğu gibi geleneksel düzenlerin içten gelen baskı ile gözden geçirilmesi ve değiştirilmesi süreci şeklinde kendini göstermemiştir. Aksine, bölgede geçiş dönemini başlatan değişmeler, özellikle dıştan gelen askeri baskılara karşı üst yöneticiler tarafından yukarıdan empoze edilmişlerdir. ⁴

c. Coğrafya ve tarih faktörleri de Orta Doğu toplumlarının ulusal devlet esasına göre bütünleşmesini özellikle güç bir hale getirmiştir. Tarih boyunca bölgede politik birimler "bölge" ve "politika" ilkelerinden ziyade dini esaslar üzerine organize olmuşlardır. 5

d. Son olarak, bölge bir bütün olarak gözönüne alındığında, geçiş dönemi probleminin bir tarafta tamamen geleneksel ve diğer uçta da belirli ölçülerde modernleşme yolunda bulunan toplumlarda değişik şekil ve boyutlarda sergilendiği görülür. Bu durum bazı kesimlerin dış tehditlere daha açık kalmasına ve değişik koloniyal güçlerin iradeleri altına girmelerine zemin hazırlayan coğrafik bölünme ve kesintilerin bir sonucudur. Buna göre, bu sürecin bir ucunda ikiyüz yıla yakın bir deneyime sahip Mısır gibi bir ülke bulunurken diğer ucunda da bu yolda çok daha az deneyime sahip Suudi Arabistan ve bunca yıllık deneyimlerden sonra son 15 yıl içerisinde bu açıdan bir durgunluk veya geriye dönüş sürecine giren İran ve Orta Doğu'da diğer ülkeler yer almaktadır. Bu çerçevede sadece İsrail'in görünümü değişiktir.

İç Problemler Boyutunun Etkileri:

Sadece bu boyut açısından yaklaşıldığında yukarıda özetle ifade edilen bu sorunların bölge düzeyinde ek sorunlara yol açtığı görülür.

Arap ülkeleri arasındaki dengesiz servet ve güç dağılımı ile birlikte ele alındığında "iç zayıflığın" Araplar arasında Pan-Arabizm adına sürtüşmelere yol açtığı görülür; her biri kendi yorumuna göre bir "birlik" (bütünlük) sağlama çabasına girmiştir. Bu da bölgede istikrar bozucu önemli bir etken olmuştur. 1950 ve 1960'larda (bu açıdan ana müdahaleci güçlerden Mısır ve Suriye'nin 1967'de yenilmelerine kadar) durum özellikle böyledir. Ancak 1967'den sonra da durum tamamen değişmemiştir. 1970'deki Lübnan iç savaşı ve özellikle, 1975'den beri devam eden Lübnan iç savaşına yapılan müdahaleler bu açıdan değişmeyen duruma birer örnektir.

Arapların alanından biraz doğuya kayacak olursak, İran - Irak Savaşı da önceleri Bağdat'ın ve daha sonra da İran'ın birbirlerinin iç zayıflıklarından faydalanarak askeri kuvvet kullanımı yoluyla karşılıklı olarak rejimleri devirme çabalarının ilginç bir örneğidir.

Arap-İsrail etkileşimi açısından konuya bakarsak, iç zaafıların hükümetleri sık sık dikkatlerini çatışma alanına saptırma gayretine ittiğini göstermektedir. Bu da çoğu kez gerilimi arttırmaya ve bazı kereler de savaşın patlamasına zemin hazırlamıştır. Hatta bazı Arapların bu konuda barışçı çözümleri üzerinde anlaşmaya varmalarına rağmen, Suriye ve Ürdün hükümetlerinin zayıflığı ve Filistin hareketinde parçalanmalar bu hükümetlerin İsrail'le anlaşmaya varmalarını engellemiştir. Bunlar arasında sadece eski bir devlet geleneğine ve nisbeten homojen bir topluma sahip olan Mısır bu konuda olumlu bir adım atabilmiştir. Ancak orada bile bu yöneliş muhtemelen Enver Sedat'ın öldürülmesine yol açmıştır. 1951'de de Ürdün Kralı Abdullah, İsrail'le görüşmeleri ortaya çıktıktan sonra öldürülmüştü.

Bu ülkelerdeki iç bölünmeler aynı zamanda dış güçlerin yandaş rejim oluşturabilmeleri ve/veya rakiplerinin istikrarlarını bozabilmeleri için uygun zeminlerin oluşturulmasında da etkin olmaktadır. Bu durumların büyük güçler arasında devamlı olarak gerginliğe yol açma potansiyeli taşıdığı görülmektedir. Bu istikrarsızlıklar, petrol piyasasında zaman zaman yaratılan dalgalanmaların sonuçlarında görüldüğü üzere, genel ekonomik dengelerde de günümüze kadar süren etkiler meydana getirmiştir.

C. Bölgesel Boyut:

1982 yazında Orta Doğu iki savaşa sahne olmaktaydı; bir tanesi Lübnan'da İsrail ile Suriye ve Filistin'e karşı sürdürülen savaş ve diğeri Körfez civarında Irak ve İran arasındaki ilk Körfez Savaşı. İran-Irak Savaşı Lübnan ve diğer kesimlerdeki anlaşmazlıklardan tamamen bağımsız ve değişik karakterli bir ça-

tışma sürecidir. Buna rağmen bu savaş (özellikle İran'ın, Irak'ı geri püskürtüp Irak topraklarına girmesinden sonra) tüm Basra Körfezi'ni tehdit eder hale gelişinden itibaren en az Arap-İsrail savaşlarının arz ettiği düzeyde uluslararası sonuçlar doğurabilecek bir çatışma sürecine dönüşmüştür. Bunun hemen arkasından gelen ve Kuveyt'in 1990 Ağustos'unda Irak tarafından işgali ile başlayan anlaşmazlık, son 10 yıl içinde Körfez'de patlak veren ve günümüze kadar iniş çıkışlarla bir "dolaylı tutum" genel kalıbı çerçevesinde devam eden ikinci çatışma sürecidir. Bu savaş, gerek bir bölge gücüne karşı oluşturulan koalisyonun ve çevresel işbirliğinin karakteri ve gerekse müdahalede uluslararası kurumlarla koordinasyon bakımlarından yeni ve çok değişik bir olgudur. Bu iki savaşın dışında ve geleneksel çerçevede göze çarpan tablo, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana Orta Doğu'nun, Arap ülkeleri arasında yer alan ve Pan-Arabizm konusu etrafında odaklanan çatışmalara sahne olduğudur. ⁶ Her ne kadar uygulamada çoğu kez Arap İsrail çatışmalarını da içine almışsa da, Pan-Arabizm aslında kendine özgü geçmişi ve dinamikleri olan bir konudur.⁷

Böyle bir birlik yönünde gerçek güdüler olduğu kadar tam aksi yönde etkiler yaratan engelleyici faktörler de daima var olmuştur. ⁸

Tarihi bir süreç içinde birliğe yöneltici güdüler ile engeller arasındaki ilişkiler ve olayların etkileri, Pan-Arabizm konseptinde bir etki-tepki süreci şeklinde gelişen evrimleşme ortaya çıkarmıştır. Böylece 1950'lerin başlarında bu açıdan hakim konsept olan "gönüllü işbirliği" anlayışı 1960'lı yıllara doğru Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin (U.A.R) kuruluşu ile "entegre bir birlik" görüşüne doğru gelişmiş ve 1967 Arap İsrail Savaşı'ndan sonraki gelişmeler çerçevesinde bir "genel işbirliği" konsepti yeniden ağırlık kazanmaya başlamıştır. Ancak gelişmelerin böyle bir çerçeve içine oturması Araplar arası çatışmaların sona erdiği anlamına gelmemiştir.

Bölgesel Çatışmaların Etkileri:

Bölgesel gerilimlerin ve çatışmaların sonuçları Orta Doğu probleminin tüm diğer boyutlarını ciddi bir şekilde etkiler. İç cepheden baktığımız zaman uygulamada Pan-Arabizm'in hangi şekli ile olursa olsun, çeşitli ülkelerin liderleri tarafından adeta kendi faaliyetlerini meşrulaştırmada kullanıldığını görüyoruz. Buna göre, ne şekli ile olursa olsun Pan-Arabizm, birbirlerinin iç işlerine karışmada ve tarafların zaten gerilimi altında bulunan rejim ve politikalarını daha da istikrarsız hale getirmede adeta bir vasıta olarak görülmüştür. Muhafazakar petrol üreten ülkeler bu şekil karışmalardan özellikle etkilenmişlerdir. Bu etki sadece çeşitli yollardan iç işlerine karışılması ve gizli faaliyetler şeklinde kendisini göstermemiş fakat aynı zamanda kendilerinin temel, belki de tek kaynağı olan petrolü bir silah olarak kullanmaya zorlanmaları şeklinde de ortaya çıkmıştır. Nitekim 1957 ve 1967'de ve 1973'de artan boyutlarda bu yola diğer Arapların istedikleri şekilde zorlanmışlardır.

Dış cepheden bakıldığında (uluslararası düzey) Pan-Arabizm'in birbirlerine rakip olan dış müdahalelere zemin hazırladığını görüyoruz. Bu da çoğu kez, bizzat bu müdahaleleri yapanlar hesabına zorluklar yaratmıştır. 1940'larda İngiltere ilk Pan-Arap görüşlerinden kendi çıkarları doğrultusunda faydalanmaya çalışmış fakat sonuçta yandaşları Irak ve Ürdün ile bunların muhalifleri arasında zor durumda kalmıştır. 1950 ve 1960'larda da Entegre Arap Birliği yönündeki arayışlar, Sovyetler hesabına Orta Doğu'ya girmek ve ABD'nin bölgedeki hareket serbestisini sınırlamak için büyük bir fırsat yaratmıştır. Ancak sonunda Sovyetler de Mısır ile Irak, Mısır ile Suriye, Irak ile Suriye ve Suriye ile FKÖ arasında çok yönlü zor durumlarında kalmıştır. ABD'de, 1950'lerin başlarında Bağdat Paketi döneminden başlayıp ardından Eisenhower Doktrini yıllarından geçerek Reagan yönetiminin "Stratejik Uyuşma" doktrinine kadarki dönemde uzun yıllar boyunca Araplar'la çeşitli işbirliği düzenlemeleri ile kendi stratejik çıkarlarını zenginleştirmeye çalışmıştır. 1990'a doğru ise, Irak-İran savaşının yarattığı olumsuz etkiler paralelinde Irak'ın bölgede radikal biçimde bir po-

larizasyon sürecini başlatması üzerine de (bu dönemde uluslararası düzenin içine girdiği geçiş dönemindeki belirsizlik ortamını ustaca değerlendirmek suretiyle) bölgede daha aktif rol oynamasını sağlayacak bir hareket serbestisini elde edebilmiştir. Ancak ABD'de başlangıçtan itibaren bu bölgeye yönelik süreci içerisinde sırasıyla Kahire ile Bağdat, Kahire ile Riyad ve tekrar Riyad ile Kahire arasında çıkmaza girmiştir; ve 1990'lı yıllarda daha karmaşık bir iç dengeler ortamında Kahire-Riyad-Şam ve Bağdat arasında karşılıklı düzenlemelere gitmek ve bu arada Tahran'ı belirli bir süre nisbeten statik bir durumda tutma zorunda kalmıştır. Tüm bunların sonucu, Araplar arasında anlaşmazlıkların ve büyük güç rekabetinin yol açtığı gerilimlerin daha da artması olmuştur.

Pan-Arabizm zaman içinde Arap İsrail çatışma süreciyle de karışmıştır. 1948 Savaşı kapsamlı kollektif Arap gayretleri için ilk fırsat olmuştur, ve 1979 Mısır-İsrail barışına kadar İsrail'in boykotu ise en uzun süreli Arap İsrail işbirliğinin tek ifadesi olmuştur. Böylece, İsrail faktörünün bir bakıma entegre birliğin elde edilmesini amaçlayan Pan-Arabizm'in gelişiminde bir çeşit katalizör rolü oynadığını söylemek mümkündür. Buna rağmen İsrail'in böyle bir işbirliğin gerçekleştirilmesini engelleyen önemli faktörlerden biri olduğunu unutmamak ve böylece İsrail'in bu konuda iki yönlü etkisini gözönünde bulundurmak gerekir.

D. Arap-İsrail Boyutu ve Etkileri:

Arap-İsrail çatışma sürecinin Orta Doğu problemler sentezi üzerinde büyük etkileri vardır. İç yapılar boyutu açısından baktığımızda bu çatışma sürecinin, daha başka alanlarda kullanılabilecek çok büyük miktarlardaki kaynakları bu konuya çektiğini görüyoruz. Bu, çeşitli ülkelerde zaman zaman rejimi tehdit eden ekonomik tabanlı iç gerginliklere yol açmıştır. Genelde de Arap-İsrail çatışması ile ilgili tartışmalar, çekişen ülkelerde iç politik problemlerin ana nedenlerinden biri olmuştur. ⁹ Araplar arası düzeyden bakıldığı zaman, yukarıda da vurgulandığı üzere, İsrail'in Arap birliğinin sağlanmasında bir

engel oluşturduğu görülür. Diğer taraftan dış g  ler bu ortamı kendi çıkarları doğrultusunda istismar olanağını elde etmişlerdir. ¹⁰ çatışmaların önemli bir sonucu da dünya petrol piyasasındaki fiyatların 1973 Savaşı'ndan beri devamlı olarak artışı olmuştur. Bu genel görünümü ile Arap-İsrail etkileşim boyutu, bölgede sosyo-ekonomik ve sosyo-politik yapıların devamlı bir şekilde gerilim altında bulunmalarında (ve bir bakıma devamlı bir farklılaşma sürecine yönelmelerinde) ve bölgenin dış dünya ile bağlantılarının da çeşit ve kapsam bakımlarından devamlı olarak şekil değiştirmesinde rol oynayan önemli bir etken olmaktadır. ¹¹

E. Büyük G  ler Boyutu ve Etkileri:

Yukarıda değindiğimiz üzere, "bölgesel zaafılar" ile buralara "dış g  lerin müdahalesi" süreçleri arasındaki dahili ilişki, her ne şekli ile olursa olsun Orta Doğu sorununun iki yüz yılı aşkın bir süredir özünde yatmaktadır. Bu süre boyunca, problemin coğrafı açıdan odak noktası sık sık yer değiştirmiş, belirli i  ve bölgesel zaaf durumları kaymalar göstermiş ve dış rakip g  lerin kimliği ve bunların çıkarları değişmeler göstermiştir; ancak problemin özünü oluşturan ana  er eve daima sabit kalmıştır. Buna göre, bu değişmeler ne şekillerde ortaya çıkarlarsa çıksınlar, problem daima büyük g   mücadelelerinin uzantılarını da bünyesinde taşımıştır. Bölgeye uzanan bu g   mücadelelerinin arkasında bölge dışı çıkarlar ve daha geniş çapta (bazen global düzeyde) kuvvet dengeleri de rol oynamaktadır. ¹²

Araplararası ilişkiler bakımından dış g  ler, Arap birliği doğrultusundaki hareketlerde hem motive edici ve hem de engelleyici roller oynamışlardır. Geleneksel olarak, birlik hareketine yönelen ülkelere bir dış gücün teşviki, diğer bir g   (veya g  ler) tarafından desteklenen rakip ülkeler tarafından daima engellenmeye çalışılmıştır. Ayriyeten, belirli dönemlerde durumlara göre değişmelerin sonucu olarak, dış g  lerin zaman zaman destek verdikleri (veya karşılarına aldıkları)  lkelere karşı tutumlarını tam aksi istikametlere doğru değiştirmeleri de söz konusu olmuştur.¹³ Bu  er evede Arap-İsrail  ekişmesi de

dolaylı ve doğrudan yollardan dış güçler rekabetinin adeta bir türevi haline gelmiştir.

Genelde değerlendirildiğinde dış güçler boyutu, Orta Doğu'da entegrasyon sürecini daha karmaşık bir hale getiren, bu alanda çalışan yazarların ileri sürdükleri birleştirici faktörlerin niteliğini değiştiren yönde etkiler meydana getirmiştir. ¹⁴ Doğal olarak böyle bir ortamda, doğal kaynaklar da dahil olmak üzere maddi faktörlerin uluslararası politika alanında ileri sürülecek karşılıklı manevralar üzerindeki etkileri diğer bölgelerdeki durumlara nisbeten farklı bir görünüm arz edecektir.

Su Sorunu ve Stratejik Durum:

Bir bölge ile ilgili olarak "stratejik durum" ya bu bölgenin bazı açılardan sahip olduğu belirli potansiyelleri, ya da belirli olay veya olaylar zinciri karşısında arz ettiği önemi ifade eder. Genel jeopolitik, askeri, ekonomik değerlendirmeler aslında belirli potansiyellerin incelenmesi ile ilgilidir. Olaylar çerçevesindeki durumlar ise bölgeden dışarı ve dışarıdan içeriye doğru karşılıklı etkileşimlerin ifadesidir. Burada karşılıklı iradeler bu belirli potansiyelleri birer vasıta olarak gözönüne alma ve onları etkili birer manevra faktörü haline getirme durumundadırlar; ve gerçekte de stratejik durum bu karşılıklı manevraların belirli bir andaki genel görünümüdür. Bu nedenle belirli bir anda ileri sürülen (ve sürülebilecek) karşılıklı manevra olanaklarının düşünülmesi bir stratejik durumun değerlendirilmesinde en önemli husustur. Nitekim, etkili bir politik (veya yerine göre politik-askeri-ekonomik) manevra faktörü olarak görülemeyişi, veya bu yola kanalize edilemediği sürece potansiyel durumların da anlamı olmayacaktır.

Ancak nitelik ve niceliği ne olursa olsun olanakların değerlendirilmesi belirli bir alana (bir mekan faktörüne) referansla yapılacaktır. Burada referans alanımız Orta Doğu'dur. Bu bölgenin kendine özgü yukarıda 4 grup çerçevesinde özetlenebilecek boyutlardan oluşmaktadır. Bu görünümü ile önümüze çıkan tablo birçok açıdan istikrarsızlık potansiyeline sahip

bir bölgeyi göstermektedir. Yukarıda her birini özetle açıklamaya çalıştığımız boyutlar, bölgeyi, dünyanın tüm diğer bölgelerinden farklı bir çerçeveye sokar. Buna göre Orta Doğu'nun istikrarsız yapısı karakter olarak kendine özgü, çok farklı bir yapıdır. Bu nedenle, bu bölge üzerinde baş vurulacak manevra faktörlerinin değerlendirilmesi de bir hareket noktası olarak farklı çıkış noktalarına sahip olacaklardır. Bu husus maddi faktörlerin değerlendirilmesinde de böyle olacaktır.

Strateji terminolojisi "su faktörünü" bir manevra unsuru olarak alacaktır. Petrol ve diğer tip doğal kaynaklar gibi su da stratejik etkileşim sürecinin maddi faktörlerinden biridir. Ancak tarihin dönemlerinde belirli bölgelerdeki stratejik durumlar sadece bu maddi faktörlerin etkileri ile oluşmazlar. Bunların etkilerinden daha önemli olan bir de "mekan" faktörü; bunun karakteri ve oluşumu meselesi vardır; stratejik tutum diye ifade edilen sentez bu faktörün üzerinde odaklanır. Maddi faktörler de bu mekan faktörüne (ve bunun üzerinde oluşan senteze) bağlı olarak değişik görünümler arz ederler ve etkiler yaratırlar.

Bu konuda önemli bir husus, bir stratejik durumda maddi faktörlerin oynayacağı rollerin, bunların stratejik merkez bakımından konumlarına göre değişeceği meselesi ile ilgilidir. Bu açıdan, birbirinden çok farklı nitelikleri ve buna bağlı olarak da sonuçları olan iki şekil düşünülebilir:

Birinci şekil: Eğer söz konusu maddi faktörler stratejik faaliyetlerin merkez alanı (özellikle Orta Doğu gibi istikrarsızlık boyutlarına sahip bir bölgenin) içinde bulunuyorlarsa, bu durumda dışarıdan bu bölgeye doğru politik, ekonomik, askeri önem değerlendirmeleri çerçevesinde göz önüne alınırlar; gerekirse bu bölgeye dış güçlerin politik yönelişlerinde güdüleyici rol oynarlar. Petrol bu tip bir faktör olmuştur. Burada dış güçler nisbi bakımdan büyük güç üstünlüğüne sahip de olsalar (ki petrol deneyiminde böyle olmuştur) belirli bir istikrar düzeyinin üzerinde oldukları sürece ¹⁵ bölgeye (Orta Doğu'ya) baskı limitleri nitelik ve kapsam olarak düşük kalabilmiştir. Bu tip bir mekanda (Orta Doğu özelliğine sahip bir bölgede) iç kaynaklar etrafında odaklanan stratejik etkileşimlerde göze çarpan özel-

likler şöyle özetlenebilir:

- İç kaynaklar (burada geleneksel olarak petrol) dış güçler tarafından çoğu kez diğer bazı faktörlerle birlikte (jeopolitik durumla bağlantılı bir seri unsurlar gibi) geniş kapsamlı politik değerlendirmeler çerçevesinde ele alınmışlardır.

- Bölge ile bu faktörler çerçevesinde etkileşim, yukarıda belirtildiği gibi nisbeten yüksek istikrar düzeyine sahip güçlü (çoğu kez süper güç statüsünde) devletlerin inisiyatifi altında sürdürülmüştür.

- Büyük güçler yönelişlerinde ana frenleyici faktörler, her dönemde hakim uluslararası sistemin davranış kuralları çerçevesinde belirlenmiştir. Buna göre sırasıyla 19. Asrın klasik kuvvetler dengesi, daha sonraları iki kutuplu (gevşek ve sıkı) sistemler çerçevesinde, bu sistemlere özgü davranış kuralları dış güçleri yönelişlerinde sınırlayıcı, dengeleyici ve çoğu kez de frenleyici etkiler yaratmıştır.

- Bu özellikle yakından ilgili olarak, sistemsel açıdan geçiş dönemlerinde (uluslararası sistemin karakterinin nisbeten kesinlikten uzaklaştığı ve belirsizliklerin hakim olduğu süreler esnasında) bölge, dış güçlerin de dahil olduğu istikrarsızlıklarla karşılaşmıştır. 19. Asrın sonlarına doğru oluşan bloklaşmadan Birinci Dünya Savaşı sonrasına kadarki dönemlerde ve savaştan sonraki yıllarda frenleyici kuralların yerini direkt güç ve zorlama politik-askeri uygulamalarının aldığı görülmüştür. Bu dönemlerde dış güçler, elde edebildikleri inisiyatif ve hareket serbestisi nisbetinde gelişmeler üzerinde etkili olabilmişlerdir.

- Tüm bu özelliklere uygun olarak bölgedeki kaynaklar (ve bunlarla bağlantılı diğer faktörler) etrafındaki dıştan bölgeye yönelik politikalar genelde birbirleriyle bağlantılı "dolaylı baskı" ve "dolaylı tutum" stratejik kalıplarına uygun bir çerçevede yürütülmüştür.¹⁶ Dış güçler bu kalıplar çerçevesinde hem kendilerini ve hem de rakiplerini kontrol edebilmişlerdir. Bu da sınırsız kuvvet uygulamalarını daima engellemiştir.

- Bölgesel aktörler bu toplu süreç içinde devamlı olarak pasif kalmışlardır; diğer bir ifade ile kendi inisiyatifleri ile ge-

lişmeleri ynlendirememişlerdir. Hareket serbestisini ise hiç elde edememişlerdir. İsrail'in durumu ise, özellikle bölgesel kaynaklara nüfuzu bakımından, zaten konu dışında kalmaktadır. Ancak bu devlet de dıştan içe yöneliş genel süreci içinde kendi özel amaçları doğrultusunda üzerine düşen rolü oynamaya çalışmıştır.

Maddi faktörlerin stratejik merkez bakımından konumları ile ilgili olarak ikinci şekil, bu faktörlerin alan dışında olmaları, bölgeye göre harici bir pozisyona şahip olmaları durumudur. Burada, bir odak noktası olarak "mekanda dışa kayma" vardır. Bu durumda bölgeden (burada Orta Doğu'dan) dışarı doğru bir ilgi ve buna göre yönelişlerin ortaya çıkması sözkonusudur. Su faktörü işte böyle bir çerçevede önümüze çıkar. Ancak, Orta Doğu gibi bir bölgede bu durumun yaratabileceği muhtemel sonuçlar yukarıdaki şekilde petrole referansla belirtilen durumlardan aşağıdaki nedenlerle farklı olacaktır:

- Bu şekilde talepler, başlangıçta özetle ifade etmeye çalıştığımız boyutları olan sorunlara sahip istikrarsız bir bölgeden dışarıya doğru olacaktır. Talep eden durumda böyle bir bölgenin varlığı, aynı zamanda çeşitli krizlerin de zeminini oluşturabilecektir.

- Muhtemel durumlarda, çatışan iradelerin temsilcileri, coğrafı engellerle ayrılmış birbirlerinden uzak ülkeler değil, tam tersine coğrafı bakımdan bitişik konumda ülkeler olacaklardır. Sorun (burada su) diğer bazı bölgesel konularla kolayca birleşebilecektir. Bu görünümü ile su sorununu pazarlık amacıyla bile basite indirgemek (diğer sorunlardan soyutlamak) kolay olmayacaktır.

- Çekişme konusu olacak faktör dış glerin çıkarlarını direkt olarak ilgilendirmeyecektir. Bu durumda bu faktörün (burada suyun) dış gler üzerindeki psikolojik etkisi petrol etrafında odaklanan görüşlerden çok farklı olacaktır. Böyle bir etki bölge dışında (birinci şekilde olduğu gibi dış çember üzerinde) değil, aksine bölge içinde, özellikle bölgenin kuzey kesimi üzerinde yoğunlaşacaktır. Bunun sonucu olarak, bu kesimdeki ülkeler arasında (Suriye-Irak özellikle) sınırlı işbirliği

durumları ortaya çıkarabileceklerdir.

- Anlaşmazlıklara taraf olacak ülkeler arasındaki güç kıyaslaması, yukarıdaki birinci şekle oranla daha az farklılıklar gösterecektir; çatışan iradelerin temsilcileri arasında "nisbi" bir güç (topyekün imkan ve yetenek) yakınlığı sözkonusu olacaktır. Türkiye'nin güneyinde oluşabilecek bir ortak karşı tavır (gruplaşma) durumunda bu nisbi güç eşitliği daha da belirgin olabilecektir.

- Belirli dönemlerde uluslararası politika sahnesinin genel yapısı (hakim sistem şekli) dış güçlerin davranışları üzerinde frenleyici etkiler yaratmıştır. Bu etkiler sayesinde bir takım dengeler oluşabilmiştir. Kendine özgü stratejik yapısı ve sorunlar boyutları ile Orta Doğu'da ise, ülkelerin kendi aralarındaki çekişmelerde bu çeşit kurallar pek geçerli olmamıştır. Bu durum bölgede adeta stratejik kültürün temel öğelerinden biri haline gelmiştir. İleride ortaya çıkabilecek sorunların ışığında ilgili ülkeler, bu nisbeten kural dışı davranış tutumlarını Türkiye'ye karşı fırsat bulabildikleri ölçüde yansıtmaya çalışabileceklerdir. Nisbeten daha kuralsız, hissi ve ani gelişecek sınırsız davranışlara geçebileceklerdir. Çekişme konusunun dış dünyadan soyutlanabildiği, dış koalisyonlardan uzak kalınabildiği ortamlarda bu ihtimal daha da artacaktır.

Tüm bunlar ve bu gibi nedenler dolayısıyla, su faktörünün bölgeye göre harici pozisyonuna bakarak, yukarıda birinci şekilde görülen davranışların bu sefer tersine döneceğini ve petrol konusunda dış güçlerin takındığı geleneksel tutumları bu sefer bazı bölgesel güçlerin Türkiye'ye karşı benimseyeceklerini düşünmek çok yanlış bir yaklaşım şeklidir.

Her iki madde ile ilgili etkileşim çerçevelerinin yapıları ve bu çerçevelerde karşılıklı iradelerin etkileşimlerinde hakim kurallar birbirlerinden çok farklıdır. Stratejik durumu, sorunu kronolojik açıdan ayrıntılı bir şekilde inceleyerek değil, aksine, bu çerçeve ve etkileşim kurallarını doğru değerlendirmek suretiyle anlayabilir ve ifade edebiliriz. Nitekim, dikkatlerimizi bir an için sadece su faktörü etrafındaki olayların gelişimi üzerine toplayacak olursak bu gerçeği açıkça görebiliriz.

Keban'dan Atatürk Barajına:

Türkiye Fırat'ı paylaşmaya yanaşmayan ve kontrolü elinde tutmak isteyen bir tutum içinde görünüyor, daha doğrusu kendilerine verilen 500 metre küp suyu yeterli bulmayan taraflar durumu böyle algılıyorlar. Aslında yeni olmayan ve 20 seneyi bulan bir süredir, ciddi bunalımlara yol açarak süren bir sorunla karşı karşıyayız. Başlangıç Keban Barajı'nın temellerinin atıldığı tarihe kadar geri gidiyor. Temellerin atılışı ile birlikte özellikle Suriye cephesinde tedirginlikler ve zaman zaman Arap dünyasını ayağa kaldıracı ve bazen de Batılı ülkeler arasında Türkiye aleyhinde hava estirmeye yönelik manevralar göze çarpıyor. Atatürk Barajı'nın doldurulmaya başlamasıyla bu tutumlar panik psikolojisi ile birleşiyor. Özellikle Esad yönetimi bu durumu Türkiye'nin elinde gelişmeye başlayan bir politik inisiyatif süreci olarak algılıyor; bu görünümü ile sorun, bir kaynak etrafındaki teknik problemler boyutunu fazlasıyla aşıyor. Oysa Türkiye 1978'den beri Suriye'ye söz konusu barajdan varılan ön anlaşma uyarınca saniyede 500 metre küp su akıtmakta. Fırat'ın debisinin bu miktarın çok altına düştüğü dönemlerde bile bu miktarda suyun transferine çalışılıyor. ¹⁷ Türkiye'nin devamlı olarak meseleyi teknik bir çerçeveye çekme çabaları da sonuç vermiyor; burada ana etken de Şam yönetiminin Fırat'ın kontrolünde söz sahibi olmak istemesi. "Kontrol" kavramıyla birlikte su otomatikman bir politik etkileşim sürecine bağlanıyor, bir güç faktörüne dönüşüyor. Hakiki çerçeve bile daha tam anlamıyla oluşmadan, ikinci plana itiliyor. ¹⁸ Konunun bu yönde gelişiminde suyun sadece bir Türkiye-Suriye sorunu olmaktan öteye bölgesel çapta bir problem olarak ortaya çıkmakta oluşunun da önemli bir rolü vardır. Ürdün, Filistin, İsrail ve Mısır da çeşitli açılardan su konusunda ciddi problemlerle karşı karşıya bulunmaktadırlar. ¹⁹ Örneğin, İsrail BM raporlarında belirtildiği üzere su tüketiminin çok büyük bir kısmını işgal altındaki topraklardan sağlamakta ve bu durum İsrail'in işgalci pozisyonuna değişik bir boyut kazandırmaktadır. ²⁰ Bu genel görünüm altında ister teknik olsun ister politik veya hukuki olsun hangi açılardan konuya yaklaşılsa yaklaşılsın sonuçta bir kısır

döngü içinde kilitlenme göze çarpıyor. Bunun en büyük nedeni de sorunun Orta Doğu gibi bir bölgede bir merkezi problem halinde ortaya çıkıp gelişmesidir.

Stratejik Görünüm:

Orta Doğu her biri çeşitli sorunları bünyesinde taşıyan belirgin boyutlardan oluşan bir stratejik yapıya sahiptir. Gerek bölge ve gerekse bölgeden dışarı stratejik kararlarda temel faktörlerden biri olan "mekan" unsurunu diğer bölgelerden çok farklı bir çerçeveye sokan durum budur. Bu bölgedeki şekli ile bizzat bu unsurun kendisi istikrarsızlığı körükleyen bir faktör olmaktadır. Son yüz yıl boyunca çeşitli bölgelerde bir işbirliği unsuru olarak kullanılabilen suyu, burada tam aksine bir istikrarsızlık faktörü haline getiren bizzat bölgenin stratejik karakteri ve kısmen de bu maddenin coğrafi konumudur. Her iki açıdan koşullar birleştirildiği zaman, yakın gelecekte bölgede belirli aktörler arasında çeşitli gerginliklerin yaşanması kaçınılmaz olacaktır. Kuzeyden güneye Türkiye, Suriye, Irak, İsrail, Ürdün ve Filistin bölgesi ilk planda dikkatleri üzerlerinde toplayan aktörlerdir. Bunların aralarında halen mevcut olan diğer bir seri sorunları da gözönüne alacak olursak, suyun bir anlaşmazlık konusu olarak devreye girişi, örneğin petrole nisbeten çok farklı bir takım sorunlar zincirini ortaya çıkarabilecektir. Diğer bir ifade ile, su kendi başına (salt) bir anlaşmazlık konusu olmaktan öteye gidecek ve kolayca "birleşik-kriz" (veya krizler) süreci içinde yer alan etkenlerden biri haline dönüşebilecektir. Bu açıdan bakıldığında terörizm, toprak ve sınır sorunları, milliyetçilik ve etnik sorunlar, radikal dini hareketler ve liderlik çekişmeleri gibi konular bir birleşik kriz süreci için en uygun veriler olmaktadır. Bu gibi sorunlarla birleşme halinde suyun (ki kendilerine manevra üstünlüğü arayan taraflar en uygun sorunu su ile birlikte veya suya karşı devreye sokmaya çalışacaklardır) özellikle Türkiye için bugün sahip olduğu güçlü bir manevra yasıtası olma özelliğinde nisbi bir zayıflama olacaktır. Bileşik krizlerin diğer bir muhtemel sonucu da bölge içinde yol açabileceği gruplaşmalardır. Buna göre (ara-

larında başka açılardan anlaşmazlıklar olsa bile) belirli sorunlar etrafında sınırlı amaçlarla birleşebilecek alt koalisyonlar söz konusu olacaktır. Bunun uzaktan da olsa göze çarpan bir örneği, aralarında birçok konularda görüş ayrılıkları (hatta anlaşmazlıklar) olmasına rağmen, Türkiye'ye karşı politikaları nedeniyle, belirli konularda Suriye, Irak ve hatta İran arasında göze çarpan durumdur. Bunlar arasında, çoğu kez somut anlaşmalara ve ortak kararlara dayanmasa da, Türkiye'ye karşı belirli konulardaki olağan davranışları sırasında kendiliğinden ortaya çıkan adeta bir doğal birlik göze çarpıyor. 1980'li yıllardan itibaren çeşitli konularda üç devlet Orta Doğu'da sanki bir kuzey hattı oluşturunyorlar.

Bileşik-krizlere konu olabilecek sorunların bazıları, başlangıçta belirttiğimiz "dış güçlerin müdahalesi" sürecini harekete geçirmesi de söz konusudur. Böyle bir süreç, bir potansiyel olarak bölgenin stratejik yapısında zaten mevcuttur. İşte, su ile gelişecek çekişme sürecinde tarafların kendilerine avantajlı pozisyon sağlamak amacıyla sorunu böylesine bir bileşik-sorunlar ortamına çekmeye çalışmaları bu konuda düşünülebilecek muhtemel tehlikeli durumların başında gelecektir. Bugün İsrail ve Irak (ve kısmen de İran) ile ilgili olarak bu açıdan potansiyelin fazlasıyla mevcut olduğunu da unutmamak gerekir.

Türkiye Açısından Durum Üzerine:

Orta Doğu'nun temel yapısı değişmediği sürece Türkiye'nin sahip olduğu pozisyonda su faktörü, ilgili ülkeler tarafından öncelikle bir politik güç, bir psikolojik baskı unsuru olarak değerlendirilmeye devam edecektir. Bu görüş konuya yaklaşımda onların hareket noktasını oluşturacaktır. Türkiye konuyu hangi çerçeveye çekmeye (Teknik-Hukuki) çalışırsa çalışsın bu ülkelerin tutumları kolayca değişmeyecektir. Bunun sonucu olarak Türkiye'yi hedef alan merkez-kaç karakterli manevralar söz konusu olacaktır. Burada Türkiye'yi rahatsız eden durum, bu tip manevraların dışa (kendi üzerine), Orta Doğu gibi bir temelden hareketle yöneltilmesidir. Çünkü böyle bir or-

tamda, ilerleyen yıllarda bu kaynağa olan talepte artışla birlikte bu tutumlar sert reaksiyonlara kolayca dönüşebilir veya Türkiye'yi rahatsız edecek bazı sorunları körükleyebilir. Yazının başlangıcında belirtilen boyutlar nedeniyle bölge çeşitli konuların kolayca psikolojik baskı şekline dönüşmesine müsaittir. Ayrıca, günümüzde uluslararası politika sahnesindeki değişimlerin Türkiye'nin stratejik değerini önemli ölçüde arttırması, bu tip bir bölgede bu şekil psikolojik baskıların gelişimine katkıda bulunacaktır; su gibi bir kaynak konusunda Türkiye'nin coğrafi açıdan avantajlı pozisyonunu, global sahnede artan önemi ile birlikte algılayan bölge ülkeleri konuyu öncelikle bir politik mesele halinde yorumlayacak ve bu kaynak faktörünü de bir baskı unsuru olarak değerlendireceklerdir. Biliş altı da olsa bu şekil bir algılamadan kurtulamayacaklardır.

Başlangıçta belirtilen nedenlerden dolayı sistemsel elastikiyetleri az olan bu ülkelerin reaksiyon eşikleri çok dar olacaktır. ²¹ Belirli kurallara bağlı olmadan bir "bileşik-tırmanma" sürecine kolayca girebileceklerdir. ²² Ancak, Arap ülkeleri tarafından bizzat böyle bir sürecin sevk-idaresi hususu bile çok kritik politik askeri güvenlik sorunlarına gebe olabilecektir. ²³ Su sorununa bağlı olarak düşünülecek bu durumlar Türkiye için arzu edilmeyecek ancak muhtemel hususlardır. Bu bakımdan durumun Türkiye açısından değerlendirilmesinde gerekli olabilecek bazı genel hususlar üzerinde durmakta fayda vardır.

Bölgede yirmi yıla yakın bir süredir anlaşmazlık konusu olan suyun, gelecekte de tek başına veya çeşitli kombinasyonlar halinde değişik kapsam ve boyutlarda anlaşmazlık ve hatta çatışmalara konu olacağı anlaşıyor. Çeşitli hazırlıklar ve tutumlar üzerinde düşünebiliriz. Ancak, hiç bir önlemin, belirli referans çerçeveleri olmadan beklenecek sonuçları sağlaması düşünülemez. Bu bakımdan konuya uygun genel stratejik tutumun (kalıbın) öncelikle belirlenmesi gerekecektir. Bir stratejik ana tutumu belirlerken gözönüne alınması gereken hususlar vardır; bunlara uygun bir şekilde bizim konumuzla ilgili olan bazı noktalar göze çarpmaktadır:

- Anlaşmazlığa taraf olan ülkelerin güç (topyekün

imkan ve yetenek) ortalamaları birbirlerine yakın.

- Çatışma alanı Orta Doğu karakteristiklerine sahip bir bölge; çekişen ülkeler bu alan içerisine dağılmış bulunuyorlar.
- Bölgenin iç yapısı homojen değil. Guruplaşmalara her zaman açık. Bölge içinde ve dışında yakınlaşmalar dengeleri süratle değiştirebilir.
- Bir çok bakımlardan dışa bağımlılık var. Kaynaklar sınırlı.
- Bu ülkelerin birbirlerine karşı bir "direkt tehdit" kalıbına uygun politika izlemeleri zor. Aynı şekilde şiddetli çatışmalarla kısa sürede sonuca gitmeyi öngören "askeri zafer" kalıbına da uygun değil. Anlaşmazlık ve çatışmaların uzun sürelerle yayıldığı izleniyor. ²⁴

(Böyle bir bölgede ve buraya kadar belirtilen koşullar altında, Türkiye için genelde etkili bir "dolaylı baskı" ve daha ileri boyutlarda anlaşmazlıklar halinde bunu tamamlayacak bir "dolaylı tutum" en rasyonel yöneliş olacaktır. Etkili politikalarla dolaylı baskı uygulamaları çerçevesinde zaman içinde uygun politik ortamlar yaratılabilir. Daha ileri boyutlarda anlaşmazlıklar ve çatışmaların sözkonusu olabileceği durumlar için ise, politik, ekonomik ve psikolojik baskılarla birleştirilmiş bir şekilde askeri kuvvet kullanımına yer veren "dolaylı tutum" stratejik modelini düşünmek gerekir.) Hem barış ve hem de çeşitli krizler ortamlarında, Orta Doğu'da su (veya petrol) gibi konular etrafında odaklanan durumlar için en uygun tutumlar bunlardır. Gerek politik ve gerekse çatışma ortamlarında kullanılmak üzere baş vurulacak imkan ve yeteneklerde sınırlılık ve çevresel koşullar bu genel stratejik tutumları benimsemeyi zorunlu kılacaktır. Su ve bununla birlikte ortaya çıkabilecek bileşik sorunlara karşı en uygun manevraları aşağıdaki hususlar doğrultusunda en etkili bir şekilde bu stratejik çerçevelerde ileri sürebiliriz:

- Su sorununu kendi çıkarları doğrultusunda kullanılabilecek duruma getirmek isteyen taraflar, Tür-

- kiye'nin özellikle nisbeten yalnız kaldığı ortamlarda tırmanmayı hızlandırabileceklerdir. Bu bakımdan, genel olarak dış çevreden soyutlanma engellenmelidir. Zamanı geldiğinde Türkiye'nin ortaya çıkabilecek kriz durumlarında, anlaşmazlık konularının ağırlığını, başarabildiği nisbette dış çevreye aktarabilecek ek durumlar yaratması gerekecektir. ²⁵
- Bileşik-tırmanma durumlarına zemin hazırlayacak konular azaltılmalı. Ancak bölge bugünkü genel karakterini koruduğu sürece böyle konular her zaman ortaya çıkabilir. Bu nedenle kısa ve uzun vadeli iki ayrı grup stratejilerin izlenmesi gerekebilir. Kısa vadede bölgede sorunları dengeleyici ve genel istikrarı nisbeten sağlayıcı stratejiler, uzun dönemde ise, Arap ülkelerinin iç sistem ve yapılarının karakterini değiştirmeye katkıda bulunacak politika ve stratejiler. ²⁶ Su sorununu, çeşitli problemlere dönüştükçe ele alınacak çareleri aranacak bir problem olarak görmekten öteye giderek, onun yapısal (sosyo-politik ve psikolojik) çerçevesi üzerinde oynayarak uzun dönemde su faktörünün mümkün olduğu kadar değişik bir ortamda ele alınabilme yollarının araştırılması gerekecektir. Sadece "kriz" yönetimi anlayışı çerçevesinde soruna yaklaşmamak gerekecektir. ²⁷
 - Suyun, belirli problemlerin çözümünde bir avantaj unsuru olarak ele alınmasını sağlayacak ve politik açıdan manevra hakimiyeti ve inisiyatifi ele geçirmede kullanılabilme özelliği korunmalı; suyun hakim manevra pozisyonunu korumak ve geliştirilmesine yönelik stratejiler üzerinde düşünülmeli. ²⁸ İlk bakışta, yukarıdaki ve bu hipotezler arasında bir ikilem vardır gibi görünür. Ancak her ikisi arasındaki belirgin fark her iki yönelişi de aynı anda rasyonel birer tutum haline sokar. Yukarıdaki hipotez, savunmaya yönelik olarak açıkça hazırlanacak ve deklare edilecek politikalar çerçevesinde ileri sürülecek manevralar ile il-

gildir. Hukuki zemini geliştirme ve uygun psikolojik ortamın hazırlanmasını amaç edinir. Burada, ileriye dönük beklentiler (ileride görülmek istenen, tercih edilen durumlarla) ilgili normatif tip planlamalar da devreye girer. Suyun belirli problemlerin çözümünde bir avantaj unsuru olarak kullanılmasıyla ilgili ikinci hipotezde ise amaç, o veya bu şekilde gelişebilecek anlaşmazlıklar ve krizler ortamında suyu bir zorlayıcı güç unsuru olarak ele almanın yollarını aramaktır.

Burada uzun dönemli politikalar yerine, krizler ve beklenmedik durumlarla ilgili planlar (contingency planning) ve stratejiler sözkonusudur. Yine yukarki durumun aksine burada, nisbeten gizli ve faydacı yaklaşımları içeren çalışmalar üzerinde durulacaktır. Normatif tip planlamaların yerini linear planlamalar ve kriz çözümü stratejileri alacaktır. Demek ki su faktörü, farklı hedeflere göre farklı yaklaşımların konusu olacaktır. Bu yaklaşımların her ikisi de önemlidir ve aynı anda (biri açık diğeri kapalı da olsa) birlikte geliştirilmeleri gerekir. Her iki yaklaşım da ayrı ayrı yollardan da olsa suyun politik bir güç vasıtası olma özelliğini devam ettirmeye çalışacaklardır. Suyla ilgili olarak bu ikinci hipotezin gerektirdiği hususları yerine getirmek Türkiye için, kendi hesabına (kendine uygun zaman ve şekilde) suyu başka konularla birleştirme olanağını sağlar. Bu karşı taraf hesabına istenmeyen durumların kendi hesabımıza (değişik şekilde de olsa) yaratılması meselesidir. Aslında strateji sanatı, zıt ve farklı durumları, gerçekleri ve kuralları ulusal çıkarlar doğrultusunda bağdaştırabilmede gösterilen incelik ve etkinliğin ifadesidir.

Bu hususların hepsi de Türkiye'nin dış hatlar (Avrupa-ABD ve Rusya özellikle) üzerinde devamlı bir şekilde oynama ve bu alanlarda politik varlığı dikte ettirecek psikolojik etkilerin yaratılmasını gerekli kılar. Bölgede (iç hatlarda) tüm stratejilerin belirli bir hareket

serbestisinin olduğu ortamlarda uygulanabileceğinin bilinmesi gerekir. Zaten bir dolaylı tutum uygulamasında tüm manevralarda (politik, askeri, ekonomik vs.) etkinlik büyük ölçüde önceden dış çevrede yaratılacak uygun politik ortamlara bağlıdır. 29

Bu da Türkiye'nin, diğer tüm nedenlerin (amaçların) yanı sıra, Orta Doğu ile ilgili su sorunu gibi problemlerin hallinde de, Batı dünyası ve uluslararası politika sahnesinin diğer (Rusya gibi) etkin üyeleri ile olan politik ilişkilerinin önemli rolü olacağını gösterir. Bu alanda başarı Orta Doğu bakımından su da dahil olmak üzere belirli sorunlardan kaynaklanacak durumlarda Türkiye'nin çevreden soyutlanmasını önlemede önemli rol oynayacaktır.

- Uluslararası politika sahnesinde son 5 yıl içinde yer alan değişiklikler ve gelişmelerin nitelik ve diğer bölgelerdeki sonuçları ne olursa olsun Türkiye'nin özel konum ve karşı karşıya bulunduğu fiili ve potansiyel tehditler nedeniyle ulusal çıkarların gerektirdiği boyutlarda bir askeri gücü oluşturmaya devam etmesi gerekecektir. Burada bir ölçüde re-organizasyon ve modernizasyon süreci içinde bulunan askeri yapının, nicelik ve nitelik bakımlarından durumlara göre rasyonel bir şekilde değerlendirilmesi gerekir. Burada mesele salt anlamda kantitatif yöntemlerle yürütülecek hesaplama konusu değildir. Çevrede sık sık görülen ve modern silahlar, hareketlilik, esneklik gibi kavramlar etrafında ileri standartlarla kıyaslama suretiyle yapılan değerlendirmelerle mutlak sonuçlar arama işin kolayına kaçışın ifadesi olup daha çıkıştan, hareket noktaları bakımından hatalıdır. Yeni yapılanmada strateji ilminin mantık ve kurallarının dikte ettirdiği üzere, nisbi yapıların belirli normlara göre kıyaslanması hareket noktası olmalıdır. 30

Çünkü etkili bir ulusal güvenlik politikası askeri açıdan güvenlik hedeflerine, askeri sektöre en pahalıyı

vermek pahasına en modern yapıya sahip olarak değil, maliyet-fayda açısından en etkili (cost-effective) olan yapıyı belirlemek suretiyle ulaşmayı esas alır.

Askeri yapının oluşturulmasında bir diğer önemli husus da bu yapının genelde bir dolaylı tutum devlet politikasına hizmet edecek biçimde şekillendirilmesi gereğinin anlaşılmasıdır. Ne bir "direkt tehdit" ve buna bağlı olarak "şiddetli çatışmalarla askeri zaferle sonucu öngörme" ve ne de bir "uzatmalı çatışma" kalıbı; sadece dolaylı baskı ve dolaylı tutum. Bu politik yapıların askeri alana gereği şekilde aksettirilmesi gerekir. Doğal olarak bunun askeri yapılanma üzerinde de sonuçları olacaktır.

Uluslararası sistemin yapısal bir değişme süreci içinde bulunduğu günümüz koşulları altında belirli bölgelerde krizlerin kontrolü eskisine nisbeten daha zorlaşmıştır. Bu gibi bölgelerde imkan ve yetenekler, özellikle silah faktörü açısından, belirli düzeylerin üstüne çıkmış bulunmaktadır. Orta Doğu bu gibi ülkelerin başında gelmektedir. İstikrarsız yapıları da göz önüne alınacak olursa, bu bölge ülkelerini belirli problemler karşısındaki reaksiyonları ve konuları tırmandırma ihtimalleri eskisine nisbeten fazla olacaktır. Bu nedenle bu gibi ülkelerin, hiç olmazsa bu geçiş döneminde, devamlı olarak sergiledikleri problem-eğilimli tutumlarının frenlenmesinde ve krizlere dönüşmesinin engellenmesinde ve su sorununun gelecek 10 yıl içerisinde Türkiye'nin bölgede inisiyatif ve hareket serbestisini arttıracak yönde sevk ve idaresinde, yukarıdaki hususları da göz önüne alacak şekilde etkili bir dolaylı baskı ve dolaylı tutum genel politika ve stratejileri uygulamalarının kesin rolleri olacaktır.

Sonuç:

Tüm bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, su sorununu salt anlamda bir takım teknik ve/veya hukuki problemler çerçevesinde ifade etmek mümkün olmayacaktır. Daha doğrusu,

hangi açıdan olursa olsun, sadece gelişmelerin incelenmesi suretiyle olayların değerlendirilmesi sorunun gerçek nedenlerini açıklamada yeterli olmayacaktır. Nedenler üzerinde anlaşmaya varılamadığı sürece de, ne su ile birleşebilme özelliğine sahip ek sorunlar ve bunlarla ilgili muhtemel gelişmeler üzerinde ve ne de topyekün bir çerçevede su sorununun geleceği üzerinde gerekli görüşleri sağlayamayız.

Su sorununun potansiyel kaynağını, bizzat bu faktörün kendisinin içine oturduğu coğrafi çevrede, bu çevrede yer alan sosyo-politik yapıların karakterinde arayarak yola çıkmakta fayda vardır. Buradan yola çıkış bizi bu bölgede stratejik durumu oluşturan boyutların incelenmesine götürür. Burada söz-konusu boyutlar, her çeşit faktöre (madde, kaynak, çeşitli iç-dış tutumlar, olaylar vs.) karşı bölgede oluşacak etki ve tepkilerin gerçek hareket noktalarını görmemize yardımcı olacaklardır. Bu hareket noktaları bize, bizzat bölgenin karakteri ile coğrafi alanı birleştiren bir perspektif sağlayacaktır. Bu durumda mekan faktörü salt anlamda bir fiziki unsur olmaktan öteye, fiziki alan ve sosyo-politik unsurları bünyesinde toplayan karmaşık bir etken olarak ortaya çıkacaktır.

Suyu böyle bir mekanda, bugüne kadar çekişme konusu olan (petrol ve coğrafi konum gibi) diğer kaynak veya faktörlerden farklı bir konumda görmemizi gerekli kılan, onun bizzat bir stratejik merkez etrafındaki farklı pozisyonudur. Diğer bir ifade ile, bölgede içten dışa talepler ve belirli problemlerin kaynağı olacak suyun yol açacağı stratejik etkileşimlerde bazı özellikler göze çarpacaktır. Bu özellikler bir petrol kaynağına (veya Orta Doğu'nun coğrafi konumuna ilgiye) referansla edindiğimiz deneyimlerden kolay kolay dersler çıkarmamıza ve bu deneyimleri su sorunu doğrultusunda kullanma olanağını bize pek vermeyecektir. Çünkü suyun neden olacağı muhtemel anlaşmazlık ve krizler, bugüne kadar edindiğimiz klasik deneyimlerden birçok bakımlardan farklı bir çerçeveye oturacaktır. Zaten su ile ilgili olayların bugüne kadarki kronolojik seyri bize, bölgede bugüne kadar yaşanmış ve yaşanmakta olan sorunlardan farklı bir problemle karşı karşıya olduğumuzu gös-

tertmektedir. Bu konuda gelişmelerin en dikkati çeken bir yönü de, bu sefer Türkiye'nin direkt olarak bölgesel bir soruna taraf olmasıdır.

Bu bakımdan Türkiye'nin bugüne kadar çeşitli bölgesel sorunlar karşısında takındığı tutumları aynen sürdürmesi de kolay olmayacaktır. İşte bu nedenledir ki Türkiye için önümüzdeki yıllarda üzerinde dikkatle durması gereken bazı hususlar olacaktır. Türkiye'nin gelecek yıllarda su problemini bir sorun olmaktan çıkarıp, kendi lehine kullanabilecek bir politik manevra haline getirebilmesi büyük ölçüde, konuyu kendi kendine özgü farklı çerçevesinde görebilme ve bu çerçevede gerekli olacak hususların değerlendirilebilmesinde göstereceği başarıya bağlı olacaktır.

NOTLAR

1. Stratejik durumun karakteri, belirli bir anda direkt tehdit, dolaylı baskı, dolaylı tutum, şiddetli çatışma, uzatmalı çatışma vs. veya bunların kombinasyonları gibi genel etkileşim kalıplarından hangisinin geçerli ve etkin olduğu meselesi ile ilgili bir husustur. Bu açıdan teşhisin doğru yapılması gerekir.
2. Dolaylı tutum stratejik kalıbının genel karakteri ve temel uygulama esaslarının incelenmesi konumuz dışında kalmaktadır. Ancak özetle ifade etmek gerekirse, bu şekil bir kalıpta barış ve savaş ortamlarının birlikte ele alınıp genel bir çerçeve içinde yorumlanması gerekir. Burada, mücadele aşamasında (çatışmaların şiddet ve düzeyi ne olursa olsun) dış çevre baskısının, yakın ve uzak güç merkezlerinden gelen etkilerin nisbi ağırlığı, örneğin bir "direkt tehdit kalıbrı uygulamasına nisbeten çok fazladır. Mücadelede politik faktörlerin nisbi ağırlığı çok fazladır. Manevralar da politik açıdan hareket serbestisi kazanmaya öncelik verecek şekilde seçilir. Bu durum çatışma süreçlerinin sevk ve idaresinde de teknik bakımdan farklılıkları, dolaylı yaklaşımları ortaya çıkarır. Topyekün çatışmalarda bile bu görünüm göze çarpar. Örneğin, bir "şiddetli çatışmalarla askeri zafer ile sonuca gitmeyi" öngören stratejik kalıba uygun şekilde bir mücadele süreci hemen hemen görülmez. Bölgede tek istisnai durum o da belirli açılardan 1967 Arap-İsrail çatışma sürecinde ortaya çıkmıştır.
3. Aslında bunlardan ilki (bölgesel zaaf faktörü) bir bakıma diğer faktörlerin gelişiminde sistemsiz zemini oluşturmuştur. Belirli dönemlerdeki sentezler (stratejik durumlar) ise bu faktörlerin zaman içinde etkileşimlerinin ifadeleri olarak görülebilirler.

4. Çevrelerini Batı baskılarına karşı korumak üzere, örneğin Osmanlı sultanları ve otonom yerel liderleri (Mehmet Ali Paşa gibi) öncelikle askeri güçlerini artıracak faktörleri Batı'dan almaya çalışmışlardır. Batı'nın askeri teknolojisi ve idare yöntemlerini almaya başlamışlar ve devletin temelini oluşturan ve büyük çoğunluğun bağlandığı İslami gelenekler ve yapıyı bozmadan hukuki ve ekonomik reformlara el atmışlardır. Gerek çıkarları ve gerekse uğraştıkları işleri (meslekleri) yeni bir dünya görüşünün işlenmesi ve gelişmesine yol açacak bir yerli orta tabaka oluşumu doğal olarak zayıf kaldığından idare edenlerle edilenler arasında bir meşruiyet boşluğu doğmuştur. Modernizasyonu yönlendirmeye çalışan hukukçular, askerler, bürokratlar ve diğer entellektüel gruplar böyle bir sınıfın geniş bir taban üzerinde oluşmasını sağlayamamışlardır. Bunlar da pozisyon itibariyle yukarıda kalmışlardır ve bu şekilleriyle adeta devletin uzantısı olmuşlardır. Zaman zaman silahlı kuvvetler vasıtasıyla bizzat devlet mekanizmasını ele geçirmişlerdir. Dışa yapılan borçlanmalar idare edenler ile edilenler arasında boşluğu daha da arttırmıştır.

Cumhuriyet dönemi ile birlikte Türkiye bu yapıdan süratle uzaklaşmış ancak bölge devletleri -ki büyük çoğunluğu yeni ortaya çıkmıştır- bu gelişime aynı şekilde ayak uyduramamışlardır. Yukarıdaki yapının bir sonucu olarak bölgede ütöpik islam düşüncesine dayanan radikal hareketler zaman zaman ortaya çıkmıştır. Günümüzde İran bu açıdan gelişmelerin en yeni ve politik açıdan da en somut örneğini oluşturmaktadır. Bu konuda bkz; Andersen, Roy. **Politics and Change in the Middle East**. (Englewood Cliffs, N.J.; Prentice Hall, 1982)

5. Bölge Batı'dan geniş çöller ve çevresel dağlarla izole edilmiştir. Bu durum 19. Asır sonlarına kadarki teknoloji düzeyi için önemli bir ayırım faktörüdür. Ayrıca Osmanlılar, Persler, Mısır ve kısmen de Tunus dışında bölgedeki mevcut devletlerin hiçbiri bugün işgal ettikleri yerlerde önceleri politik varlık gösterememişlerdir.

Bunlar çoğunlukla Batı'nın emperyalist güçleri tarafından ortaya çıkarılmışlardır. Bu nedenle bunların çoğunun politik bağımsızlığı sırasında, bu devletlerin meşru olup olmadıkları (bunlarla ilgili otorite ve iktidar kavramları) kendi sınırları içindeki bütünlüğü sağlanamamış gruplarca ve politik birlik peşinde koşan Arap milliyetçileri tarafından devamlı olarak tartışılmaya açık kalmıştır. Bu devletlerin meşruiyeti konusunda ortak bir rıza (genişçe bir tabana yayılmaya başlayan ortak görüşler) ancak zamanla ve yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştır.

6. Kırk yıla yakın bir sürede Mısır, Suriye, Irak, Ürdün, Suudi Arabistan ve Libya birbirlerine karşı doğrudan (savaş) ve dolaylı (ayaklanma çıkartmak vs.) olarak 50'nin üzerinde olaya karışmışlardır. Buna Körfez emirlikleri arasındaki etkileşimler katıldığında sayı çok

daha fazla büyümektedir. Bkz: Nadav Safran, "Dimensions of the Middle East Problem", *Foreign Policy in World Politics*, Roy C. Macridis, ed. (Prentice hall, Inc., N.J.; 1984).pp. 340-374.

7. Gözlemlere dayanarak Pan-Arabizm, "Arap halkları arasında sıkı bağıllığı tanıma ve bu bağıllığa anlamlı bir politik görünüm kazandırma hareketi" olarak tanımlanabilir. İlk görünümde Pan-Arabizm problemi iki boyutludur: a) İlk olarak Arap hükümetleri ve politik bakımdan ilgili gruplar, beraberlik kavramının önemi ve bu kavramın içinde ifade edileceği politik görünüm konusunda kesin ayrılıklara düşmüşlerdir. Bu halen devam etmektedir. b) İkinci olarak, bu görüşlerden herhangi biri kabul edilse bile yine de politikalar, taktikler ve hareketin liderliği konusunda kesin ayrılıklar ve çatışmalar ortaya çıkmıştır.

Aslında, daha geniş bir perspektifle ele alırsak, Pan-Arabizm problemi, ona yön veren gerçek güdüler ile ona engel olmak isteyen kuvvetler arasındaki dengelerden kaynaklanmaktadır. Bu dengeler, işbirliğinin ötesinde özelemler yaratacak kadar kuvvetli olmuş, ancak tüm devletleri Arap birliği adına birbirlerinin işlerine (herhangi birinin böyle bir işbirliği empoze etme iktidarı olmaksızın) karışacak şekilde bir birliğe itecek kadar da kuvvetli olmamıştır.)

8. Birliğe götüren ve birlikten uzaklaştırmaya faktörler konusunda bak: Nadav Safran, "Dimensions of the Middle East Problem", pp. 346-47
9. Filistin-İsrail konusu ile ilgili uğraşmalar, 1948 Savaşı'nın ortasında Suriye ve Mısır'daki liberal anayasal rejimlerin devrilmesinde, ve 1951'de Kral Abdullah'tan 1981'de Enver Sedat'ın öldürülmesine kadar birçok siyasi liderlere düzenlenen suikastlerde nedensel zemini oluşturmuştur. Yine aynı konu, Ürdün'ün politik varlığını tehdit eden ayaklanmaya, ve Lübnan'da 1976'dan beri siyasi işlevleri felce uğratan iç savaşa yol açmıştır. İsrail'de ise, dış tehditler aralarında ayrılıklar olan nüfus ve çok sayıdaki partiler arasında bir birlik hissinin doğmasına yol açmıştır. Ancak 1967 Savaşından sonra önlerine açılan artan sayıda seçenekler yeniden polarizasyona yol açmaya başlamış ve bu durum 1977'de Likud'un iktidara gelmesiyle tehlikeli boyutlara ulaşmıştır. Sonuçta 1982 Lübnan Savaşı büyük huzursuzluğa yol açmıştır. İsrail gibi bir ülkede harp konusunda ortak rızanın sağlanamaması gibi bir durum gelişmesi gelecek için tehlikeli sonuçlar doğurabilir.
10. John Edwin Mroz, *Beyond Security: Private Perceptions Among Arabs and Israelis* (New York, Pergamon Press; 1980),pp. 44-105
11. Robert O. Freedman, *World Politics and the Arab-Israeli Conflict* (New York; Pergamon Press, 1980)
12. Peter Mangold, *Superpower Intervention in the Middle East* (London: Croom Helm, 1978).

Milton Leitenberg and Gabriel Sheffer, eds., **Great Power Intervention in the Middle East** (New York: Pergaman Press, 1979).

13. McClaurin E. Azar, "A System For Forecarsting Statigic Crises: Findings and Speculations About Conflict in the Middle East, " **International Interactions**, Vol. 3, No:3, 1977, (pp. 193-222)
14. Burada, örneğin Prof. Claude Ake ve Prof. Philip E. Jacob'un görüşlerinin bu bölge açısından ayrıca değerlendirilmeleri gerekir, ve böyle bir değerlendirmede bölgede belirli açılardan da olsa entegrasyonun sağlanması nın zor bir iş olduğunu gösterir. Bkz; James E. Dougherty and Robert L. Pfaltzgraft, **Contending Theories of International Relations** (New York: Lippincott Company, 1970). pp. 279-284 and 305-312.
15. Burada istikrar düzeyi, bu güçlerin dış etkiler karşısındaki reaksiyon çeşitliliği potansiyeli ile ölçülmektedir. Buna göre, dışarıdan belirli bir baskı ile karşılaştığı (hatta darbeleri aldığı) halde, aldığına nispetle daha düşük düzeyde mukabele ile devam edebilme ve dış baskılara rağmen bütünlüğünü kendince kabul edilebilir limitler dahilinde koruyabilme seçeneğine sahip ülkeler, aynı zamanda, nisbeten daha istikrarlı sisteme sahip ülkeler olarak kabul edilmektedir.
16. Dolaylı baskı ve dolaylı tutum stratejik kalıplarının açıkça görülebilmesi için Andrei Beaufre'nin görüşlerinin yorumlanması başlangıç olarak yeterli olabilir. Bak; Andrei Beaufre, "A General Survey of Strategy", in **National Security and American Society: Theory Process and Policy**, ed. by. F.N. Trager and P.S. Kronenberg (Manhattan; University Press of Kansas, 1974), pp. 299-314.
17. Çok kurak bir mevsim yaşandığı ve su seviyesinin ancak 50 metre küp transfer edebilecek düzeye düştüğü dönemlerde bile Keban ve Karakaya rezervuarlarından su alarak bırakılan su miktarının 400 metre küpün üzerinde kalmasına çalışılmıştır.
18. Mesele bir kere politik alana intikal ettikten sonra hukuki tartışmalar bile politik zemine uygun hale getirilmeye çalışılıyor. Örneğin, "egemenlik doktrini" gibi kavramlara referanslar çoğalıyor. Harmon doktrini ele alınıyor. Harmon eski bir ABD Adalet Bakanı. 1895 yılında Meksika ile ABD arasında Rio Grande nehri ile ilgili olarak ortaya çıkan ihtilafta, Amerika'nın bu nehrin kendi ülkesinde kalan kısmı üzerinde suyu istediği gibi kullanabileceğini, aşağıya su bırakıp bırakmamakta serbest olduğunu iddia eden ve "egemenlik doktrini"ne zemin hazırlayan kişi oluyor Harmon. Bugün ise bölgede su sorunu ile birlikte bazı çevrelerde yine bu ve benzeri görüşler ortaya çıkıyor. Bu bir bakıma hukukun, uluslararası politikada realist düşünceye uygun bir ortamda politik süreçle bağdaştırılması gayretinin ifadesidir.

19. Tahminen 2000'li yılların başında Ürdün'de yeraltı su kaynaklarını tükeneceği, Suriye'nin yıllık su açığının 1 milyar metreküpe ulaşacağı belirtiliyor. Gazze Şeridi'nde ise temiz suyun üç yıl içinde tükeneceği söyleniyor. Mısır Nil Nehri ile ilgili ülkeleri, UNDUGU isimli ortak kuruluş kanalıyla kontrol ediyor. Ancak Nil sahillerinde her yıl bir milyon kişi daha mevcut nüfusa ekleniyor. Türkiye ise 1987 anlaşmasıyla saniyede 500 metreküp suyu verme taahhüdüne girmiş bulunuyor. 1980 yılından bu yana da 14 toplantı yapılmış ancak kısır döngü devam ediyor. Bak: "Orta Doğu'da Su Savaşı", Milliyet Gazetesi, 20 Ocak 1993, s.11 ve "Fırat'ın Suyunu Kesmedik", Milliyet Gazetesi 14 Ocak 1990, s.5
20. "Birleşmiş Milletler raporuna göre İsrail'in su tüketiminin yüzde 67'si işgal altındaki topraklardan geliyor. Bu da İsrail'in bu toprakları sadece güvenlik için değil, su için de kaptırmamak istediğini gösteriyor. Batı Şeria'yı işgal etmesinden sonra İsrail suyu askeri kontrole tabi stratejik kaynak ilan etmiş, Filistinlilerin suyu açmasını yasaklamıştı." Orta Doğu'da Su Savaşı", s.11
21. Bu gibi sistemlerde dar olan reaksiyon eşikleri krizlerin süratli gelişimine yol açar. Tırmanma alan ve şiddet bakımlarından süratli bir seyir izleyebilir. Orta Doğu'da Arap-İsrail çatışmaları da dahil olmak üzere 1960'lı yıllardan en son Körfez krizine giden yolda Irak'ın tutumuyla sergilendiği üzere bunun birçok örnekleri görülmektedir. Gariptir ki (aslında stratejik tutumları mantıklı ve bilinçli kavrayabilenler için gayet normaldir ki) bu süratli gelişmeleri kontrol altında tutmaya çalışanlar ve bunda başarı gösterenler genellikle dış güçler olmuştur.
- (22-23) Bileşik tırmanmada taraflar belirli bir yerde ve konuda gelişmekte olan bir konuda avantaj sağlayabilmek amacıyla, hareket serbestilerinin nisbeten fazla olduğu başka yerlerde ve/veya konularda baskılar (politik-ekonomik-askeri) ileri sürmeye çalışırlar. Ancak bu çok dikkatle yönlendirilmesi gereken bir konudur. Genelde, bu ek baskılar ana çekişme konusunu gölgede bırakacak, tali bir konu haline getirecek, başka durumlara yol açmayacak şekilde dikkatle yönlendirilmelidir. Doğu-Batı krizlerinde ve süper güç ilişkilerinde bu hususa riayet edilebilmiştir. Ancak Orta Doğu ülkeleri arasında aynı yönelişleri beklemek yanlıştır. Tırmanmanın gelişme şekilleri ve "bileşik tırmanma" konusunda bak: Herman Kahn, *On Escalation: Metaphors and Scenarios* (New York: Praeger, 1965)
24. Bu kalıpların her ikisinde de uygulayıcılar için uluslararası sahnede gelişmiş bir politik inisiyatif ve Clausewitz'in ilkelerinden türetilmiş savaş modelini sürdürebilme imkan ve yeteneği gerekir. Bu iki kalıbı birbirlerini tamamlar bir şekilde kullanabilecek bu ülkelerin aralarındaki çatışmalara (öncesi, esnası ve sonrasında) dışarıdan politik

müdahale ihtimali sınırlıdır, askeri müdahale imkanı ise hemen hemen olanaksızdır. Bu tip kalıpta çatışmalarda dış politik etkilerin yüzdesi çok düşüktür; sonuca gitmede ana etken çatışan tarafların birbirlerine karşı askeri ağırlıklı manevralarıdır. ABD- SSCB nükleer caydırıcılık ve NATO-WTO caydırıcılık stratejilerinin sürdürülmüş oldukları kalıplar bunlardır.

25. Bu tutum, dolaylı tutumun önde gelen temsilcilerinden İngiltere'nin dış politikada dikkat ettiği geleneksel hususlardan birisidir; işine geldiği şekilde konulara başkalarını ortak ederek, kendi hesabına maliyeti düşürerek sonuca gitmede başarılı olmuşlardır.

26. Burada sözü geçen uzun dönem politikaları "normatif planlamaya" dayanan politikalarlardır. Bu tip planlar, ortada sorun yokken bile (veya olsa bile fiilen mevcut problem, kriz ile bağlı kalmaksızın) uzun dönemde görülmesi arzu edilen durumlar geliştirilmesi düşünülen değerler normlar üzerine eğilirler. Gelecekte oluşması arzu edilecek ter-cihler ile ilgilenirler.

Malcom Rowan, "A Conceptual Framework for Government Policy-Making", *Canadian Public Administration*, Spring, 1970 (pp. 277-296)

27. Burada "kriz yönetimi", ortaya çıktıkça problemlere eğilen, onları önceden (özellikle uzun dönemlerde) tahmine pek yer vermeyen ve böylece en yakın ve belirgin problem alanı dışında bunların uzun dönem etkileri ile birlikte ele almayan bir yaklaşımı ifade ediyor: Incremental yaklaşım, diğer bir ifade ile linear yaklaşım budur. Bu yaklaşımda geleceğin herhangi bir tahmini yapılsa bile, bu şu anda mevcut olan trendler (keşif tahminleri gibi) üzerinden yapılacaktır. Tercih edilen geleceklerin belirlenmesi gayreti sözkonusu olmayacaktır. Aradaki fark, birinci yaklaşım (ne kadar uzağa bakarsa baksın) mevcut zeminden hareket edecektir; diğeri ise gelecekte yaratılacak muhtemel durumdan bugüne doğru hareket edecektir.

28. "Manevra hakimiyeti ve inisiyatif" zıt iradeler arasında sürdürülen mücadele sürecinin ana aşamalarıdır; basamaklarıdır. "Hareket serbestisinin" ele geçirilmesi olarak ifade edilen nihai aşamaya gidişte bu aşamaların başarı ile tamamlanması, sırasıyla manevra hakimiyeti ve inisiyatifin ele geçirilmesi gerekir. Hareket serbestisi, rakip üzerine istenen psikolojik etkinin kesin bir şekilde empoze edilmesiyle kendini gösterir.

29. Tarih bu açıdan kurallara uyuluş ve uyulmayışın örnekleri ile doludur. 19. Yüzyılda Bismark bunun olumlu örneklerini verebilmişken çağımızda bile bu gibi örneklerden ders alınmadığını gösteren durumlar da vardır. 1980 Falkland Krizi sırasında Arjantin, 1974 Kıbrıs bunalımı sırasında Yunanistan ve 1990-91 Körfez bunalımı sırasında Irak, nüanslarla da olsa, bu gerçeğin idrak edilemeyişinin örneklerini

vermişlerdir.

30. Buna göre seyyaliyet, esneklik vs. gibi kavramlar A.B.C. gibi muhtemel rakiplerle belirli hareket normları çerçevesinde nisbi imkan ve yetenekler açısından değerlendirilecek ve bu gibi rakiplerin taarruz, sürpriz, çekilme, kısacası savunucu ve taarruzi tipte diğer manevraları gerçekleştirme imkan ve yetenekleri Türkiye'nin aynı açıdan sahip olduğu değerlerle kıyaslanacaktır. Bu gibi değerlendirmeler silahlı kuvvetler için çok daha cost-effective birim yapıları ortaya çıkarabilecektir. Bu nedenle bu konuda profesyonellerin (harekat sanatçılarının) ilgi alanına giren konularda çevrenin biraz daha dikkatli hareket etmesi gerekir. Savunucu ve taarruzi tip manevra nosyonları ile ilgili olarak bak: Andrei Beaufre, "A General Survey of Strategy", pp. 299-314.

GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ VE HUKUK AÇISINDAN TÜRK-ARAP İLİŞKİLERİ

Rauf VERSAN

1. Tarihi ve Siyasi Boyutlar

Bugün Ortadoğu diye anılmakta olan bölge, Mısır'dan Irak'a kadar uzanan ve üzerinde yüz yirmi milyon insanın ve altında dünya petrollerinin hemen yarısının bulunduğu bir alanı kaplamaktadır.

Yaklaşık dört yüz yıl Osmanlı egemenliği altında yaşayan ve Birinci Dünya Savaşı sonunda galip devletlerin amaç ve menfaatleri doğrultusunda ayrı devletler şeklinde sınırları çizilen bu Arap toplulukları iki dünya savaşları arasında İngilizlerin ve Fransızların himayeleri altında kaldıktan sonra İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminde bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır.

Birinci Dünya Savaşı başladığı zaman, İngilizlerin kışkırtmaları ve çeşitli maddi, manevi, askeri yardımlar ile Osmanlı Devleti'ne karşı başkaldırıp mücadeleye geçen Arap liderlerinin amacı, merkezi Şam olmak üzere tek bir büyük Arap devleti kurmaktır.

Ancak, bu bölgeyi sömürmek isteyen çeşitli Batı devletlerinin ve özellikle İngiliz ve Fransızların çelişen siyasetleri ve kişisel hükümdarlık sevdalarına kapılan Arap liderlerinin kişisel menfaatleri, zaten kavimlikten ayrılıp milliyet fikrine ulaşmamış olan bu toplumun yabancı devletlerin menfaatlerine uygun yapay birtakım sınırlar içerisinde ve yabancı devletler denetiminde ayrı devletler halinde bölünmelerine sebep olmuş ve Araplar kendilerini yönetmek imkanlarına ancak İkinci Dünya Savaşı sonunda erişebilmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nden ayrılan topraklarda Birinci Dünya

* Dr. Rauf VERSAN, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Devletler Umumi Hukuku Doçenti

Savaşı'ndan sonra yapay olarak İngiliz ve Fransızlar tarafından ve onların menfaatlerine uygun olarak yaratılan bu Arap devletleri arasında doğal bir denge de mevcut değildi. Mesela, bölgenin güneydoğusunda yer almış olan Suudi Arabistan'ın 12 milyon nüfusuna ve kişi başına 7.500 Dolara ulaşan gelirine ve geniş petrol kaynaklarına karşı batıda elli küsur milyon nüfusu, kişi başına düşen 1.100 Doları ile Nil deltasına sıkışmış olan Mısır yer almaktadır.

Muhafazakar ve İslami bir devlet olan Suudi Arabistan'ın güneyinde yer alan ve son zamanlarda birleşerek tek bir devlet haline gelen sosyalist Yemen ise doğal kaynak ve zenginliklerden yoksun, her bakımdan fakir bir toplum manzarası arz etmektedir.

Buna karşılık, petrol bölgesi olarak kabul edilen ve zengin kaynaklara sahip bulunan Körfez'de ise ülkeler küçük ve bağımsız şeyhliklere ayrılmış bulunmaktadır. Bunlardan, mesela Katar'da, kişi başına düşen milli gelir miktarı 16.500 Dolara ulaşmaktadır. Aynı durumda bulunan ve Osmanlı Devleti zamanında Basra vilayetine bağlı bir bucak merkezi olan Kuveyt'te de refah seviyesi aynen Katar'daki gibidir.

Kuzeyde bulunan Irak, Musul petrol kaynaklarına sahip olduğu halde onun batısında bulunan Suriye bu imkandan yoksun bulunmaktadır. Suriye'nin güneyinde yer alan Lübnan ve Ürdün de aynı durumdadırlar.

Ortadoğu'daki Arap devletleri arasındaki bu doğal, geopolitik ve ekonomik farklılıklar bu toplumlar arasında şiddetli uyumsuzluklara ve uyuşmazlıklara sebep olmaktadır.

Aynı ırktan gelen, aynı dine, dile ve kültüre sahip bulunan bu insanların aralarında birleşmek şöyle dursun, birlikte hareket edememeleri bile her hadisede görülmektedir.

Nitekim, 1945 yılında Arap Birliği ismi altında bir teşkilat kurmalarına rağmen hem İsrail'e ve hem de İran'a karşı yapmış oldukları savaşlarda birbirlerine yardım edeceklerine aksi yönlerde cephe almış oldukları görülmüştür.

Türkiye Cumhuriyeti Ortadoğu devletleri ile ve özellikle sınır komşuları olan Suriye ve Irak gibi devletlerle ilişkilerini

daima dostane esaslara dayandırmaya önem vermiştir. Bu ilişkilerin başka türlü olması için de zaten, Türkiye bakımından sebep yoktur. Buna karşılık güney komşularımızın Türkiye'ye karşı zaman zaman ortaya çıkan davranışları için aynı şeyi söylemek mümkün değildir.

(Temelde, Osmanlı devrinde birlikte yaşamış olmaktan doğan hissi duygulara dayandığı söylenebilen bu davranışların bir tezahürü de Ortadoğu'da pek az olan suyun yol açtığı meseleler yüzündendir.)

Bilindiği üzere, Doğu Anadolu'nun iki büyük akarsuyu olan Dicle ve Fırat nehirleri Türkiye topraklarından çıkmakta, ülkenin güneydoğu bölgesinde aktıktan sonra Suriye ve Irak'a geçmekte ve sonunda birleşerek Basra Körfezi'nde denize ulaşmaktadırlar.

(Ülkemizin toplam su kaynaklarının yüzde yirmi sekizini meydana getiren Dicle ve Fırat nehirlerini Türkiye yakın zamanlara kadar sulama ya da enerji yaratma amaçlarıyla kullanmamıştı. Buna karşılık Şuriye ve Irak uzun yıllardan beri bu iki nehri sulama amacıyla kullanmaktadırlar.)

Türkiye'nin Güneydoğu bölgesinin uzun yıllar ihmal edilmiş olmasından doğan geri kalmışlığı gidermek amacıyla uzun vadeli ve kapsamlı bir kalkınma planı hazırlayan Hükümet, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) adı altında, sulama ve enerji amaçlı olarak Dicle ve Fırat nehirleri ile kolları üzerinde 22 baraj, 19 hidro-elektrik santralinin inşasına başlamış bulunmaktadır. Proje tamamlandığında 1.8 milyon hektar arazi sulanacak ve yılda 23 milyar kilovatsaat elektrik üretilecektir. Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde yapımı öngörülen barajlar, hidro-elektrik santralleri ve sulama tesislerinin yanı sıra tarım, ulaştırma, konut, sanayi, eğitim, sağlık ve diğer sektörleri de içine alan uzun dönemli ve milletlerarası nitelikleriyle entegre bir çalışma özelliği bulunan bu projenin gelecekte ortaya önemli problemler çıkarması beklenebilir.

Fırat Nehri Türkiye'nin 1/10'dan daha geniş bir alanın sularını Basra Körfezi'ne taşımaktadır. Nehrin kaynağından Suriye sınırına kadar taşıdığı su miktarı 40 milyar metreküpden faz-

ladır. Bu miktar, Nil Nehri'nin Mısır'a getirdiği su miktarını aşmaktadır. Türkiye'nin yüzölçümü 778 milyon dekadır. Tarıma elverişli 280 milyon dekarın sulanabilir bölümü ise 85 milyon dekadır 2. Bunun da ancak 33 milyon dekarı sulanabilmektedir 3. Yıllık yağış ortalaması 508 milyar metreküptür. Nehirlerden 185 milyar metreküp su denizlere akmaktadır. Bu milli servetin 30 milyar metreküpünü Fırat, 22 milyar metreküpünü Dicle nehirleri taşımaktadır. Bu önemli potansiyelin tesbiti GAP'ın başlıca ilham kaynağı olmuştur.

Dicle ve Fırat nehirleri Türkiye'den çıkmaları, Türkiye topraklarını suladıktan sonra Suriye ve Irak topraklarına geçerek ve nihayet Irak'ta birleşerek Şat-ül-Arap ismi altında Basra Körfezi'ne dökülmeleri dolayısıyla bu üç ülkeyi ilgilendiren nehirlerdir.

Ortadoğu'da su ihtiyacının gittikçe artması bu nehirlerden yararlanan her üç devlet arasında bu konuda bazı görüş ayrılıklarına sebep olmaktadır.

Konu bazen o derece önem kazanmaktadır ki, 1975 yılında Suriye'nin Tabka Barajı'nı yapması, Irak'taki üç milyon çiftçiyi zarara soktuğu iddiası ile Irak'ı Suriye'ye karşı hasmane davranışlara sevketmiş ve hatta bu iki devleti savaş tehlikesi ile karşı karşıya getirmiştir.

Türkiye'nin de Güneydoğu'da GAP'ı yürürlüğe sokması, bu bölgede ~~baraj ve sulama tesislerinin~~ baraj ve sulama tesislerinin yapımının planlanması ve bunlardan bazılarının ikmal edilerek faaliyete geçirilmesi Suriye ve Irak'ta bazı endişelere ve itirazlara sebep olmaktadır.

(Fırat Nehri Suriye'nin başlıca su kaynağını teşkil etmektedir. İçme suyu, tarımsal sulama, sanayi ve kısmen elektrik ihtiyacı bu yolla karşılanmaktadır.)

(Suriye'nin yıllık nüfus artışının yüzde 3.7 olduğu da düşünülürse Fırat Nehri'nin bu ülke için önemi daha iyi anlaşılır.)

Irak'a gelince, bu ülke esas itibarıyla su ihtiyacını Dicle Nehri ile karşılamakta olup bu nehir suları sonradan Suriye'den Irak topraklarına giren Fırat Nehri ile takviye edilmektedir. Her iki nehir birleştikten sonra Şat-ül-Arap ismini alarak Basra Kör-

fezi'ne dökülmektedir.

Irak Devleti, Kuveyt Savaşı'ndan önce gerek Dicle ve gerekse Fırat üzerinde çeşitli sulama ve enerji üretme tesisleri yapma teşebbüslerine girişmiş bulunuyordu. Normal durumun avdetinden sonra Irak'ın bu teşebbüslerine devam edeceği şüphesizdir.

Gerek Suriye ve gerekse Irak, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Projesi'ni durduracak bir durumda değildirler. Türkiye'nin coğrafi ve askeri mevkiî böyle müdahalelere imkan verecek bir durumda olmadığı gibi, bu projeyi başarıya ulaştırmak için Türkiye dış mali kaynaklara ve teknik yardımlara da muhtaç değildir. Ayrıca, Türkiye bu konuda hem Suriye ve hem de Irak'la ikili müzakerelere daima önem vermiş ve meseleleri bu yolla çözebilmeyi tercih etmiştir.)

Suriye ve Irak bin dokuzyüz seksenli yılların başında GAP'a ilk defa itiraz ettikleri zaman Türkiye hem Körfez Devletlerine ve hem de bütün Ortadoğu'ya hizmet edecek ve faydalı olacak 'Barış Boru Hattı' teklifini ortaya atmıştı.

Bu teklife ve bu plana göre Çukurova'dan Akdeniz'e akmakta olan Seyhan ve Ceyhan nehirleri buradan uzanacak iki boru hattı ile güneye yöneltilecekti. Batıdan uzanacak olan boru hattı Suriye ve Ürdün'den geçtikten sonra Suudi Arabistan'ın Kızıl Deniz kıyılarına varacaktı. Doğudan uzanacak olan boru hattı ise Irak, Kuveyt yolunu izleyerek Suudi Arabistan'ın doğusuna ve Arap Emirliklerine ulaşacaktı. Yapılan fennî incelemeler ve mali hesaplar planın uygulanabilir bir nitelik taşıdığını ortaya koymuştu.

Ancak, planın ikmali sekiz-on yıllık bir zamana ihtiyaç gösterdiği gibi, mali yükünün sağlanması ve bunun ilgili devletler arasında paylaşılması için de plana katılan devletlerin boru hattının taşıyacağı sudan ne oranda ve hangi miktarda yararlanacaklarının tesbiti ve bunu hukukileştirecek bir anlaşmaya varmaları gerekiyordu. Yöre devletleri arasındaki siyasi rekabetler ve güvensizlikler böyle bir anlaşmanın ortaya çıkmasına maalesef imkan bırakmamıştır.

(Türkiye ile Suriye arasındaki ilişkiler uzun yıllardan beri

istenilen dostluk düzeyine ulaşmış değildir. Bunun başlıca sebepleri Türkiye Cumhuriyeti ve Türk halkı aleyhine çalışan bir takım güçlerin Suriye tarafından desteklenmesi ve yine Suriye'nin Hatay üzerindeki iddialarıdır.)

(Suriye Hükümeti PKK militanlarının Suriye'de üstlenmelerine izin vermeye devam etmiş ve Türkiye'nin müteaddit başvurularına rağmen bunları himaye ederek liderleri olan kişiyi siyasi mülteci olarak kabul edip kendisine bu statüyü tanımıştır.

Suriye ayrıca Fırat üzerinde yapılan barajları da kendisine karşı hasmane bir davranış olarak kabul etmiş ve bu barajlarda toplanan suların kendi ülkesinde lazım olan su miktarını azaltmakta olduğunu ısrarla ileri sürmüştür.

Suriye'nin bu hatalı davranışlarını düzeltmek ve iki ülke arasında dostane komşuluk ilişkilerini başlatmak amacıyla Türkiye İçişleri Bakanı 17 Nisan 1992 tarihinde Suriye'ye giderek bu devletin resmi şahsiyetleriyle görüşmeler yapmıştır. İki taraf arasında yapılan görüşmeler sonunda Suriye, topraklarında Türkiye aleyhine şiddet hareketlerine hazırlık yapılmasına müsaade etmemeyi ve bu hareketlere tevessül edeceklerin yerleşim ve talim kamplarını kapatmayı taahhüt eylemiştir.

Bu görüşmeleri takiben 3 Ağustos 1992 tarihinde Türkiye Dışişleri Bakanı Şam'a giderek Suriye Dışişleri Bakanı ve Suriye Devlet Başkanı ile görüşmelerde bulunmuş ve Suriye'nin taahhütlerine uymaya devam ettiği sürece Türkiye'nin de Fırat sularının eskisi gibi ve aynı miktarlarda Suriye topraklarına akmasına itina göstereceğini bildirmiştir.

Aynı yılın Eylül ayında da görüşmelere devam olunmuş, Fırat sularının Suriye'ye azaltılmadan ve eski ölçülerde akışının devam edeceği hususu bir daha vurgulanmış, Suriye'nin de kontrolü altındaki topraklarda PKK hareketlerine izin vermeyeceği hususu bir defa daha taahhüt edilmiştir.

Türkiye ile Irak arasındaki ilişkilere gelince, bu ilişkiler daha çok sınır güvenliğini tehdit eden olaylara ilişkin konulardır. Nitekim (Ekim 1984 tarihinde ~~Irak~~ bir anlaşma yaparak, sınırı ihlal ettikten sonra diğer tarafa kaçan eşkiyayı sınır ötesinde beş kilometreye kadar izleyebilme hakkını bir-

birlerine tanımışlardır.

Türk askerinin eşkiyayı izleyerek müteaddit defalar Irak topraklarına girmesi ve ayrıca Irak'ın Türkiye ile Suriye arasında yapılan ve Fırat Nehri'nin sularına ilişkin görüşmelere dahil edilmemesi Türk-Irak ilişkilerine olumsuz etki yapmıştır.

Körfez Savaşı sırasında dört yüz bin Iraklı Kürdün Saddam rejiminden kaçarak Türk topraklarına sığınmaları iki devlet arasındaki meseleleri daha da arttırmıştır. Ayrıca, yine savaş sırasında İncirlik hava üssünden kalkan ABD uçaklarının Irak hedeflerini vurmaları, savaş sonrasında da müttefik hava filolarının Irak'ın ateşkes anlaşmasına uyup uymadığını denetlemek amacıyla Doğu Anadolu'da üstlenmeleri Irak'la Türkiye arasındaki ilişkileri gerginleştirmiştir.

Körfez Savaşı'ndan önce, Türkiye ile Irak arasında gittikçe gelişmekte olan iktisadi ilişkiler vardı. Özellikle petrol bu konuda önemli yer tutmakta idi. Yapılan bir boru hattı ile Irak petrollerinin önemli bir kısmının Türkiye üzerinden Akdeniz'e aktarılması iki ülke için de iktisadi bakımdan kazançlı sonuçlar vermekte idi.

Irak'ın Akdeniz yolu ile ve kısa bir mesafeden dünya pazarlarına ulaşması yanında Türkiye de hem daha kolaylıkla petrol ihtiyacını karşılıyor ve hem de bu nakliyat dolayısıyla parasal kazançlar elde ediyordu. Türkiye bu yolla petrol ihtiyacının yüzde altmışını Irak'tan tedarik ediyordu.

Bu devrede iki ülke arasında ortak iktisadi girişimlere başlanmış, ticaret artmıştı. İran-Irak savaşı sonrası Türkiye Irak'tan iki milyar Dolar alacaklı duruma gelmişti. Ancak Körfez Savaşı sonunda Birleşmiş Milletler tarafından Irak'a konulan ambargo 4 petrol hattının kapanmasına sebep olduğu gibi Türkiye bakımından birçok iktisadi sıkıntılara da yol açtı.

2. Hukuki Boyutlar

(Konuyu hukuk açısından ele alacak olursak, uygulamada nehirler içinde aktıkları ülkenin bir parçası kabul olunurlar. Böylece eğer bir nehir, kaynağından ağzına, yani denize kavuştuğu noktaya kadar tek bir ülkenin toprakları ve sınırları

içinde akıyorsa, ülke devleti o nehir ve suları üzerinde münhasır bir egemenlik hakkına sahip bulunur. Bu tür nehirlerle milli nehirler ismi verilir ⁵.)

Bir de sınır nehirleri vardır. Bunlar farklı devletlerin sahip oldukları ülkeleri birbirlerinden ayıran sınırı teşkil eden nehirlerdir. Sınır nehirleri ülkelerini ayırdıkları devletlerin ülkelerinin bir parçası kabul olunurlar ⁶. Bu tür nehirlerde ayırım çizgisi ya nehrin tam ortasından ya da nehrin ulaşım imkanı verdiği durumlarda ulaşım yapılabilen bölümün ortasından geçer ⁷. Bu durumu da o devletler arasında yapılan andlaşmalar tesbit eder.)

Bazı nehirler ise ikiden fazla devletin ülkelerinden geçtikten sonra denize ulaşır. Çok uluslu nehirler denilen bu nehirler üzerindeki egemenlik hakkı ise suladıkları ülkelerde o devletlere ait bulunur ⁸.)

Bazı çok uluslu nehirler vardır ki bunlar üzerinde açık denizlerden başlamak üzere deniz ulaşımı yapmak imkanı mevcuttur. Bu nehirler, içinden geçtikleri ülkelerin bir parçası sayılmakla beraber milletlerarası nehirler ismini alırlar ⁹. Zira barış zamanında bu nehirlerde ulaşım serbestisi andlaşmalarla kabul olunmuştur. Keza, sularının ulaşım dışı alanlarda kullanımının andlaşmalarla esasa bağlandığı nehirler, içinden geçtikleri ülkelerin parçası sayılmakla beraber, milletlerarası nehirler özelliğini taşırlar ¹⁰.)

Milletlerarası hukuk önceleri sadece ulaşım elverişli nehirlerle ilişkin hukuki esaslarla ilgili kurallarla ilgilenmiş ise de zamanla nehir sularından başka bakımlardan, yani enerji üretimi, sulama, sınai amaçlar ve kirlenme gibi hususlar sebebiyle de ilgilenmek zorunluluğunu duymuştur. Ancak, bu alanlarda milletlerarası hukuk tarafından kabul edilmiş kesin kurallar mevcut olmayıp bu hususlar taraflar arasında aktedilen andlaşmalar ile düzenlenmektedir.

İçinde bulunduğumuz çağda iktisadi ve sınai ihtiyaçlar, nüfus hareketleri, çevre kirlenmesi gibi sebeplerle nehirlerden yararlanmak zorunluğu, birden çok devletin ülkesinden geçen nehirlerin tabi olacakları koşullar üzerinde milletlerarası hukuku

ilgilendirmeye başlamıştır. Böylece, devletler arasındaki su ilişkileri bir milletlerarası hukuk meselesi haline gelmiştir.

Ancak, bu konuda Birleşmiş Milletler Uzmanlar Komitesi'nin bir raporunda yer almış olduğu gibi, "birden çok devletin ülkesinden geçen nehirlerden yararlanma imkanına ilişkin milletlerarası hukuk kurallarının yokluğu" ¹¹ sebebiyle bu mesele yazarların görüş ve kanaatlerine bırakılmıştır.

Bu görüşleri üç genel esasta toplamak kabildir:

i. Ülkesinden nehir geçen devlet, o nehir üzerinde diğer devletlerin menfaatlerini düşünmeyerek, istediği gibi tasarruf etmekte sınırsız bir egemenlik hakkına sahiptir.

ii. Ülkelerinden nehir geçen devletler, kaynağa daha yakın olan önceki devletlerden suların doğal akışına aykırı olacak, akışı önleyecek veya etkileyecek hiçbir harekette ve teşebbüste bulunulmamasını istemek hakkına sahiptirler.

iii. Ülkelerinden nehir geçen devletler, diğer devletlere yapacağı olumsuz sonuçları dikkate almayarak o nehirden önceden kararlaştırılmış hallerde istedikleri şekilde yararlanmak hakkına sahiptirler ¹².

Konu ilk defa hukukçular tarafından Milletlerarası Hukuk Enstitüsü'nün 1911 yılında Madrid'de yaptığı toplantıda ele alınmış ve yayınlanan beyannamede milletlerarası su yolları ile ilgili birtakım tavsiyeler arasında birden fazla devletin ülkelerinden akan nehirlerin kullanılması ve faydalanılması usullerinde devletlerin diğer devletlere zarar verici davranışlardan kaçınmaları önerilmiştir ¹³.

Aynı Enstitü 1956 yılında milletlerarası su yollarından yararlanma şekillerini tesbit etmek amacıyla bir komisyon kurmuş ve bu komisyonun çalışmalarına dayanarak 1961 yılında Salzburg toplantısında bazı esasları tavsiye kararı şeklinde kabul etmiştir.

Bu kararların incelenmesinde görüleceği gibi devletlerin kendi ülkelerindeki nehirlerin sularından istedikleri şekilde yararlanacakları kabul edilmekte ancak bu suretle diğer devletlere zarar verilmemesi önerilmekte ve bu gibi durumlarda hakaniyet kurallarının göz önünde bulundurulması istenmektedir

Milletlerarası Hukuk Derneği de 1958 yılında New-York'da yaptığı 48. toplantısında konu ile ilgili olarak aldığı kararda birden fazla ülkeden geçen nehirlerde devletlerin kendi ülkelerinde yapacakları faaliyetlerle diğerlerine zarar vermemelerini ve bu hususta iyi niyet kurallarını gözönünde bulundurmalarını önermiş, iyi niyet kurallarının da her münferit olayda ortaya çıkacak şartlara göre tesbit edilebileceğini bildirmiştir 15.

Milletlerarası Hukuk Derneği'nin çeşitli toplantılarında birden fazla devletin ülkelerinden geçen nehirlerden faydalanma kuralları üzerinde yapılan çalışmalarda her devletin kendi ülkesinde akan nehirler üzerinde tam bir hakimiyete sahip bulunduğu ve bu nehirlerden iktisadi açıdan her bakımdan yararlanmak hakkına sahip olduğu, ancak bu hakkın kullanılmasının diğer ülkelerde önemli zararlara sebebiyet vermeden gerçekleştirilmesine dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Bu toplantılarda önemli zararların neler olabileceği hususunda milletlerarası hukukta yerleşmiş kurallar bulunmadığı, bu kuralların her olayda koşullar göz önünde bulundurulmak suretiyle tesbit edilebileceği belirtilmiştir 16.

Birden fazla devletlerin ülkelerinden geçen nehirlerin sularından hakkaniyete uygun faydalanabilmek için faydalanma şeklinin ilgili devletlere sağlayacağı bütün yarar ve zararları göz önünde bulundurmak gerekir. Mesela, bir hidrolik tesisin yapımında bir kısım devletlerin enerji, drenaj, ulaşım, balıkçılık gibi hususlardaki kazançlarıyla diğerlerinin su kaybı gibi konulardaki zararlarını dikkate almak gerekir.

Bir nehir üzerinde hidrolik tesis yapan bir devletin hakkaniyet esasına uyup uymadığının ve diğer devletlere zarar verip vermediğinin tesbiti, birçok durumda, diğer devletlerin projeyi önceden bilmelerine bağlıdır. Bu itibarla, ilgili devletler önceden projenin esası ve uygulanma şekilleri hakkında bilgi alışverişi hususunda bir anlaşmaya varırlar.

Devletlerin hakkaniyet kurallarına ve anlaşma esaslarına uyup uymadıklarına kimin karar vereceği hususu da bazen devletler arasında tartışma konusu olur. Nitekim Fransa ile İspanya

arasında ortaya çıkan Lanoux Gölü Tahkimi bu konuda yapılmıştı 17. Hakem Divanı, projeyi uygulayan devletin sadece önceden haber vermesinin onu sorumluluktan kurtaramayacağını, zira her egemen devletin zarar görüp görmediğine kendisinin karar vermeye hakkı bulunduğunu kabul etmişti.

Bu konuda önceden haber verme ve bilgi alışverişi esasının kabulü birçok andlaşmalarda yer almış bulunmaktadır. Nitekim bazı Güney Amerika devletleri arasında yapılmış olan Rio de la Plata Andlaşması bunun en önemli örneğidir 18. Ayrıca, Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı'nın almış olduğu 51. Tavsiye Kararı ile Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 3281 (XXIX) sayılı kararının 3. maddesi de bu hususu açıkça beyan etmektedirler.

Birden fazla ülke üzerinde akan nehirlerden ülke devletlerinin egemenlik hakkından doğan faydalanma hareketlerini kısıtlayan veya düzenleyen hükümler milletlerarası teamül hukukunda mevcut değildir 19. Böyle hükümler ancak bu devletler arasında yapılacak andlaşmalarda yer alabilir

Konuyu Türkiye bakımından inceleyecek olursak, Türkiye ile Suriye arasında nehirlerden yararlanma hususunda konmuş olan ilk hükme 20.10. 1921 tarihli Türkiye ile Fransa arasında imzalanan Ankara Anlaşması'nda rastlanmaktadır 20. Bu anlaşmanın 12. maddesine göre Kuveik suyu Halep ile kuzeyinde kalan Türk bölgesi arasında hakkaniyete uygun bir şekilde paylaşılmaktadır. Suriye ile imzalanan 17.7.1987 tarihli Ekonomik İşbirliği Protokolü'ne 21 göre ise Türkiye "Atatürk Barajı rezervuarının doldurulması sırasında ve Fırat sularının üç ülke arasında nihai tahsisine kadar... Türkiye-Suriye sınırından yıllık ortalama olarak 500 metreküp/ saniyeden fazla su bırakmayı taahhüt eder. Aylık akışın 500 metreküp/saniye altına düştüğü durumlarda farkın gelecek ay kapatılmasını kabul eder. " 22

Türkiye ile Irak arasındaki nehirlerin durumuna gelince, bu iki devlet 29.3.1946 tarihinde Dostluk ve İyi Komşuluk Andlaşması'na Ek, Dicle, Fırat ve Kolları Sularının Düzene Konması Protokolünü imzalamış olup 23 bu anlaşma bugün de geçerliliğini korumaktadır. Protokolün amacı, suların akışını

düzenlemek ve su taşkınlıklarını önlemektir. Buna göre Türkiye, "korunma araçlarına dair tasarımlarını" Irak'a bildirmeyi taahhüt etmektedir 24.

NOTLAR

1. Bkz. "Güneydoğu Anadolu Projesi", Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Cilt 10, s.4858.
2. N. Beschoner, **Water and Instability in the Middle East**, Adelphi Paper no.273, s.30.
3. **İbid.**
4. Güvenlik Konseyinin 6 Ağustos 1990 tarihli ve 661 sayılı kararı.
5. Bkz. Oppenheim's International Law, Vol. I, 9th ed. 1992 by Jennings and Watts, s.574; H. Pazarcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri**, II. kitap, 1990, s.256.
6. Oppenheim, *ibid.* s.574, 575.
7. **İbid.** Cf. Pazarcı, *op.cit.* s.248
8. Bkz. Oppenheim's International Law, s.575.
9. **İbid.**
10. **İbid.** dip not 5.
11. Bkz. Integrated River Basin Development (Report of the Panel of Experts Requested in ECOSOC Res. 599 (XXI), 3 May 1956.
12. Bkz. F.J. Berber, **Rivers in International Law**, 1959, s.13-40, 219-222.
13. Bkz. **Annuaire de l'Institut de Droit International**, 1911, s.365-367.
14. Bkz. **Annuaire de l'Institut de Droit International**, 1961, Vol. II, s.370-373 ve 381-384.
15. Bkz. **International Law Association, Report of the 48. Conference**, 1958, s.67,68, 99-101.
16. Bkz. **International Law Association, Report of the 52. Conference**, 1966, s.484-505.
17. **Affaire du Lac Lanoux, Reports of International Arbitral Awards**, Vol. 12, 1963, s.281.
18. Metin için bkz. **United Nations Treaty Series**, Vol. 875, s.3. Diğer örnekler için bkz. **Whitman's Digest International Law**, Vol. 3, s. 935-937.
19. Karşı görüş için bkz: Whitman, **İbid**, s.934.
20. Metin için bkz. **Düştur**, III Tertip, Cilt 2, s.152.
21. Metin için bkz. **R.G.** 10.12.1987, Sayı 19660.
22. md.6.
23. Metin için bkz. **R.G.** 12.9.1947, Sayı 6705.
24. md.5 Ayrıca, bkz. Pazarcı, *op. cit.* s.280, 281.

TÜRKİYE İÇİN BİR "SUPOLİTİK" OLABİLİR Mİ?

Cengiz ÇANDAR

Doğal kaynakların, -hele su gibi insanoğlunun yaşamsal gerekleri için olmazsa olmaz niteliğinde olan- politikanın aracı olamayacağına ilişkin yaygın ve kabul gören bir anlayış hüküm sürerdi. Ancak, bu "ölçü", "1973 Arap-İsrail Savaşı'nın ertesinde, Arapların petrolü bir "politik silah" olarak kullanması ve petrol ambargosu ilan etmesiyle aşınmaya uğradı.

Dolayısıyla, petrol gibi suyun da pekala bir "politik silah" olarak kullanılabileceği, ister istemez, bilinçaltılarında yer etti. Ancak, bu, tıpkı petrolü böylesine bir silah olarak kullanan Araplar nedeniyle oldu. Yani, Türkiye'nin eğer Suriye ve Irak gibi Arap komşuları olmasaydı, bu komşuları Arap siyaset denkleminin içinde ve pan-Arap temalara bağımlı olmasalar ve bu yüzden tüm Arap dünyasını, Arap olmayan periferi ülkelerine karşı seferber etme refleksine sahip bulunmasalardı; su, Türk siyasi bilincinde belki de hiçbir zaman bir "politik silah" olarak kullanılabilecek "koz" gibi algılanmayabilirdi.

Bununla birlikte, suyun, bir "politik silah" olarak pekala kullanılabileceği ve Türkiye'nin de bir "supolitik"inin olabileceği hükmü, sadece anakronik Arap tutumuyla sınırlandırılmaz. Bunda, Körfez Savaşı sonrası Ortadoğu'nun yeniden şekillendirilmesinin gündeme geldiği bir dönemde, Amerikalı Joyce Starr'ın 21.Yüzyıl'a ilişkin projeksiyonlarının ve suyun, 21. Yüzyıl'da bölge ülkeleri arasında silahlı ihtilafların kaynağı olabileceğine dair tezlerinin ve bundan dolayı bir "Ortadoğu Su Konferansı"nın toplanması için başlattığı girişimlerin, suyun bir "politik kavram" olarak bilince çıkmasında özel bir payı vardır.

Elbette, Türkiye'nin ihtiraslı GAP projesi ve bu arada Turgut Özal tarafından geliştirilmiş olan ve Seyhan ile Ceyhan

* Cengiz ÇANDAR, Gazeteci - Yazar (Sabah)

ırmaklarının buharlaşma yoluyla ve Akdeniz'e akarak kaybolan sularını, su nedreti içindeki Ortadoğu'ya bir meta olarak sevk-etmeyi öngören "Barış Suyu" projesi de, söz konusu tartışmalara paralel bir seyir izlemiş ve suyun "politik yansımaları"nı pekiştirmiştir. Joyce Starr, 1991 yılında Foreign Policy dergisinde "Water-Wars-Su Savaşları" başlığıyla yayınladığı ünlü yazısına, "Orta Doğu su krizi, hiçbir ülke ya da uluslararası kuruluşun kabul etmeye hazır olmadığı stratejik bir yetimdir" cümlesiyle girer... Körfez Savaşı'nın bitimiyle birlikte, su krizinin patlak vereceği tahmininde bulunur. Bütün tezleri bu tahminden hareket eder.

Global Water Summit Initiative (Dünya Su Zirvesi Girişimi) adlı bir kuruluşun başkanı olan Bayan Starr, tahminlerinde sadece bu konulardaki uzmanlığına değil, Amerikan istihbarat raporlarına dayanır. Buna göre, 1980'lerin ortalarında Amerikan istihbarat kaynakları, dünyada su kıtlığı nedeniyle savaşın patlak vereceği 10 nokta tespit etmiştir ve bunda çoğunluk Orta Doğu'dadır.

Ne var ki, Joyce Starr'ın projeksiyonları ve tahminleri, Körfez Savaşı'nın ardından, 1991 sonbaharında Madrid'de bir Ortadoğu Barış Konferansı'nın toplanacağını hesaba katmadan yapılmıştır. Dolayısıyla, bölgedeki gelişmelerin dramatik biçimde 13 Eylül 1993'te Washington'da imzalanan FKÖ-İsrail Anlaşması'na uzanacağı da kestirilmemiştir.

Nitekim, Kasım 1991 tarihinde İstanbul'da Starr'ın girişimiyle ve Turgut Özal'ın himayesinde toplanacak olan su konferansı da, Madrid Süreci nedeniyle ertelenmiştir. Zira, Ortadoğu Barış Konferansı ile başlayan görüşme ve çözüm mekanizmasının "üçüncü aşaması"nı, bölgedeki "çok taraflı sorunlar" oluşturmakta ve bunda "su sorunu" veya "muhtemel su krizi" özel bir yer işgal etmekteydi.

Ortadoğu su sorunu, sadece Fırat ve Dicle su kaynaklarına sahip olan Türkiye ile bu suların katettiği, komşuları Şuriye ve Irak arasında değil, aynı zamanda Ürdün ve İsrail, Ürdün ve Suriye, Suriye ile İsrail arasında ve Batı Şeria ve Gazze gibi,

çir

bir çözüm halinde Filistin Devleti'nin kurulacağı topraklar da, "su sorunu denklemi" nin içine giriyordu.

Böylelikle, su, kendiliğinden, Ortadoğu'da siyasi çözüme bağlanmış ve dolayısıyla da su ve siyaset irtibatı kuruluvermiştir.

Esasen, Türkiye açısından bu olgu, 1987 yılı Temmuz ayında, Turgut Özal'ın dönemin Türkiye Başbakanı ve aynı zamanda Suriye'yi ziyaret eden ilk Türk Başbakanı sıfatıyla Şam'da gerçekleştirdiği iki günlük temaslar sonucunda ortaya çıkmıştı. O ziyaretin sonunda, Türkiye ile Suriye arasında bir "Güvenlik" ve bir de "Su Protokolü" imzalanmıştır.

Gerçi, Özal, Şam yolunda, bu satırların yazarına siyasi konularla ekonomik konuların birbiriyle irtibatlandırılmayacağını, Türkiye ile Suriye arasında suya ilişkin pürüzlerin ekonomik pakette ele alınması gerektiğini, güvenliğe ait meselelerin ise siyasi pakette mütalaa edilmesi gerektiğini söylemiştir ama ziyaretin somut sonucu olarak "su" ve "güvenlik" protokollerinin imzalanması, iki meseleyi birbiriyle irtibatlı hale getirmiştir.

Kaldı ki, Turgut Özal, Cumhurbaşkanlığı döneminde, yine bu satırların yazarına birkaç kez, Suriye'nin PKK'ya Türkiye'nin güvenliğini taciz ve tedirgin edici ölçülerde melce sağlamanının, iki ülke arasındaki su sorunuyla ilgili olduğunu ve su sorunu kaldıkça, Suriye'nin elinden "PKK kartını nihai olarak alabilmenin pek gerçekçi olamayacağını" belirtmiştir....

Bu durumda, Türkiye'nin su kaynaklarına sahip olması nedeniyle taraf haline geldiği meseleler iki ana konuya bağlı oluyor:

1. Genel anlamda Ortadoğu'da barışçı çözüm süreci;
2. Kürt sorununun Ortadoğu'da ve daha geniş anlamda uluslararası politikada içine oturacağı çerçeve.

Bu ikincisi, Kürt sorununa, su nedeniyle Türkiye'ye karşı koz olarak kullanmayı hesaplayan bölge devletlerinin de el atmasına imkan tanıyor. Fakat, bizzatıhi, bu olgular, "suyun siya-

sileşmesi"dir ki, su siyasileştiği oranda, Türkiye'ye de elbette "supolitik" izleme şansını kendiliğinden sunmaktadır. Sorun, Türkiye'nin "supolitik"i olup olmadığı noktasında düğümleniyor.

Ortadoğu'daki Arap devletlerinin varoluş felesefeleri ve siyaset mantığından çok farklı bir yönetim anlayışına ve yönetici kadrolara sahip olan Türkiye, bu nedenle, uzun süre suyu bir "ekonomik ve ticari meta" olarak algılamış olduğu için, bir "supolitik" e sahip olmamıştır.

Bugün de, bir Türk "supolitik"inin varolduğu şüpheledir.

Türkiye'nin su konusundaki yaklaşımı nedir?

Türkiye, su sorununda taraf iki Arap komşusu Suriye ve Irak ile, Fırat ve Dicle'nin ne tür sular sayılması gerektiğinin tanımında, daha işin başında ayrılıyor.

Fırat ve Dicle suları, Suriye ve Irak'a göre uluslararası sulardır; bu nedenle, uluslararası sulara ilişkin uluslararası teamüller, Fırat ve Dicle için söz konusu olmalıdır. Türkiye ise bu konuda, söz konusu ve kaynağı kendisinde olan iki ırmağı, "Sınır aşan sular" olarak tanımlıyor.

Bu birbirine yüzseksen derecede zıt iki tanımlamadır ve birbirinden çok farklı siyasi sonuçlar verir. Çünkü, uluslararası hukuk açısından, "uluslararası sular" ile "sınır aşan sular" arasındaki ayrım ve bunlar üzerindeki hak ve yetkiler oldukça açık biçimde belirlenmiştir. "Uluslararası sular", yakaları iki veya daha fazla ülkenin egemenliği altındaki ülkelerdir ve bu tür sular, genellikle "PAYLAŞILIR"... Bu, ya "ortay hat" ile veya "Thlaweg hattı" ile belirlenir. Bunlara örnek, Türkiye ile Yunanistan arasında sınır çizen Meriç ve Türkiye ile Gürcistan (Eski Sovyetler Birliği) arasında aynı işlevi gören Arpaçay'dır.

"Sınır aşan sular" ise iki veya fazla ülkenin topraklarını kateden sulardır ki, Dicle ve Fırat, bunların en tipik örnekleridir. Bu alanın ünlü kuramcılarından Sauser Hall, "Sınır aşan sular üzerinde co-imperium (ortak egemenlik) uzun süre ayakta

tutulamaz. Suyun çıktığı ülkeler ile aktığı ülkeler arasında eşit egemenlik söz konusu olamaz." demektedir.

Ayrıca, uluslararası hukukta, nehir suları üzerine bir kodifikasyon da şu ana kadar yoktur. Bu nedenle, Türkiye, hukuk planında haklı bir zemin üzerinde duruyor.

Türkiye'nin, Suriye ve Irak'la ihtilafı, iki Arap komşusunun, Fırat ve Dicle'nin daha kaynağında "paylaşılması" felsefesine dayanıyor. İşte bu, "ortak egemenlik" anlamına geliyor. Türkiye ise bu noktada "sharing" yani "paylaşma" değil, "allô-cution" yani "tahsis" ilkesini öne çıkarıyor. Bunda da "equity" yani "hakkanîyet" ilkesine bağlı kalacağını vurguluyor.

Bu temel fark, bir anlamda, Suriye ve Irak'ın aslında "21. Yüzyıl'ın mücadelesini şimdiden yaptığına" işaret ediyor. Bu iki Arap ülkesi, Arap dünyasının 1973'teki petrolü bir politik silah olarak kullanma tecrübesinden hareketle, suyun da aynı şekilde kullanılabilceği kaygısından ötürü, şimdiden geleceğe ipotek koymayı hesaplıyor. Ve, bu yüzden, suyu kaynağında kontrol etmeyi sağlayacak bir anlaşmayla Türkiye'nin elini kolunu bağlamayı tasarlıyorlar.

Bu yaklaşım, aynı zamanda, Türkiye'ye bölgede bir "siyasi ağırlık" kazandırmamaya yönelik, dolayısıyla da "siyasi" bir davranıştır.

21.Yüzyıl'ın siyasi mücadelesine şimdiden girişen Arap tavrı, sadece Dicle ve Fırat ve Suriye ile Irak'la sınırlı da değildir.

Türkiye, su bolluğu nedeniyle Ortadoğu'da "denge unsuru" olma şansına sahiptir. Nitekim, Turgut Özal damgasını taşıyan "Barış Suyu Projesi" ve onun somut ifadesi olan, hem Körfez ülkelerine, hem de Yakın Doğu ülkelerine Ceyhan ve Seyhan ırmaklarının suyunu taşıyacak olan "Su Boru Hattı"na, esas olarak Suudi Arabistan ve Kuveyt tarafından karşı çıkmıştır.

Bu projenin fizibilitesi yapılmıştı. Biri güneye doğru, Suriye ve Ürdün ve ilerde Batı Şeria şehirlerine, diğeri Bahreyn, Katar, Kuveyt, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan'a su taşıyacak olan boru hatları 8-10 yılda inşa edile-

bilecek, 15 milyon insana içme suyu sağlayacak ve inşaa maliyeti 20 milyar dolara eşit olacaktı...

Joyce Starr'ın değerlendirmesine göre, "üst düzey Kuveyt ve Suudi Arabistan yetkilileri, Türklere, kendi su egemenlikleri üzerinde bir rol ve muhtemel denetim vermekten korktular."

Suyun, bu durumda, "karşılıklı bağımlılık" anlayışı uyarınca, bölge çapında bir "barış değeri" taşıyabilmesi için, Arap dünyasının "ulusal önyargılar"dan arınması ve hatta Arap ülkelerinin tüm siyaset felsefelerini değiştirmeleri icap ediyor.

Böyle bir amaç için Ortadoğu'da ilk kez uygun bir zemin, Ortadoğu Barış Süreci'nin FKÖ-İsrail Anlaşması ile açılan çıkışı sayesinde mümkün olabilecek gibi gözüküyor. Eğer bu süreç, ister istemez, dünya ekonomisinde ve pazar yapılarındaki büyük dönüşüm gereği bölgesel ekonomik birliklere yol açarsa, o zaman "karşılıklı bağımlılık" kavramı da, Ortadoğu devletlerini güden bir ilke haline gelebilir ve Arap ülkeleri, Türkiye'ye karşı irrasyonel su tezleri geliştirmek yerine, "karşılıklı bağımlılık" çerçevesi içinde su konusunda işbirliklerine yönelebirlirler.

Fütürist bir yaklaşımla ; 21. Yüzyıl'ın ilk çeyreğinde Filistin-Ürdün Konfederasyonu kadar, Filistin-İsrail veya Filistin-İsrail-Ürdün Konfederasyonu da söz konusudur. Suriye-Ürdün-Filistin veya Suriye-Ürdün-Filistin-İsrail veya Suriye-İrak, Irak-Ürdün-Filistin Konfederasyonu ihtimal dahilindedir. Bu konfigürasyonları alabildiğine uzatmak ve genişletip geliştirmek mümkündür. Ortadoğu Barış Süreci'nin 13 Eylül 1993'ten başlayarak aldığı viraj karşısında, Türkiye'nin "supolitik"inin esasları da, daha önce olamadığı ölçüler içinde belirginleşebiliyor.

Buna göre:

1. Türkiye, bugüne kadarki yaklaşımından yani Fırat ve Dicle'yi "sınır aşan sular " olarak tanımlayıp, "paylaşma" değil "tahsis" tutumundan kesinlikle feragat etmemelidir.

Bu sayede, bölgeye karşı elinde önemli bir "siyasi koz"u barındırmış olacaktır.

2. Türkiye'nin 1995'te Avrupa Topluluğu ile gümrük birliğine gitme hedefi akılda tutularak , bunun gerçekleşmesi ha-

linde bölgeye bir "AT partneri" olarak eğilme ve Türkiye'nin su kaynaklarının, "AT envanteri" içinde algılanması imkanı vardır.

Dolayısıyla, Türkiye, "supolitik"ini formüle ederken, bir "Avrupa-Ortadoğu İşbirliği" çerçevesi ve Ortadoğu'ya bir tür "Marshall Planı" üslubunda Avrupa'nın ekonomik çıkışında "su" silahını yapıcı bir amaçla kullanabilir hale gelir.

3. Fırat ve Dicle'ye paralel biçimde Ceyhan ve Seyhan sularının Ortadoğu'ya karşılıklı yararı öngören ticari amaçla sevk edilmesine dayanan "Barış Suyu Projesi" canlandırılmalıdır. Ceyhan ve Seyhan'a ilaveten Manavgat havzasında bulunan su kaynaklarının İsrail ve diğer bölge ülkelerine sevki de gözönüne alınmalıdır.

4. "Supolitik"in söz konusu olabilmesi için, su kaynakları üzerinde, Türkiye'nin egemenliğinin kesinlikle elden bırakılmaması gerekiyor. Bu, Suriye ve Irak'ın "kaynağında paylaşma" önerilerine kapıları kapatmaktan öteye, örneğin Fırat ve Dicle'nin "**Kürdistan**" topraklarında bulunduğunu savunan ve bu bölgede "**bağımsız Kürt devleti kurma**" hedefini güdecek Kürt faaliyetlerini güvenlik açısından bertaraf etmek gerekir.

Ancak, Kürt sorununun siyasi çözüme kavuşması halinde, Fırat ve Dicle'ye ilişkin parametreler de değişecek ve belki de, Türkiye ile Irak ve Suriye arasında Kürtlerin de belirli haklara sahip olacağı bir tür "ekonomik" veya "Siyasi Konfederasyon" 21. Yüzyıl'da söz konusu olabilecektir.

Böyle bir oluşum ilk TBMM'nin gizli oturum zabıtlarından anlaşıldığına, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün de öngördüğü bir ihtimaldi...

Bu tür bir "Konfederasyon"un gerçekleşmesi halinde Türkiye'nin "su kozu" ve "supolitik"inin olabilmesi için dahi, Fırat ve Dicle'nin kaynaklarının, Türkiye'den başka, apayrı bir devletin elinde olmaması gerekiyor. Bu noktada, "supolitik"in, Kürt sorununun çözümüyle irtibatına ulaşmış oluyoruz...

SONUÇ

Netice itibarıyla, Türkiye, mevcut verilere ve bölgesel ve uluslararası güçler dengesine göre aktif yani komşularını "caydırıcı" bir "supolitik" geliştiremez. Bu biçimde, uluslararası meşruiyete oturamadığı gibi, "caydırıcı" bir "supolitik", kendisine karşı hasmane davranma alışkanlığına sahip komşuları için, su gibi herkes için hayati ve aynı zamanda beşeri boyutlar taşıyan bir konuda, "meşru bir çatışma" nedeni doğurur.

O yüzden, Türkiye'nin "pasif" bir "supolitik"e sahip olması doğrudur. Meğer ki, AT ile gümrük birliğine gitmenin siyasi yan ürünleri ve etkileri hesaplanabilsin ve ülkenin toprak bütünlüğü korunabilsin...

Bunların yapılabildiği bir konjonktürde, "supolitik", Orta Doğu'nun yeniden yapılanmasında, Türkiye'ye otomatik "siyasi koz" lar sağlayacak ve Türkiye'nin bölgesel çekim merkezi olması özelliğine katkıda bulunacak ve uluslararası politikada "ağırlık sahibi" olmasına ek bir boyut katacaktır.

SINIR AŞAN AKARSULARIMIZ DİCLE VE FIRAT'IN, ARAP KOMŞULARIMIZLA BÜYÜK SÜRTÜŞMELERE NEDEN OLMALARI BEKLENTİLERİ ABARTILIDIR

Aydın G. ALACAKAPTAN

Güney komşularımız Suriye ve Irak, uzunca bir süredir sınır aşan akarsularımız olan Dicle ve özellikle Fırat suları konusundaki davranışlarıyla ülkemizin egemenlik haklarını tartışır bir tutum içinde olmuşlardır. Her ne kadar Lozan Barış Anlaşması ve bu anlaşmadan önce Fransızlarla yapılan 20 Ekim 1921 tarihli Ankara İtilafnamesi gibi, 1926 yılında Fransa ile yapılan anlaşmalar sınır aşan akarsular konusunda düzenleme getirmekle beraber, bu anlaşmaların ihtiva ettiği hükümler, sınır aşan akarsularımızın sularının bölüşülmesi ile ilgili olmayan, daha ziyade teknik bazı tedbirlerle ilgilidir. Bu arada 1921 tarihli Ankara İtilafnamesiyle, 1926 tarihli Fransa ile yapılan anlaşmalar Halep şehrinin su ihtiyacının karşılanmasıyla ilgili birer hüküm ihtiva etmektedirler. Fırat Nehri'nin suları üzerinde Suriye'nin tasarruf hakkına işaret eden tek hüküm budur. Suriye Hükümeti bağımsızlığını kazandıktan sonra Fransız manda idaresi tarafından yapılan tasarrufları tartışma konusu yapmışsa da, bağımsız Suriye Hükümeti'nin kurulmasından sonra Suriye Dışişleri Bakanlığı'nın Şam'da bulunan yabancı ülkeler temsilciliklerine gönderdiği ve bir örneği Ankara'da mevcut 5 Temmuz 1944 tarihli genelge notada yeni Suriye Hükümeti'nin Fransa'nın Suriye adına yaptığı uluslararası anlaşmalara saygılı olmak kararında bulunduğunu bildirdiği de gözardı edilemez.

Fransız ve İngiliz manda idareleri arasında 23 Aralık 1920 tarihinde Paris'te imzalanan ve Fransız manda idaresinin Fırat ve Dicle'nin Irak'a akıttığı sularda bir azalmaya neden olacak girişimlerini, İngiliz manda idaresiyle tartışması mec-

* Aydın G. ALACAKAPTAN, Emekli Büyükelçi.

huriyetini getiren anlaşma hükümlerine Suriye ve Irak uydularına ve bizzat bu anlaşma hükümlerini ileri süren Irak, 1962 yılında Suriye'yi müzakere masasına çağırmiş ve iki hükümet temsilcileri söz konusu anlaşma hükümleri uyarınca 24 Eylül- 9 Ekim 1962 tarihleri arasında Şam'da iki ülke arasında Fırat nehir sularının bölüşülmesi konusunda bir anlaşma yapmak amacıyla biraraya gelmiş olduklarına göre Suriye'nin Fransız manda idaresi tarafından yapılan anlaşmaları tanıyıp tanımadığı konusu biraz demagogik bir nitelik kazanmaya başlar. Arapların kendi aralarındaki ilişkilerinde izledikleri veya uyduları kıstaslar ne olursa olsun üçüncü ülkelere karşı tamamen farklı davranışlar içine girmelerinin evrensel kabul görmesini beklemleri haklı sayılamaz.

Suriye ve Irak'ın 2. Dünya Savaşı'ndan bu yana alışılmış siyasi yapı ve hudutlarının dahi bu ülkelere hakim olmuş manda idarelerinin tasarruflarıyla oluştuğunu unutmak mümkün müdür? Bu ülkeler hükümetlerinin kendilerine bırakılsa, Lübnan da Suriye'nin bir parçasıdır, Filistin de. Diğer yandan Irak Kuveyt ve İran üzerindeki iddialarının neden olduğu ızdırapları tüm dünya ile birlikte yaşamadı mı?

Türkiye'nin Fırat ve Dicle nehri sularından büyük hidroelektrik ve sulama projeleri için yararlanma çalışmalarının bulunmadığı dönemde Irak, Türkiye ile yaptığı örneğin, 29 Mart 1946 tarihli Dostluk ve İyi Komşuluk Anlaşmasına Fırat ve Dicle nehirlerinin debisinin seylapların önlenebilmesi için izlenmesine ilişkin hükümler koydururken, bu nehirler sularının nasıl kullanılacağı konusunu ortaya bile atma gereğini duymamıştır. Yine aynı ülke, Suriyeliler Tabka Barajı'nı projelendirmeye başlayınca, İngiliz ve Fransız manda idarelerinin aralarında yaptıkları 1920 Paris Anlaşması'na hemen hayatiyet vererek Fırat'ın sularının bölüşülme kıstaslarını tesbit için bu ülkeyi müzakere masasına oturtmuşlardır. Irak'ın aynı tek yanlı çıkarıcı politik uygulamalarını, bağımsızlığını hiçbir zaman tanımadığı Kuveyt'in 1961 yılında bağımsızlığını almasından sonra bu ülkeyle 1964 yılında bir anlaşma yaparak, Kuveyt'e Irak'taki akarsulardan günde 120 milyon imperial galon/ 200

milyon metreküp tatlı su çekme imkanı veren bonkörlüğünde görmek mümkündür. Keban Barajı'nın inşaat hazırlıkları içine giren Türkiye ile 1964 yılı Haziran'ında giriştiği müzakerelerde ülkemizin sınır aşan akarsuları üzerindeki hükümlerlik haklarını sınırlayıcı uluslararası yükümlülüklerin kapısını zorlayan Irak'ın aynı yıl Kuveyt'e karşı sergilediği mirasyedi bonkörlüğü veya 1980 öncesinde Ürdün'e yaptığı tatlı su sevkiyatı önerileriyle, şikayetlerinin gerçek ihtiyaçlardan değil, basit bir çıkarılıktan kaynaklandığını gösterdiği herhalde söylenebilir.

Keban Barajı projesiyle ilgili olarak Türkiye, sınır aşan sularımız konusunu Suriye ile de 1964 yılının Eylül ayında ele almış ve bu toplantıda söz konusu akarsularımızın kullanımının bir anlaşmaya bağlanması üzerinde durulmuştur. Bunun üzerine Irak, 1965'de ilgili üç ülkenin ortak bir toplantı yapması teklifini getirmiş, ancak, Türkiye, bu toplantıda, yalnız Fırat ve Dicle nehri sularının değil, üç ülkeyi ilgilendiren tüm akarsuların ve tabii bu arada Lübnan ve Suriye topraklarını aşarak Hatay vilayetimizden denize dökülen Asi (Orontes) nehri sularının tabi olacağı rejimin de görüşülmesi gerekeceği önerisiyle ortaya çıkınca bu toplantı bir türlü yapılamamıştır.

Zamanla Güneydoğu Anadolu Projesi halinde konsolide edilen planlarda yer alan barajlarımızın projelendirilmesi aşamasında başlatılan Türkiye aleyhtarı propagandaya Araplardan karşı çıkana rastlanmadığı gibi, 1974 ve 1979 petrol şoklarını yaşamış Batı'nın da bu alanda Türkiye'ye fazla destek vermediği söylenemez. Tabii Batılı müttefiklerimizin bu konudaki Irak ve Suriye radikalizmini ciddi bir tehlike kaynağı olarak görmemiş olmaları kuvvetle muhtemeldir. Üstelik İsrail ile komşusu Arap ülkeleri ve halkları arasında mevcut su kaynakları ile ilgili ihtilaflar Batı'nın bu alanda ön plana çıkmasını engelliyordu dahi denilebilir. Batılı gözlemcilerin su sorununun Orta Doğu'da geleceğin savaş nedeni olacağı şeklindeki görüşleri dile getirmeye başlamalarının İran-Irak savaşının sona ermesini takip eden döneme ve Irak'ın bu istikametteki tehditlerinin Araplar aracılığıyla yayılmaya başlaması ertesine isabet etmesi tabii ki anlamlıdır. Irak bu tehditleri piyasaya sürdükten sonra, başlattığı

Kuveyt istilasını başarıya götürebilseydi, herhalde Dicle ve Fırat'ın suları konusunu gündeme getireceğini ima etmek istiyordu.

Bu hava içinde bir de Barış Suyu Projesi ortaya atılınca, Türkiye'nin Orta Doğu'nun su deposu olduğu görüşü dünya kamuoyunda aksi savunulmaz bir gerçek olarak kabul görmeye başladı.

Türkiye'nin Su Kaynakları:

Esasında Türkiye ciddi bir su fazlasına sahip ülke değildir. Ülkemiz şimdilik tam kullanamadığımız için yeterli su kaynaklarına sahip görünmekle beraber su kaynaklarımız çok uzak olmayan bir gelecekte ihtiyaçlarımızı karşılamaz durumda kalacaktır. Üstelik su kaynaklarımızın coğrafi dağılımındaki dengesizlik bugün dahi özellikle Batı bölgelerimizde ciddi bir su açığıyla karşı karşıya kalmamıza neden olmaktadır.

Türkiye'nin yıllık ortalama akarsu potansiyeli 186 milyar metreküp dolayındadır. Bu miktara 10 milyar metreküplük yeraltı suyu da eklendiğinde ülkenin su potansiyeli 196 milyar metreküpe ulaşmaktadır. Nüfusumuzun 60 milyon düzeyinde olduğu dikkate alındığında, söz konusu miktar kişi başına yıllık 3 bin metreküplük bir imkanı temsil etmektedir. Uluslararası ölçülere göre bir ülkenin su bakımından zengin bir ülke sayılabilmesi için kişi başına düşen yıllık su miktarının 10 bin metreküp düzeyini aşması gerekmektedir. Ülkemizde halen kişi başına düşen 3 bin metreküplük miktar, kurak geçen yıllarda karşılaştığımız sorunları izah ettiği gibi sahip olduğumuz hızlı nüfus artışı yüzünden, bu miktarın 2000 yılında 2500 metreküp, 2010 yılında ise 2 bin metreküpe ineceğini hesaplar göstermektedir. Bu rakamlar ülkemizin su ihtiyaçlarının karşılanması açısından kritik değerler olarak kabul edilmektedirler.

Üstelik coğrafi, topoğrafik ve teknik engeller mevcut akarsu potansiyelinden geniş bir biçimde yararlanmaya imkan vermemektedir. Bu nedenlerle yapılan hesaplar 180 küsur milyar metreküplük akarsu potansiyelimizin tüketim için kul-

lanılabilecek bölümü 95 milyar metreküpe kadar düşmektedir. Tabiatıyla bu da durumumuzu ciddileştirmektedir.

Buna karşın resmi makamlarımızın elindeki veriler, kişi başına Irak'ta yılda 6500 metreküp, Suriye'de ise 3350 metreküp su düştüğünü göstermektedir. Bu nedenle Türkiye'nin Orta Doğu bölgesinin ihtiyaçlarına ayırması gerektiği iddia edilen bir su zenginliği mevcut değildir.

Fırat-Dicle Suları ve Barajlar:

Türkiye'nin toplam akarsu potansiyelinin % 28.5'ni oluşturan Fırat ve Dicle nehirleri su kaynaklarımızın önem sıralamasında birinci sırada yer almaktadırlar. Fırat Nehri'nin su potansiyelinin % 89'u, Dicle Nehri'nin ise % 52'si ülkemiz topraklarında aynı bölgeden kaynaklanmaktadır.

Fırat Nehri üzerinde inşa ettiğimiz barajlar sulama amaçlarıyla kullanılması planlanan Atatürk Barajı dışında, elektrik üretiminde kullanıldığından bu nehrin su akışını düzenleyen bir hizmet görmektedirler. Fırat'ın debisi yaz aylarında 100 metreküp/ saniye düzeyine düşebilirken, karların eridiği aylarda 7 bin metreküp/saniyenin üzerine çıkabilmektedir. Bunun anlamı Türkiye'nin Fırat üzerinde inşa ettiği barajların mevcut olmaması halinde, Suriye ve Irak'ın yaz aylarında su alamamaları, ilkbaharda ise su baskınına uğramalarıdır. 1989/91 yılları döneminde üç kurak yıl yaşanmasına rağmen barajlarımız sayesinde Suriye ve Irak Fırat Nehri'nden düzenli bir biçimde su almayı sürdürebilmişlerdir. 1991 yılı Eylül ayında kaynağında Fırat Nehri'nin debisi 100 metreküp/saniyenin altına düşmüşken, Türkiye-Suriye sınırından geçen Fırat sularının 500 metreküp/saniye dolayında olması barajlarımızın güney komşularımıza sağladığı yararın somut bir göstergesidir. Bu ülkelerin Fırat üzerinde mevcut barajlarımızın yapılmasına hiçbir katkıda bulunmamış olmalarına karşın bunların yapımını engellemeye çalıştıkları düşünüldüğünde, kopardıkları gürültünün haksızlığı ortaya çıkmaktadır. Üstelik, özellikle Irak, Dicle Nehri'nin Türkiye'den kaynaklanan sularının tamamını kul-

lanmakta ve inşa ettiği Al Thartar kanalıyla, Fırat Nehrini de Dicle'nin sularıyla beslemektedir.

Atatürk Barajı'nda su tutma işleminin başladığı 13 Ocak 1990 tarihinden sonra, özellikle Suriye'nin Tabka Barajı hidroelektrik santralinde sıkıntılar yaşandığı iddialarıyla karşılaşmıştır. The Middle East and North Africa 1992 isimli almanakta, Tabka Barajı'nda mevcut her biri 100'er MW'lık 8 jeneratörden ancak 3'ünün faal durumda olduğu belirtilmektedir. Ancak resmi makamlarımızca verilen ve doğrulanması kolay olan rakamlara göre, Ocak 1990/ Eylül 1991 döneminde Atatürk Barajı'nda toplanan su miktarı 15 milyar metreküp düzeyinde idi. Aynı dönemde 500 metreküp/saniye esaslı üzerinden güney hududumuzdan bırakılan su miktarı ise 27.3 milyar metreküp olmuştur.

Asi (Orontes) Nehrindeki Durum:

Suriye'nin Atatürk Barajı nedeniyle neden olduğu sorunlar, bu devletin, Lübnan'dan kaynaklanıp o ülkede 40 kilometre, Suriye'de 120 kilometre aktıktan sonra, Hatay vilayeti hudutlarımızdan ülkemize giren ve ülkemizde de 88 kilometre aktıktan sonra Akdeniz'e dökülen Asi Nehri üzerinde yaptığı ve ülkemize bilgi vermeyi dahi lüzumlu bulmadığı uygulamalarla karşılaştırıldığında, ortaya önemli bir haksızlık ve iyi niyet yoksunluğu konusu çıkmaktadır. Bu nehir üzerinde Lübnan'da iki baraj mevcuttur. Suriye'de ise Restan ve Maherde barajları ile Cısr el Şugur bentleri bu nehir üzerine inşa edilmiş olup, gerek Lübnan ve gerekse ve özellikle Suriye Asi Nehri sularından yoğun biçimde sulama amacıyla yararlanmaktadır. Özellikle Suriye'nin bu nehir sularını yaz aylarında Türkiye'de kuratacak yoğunlukta sulama amacıyla kullanırken, sulama uygulamalarında su tasarrufu sağlayan yöntemlere iltifat etmediğini belirtmekte yarar vardır.

Barış Suyu Boru Hattı Projesi:

Türkiye Sayın eski Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın isim

babalığı ettiği ve Ceyhan Nehri sularının hudutlarımız ötesine taşınmasını öngören proje nedeniyle de çeşitli suçlamalara muhatap olmuştur. Orta Doğu'da 2000 yılına varıldığında kişi başına sağlanacak 6523 mm³ suyun, 1198 mm³'ünün deniz suyunun buharlaştırılması metoduyla sağlanması gerekeceği dik-kate alındığında, esasen Fırat ve Dicle nehirlerinin aktığı bölgeden geçirilmesi herhalde düşünülmeyen Barış Suyu boru hattı önerisinin, Türkiye'nin Fırat ve Dicle nehirleri sularıyla ilgili endişeleri örtbas etmek ve bu su ile bir baskı aracı ele geçirmek emellerinin peşinde olduğu isnadlarına muhatap olması, bölgedeki işbirliği anlayışının tek yönlü dar çıkarlara istinad etmesinden ileri gelmiştir. Esasında Türkiye bu işten para kazanmayı düşündüğü gibi, boru hattı etrafında karşılıklı bir bağımlılık yaratarak bölgede barış ve istikrarın devamına katkıda bulunmayı düşünmekteydi. Ancak deniz suyu arıtma maliyetinin daha 1974 yılında ABD \$ 0.07/ metreküp indirilebilmiş olması yanında Barış Suyu boru hattının geçeceği Suriye ve Ürdün gibi ülkelerin bu sudan ancak para karşılığı yararlanabileceklerinin bilinmesi keyfiyetinin, Arapların tepkilerine katkıda bulunmuş olması da tabiidir. Üstelik, bu boru hattından akıtılacak sudan İsrail'in yararlanmasının, amaçlanan hedefin dışında kalmaması, Arapları, konuya soğuk bakmaya iten bir başka faktördü. Fakat temelde Suriye ve Irak gibi ülkeler henüz gerçek bir işbirliğinin karşılıklı bağımlılık olmadan gerçekleştirebileceğini düşünmek düzeyine gelmemişlerdir. 1960'lı yıllarda başlayıp, en sonuncusu Haziran 1990'da Ankara'da yapılan onbeş toplantıda, ki bunlardan Kasım 1988 ve Haziran 1990 tarihlerinde yapılan toplantılar bakanlar düzeyinde yapılmış üçlü toplantılardır. Irak ve Suriye fazla su talebinden başka bir öneriyle ortaya çıkamamışlar, perde arkasında ise, bu su anlaşmazlığının kendilerini Türkiye'ye karşı bir savaşa götüreceği havasını yaymaya çalışmışlardır. Elimizdeki bilgiler Orta Doğu Arap ülkelerinin yetkililerinin hemen hemen hepsinin, Türkiye'ye yöneltilen ve Irak'ın askeri gücünde somutlaşan tehditlere aracılık ettiklerini göstermektedir.

Halbuki Türkiye uluslararası normların ve özellikle Birleşmiş Milletler Hukuk Komisyonu'nda itibar gören ve "Taraflar ülkeler bir uluslararası akarsu veya akarsu sisteminin kendi ülkelerinde kalan bölümünü hakça ve akılcı şekilde kullanacaklardır. İlgili ülkeler uluslararası akarsu veya akarsular sistemini, gerekli koruma koşullarına uygun olarak optimum yararlanmayı sağlayacak şekilde kullanacak ve geliştireceklerdir" şeklinde formüle edilen görüş doğrultusunda Irak ve Suriye'ye, ilgili üç ülke topraklarının stratejik noktalarında, Fırat ve Tarsus kanalıyla Fırat'a irtibatlandırılmış Dicle havzalarındaki seviye ve akım ölçümlerini gerçekleştirmek üzere ölçüm istasyonları kurulması; Toprak kaynakları envanter çalışmaları yapılması; Su ve toprak kaynaklarının değerlendirilmesi ve böylece toprak türlerine göre sulama modelleri geliştirmek, sulama ve içme suyu ihtiyaçlarını saptamak ve yapılacak bu çalışmalarla su kaybını en alt düzeye indirmeyi öngören bir işbirliği programı önerilerine hiçbir cevap alamamıştır.

Halbuki, Suriye, Fırat havzasındaki toprakların bu nehir sularıyla sulanması yoluyla, 640.000 hektar sulanabilir arazi kazanmayı planlamışken, bu toprakların tuzlarından arındırılması için yapılan çalışmanın, Fırat sularını Irak tarafından kullanılamayacak oranda tuzlandırması yüzünden, projenin ancak 60.000 hektarlık bir arazi bölümünü suya kavuşturmakla yetinmek zorunda kalmıştır. Sovyetler'e yaptırılan bu projenin çetli yanlışları olduğu, 1978-1981 yılları arasında büyükelçi olarak bulunduğum Şam'daki diplomatik çevrelerde belirtilmekteydi.

1980'li yıllarda ise, Suriye'nin, bir adedi (Baas Barajı) gerçekleştirmiş, Bulgaristan desteğinde inşaa ettirmek istediği ikisinin akıbeti meçhul olan iki hidroelektrik barajı dışında, Fırat sularından, yeni sulama projeleri için yararlanma düşüncesini terk ettiği anlaşılmaktadır. Suriye'de girilen sulama projeleri yağmur alan bölgelere sınırlı karakter göstermeye başlamıştır. Bu arada Suriye'nin, sulama kanallarındaki su kaybının % 50'yi aştığı bilinci içinde, 1990-94 yılları tarım bütçesinin % 75'ini, sulama betonlanmasına ayırdığını belirtmek gerekir.

Diğer yandan, Fırat sularından 3 milyon dönüm, Dicle sularından 2 milyon dönüm araziye yağmurlama yöntemiyle değil selleme (basir irrigation) yöntemiyle sulamakta olan Irak, bu biçimde bulunan bölgelerde yeraltı su düzeyinin yükselmiş olması nedeniyle vukubulan tuzlamadan kurtulabilmek için, basınıımızda üçüncü nehir adı verilen ve kısa bir süre önce açılan büyük boşaltma kanalını inşa etmek zorunda kalmıştır. Yabancı kaynakların, Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde Suriye ve Türkiye'nin ileride inşa edeceği barajlar nedeniyle karşılaşılacak su ihtiyacına cevap vermek üzere inşaa edildiğini ifade ettikleri, Dicle üzerindeki, eski adıyla Musul, yeni adıyla Saddam Barajı ile, 1986 senesinde Fırat üzerinde faaliyete geçen, eski adıyla Hadisa, yeni adıyla Kadisiye barajlarıyla Irak'ın sorunları, sulama yöntemleri değiştirilmeden dahi, çözümlenmiş olmaktadır. Üstelik, su sıkıntısından yapılan bunca şikayete rağmen, Irak'ta halen yürütülmekte olan sulama projeleriyle, sulanan tarım arazisi yüzölçümünün iki misline çıkarılmasına yönelinmiştir.

Buraya kadar verdiğimiz bilgilerden anlaşılacağı gibi, Türkiye, Suriye, Irak arasında, Türkiye'nin savunduğu gibi, bölgenin bütün akarsularını kapsayan biçimde ve bu akarsulardan sağlanan suyun optimal düzeyde ve komşu ülkelere zarar vermeden kullanılmasını sağlayacak bir sistem kurulması bugün için imkansız görülmektedir. Bunun çeşitli nedenleri vardır. Nedenlerden en önemlisi Irak'ın içinde bulunduğu belirsizliklerdir. Irak-İran savaşı bittikten sonra, Kuveyt'e saldırmadan önce, diğer Araplar aracılığıyla, su için savaşılabileceği mesajları yayan Irak'ın artık bu tehditlerini gerçekleştirecek gücü yoktur. Ülke hukuken olmasa bile fiilen bölünme süreci içinde görülmektedir. Merkezi hükümetin Türkiye ile uğraşacak hali yoktur; üstelik, fazla umutlu olunmasa dahi, Türkiye'nin Batılı müttefiklerinden ayrılarak Saddam Hüseyin rejimi lehine davranışlar içine girmesi, Saddam Hüseyin rejiminin ayakta kalması için tek çare olarak görülmektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının, Suriye'nin radikal tutumlarını ciddi biçimde yumuşamaya zorladığı açıktır. Bekaa Vadisi'nde kümelenmiş terör örgütleri üzerindeki etkinliği ne-

deniyle bir süre Batı tarafından müsamaha görmüş Suriye'nin, artık eski saldırgan tutumunda ısrar edemeyeceği aşıkardır. Orta Doğu barış sürecinde bir süre daha utilitesini koruyacak olan Suriye'nin ABD'nin liberal kesiminde uyandırdığı alerji Hafes Al Assad rejiminin Türkiye'ye karşı bir düşmanlık politikasına soyunmasını özendirmez. Üstelik, çok taraflı Orta Doğu Barış Görüşmeleri çerçevesi içinde, Türkiye'nin de zaman zaman davet edildiği, bir Su Kaynakları Konferansı toplantı halindedir. ABD'nin himayesi altında olan bu çalışmalar, ilk kez, Türkiye'yi Arap-İsrail ihtilafında bir öge haline getirmektedir. Öyleyse Arapların ve özellikle Suriye'nin, bu işin nereye gideceğini görmeleri için beklemeleri gerekmektedir. Üstelik bu çalışmalardan, Türkiye sonuçları kabul etsin veya etmesin, belirli kurallar çıkarılabilirse, bu kuralların ilerde Türkiye'ye karşı kullanılabileceği umudu bugün için vardır.

Orta Doğu'nun Geleceği İçinde Su Sorununun Önemi:

Sovyetler Birliği'nin çözülmesi ve Körfez Savaşı'nın getirdiği koşullar içinde, Orta Doğu'da bir Arap-İsrail savaşına yönelinmesi artık olanaksızdır. Bunun nedeni sadece Suriye, Irak veya Libya veya Cezayir, yahut Yemen gibi ülkeler açısından Sovyet bağlantı veya desteğinin ortadan kalkmış olması değildir. Temel sorun, Arapların Körfez Savaşı sonunda ciddi bir bölünme süreci içine girmiş olmalarıdır. Kuveyt, Suudi Arabistan yanında diğer petrol zengini Körfez Arap ülkelerinin daima bilinci içinde olmalarına rağmen, fakir Arap ülkeleri vatandaşlarına ve bu arada Filistinlilere yıllardır sağladıkları ekonomik yardım ve olanakların körelttiğini sandıkları haset ve kinin Körfez Savaşı vesilesiyle ortaya dökülmüş olması, zengin Arap ülkelerini tam anlamıyla bir şok ortamına sokmuştur. Bu şokun yarattığı travma o denli güçlü olmuştur ki, Ali Baba ve Kırk Haramiler masalına benzeyen şu senaryo petrol zengini Araplar nezdinde kolaylıkla kabul görmüştür. Bu senaryoya göre; Irak, Kuveyt ve Kuzey Arabistan'ı işgali altına alırken, Filistin Kurtuluş Örgütü Suudi Arabistan Doğu vilayetindeki petrol havzasına el koyacak, Ürdün Kralı Hüseyin kendisini

(Mekke ve Medine'yi içine alan) Hicaz kralı ilan edecek, Yemen ise, 1930'larda Suudilere kaptırdığı Asir vilayeti yanında, büyük petrol rezervlerinin bulunduğu tahmin edilen Rub Al Khali bölgesini işgal edecekti. Zengin Arapların kapıldıkları korku ve hiddet, mukaddes toprakların ve Kuveyt'in müdafaası için, tüm Arapların siyonizm ve emperyalizmin temsilcisi saydıkları Amerikan kuvvetlerine davetiye çıkarılması nedenini izah etmektedir. Bu arada, Arabistan yarımadasında çalışan 800.000 Yemenli yanında Ürdünlülerin, Mısırlıların, hatta Suriyelilerin ve özellikle Filistinlilerin çalışma müsaadelerinin iptali, mallarına el konulması ve Ürdün, Yemen ve Filistin Kurtuluş Örgütü'ne yapılan parasal yardımların durdurulması hep bu reaksiyonun sonucuydu. Tüm bunların yanında, Suudi Arabistan, savaşın başında Saddam'ın yanında yer alan Ürdün'e yapmakta olduğu petrol sevkiyatını ve bu ülkeden yapmakta olduğu ithalatı durdurdu.

Halen Ürdün nüfusunun 1/3'ü aile başına 86 Ürdün dinarından az bir gelirle tarif edilen fukaralık ölçütünün altındaki düzeyde bir yaşam sürdürmek zorundadır. Aynı zamanda Ürdün, 8.5 milyar dolar civarındaki dış borç taksitlerini ödeyemez duruma düşmüştür. Birleşmiş Milletler Batı Asya Ekonomik ve Sosyal Komisyonu'nca yapılan açıklamalara göre Aralık 1990 itibariyle Ürdün'ün Körfez Krizi nedeniyle uğradığı kayıplar, Ürdün'ün milli gelirinin iki katı olan 8.300 milyar ABD dolarına ulaşmış bulunuyordu. Ürdün'e uğradığı zararlar karşılığında verilmesi kararlaştırılan 1.230 milyar ABD dolarından sadece 470 milyon dolar ödendi.

Bu noktada, 1989 yılında yapılan tahminlere göre Ürdün nüfusunun 3.111.000'e ulaştığını ve yıllık nüfus artış hızının ise % 3.5 düzeyinde olduğunu belirtmek gerekir. Elde rakamlar bulunmamasına rağmen, Irak-Kuweyt savaşından sonra, Kuveyt ve Suudi Arabistan, Körfez Emirlikleri'nden sınır dışı edilen Filistinli ve Ürdünlülerle birlikte bu sayının çok yükseldiğini düşünmek doğru olur.

Suriye'nin durumunun Ürdün kadar acıklı olmadığı söylenebilir. Çünkü Suriye'nin, Ürdün'e oranla daha çeşitlilik gös-

teren bir ekonomik yapısı olduğu gibi, ülkenin dış ticareti büyük oranda Avrupalı ülkelerle cereyan etmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki Suriye çok büyük bir dış ödemeler sıkıntısı yaşayan ve 17 milyar dolar civarında dış borcu bulunan bir ülkedir. Döviz sıkıntısı ülkede yaygın üretim duraklamalarına neden olduğu gibi, bu temel nedenle uygulamaya konulan ve polisiye önlemlere dayanan kur politikası, bizdeki işçi dövizleri kategorisine giren dış transferlerin dramatik düşüşler göstermesine neden olmuştur. 1980'li yılların başlarında 1 milyar dolar düzeyinde olan bu kategori döviz girişleri 1989 yılında 355 milyon dolara düşmüş olması gerekmele beraber elde rakamsal bilgi mevcut değildir. Suriye hazinesine girmeyen dövizlerin Lübnan üzerinden yapılan ve çeşitli haberalma örgütlerinin denetiminde olan kaçak ithalatı finanse ettiğini düşünmek doğru olur.

1980'li yılların ortasında, Suriye'nin uluslararası terörizmi destekleyen uygulamalarını cezalandırmak için bu ülkeye yapılan ABD yardımları 1983'de durdurulmuştu. Aynı tarihlerden beri durdurulup, yeniden başlatılan Batı Avrupa ve AT kaynaklı yardımlar, 1992 ortasına kadar tam bir hareketlilik kazanmış değildi. Son yılların bütçe rakamları devamlı düşüş göstermektedir. Örneğin 1992 bütçe rakamları bile, 1991'e oranla % 10 bir artış göstermekle beraber, enflasyonun % 20 düzeyinde olduğu düşünülürse gerçekte yeni bir daralmanın sözkonusu olduğu kolayca görülmektedir. Üstelik bütçenin % 26'sı asgari giderlere tahsis edilmiş durumdadır.

Esasında, 1990 tarihli Dünya Bankası verilerine göre, GSMH'sı kişi başına 1.000 ABD doları olan, 13 milyonluk, çok dinli ve ülke halkının % 50'si şehirleşmiş durumda olan bu ülkenin ekonomisinin Arap ve Batı dış yardımlarına bağımlılığı büyüktür. Üstelik bu yardımların miktarı da, Suriye'nin davranışlarına bağılı olarak büyük dalgalanmalar gösterir. Örneğin Arap Birliği'nin 1978 Bağdat Zirvesi'nde, Suriye'nin silahlanma bütçesi için 10 yıllık bir dönem için yılda 1.800 milyon dolarlık yardım yapılması kararlaştırılmıştı. Halbuki 1986 yılına gelindiğinde Suriye'ye yapılmakta olan yardım 600 milyon dolara

düşmüştü ve bunun hemen hemen tamamı S. Arabistan tarafından verilmekteydi. Körfez Savaşı'ndan sonra Suriye'ye karşı gösterilen ve Suriye bütçesinin ve tediye muvazenesinin toparlanmasına yol açan bonkörlüğün ne süre devam edeceğini bugünden kestirmek zordur. ABD'de iş başına gelen Demokrat yönetimin Suriye konusunda izleyeceği politika, dış yardımların seyri üzerinde belirleyici bir etken olacaktır. Zaman zaman GSMH'nın %4'ü düzeyine kadar çıkan Resmi Kalkınma Yardımı'nın Suriye'nin ilerideki davranışları üzerinde etkili olması beklenmelidir. Güney komşusu ve İngilizlerin 1920'li yıllarda tasarladıkları "MÜMBİT HİLAL" kuşağının güney kolu olan Ürdün misalinde görüldüğü gibi, Suriye'deki nüfus artışı olağanüstü yüksek düzeydedir. Bu oran 1980-1990 döneminde % 3.6'nın altına düşmemiştir; zaten bu amaca yönelik herhangi bir çaba da mevcut değildir. Her onsekiz yılda mevcut nüfus sayısını katlayacağı ifade edilen bu doğurganlık oranının, önümüzdeki on yılın en önemli siyasi sorunlarını doğurması beklenebilir.

Ülkemizden kaynaklanıp Basra Körfezi'nde denize ulaşan Fırat ve Dicle nehirlerinden bugüne kadar sulama amacıyla en büyük yararları sağlamış bulunan Irak'ın petrol gelirlerine dayanan ekonomisinin zenginliği herkesin malumudur. Irak hazinesinin bu gelirlerinden yılda 26-27 milyar dolar hisse aldığı dönemlere rastlamıştır (1979-1980). Komşuları ile mevcut anlaşmazlıklarını uzun yıllardır petrol gelirlerinin finanse ettiği saldırgan ve militarist yöntemlerle çözümlemek eğiliminde olan Irak'ın, Fırat ve gerekse fiilen tek başına kullanmakta olduğu Dicle sularının kullanımı konusunda da, kendi arzularına uymayan görüşlere silahla karşı çıkma tutumu içine girdiğini evvelce de belirtmiştik. Ancak Irak'ın bugünkü ve görülebilir bir gelecekteki durumunun köklü bir değişime uğradığı hatırlanmalıdır.

Birecik Barajı için kurulan uluslararası konsorsiyom nedeniyle 1993 Ocak ayında Arap Birliği'ni Türkiye'ye karşı yardıma çağıran Irak bugün fiilen bölünmüş durumdadır. Ülke Körfez Savaşı nedenlerinden olarak gösterilen büyük dış borç yükü altındadır. Bu borcun 30-40 milyar dolarının Körfez Arap ülkelerine, 32 milyar dolar dolayındaki faiz yükü hariç tu-

tulacak olursa 45 milyarlık kısmının ise diğer alacaklılara ait olduğunu, Irak Hükümeti tarafından yapılan açıklamalardan anlamak mümkün olmuştur. Bu borcun büyük bir kısmının vadesi gelmiş olup, bu mükellefiyetin Irak'a maliyeti 80 milyar dolar civarındadır. Bu miktarlara, Iraklıların kendi ifadelerine göre 30 milyar, yabancı uzmanlara göre 50 milyar dolayındaki savaşın neden olduğu yıkım ile, Irak saldırısının, saldırıya uğrayan ülkelerde neden olduğu 50-100 milyar düzeyinde tahmin edilen savaş tahribatına ilişkin tazminat talepleri eklenmelidir. Tüm bunlara karşın, Irak'ın BM'ce müsaade edilebilecek petrol ihracaatının % 30 veya %50'lik kısmına el konacağı da unutulmamalıdır.

Bu borçların nasıl ödeneceği konusunda bizim bir görüş ifade etmemiz tabiatıyla olanaksızdır. Ancak Körfez Savaşı başlamadan evvel, Türkiye dahil tüm Batılı ülkeler, bu ağır borç yüküne rağmen, Irak'a kredi açmakta yarıştıklarına göre, petrol ihracatına izin verildiği takdirde, Irak'ın borçlarının ve savaşın tahribatının üstesinden gelmesi olasıdır denebilir.

Tabiatıyla Irak'ın bugünkü bölünmüşlüğü şu andaki biçimini koruyacak mıdır sorusu, Dicle ve Fırat suları konusunda, Körfez Savaşı öncesinde tüm Arapların, farklı oranlarda katıldıkları gürültünün devam edip etmeyeceği veya hangi şiddette devam ettirileceği sorusuyla yakından ilgilidir. Saddam Hüseyin rejiminin dayandığı terör sistemi nedeniyle bir uzlaşmaya bağlanamayan Kürt bağımsızlık hareketi, Kuzey Irak'ta, her geçen gün, devletleşmeye daha yakınlaşmaktadır. Eldeki bilgilerden anladığımız kadarıyla; kendine devlet demekten kaçınan, ancak devletleşmeye her geçen gün daha fazla yaklaşan Kürt toplumu, Saddam Hüseyin rejimi ile işbirliğine rıza göstermektense Türkiye'nin siyasi himayesine girmeyi tercih etmektedir. (*)

Kuzey Irak'ta, Arap Irak ile coğrafi bağlantımızı kesecek biçimde oluşan bu devletleşme karşısında Türkiye'nin yapacak birşeyi yoktur. Mevcut durum, ülkemizi müşkül duruma sokmak istemeyen Batılı müttefiklerimizin gerçek desteğine sahip

* **Carnegie Endowment Special Report: N. Iraq, One Year Later.** Yazan Frederick C. Cuny.

görünmese bile, Saddam Hüseyin iktidarının devamı, Kuzey Irak Kürt Devleti olgusunu süratle geriye dönülmez noktaya götürecektir.

Ülkemizin Güneydoğu illerinde savaşılan tedhişçi Kürt hareketinin ilerde neden olabileceği iç siyasi gelişmelerin, senaryolar haline getirilmesi bugün için olanaksızdır. Zira, bu bölgemizdeki tedhişçi Kürtçü örgüt PKK'nın, Türkiye Cumhuriyeti'ne açtığı savaş ve kullandığı savaş yöntemlerinin bölge halkınca ne oranda desteklendiğini bilmek olanağı bizler için pek yoktur. Üstelik 1993 Mart ayı içinde bir barış taarruzu başlatan PKK lideri, amacının milli bağımsızlık olduğunu red etmektedir. Hükümetimizin ise PKK'nın ne gibi senaryoları işlemeye başlayacağı konusunda ise beklemeyi tercih ettiği anlaşılmaktadır. Buna rağmen, görünen manzara, silahlı kuvvetlerimizin ve emniyet güçlerinin, silahlı mücadele alanında inisiyatifi ele geçirdikleri merkezindedir.

Irak'ın bu bölünmüş durumunun, Mezapotamya ovalarında yerleşik Sünni Arap azınlığı (Irak nüfusunun % 25'i) "MÜMBİT HİLAL"ın doğu kolunu oluşturacak şartlara doğru kaydığı görülmektedir.

Türkiye'nin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik koşullarda, bu günden tarifi mümkün olmayan değişiklikler kaydedilmediği taktirde, Türkiye'nin Batı Avrupa birleşmesinin dışında kalacağını her akli başında vatandaş görmektedir. Türkiye'nin, gerek kendi koşulları nedeniyle, gerekse Yunanistan veya Almanya ve hatta Portekiz nedeniyle Avrupa dışında tutulmasının, ülkemizdeki radikalleşme eğilimlerine permi verebileceği, özellikle ABD ve İngiltere gibi ülkeler için endişe kaynağı oluşturmaktadır. Türkiye'ye Orta Doğu petrollerinin ve onlara ulaşım yollarının bekçisi gözüyle bakmış olan bu ülkelerden, özellikle ABD'nin uzunca bir süre daha, Suudi Arabistan ve Kuveyt gibi ülkeler üzerindeki hakimiyetini devam ettirerek dünya petrol üretimini kontrol altında tutmak istemesi beklenir. Bu durumda, eskiden radikal Arap ülkeleri diye isimlendirilen ve bugün fakirlikleri iyice sırtıtmaya başlayan Orta Doğu Arap ülkelerini sarmaya başlamış, Batı karşıtı

şeriatçı-saldırgan siyasi akım eskisinden de büyük önem kazanmaktadır. Türkiye'nin bu akıma şu veya bu şekilde, Batı'ya duyduğu iğbirar nedeniyle kendisini kaptırması, uyduruk Irak ordusuna karşı verilen çöl savaşına benzemeyen koşullarda dövüşülmesi gereken savaşlara neden olabilir. Orta Doğu'da Türkiye'nin de katılacağı bir radikalleşme yaşanması, bir aşamada ekonomik baskılarla engellense bile, Orta Doğu'nun nükleerleşmesi yolu açılacağı gibi, Orta Doğu petrolleri üzerindeki Batı hakimiyeti elden kaçırılabilir ve yeniden, 1974-1979 bunalımları gibi bir enflasyon patlaması ile Batı'nın sanayici ülkeleri karşı karşıya kalabilirler. Üstelik bu kez, Orta Doğu'da yaşanabilecek bir düzen değişikliği, petro-dolarların yeniden Batı sanayii tarafından emilmesini de çok zorlaştırabilir.

Bu nedenlerle, Batı dünyasının tek lideri durumunda kalmış ABD siyasi gözlemcileri, Türkiye'nin Batı savunma sisteminin güvenilir bir rüknü olarak kalabilmesini sigorta altına alacak girişimlerin ihmal edilmemesini yöneticilere hatırlatmaktadırlar. Avrupa dışında kalacak Türkiye'nin Orta Asya'da olsun, Karadeniz'de olsun, Kafkaslar'da olsun giriştiği teşebbüslerin desteklenmesi ve bu girişimlerin başarısına katkıda bulunulması önerilmektedir ¹. Karadeniz İşbirliği Projesi'nin bir Baltık projesi ile irtibatlandırılıp Avrupa birleşmesi dışında bırakılacak eski sosyalist ülkelerden ortodoks Hristiyan olanlarının ve bu arada Rusya Federasyonu'nun deri değiştirme sürecini başarmalarını sağlama işinde Türkiye'nin görev üstlenmesi de Batılı strateji uzmanlarının aklındadır ².

Körfez Savaşı yüzünden özellikle Orta Doğu Araplarına yönelik olarak petrol zengini Arapların duydukları iğbirarın neden olduğu bölünmenin, görüntü olarak giderilmesi mümkün olsa bile, bu bölünmenin yol açtığı iktisadi ve muhaceret politikalarının nasıl değişeceğini görmek müşküldür. Bu durumda Ürdün, Suriye gibi, dünya ortalaması 1.8 iken % 4 civarında nüfus artışına sahip ve mevcut nüfuslarını kısa sürede katlayacak olan ülkelerin, karşı karşıya oldukları köktendinci Batı düşmanı İslamiyet hareketinin modern dünya koşullarıyla bir uzlaşa içine girmesini nasıl temin edecekleri önümüzdeki yıl-

ların gündemini belirleyecek bir sorun olacaktır. Zira böbrek kanserli Kral Hüseyin ile, kalp ve lösemiden muzdarip Hafez Al Assad'ın ayakta tuttuğu, uyduruk Ürdün demokrasisi ile, Suriye'nin polis ve terör rejimi, liderlerin ölümüne dayanacak gücü uzun süre gösteremeyeceklerdir. Ürdün üzerindeki Filistinliler baskısı ve Filistin ile Ürdün'de, en güçlü siyasi baskı grubu olarak gücünü her gün göstermekte olan İslami dayanışma, kendisini, bir aşamada, Suriye'de de mutlaka hissettirecektir. Esasen bu akımın Suriye'deki yer altı etkinliği, 1982 Homs katliamına rağmen, durdurulabilmiş değildir. Bu akımın, rejimin Hafez Al Assad kadar etkin olmayan varislerine yönelteceği meydan okumanın, çok dinli ve hatta çok milliyetli Suriye'yi ne hale getireceği tahmin edilebilir.

Suriye ve Ürdün'de gerçekleşmesi olası bulunan patlama, bu ülkeleri, herhalde fiziki güç bakımından daha da zayıflatacaktır. Aynı şey, fiili bölünme sürecini geriye çeviremeyecek Irak'ın Sünni Arap azınlığı için de söylenebilir. Bu üç ülkenin, Sünnicilik bilinci ve ekonomik çıkarların baskısı ile, tedricen "MÜMBİT HİLAL" süreci içine girip girmeyecekleri zamanla görülecektir.

Bu beklentiler ışığında, güney komşularımızın Dicle ve Fırat suları konusunda, memleketimize karşı şiddet kullanılmasını dahi öngören yöntemlere ileride pek iltifat etmeyeceklerini ve GAP projesinde ciddi ilerlemeler kaydedildiği takdirde, ülkemizle makul olan işbirliği yolunu tercih edeceklerini söylemek mümkündür. Kuzey Irak Kürtleri ve Suriye'nin kuzey doğusunda sayıları büyük bir artış göstermiş Kürt nüfusun ise, siyasi güvenlik ve ekonomik geleceklerini GAP bölgesinin kaydedeceği büyük ekonomik gelişme çerçevesinde arayacakları tahmin edilebilir.

NOTLAR

1. **RAND Project Air Force-Turkey and The West After the Cold War.**
2. **Zbigniew Brzezinski- Foreign Affairs, Fall 1992.**

ORTADOĞU SU SORUNU: ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Gün KUT

Ortadoğu'da su sorununu ele alan çalışmaların büyük çoğunluğu, meselenin karmaşıklığı ve tarafların uzlaşmaz görünen çıkar ve tutumları karşısında, çözümsüzlük ve çatışma ihtimali çevresinde yoğunlaşmış durumdadır. Bölgedeki su anlaşmazlıklarının savaş nedeni olabileceği yolundaki yorumlar özellikle kitle iletişim araçlarınca sık sık ön plana çıkarılmıştır. Bu yaklaşımı eleştirmek mümkün olmakla birlikte, Ortadoğu'daki pek çok sorunun içiçe geçmesinden ötürü çözümlerin hayata geçirilmesinde karşılaşılan güçlükleri de gözardı etmek mümkün değildir. Özellikle, bölgedeki farklı havzaların aynı çözümlerle çare bulunamayacak farklı sorunları bulunması önemli bir olgudur. Ancak, bu durum su sorununa alternatif çözüm önerileri üretilmeyeceği ya da üretilmediği sonucunu doğurmaz. Bu yazının konusu, Ortadoğu su sorununun çözümüne katkıda bulunmayı amaçlayan, bir dizi önerinin değerlendirilmesi olacaktır.

Paylaşma: Su Kıtlığının Tescili

Ortadoğu'da sorunlu su kaynakları Nil, Şeria, Dicle, Fırat ve Asi havzalarının nehir ve kollarıyla yeraltı sularıdır. Bu havzaların ortak özelliği, birden çok egemen devletin topraklarına dağılmış olmaları, buna karşılık özellikle yukarı çığırda bulunan ülkelerin sulardan ulaşım dışı alanlarda yararlanmalarının nehir ve kollarının, hatta yeraltı sularının, doğal akışını etkileyerek aşağı çığır ülkelerinin kullanımını etkilemesidir. Bu durumun sorun oluşturmaması, suların yeterli olmamasının sonucudur. Bölgede uluslararası ya da sınıraşan sular en müsrif kullanıma bile yetecek miktarda olsaydı, kullanıcılar arasında muhtemel çevre sorunları dışında kullanıma ilişkin bir çıkar çatışması söz konusu olmayacaktı. Ancak, coğrafi nedenlerle su kaynaklarının kıt

* Yard. Doç. Dr. Gün KUT, Boğaziçi Ün. İkt. İd. Bil. Fak.

olduğu ve üstelik bu kaynakların ülkeler ve ülke içi bölgeler arasında da eşitsiz bir biçimde dağıldığı Ortadoğu'da yukarı çığır ülkesi ya da ülkelerin tüketim amacıyla kullandığı her damla su, aşağı çığır ülkesi ya da ülkelerin kullanımında bir azalmaya yol açacaktır. Aynı biçimde aşağı çığır ülke ya da ülkelerinin su taleplerindeki her artış, ancak yukarı çığır ülke ya da ülkelerin tüketimlerini kısmasıyla karşılanabilecektir.

Bir tarafın kazancı diğer tarafın net kaybı olduğunda şoruna adil bir paylaşım düzeniyle çözüm bulunacağı düşünülebilir. Nitekim, kendilerini su kullanımı konusunda yukarı çığır ülkerinin keyfine tabi olma tehlikesi altında gören aşağı çığır ülkeleri geleneksel olarak uluslararası sular üzerindeki haklarının tescilini ve paylarının tespitini isteme yoluna gitmişler, bu konudaki tartışma ve müzakereleri "hangi miktarlarda paylaşımın adil ve hakça olacağı" sorununa indirgeme yanlısı olmuşlardır.

Bölgede bu yaklaşımın ilk uygulaması Şeria Nehri sularının Lübnan, İsrail, Ürdün ve Suriye arasında paylaşılması projesinde görülür. Birinci Dünya Savaşı sonrasında 1950'lere kadar suların kullanımını düzenlemeyi amaçlayan çeşitli girişimlerin başarısız kalmasının ardından 1955'de ABD'nin arabuluculuğuyla taraflar yılda ortalama 1213 milyon metreküp (Mm³) olarak hesaplanan Şeria sularının 35 Mm³'ünü Lübnan, 132 Mm³'ünü Suriye, 720 Mm³'ünü Ürdün, kalanını da (375-450 Mm³) İsrail'in kullanmasını öngören planı kabul etmişlerdir. Ancak Arap ülkeleri, İsrail'in zımnen tanınması anlamına geleceğinden son anda bu planı onaylamayı reddetmiştir. İsrail paramentosunca da onaylanmayan plan hukuken bir anlam taşıamakla birlikte taraflar kendileri için belirlenen kotaları açıkça ihlal etmekten bu güne kadar kaçındıklarından, Şeria sularının miktar olarak belirlenmiş bir paylaşım düzenine konu olduğu söylenebilir. Resmen tanınmayan bu fiili düzende ilgili ülkelerin su ihtiyaçları, başka su kaynaklarına sahip olup olmadıkları ve tarımsal potansiyelleri gibi kriterler gözönüne alınmıştı.

Şeria sularının paylaşımı konusu bugün 1950'lerdeki planların çözebileceğinden çok daha karmaşık bir haldedir. Nehrin ve kollarının kaynakları, savaşan ülkeler arasında oldu-

ğu kadar müttefik Arap ülkelerinin kendi içlerinde de anlaşmazlıklar yaratacak biçimde dağılmıştır. Hukuken aşağı çığır ülkesi olan İsrail, 1967 ve 1973 savaşları ve 1982'de Güney Lübnan 'ın işgali ile fiilen yukarı çığır ülkesi haline gelmiştir. İşgal altındaki topraklardan çekilmesi için su güvenliği konusunda tatmin edilmesi gerektiği öne sürülmektedir. Öte yandan havza ülkelerinin su ihtiyaçları özellikle göçler sonucu artan nüfus nedeniyle Şeria Nehri'nin ve yeraltı rezervuarlarının kapasitesini aşmak üzeredir. Daha da önemlisi, Filistin Devleti'nin bölgede yerini almasıyla suların yeniden paylaşımı gündeme gelecektir.

Ortadoğu'da paylaşımı öngörülen ikinci nehir Nil 'dir. Mısır ve Sudan arasında 1959 yılında varılan bir anlaşmayla Nil'in suları yılda en az 55.000 Mm³'ü Mısır'a, 18.500 Mm³'ü de Sudan'a ait olmak üzere bölüşülmüştür. Su kaynakları açısından bütünüyle Nil Nehri'ne bağımlı olan aşağı çığır ülkesi Mısır'ın su kullanımını güvenceye alma amacını güden bu anlaşma Mavi Nil'de yukarı çığır ülkesi olan Etiyopya'nın su kullanımını engeller niteliktedir. Bu yüzden Etiyopya, herhangi bir anlaşmaya taraf olmamasına karşın Mısır'ın "tarihsel kazanım" olarak gördüğü miktarı azaltacak her türlü projenin uygulanmasında bu ülkenin engellemesiyle karşılaşmaktadır.

Nil havzasının 9 ayrı ülke topraklarında yayılmış olduğu gözönüne alınırsa son kullanıcı olan Mısır'ın paylaşmayı nasıl bir güvence olarak algıladığı ortaya çıkar. Ancak, yalnızca iki ülke arasındaki bir anlaşma ne bu güvenceyi sağlayacak ne de Nil sorununu çözecek bir sonuç vermemiştir.

Dicle-Fırat havzasında aşağı çığır ülkeleri olan Suriye ve Irak'ın su sorununun çözümüne yaklaşımları Mısır'inkine benzetilmektedir. Her iki ülke de yukarı çığır ülkesi olan Türkiye'nin öncelikle bu nehirler üzerinde aşağı çığır ülkelerinin haklarını tanımasını, sonra da bu ülkeleri tatmin edecek bir paylaşmaya gidilmesini istemektedir. Ancak, gerek Suriye, gerekse Irak, iki nehri birbirinden ayrı ele alarak sorunun Fırat suları ve Türkiye'nin Fırat üzerindeki projeleri olduğunu vurgulamakta, ve GAP bütünüyle devreye girmeden bu suları paylaşarak kendi kullanacakları miktarları güvence altına almayı amaçlamaktadır.

Aslında Fırat sularını fiilen üç ülke arasında bölüştüren bir düzenleme mevcuttur. Türkiye 1987 yılında imzalamış olduğu Ekonomik İşbirliği Protokolü ile sınırından yılda ortalama 500 m³/saniyeden fazla su bırakmayı taahhüt etmiştir. Suriye ve Irak ise 1989'da imzaladıkları bir protokolle Türkiye'den gelen suyun %42'si Suriye'nin, %58'i Irak'ın kullanımına tahsis edilmesi konusunda anlaşmışlardır. Ancak, Türkiye'nin sınıraşan sular üzerinde ortak egemenlik kavramını benimsememesi, 1987 protokoluna Irak'ın taraf olmaması ve daha da önemlisi protokolün 500 m³/s ortalamasını "Atatürk Barajı rezervuarının doldurulması sırasında ve Fırat sularının üç ülke arasında nihai tahsisine kadar" taahhüt etmiş olması nedenleriyle bu düzenleme aşağı çığır ülkeleri tarafından yetersiz ve geçici bir garanti olarak görülmüştür. Dicle ve Asi konusunda ise herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır.

Sonuç olarak, Ortadoğu'nun sorunlu sularında paylaşmaya yönelik tatmin edici bir çözüme ulaşıldığı söylenemez. Aslında bu aşamada asıl sorulması gereken soru paylaşımın gerçekten bir çözüm olup olmadığıdır. Bölgede sorun, suların bugünkü kullanım biçimi ve trendleriyle ihtiyaca cevap verecek bollukta olmaması sorunudur. Kıt kaynakların ne kadar adil biçimde olursa olsun paylaşılması kıtlığın kendisine çare değildir. Kaldı ki, adil paylaşımın ne olduğu son derece tartışmalıdır. Yetersiz kaynaklar hakkaniyet ilkelerine göre bölüşülebilse dahi tarafların payına düşen miktarlar yetersiz olmaya devam edecektir. Ayrıca, paylaşımın ilkelerini belirleyen koşullar sürekli değişmekte, ihtiyaçlar farklılaşmaktadır. Buna bir de doğanın gösterdiği kısa ve uzun vadeli değişiklikler eklendiğinde durum daha da karmaşık bir hal alır. Su kullanım ihtiyacı sürekli artış gösterirken, üstüste birkaç yıl sürecek bir kuraklık yukarı çığır ülkesinin anlaşmayla aşağı çığır ülkesine garanti ettiği minimum su miktarını bırakamaması durumunu doğurduğunda yeni krizlerin ortaya çıkması kaçınılmazdır.

Suyun Etkin ve Kalıcı Kullanımı

Kısacası, paylaşım su sorununun çözümü değil, su kıtlığının tescilidir. Soruna kapsamlı ve kalıcı bir çözüm ise bölgesel

ölçekte işbirliği gerektiren iki yönlü bir yaklaşımın tüm taraflarca benimsenmesiyle mümkün olabilir: Mevcut su kaynaklarını akılcı ve etkin bir biçimde kullanmak ve kullanılabilir su kaynaklarını artırmak. Akılcı ve etkin kullanım sudan tasarruf edilmesini ve israftan kaçınarak uzun vadede artan ve farklılaşan ihtiyaçların karşılanmasına olanak sağlayacaktır. Kullanılabilir su kaynaklarının artırılması ve çeşitlendirilmesi de taraflar arasındaki net kazanç-net kayıp ikilemini yumuşatacak ve akılcı kullanımın tek başına çözüm olamadığı eksiklikleri kapatmada önemli rol oynayacaktır.

Bu yaklaşımın hayata geçmesi, su kaynaklarının ve su ihtiyacının egemen devletlerin başkalarını dışlayan milli çıkar hesaplarına göre değil bölgesel ölçekte ortaklaşa değerlendirilmesine bağlıdır. Bunun gerektirdiği karşılıklı güven ve işbirliği ortamının Ortadoğu'da bulunmadığı ise bir gerçektir. Ancak, bölgede su gibi hayati bir kaynağın güven ve işbirliği ortamını oluşturmada bir faktör olarak görülmesi büsbütün olanak dışı değildir. Bu konuda projeler üretilmekte ve üzerinde tartışılmaktadır.

Sözkonusu tartışmaların en önemlisi bir tarım girdisi olarak suyun gerçek maliyeti ve fiyatı üzerindedir. Sulu tarım yapan ülkelerde su tüketiminin yaklaşık 2/3'si tarımsal sulamaya gitmektedir. Dünyanın her yerinde çeşitli biçimlerde sübvansiyona konu olan tarımsal ürünler, özellikle Ortadoğu'da "gıda güvenliği" yani gıda maddelerinde kendi kendine yeterlilik kavramının ideolojik bir anlam kazanmış olması nedeniyle maliyetine bakılmaksızın üretilmektedir. Bu konuda en aşırı örnek Suudi Arabistan'ın dünya fiyatının dört katına malettiği ürünü, dünya fiyatından pazarlayarak en büyük altı buğday ihracatçısı ülke arasına girmesidir. Tarımsal sulama suyunun bir maliyeti olmasına karşın, bu maliyetin çok altında ya da tümüyle parasız olarak tarım üreticisine sunulması, üretimin gerçek maliyetini gizlemekte, akılcı ve etkin üretim yapılamamaktadır. Uluslararası ya da sınıraşan sular gibi bir ülkenin tüketiminin diğer ülke ya da ülkeleri etkilediği durumlarda rasyonel tarım yapılıp yapılmaması, tarafların su ihtiyaçlarının meşruiyeti sorununu gündeme getirmektedir. Dolayısıyla, suların akılcı ve etkin kullanı-

mı, tarımın akılcı ve etkin olup olmadığıyla yakından ilintilidir.

Bu sorunun çözümü, suyun bedava bir kaynak değil, gerçek fiyatı olan bir tarım girdisi olarak kabul edilmesi ve tüketimin buna göre yapılmasıyla başlar. Böylece, kurak bölgelerde tarım yapılması anlamsız hale gelecek ve su tüketimi, dolayısıyla su ihtiyacı azalacaktır. Doğal olarak bu yaklaşıma en büyük direnç, gıda güvenliğini sağlamayı devlet politikası haline getirmiş ya da rejimleri tarım kesiminden gelecek tepkileri göze alamayacak durumdaki ülkelerden gelmektedir. Bunlar da bölge ülkelerinin büyük bir çoğunluğunu oluşturur.

Üç Aşamalı Plan

Türkiye, suların paylaşımını hukuki açıdan reddederken, bölgesel ölçekli bir planlama ve suların akılcı ve etkin kullanımını öngören bir öneriyi, Türkiye-Suriye-İrak arasında su sorununu çözmek üzere oluşturulmuş bulunan Üçlü Teknik Komite'nin 1990 yılındaki 14. toplantısında gündeme getirmiştir. "Dicle-Fırat Havzası Sınıraşan Sularının Optimum, Akılcı, Hakça Kullanımı" ya da kısaca "Üç Aşamalı Plan" olarak bilinen öneri paketi, taraflar arasında bütün bölgesel su kaynaklarının ortak envanterinin çıkarılmasını, ardından bütün havzada tarıma elverişli toprakların gözden geçirilerek sınıflandırılmasını ve arazi kullanımı ile ürün desenine bağlı havzanın olarak toplam su tüketimi ihtiyacının tartışılmasını, son olarak da havzanın su ve toprak kaynaklarının birlikte değerlendirilmesiyle hangi tarımsal projelerin nerelerde ve hangi sulama koşullarıyla en rasyonel biçimde uygulanabileceğinin tespitini ve her ülkenin su ihtiyacının ortaya çıkarılarak eksiklerin telafi edilmesini öngörmektedir.

Paylaşma yerine, bölgesel planlama ve etkin su kullanımı yoluyla su kıtlığı sorununa çözüm bulmayı amaçlayan bu plan, uluslararası sular üzerinde aşağı çığır ülkelerinin haklarını tanımadığı, Dicle ve Fırat'ı tek havza olarak ele aldığı ve devletlerin tarım politikaları üzerinde diğer devletlerin söz sahibi olmasının egemenlik ilkesiyle bağdaşmayacağı gerekçeleriyle kabul görmemiştir. Planın uygulanmasının, toprakları görece olarak en az su tüketimiyle en etkin üretime daha elverişli olan Türkiye'nin

çıkarlarına hizmet edeceği ve Irak ve Suriye'nin tarımsal projelerinden önemli ödümler vermesini gerektireceği açıktır. Ancak burada bölge ülkelerinin vermesi gereken karar şudur: Kıt su kaynaklarından optimum faydalanarak suyu yeterli hale getirmek ve işbirliği yoluyla ortak çıkar alanları yaratarak bölgesel ölçekte refahı artırmak mı daha akılcıdır, yoksa kıt kaynaklardan payına düşenle sorunu bireysel olarak çözmeye çalışarak yakın bir gelecekte bütün tarımsal projelerin tıkanma noktasına gelmesiyle daha büyük bir krizle karşılaşmak mı tercih edilecek tir. Bu kararı vermek bu günün Ortadoğu koşullarında güçtür. Ancak bölgedeki gelişmelerin istikrarsızlık ve karşılıklı güvensizlik ortamını yumuşatma eğilimi göstermesi durumunda daha gerçekçi değerlendirmelerin yapılabilmesi mümkün olacaktır.

Benzer öneriler Nil ve Şeria havzaları için de geliştirilebilir. Eğer amaç, ülkelerin su sorununu diğerlerinin ihtiyaçlarını düşünmeden kendi açılarından çözmeleri değil de su sorununun kendisine kalıcı ve tatminkar bir çözüm bulmak ise bölgesel ve ortak yaklaşımlar şarttır. Üç Aşamalı Plan bu yönde olumlu bir girişim olmakla birlikte, suyun fiyatlandırılması konusuna değinilmemesi önemli bir eksikliktir. Gerçek anlamda akılcı bir bölgesel planlama suyun gerçek maliyetinin de tarımsal projelerde hesaba katılmasını gerektirir.

Üzerinde durulması gereken bir nokta da bölge sularının mevcut potansiyelinin bütünüyle kullanıma yönelik olarak planlanması girişimlerinin isabetsizliğidir. Nehir yataklarının temizlenmesi, ekosistemin devamı ve yeraltı sularının kendilerini yenileyebilmesi, kısacası su sisteminin doğal bir bütün olarak varlığını sürdürebilmesi, nehirlerin su taşımasının bütünüyle önlenmemesine bağlıdır. Dolayısıyla bölgesel ölçekli planlamalar, paylaşmanın tersine bu olguyu gözönünde bulundurmaya yatkın yaklaşımlar olarak önemli bir avantaja sahiptir. Paylaşma durumunda taraflar kendi paylarının tümünü kullanma eğilimine gireceğinden ciddi çevre sorunları kaçınılmaz olacaktır.)

Su Kaynaklarının Arttırılması

Su sorununun çözümünde mevcut kaynakların akılcı ve etkin kullanımla israf edilmemesi , günümüzdeki nüfus ve su

ihtiyacının artış trendleri gözönüne alındığında orta ve uzun vadede yetersiz kalacaktır. Özellikle Şeria havzasında yer alan ülkeler için bu durum şimdiden sözkonusudur. Mevcut suların kentsel atıkların arıtılarak tarımda kullanılması, damla yöntemiyle sulama gibi yollarla en etkin biçimde kullanma konusunda önemli ilerlemeler kaydetmiş İsrail ve Ürdün gibi ülkeler bu ikilemi yaşamaktadır. Zaten kıt kaynaklar nedeniyle oldukça masraflı yöntemler geliştirmek zorunda kalan bu ülkeler, yine de su kıtlığıyla karşı karşıyadır. Bu durumda mevcut kaynakların dışarıdan desteklenmesinden başka çıkar yol yoktur.

Ülke içi su kaynaklarının dengesiz dağılımı nedeniyle, Ortadoğu'nun özellikle en kurak bölgelerinde bir süredir uygulanmakta olan deniz suyunun tuzdan arındırılması yöntemi belirli ölçüde kentsel kullanım ihtiyacını karşılamakta yeterli olabilmektedir. Bununla birlikte maliyetinin yüksekliği su açığının kapatılmasında geniş çaplı desalinizasyon projelerinin benimsenmesini engellemektedir. Maliyetin önemli bir bölümünü oluşturan enerji giderlerinin karşılanması için deniz seviyesinin yaklaşık 400 m. altındaki Lut Gölü'ne Akdeniz'den ya da Kızıldeniz'den kanallar açarak burada hem hidroelektrik enerji santralleri hem de desalinizasyon tesisleri kurulması konusunda iki ayrı proje halen tartışılmaktadır. Yine de bu yöntem büyük ölçekli su ihtiyacının karşılanmasına bugünkü teknolojik koşullarda tek başına yeterli değildir.

Bölge içi su transferleri de belirli ölçüde yerel dengesizliklerin giderilmesine katkıda bulunabilir. Bunun ilk örneklerinden birinin öncülüğünü Irak yapmıştır. Dicle'nin fazla sularından bir bölümünü Tartar çöküntüsünden kanallarla Fırat'a aktararak Güney Irak'taki su eksikliğini kapatma girişimi Saddam Kanalı'nın tamamlanmasıyla ilk aşamasını geride bırakmıştır. Körfez Savaşı öncesinde yine Dicle'den boru hattıyla Kuveyt'e su verilmesi ve Dicle sularıyla da beslenecek Fırat'tan Ürdün'e su nakli projeleri Irak tarafından ortaya atılmıştır. Başka anlaşmazlıklarla birlikte savaş ve sonraki gelişmeler bu girişimlerin sonuçsuz kalmasına neden olmuştur. Bu arada bütün bölge ülkelerinin katılacağı bir "su bankası" fikri de tartışmaya açılmıştır.

Bu konudaki gelişmeler de bölgenin siyasi atmosferindeki dalgalanmalara bağlıdır. Nil sularının bir bölümünü İsrail işgali altındaki Gazze Şeridi'ne aktararak buradaki Filistinlilerin su açığını kapama fikri de bir süre tartışılmakla birlikte siyasi gelişmeler ve Nil konusunda Mısır ve yukarı çığır ülkeleri arasındaki sorunlar bu projenin kısa vadede gündeme gelemeyeceğini göstermektedir.

Geriye, bölge dışından su getirme seçeneği kalmaktadır. Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerine Kuzey kutbundan gemilerle çekilecek buzdağları yoluyla tatlı su sağlama projeleri hala hatırlardadır. Bu projenin ne derece gerçekçi olduğu uzun süre zihinleri meşgul etmekle birlikte, bu örnek bölgede su temini için nelere başvurulabileceğini göstermesi açısından önemlidir.

Bölgeye dışarıdan su aktarma önerilerinin en büyüklerinden biri Türkiye'nin Barış Suyu Projesidir. Fikir olarak 1986 yılında ortaya çıkan proje bütünüyle Türkiye'de doğup Türkiye'de denize dökülen Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin kullanım dışı sularını boru hatlarıyla Arabistan Yarımadası'nın doğu ve batı kıyıları boyunca Suudi Arabistan ve Oman'a ulaştırmayı planlıyordu. Fizibilite çalışmaları Brown~Root firması tarafından yürütülen proje 1988 yılında resmen ilgili taraflara teklif edildi. Batı hattı günde 3.500.000 m³ 'lük kapasitesiyle Suriye üzerinden Ürdün ve Suudi Arabistan'a ulaşacak, Mekke ve Cidde'de son bulacaktı. Doğu ya da Körfez hattı ise Suriye, Ürdün, Suudi Arabistan üzerinden Kuveyt, Bahreyn, Katar ve Oman'a günde 2.500.000 m³ su taşıyacaktı. Doğu hattı 2650, Körfez hattı 3900 km uzunluğunda olacak Barış Suyu Projesi'nin tutarı yaklaşık 21 milyar ABD doları olarak hesaplanmıştı. Suyun maliyetinin 0,87-1,07 dolar arasında olacağı tahmin edilmekte, bunun da desalinizasyonun birim maliyetinden daha düşük olması nedeniyle ekonomik bir alternatif olduğu vurgulanmaktaydı.

Barış Suyu Projesi ilk andan itibaren teklifin götürüldüğü taraflarca soğuk karşılanmıştır. Bunun başlıca nedeni yine bölgede hakim olan güvensizlik duygusudur. Resmi tepkiler projenin yüksek maliyetine atıfta bulunmakla birlikte, gerçekte Arap ülkeleri öncelikle Türkiye'nin bu yolla İsrail'e su sağlamayı

planladığından kuşkulandırmışlardır. İkinci ve Arap basınında en çok yankı bulan neden de Türkiye'den satın alınacak suyun bağımlılık yaratacağı, ayrıca Türkiye'nin bölgede söz sahibi olmasına aracı olacağı, Arap ülkelerinin ise su gibi hayati bir metada güçlü bir Türkiye'ye bağımlı olmayı kesinlikle kabul edemeyeceği görüşünün hakim olmasıdır.

Barış Suyu Projesi, "Türkiye su satmayı düşüneneğine önce Arap ülkelerinin Fırat suları üzerindeki haklarını tanısin ve Suriye ile Irak'a daha çok su bıraksın" biçiminde tartışmalara konu olunca Türkiye öneriyi geri çekmemekle birlikte bir süre için rafa kaldırmayı tercih etmiştir. Öte yandan İsrail öneriye ilgi göstermekle birlikte Arap ülkelerinin tepkisi nedeniyle açıkça bir talepte bulunmamıştır.

1993'ün ikinci yarısında İsrail ile Filistin Devleti arasında gizli görüşmeler yapıldığı ve çeşitli konularda belli ilerlemeler kaydedildiği ortaya çıkınca bölgeye dışarıdan su getirilebilmesinin önündeki siyasal engellerin kalkabileceği düşüncesi Barış Suyu Projesi ve aynı fikirden türetilen çeşitlemeleri yeniden gündeme getirmiştir. Bunlardan biri Küçük Barış Suyu olarak adlandırılabilir daha küçük çaplı bir projedir. Seyhan-Ceyhan'dan Suriye, Ürdün ve Filistin'e su taşıyacak 5 milyar dolarlık bir boru hattıyla bölgede kentsel su ihtiyacının karşılanması mümkün görülmektedir. Bu projenin de küçük bir versiyonu yalnızca Suriye'ye su getirecek bir boru hattının Suriye'nin Yermuk nehrinden Şeria'ya daha fazla su bırakmasını sağlayarak Ürdün ve Filistinlilerin ihtiyacının karşılanabileceği varsayımı üzerine kurulmuştur.

Öte yandan Küçük Barış Suyu projesinin Golan Tepelerinde tank engeli teşkil edecek bir açık kanalı da içerecek biçimde uygulanmasının İsrail ve Suriye'nin bu bölgedeki güvenlik kaygılarını da giderecek bir çözüm olabileceği de düşünülmüştür. Fırat sularının Türkiye'deki başka nehirlerin, hatta Karadeniz'e dökülen bazı ırmakların sularıyla desteklenerek bölgeye doğal yollarla gelen su miktarını artırmak yine öneriler arasındadır. Ancak, bunların hemen hepsi Suriye'nin olumlu yaklaşımına bağlı olarak hayata geçirilebilecek projelerdir.

Son olarak, Türkiye'nin hem kendi içindeki bölgesel den-
gesizlikleri gidermek hem de su ihtiyacı olan her ülkeye istendi-
ğinde satış yapabilmek amacıyla Manavgat çayı üzerinde kur-
makta olduğu su yükleme tesisinin de bölgenin su açığına katkı-
sından söz etmek gerekir. Halen inşa halindeki Manavgat tesis-
leri buradaki su fazlasını talep halinde arıtılmış şehir kullanım
suyu ya da ham sulama suyu olarak iki ayrı biçimde tankerler
ya da yeni geliştirilen "denizanası torba"lar vasıtasıyla pazarla-
maya yöneliktir. Bu projeye Kıbrıs, İsrail, Ege Adaları ve böl-
gede istekli her ülkeye su satışı gerçekleştirilebilecektir. İsrail'in bu konuda özellikle istekli olduğu bilinmektedir. Manavgat'tan İsrail su sistemine taşınacak sudan Filistin devleti ve Ürdün'ün yararlanması da mümkün olabilecektir.

Bütün bu projeler çeşitli yönleriyle değerlendirilmekte ve tartışılmaktadır. Büyük çoğunluğunun uygulanmasına en büyük engel Ortadoğu'ya hakim olan güvensizlik ve istikrarsızlık ortamıdır. Türkiye'nin suyuna bağımlı olmak, su güvenliğinin tehdit altında bulunması, su haklarını güvenceye almadan işgal edilen topraklardan çekilmeme, Türkiye'ye Fırat'ta taviz verdire rek Suriye'den Şeria'da taviz koparma gayretleri ve bu konulardaki tartışmalar aynı ortamın yansımaları olarak değerlendirilebilir. Ancak, Ortadoğu gibi bir bölgede bile istikrarsızlık ve güvensizlik kader olmayabilir. Bu yönde bir yumuşamanın belirtileri iyi değerlendirilirse su sorunun da çözümüne ulaşılabilir.

KAYNAKÇA:

Beaumont, Peter. 1992. in Nonneman, Gerd. (ed.) **The Middle East and Europe: An Integrated Communities Approach**. London: Federal Trust for Education and Research. 1992.

Bağış, A. Ihsan. 1989. **G.A.P. Southeastern Anatolia Project: The Cradle of Civilization Regenerated**. İstanbul: Interbank

Beschorner, Natasha. 1992. **Water and Instability in the Middle East**. London: Adelphi Paper 273.

Chalabi, Hassan. 1992. "Turkey and the River Euphrates: The Context Within International Law", paper presented to the Conference on Water in the Middle East. London, SOAS, 19-20 November

Cran, James A. (n.d.) "The Medusa Bag and Middle East Water Projects" Mimeo.

Dellapenna, Joseph W. 1992. "Building International Water Management Institutions: The Role of Treaties and Other Legal Arrangements", paper presented to the Conference on Water in the Middle East. London. SOAS, 19-20 November.

Gruen, George. 1992. **The Water Crisis: The Next Middle East Conflict?** (revised edition). Los Angeles: The Simon Wiesenthal Center.

-----1993. "Turkey's Potential Contribution to Arab-Israel Peace". Paper presented to the Ninth Annual Meeting of Association for Israel Studies. Emory University, Atlanta, May 16-17.

----- 1993. "International Regional Cooperation: Preconditions and Limits", paper presented to the Conference on Water as an Element of Cooperation and Development in the Middle East. Ankara, Hacettepe University, 4-8 Oct.

Kolars, John F. and William A. Mitchell. 1991. **The Euphrates River and the Southeast Anatolia Development Project**. Carbondale: Southern Illinois University Press.

----- 1993. "Managing the Impact of Development: The Euphrates and Tigris Rivers and the Ecology of the Arabian Gulf- A Link in Forging Tri-Riparian Cooperation" paper presented to the Conference on Water as an Element of Cooperation and Development in the Middle East. Ankara, Hacettepe University, 4-8 Oct.

Naff, Thomas and Ruth Matson. 1984. **Water in the Middle East: Conflict or Cooperation?** Boulder and London: Westview Press.

Nonneman, Gerd. 1992. **The Middle East and Europe: An Integrated Communities Approach**. London: Federal Trust for Education and Research.

Parker, Mushtak. 1991. "Rumbles in the Peace Pipeline". South. August.

Robins, Philip. 1991. **Turkey and the Middle East**. London: Pinter Publishers.

Shuval, Hilel. 1993. "Proposals for Cooperation in the Management of Transboundary Water Resources Shared by Israel and her Neighbors" paper presented to the Conference on Water as an Element of Cooperation and Development in the Middle East. Ankara, Hacettepe University, 4-8 Oct.

Wachtel, Boaz. 1993. "The Peace Canal Plan", presentation in the Conference on Water as an Element of Cooperation and Development in the Middle East. Ankara, Hacettepe University, 4-8 Oct.

EKLER

Mahmut MAAN

Osmanlı tarihini, büyük tetkikat ve tettebbüat ve fikriyat neticesinde yeniden yazmaya lüzum vardır. Çünkübir çok vekayi, anın zımnındaki efkârın âmmeye sirayet etmemesi için tahtı zapt ve tahrire alınmaz ve aldırılmaz idi. [Mütarekenin bidâyetinde 1919 da Berlinde bulunan gençlerimize Türk Kulübünde "Târihi Osmaninin gayrimestur aksamı" diye, bunu iki-üç konferansla izah etmiştim.] Ezcümle fikri ahrârânenen mütekevvîn harekât, bittabî hiç bir zaman tasvîbkâr bir mutalâa ile yazılamaz idi. Bundan dolayı birçok vekayi ya müdahene ile tağyiri hakikate mâruz kalır, yahut, tetkiki mahiyet noktai nazârından meskût bırakılır idi. Hatta bu hal Türkçe muharrer ecnebî tarihlerinde dahi meşhuttur. İnkılâp vekayii bittabî vuzuhutam ile yazılmazdı.

Murat Bey merhumun Mektebi Mülkiye tarih muallimliğinde mazhar olduğu hürmet ve kazandığı şöhret hep , şıbanı vatanın muhtaç olduğu ve anlamak istediği hissiyatı ahraraneyi, anlara vâkayii tarihiye ile telkin etmesi yüzünden idi.

Tarihin hissiyatı millîye üzerine hasıl etmekte olduğu tesiri, kendi usul idaresi için muzır telâkki eden Sultan Abdülhamidi Sâni bir aralık, mekteplerde Tarih okutmayı bile menetmişti. Artık Tarih okunmayan bir hükûmdarı mutlak, bittabi hakikati ifşa edecek bir tarihte yazdırmaz idi.

Meşrûtiyetten sonra neşredilen Kâmil Paşanın tarihi siyasisi en mükemmel bir tarih olmakla beraber eski hayat zihniyet ve muhâkemesine merbuttur. (Tarihi Ebül-Faruk) ise gûya bunun müellifi olan Murat Bey, Mektebi Mülkiyedeki muallim Murat Bey değilmiş gibi istihâleye uğramıştır.

Murat Beyin İttihat ve Terakki Fırkasına muhâlefeti, tari-

* Yeni yazıya aktaran Sabire DOSDOĞRU

** Bu yazının teminindeki katkılarından ötürü Dr. Sipahi ÇATALTEPE'ye teşekkür ederim (S. Şen).

hinde bir Rumeli düşmanlığı hissine kapılmasını mûcip olmuştur. Diğer bir tarih müellifi Ahmet Râsim Beyefendi ise Cumhuriyet ilân edilmeden bir Cumhuriyetçi ruhu taşıdığını göstermek istemiştir.

Cumhuriyet zamanında yazılacak bir târihin, sırf Cumhuriyet hissinin takviye ve irsamı için eski harekât ve hâlât meyanında musıp olanların isabetsizliğine hükmetmek sureti ile hakikaten tebâut etmesinden korkarım. Cumhuriyetçi Fransızlar, tarihlerindeki mefâhirden bir noktasını ve o mefâhiri hudûsa getiren zevattan bir ferdini terk ve ihmal etmezler. Zâten Tarihîvislikteki en büyük maharet, Mefâhi Milliyeyi bulup meydana çıkarmaktır. Çünkü milletler meâyibi ile değil, mefâhiri ile takdiri umumiye mazhar olurlar, nik-nâm ile tanınırlar.

Ben öyle arzu ederim ki, bir devrin tarihi yazılırken evveleminde o devirde Mutlakîyet, Saltanat meşrutiyeti, Cumhuriyet meşrutiyeti idârelerinden hangisine kabiliyeti memleket müsâit ise tarihin o kabiliyet dâhilindeki muhâkemesi yürütülün de hakikat o suretle meydana konsun. Yoksa Sultan Orhan zamanında bir Meşrutîyet veya Selimi Sâlis zamanında bir Cumhuriyet olması hissini besliyerek yazılacak tarih hiç bir zaman hakikate tevâfuk etmez. Bunu pek iyi bilmeli ki, hükûmetlerin şekli idaresi, zamanın mübrem ihtiyacına ve milletin kabiliyetine göre tâyin olunur. Tevekkeli değil, her millet lâîk olduğu hükûmete mâlik olur, denmiştir.

Her şeyden evvel bir millet kendi tarihine hürmetkâr olmalıdır. Çünkü o tarihi yaratan eşhas yabancı kimseler değil, belki o milletin ecdâdıdır. Binâenaleyh tarihine levm etmek, ecdâdına sebetmekten başka bir şey değildir. Sonra bütün kabahati bir kişinin tahakkümüne, mesâvisine atfedip geçmek te doğru değildir. Hep gördük ki, millet kabiliyetini gösterince hiç bir sâhibi ceberutun kuvveti mukavemet edemiyor, taç ve saltanatı devrilip gidiyor ve hiç kimse âna müzaheret gösteremiyor. İşte çarlık, işte Kayserlik, işte Padişahlık.

* * *

*

Bir çok zaman varki, ben Sultan Mahmudu Sâni ile Meh-

met Ali Paşa ihtilâfında tarihin bize gösterdiği hâleti ruhiyeden başka bir hâlet sezinliyorum. (Hicrî:1308-Milâdî:1891) senesinde nihilist Prens (Pagava) ile ülfete başlayarak Çar Birinci Petro'nun hayatını daha etraflı öğrendikçe, Sultan Mahmudu Sâni ile Çarın arasında bir tecanüsü ruhiye mevcut olduğuna hükmettim. İhtimal, Sultan Mahmut, memlekette ıslâhat yapmak için Çar Petroyu örnek tutmuştu. Fakat bunun için Çar Petroyu tanımak, Rus tarihini iyi bilmek lâzım geliyordu. Acaba o zaman Türkiyede bunu bilen bir kimse var mı idi ? Yoksa (Balıkçı gâvuru kör Moskov) zihnietini mi hüküm fermâ idi? Bu sonrakinin mevcudiyetine şüphe yok!... O halde, Sultan Mahmut, ilmen değil, rûhen Çar Petro ile hem hâl idi.

Sultan Mahmudu Sâni (H:1223-M:1809) da tahta geçtikten (141) gün sonra Âli Osman arasında kendisinden başka zükür evlât kalmamıştı. Bu hâl (H:1237-M: 1823) de Şehzade Abdül-Mecidin tevellüdüne kadar ondört sene devam etti. Millet, hânedanın devâmı saltanat ve bekası emeli ile Sultan Mahmudun kılına hâtâ gelmesini istemiyordu. Bunu pekâlâ teverrüs eden Sultan Mahmut ta memlekette istediğini yapıyordu. İlmen bile, hissiyatı umumiye tebaan bu bidatleri (?) hazmediyordu. Vaktâki Şehzade Abdül-Mecid efendi on yaşına geldi ve ona tâli olarak , sekiz yaş küçük bir de Abdül-Aziz efendi yetişti, Memleket halkının bilhassa ulemânın Sultan Mahmuda minneti kalmadı, artık onun ahvâli menfûreyi (?) teceddüt perverânesi istihkara başlandı. Neticeten (H:1247-M:1832) de Mehmet Ali Paşa hâdisesi başgösterdi.

Esasen İstanbul'dan (Kerç) e emir olarak tâyin kılınan bir Türk ailesinin mütevâris ahvâdından iken Çerkezlikle şöhet olan pek sûfî ve müttakî (Hâfız Paşa) dahi dâhil olduğu halde herkes, Mehmet Ali Paşaya hissi temayül göstermeye başladı. Bana öyle geliyor ki bu hal velev hüsnüniyete makrun olsun, her halde pek şedid olan istibdada karşı bir isyan idi. Sultan Mahmut bunu pek âlâ anlamıştı. O, hakikati millete izhair etmek istemediğinden Mehmet Ali Paşanın isyanını bile lisanı Fârisî ile Takvîm-i Vakayide neşrettirmiş idi. Hatta bu isyan Sultan Mahmudun gayri tabii vefatı ile Sultan Abdül-Mecit tah-

ta geçtikten sonra da devam etti: Kaptanıderya Ahmet Fevzi Paşa bütün donanmayı alıp Mısırda Mehmet Ali Paşaya götürdü, verdi.

Zemanımızdan 85 ilâ 93 sene evvel cereyân eden vekayi ile son beş sene zarfında cereyân eden vekayi arasındaki müşâbehet elbette nazara çarpar.

* *

*

Mehmet Ali Paşaya Arnavut diyenler, hatâ ediyorlar. Bugün Garbî -Trakyalılar ve Sirozlular Arnavut mu ki (Kavala) nın yetiştirdiği Mehmet Ali Paşa Arnavut olsun. Müşarünileyh tam bir Türk idi. Türklüğünü Mısırda koyduğu usul ile ispat ve teyit etmiştir.

(1) Yerlilerden gayri olan bütün Türk, Çerkez, Abaza, Kürt ve Arnavutlar Türk addolunur ve Mısrîler ve Sûdanîler bunlara bilâtefrik (Türkâvî) derler idi.

(2) Bütün askerî tâlimleri ve kavânîni Türkçe idi. Hatta bir çok kavânîni askeriye, İstanbulun kabul etmiş olduğu Fransız kavânîninden tercüme edilirdi. İstanbul kanunlarında yalnız Padişah nâmına merâsimi lâfziye müstamel iken, Mısır kanunlarında buna ilâveten bir de (Tarafı eşref) diye müstakill vâli kast olunur idi.

(3) Bütün mekteplerde ve hatta Sûdanda bile tedrisat Türkçe idi.

(4) Mısır ordusunda binbaşı rütbesinden büyük rütbe sâhibi yerli zâbit istihdam kılınmaz ve bütün ümerayı askeriye İstanbul zâbitanının mensup oldukları ırklardan tâyin kılınır idi. Şayet yerli zâbitandan eseri dirayet gösterüp de Binbaşılığın fevkindeki rütbelere irtikası icap eden bulunursa Memaliki Osmaniyenin aksamı sâiresindeki ordulara nakledilir idi. Hidiv İsmail Paşa bidâyetten vâlilikle (H:1279-M:1863) tarihinde mevkii iktadare geldikten sonra, Mehmet Ali Paşa tarafından İbrahim, Abbas ve Sait Paşalar tarafından teyit kılınan usulü, azçok tağyire başladı ve bu meyanda yerli zâbitanın Miralaylığa kadar irtikasına müsaade etti. Bu müsaadeden en ziyade (Ağrâbî) Bey

istifade etti. Fakat Mısır Fellâhlarının ruhunda bulunan taşkınlık Ağrâbî Beyde dahi tezâhür etti. (H: 1295-M:1879) tarihinde Hidiv İsmail Paşanın azli ile yerine Hidiv Mehmet Tevfik Paşanın gelmesinden az zaman sonra Ağrabî, yaptığı bir taşkınlık neticesi olarak hapse girmiş oldu. Her neden ise İngiliz Konsül-jenerali (Mister Malet), Mirâlayın şefaatsi kesildi. Bir taraftan kendisi Hidive, diğer taraftan (Mr. Malet), Emine Hanımefendiye (Ağrabî Bey)in mağduriyetinden bahs ederler idi. Nihayet Ağrabî Bey hapisten çıkarıldı; fakat maarzı şükran da ilk işi bir komplo ile kabineyi devirip Mustafa Rıfkı Paşa'nın yerine Cihadiye Nezâretini deruhte ve diktatörlüğünü ilân etmek oldu. Kurnaz Fellâh, diğer taraftan Hidivviyeti ilga edeceğine dair Sultan Abdül-Hâmidî Sâni ile muhabere kapısı açarak onu da iğfale muvaffak olup kendi teşebbüsâtını akim bırakacaklarından korkduğu, sair ırklara mensup ümerai askeriye müsaadeyi pâdişahi ile tahtelhıfz İstanbul'a gönderildi. İstanbul Ağrâbînin meddahı kesilmiş oldu. Onaltı sene Mısır vâililiğinde ve mûahharen Hidiviyetinde bulunmuş olan milyonlar sâhibi İsmaili Paşanın bilâmüşkilat azli üzerine bir de Hidiviyetin İlga cümlei muvaffakiyeti seniyeden ad olunacaktı (?). Ağrâbî, Tevfik Paşanın zaafından istifade ile Paşa dahi olmuştu. Artık Ağrâbî Paşanın resimleri İstanbul sokaklarında duvarlara bile yapıştırılıyor idi ki, bu hal Padişahın kendisine olan teveccühüne bir delil idi. Arası çok geçmeksizin Ağrâbî Paşanın müzmiratı meydana çıktı. Bir taraftan Beylerbeyi Sarayı civarındaki dâirelerde mevkuf Ümerai askeriye Mısriye serbest bıraktı, diğer taraftan Giritte toplanup seferberliklerini ikmal etmek üzere kıtaâta ve ezcümle mukaddema mensup olduğum Piyade Üçüncü Alaya emir verildi.

Bâbîâlinin teminkâr bir usulü var idi. Meselâ (H: 1285-M: 1868) de Girit İsyanını teskin için Hüseyin Avni Paşa kumandasındaki askeri sevk etmezden evvel Hariciye Nâzırı Fuat Paşayı o sırada (Yalta) ya gelen Çar İkinci Aleksandr nezdine gönderip anın muvafakatını itihsale teşebbüs eylemiş idi. Hatta Fuat Paşa Çarla çay içerken çaya şeker koymadığını görüp kendisini îkaz eden İkinci Aleksandra

- Majestè, je n'aime que de sucre candi-diyerek maksadı ziyaretinin mukaddemesini açmış idi.

Mısır hâdisesinden dolayı her cuma günü "Bu Mısır meselesini ne yapacağız?" diye telehhuf eden ve hatta son cuma günü ağlayan Abdürrahman Paşanın, bir dostunun ağır bir ifade ile söylenen tavsiyesi veçhile, istifasından sonra makamı Sâdarete gelen Sait Paşa dahi gerek aynı tedbir ile ve gerek Mısırın imtiyazını temin eden muahedeye tevfikân Mısır'a sevkiyatı Askeriye icrası için İngilterenin muvafakatını istihsale lüzum gördü. [ki eğer Avrupa Düveli Muâzzamasının 1897 de Giride ve 1903 de Çine yaptıkları gibi kuvvei muhtelite sevklerine tevessül kılınsa idi, Mısırın müstakillen İngiliz işgaline girmesi mümkün olmaz idi.] Sefir (Sördü Mond Woolf) Londraya yazıp gelecek cevaba intizâren bu bapdaki muvafakatnâmeyi imza edeceği günü tâyin etti. Muayyen günde İngiltere Sefarethanesine giden Hâriciye Nâzırı Kürt Sait Paşa, Sefirin maiyyet vapuruna binip Büyük Adaya gittiğini öğrendi ve hemen bir motöre rükben İngiltere Sefareti Mâiyyet varupunu tâkibe koyuldu ve buna yetiştii. Fakat Sefir kendisine "Parmağım ağrıyor yazı yazamıyorum." cevabını verdi. Meğer İngiliz Hükümeti (Setren) kumpanyası delâleti ile Mısırdaki Ağrabî Paşa arasında teâtî edilen muhâberata ittılâh peyda ederek Sefire Muvafakatnâmeyi imza etmesini emreylemiş. Andan sonra İngiliz Donanması İskenderiye önünde görünür ve muhtel olan âsâyîşi iade için şehre yedi mermi atar. İngiliz Sefiri de, İngiltere Hükümetinin Mısırdaki Âsâyîşi iade için karaya asker çıkardığını Bâb-ı Âliye tebliğ eder.

Zaten İngiltere Hükümeti böyle bir bahâne arıyor ve Mısırdaki bir vaka çıkartmak istiyordu. Hatta Vâli Abbas Paşadan sona vâli olup (Selim Paşa Ebülterbuş) Kumandası ile Kırımı asker gönderen Sait Paşa ile - Sadrâzam Reşit Paşa zamanında Süveyş kanalının hafrine mübaşeret emelinden dolayı- Bâb-ı Âlî arasında vukua gelen gerginlik esnasında kanalın hafri cihe-tini iltizam eden Fransız Konsolosu, Sait Paşayı İstanbula karşı isyan etmiye tergip ederken, garip değilmi ki esas meselede Bâb-ı Âlinin İngiliz siyasetine hizmet etmekte olmasına rağmen

Kahire İngiliz Konsolosu da, Sait Paşayı isyana tergip hususunda Fransız Konsolosuna iltihak ediyor idi. Biraz deli dolu olmakla beraber cidden hamiyetli bir zat olan Sait Paşa bir taraftan İskenderiye ve Reşit istihkâmlarını takviye ediyor; diğer taraftan (Resûltin) kasrını tâmir ve tezyin ettiriyor idi. Bu mutezat harekâtı gören Konsoloslar istihnakhı madde edince Sait Paşa "Ben Padişah'tan kanalın hafri müsaadesini almak için gûya ledilicâp harp edecektim gibi bir nümâyîş yapmaktığım tabiidir. Fakat metbuu müfhamım benim metâlibemi kabul etmeyüp te bizzat mülküne gelecek olursa kendisine lâıyk bir ikametgâh hazırlıyorum. Ben de mukabeleten harp edip sizi memnun etmem ya!" cevâbını vermişti.

* *
*

Bir vassalın şerâiti imtiyaziyesi dâhilinde idamei râbitası pek güçtür. Bunda pek çok basireti siyasiye ister. Halbuki vassal idaresi hususunda Osmanlı İmparatorluğu çok muvaffakiyet-sizlikler göstermiştir. Yalnız bu hususta Âlî Paşa büyük bir basiret sâhibi idi. O, bütün Eyaleti Mümtazeye selâhiyeti imtiyaziyelerinden fazla birşey kaptırmamağa ihtimam eder ve kâffesine hâkim ve nâfiz bulunur idi. Hidiv İsmail Paşanın (H: 1286-M: 1869) tarihinde Süveyş Kanalı Resmi küşâdına İmparator Üçüncü Napolyonu dâvet etmiş olmasını ve bir iki zırhlı tedarik etmesini müşarûlileyh öyle ağır surette muaheze etmiş idi ki Hidiv bu tekdirnameyi Sadaret Seryaveri Miralay Sâmî Beyden Mısırdaki alıp okuduğu zaman eli titremiş ve sapsarı kesilmişti.

Elhâsıl İngiltere Hükûmeti ötedenberi arzu ettiği Mısır ihtilâlini (H:1299-M: 1881) tarihinde ikaa muvafak oldu.

Bütün teşebbüsâtın akim kaldığını gören Sultan Abdül-Hamit, Sefirin tebliğinden sonra Mısır'a asker göndermekten sarfınazar etmiş idi. Fakat Başkâtip-Âlî Paşazade Ali Fuat Bey merhum, bu askerîn îzâmında ısrarla, Padişahı targip eyliyor idi. Hünkârın, "İngiliz askerî girdikten sonra askerimiz ne iş görecektir?" sözüne karşı Başkâtip, " Hiç bir iş görmez ise bile İngiliz askerini selâmlar, mülkün sâhibi olduğunu gösterir" cevabını

vermişti.

Diğer taraftan Ağrâbî Paşa yanında kalan bir fesei kalile ile Leybi Sahrasında gezerek memlekete fenalık iyka ettiğini telehhüfler ile söylüyordu. O, bunu pek geç anlamıştı. Zaten Türkleri istirkap eden Mısır yerlileri bu kadar düşünürler. Şimdi Suud Zaglol Paşa da böyle yapmadı mı, yapmıyor mu?

* *

*

Mısır Vatanperveranı bu İngiliz hâilesini defetmek için bir tedbir ittihazını düşündüler. Evveleminde bir ordu ve bu orduyu idâre edecek bir kumandana lüzum var idi. Halbuki bir çok güzide zâbitan İstanbula gönderilmişti. Nihayet Âyânı memleket Mısırın yetiştirdiği en büyük sevkülceyş mütehassıslarından Ferik Raşit Hüsnü Paşaya müracaatla müstevliye mukabele etmesini teklif ettiler. Paşa, güzide zâbitanın noksanından ve askerinin terbiyesinin Ağrâbî Vakası ile dûçarı inhilâl olduğundan bahisle teklif, vakıa karşı itizar eyledi. Fakat hertaraf-tan teminat ve teahhüdatı kaviyye ibraz kılınmakla Raşit Hüsnü Paşa emrükumandayı deruhteye mecbur oldu. Ordu (Telekebir)de müdafaa tertibatını ikmal etmiş oldu. Raşit Hüsnü Paşanın tertibatı askeriyesi İngiliz Jenerali (Wellsley) in ordusunu (Reşit) den denize dökmeyi temin ediyordu. İngilizler fena halde sıkışmışlardı. Fakat melûn bir kurşun Paşayı ifâyi vazife edemiycek bir hale koydu. Kumandanın mecruhiyetini işiten Mısır askeri, kumandanlarını bırakarak çil yavrusu gibi dağıldı. Mısır askerinin dâhile doğru çekildiğini gören İngilizler, büyük bir nefes aldıktan sonra bilâmüşkilât Mısır Başkumandanlık Karargâhına doğru ilerlediler ve Raşit Hüsnü Paşayı mecruhen yatağında buldular.

(H: 1328-M: 1910) tarihinde İngiltere Kralı Beşinci Corcun kuudunu Sultan Mehmedi Hâmise iblâğ için Der-saâdete gelen Feldmareşal Wellsley, Mısır ordusu karargâhında Raşit Hüsnü Paşa'yı ziyaret ettiği zaman izharı teessür etmekle beraber, "Mâmâfî siz bu hâle duçar olmasa idiniz ben daha feci bir felâkete uğrayacaktım." demekten kendini alamamıştı.

* *

*

Mısır muvakkat tâbiri ile İngiliz İşgali askerisi altına girmiş idi. Bu işgal lüzumsuz surette uzadıkça Sûdan Tekkeleri Meşâyihî galeyana geliyorlar idi. Nihayet bunlardan (Mehmet ibni Ahmet) Mehdiliğini ilân ederek Sûdanı Şarkî ahâlisini tahtı kumandasına alıp mukdemisi (Osman Dekna) delâleti ile Darfur, Küirdufan'ı işgal etti. Bunlar işgal ettikleri memalikdeki memurini dahî esir diye satıyorlardı. Hatta Darfur Mutasarrıfı Sait Paşa, biraz ihtiyar olduğu için Dokuz kuruştan fazla para etmemiş ve alan kimse, paşanın işe yaramıyacağını idia ile parasını geriye istemişti. İngilizler ise Sûdanı Mısırî Hükûmdarı yani vâlii umumisi nasp ettikleri Gordon Paşa'nın maiyetine Mısırlı, Kürt, Arnavut, Sûriyeli gibi ücretli devşirme kimselerden mürekkep bir kuvvei askeriye vererek mütmehitler üzerine sevk ettiler. Bu esnâda Mısırdaki İngiliz Komiseri (Lord Cromer) in aklına bir şeytanlık geldi. Mûmâileyh Osmanlı Komiseri Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya, Halife nâmına mütmehitlere icrâ-yi nasihat etmesini teklif etti. Ömründe şeytanatı siyasiyeye akıl erdiremeyen Gazi merhum da bunun samimiyetine kani oldu. Ertesi günü yola çıkacaktı. Fakat Müşarûlileyh Mısır Hidivyeti tarafından mihmandar tâyin kılınan Dâim, merhum Süleyman Bey, Lordun bu teklifinin samimiyetsizliğini ityan ile bunu ispat için paşanın Lorda, "Bu mütmehitler esasen hurcu alessultan eylemiş kimselerdir. Kendilerinin nasihat dinlememeleri pek melhuzdur. Ledilicâp vurmak üzere münasip bir mikdarda kuvvei askeriye kıbadetime alıp öyle gideyim." demesini dermeyeran etti. Gazi Paşa, Lorda bu teklifi serd eylediği zaman, Lord Cromer, Londraya danışacağını söylemiş idi. Bir daha bu bahsi açmadı.

Mukaddemâ (Osman Dekna), Gordon Paşayı fena halde sıkıştırıyor ve ilerliyordu. Gordon Paşa İngilterenin gösterdiği aczü rehaveti görerek müteessir oldu; "Eğer İngiltere Hükûmeti bu işi başaramayacak ise bu mülkün sâhibi âslisi olan Türklerin asker sevketmelerine delâlet edilsin." diye bir rapor verdi. İngilizler bu rapora fena halde kızdılar; Gordon Paşayı bililtizam felâkete karşı terk ettiler. Mehdi Ordusu her türlü müzâheretten mahrum kalan Hartumu bâdel muhâsara zaptetti. Zaten Mehdi

ordusu esir eylediği muhâsımlarını alesseviye kâfir telâki ederek bir din telkininden sonra evkatı hamsede namaza sevk eyler ve meselâ öğle namazını güneş altında Afrikanın kızgın kumu üstünde kıldırır idi. Esirlerde bir Kürdün rivayetine göre secde yetmiş sayıncaya kadar tuttuklarından alını sünger gibi kabarmış imiş. İşte bu ordu tabiatın bilâicâp Türk muhibbi yaptığı Gordon Paşayı da (H: 1302-M: 1885) de öldürdü. İngiliz Hükümeti Türk tarafdarlığı gösteren Gordon Paşanın bu veçhile ifnâyı vücudünden sonra Gordan nâmına âbide yaptırdı. [Gordon Paşa hâdisesinden otuz altı sene sonra Anadolu'ya Yunanlıların asker ihracına muhâlif bulunan yâni Türk lehine idârei kelâm eden Erkânı Harbiye Umumiye Reisi Feldmareşal (Wilson) yine hükümetin arzusu üzerine güpegündüz sokakta öldürtülmüş-tü.]

* *
*

Soğuk Çeşme Rüştîyei Askeriyesinin müntehi sınıfında bulunduğum esnada Hartum Muhasarası başlayıp mütmehdile gâlip vaziyette bulunuyorlar idi. Bütün İstanbul halkı bu harekâtı büyük bir alâka ile takip ediyorlardı. Evvelce Yaveri Hidivî ve o esnada Mısır Muhafız muavini olan dayım merhum Süleyman Bey mezunen İstanbula gelmişti. İstanbul İdâdîi Askerisinde Vidinli Tefvik Paşa merhumundan bir sınıf sonra dayım Abdülkadir Paşa Sûdan Hükûmdarı yâni Vâlîi umumisi iken Musa Paşa kolunda, yüzbaşılıkla (Faşoda) adasını ilk defa işgal etmiş ve Mısır ve Sûdanın ahvali ve hidematı muhtelifesinde bulunmuş ve hatta (Viktoryanza) gölünü tâkibatı askeriye esnasında (Liwingstone) ve (Stanley) den daha evvel keşfetmiş bir zat idi.

Oniki yaşındaki bir gencin bütün hissî tecessüsü ile dayımı isticvaba başladım. En birinci düşüncem İngilizlerin hâip ve hâsir olmaları çaresi idi. Nilin (Berber) ve (Ebu hamd) arasındaki kısmında bir kanal açılarak (Sevaken) tarafından Bahri-ahmere icrasının müâkûn olup olmadığını sorduğum zaman dayım, hayretle yüzüme bakarak; " Gerçi bâzı dağlar var ise de mümkün olabilir." dedi. O vakit ben bir nidâyı tehassür ile "Ah

Mehdi ordusunda bulunsa idim Mısırı Nilsiz ve susuz bir çöle çevirir ve İngilizleri böyle bir çöl istilâsından vazgeçirtirdim." dedim. Bu fikri zemin ittihaz ederek Soğuk Çeşme Mektebinde müntehâyî sınıf refiklerime küçük bir konferans vermiştim. Kuleli Askeri Lisesi Kitabet mualimlerinden Beykozlu, mütekait Binbaşı Ali Bey bu konferansta hazır bulunan rüfekaıdan idi.

Asuvan Seddi ile müteaddid (Reservoir) ların tesisinden sonra Mısırı çöl yapmak için Bahri-ahmer kanalına lüzum kalmadı. Sûdanı Mısriye hâkim olan bir kuvvet, istediği zaman Mısırı susuzlukla tehdid edebilir.

İngiliz Hâriciye Nâzırı (Mr Chamberlain) Mısır seyyahatinden avdet edip 14 Kânunevvel 1924 de Avam Kamarasında irât ettiği nutukta bilmünâsebe "Büyük Britanyanın Mısırı susuzlukla serfruye mecbur edeceğini ancak mecnunlar tahayül edebilir." demişti. İstanbul işgali esnasında Türkleri serfrûye mecbur kılmak için, Yunanlıların beşeriyete ve hele Hristiyanlığa büyük bir leke olan bağıyâne icraatına meydan vermek sureti ile, kuvvetlerden istifade eden bir devletin, muhtar kaldığı zaman su gibi tabii bir kuvvetten istifadeye tenezzül etmiyeceğine inanmak pek büyük bir belâhat olmuş olur.

* * *

*

(H: 1302-M: 1885) de Kuleli İdâdii askerisinde tarih muallimi muhteremi Ali Tevfik Beyefendi, İran hükümdarı Keyhusrevin Bâbili zaptetmek için Fıratın mecrâsını nasıl değiştirdiğini târif ettiği zaman nehir mecrâlarının tebdili sureti ile istihsal kılınan muvaffakiyetlerden bir numunesini öğrenmiş idim. Otuz sene sonra (1915) de Irak Dârülharekâtına memur edildim. (Kûtülemâre) muhasarasında bulunan ordunun bir cüz'ü olan otuz beşinci fırkanın kumandasını deruhte ettiğim zaman Diclenin mecrâsını değiştirip (Küve) yi susuz bırakmayı düşündüm. Menzilin biraz rüzgâr tarafındaki bir yerde yapılacak ameliye ile Dicleyi (Medhi) ve (Süveyde) horlarına akıtmak mümkündü. Fakat (Küve) yakında sukut edeceği zahabı teklifimin tatbikine lüzum ve kabulüne imkân göstermedi. Halbuki (Kûtülemâre) dört ay daha mukavemet etti.

İrak darülharekâtında gelmiş geçmiş kumandanlar meyanında elyevm Canik mebusu bulunan Cavit Paşa hazretleri kadar su manevrasından istifadeyi düşünmüş kimse görmedim.

Nehirlerle vasledilecek kanallara üç vâziyet verilir. Hattı vusta ceryanla bir zaviyei had teşkil eden kanallar nehir sularının kısmîâzamını kendi tarafına alırlar. Zaviyei kaime teşkil eden kanallar mecraya sığmayan suları alırlar. Zâviyei münferice teşkil eden kanallar anafor sularını yâni az mikdarını kendi tarafına alırlar.

Kûtülemâre önünde Dicleden ayrılan (Agraf) yâni kanal, bu son şekildedir ki, Diclenin pek az suyunu alır. Cavit Paşa ledülhâce (Kûtülemâre) den (Korne) ye kadar Diclenin bütün mecrâsını kâbili seyyahat olmayacak bir hâle koymak istemiş ve buna teşebbüs etmiş. Grafın mültekasından bir buçuk kilometre yukarıda Diclenin hattı vustayı ceryanı ile bir zaviyei hâdde teşkil etmek üzere ikinci bir kanal başı hafr ettirmeye başlamış, öyle zannediyorum ki Cavit Paşa o tertibâtı ile Irak harekâtı askeriyesine devam etmek fırsatını bulsa imiş, İrakta başka bir vaziyet tecellî edecekmış.

Dicle ve Fıratın su manevrasına bu kabiliyetlerini gördükten sonra, Keyhusrevin, Babili zapt için kullandığı tedbiri, Fatih Sultan Mehmedin Dolmabahçe - Kasımpaşa ve Turgut Reis'in Cerbe Adası manevraları kadar mühim görmemeye başladım.

Dicle ve Fırat nehirlerinin geçtikleri sâhaların râkımları arasındaki farklar bu iki nehri muhtelif mahallerde yekdiğerine kabili ceryan bir hâle koymuştur. Meselâ (Felluce) nin sekiz kilometre şimalinde (Seklaviye) fenalığın mebdeinde Fırat'ın râkîmî Bağdatdaki Dicleye nazaran fazla olduğundan orada Fırat nehri Dicleye kabilil icrâdır. Bunun için eskiden (Seklaviye) kanalı vâsitası ile (Akrikuf) gölleri imlâ edilerek Diclenin suyu azaldığı zaman bu gölün suları Dicleye akıtılır imiş. Yâni (Akrikuf) gölleri bir (reservoir) dan başka bir şey değilmiş. Çok teesüf olunur ki bu hakikat bir çok asırlardan beri anlaşılmamış ve

hele son asırda (Sirye) ve (Kenâniye) sedleri tesis kılınarak (Seklaviye) kanalı büsbütün kapatılmış.

Kûtül emâre önünde ise Diclenin mecrasının râkımı (Nasırîye) de Fırat mecrasının rakımına tefevvuk ettiği için (Agraf), Diclenin fazla sularını (Şattülhay) üzerindeki Fırata iy-sal eder.

Fırat nehrinin kısmı ulyasına doğru gidildiği zaman (Meskene)de yapılacak ufak bir himmetle Fırat nehrinin kendisine heman onbeş, yirmi kilometre fâsıla ile muvâzi diğer bir vâdide ceryan ve bir az daha gayretle belki Arabistan Şibihceziresi vasatında bir gölcük ihdâsı da mümkün bulunmaktadır.

(Meskene) yi geçtikten sonra (Birecik) civârında öyle bir yer vardır ki Fırat nehrinin Amik Ovasına ve böylece Nehrülâsî vâsıtası ile Bahrı Sefide icrası için büyük bir suhulet bahş eder.

Elhâsıl Fırat Nehrini İraka akıtmamak bizm elimizdedir.

Hidrografya ve Coğrafya müthassısları tarafından takdir kılınmış olduğu veçhile (Nehreyn) in Basra Körfezine iysâl ettikleri su, Dicleninki Dört Milyon, Fıratın ki Beş Milyon olmak üzere ceman Dokuz Milyon Hektarlık yâni bir dıl'ı üçyüz kilometre olan bir murabbain muhtevî olduğu bir sâhayı arzhi muntazaman ıska ve irvâye ancak kifayet edebilmektedir.

Fırat nehri bütün ve Dicle nehri ekseri tevâbî ve menâbii Türkiye hududu millisi dâhilindeki arâziden ahzettikleri halde Türkiye arâzisi bu nehirlerden ıska noktai nazarından hemen istifade etmemekte ve bu iki nehrin feyz ve nefileri İrakül-ârabî mutmaiinzarı âme olacak bir şekle koymaya münhasır kılmak tadır.

* *
*

Türkiye Hükûmeti Lozan muâhededesi ile Irakıl arabî elden çıkarılmış olduğundan bu zemana kadar hatâi mezkûrenin muhafazai feyzi için bu nehirlerden anavatan nefine bihakkin istifadeye teşebbüs etmemek gibi gösterilen kaydi ihtiyâtiye riâyetten bundan sonra vâreste kalmış bulunuyor.

Gerek Cezirei Ulyâda ve gerek Fırat ve Dicle nehirlerinin 36.5-38 arzışimâlî dereceleri beynindeki aksâmında bu ne-

hirlerden istifade edecek bir çok arâzi bulunduğu gibi, bâzı tevabı ırmak ve çaylar delâleti ile diğerk enhâra vaslederek Türkiyede-memleketin âzım bir mikyas dâhilinde muhtaç olduğu - bir ıska ve irva ve kanal şebekesi hudûsa getirmek ve meselâ Gazi Antep gibi bilâdın su ihtiyacını temin etmek mümkün ve elzemdir.

Birçok muharrirler âdî ve demir yolları bir memleketin damarları olmak üzere tavsif etmekle hatâ ediyorlar. Hakikatte âdî ve Demiryolları bir memleketin sinirleri olup alelümûm harekâtı temin ederler. Memleketin damarları ancak nehirler ve kanallardır ki, kanın vücuttaki tesiri fizyolojisinin aynını bunlar memleketinde gösterirler.

Netekim yolsuz ve şimendüfersiz Irak , asırlardanberi büyük bir varlık ile yaşıyor. Fakat susuz, nehirsiz Irak, acaba kaç sene yaşayabilecek?

Sâdii Şirâzi Gülistanında böyle diyor:

Çod hâlet nîst harç aheste terken

Ki mîkümet melâhan surudû

Eğerk bâran bekhisâran nebâred

Bisâli Dicle Kürt dehşek rudi.

Eğerk yağmur dağlara yağmaz ise bir yılda Dicle kuruyup kalırdı.

Ben de böyle diyorum.

Eğerk Nehreyn Şarka doğru akmasa

Bir yılda Irak çöl olup kalırdı.

* * *

Ey yüksek Türk Milleti, intibaha geelim! Vatanımızın öz sînesinden çıkan feyyaz Fırat ve Diclenin aleyhimizde kuvvet yetiştirmişe kullanılmasına artık müsaade etmeyelim. Çalışalım; su gibi meşrû bir malımızı kimseye vermeyelim, kapdırmıyalım !!!

Amasya 15, Şabanülâzım 1343 ve 10, Mart, 1925

Maan oğullarından

MAHMUT NEDİM

EK2 TÜRKİYE'DE İSLAM DÜNYASI, ORTADOĞU VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ÜZERİNE YAYINLAR BİBLİYOGRAFYASI

Davut DURSUN

ORTADOĞU, ARAP VE İSLAM DÜNYASI ÜZERİNE GENEL YAYINLAR:

ABD AL-NASIR, Cemal: Arap Devriminin Yöntemleri, Çeviren: M. Emin Bozarslan, İstanbul, Habora Kitabevi Yayınları: 83, 1970. 198 s. Kitabın sonunda "Nasır Kimdir?" adlı kısa bir biyografi vardır.

ABD-EL MÂLİK, Enver: Çağdaş Arap Düşüncesi. Müslüman Kardeşlerden Marksizme Kadar, Dilimize çeviren: Adnan Cengil, İstanbul, Altın Kitaplar, 1971, 504 s.

AÇIKGÖZOĞLU, Mehmet: İslâm Devletleri Tarihi, 2. bs., İstanbul, Yeni Asya Yayınları, 1976, 445 s.

AKKOR, Feridun: "Orta Doğu'da Barış", Silahlı Kuvvetler Dergisi, 95 (257), 3.76, 79-84.

ALTUĞ, Prof. Dr. Yılmaz: "Arap Ülkelerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ayrılışı" Belgelerle Türk Tarihi, Dergisi, (25), 10.69, 25-33.

ALTUĞ, Prof. Dr. Yılmaz: "Orta Doğu'daki Son Gelişmeler", Karma Ekonomi, 13 (139), 8.78, 17-18.

ALTUĞ, Prof. Dr. Yılmaz: "Orta Doğu", İktisadi Denge, (67), 7.78, 21-22.

"Arap Radikalizmi ve Federasyonu", Çeviren: Ertuğrul Akman, Silahlı Kuvvetler Dergisi, 92 (248), 12.73, 73-77.

Arap Büyükelçilerinin Müşterek Tebliği, (Tercüme), İstanbul, Aksiseda Matbaası, 1967. 8 s.

"Arap Dünyasının Jeopolitiği ve Jeostratejisi", Derleyen: Gnrl. Hüseyin Işık, Stratejik Etütler Bülteni, 16 (79), 7. 82, 44-51. Bibliyogr.

* Dr. Davut DURSUN, *Dış Politika*, Ekim 1988, sayı 3, s.53-66.

Arapların Bağımsızlık ve Birliği Uğrunda, Ankara, Kültür Matbaacılık ve Yayıncılık, 1981. 66 s.

ARI, Dr. Önder: On The Middle East, (Bursa), Bursa Üniversitesi İktisadi ve Sosyal Bilimler Fakültesi, 1977, 20s.

ARMAOĞLU, Prof. Dr. Fahir: "Orta Doğu'da Silah Dengesi ve Türkiye", Ankara Ticaret Odası Dergisi, (1), 1.75, 31-43.

BAYTOK, Taner: "Recent Developments in the Middle East and South, West Asia and Their Impacts on Western Security", Dış Politika, 9 (1/2), 1981, 7-11.

BAZI Sosyo-ekonomik Göstergelerle İslam Ülkeleri- El kitabı, Derleme: Milli Prodüktivite Merkezi Ekonomi Şubesi, Ankara, Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları: 277, 1983. 230 s. Metin teksirdir.

BEHLÜL, Tarık: "Hicri 1404'de İslam Ülkeleri Panoraması", İslam, 1 (12), 10.83, 5-15

"BELGELER" (Parlamentolararası Orta-Doğu Konferansı), Dışişleri Belleteni, (64/65), 1/2.70, 65-144.

BERKES, Prof. Dr. Niyazi: Arap Düşüncesinde İslamiyet, Milliyetçilik, Sosyalizm, İstanbul, Köprü Yayınları: 15, 1969. 264 s.

_____: İslamcılık, Ulusçuluk, Sosyalizm, Arap Ülkelerinde Gördüklerim Üzerine Düşünceler, 2. bs., Ankara, Bilgi Yayınları, 1975, 248 s.

BIYIKOĞLU, Tevfik: "Orta Doğu, Bir Tarih", Belleten, 24 (94), 5760, 6.

BOŞWORTH, Prof. Dr. C(lifford) E(dmond): İslam Devletleri Tarihi, Çevirenler: E. Merçil, --M. İpşirli, İstanbul, Ünal Matbaası, 1980. XXVII+385s., Bibliyografya her bahsin sonundadır.

BOUTEİLLER, Georges de: "İslam Dünyasının Durumu", Derleyen: Gnrl. Hüseyin Işık, Stratejik Etütler Bülteni, 14 (72), 10.80, 14-31. Bibliyogr.

ÇANDAR, Cengiz: "Ortadoğu'da Son ve Muhtemel Gelişmeler (Üzerine Bir Konuşma)". Konuşan: Tarık Behlül,

İslam, 1 (5), 1.84, 12-15.

_____ : "Cengiz Çandar'ın Yazarlar Birliği Konuşması", Konuşan: N. Turinay, Aylık Dergi, (56/57), 7/8.83, 71-90.

ÇAY, Dr. Abdülhalûk: "Ortadoğu'da Yaratılmak İstenen Suni Millet", Türk Kültürü Dergisi, 19 (220), 5/6.81, 21-29. Bibliyogr.

DAVUDOĞLU, Ahmet: "Dünya Siyasi Tarihi İçinde Ortadoğu'nun Jeopolitik Önemi ve Dış Müdahaleler", İlim ve Sanat, (8), 7. -8.86, 42-47.

_____ : "Jeopolitik Teoriler Çerçevesinde Dünya Kuvvet Dengesi ve Ortadoğu", İlim ve Sanat, (6), 3/4.86, 9-14.

ĐIKERDEM, Mahmut: Ortadoğu'da Devrim Yılları. Bir Büyükelçinin Anıları, 1. Kitap, İstanbul, 1977.

"Dördüncü Orta Doğu Savaşı", Stratejik Etütler Bülteni, 7 (40), 12.73, 1-12.

DURSUN, Davut: "İslam Konferansı Teşkilâtının Doğuşu", İlim ve Sanat, (11), 1/2.87, 38-43.

ERKAL, Şükrü: "Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz Cephesi (Hicaz Ayaklanması), 1914-1918", Askeri Tarih Bülteni, 3 (5), 3.78, 15-40. Bibliyogr.

_____ : "Birinci Dünya Harbinde Hicaz Cephesi ve Hicaz Ayaklanması", Askeri Tarih Bülteni, 8 (15), 2.83, 25-46, Bibliyogr.

ERNAM, Mustafa: "İslam Alemi ve Milliyetçilik", Bayrak, 21 (33), 3.74, 8-11.

ERTÜRK, Dr. Emin: "Ekonomik Entegrasyon ve İslam Ülkeleri", İlim ve Sanat, (11), 1/2.87, 21-26.

_____ : "Türkiye-Ortadoğu Ekonomik Entegrasyonu ve Petrokimya Sektörü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1984.

EVŞAL, Vedii: Ortadoğu'da Oruçlu Günü Savaşı, İstanbul, Yağmur Yayınları: 32. Tarihi Eserler: 3, 1975, 144 s. portre.

GEDDES, Dr. Charles L.: "Milletlerarası Meselelerde

İslam Dünyası ve Stratejik Durumu", Çeviren: Dr. Zekeriya Kitapçı, Diyanet Dergisi, 16 (3), 5/6.77, 155-159.

GENCELİ- Prof. Dr. Ali: İslam Alemi, İstanbul, Toker Yayınları, 1969. 207 s.

GERGER, Dr. Halûk: "1982'de Orta Doğu'da 'Tekerrür' Eden Tarih", Bilim ve Sanat, (25), 1.83, 40.

GİRİTLİ, Prof. Dr. İsmet: Komünizm, Batı, Ortadoğu ve Türkiye, İstanbul, Nur Ofset, 1977. 291 s.

_____ : "Kanayan Kazan: Ortadoğu", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 48/49 (1/4), 1982/1983, 7-32.

_____ : Bugünkü Ortadoğu'nun Önemli Sorunları, İstanbul, İ.İ.T.İ.A. Nihat Sayar Yayın-Yardım Vakfı Yayınları, 1978. 134 s., Bibli.

GOLDMAN, Nahum: "Orta Doğu Barışının Psikolojisi", Çeviren: Mustafa Nalbantoğlu, Stratejik Etütler Bülteni, 11. (59), 1.77, 114-125.

GÜNGEN, Coşkun: "Ortadoğu Sorunu ve Geleceği", Deniz Kuvvetleri Dergisi, 98 (518), 7.82, 3-7. Bibliyogr.

GÜRDOĞAN, Ersin: "Müslüman Ülkeler Arasında Ekonomik Bütünleşme", İlim ve Sanat, (11), 1/2.87. 10-11.

HADDURİ, Macid: "Orta Doğu Politikasında Ordunun Rolü", Çev. Dr. T. Karamustafaoglu, A.Ü.S.B.F.D., 22/23 (1/4), 1965/1966, 35-54.

HAMİTOĞULLARI- Doç. Dr. Beşir: "İslam Dünyası ve Ekonomik Kalkınma", İlim ve Sanat, (1), 5/6.85, 61-63.

Hıristiyanlığın Korkulu Rüyası: 43 Hilal ve Dünyadaki Esir Türkler, İstanbul, Kıracı Yayınları, 1978, 137 s.

HİTTİ, Prof. Dr. Philip K (huri) : Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi, 4 Cilt, Çeviren: Prof. Dr. Salih Tuğ, İstanbul, Boğaziçi Yayınları No: 52, 53, 54, 55; 1980.

HOTTİNGER, Arnold: "İsrail Cephesi ve "Petrol Silahı" Arasında Arap Dünyası", Stratejik Etütler, 7 (39), 10.73, 54-62.

İhracat Planlaması Çalışmaları Memleket ve Madde Etüd-

leri, 2 Cilt, 1.Cilt: Orta Doğu Memleketleri, (Ankara), T.C. başbakanlık DPT Yayın No: DPT: 733, 1969. 323 s.

"İslam Dünyası Ekonomik Entegrasyonu İşbirliği Üzerine (Soruşturma)", İlim ve Sanat, (11), 1/2.87, 12-17.

KALELİ, Halil: "Batıdan Doğudan Ortadoğudan", Fikir ve Sanatta Hareket, 10 (109/110), 1/2.75. 3-7.

HALAÇOĞLU, Yusuf: "Mithat Paşa'nın Necid ve Havalisi ile İlgili Bir Kaç Layihası", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, (3), 10.72, 149-176.

KARA, İsmail: "Hicri XV. Asrın Eşiğinde İslam Dünyasında Fikri Hareketler", Fikir ve Sanatta Hareket, 7 (8), 10.79, 6-14. Bibliyogr.

KARAÇAM, Ferman: "İslam Ülkeleri İşbirliği' Konulu Uluslararası Toplantı Üzerine", İlim ve Sanat, (11), 1/2.87, 30-32.

KARADENİZ, Şadan: "Yakın Tarihimize İlgili Bir Belge: Esad Fuad Tugay'ın İngiltere Başbakanı Balfour'a Yazdığı Mektup", Belleten, 37 (148), 10.73, 583-605.

KAYAOĞLU, Dr. İsmet: "İslam Ülkelerinin Yakın Tarihi", Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 20, 1975, 198-218.

KOÇ, Gültekin: " Orta Doğu ve Türkiye", Bayrak, 18 (63), 3.70, 2.

KORTEPETER, Dr. Carl Max: "Three Styles of Leadership in The Middle East. Orta Doğu'da Üç Tür Önder", İs. Üniv. Atatürk Devrimleri Araştırma Enstitüsü Atatürk Devrimleri Milletlerarası Sempozyumu Bildirileri, (İstanbul, 10. 14. 12. 73), 1975, 587-622.

KUDSİ, Ahmet: Arap Dünyasında Milliyetçilik ve Sınıf Mücadeleleri, Çev: Orhan Koçak, İstanbul, Köz Yayınları: 11, 1975. 79 s.

KURAN, Doç. Dr. Ercümen: "Orta Doğu'da Modernleşmenin Başlangıçları Konferansı "Şikago: 3-6 Ekim 1966", Türk Kültürü, 5 (49), 9.66, 108-120.

KURDAKUL, Necdet: Osmanlı İmparatorluğu'ndan Or-

tadoğu'ya Belgelerle "Şark Meselesi", İstanbul, Dergah Yayınları__ Tarih Serisi, 1976. 347 s.

KUTAY, Cemal: Lavrens'e Karşı Kuşçubaşı (ve Özel Örgütün Kuruluşu), 2. bs., İstanbul, Posta Kutusu Yayınları Cemal Kutay Kitaplığı: 12, 1978, 270+ (2) s.

Küçük Türk-İslam Ansiklopedisi: Türk-İslam Alemi, Tarih Coğrafya Etnografya ve Biyografya Lügatı, 1.Fsk., Abbâs Ali Paşa, Yayımlayan: T.C. M.E.B. Devlet Kitapları Müdürlüğü, İstanbul, M.E.B. Yayınları, 1974.

KÜRKÇÜOĞLU, Doç. Dr. Ömer: "Roma'daki Orta Doğu Kollokyumu. 24-26 Eylül 1979", A.Ü.S.B.F.D., 34 (1/4), 1/12.79, 221-235. Bibliyogr.

LEWIS, Bernard: "Orta Doğu Çatışması", Stratejik Etütler, 5 (27), 11.71, 33-34.

_____ : Tarihte Araplar. Çeviren: Doç. Dr. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, İ.Ü. Ed. Fak. Yayınları No: 2601, 1979. IX+(1)+252 s., Bibliyogr.

MANSİFELD, Peter: Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası, Türçesi: Nûran Ülken, İstanbul, Sander Yayınları, Türk Tarihi Dizisi: 6, 1975. 235 s., Bibliyogr.

MERİÇ, Cemil: "Marksist Düşünceler ve Müslüman Dünya", İlim Kültür ve Sanatta Gerçek, 1 (9), 3.79, 17-23.

MİCHAELİS, Alfred: Orta Doğu'nun Kalkınma Meseleleri, Türkçeye çeviren: İbrahim Demir, Ankara Doğuş Ltd. Şirketi Matbaası, 1962. 154 s.

MÜMTAZ, Hüseyin: "Orta Doğu Dosyası", Töre, 10 (109), 6.80, 24-25.

el-MUTAWÎ, Abdullah Ali: "Arab Ülkelerinin İktisadi Kuşatma Altındaki Türkiye'ye Mali Yardım Mes'uliyetleri", Çeviren: Ramazan Şimşek, Töre, 10 (83), 4.78, 28-30.

NAR, Ali: Ortadoğu Günlüğü, İstanbul, Çığır Yayınları: 43, 1977., 295 s.

NEDEVÎ, Prof Dr. Ebu'l Hasan : İslam Ülkelerinde İdeolojik Savaş. Çeviren: Akif Nuri, İstanbul, Çığır Yayınları: 33, İnceleme Eserleri: 6. 1977. 272 s.

"Ortadoğu Kaynarken", İslam, 1 (3), 11.83, 6-8.

"Ortadoğu Meseleleri", Derleyen: Necati Pınar, Donanma Dergisi, 72 (428/429), 1/ 4.60, 20-27.

"Ortadoğu'da Barış politikası", Derleyen: Gnrl. Fahri Çeliker, Stratejik Etütler Bülteni, 14 (69), 1.80, 70-78.

ÖNGÖR, Sami: Orta Doğu (Siyasi ve İktisadi Coğrafya), Ankara, Ank. Üniv. Siyasal Bil. Fakültesi Yayınları: 185-167, 1962. 292 s., Bibli.

ÖZSOY, Gnrl. Muzaffer: "Orta Doğu'da Savaş, Çevik Kuvvet ve Türkiye'nin Güvenliği", Dış Politika, 11 (1), 2.84, 21-32

RİTSEN, Jacques C.: Çağdaş İslâm Dünyası, Çeviren: Nihal Önal, İstanbul, Varlık Yayınları, Sayı: 1771, Faydalı Kitaplar:43, 1974, 202 s.

RİTSEN, Gnrl. Udo: "Hint Okyanusu ve Ortadoğu'da Durum" Derleyen: Gnrl. Fahri Çeliker, Stratejik Etütler Bülteni, 15 (76), 10.81, 37-50

RUEHL, Lothar: "Ortadoğu'da Değişen Durum ve Avrupa Güvenliği", Çeviren: Gnrl. Fahri Çeliker, Stratejik Etütler Bülteni, 14 (72), 10.80, 76-82

"SAİD, Edward: Oryantalizm. Sömürgeciliğin Keşif Kolu, Fransızcadan Tercüme Eden: Nezih Uzel, İstanbul, Pınar Yayınları, 1982. 528 s.

SAUVAGET, Jean: İslam Dünyası Kısa Kronolojisi, Genişletilmiş 2. bs., Türkçeye Çevirenler ve Genişletenler: Ord. Prof. Dr. Suut Kemal Yetkin — Faik Reşit Unat, (Ankara), An. Üniv. İlahiyat Fakültesi Yayınlarından: 44, 1963, 140s., 2 levha.

SELMAN, Yusuf: "Ortadoğu Odaklı Uluslararası İlişkiler Kronolojisi", İlim ve Sanat, (6), 3/4.86, 46-54.

SHULMAN, Marshall D. -Gnrl. Kenneth Hunt: "Orta Doğu Anlaşmazlığı 1973", Çeviren: A. Özden, Harp Akademileri Haberler Bülteni, 13 (97), 3.74, 3-14.

SMART, Ian: "Orta Doğu'da Muhtemel Gelişmeler", Çeviren: Gnrl. Fahri Çeliker, Stratejik Etüdler Bülteni, 10 (59),

12.76, 44-52.

TUĞ, Doç. Dr. Salih: İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri: XIX ve XX. Asırlar, İstanbul, İrfan Yayınevi No: 17, 1969. 343 s., Bibly.

Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği: Arap Ülkeleri Ekonomik Raporu 1973, Ankara, Türkiye Odalar Birliği Matbaası, 1973, 321 s.

TÜRSAN, Gnrl. Nurettin: "Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'in Stratejik Değeri", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, 9 (53), 2.72, 36-42.

ÜLKÜSAL, M.: "Ortadoğu Olayları", Emel, 14 (82), 5/6.74, 1-6.

_____ : "Orta Doğu'da Oynanan Dram", Emel, 18 (108), 9/10.78, 25-28.

ÜLMAN, A.Halûk: "Orta Doğu Buhranı", A.Ü.S.B.F.D., 13 (4), 12.58, 232-261.

VERNANT, Jacques: "Diplomasi ve Politika. Orta Doğu'da Yeni Veriler", Çeviren: Ş. Akyol, Harp Akademileri Haber Bülteni, 13 (99), 91.74, 33-38.

WELHAUSEN, Julius: Arap Devleti ve Sükutu, Çeviren: Prof. Dr. Fikret Işıltan, (Ankara), An. Üniv. İlahiyat Fakültesi Yayınlarından: 42, 1963. IX+287 s.

YAVUZ, Ahmet (Derleyen): Yakın-Doğu Meseleleriyle İlgili Lozan Konferansı Tutanakları, 21 Kasım 1922-24 Temmuz 1923, Ankara, Dışişleri Bakanlığı Basımevi, 1968. VIII+236 s.

ZAİM, Prof. Dr. Sabahaddin: "İSEDAK İkinci İzleme Komitesinin Çalışmaları", İlim ve Sanat, (11), 1/2.87. 27-29.

İSTANBUL TİCARET ODASI: Ortadoğu Ülkeleri Hakkında Genel Bir Etüd, İstanbul __ 1977.

_____ : Orta ve Yakın Doğu İslam Ülkelerine İhracat Yolları, Araştırma Dairesi Yayın No: 6, 1981.

ORTADOĞU ÜLKELERİNİN KENDİ ARALARINDAKİ İLİŞKİLERİ:

BARRELL, R.M. - Alvins J. Cotterell: "İran, Arap Yarımadası ve Hint Okyanusu", Stratejik Etütler, 7 (36), 4.73, 33-68.

ÇEÇEN, Anıl: "İslam Konferansı Üzerine", Halkoyu, 10 (116), 6.76, 13-17.

HOTTİNGER, Dr. Arnold: "Libya ve Mısır Arasında Birleşme Çabaları", Stratejik Etütler Dairesi Bülteni, 8 (41), 2.74, 12-19.

KAYIHAN, Ahmet: "Rodop Türklerinin Davası İslam Devletleri Dışişleri Bakanları Kongresinde", Türk Dünyası, 8 (31), 10/11.73, 13-23.

KILIÇKAYA, Erdoğan -Nedim İbrahim Hakkıoğlu: Ortadoğu Ülkelerine İhracat Olanakları, Yayımlayan: İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi, Ankara, 1978. V+ 285 s. Not: Enformasyon bülteninin ekidir. Metin teksirdir.

KOLOĞLU, Orhan: "İslam Konferansı ve Laiklik İlkesi", Halkoyu, 10 (117), 7.76, 2-5.

KORKUD, Selçuk: "İstanbul Islamic Conference of Foreign Ministers", Dış Politika, 5 (4), 1975, 18-22.

KÜRKÇÜOĞLU, Doç. Dr. Ömer: "Türkiye Açısından Sekizinci İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansı", Mülkiyeliler Birliği Dergisi, 6 (47), 4/ 6.77, 18-19.

MADRA, Ömer: "İslam Konferansı Ardından", Mülkiyeliler Birliği Dergisi 6 (43), 4/6.76, 2-5.

NESİMİ, Abidin: "Ortadoğu'da Bütünleşmenin Teorik Bazı Sorunları", Doğa ve Bilim, 1 (6), 1981, 60-70. Bibliyogr.

Ortadoğu'da Ekonomik İşbirliği, Yayımlayan: Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul, Met-Er Matbaası, 1976, 282 s.

Not: Ekonomik ve Sosyal Konferans Heyeti tarafından 20-24. 10.1975 tarihinde "Ortadoğu'da Ekonomik İşbirliği" adı altında düzenlenen Konferans'ta sunulan tebliğleri, yorumları ve

tüm tutanakları kapsamaktadır.

ÖZTEKİN, Gnrl. A. Sadık: "Orta Doğu ve Arap Devletleri Arasındaki İlişkiler", Stratejik Etüdler Dairesi Bülteni, 9 (48), 4.75, 7-17.

"Some Documents on İslamic Conference", Dış Politika, 5 (4), 1975, 91-128.

SOYSAL, İsmail: "Brinding the Information Gap Between Muslem Contries", Dış Politika, 5 (4), 1975, 60-71.

"TAİF Toplantısından Sonra", Derleyen: Gnrl. Hüseyin Işık, Stratejik Etütler Bülteni, 16 (79), 7.82, 52-56. Bibliyogr.

TOKGÖZ, Dr. Oya: Türkiye ve Ortadoğu Ülkelerinde Radyo Televizyon Sistemleri (Mukayeseli Bir Araştırma), (Doktora Tezi), Ankara, Ankara Ünvi. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 343, XI+243 s., Bibliyogr.

URALGİRAY, Doç Dr. Yusuf: "Mekke Beyanatı ve Suudi Arabistan'ın Değerli Rolü", Emel, 32 (123), 3/4.81, 34-40.

_____ : "İslam Abâd Konferansı ve Suudi Arabistan'ın Müsbet Rolü", Emel 31 (117), 3/4.80, 1-8.

YAÇINTAŞ, Prof. Dr. Nevzat: "Hicretin 15. Yüzyılında İslam Ülkelerinin Genel Manzarası ve İslam Devletleri Arasındaki Yaklaşımlar", Diyanet Dergisi Özel Sayı, 1981, 23-27.

_____ : "Hicretin 15. yüzyılında İslam Devletleri Arasındaki Yakınlaşmalar", Diyanet Dergisi Özel Sayı, 1981, 89-107.

"7. İslam Dışişleri Bakanları Konferansı Kararlarının Bazı Metinleri", Emel, 16 (95), 7/8.76, 17-25.

"Yedinci İslam Ülkeleri Konferansı", Hazırlayan: İbrahim Özdemir, Diyanet Dergisi, 15 (3), 5/6.76, 148-167.

7. İslam Ülkeleri Konferansı, 10-15 mayıs 1976 İstanbul, Makaleler-Yorumlar, Yayımlayan: T.C. Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Basın Yayın Genel Müdürlüğü, Ankara, Başbakanlık Matbaası, 1976. 144 s., Bibliyografya.

ZAİM, Prof. Dr. Sabahaddin: Orta-Doğu Ülkeleri Ara-

sında İktisadi İşbirliği İmkanları, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 1978. 31 s.

WASSEF, Ceres Wissa: "Arap Ülkeleri Arasındaki Anlaşmazlıklar Karşısında Arap Birliğinin Durumu", Stratejik Etütler Dairesi Bülteni, 8 (41), 2.74, 20-36.

VERNANT, Jacques: "İran Devrimi ve Orta Doğu", Çeviren: Gnrl. Hüseyin Işık, Stratejik Etütler Bülteni, 14 (721), 10.80, 9-13.

POVDOT, Mılıppe: "Irak ile Suriye Arasındaki Ayrılıklar ve Barışma Girişimi", Derleyen: Gnrl Hüseyin Işık, Stratejik Etütler Bülteni, 15 (75), 7.81, 36-46.

İslam Ülkeleri Arasında Ekonomik İşbirliği ve Türkiye Uluslararası Semineri. Yayımlayan: Milli Prodüktivite Merkezi, Ankara, MPM Yayınları: 274, 1983, 294 s. Not: 18-21 Ekim 1981 tarihleri arasında Ankara'da MPM tarafından düzenlenen uluslararası seminerin bildiri, yorum ve tartışmalarından oluşmuştur.

BÖLGE DIŞINDAKİ ÜLKELERİN ORTADOĞU ÜLKELERİ İLE İLİŞKİLERİ VE POLİTİKALARI

ANDREWS, William R.: "Azerbaycan Olayı: Sovyetler Birliği İran'da. 1941-46", Stratejik Etütler Dairesi Bülteni, 9 (47), 2.75, 89-99.

AKSOY, Abdülkadir; "Şark Meselesi," Pınar, (2), 2.72, 20-25.

AVTU, Yusuf: "Orta Doğu'da Rus Üslenmesi", Emel, 10 (60), 9/10.70, 4-8.

BAYSAL, Doç. Dr. Kubilay: Uluslararası Petrol Sorunları, İstanbul, İs. Üniv. Yayınları No: 2301, İktisat Fakültesi No: 392, 1977. XV+342 s., Bibliyografya her bahsin sonundadır.

BAYRAKTAR, Halil: "Amerikan Emperyalizmi, Orta Doğu ve Türkiye", Pınar, 7 (83/84), 11/12.78, 56-62.

BORATAV, Doç. Dr. Korkut, "Üçüncü Dünya Gözlemler, Sorunlar, Düşünceler,"Toplum ve Bilim (1), 4. 77, 5 - 33, Bibliyografya.

BRAEKEK, Prof. Dr. Hans: "İran, Afganistan ve Sovyetler'in Ortadoğu Politikası", Derleyen: Gnrl. Fahri Çeliker, Stratejik Etütler Bülteni, 15 (73), 1.81, 40-49.

CAGNAT, Rene: "Sovyetler Birliği-İran İlişkileri", Derleyen: Gnrl. Hüseyin Işık, Stratejik Etütler Bülteni, 17 (84), 10.83, 15-22.

CAMBELL, John C.-Helen Caruso: "Batı ve Orta Doğu", Çeviren: Gnrl. Abdullah Kuloğlu, Stratejik Etütler Dairesi Bülteni, 9 (47), 2.75. 1-10.

ÇELİKER, Gnrl. Fahri: "Asya-Afrika Devletleri ve Bloksuzlar", Stratejik Etütler Bülteni, 12 (62), 1.78, 83-88.

DEBBAOĞLU, Ahmet: "NATO ve Türkiye Açısından Orta Doğu Dengesi", Fikir ve Sanatta Hareket, 10 (109/110), 1/ 2.75, 14-31.

DURAND, Daniel: Milletlerarası Petrol Politikası, çeviren: Ahmet Angın, İstanbul, Kitapçılık Ticaret Ltd. Şirketi Yayınları, 1966. 124 s., Bibliyografya.

DULLES, Foster: Hâriciye Vekili Dulles Tarafından Harici Münasebetler Konseyinde Arab-İsrail Meselesine Dair Cuma Günü 26 Ağustos 1955'de İrad Edilen Nutuk, (Tercüme), y.y.d.t. 1955, 6 y.

Eisenhower'in Orta Doğu Hakkındaki Konuşmasının Metni, d.t. 1957. 9 y.

EROL, Dr. Mine: "Amerika'nın Tunus İle Olan İlişkileri (1796-1815)", Ankara Üniv. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 30 (1/2), 1.79/6.82, 115-128. Bibliyografya.

GÖNEN, Cengiz: "Camp David Anlaşmasının Halihazır Görünümü ve Geleceği", Stratejik Etütler Bülteni, 16 (79), 7.82, 115-124.

GRIFFITH, Prof. William E.: "Orta Doğu Enerji Sorunu ve Büyük Devletler", Derleyen: Gnrl. Fahri Çeliker, Stratejik

Etütler bülteni, 11 (61), 9.77, 41-51.

_____ : "Orta doğu'daki Sovyet Nüfuzu", Çeviren: Mehmet Erdoğan, Stratejik Etütler Bülteni, 10 (56), 8.76, 58-69.

_____ : "Büyük Devletlerin Orta Doğu'da Değişen Ağırlıkları SSCB'nin Azalan Etkisi Batıyı Şımartmamalıdır", Çeviren: Gnrl. Fahri Çeliker, Stratejik Etütler Bülteni, 10 (54), 4.76, 46-57.

GULLIAN, Robert: "Çin'in Orta Doğu İle İlgisi", Stratejik Etütler, 5 (25), 6.71, 33-36.

GEORGER, W.: Birleşik Amerika Dışişleri Bakanı C.W. Rogers'in Ortadoğu Hakkında Beyanatı, İstanbul, 1970.

GİRİTLİ, Prof. Dr. İsmet: "Iran and Superpowers", Annales de la Faculte de Droit d'Istanbul, 25 (42), 1979, 535-544.

_____ : Superpowers in The Middle East, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından No: 1797, Hukuk Fakültesi No: 399, 1972.

_____ : Komünizm, Batı, Ortadoğu ve Türkiye, İstanbul, Nur Ofset, 1977.

GÜNGÖR, A. Süheyl: "ABD ve Rusya'nın Ortadoğu Politikaları Üzerine Büyükelçi Zeki Kuneralp İle Bir Konuşma". İlim ve Sanat, (8), 7/8.86, 48-49.

HOWZE, Gnrl. Hamilton H.: "Ortadoğu'da "Hayır ve Şer Güçler Arasında Büyük Savaş" Olasılığı mı? Afganistan'ın İşgalinden Sonra Sovyetler Birliği", Çeviren: Gnrl. Celil Gürkan, Silahlı Kuvvetler Dergisi, 103 (291), 5.84, 7-18.

İŞIKSAL, Turgut: "XVIII. yüzyıl Sonunda Ortadoğu'da Fransız-İngiliz Çatışması ve Osmanlı İmparatorluğu", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, (25), 10.69, 34-43.

KARAÇAM, Ferman: "Süperlerin Ortadoğu Politikaları Üzerine Cengiz Çandar İle Bir konuşma", İlim ve Sanat, (6), 4/4.86, 30-31.

KOENIG, Marie H.: Rogers'in Gezisi Orta Doğu'daki Barış Çabalarının Gelişmesine Yardım Ediyor, (Tercüme), d.t. 1971.

KOTAN, Necati: Türk ve İslam Alemine Karşı Haçlı Seferleri, Adana, Kemal Matbaası, 1974. 164 s., Bibliy.

KURAT, Prof. Dr. Yuluğ Tekin: "Kahire Konferansı Tutanakları (4-7 Aralık 1943) ve Türkiye'yi Savaşa Sokma Girişimleri", Belleten, 47 (185), 1.83, 391-393.

KURDAKUL, Nejat: Osmanlı İmparatorluğu'ndan Orta Doğu'ya Belgelerle Şark Meselesi, İstanbul, Dergah Yayınları: 27 Tarih Dizisi: 2, 1976. 394 s., Bibly.

LEWIS, Prof. Dr. Bernard: "Büyük Kuvvetler Arap Devletleri ve İsrail", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, (33), 6.70, 71-75.

"Makarios: Makarios ve İslam Dünyası", Çeviren: Engin Aşkın, Varlık, 43 (838), 7.77, 25.

MUTLUÇAĞ, Hayri: "Tarihimizde Salih Münir Paşa Raporu: İngiltere'nin Orta Doğu ve Türkiye Hakkında Gizli Emelleri", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, (26), 11.69, 51-55.

NIXON, Richard Milhous: Orta Doğu'da Barış İlgileri Kurulabilir, (18 Şubat 1970), (Tercüme), Yayımlayan: Amerikan Haber Merkezi, y.y.d.t. 1970.

_____ : Birleşik Amerika'nın 1970'ler İçin Dış Siyaseti, (Tercüme), Ankara, Amerikan Haberler Merkezi. d.t. 1971.

ONEILL, Cart Barde: "Orta Doğu 1973 "Soğuk Harp Değişiklikleri ve ABD'nin Çıkarları", Çeviren: Seyfettin Seymen. Hava Kuvvetleri Dergisi, 52 (251), 3.74, 15-18.

"Orta Doğu'daki Sovyet Varlığı", Çeviren: A. Hacıömeroğlu, Harp Akademileri Haberler Bülteni, 13 (99), 9.74, 3-7.

ÖZDAĞ, Muzaffer: "Rus-Sovyet Tehdidi Önünde İslam Dünyası ve Türkiye", Türk Dünyası Araştırmaları, (16), 2.82, 117-136.

PAGE, Kirby: Emperyalizm ve Milliyetçilik, Orta Doğu ve Amerika'nın Yayılması, Gelişmesi Üstüne Bir İnceleme-Derleyen: Erol Ulubelen, İstanbul, Aykaç Kitabevi, 1967. 80 s.

PAJAK, Roger F.: "Sovyetlerin Libya'ya Silah Yardımı",

Stratejik Etütler Bülteni, 11 (60), 5.77, 83-89.

QUANOL, Ord. Prof. Dr. William B.: "Washington'un "Arap İlgisi", Amerikan Orta Doğu Politikasının Yeni Unsuru: Arap Devletleriye İlişkiler", Çeviren: Gnrl. Fahri Çeliker, Stratejik Etütler Dairesi Bülteni, 9 (50), 8.75, 1-8.

RONDOT, Philippe: "Sovyetler Birliği ve Arap Dünyası", Çeviren: Gnrl. Hüseyin Işık, Silahlı Kuvvetler Dergisi, 103 (293), 9.84, 5-12. Bibliy.

SAGAY, Dr. Reşat: XIX ve XX. yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Meseleler, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: 110, 1972.

SANDER, Oral: "Sovyetler Birliği ve Orta Doğu", Forum (Ankara), 20 (314). 1.5.67, 15-16

SERTOĞLU, Mithat: "Doğu Akdeniz'de İngiliz Politikasının Dönüm Noktası Kale-i Sultaniye Andlaşması. 1", Belgelerle Türk Tarihi dergisi, 9 (54), 3.72, 7.16.

SISCO, Joseph: Birleşik Amerika'nın Orta Doğu Siyaseti, (Tercüme), Yayımlayan: Amerikan Haberler Merkezi, Ankara, 1970.

"Süper Güçlerin Ortadoğu Politikaları, Superpowers Middle East Policies", Derleyen: Tacettin Öztireli, savunma Teknolojisi, 1 (5) 1983, 115-120.

ŞİMŞİR, Bilal: "Sovyet Rusya ve Kürtçülük, I,II," Forum (Ankara), 10 (114), 14. 12;58 11-13; 10 (115), 1.1.59, 13-14.

_____: "Araplar ve Kürtçülük, I, II" Forum (Ankara) 10 (116) 15.1.59, 10-11; 10 (118), 15.2.59, 11-13.

TERİM, Reyhan: "Orta Doğu'da Amerika'nın Gelecekteki Rolü," İstanbul Sanayi Odası Dergisi, 14 (160), 6.79, 25-29. Bibliy.

TEKİN: "Orta Doğu Bunalımı ve General De Gaulle," Emel, 9 (50), 1/2.69, 10-12.

TÜRSAN, Gnrl. Nurettin: "Sovyetler'in Ortadoğu Politikası", Stratejik Etütler Bülteni, 17 (83), 7.83, 44-52.

ÜLKÜSAL, M.: "ABD Başkanı R. Nixon'un Ortadoğu

Ziyaretleri", Emel, 14 (83), 7/8.74, 1-13.

VAKENİER, Elizabeth: "Sovyetler Birliği ve Üçüncü Dünya", Stratejik Etütler Bülteni, 7 (38), 8.73, 39-50.

VERNANT, Jacques: "Reagan Planı, Ürdün ve Filistin Kurtuluş teşkilatı", Stratejik Etütler Bülteni, 17 (83), 7.83, 12-16.

YAZAR, Yusuf: "Belgelerle ABD'nin Ortadoğu Politikası Filistin ve İsrail", İlim ve Sanat, (11), 1/2.87, 84-91.

WELL, Günther van: "Dokuzların Müşterek Orta Doğu Politikası", Çeviren: Gnrl. Fahri Çeliker, Stratejik Etütler Bülteni, 10 (55), 6.76, 39-49.

YAZAR, Yusuf: "Belgelerle Ortadoğu: Şerif Hüseyin ile Mc Mahon'un Mektuplaşmaları", İlim ve Sanat, (10), 11/12.86, 85-88.

BÖLGESEL SORUNLAR

1- İRAN-IRAK ÇATIŞMASI

ABİD, A.H.H.: "China and The Persian Gulf: Dynamics of Incongruent State Relations", Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı, 16, 1976, 121-156. Bibliyog.

AK'İN, Doğan: "Körfez Savaşı ve Petrol", Maya, 6 (66), 4.84, 18-19.

AZİZ, Tarık: Irak-İran Çatışması Sorular ve Tartışmalar, Ankara, Irak Kültür ve Tanıtma Bakanlığı Yabancı Dillerde Çeviri ve Yayın Dairesi Yayınlarından, 1981. 176 s.

"Basra Körfezi Üzerinde Çatışmalar ve Çekilme. 2,3", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, 9 (53), 2.72, 29-35; 9 (54), 3.72, 23-31.

BRAUN, Ursula: "İran Körfezi Bölgesinde Artan kutuplaşma", Stratejik Etütler Dairesi Bülteni, 8 (41), 2.74, 61-78.

Dünya Kamuoyu Irak'ın Kimyasal Silah Kullanmasını Kınıyor, Yayımlayan: İran İslam Cumhuriyeti Ankara Kültürevi, Ankara, Kadioğlu Matbaası, 1984, 40 s.

HÜNSELER, Peter: "Üçüncü Yılında İran-İrak Harbi Körfez Devletleri ve Büyük Devlet Üzerindeki Etkileri", Çeviren: Gnrl. Fahri Çeliker, Silahlı Kuvvetler Dergisi, 103 (290), 3.84, 73-80.

HÜSEYİN, Saddam: Irak İran'la Olan Çatışmasını İslam Devletlerine Anlatıyor, Başkan Saddam Hüseyin'in Al-Taef'de Düzenlenen İslam Doruk Konferansındaki Söylevi, (Çeviri), Ankara, Maya Matbaacılık, 1981, 39 s.

_____ : Irak Cumhurbaşkanı Sayın Saddam Hüseyin'in Irak-İran Anlaşmazlığı Hakkında 3. İslam Zirve Konferansı'nda Yaptığı Konuşma, 25-28 Ocak 1981 Suudi Arabistan, (Çeviri), Ankara, Irak Basın Müsteşarlığı Yayın no: 7, 1981, 28 s.

IRAK-İran Çekişmesi, Ankara, İdeal Matbaası, 1981. 112+ (2) s.

Irak İran'la Egemenlik ve Haklarını Savunmak İçin Savaşıyor, (Çeviri), Ankara, Irak Kültür ve Tanıtma Bakanlığı Yabancı Dillerde Çeviri ve Yayın Dairesi Yayınlarından, 1980. 52 s.

KARACA, Ahmet: "İran-İrak Savaşı 6. Yılına Başladı", Azerbaycan, 34 (253), 7/9.85, 21-22.

KARAOSMANOĞLU- Doç Dr. Ali: "Basra Körfezi Güvenliği ve Doğu Anadolu'daki Havaalanları Tartışması", Dış Politika, 10 (2), 5.83, 3-9.

ÖZBARAN, salih: "XVI. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar/ Basra Beylerbeyliğinin Kuruluşu", İ.ş. Üniv. Ed. Fak. Tarih Dergisi, (25), 3.71, 51-72.

RONDOT, Philippe: "Körfezdeki Kaynaşma", Derleyen: Gnrl. Hüseyin Işık, Silahlı Kuvvetler Dergisi, 99 (275), 9.80, 1-8 bibliy.

_____ : "Körfez'de Yeni Bir Güçlü Devlet mi Doğuyor?", Derleyen: Gnrl. Hüseyin Işık, Stratejik Etütler Bülteni, 15 (75), 7.81, 25-35.

Türk Basınında İran-İrak Savaşı, (Yayınlayan: İran İslam Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği), Ankara, Kadioğlu Matbaası, 1984, 207 s., resim, 4 plan, harita.

WOHLSTETTER, Albert: "Basra Körfezinde Yarım Savaşlar ve Yarım politikalar", Türkiye ve Müttefiklerinin Güvenliği Semineri, (İstanbul 1979), 1982, 131-150.

2- ARAP-İSRAİL ÇATIŞMASI

"Arap İsrail Savaşı", Milli Işık, 1 (3), 7.67, 4-7.

BARIMAN, A.Nurullah: İsrail-Arap Sorunu, (İstanbul), Gözlem Yayınları, d.t. 1970. 96 s., Resim, Portre, Harita.

DOBROCALI: "Araplar Arasındaki Anlaşmazlık ve İsrail", Emel, 10 (56), 1/2.70, 18-22.

ERENDİL, Gnrl. Muzaffer: Arap-İsrail Harpleri ve Bu Harplerden Alınacak Dersler, Ankara, T.C. Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1979. VII+74+ (6) s., 13 Harita.

GÜRKAN, Gnrl. İhsan: "İsrail Arap Mücadelesi ve Sovyetler", Dış Politika, 11 (1), 2.84, 13-20.

HEYKEL, Muhammed Hüseyin: 1973 Arap-İsrail Savaşı ve Ortadoğu, Türkçesi: Melek Ulagay-Nakiye Boran, İstanbul, Üçüncü Dünya Yayınları: 3. Belgesel Dizi: 3, 1977. 403 s.

HOTTINGER, Dr. Arnold: "Dördüncü Arap-İsrail Savaşı ve Politik Sonuçları", Stratejik Etütler, 8 (42), 4.74, 17-27.

KÜRŞAT, Dr. Cengiz: "Arap-İsrail İhtilafı ve Türkiye", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, (28), 1.170, 48-58.

_____ : "Arap-İsrail İhtilafı ve Türkiye", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, (29), 2.70, 32-39.

_____ : "Orta Doğu'da Kaynayan Kazan Arap-İsrail İhtilafı ve Türkiye", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, (30), 3.70, 56-63.

ORGE, Erdoğan: "Haziran 1967 Arap-İsrail Harbinde Deniz Harekatı", Deniz Kuvvetleri Dergisi, 74 (460), 1.68, 15-26.

SHOEMAKER, Gnrl. R.L.: "Arap İsrail Harbi ve Özellikleri", Çeviren: Selahattin Kayakutlu, Silahlı Kuvvetler Dergisi, 88 (229), 3.69, 66-78.

SANDER, Doç. Dr. Oral: "Arap-İsrail Savaşı'nın Onuncu Yıldönümünde 1815 Avrupası ve Henry Kissinger", A.Ü.S.B.F.D., 38 (1/4), 1/12.83, 207-226.

"Tarih Boyunca Arap-İsrail İlişkileri ve Harpleri", Derleyen: Mustafa Çelebi, Hava Kuvvetleri Dergisi, 52 (252), 7.74, 96-106.

VERNANT- Jacques: "Golan'ın İlhakından Sonra", Çeviren: Gnrl. Hüseyin Işık, Stratejik Etütler Bülteni, 16 (80), 10.82, 20-25.

3-KUDÜS SORUNU

ATAÖV, Prof Dr. Türkkaya: "Kudüs ve Devletler Hukuku", A.Ü.S.B.F.D., 35 (1/4), 1/12.80, 29-54. Bibliy.

COLLINS, Larry-Dominique Lapierre: Kudüs Ey Kudüs, çeviri: Aydın Emeç, 3.bs., İstanbul E Yayınları: 203, Belgeler Bilgiler Bölgeler: 3, 1985. 744 s.

Kudüs Günü, (Çeviri), Yayımlayan: İran İslam Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği Ankara, Gaye Matbaacılık Sanayii ve Ticaret A.Ş., 1982. 40 s.

"Kudüssüz Geçen yıllar", İslam 1 (8) 4.84, 11-12.

4- SÜVEYŞ SORUNU

BARJOT, Koramrl.: "1956 Süveyş Kanalı Buhranı ve Port Sait Harekâtı", Çeviren: Sermet Gökdemir, Donanma Dergisi, 71 (426), 7.59, 1-35.

ERGÜN, Rifat: "Boğaz Köprüsü ve Süveyş Kanalı" Ankara Ticaret Odası Dergisi, 5 (52), 11.68, 5-6.

GÖNLÜBOL, Doç. Dr. Mehmet: "Birleşmiş Milletlerin Kuvveti: Süveyş ve Kongo Olayları", A.Ü.S.B.F.D., 16 (2), 6.61, 127-149.

"L'Obstruction du Canal de Suez", Chambre de Commerce Française en Turquie, 11/12.56, 8-11.

"Süveyş Kanalı'nın Geçmişi ve Geleceği", Derleyen: Gnrl. Hüseyin Işık, Stratejik Etütler Bülteni, 13 (68), 10.79, 20-

29. Bibliyogr.

Süveyş Kanalı ve Akabe Körfezi'nden Serbest Geçiş Me-selesi, (Yayımlayan: İsrail Office of Information), Ankara, Ajans-Türk Matbaası, d.t. 1967.

ŞENEL, İhsan: "Süveyş Kanalı'nın Önemi", Silahlı Kuvvetler Dergisi, 87 (227), 9.68, 48-51.

5- PETROL SORUNU

ALTUĞ, Doç. Dr. Fevzi: Petrol Sorununun Tarihsel Ge-lişimi ve Türkiye, Bursa, Bursa Akademi Kitabevi Yayınları, 1983, 312 s., Bibliy.

DURAND, Daniel: Uluslararası Petrol Sorunları, Çev.: Teoman Tunçdoğan, İstanbul, Gelişim Yayınları, 1974.

GONCA, zeki: "Petrolün Dünya Politikasına Etkisi", Stratejik Etütler, 6 (33), 10.72, 51-57.

"Günümüzün Konusu ve Çağın Sorunu Petrol", Bel-gelerle Türk Tarihi Dergisi, 13 (74/76), 11/ 12. 73/1.74, 59-58.

GÜREL, Dr. Şükrü: Ortadoğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri, (Doktora Tezi), Ankara, Ankara Üniv. Si-yasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 432, 1979, 246 s., Bib-liyografya. İngilizce Özet.

KULOĞLU, Gnrl. Abdullah: "Günümüzün Sorunu Pet-rol", Silahlı Kuvvetler Dergisi, 93 (251), 9.74, 68-82.

"Petrol Mücadelesi ve Beynelmilel Siyasetteki Akisleri", Derleyen: Sakıp Ersu, Ordu Dergisi, 76 (184), 12.57, 95-162.

TAŞHAN, Seyfi: "Petrol, İhtiyaçlar, Buhranlar ve Po-litikalar", Dış Politika, 3 (2), 6.73, 11-31, 59-80.

TÜRSAN, Gnrl. Nurettin: "Orta Doğu ve Petrol-I", Bel-gelerle Türk Tarihi Dergisi, 10 (56), 5.72, 39-44.

6- GENEL OLARAK ORTA DOĞU SORUNU

ALTUĞ, Prof. Dr. Yılmaz: Çin, Vietnam, Çekoslavakya ve Orta Doğu Sorunları, İstanbul, İstanbul Üniv. Yayınları No: 1527, Gazetecilik Enstitüsü Yayınları No:11, 1970. XI+351 s.,

Bibliyografya her vahsin sonundadır.

Arap Mültecileri Meselesi, (Tercüme), Yayımlayan: İs-
rail Office of Information, Ankara, Ajans-Türk Matbaası, d.t.
1967. 28 s.

ÇANDAR, Cengiz: Ortadoğu Çıkmazı, İstanbul, Hil
Yayın: 13, 1983. 208 s.

GİRİTLİ, Prof. Dr.: Orta Doğu ve Komünizm: Bugünkü
Orta Doğu'nun Önemli Sorunları, 2. bs., İstanbul, Seda Mat-
baacılık, 1975. 159 s., Bibli.

_____ : "Kanayan Kazan Ortadoğu", İstanbul Üniv.
Hukuk Fakültesi Mecmuası, 48/49 (1/4), 1982/1983, 7-32.

_____ : Bugünkü Ortadoğu'nun Önemli Sorunları, İla-
velî 3. bas., İstanbul, İ.T.T.A. Nihad Sayar Yayın ve Yardım
Vakfı Yayınları No: 302/529, 1978. 135 s., Bibliyografya.

GOLDMAN, Nahum: "Orta Doğu Barışının Psikolojisi",
Çeviren: Mustafa Nalbantoğlu, Stratejik Etütler Bülteni, 11
(59), 1.77, 114-125.

GÜNGEN, Coşkun: "Ortadoğu Sorunu ve Geleceği",
Deniz Kuvvetleri Dergisi, 98 (518), 7.82, 3-7. Bibliyografya.

HUREWITZ, Jacob Coleman: Ortadoğu Siyaseti: Askeri
Boyutlar, Çeviren: Nurettin Özselçuk, Ankara, Genel Kurmay
Askeri Tarih ve Stratejik Etütler Başkanlığı Stratejik Etüt Ya-
yınları, 1980. XVI+526., 3 Harita.

HOTTINGER, Arnold: "İsrail cephesi ve "Petrol Silahı"
Arasında Arap Dünyası", Stratejik Etütler, 7 (39), 10.73, 54-62.

LEWIS, bernard: "Orta Doğu Çatışması", Stratejik Etüt-
ler, 5 (27), 11.71, 33-34.

Ortadoğu'da Mülteci Sorunlarını Gerçekten Kim Yarattı?,
Ankara, İsrail Elçiliği Basın Bürosu, 1979. 6 s. Metnin Arapçası
da vardır.

Ortadoğu Meseleleri, Derleyen: Necati Pınar, Donanma
Dergisi, 72 (428/429), 1/4.60, 20-27.

ÖZSOY, Gnrl. Muzaffer: "Orta Doğu'da Savaş, Çevik
Kuvvet ve Türkiye'nin Güvenliği", Dış Politika 11 (1), 2.84, 21-

32. Bibliyografya.

SHULMAN, Marshall D.-Gnrl. Kenneth Hunt: "Orta Doğu Anlaşmazlığı 1973", Çeviren: A. Özden, Harp Akademileri Haberler Bülteni, 13 (97), 3.74, 3-14.

ÜLMAN, A.Haluk: "Orta Doğu Buhranı", A.Ü.S.B.F.D., 13 (4), 12.58, 232-261.

TÜRKİYE - ORTADOĞU İLİŞKİLERİ ÜZERİNE*

Türkiye'nin dış ilişkilerinde Ortadoğu Bölgesi, her zaman önemli bir yer işgal etmiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra, yeniden örgütlenen uluslararası siyasal sistem içinde Türkiye'nin Ortadoğu'daki önemi ve fonksiyonu artmış ve fakat Türk dış politikasının Batı ülkelerinin çıkarları doğrultusunda oluşturulması ve birinci derecede her türlü dış ilişkilerin Batı dünyası ile geliştirilmeye çalışılması Türkiye'yi Ortadoğu'da Doğu-Batı çatışmasının içine itmiştir. Bağdat Paketi, CENTO, Eisenhower doktrini ve diğer gelişmelerle başlayan Türkiye-Ortadoğu ilişkileri daha çok Batı çıkarlarına hizmet eden ve çatışma kutbunda yer alan bir görünüm kazanmıştır.

1965'lerde dünya kamuoyunda korkunç bir yalnızlığa itildiğini gören Türkiye, dış ilişkilerini yeniden gözden geçirmiş ve Batı yanlısı politikasını çok yönlülüğe çıkarmağa başlamıştır. Bu yeni dış politika oluşturma içinde Ortadoğu Bölgesi ile olan ilişkilerini geliştirmeye yönelik strateji değişiklikleri de görülmüştür. Türkiye-Ortadoğu ilişkileri siyasal, ekonomik, kültürel ve ticari alanlarda giderek gelişme göstermiş ve bugünkü

* İlim ve Sanat, Mart-Nisan 1988, Sayı 18, s.79-83.

noktasına gelinmiştir.

Türkiye, Ortadoğu ilişkileri üzerine çeşitli yayınlar vardır. Bu yayınların -hepsinin olmasa da- önemli ekseriyetini, kitap makale ayrımı yapmadan alfabetik olarak ve yazar adına göre tasnif etmiş ve bir TÜRKİYE-ORTADOĞU İLİŞKİLERİ ÜZERİNE YAYINLAR BİBLİYOGRAFYASI oluşturulmağa çalışılmıştır. Makalelerin bibliyografik kayıtlarında TÜRKİYE MAKALELER BİBLİYOGRAFYASI'NIN izlediği yöntem kullanılmıştır.

Bu denemenin eksikleri olduğunun bilincindeyiz. Daha derinlemesine taramalarla bunun tamamlanabileceğine inanmaktayız.

AKYÜREK, Ferhat: Türk-İran Dostluğu ve Anadolu'da Yatırım Dengesi, Ankara, Yeni Desen Tic. Ltd. Şti. Matbaası, 1966, VIII-172, s., resim, portre, 1 levha, harita, bibli.

AKŞİN, Aptülahat: Türkiye'nin 1945'ten Sonraki Dış Politika Gelişmeleri, Ortadoğu Meseleleri, İstanbul, B. Kervan Matbaası, 1959, 175, s.

AKŞİN, Abdülhat: "Ortadoğu Birliği, Türkler ve Araplar", Ortadoğu, 2(22), 2.64, 4-6.

AKŞİN, Abdülhalat: "Türkler ve Araplar", Ortadoğu, 4 (34), 2.65, 2-4.

ARI, Dr. Önder: Uluslararası İlişkiler Bakımından Türkiye ve Komşuları, İstanbul, İst. Üniv. Yayınlarından No: 2346, İktisat Fakültesi Yayınlarından No: 369, 1977, 101 s.

ARMAOĞLU, Prof. Dr. Fahir, H.: "Ortadoğu'da Silah Dengesi ve Türkiye", Ankara Ticaret Odası Dergisi, (1), 1.75, 31-43.

ARSEL, Prof. Dr. İlhan: "Arap Milliyetçiliği Davasında "Türk Aleyhtarlığı" Unsuru", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 29(3/4), 1972, 1-102.

ARSEL, Prof. Dr. İlhan: Arap Milliyetçiliği ve Türkler.

Arap Milliyetçiliğinde Türk Aleyhtarlığı, Dil ve Din Unsurları ve Türkle İlgili Sorunlar, Değişikliklerle 2. bas. Ankara, Ankara Üniv. Hukuk Fakültesi Yayınları No:384, 1975, XX 677 s., bibliyog.

BATU, Hamit: "La Politique étrangere de la Turquie", Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı, 5, 1964, 1-12.

BAYÜLKEN, Ü. Halûk: "Türk-Arap ilişkileri", Dışişleri Belleteni, (19), 4.66, 29-35.

BAYÜLKEN, Ü. Halûk: "Türk Arap İlişkileri", Turquie Moderne, (246), 5.67, 21-23.

BAYÜLKEN, Ü. Halûk: "Türk-Arap İlişkileri", Ortadoğu, 4(48), 4.66, 2-6.

(BODRUMLU), Prof. Avam Galanti: Türk Harsı ve Türk Yahudisi, Tarihî, Siyasî, İçtimaî Tetkik, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1953, 47.s.

(BODRUMLU), Prof. Avam Galanti: Türkler ve Yahudiler: Tarihi, Siyasi Tetkik, 2. Basım, İstanbul Tan Matbaası, 1947, 192 s.

ÇAMLI, İbrahim: Dünya Olayları ve Dış Politikamız, Ankara, 1969.

ÇANDAR, Cengiz: "Türkiye, Ortadoğu ve Dış Politika" Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Özel Sayı, 10(72/73), 1983, 69-76.

ÇUBUKÇU, Prof. Dr. İbrahim Ağâh: "Türk-İrak dostluğu", Eğitim Hareketleri, 20(240/241), 7/8.75, 23-25.

DURUKAL, Hüsnü Sadık: "Bağdat Paktı memleketleri Arasında Doğu Demiryolları Münasebetlerinin Kurulması Me-selesi", Demiryol, (53), 2. 56, 1-3.

EREN, Dr. Nuri: "Turkey-The Middle East New Risks-New Opportunities", Dış Politika, 10(1/2), 1983, 135-153.

ERENDİL, Gnrl. Muzaffer: Tarihte Türk-İran İlişkileri, Ankara, T.C. Başbakanlık Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, 1976, IV+157 s., Bibliyog.

ERKAL, Doç. Dr. Mustafa: "Bazı Belgelerin Işığında Türk-Libya İlişkileri", Türk Dünyası Araştırmaları, (17), 4.82,

ERTUNA, Gnrl. Hamdi: Türk-Arap İlişkileri, Ankara, T.C. Başbakanlık Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, 1976, VIII+ 155s., bibliyog.

ERİŞEN, Hayri: "Türkiye ile Ortadoğu Ülkeleri Arasındaki Ekonomik İlişkiler", 2. Türkiye İktisat Kongresi Dış Ekonomik İlişkiler Komisyon Raporu, İzmir 1981.

ESMER, Prof. Dr. Ahmet Şükrü: "Türk-Arap Münasebetlerinin Dünü ve Bugünü", Ortadoğu, 1(1) 4.61, 6-7.

FERNAU, W.: "Pan-İslamizm ve Pan-Turanizm Cereyanları", Çeviren: Burhaneddin Teker, İş ve Düşünce, 23 (196), 1.12.57, 8-10.

FİNEFROCK, Prof. dr. Micheal: "Atatürk ve Rıza Şah: Bir Karşılaştırma", Uluslararası Atatürk Sempozyumu, (Ankara, 2-6.11.81), 1983, 130-140, bibliyografya.

GÜL, Abdullah: Türkiye ile Ortadoğu Ülkeleri Arasında İşbirliği, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, 1981.

GÖYÜNÇ, Prof. Dr. Nejat: "Atatürk ve İslâm Alemi, Bilim, Kültür ve Sanatta Gerçek, 1(1), 10.85, 24-35.

Hacettepe Üniversitesi Türkiye ve Ortadoğu Araştırma Enstitüsü: Türk Arap İlişkileri, Geçmişte, Bugün, Gelecekte, (Uluslararası Konferans: 18-22 Haziran 1979), Ankara, Hacettepe Üniversitesi Türkiye ve Ortadoğu Araştırma Enstitüsü, 1979, 290. s.

Not: Konferansta sunulan bildiri ve tartışmalardan oluşmuştur.

HALEFOĞLU, Vahit: "T.B.M.M.'de Katar'a ve Birleşik Arap Emirlikleri'ne Yaptığı Ziyaretler Hakkındaki Konuşması", Dışişleri Bakanlığı Belleteni, (14), 2.85, 61-65.

HALEFOĞLU, Vahit: "Başbakan Turgut Özal'ın Suudi Arabistan'a Yaptığı Ziyaret (Bir konuşma)" Dışişleri Bakanlığı Belleteni, (15), 3.85, 67-71.

HAKOV, Cengiz: "Yakındoğu'da Türk-Arap İlişkilerinde

Yeni Gelişmeler: (1960-1970)" Türk Tarih Kongresi Bildiri Özetleri, (VIII, Ankara, 11-15.10.76), 1976, 141-142.

İGEME: Ortadoğu Ülkelerine İhracat Olanakları, Hazırlayanlar: Erdoğan Kılıçkaya, Nedim İbrahim Hakkioğlu, İstanbul, 1978.

İGEME: İslam Ülkeleri Arasındaki Ekonomik İşbirliği ve Türkiye (Uluslararası Seminer), Yayımlayan: Milli Prodüktivite Merkezi, Ankara, Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları: 274, 1983, 294 s.

Not: 18-21 Ekim 1981 tarihlerinde MPM tarafından Ankara'da düzenlenen uluslararası seminere sunulan bildiri, yorum ve tartışmalardan oluşmuştur.

İGEME: İran-Pakistan-Türkiye İzmir Zirve Konferansı, (6-7 Mayıs 1970) Ankara, Ajans Türk Matbaacılık Sanayii, 1970.10, s., plan, resim.

KARAOSMANOĞLU, Doç. Dr. Ali. L.: "Turkey's Security Policy in the Middle East", Dış Politika, 10(1/2), 1983, 3-17.

KARAOSMANOĞLU, Doç. Dr. Ali L.: "Türkiye'nin Ortadoğu Güvenlik Politikası", 1980'lerde NATO Semineri, (İstanbul, 4-5, 10.82), 1983, 93-107 bibliyografya.

KARASAPAN, Celâl Tevfik: "Türkiye Dışişleri Bakanının Kahire Ziyareti", Ortadoğu, 7(57), 1.67, 2-8.

KARASAPAN, Celâl Tevfik: "Türkiye-İrak Münasebetleri ve Kürt Meselesi", Ortadoğu, 10(98), 6.70, 2-4.

KARASAPAN, Celâl Tevfik: Atatürk Örneğinin Yakın ve Ortadoğu'daki Etkileri (İngilizce Özet)", İstanbul Üniversitesi Atatürk Devrimleri Araştırma Enstitüsü Atatürk Devrimleri Milletlerarası Sempozyumu Bildirileri, (1. İstanbul, 10-14.12.73) 1975, 578-586.

KATAR Emiri Şeyh Halife Bin Ahmet El-Thani'nin Türkiye'ye Yaptığı Ziyaret Sırasında Yayımlanan Ortak Bildiri (Metin İngilizcedir), Dışişleri Bakanlığı Belleteni, (15), 3.85, 44-46.

KEMAL, Ayhan: "Türkiye'nin Arap Dünyası İle İlişkileri", Dış Politika, 4(4), 1974, 5-20. 91-107.

KOÇ, Gültekin: "Ortadoğu ve Türkiye", Bayrak, 18(63), 3.70, 2.

KOÇAŞ, Sadi: "Türk-Arap Dostluğuna Sabotaj mı?" Ortadoğu, 4(43) 11.65, 7-8.

KOLOĞLU, Orhan: "İslam Konferansı ve Lâiklik İlkesi", Halkoyu, 10(117), 7.76, 2-5.

KORKUD, Selçuk: "İstanbul Islamic Conference of Foreign Ministers" Dış Politika, 5(4), 1975, 18-22.

KONAK, Kezban: Irak'ın Ekonomik Durumu. Türkiye-Irak Ticari İlişkileri, İzmir, Ege Üniv. Uluslararası Ekonomik İlişkiler Enstitüsü Yayın No: 12, 1981. 29. s., bibliyografya, Metin teksirdir.

KÖNİ, Doç. Dr. Hasan: "1923-1938 Döneminde Türk-Arap İlişkileri. Karar Verme Analizi", Ekonomik Yaklaşım, 1 (3), 1980, 135-149. Bibliyografya.

KRÜGER, Dr. Karl: Kemalist Türkiye Kemalist Türkiye ve Ortadoğu, Türkçesi: Nihal Önal, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1981. 197 s.

KURAN, Ercümen-Zeine N. Zeine: "Arab-Turkish Relations and The Emergence of Arab Nationalism", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, 11(15), 9.60, 165-167.

KUTAY, Cemal: Tarihte Türkler Araplar. Hilafet Me-selesi, İstanbul, Geçmişten Günümüze Türk Kitaplığı Serisi: 6, 1970. 319 s., resim, portre.

KÜRKÇÜOĞLU, Doç. Dr. Ömer: "Türk-Irak İlişkilerinde Son Gelişmeler", AÜSBFD, 27(4), 12.72, 247-23.

KÜRKÇÜOĞLU, Doç. Dr. Ömer: "Ortadoğu'daki Yeni Gelişmeler ve Türkiye", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (AÜSBFD), 29(1/2), 3/6.74, 151-159, Bibliyografya.

KÜRKÇÜOĞLU, Doç. Dr. Ömer: "An Analysis of Tur-

kish-Arab Relations", AÜSBFD, 27(1), 3.72, 117-134.

KÜRKCÜOĞLU, Doç. Dr. Ömer: "Turkey's Attitude Towards The Middle East Conflict", Dış Politika, 5(4), 1975, 23-33.

KÜRKCÜOĞLU, Doç. Dr. Ömer: "Türkiye Açısından Sekizinci İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanlığı Bakanları Konferansı", Mülkiyeliler Birliği Dergisi, 6(43), 4/6.76, 18-19.

KÜRKCÜOĞLU, Doç. Dr. Ömer: Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası (1945-1970), (Doktora Tezi), Ankara, Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 340, 1972. 210 s. Bibliyografya.

KÜRKCÜOĞLU, Doç. Dr. Ömer: Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918), Ankara, Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 512, 1982. VIII+261 s., Bibli.

KÜTÜKOĞLU, Dr. Bekir: Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri-I (1578-1590), İstanbul, İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 8888, 1962, XII+232 s., I harita. bibli.

LANDAU, Prof. Dr. Jacob M.: "Atatürk'ün Türkiye'deki Reformları. Bunların Ortadoğu'daki Diğer Ülkeler Üzerindeki Etkileri İle İlgili Notlar", İstanbul Üniversitesi Atatürk Devrimleri Araştırma Enstitüsü Atatürk Devrimleri Milletlerarası Sempozyumu Bildirileri, (I, İstanbul, 10-14, 12.73), 1975, 553-577.

MADRA, Ömer: "İslam Konferansı Adından," Mülkiyeliler Birliği Dergisi, 6(43), 4/6.76, 2-5.

MEŞKUR, Prof. Dr. Muhammet Ceat: "İran ve Türkiye'nin Tarihi İlişkiler", Doğu Dilleri, 2(2), 1975, 169-174.

NACİ, Fethi: "Ortadoğu ve Biz", Ant, (24), 13.6.67, 7.

Olaylarla Türk Dış Politikası: 1919-1973, 5. Baskı, Hazırlayan: Prof. Dr. Mehmet Gönlübol ve Diğerleri, Ankara, Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 509, 1982, 562 s.

ORTADOĞU'DA Ekonomik İşbirliği, Yayınlayan: Eko-

nomik ve Sosyal Etütler Konferans Heyeti, İstanbul, Met/Er Matbaası, 1976, 282 s.

Not: Ekonomik ve Sosyal Konferans Heyeti tarafından 20-24.10.1975 tarihinde "Ortadoğu'da Ekonomik İşbirliği" adı altında düzenlenen Konferans'da sunulan bildiri, yorum ve tüm tutanakları kapsamaktadır.

"Ortadoğu Politikamızda Vuzuh", Forum, 6(65), 1.12.55.

ÖZCAN, Salih: Türkiye ve İslâm Alemi, (Ankara), Hilâl Yayınları, 1969, 127. s.

ÖZAL, Turgut: "İran Başbakanı Hüseyin Musavi'nin Türkiye'ye Yaptığı Ziyaret (ve Türkiye İran İlişkileri Üzerine Yaptığı Konuşma)", 'Dışişleri Bakanlığı Belleteni, (13), 1.85, 40-45.

ÖZEL, Mustafa: "Turkey's Trade With The Middle East and North Africa", İlim ve Sanat, (11), 1/2.87, 33-37.

RUSTOW, Prof. Dr. Dankwart A.: "Panel: Turkey, After Iran and Camp David" Dış Politika Özel Sayısı, 8(3/4), 1980, 101-114.

SAĞLAMER, Kayhan: "Arap Cumhuriyetleri Federasyonu ve Türkiye" Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, (49), 10.71, 33-36.

SARROU, A.: "La Politique Exterieur de la Turquie au Cours de l'annee" 1955, "La Turquie Moderne", (110), 1.56, 18-19.

SARROU, A.: "La Politique Exterieur de la Turquie au Cours de l'annee" 1954, "La Turquie Moderne", (98), 1.55, 28-29.

"Some Documants on Islamic Conferance", Dış Politika, (4), 1975, 91-128.

SOYSAL, Mümtaz: "Türkiye'nin Son Ortadoğu Siyaseti ve Batılılaşma Temposundaki Yavaşlama" Forum, 9(107), 1.9.58, 10-12.

ŞİMŞİR, Bilâl N.: "Türk-İran dostluğu ve İran Türkleri" Forum (Ankara), 11 (121), 1.4.59, 8-10.

TANRIKULU, Dr. Cem: "Türk-İran İlişkileri", Bel-

gelerle Türk Tarihi Dergisi, (33), 6.70, 32-38.

TANYU, Prof. Dr. Hikmet: Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler, 2 cilt.

TANYU, Prof. Dr. Hikmet: Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler, 1. Cilt, İstanbul, Yağmur Yayınları, 91, Fikri Eserler: 49, 1976 663 s.

TANYU, Prof. Dr. Hikmet: Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler, 2. cilt, İstanbul, Yağmur Yayınları, 91, Fikri Eserler: 49, 1977, 663 s.

TİRYAKİOĞLU, Gnrl. İ. Ethem: "Dünkü ve Bugünkü Türkiye-Mısır İlişkileri" Stratejik Etütler Bülteni, 13(65), 1.70, 68-100.

TİRYAKİOĞLU, Gnrl. İ. Ethem: "CENTO'nun Sonu ve türkiye", Silahlı Kuvvetler Dergisi, 98(270), 6.79, 20-30. Bibl.

TİRYAKİOĞLU, Gnrl. İ. Ethem: "Kapı Komşumuz Irak ve İlişkilerimiz", Stratejik Etütler Bülteni, 13(68) 10.70, 59-70.

TOKGÖZ, Dr. Oya: Türkiye ve Ortadoğu Ülkelerinde Radyo Televizyon Sistemleri (Mukayeseli Bir Araştırma), (Doktora Tezi), Ankara, Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 343, 1.XI+243 s., Bibliyografya.

TUNCAY, Dr. Tanju: "Irak-Türk dostluğu Işığında Irak Türkleri", Türk Dünyası 10(41), 4/6.76, 31-34.

TURGUT, Fuat: "Ortadoğu'daki Gelişmeler ve Türk-Mısır münasebetleri", Sanat Bilim ve Kültürde Orkun, (8), 2.83, 10-11.

"Türk-Irak Paktı", Dünya ve Türkiye, 6(63), 30.5.55, 10.

Türk-İran Dostluk Derneği: Türk-İran Dostluğu, İstanbul Matbaacılık T.A.O., 1956, 92+98 s.

Türk-Libya İlişkileri, İstanbul, Türk-Libya Dostluk Derneği Yayınları No:1, 1980. 177+ (24) s., Bibliyografya, Arapça Özet: 1-24 s.

Türkiye-İslam Ülkeleri, 1.Cilt, Hazırlayan: Reşat Yazıcı, (1.Cilt: Antlaşmalar ve Mevzuat), Ankara, 1982, XVIII+452 s.

Bibliyografya.

Türkiye Odalar Birliği: Arap Ülkeleri Ekonomik Raporu; 1973, Ankara, 1979.

YALÇINTAŞ, Prof. Dr. Nevzat: "Türkiye ile İslam Ülkeleri Arasındaki İktisadi İlişkiler", 2. Türkiye İktisat Kongresi Dış Ekonomik İlişkiler Komisyonu Raporu, İzmir, 1981.

YALÇINTAŞ, Prof. Dr. Nevzat: "Hicretin 15. Yüzyılında İslam Ülkelerinin Genel Manzarası ve İslam Devletleri Arasındaki Yakınlaşmalar", Diyanet Dergisi Özel Sayı, 1981, 23-27.,

YALÇINTAŞ, Prof. Dr. Nevzat: "Hicretin 15. Yüzyılında İslam Devletleri Arasındaki Yakınlaşmalar", Diyanet Dergisi Özel Sayı, 1981, 89-107.

"7. İslam Dışişleri Bakanları Konferans Kararlarının Bazı Metinleri" Emel, 16(95), 7/8.76, 17-25.

"Yedinci İslam Ülkeleri Konferansı", Hazırlayan: İbrahim Özdemir, Diyanet Dergisi, 15(3), 5/6.76, 148-167.

7. İslam Ülkeleri Konferansı Makaleler-Yorumlar, (İstanbul, 10-15.5.1976), Yayımlayan: T.C. Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Basın Yayın Genel Müdürlüğü, Ankara, Başbakanlık Matbaası, 1976. 144 s., Bibliyografya.

YEĞENOĞLU, Özgür: "Ortadoğu Ülkeleri ile Ticari İlişkilerimiz, Ankara, D.İ.E. Basımevi 1968.

Yurt Dışında Türk Müteahhitleri Rehberi, Hazırlayan: T. Engin Akyürek, Yayımlayan: İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 1985-4, 1985, 240 s.

Not: Kitap Türkçe, İngilizce ve Arapçadır.

ZAİM, Prof. Dr. Sabahaddin: "İran, Pakistan ve Türkiye Arasında Kültürel ve İktisadi İşbirliği" Fikir ve Sanatta Hareket (4), 4.66, 18-20.

ZAİM, Prof. Dr. Sabahaddin: "Türkiye ile İslam Ülkeleri Arasında İktisadi İşbirliği ve Sanayileşme Gayretleri", Rapor Gazetesi, 27.10.1981.

ORTADOĞU ÜLKELERİNE

GÖSTERGE	BİRİM	IRAK	ISRAİL	ÜRDÜN	LÜBNAN	SURİYE
Başkent		Bağdat	Kudüs	Amman	Beyrut	Şam
Yüzölçümü	km ²	438320	20770	97740	10400	185180
Nüfus	bin	18080	14660	4009	2740	12355
Yoğunluk	kişi/km ²	41	224	45	263	67
Yıllık artış	%	3.3	2.3	2.8	0.5	3.5
Doğurganlık hızı	%	38.8	21.1	39.5	27.1	42.4
Çocuk ölümü	%	6.8	6.9	5.5	7.1	5.8
Ortalama ömür	yıl	66	76.5	67.9	68.5	67.1
Kentleşme Oranı	%	78.3	85.2	75.9	92.3	54.4
Okuryazar olmayanlar	%	40.3	3.6	19.9	19.9	7.0
Okullaşma (12-17 Yaş)	%	75	90	91	92	83
Yüksek öğrenim	%	13.8	32.8	26.6	27.7	19.9
Radio alıcısı	bin kişiye	205	471	254	840	251
TV Alıcısı	bin kişiye	265	265	70	302	59
Yayımlanan kitap	başlık sayısı	-	-	-	-	-
Hekim Başına Düşen Hasta	Sayısı	5090	234	4550	1390	1354
GSYİH	milyon \$	68041	51220	3946	3386	24823
Yıllık Büyüme 1980/1990	%	0.2	3.3	2.4	-	1.6
1990/1991	%	- ^a	5.9	0.5	-	5
Kişi başına	\$	3763	10991	984	1236	2009
Toplam Dış Borcu	milyar \$	14031	-	6473	472	15104
Borç Servisi/İhracat	%	20.3	-	25	4.6	26.2
GSYİH/Eğitim	%	5.1	8.9	4.4	-	4.4
Enerji Üretimi	milyon ton KE	150.28	0.06	0.02	0.07	33.73
Enerji Tüketimi	milyon ton KE	16.55	14.68	4.34	4.11	13.34
İthalat	milyon \$	4834 ^b	16906	2512	2560	3151
İhracat	milyon \$	7392 ^b	11889	902	800	3143

- a- 1987/1988 : %6.3
b- 1990 yılı rakamları
c- 1989/1990 : %8.7
d- 1989/1990 : %1.2
e- 1988/1989 : %10.5

İLİŞKİN ÇEŞİTLİ GÖSTERGELER* 1991

İRAN	S.ARAİSTAN	BAHREYN	BAE	KUVEYT	UMMAN	KATAR	YEMEN	TÜRKİYE
Tahran	Riyad	Manama	Abu Dabi	Kuveyt	Maskat	Doha	Aden	Ankara
1648000	2149690	678	83600	17811	212457	11000	527970	779450
58267	14870	503	1589	2143	1524	427	11684	55991
35	7.0	740	19	120	7	39	22	72
3.7	4.9	5.2	10.3	5.4	4.3	7	3.1	2.3
39.9	35.8	26	21.2	28.2	40.5	22.7	48.3	28.0
7	4.9	3.9	3.9	2.3	4.8	3.9	13.7	7.1
67.2	69.2	71.2	71.2	77	69.6	70	52.7	67.3
49.4	74.3	86.9	72.9	98	10.9	88.7	26.9	48.3
46	37.6	22.6	46.5	27.0	-	24.3	61.5	19.3
80	65	99	94	94	82	94	56	81
6.9	13.8	17.5	10.8	17.9	5.4	24.0	2.9	13.7
247	318	531	324	343	646	514	33	161
68	269	400	107	262	740	425	9.3	172
3401	-	-	151	793	-	461	-	-
3840	745	929	-	691	1110	526	6105	242
535172	100542	3484	33778	13490	10622	6484	6528	108557
2.5	0.2	1.2	-	-2.4	-	-	-	5.4
4.6	- ^c	- ^d	-	- ^e	-	-	-	2.0
9185	6761	6927	22258	6295	6970	15186	559	1939
3614	2041	1343	1154	352	3057	308	5559	41048
3.9	1.2	3.4	1.3	1.7	14.4	1.1	10.7	31.3
4.1	5.8	5.4	1.9	5	3.7	3.4	6.1	1.8
261.61	521.8	10.4	108.26	96.67	52.42	36.73	13.24	24.29
90.34	90.36	8.05	32.07	14.29	5.94	8.72	3.96	58.03
21688	28730	4066	13746	3500	3194	1340	2200	20.019
15916	48219	3404	19900	4000	4990	3400	650	13603

KAYNAK UNCTAD, *Handbook of International Trade and Development Statistics 1992*, New York, UN. Pub., 1993, s.2-9, 422-425, 430-433, 436-443, 496, 510-513, 522-532
U.N. Department of Economic and Social Development Statistical Office, *U.N. Statistical Yearbook-1991*, New York, U.N. Pub., 1992, s. 187-189, 205-208

* Hazırlayan: Dr. Yavuz G. Yıldız, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

SU SORUNU, TÜRKİYE ve ORTADOĞU

İlter Turan

Erol Manisalı

Ersin Onulduran

Tolga Yarman

İhsan Gürkan

Ersin Kalaycıoğlu

Cemil Oktay

Süleyman Seyfi Ögün

Şükrü S. Gürel

Özlem G. Ergün

İzzettin Önder

Yavuz G. Yıldız

Güliden Ayman

Aydın Alacakaptan

Sabahattin Şen

Arsev Bektaş

Tayyar Arı

İbrahim

Rif.

Soğuk Savaş Sonrasında

Ortadoğu'yu Okumak -

Bölgesel Güç Dengesi -

Ortadoğu ve ABD Politikaları -

Ortadoğu ve Demokrasi -

Milliyetçilik -

Silahlanma ve Militarizm -

Ortadoğu'da Jandarmalık -

Terör - Petrol -

Su Sorunu ve Supolitik -

Ortadoğu'da Barışın Ayak Sesleri

ndar
ut